

UNIWERSYTET ŁÓDZKI
WYDZIAŁ STUDIÓW MIĘDZYNARODOWYCH I
POLITOLOGICZNYCH

Izabela Plesiewicz-Świerczyńska

WYKŁADNIE IDEOLOGICZNE STOSUNKÓW
JAPOŃSKO-AMERYKAŃSKICH W LATACH 1853–1941
ORAZ ICH IMPLEMENTACJA POLITYCZNA

Praca doktorska
napisana pod kierunkiem
dr hab. Jolanty Młodawskiej-Bronowskiej, prof. nadzw. UŁ

Łódź 2017

SPIS TREŚCI

Nota redakcyjna.....	3
WSTĘP.....	5
ROZDZIAŁ 1 Inspiracje ideologiczne formuł konceptualnych w sferze międzynarodowych stosunków politycznych między Japonią a USA.....	24
1.1 Doktryna izolacjonizmu w okresie <i>sakoku</i> w Japonii od XVII do XIX wieku.....	24
1.2 Geneza i charakterystyka doktryny izolacjonizmu w Stanach Zjednoczonych po zaistnieniu na forum międzynarodowym w 1776 roku.....	39
1.3 Rozwój japońskiego ekspansjonizmu drogą do dominacji nad krajami Azji Południowo-Wschodniej.....	51
1.4 Argumenty zwolenników rozszerzania wpływów politycznych i ekonomicznych Stanów Zjednoczonych w świecie	58
1.5 Imperializm japoński jako teoretyczna wykładnia konfliktów i wojen	68
1.6 Opinie elit politycznych USA na temat ideologii imperialistycznej w praktyce	76
1.7 Filozoficzne zaplecze japońskiego nacjonalizmu	83
1.8 Nacjonalizm amerykański świadectwem przekonań o wyższości białej rasy (koncepcja WASP).....	95
ROZDZIAŁ 2 Realne konsekwencje stosowania doktryny izolacjonizmu dla relacji japońsko-amerykańskich	113
2.1 Charakterystyka międzynarodowych kontaktów handlowych Japonii przed 1853 rokiem	113
2.2 Wojskowa ekspedycja komodora Stanów Zjednoczonych Matthew Calbrighta Perry'ego i otwarcie Japonii	122
2.3 Amerykańska formuła polityczna „otwartych drzwi” w myśl Traktatu o pokoju i przyjaźni w Kanagawie (1854)	126
2.4 Kontekst ideologiczno-polityczny japońsko-amerykańskiej umowy o stosunkach wzajemnych i handlu- Traktat Harrisa.....	131
ROZDZIAŁ 3 Geneza i okoliczności narodzin imperializmu w Japonii.....	138
3.1 Aneksja Królestwa Riukiu przez Cesarstwo Japonii jako początek ekspansji terytorialnej Japonii (1879).....	138
3.2 Stanowisko prezydenta USA Theodore'a Roosevelta wobec negocjacji pokojowych w Portsmouth po zakończeniu wojny rosyjsko-japońskiej (1905).....	145

3.3	Znaczenie notatki Taft–Katsura, dla procesu uznania japońskich wpływów w Korei	156
3.4	Porozumienie dżentelmeńskie w sprawie japońskich imigrantów w USA (1907)	160
3.5	Układ Root–Takahira odnośnie respektowania niezależności terytoriów USA i ograniczenia imigracji obywateli japońskich do Stanów Zjednoczonych (1908).....	165
3.6	Inkorporacja Korei przez Japonię i początek zależności kolonialnego podporządkowania (1910).....	172

ROZDZIAŁ 4 Polityczne konsekwencje japońskiego ekspansjonizmu w świetle działań na forum międzynarodowym..... 186

4.1	Porozumienie Lansing–Ishii w kwestii utrzymania polityki „otwartych drzwi” w Chinach (1917)	186
4.2	Zbrojna ekspedycja japońsko-amerykańska we Władywostoku podczas wojny domowej w Rosji.....	190
4.3	Konferencja waszyngtońska celem redukcji zbrojeń (1922) i jej postanowienia w odniesieniu do Japonii	195
4.4	Akces Japonii do Ligi Narodów na rzecz pokoju, czy jako pretekst dla realizacji celów imperialistycznych?	203
4.5	Amerykański Akt Imigracyjny w sprawie japońskich imigrantów w USA powodem pogarszania się stosunków między mocarstwami	209

ROZDZIAŁ 5 Eskalacja idei nacjonalistycznych i kulminacja polityki imperialnej Cesarstwa Japonii 218

5.1	Incydent mukdeński i utworzenie marionetkowego państwa Mandżukuo (1932) celem ekspansji Japonii na tereny Chin.....	219
5.2	Poglądy zwolenników doktryny Hoovera–Stimsona w kontekście Incydentu mukdeńskiego.....	227
5.3	Skutki utworzenia Międzynarodowej Strefy Bezpieczeństwa w ambasadzie USA podczas tzw. masakry nankińskiej w Chinach (1937–1938).....	232
5.4	Atak Japończyków na Pearl Harbor jako zaczątek eskalacji konfliktu bez wypowiedzenia wojny (1941)	241

ZAKOŃCZENIE.....	254
ANEKSY.....	262
GLOSARIUSZ TERMINÓW I POJĘĆ.....	311
BIBLIOGRAFIA.....	313

NOTA REDAKCYJNA

Transkrypcja wyrazów japońskich, koreańskich, chińskich i rosyjskich występujących w tekście.

Do zapisu wyrazów japońskich i nazw własnych zastosowano międzynarodową transkrypcję Jamesa Curtisa Hepburna, powszechnie stosowanego w publikacjach japonistycznych. Szczegółowy opis tej transkrypcji zawarty jest w artykule Romualda Huszczy pt: „Łacińska transkrypcja języka japońskiego z perspektywy lingwistyki” w „Japonica” Nr 11/1999 s. 93-123. Transkrypcja ta opiera się na fonologii języka angielskiego.

Podstawowe zasady transkrypcji Hepburna:

pisownia	wymowa	przykład	
ū	uu	Chōshū	(wym. Cioosiuu)
ō	oo	Itō	(wym. Itō)
ch	ć	Chōshū	(wym. Cioosiuu)
j	dź	Meiji	(wym. Mejdzi)
sh	ś	Shimazu	(wym. Simadzu)
ts	c	Satsuma	(wym. Sacuma)
w	ł	Iwakura	(wym. Iłakura)
z	dz	Fukuzawa	(wym. Fukudzała)
y	j	Yamagata	(wym. Jamagata)

Popularne nazwy geograficzne (np. Tokio, Kioto, Osaka, Kobe) oraz niektóre przyswojone w języku polskim terminy japońskie występują w wersji spolszczonej (samuraj, gejsza). Nazwiska japońskie podawane są na pierwszym miejscu, przed

imieniem - zgodnie ze zwyczajem, obowiązującym w Japonii. Imiona i nazwy własne oraz wyrazy pospolite zakończona na *-a*, *-i*, *-n*, a także nazwy geograficzne zakończone na *-a* są odmieniane zgodnie z zasadami obowiązującymi w języku polskim. Wszystkie terminy japońskie, z wyjątkiem nazw własnych oraz tych, które na stałe weszły do języka polskiego (np. kimono, samuraj, gejsza) są zapisane kursywą.

Cytowane w tekście niniejszej pracy koreańskie terminy oraz nazwy własne podane są w transkrypcji powszechnie przyjętej w obcojęzycznych publikacjach naukowych w alfabecie łacińskim, a mianowicie w systemie zapisu McCune'a-Reischauera. Należy jednak zaznaczyć, że imiona i nazwiska koreańskie, a także niektóre inne nazwy własne występują w publikacjach także w odmiennych systemach zapisu, gdyż standaryzacja zapisu łacińskiego wyrazów koreańskich nigdy nie została wprowadzona w sposób konsekwentny.

Zapis wyrazów chińskich oparty został na ogół na transkrypcji pinyin, przyjętej w światowej sinologii, jednak w przypadku odmiennej transkrypcji nazwisk i nazw własnych w cytowanej literaturze, zapis taki, w sposób analogiczny do wyrazów koreańskich, uzupełniony jest transkrypcją pinyin (w nawiasach okrągłych), por. Mieczysław J. Künstler, *Języki chińskie*, Dialog, Warszawa 2000, s. 10-12.

Cytowane w pracy terminy oraz nazwy własne pochodzące z języka rosyjskiego zapisane zostały za pomocą cyrylicy, pisma alfabetycznego służącego do zapisu języków wschodniosłowiańskich, większości południowosłowiańskich i innych.

Występujące w tekście terminy prawne podane zostały w ich oryginalnej pisowni. Cytaty z pism politycznych, listów prywatnych i korespondencji oficjalnej przytoczone zostały w tłumaczeniu z języka angielskiego bądź japońskiego (o ile nie zostało podane inaczej, tłumaczenia zostały wykonane przez autorkę), co nie odbiera im siły przekazu.

Wstęp

1. Teoretyczny kontekst pracy. Determinanty stosunków międzynarodowych

Stosunki międzynarodowe są dziedziną stosunków społecznych, stanowiącą jeden z najbardziej skomplikowanych fenomenów w dziejach społecznego życia ludzkości¹. Próbując określić ich istotę, należy uwzględnić specyfikę relacji społecznych, występujących wewnątrz poszczególnych państw. Dzięki temu można nakreślić cechy środowiska społecznego, w którym zachodzą „oddziaływania wszystkich składników rzeczywistości międzynarodowej”, czyli właśnie stosunki międzynarodowe².

Józef Kukułka we *Wstępie do stosunków międzynarodowych*³ przedstawia genezę i rozwój relacji, nawiązywanych między ludźmi w kontekście „zagranicy”. Autor wprowadza czytelnika w świat instytucji i podmiotów działających w sferze stosunków międzynarodowych i przedstawia polityczno-prawne normy, które tę działalność sankcjonują. Na stosunki międzynarodowe wpływ wywiera wiele zjawisk społecznych⁴, dlatego pisząc o dziedzinie nauki je badającej, J. Kukułka odwołuje się do dorobku takich dyscyplin, jak prawo międzynarodowe, politologia, historia dyplomacji, socjologia, filozofia, ekonomia, czy geografia⁵.

Pojęcie „międzynarodowe” upowszechnili pod koniec XVIII wieku prawnicy zajmujący się „prawem narodów”⁶. Jeremy Bentham (1748–1832)⁷ w swoim dziele z 1789 roku, zatytułowanym *Wprowadzenie do zasad moralności i prawodawstwa*, wskazał, że przez określenie „międzynarodowe” należy rozumieć sprawy, które istnieją

¹ Zob. T. Łoś-Nowak, *Encyklopedia politologii. Stosunki międzynarodowe*, Tom 5, Kantor Wydawniczy Zakamycze, Kraków 2002, s. 345–346.

² Józef Kukułka (1929–2004), nestor polskiej politologii; współtworzył polską naukę o stosunkach międzynarodowych. Zob. J. Kukułka, *Wstęp do nauki o stosunkach międzynarodowych*, Warszawa 2003, s. 9–10.

³ Ibidem, s. 9–10.

⁴ Tak uważał Raymond Aron (1905–1983), wybitny francuski teoretyk polityki, publicysta polityczny, socjolog. W swoich badaniach przyczynił się do rozwoju współczesnego liberalizmu. Swoje twierdzenie argumentował tym, że nie można rozdzielić stosunków międzypaństwowych od stosunków międzyludzkich, w momencie gdy stanowią one przedmiot zainteresowania kilku jednostek politycznych, czyli państw. Zob. J. Kukułka, *Wstęp do nauki o stosunkach...*, dz. cyt., s. 2003, s. 910. Zob. także: R. Aron, *Pokój i wojna między narodami (teoria)*, Centrum im. Adama Smitha, Warszawa 1995.

⁵ Józef Kukułka podkreśla, że stosunki międzynarodowe są jedną z najmłodszych nauk humanistycznych (pierwsza uniwersytecka katedra stosunków międzynarodowych powstała w 1919 roku), a zakres badawczy tej dyscypliny jest bardzo szeroki.

⁶ Termin „prawo narodów” (ang. *law of nations*) jest tłumaczeniem łacińskiej nazwy *ius gentium*, oznaczającej dział prawa rzymskiego, które regulowało stosunki prawne Rzymian z cudzoziemcami.

⁷ Jeremy Bentham – był prawnikiem, filozofem i ekonomistą, prekursorem pozytywizmu prawniczego, przedstawicielem liberalizmu oraz twórcą utilitaryzmu.

między władcami, rządami oraz obywatelami różnych państw⁸. Pojęcie to jest ciągle aktualne i odnosi się do wiedzy o rzeczywistości międzynarodowej⁹.

Zręby dyscypliny naukowej, prowadzącej badania nad zagadnieniami międzynarodowymi, zaczęły się tworzyć w okresie I wojny światowej m.in. w Anglii, Francji, USA oraz Niemczech. W Polsce prekursorami tej interdyscyplinarnej nauki byli profesor Ludwik Ehrlich (1889–1968)¹⁰ ze Szkoły Nauk Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego i profesor Janusz Gilas z Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. To właśnie oni jako pierwsi określili jej pojęcie, obszar zainteresowań, zadania oraz miejsce wśród innych nauk humanistycznych. Według Ludwika Ehrlicha dyscyplina ta, to „nauka o stosunkach międzynarodowych, będąca najszerszą stroną życia ludzi, całej ludzkości, współżycia narodów”¹¹. Co warte podkreślenia, L. Ehrlich uważał, że rozwój tej gałęzi wiedzy nastąpił „w okresie między dwiema wojnami światowymi”¹². Z kolei Janusz Gilas, polemizując z Ludwikiem Ehrlichem, twierdził, że dyscyplina ta dopiero powstaje. Stanowiła ona dla niego „naukę syntezy”, wykorzystującą dokonania naukowe filozofów, teologów, prawników, ekonomistów, historyków, socjologów i politologów.

Stosunki międzynarodowe umożliwiają zrozumienie motywów działań uczestników życia międzynarodowego, poznanie wartości, jakimi się oni kierują, ich aspiracji, potrzeb, wreszcie – interesów. Ta dyscyplina nauk politycznych akcentuje znaczenie współpracy, wymiany dóbr, partnerstwa oraz współzawodnictwa dla współżycia narodów i państw¹³.

Jak pisze Jolanta Bryła, istnieje wiele kryteriów pozwalających usystematyzować szeroki i złożony obszar badań stosunków międzynarodowych (kryterium czasowe, przestrzenne, strukturalne, dynamiczne itp.). J. Bryła podkreśla, że każdy z tych podziałów ma charakter umowny i może być modyfikowany w zależności od celu badań. Zdaniem badaczki stosunki międzynarodowe kształtują się pod wpływem określonych czynników. Owe czynniki można podzielić na te, które warunkują procesy oddziaływań międzynarodowych, oraz te, dzięki którym procesy te

⁸ J. Bentham, *Wprowadzenie do zasad moralności i prawodawstwa*, PWN, Kraków 1958.

⁹ J. Kukułka, *Wstęp...*, dz. cyt., s.10–11.

¹⁰ Ludwik Ehrlich był prawnikiem, profesorem Uniwersytetów Lwowskiego i Jagiellońskiego, a także sędzią *ad hoc* Stałego Trybunału Sprawiedliwości Międzynarodowej w Hadze.

¹¹ L. Ehrlich, *Wstęp do nauki o stosunkach międzynarodowych*, Księgarnia Stefana Kamińskiego, Kraków 1947, s. 4–6.

¹² *Ibidem*, s. 3.

¹³ *Ibidem*, s. 3.

są realizowane¹⁴. Do pierwszej grupy czynników J. Bryła zalicza uwarunkowania geograficzne, demograficzne, narodowe, ideologiczne i religijne, w skład drugiej zaś wchodzi, jej zdaniem, czynniki ekonomiczno-techniczne, militarne, organizacyjno-techniczne i osobowościowe. W grupie czynników warunkujących najtrwalszym czynnikiem jest środowisko geograficzne. Położenie geograficzne, klimat, rodzaje gleby i surowce przyczyniły się do narodzin potężnych cywilizacji (Egipt, Rzym). Z kolei dobrowolna izolacja wpływała na losy m.in. Chin i Japonii¹⁵. Największy wpływ na rozwój i zmienność stosunków międzynarodowych wywierają czynniki ideologiczno-świadomościowe. Istotnie oddziałują one na zakres funkcjonowania państw, rządów i ruchów narodowych i na zachodzące między nimi interakcje. Źródłem aktywności czynników ideologiczno-świadomościowych są aspiracyjne wizje interesów narodowych i państwowych, jak również przeobrażenia środowiska międzynarodowego. Oznaką działania wspomnianych uwarunkowań na zmiany w środowisku międzynarodowym jest pluralizm ideologiczno-ustrojowy współczesnego świata. Działania i interakcje międzypaństwowe są warunkowane orientacjami ideologicznymi oraz ideologicznymi systemami wartości.

U schyłku XIX wieku decydenci w Stanach Zjednoczonych uzasadniali naukowo pogląd, jakoby o rozkwicie narodu miały rozstrzygać zasoby „zewnątrzne”. Jak twierdził Alfred Thayer Mahan (1840–1914)¹⁶, narody pozbawione zasobów zewnętrznych są skazane na klęskę, bez względu na ich liczebność i siłę. A. Mahan przypisywał decydujące znaczenie potędze morskiej. W tym kontekście warto przywołać koncepcję Friedricha Ratzela (1844–1904)¹⁷ mówiącą o „przestrzeni życiowej” *Lebensraum*. Pakt zawarty przez Niemcy, Włochy i Japonię w 1940 roku zakładał zapewnienie każdemu z tych narodów należnej mu przestrzeni. Na międzynarodowe stosunki polityczne oddziałują również zjawiska demograficzne: liczba ludności, przyrost naturalny, struktura wieku ludności, migracje. W przeszłości

¹⁴ J. Bryła, *Czynniki kształtujące stosunki międzynarodowe* [w:] *Stosunki międzynarodowe*, red. W. Malendowski, C. Mojsiewicz, Atla 2, Wrocław 2003, s. 25–26.

¹⁵ Położenie geograficzne determinowało niekiedy wybór odmiennej strategii polityki zagranicznej, np. Japonia w różnych okresach realizowała politykę izolacjonizmu i ekspansjonizmu. Zob. R. Bierzanek, *Współczesne stosunki międzynarodowe*, PIW, Warszawa 1972.

¹⁶ Alfred Thayer Mahan – oficer marynarki wojennej USA, pedagog oraz geostrateg.

¹⁷ Friedrich Ratzel był niemieckim geografem i etnografem. Jest uważany za twórcę antropogeografii i głównego przedstawiciela determinizmu geograficznego, zgodnie z którym środowisko geograficzne ma warunkować rozwój społeczeństw, rozmieszczenie ludności, a także stopień rozwoju cywilizacyjnego. Ratzel sformułował siedem tzw. „praw rozwoju państwa”; F. Ratzel, *Geografia polityczna* [w:] A. Wolff-Powęska, S. Eberhard, *Przestrzeń i polityka. Z dziejów niemieckiej przestrzeni politycznej*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2000, s. 227–251.

czynnik ten świadczył o potędze państwa, a prężność demograficzna (wysoki przyrost naturalny) stawała się uzasadnieniem ekspansji terytorialnej. Na spadek znaczenia tego kryterium wpływał postęp naukowo-techniczny. W 1930 roku, na konferencji rozbrojeniowej w Londynie, skonstatowano, że siła uderzeniowa w nowoczesnej wojnie jest uzależniona od potencjału przemysłowego, a nie liczebności sił zbrojnych.

Stosunki międzynarodowe zależą też od czynnika narodowościowego: „Świat jest ogromnie zróżnicowany pod względem etnicznym”¹⁸. Ambicje, interesy oraz cele narodów determinują ich zachowania w środowisku międzynarodowym. Oddziałują na zakres i dynamikę interakcji międzynarodowych. Na uwarunkowania narodowe aktywności międzynarodowej wpływają procesy: utrwalające bądź naruszające ich niepodległość, pogłębiające poczucie bezpieczeństwa lub poczucie jego braku, potwierdzające sympatię bądź też antypatię do narodów sąsiedzkich i położonych dalej, służące zachowaniu jednolitości lub różnorodności ich składu narodowego, powodujące podtrzymanie lub zanikanie więzi między diasporą a rodzimym państwem narodowym lub wielonarodowym¹⁹. Procesy te mają różny wpływ na motywację, organizację i ocenę aktywności międzynarodowej państw w kontekście uwarunkowań narodowych. Ważny aspekt stanowi różnorodność językowa narodów, a także jednolitość bądź różnorodność językowa państw²⁰. Te państwa, których języki odgrywają rolę języków światowych (angielski, francuski, hiszpański), łatwiej wykorzystują uwarunkowania narodowe na arenie międzynarodowej.

Wpływ czynnika religijnego na stosunki międzynarodowe jest zależny od istniejącej sytuacji politycznej. W przeszłości wpływał on na formowanie narodów i utrzymanie świadomości narodowej, a także na kształtowanie się ruchów nacjonalistycznych. Przykładem tego jest Japonia, w której system rządów był ściśle związany z sintoizmem. Czynniki religijny rodzi wiele konfliktów (aktualnie między krajami chrześcijańskimi a muzułmańskimi).

Na rozwój stosunków międzynarodowych wywierają wpływ czynniki sprawcze (realizacyjne), wśród których czołowe miejsce zajmują determinanty ekonomiczno-techniczne. Dowodem na to jest m.in. nieustanna walka o rynki zbytu, surowce, transfer środków finansowych i technologii. Wraz ze wzrostem współzależności narodów zaczęła rosnąć ich współzależność ekonomiczna, a państwa mają potrzebę nieustannej

¹⁸ A. Czarnocki, *Istota, ewolucja i czynniki międzynarodowych stosunków politycznych* [w:] M. Pietraś, *Międzynarodowe stosunki polityczne*, UMCS, Lublin 2007, s. 52.

¹⁹ J. Kukułka, *Wstęp do nauki...*, dz. cyt., s. 58.

²⁰ J. Bryła, *Czynniki kształtujące stosunki międzynarodowe...*, dz. cyt., s. 25–26.

wymiany przeróżnych dóbr materialnych²¹. Postęp techniczny w szczególności sposób przyczynia się do pogłębiania wzajemnych relacji między państwami. Pozwala na pokonanie odległości międzykulturowych i cywilizacyjnych. Z drugiej jednak strony z powodu tego czynnika wzrastają nierówności: jest to szczególnie widoczne w stopniu rozwoju krajów uprzemysłowionych i słabo rozwiniętych.

Rozwój stosunków międzynarodowych warunkują również czynniki wojskowe: „...zróznicowane są doktryny polistrategiczne państw oraz różny jest wpływ czynników wojskowych na rządowe interpretacje zjawisk i procesów międzynarodowych”²². Oddziałują one w trakcie tworzenia sojuszy, w wyścigu zbrojeń, interwencjach zbrojnych. Jako przykład można podać Japonię, gdzie wpływ wojskowych na decyzje polityczne, zwłaszcza od lat 20. XX wieku, był ogromny. Ważne są także: organizacja instytucji państwowych i międzynarodowych, procedury oraz interakcje międzynarodowe, a także czynnik osobowościowy – olbrzymi wpływ wybitnych jednostek i przywódców na życie, funkcjonowanie i relacje narodów oraz państw. Wybitne jednostki często są decydentami politycznymi, działającymi w imieniu państw²³.

2. Definicja polityki zagranicznej i przegląd doktryn politycznych, omawianych w pracy

Chociaż stosunki międzynarodowe stanowią samodzielną dyscyplinę naukową, to charakteryzują się wielodyscyplinarnością²⁴. Z uwagi na szerokie pole badawcze dyscyplina ta korzysta z aparatu naukowego m.in. politologii²⁵. Istnieje wiele definicji polityki zagranicznej. Autorka wybrała tę, którą sformułował Karl Wolfgang Deutsch²⁶: „W gestii polityki zagranicznej każdego państwa leży ochrona jego niepodległości i bezpieczeństwa oraz ochrona interesów ekonomicznych, ze szczególnym zwróceniem uwagi na interesy grup mających największy wpływ na ogólną kondycję danego państwa. Polityka zagraniczna państwa to ponadto wszelkie działania służące

²¹ J. Kukułka, *Wstęp do nauki...*, dz. cyt., s. 60.

²² Ibidem, s. 62.

²³ Należy wspomnieć o podziałach dychotomicznych, klasyfikujących jednostki na „otwarte”, „zamknięte”, „doktrynerów” oraz „oportunistów” czy też „idealistów”.

²⁴ Jednym z aspektów stosunków międzynarodowych jest analiza relacji politycznych.

²⁵ Politologia jest jedną z nauk społecznych; jej przedmiotem jest polityka i sposoby sprawowania władzy w państwie.

²⁶ Karl Wolfgang Deutsch (1912–1992) socjolog i politolog. Jego badania koncentrowały się na zagadnieniach wojny i pokoju, nacjonalizmu, współpracy i komunikacji. Deutsch interesował się metodami ilościowymi i formalną analizą systemu i ich wykorzystaniem w naukach społecznych i politycznych.

zapobieżeniu jakiegokolwiek szkodliwej aktywności (penetracji, manipulacji) obcych podmiotów polityki. Wreszcie polityka zagraniczna państwa ściśle powiązana jest z bezpieczeństwem i ochroną wartości narodowych strzeżeniem wszelkiego rodzaju tajemnic, a także kreowaniem i rozpowszechnianiem wizerunku danego państwa na forum międzynarodowym”²⁷. Zgodnie z cytowaną definicją polityka zagraniczna jest prowadzona przez wybrane i upoważnione do tego organy i osoby. Państwa uprawiają ją w odniesieniu do innych państw i przeciwko innym państwom. Ważne jest planowanie długotrwałych działań strategicznych. Polityka zagraniczna to proces racjonalnego myślenia decydentów, którzy uwzględniają interes narodowy, analizują sytuację geopolityczną i dokonują oceny możliwości.

Teoria w nauce o stosunkach międzynarodowych jest bardzo skomplikowana. Dotyczy zagadnień natury gospodarczej, politycznej, prawnej, jak też filozoficznej. Różni autorzy stosują niejednorodne klasyfikacje i nazewnictwo. Definiując kontekst teoretyczny rozważań prowadzonych w pracy, autorka zdecydowała odnieść się do doktryn politycznych, które mogą posłużyć do ideologicznej interpretacji działań Japonii i Stanów Zjednoczonych, a także ich przywódców na arenie międzynarodowej. Należy tutaj dodać, że prezentowane oceny wydarzeń i postaw polityków dokonywane są z perspektywy europejskiego badacza. W dysertacji rozpatrywane są następujące doktryny: izolacjonizm, ekspansjonizm, imperializm, nacjonalizm.

Izolacjonizm – to kierunek polityki zagranicznej, który zakłada brak ingerencji w sprawy innych państw i obronę interesów własnego kraju. Zgodnie z założeniami tej doktryny państwo nie wiąże się jakimikolwiek sojuszami z innymi państwami. Na ograniczenie kontaktów ze światem zewnętrznym w swojej historii zdecydowały się i Japonia i Stany Zjednoczone. W Japonii po raz pierwszy ograniczono kontakty z zagranicą w XIII wieku i było to spowodowane najazdami mongolskimi. Z kolei za czasów siogunów z rodu Tokugawa okres izolacjonizmu zwany *sakoku* („zamknięty kraj”, XVII–XIX wiek) był najdłuższy w historii tego państwa. Sprawujący władzę niepokoił się rosnącymi wpływami Hiszpanii i Portugalii, które odbierali jako zagrożenie dla stabilności władzy. Wówczas rząd postanowił ograniczyć do minimum kontakty z cudzoziemcami.

W Stanach Zjednoczonych za twórcę izolacjonizmu uznaje się George’a Washingtona (1732–1799), który postulował wystrzeganie się stałych sojuszy

²⁷ J. Nowak, *Czym jest polityka zagraniczna* [w:] red. W. Malendowski, Cz. Mojsiewicz, *Stosunki międzynarodowe*, Atla 2, Wrocław 2003, s. 74.

politycznych z innymi państwami. Zasady izolacjonizmu sformułował w 1823 roku prezydent USA James Monroe, w tzw. doktrynie Monroe'go. Zakładała ona brak zainteresowania Stanów Zjednoczonych sprawami europejskimi oraz ograniczenie strefy wpływów do obu Ameryk. Istotna zmiana w polityce amerykańskiego rządu nastąpiła w okresie I wojny światowej i interwencji w Europie na froncie zachodnim. USA powróciły do doktryny izolacjonizmu i nie ratyfikowały traktatu wersalskiego, nie przystąpiły do Ligi Narodów i stały się inicjatorem paktu o rezygnacji z wojny jako instrumentu polityki narodowej. Stany Zjednoczone zachowały neutralność podczas wojny hiszpańskiej i abisyńskiej. Kongres Stanów Zjednoczonych uchwalił szereg ustaw o neutralności (w latach 1935, 1936, 1937 i 1939). USA zachowały neutralność w II wojnie światowej do momentu zmiany polityki w efekcie uchwalenia ustawy Lend-Lease Act (Ustawa o pożyczce i dzierżawie, 11.03.1941) oraz ataku Japonii na Pearl Harbor (7.12.1941).

Ekspansjonizm – tym terminem określana jest zaborcza polityka państwa, które dąży do zajmowania nowych terytoriów kosztem innych państw i opanowywania nowych rynków zbytu. Źródeł ekspansjonizmu japońskiego należy doszukiwać się w okresie tzw. restauracji Meiji, kiedy to Japonia zapoczątkowała działania, prowadzące do politycznego i gospodarczego podporządkowania sobie kontynentu azjatyckiego. Oprócz tego władza skupiała się w rękach wojskowych. Na ideologów ekspansjonizmu japońskiego wpływ wywarła nazistowska doktryna *Lebensraum* (przestrzeń życiowa)²⁸. Polityka ekspansji miała rozwiązać problem przeludnienia kraju. Yamagata Aritomo (1838–1922), polityk i wojskowy, piastujący najwyższe urzędy w państwie, pragnął przyłączenia do Japonii terytoriów zamorskich i przekształcenia japońskiej armii w siłę mogącą zapewnić bezpieczeństwo suwerennemu państwu. Z kolei Tokutomi Sohō (1863–1957), czołowy japoński historyk, eseista i dziennikarz, proponował użycie siły i nawoływał do podjęcia działań, zmierzających do utworzenia fundamentu dla ekspansji kraju na Dalekim Wschodzie.

Na początku XX wieku przedstawiciele japońskiej armii postulowali stopniowe rozszerzanie wpływów Japonii poprzez działania w Mandżurii i na Pacyfiku. Podbój terenów wschodniej Azji miał być tylko wstępem do walki o panowanie nad całym światem. Japońscy decydenci powoływali się też na japońskiego myśliciela, Nichirena (1222–1282), według którego konflikt wojenny toruje drogę wiodącą do rozwoju cywilizacyjnego.

²⁸ Termin *Lebensraum* ukształtował się w latach 70. XIX wieku.

W latach 20. XX wieku premier Japonii, Tanaka Giichi, był zwolennikiem agresywnej polityki na kontynencie azjatyckim i zdecydował o interwencji zbrojnej w Mandżurii. Utworzenie przez Japonię w 1932 roku marionetkowego państwa Mandżukuo miało dać początek współistnieniu na jednym terytorium pięciu ras, czyli tzw. *gozoku kyōwa*. Stąd też japoński wojskowy i polityk Ishiwara Kanji (1889–1945) twierdził, że rozszerzanie japońskiej władzy na obszar Mandżurii nie było agresją, lecz budową wzorowego państwa, które miało opierać się na zasadzie rasowej harmonii. Działania Japończyków prowadziły do objęcia przewodnictwa na Dalekim Wschodzie, a hasło „Azja dla Azjatów” miało być potwierdzeniem misji dziejowej, jaką Japonia powinna spełniać na kontynencie azjatyckim.

Z kolei, Ojcowie Założyciele USA²⁹ uważali, że Ameryka powinna nieść całemu światu demokrację i pokój za sprawą stopniowego powiększania obszaru Stanów Zjednoczonych aż po wybrzeże Pacyfiku. Uzasadnieniem kolejnych terytorialnych aneksji miał być Manifest Destiny (Boskie Przeznaczenie, 1845). Ekspansjonistyczna polityka Stanów Zjednoczonych wynikała w dużej mierze z intensywnej urbanizacji. William Henry Seward (1801–1872) twierdził, że przeznaczeniem społeczeństwa amerykańskiego jest osiągnięcie lodowych barier północy. Argumentów za rozszerzaniem terytorium Stanów Zjednoczonych dostarczali przede wszystkim: Josiah Strong, Frederick Jackson Turner, Henry Brooks Adams. Podkreślali oni wyższość rasową Amerykanów, a ekspansja miała, w ich przekonaniu, zapobiec wybuchowi ewentualnej rewolucji wewnętrznej. Jak utrzymywali, Ameryka wkroczyła w okres szybkiego rozwoju, więc konieczne stało się pozyskiwanie nowych rynków zbytu. Amerykański historyk i pisarz, Henry Brooks Adams (1838–1918), opowiadał się za ekspansją w Azji, na czym – jak przekonywał – Stany Zjednoczone bardzo by się wzbogaciły.

Zwolennikami ekspansjonizmu byli także członek senatu USA w latach 1893–1924, Henry Cabot Lodge (1850–1924), historyk i polityk Partii Republikańskiej, Albert Jeremiah Beveridge (1862–1927), dwudziesty szósty prezydent Stanów Zjednoczonych, Theodore Roosevelt (1858–1919), a także oficer marynarki wojennej USA i być może najważniejszy geostrateg w XIX wieku, Alfred Thayer Mahan. Z ich poglądów narodziła się koncepcja Nowego Boskiego Przeznaczenia, która opierała się na filozofii społecznego darwinizmu. Zgodnie z jej założeniami kraj, dysponujący siłą

²⁹ Ojcowie Założyciele Stanów Zjednoczonych: John Adams, Samuel Adams, Benjamin Franklin, Alexander Hamilton, Thomas Jefferson, James Madison, Thomas Paine, George Washington.

ekonomiczną, dostateczną liczbą ludności, a przede wszystkim siłą militarną ma należne mu z natury, prawo do dominowania nad innymi. Z biegiem czasu Amerykanie utwierdzali się w przekonaniu o spoczywającej na ich narodzie dziejowej misji i konieczności propagowania zasad demokracji wśród narodów, które jej jeszcze nie znają. Dotyczyło to głównie krajów Orientu, postrzeganych jednocześnie jako rynki o strategicznym znaczeniu. Ekspansja miała też pomóc USA przełamać stagnację, w której kraj ten znajdował się od połowy XVIII wieku.

Imperializm – termin ten odnosi się do polityki zagranicznej państwa, które dąży do podbojów kolonialnych albo usiłuje podporządkować sobie inne kraje. Decydując się na prowadzenie polityki imperialnej, państwo ma na celu uzyskanie dominacji politycznej, gospodarczej, jak i kulturowej nad innymi państwami. W ujęciu marksistowskim imperializm oznaczał najwyższe stadium rozwoju kapitalistycznej formacji społeczno-ekonomicznej³⁰. Imperializmem nazywany jest również okres historyczny, zapoczątkowany pod koniec XIX wieku, charakteryzujący się światową dominacją kilku wielkich mocarstw. Z imperializmem wiązało się również rozszerzanie stref wpływów ekonomicznych, czyli zdobywanie rynków zbytu i źródeł surowców.

Imperialistyczny model polityki zagranicznej przyjęła Japonia, która po swoim otwarciu się na świat w połowie XIX wieku, po okresie izolacjonizmu, zaczęła aspirować do roli światowego mocarstwa. Swoją imperialną politykę japoński rząd ograniczył jednak do działań na Dalekim Wschodzie. Ekspansją na dalekowschodnie terytorium zainteresowana była także imperialna Rosja, co doprowadziło do japońsko-rosyjskiego konfliktu w tym regionie (1904–1905). W końcu XIX wieku do rywalizacji o zwierzchnictwo nad tą częścią świata włączyły się USA. Do wpływowych zwolenników imperialnego kursu w Japonii należał między innymi Rōyama Masamichi (1895–1980), autor koncepcji regionalnego globalizmu.

Krzewiciele imperialistycznej ideologii powoływali się głównie na fakt boskiego pochodzenia cesarza, skupiającego w swoich rękach władzę ustawodawczą i wykonawczą. Tokijscy intelektualiści, skupieni w grupie Yūzonsha, pragnęli, aby Japonia stała się „przewodnikiem duchowym” innych azjatyckich narodów. Nacjonalistyczny pisarz, Kita Ikki (1883–1937), uważał, że Japonia powinna czerpać z zachodnich wzorców w takim stopniu, w jakim przyczynia się to do rozwoju kraju, co miało zaowocować stworzeniem „wielkiego rewolucyjnego imperium”. Z kolei

³⁰ Cz. Mojsiewicz, *Leksykon problemów międzynarodowych i konfliktów zbrojnych*, Atla 2, Wrocław 1999, s. 67.

Tachibana Kozaburō (1893–1974), zwracał uwagę na konieczność zmian w polityce wewnętrznej i konieczność gruntownych reform, dzięki którym japoński naród, jako ten najsilniejszy, stanąłby na czele innych nacji.

Jak podkreśla brytyjski historyk i pisarz, Paul Kennedy (1945), Stany Zjednoczone, z kolei, od momentu swojego powstania miały ustalony cel, jakim było osiągnięcie statusu imperium. Wedle wizji amerykańskich polityków i myślicieli, USA powinny stać się niedoścignionym hegemonem, który będzie sprawował władzę nad innymi państwami. Omawianą doktrynę wspierali również: John Adams, Benjamin Franklin, George Washington i William McKinley. Według nich amerykański imperializm jest głęboko osadzony w tożsamości narodowej, intensywnej wymianie z zagranicą, wyższości rasowej, ale także - w - altruizmie. Jak przewidywał prezydent Woodrow Wilson (1856–1924), Stany Zjednoczone osiągną ekonomiczną i przemysłową supremację po przyjęciu paktu Ligi Narodów.

Nacjonalizm to ideologia, według której wszelkie działania państwa powinny mieć na celu dobro własnego narodu i dbałość o jego interesy. Zdaniem ideologów nacjonalizmu interesy narodów stoją ze sobą w sprzeczności i nie da się ich pogodzić, dlatego aprobują egoizm narodowy jako metodę realizacji interesu państwa. Nie można jednak utożsamiać tej doktryny z postawą niechęci, braku tolerancji czy też wrogości względem mniejszości narodowych i innych narodów. Należy odróżniać nacjonalizm od jego skrajnej odmiany, czyli szowinizmu, przejawiającego się bezkrytycznym stosunkiem do własnego narodu i pogardą oraz nienawiścią do przedstawicieli innych nacji³¹.

W Japonii można wyróżnić kilka faz nacjonalizmu. Pierwsza z nich (1850–1868) zrodziła się pod wpływem obaw przed zmianami politycznymi, społecznymi, kulturowymi i ekonomicznymi na wzór zachodni. Drugi okres nacjonalizmu japońskiego przypadł na lata 1868–1900, kiedy oligarchowie Meiji (m.in. Kido Takayoshi, Ōkubo Toshimichi, Itō Hirobumi, Yamagata Aritomo, Iwakura Tomomi) rozbudzali w rodakach poczucie narodowej dumy, przekonując ich, że japońskie państwo jest silne i cieszy się rosnącym uznaniem Zachodu. Nacjonalistyczna ideologia krzewiona była w Japonii szczególnie w okresie od roku 1900 do 1945, w czasie gdy kraj ten dokonywał ekspansji terytorialnej i uczestniczył w wojnach światowych. Główni apolegetycy nacjonalizmu kierowali się ideą *kokutai*, opartą na przeświadczeniu, że w Japonii od czasów prehistorycznych nieprzerwanie panują

³¹ R. Tokarczyk, *Współczesne doktryny polityczne*, Wolters Kluwer, Warszawa 2010, s. 302.

cesarze, pochodzący z tej samej linii dynastycznej, dlatego cesarza i japoński naród musi łączyć wyjątkowa więź. Wśród japońskich intelektualistów popierających nacjonalizm byli m.in.: Yoshida Kumaji (1874–1964), Kihira Masami (1874–1949), Watsuji Tetsurō (1889–1960). Krzewiciele japońskiego nacjonalizmu rozpropagowali również hasło *yamato-damashii*. Ta militarno-polityczna doktryna odwołująca się do walecznego ducha Japonii podkreślała wyższość Japończyków nad innymi narodami.

Zaistnienie Stanów Zjednoczonych na arenie międzynarodowej wzmocniło nastroje nacjonalistyczne w tym kraju, a mieszkańcy Nowego Świata zyskiwali pewność siebie i poczucie wyższości nad innymi nacjami. Wzmożony napływ ludności z Europy i Azji powodował, że nawet uprzedni zwolennicy przyjmowania obcej ludności do USA, zmienili swoje nastawienie na izolacjonistyczne i ksenofobiczne. Fundamentem polityki Stanów Zjednoczonych stały się nacjonalizm, poczucie wyższości, nawracanie do przeszłości i obrona klasowego *status quo*. Amerykanie opowiadali się za koncepcją WASP (White Anglosaxon Protestant), czyli ideą przyznającą uprzywilejowaną pozycję wywodzącemu się z Wielkiej Brytanii lub północnej Europy białemu Anglo-Saksonowi, który wyznawał protestantyzm. Według propagatorów WASP jedynie biali Anglosasi wyznania protestanckiego, tworzący pierwotny trzon amerykańskiego narodu, byli predestynowani do wypełnienia misji dziejowej wobec reszty świata. Rzecznicy empirycznego urzeczywistnienia tejże doktryny akcentowali, że „Ameryka powinna zostać amerykańska”³². Takie przekonania pozostawały w Stanach Zjednoczonych silne do końca pierwszej połowy XX wieku. W wielu przypadkach amerykański rząd odwoływał się do retoryki amerykańskich nacjonalistów, by pozyskać poparcie narodu dla mocarstwowych dążeń USA.

3. Cel pracy i hipotezy badawcze

Celem niniejszej pracy jest przedstawienie wykładni ideologicznych stosunków Japonii ze Stanami Zjednoczonymi w latach 1853–1941, oraz zaprezentowanie, jaki wpływ na rozwój tych stosunków miały podpisywane traktaty, porozumienia i inne ważne umowy. Należy podkreślić, że niekiedy fragmenty niniejszej pracy wykraczają poza przyjęte ramy czasowe. Zamierzeniem autorki było bowiem pełniejsze wyjaśnienie aspektów, związanych z relacjami Japonii i Stanów Zjednoczonych.

³² L. Pastusiak, *Dyplomacja Stanów Zjednoczonych (XVIII–XIX wiek)*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 1997, s. 318.

Jako początek nawiązania stosunków między obu krajami autorka przyjęła rok 1853, ponieważ wtedy miała miejsce ekspedycja komodora Matthew Calbrighta Perry'ego, który wyruszył do Japonii, by uzyskać zgodę władz siogunackich na wymianę handlową z USA. Stosunki między Japonią i USA, wyrażające się w swobodnym przepływie towarów, usług i kapitału między obydwoma państwami, od podpisania japońsko-amerykańskiego traktatu o pokoju i przyjaźni w Kanagawie w 1854 roku i japońsko-amerykańskiego traktatu Harrisa w 1858 roku przyczyniły się do przyspieszenia rozwoju gospodarki każdego z nich, a w szczególności Japonii. Wyrazem takiej polityki gospodarczej było przyjęcie konwencji, liberalizujących wymianę handlową między USA a Japonią, zniesienie ograniczeń przywozu i wywozu, czy też rozpowszechnienie zastosowania klauzuli największego uprzywilejowania w traktatach handlowych. Data końcowa, 7 grudnia 1941 roku, odnosi się do niespodziewanego ataku japońskiej marynarki na bazę Floty Pacyfiku *US Navy* w Pearl Harbor, co zmusiło USA do przystąpienia do II wojny światowej.

O wyborze takiej cezurę czasowej zdecydował w dużej mierze dostęp do źródeł faktograficznych. Autorka nie zajmuje się w niniejszej pracy okresem wojny, obszernie omawianym, zarówno w publikacjach polskich, jak i obcojęzycznych.

Japonia i Stany Zjednoczone to kraje bardzo różne pod względami geopolitycznymi i kulturowymi. Stąd studiowanie związków między obu partnerami należy uznać za zadanie bardzo pasjonujące. To Stany Zjednoczone (w latach 50. XIX wieku) postanowiły wybrać na swojego partnera Japonię, licząc, że dzięki temu znajdą rynki zbytu dla swoich towarów i osiągną także inne korzyści gospodarcze³³. W przypadku Japonii – była to tylko bierna zgoda na nawiązanie kontaktów.

W trakcie pisania dysertacji autorka szukała powiązań między decyzjami politycznymi, próbowała wniknąć w naturę procesów społeczno-ekonomicznych i wyciągała wnioski z zaistniałych zdarzeń. Analizowała relacje wzajemne w kontekście politycznym, gospodarczym, społecznym i kulturowym. W polskim piśmiennictwie, poświęconym dziejom Japonii i Stanów Zjednoczonych nie było do tej pory publikacji naukowej, która omawiałaby tę problematykę w sposób wieloaspektowy i kompleksowy – począwszy od końca okresu Edo w Japonii, aż do rozpoczęcia działań wojсковych na Pacyfiku. Jest to pierwsze tego typu opracowanie w języku polskim i zdaniem autorki, jej najważniejsze osiągnięcie.

³³ Na początku chodziło głównie o zaopatrzenie floty, zapewnienie pomocy rozbitkom. Zob. P. Ostaszewski, *Międzynarodowe stosunki polityczne. Zarys wykładów*, KiW, Warszawa 2008, s. 199.

Główna hipoteza dysertacji sprowadza się do przypuszczenia, że stosunki ze Stanami Zjednoczonymi wywarły znaczący wpływ na politykę zagraniczną Japonii w badanym okresie. Ekspansjonizm japoński i izolacjonizm Stanów Zjednoczonych wpływały na wzajemne stosunki między tymi krajami, a podpisywane układy oraz porozumienia polityczne i handlowe w dużym stopniu oddziaływały na sytuację międzynarodową w Azji i na Pacyfiku. Oprócz tego podjęto próbę zweryfikowania czterech hipotez szczegółowych, które sformułowano następująco:

1. Celem japońskiej polityki zagranicznej po 1868 roku, zgodnie z hasłem: „bogaty kraj, silna armia”, było dążenie do wzmocnienia pozycji Japonii na arenie międzynarodowej.
2. Japonia, mimo ogromnych nakładów finansowych i wojskowych nie zdołała doprowadzić do podporządkowania sobie państw ościennych (Chiny, Rosja), chociaż na przełomie XIX i XX wieku dokonywała wiele prób interwencji zbrojnych.
3. Imperialny i ekspansjonistyczny charakter japońskiej polityki zagranicznej wynikał z systemu władzy, oddającego najważniejsze decyzje w państwie w ręce wojskowych.
4. Japonia, kierowana ambicjami dorównania mocarstwu zachodnim dążyła do rozszerzenia swoich wpływów poza Azję Wschodnią, co w konsekwencji doprowadziło ją do klęski w II wojnie światowej.

4. Metody badawcze. Charakterystyka materiałów źródłowych

W niniejszej rozprawie autorka posłużyła się następującymi metodami badawczymi: opisową, badania decyzji i analizy dokumentów. Metoda opisowa pozwala opisać wydarzenia w ścisłej kolejności chronologicznej i na podstawie dostępnych informacji. Obejmuje ona także prezentację własnych przemyśleń, ocen i wniosków. Z kolei metoda badania decyzji, znajdująca wszechstronne zastosowanie zarówno w nauce o polityce, jak i nauce o stosunkach międzynarodowych, polega na kompleksowym ujmowaniu zjawisk politycznych. Charakterystyczna dla tej metody jest zmienność w zależności od stosowanej siatki pojęć. Najważniejsze w tej metodzie są następujące kategorie: 1. ośrodek decyzyjny – podmiot działania politycznego; 2. proces decyzyjny – zespół powiązań przyczynowo-skutkowych występujących wewnątrz ośrodka decyzyjnego w związku ze stanem wejścia, strukturą ośrodka

i celami decydentów; 3. decyzja polityczna – akt nielosowego wyboru działania lub zaniechania politycznego; 4. implementacja polityczna – proces urzeczywistnienia decyzji za pomocą odpowiednio dobranych metod i środków³⁴. Dzięki niej można całościowo zrozumieć ogół zjawisk politycznych.

Najważniejszą metodą, wykorzystaną w niniejszej pracy, była analiza dokumentów. Do materiałów źródłowych zalicza się wszelkie dokumenty, akty, statuty, protokoły, sprawozdania, stenogramy, kroniki, pamiętniki, listy, wspomnienia, informacje prasowe. Z punktu widzenia poznania politologicznego źródłem jest każdy utrwalony i zachowany ślad myśli, działania oraz aktywności ludzkiej, służący do jego deskrypcji, eksplanacji oraz przewidywania związanej z nim rzeczywistości politycznej³⁵. Przy pisaniu dysertacji autorka korzystała z literatury fachowej, artykułów w prasie oraz źródeł internetowych. W pracy uwagę skoncentrowano na aktach prawnych, traktatach pokojowych (np. traktat o pokoju i przyjaźni z Kanagawy) i handlowych (np. traktat Harrisa), paktach (np. pakt Ligi Narodów), porozumieniach (np. porozumienie dżentelmeńskie) i notatkach (np. notatka Taft – Katsura). W niniejszej pracy zbadane zostały istotne materiały źródłowe, przedstawiono ich treść i usystematyzowano pod względem zakresu tematycznego. Zaprezentowano poszczególne fazy wypracowywania konsensusu pomiędzy stroną japońską i amerykańską w odniesieniu do wielu problemów.

Realizacja niniejszej rozprawy naukowej, w przyjętym porządku chronologicznym, nie była zadaniem łatwym. Ogromną pomoc w tym zakresie autorka uzyskała od pani Michiko Okamury z japońskiej gazety „Asahi Shimbun”³⁶. Pisząca te słowa zyskała dostęp do wielu ważnych źródeł, jak np. 38-tomowa *Nihon gaikōshi* (Historia japońskiej dyplomacji), Kajima heiwa kenkyūjo, Tōkyō 1965, wydana również przez Kajimę Morinosuke w skróconej formie w języku angielskim: *The Diplomacy of Japan 1894–1922* (Tōkyō 1980). Oprócz tego wykorzystwała ciekawe materiały źródłowe, jak: *Nihon gaikō nenpyō narabi ni shuyō na bunsho 1840–1945* (jap. 日本外交年表並びに主要な文書 1840–1945, Chronologia japońskiej dyplomacji

³⁴ M. Jasiukiewicz, M. Sobczak, J. M. Soroka, *Nauka o polityce*, Wyd. Akademii Ekonomicznej, Wrocław 1985, s. 45–46.

³⁵ Zob. R. Kazik, *Źródła wykorzystywane w badaniach społeczno-politycznych* [w:] <https://prezi.com/clmz2y9k34fx/zroda-wykorzystywane-w-badaniach-spoeczno-politycznych/> (dostęp: 12.09.2016).

³⁶ „Asahi Shimbun” – (jap. 朝日新聞), japońska gazeta wydawana m.in. w Tokio, Osace i Nagoi. Założona została 25 stycznia 1879 roku, jest największym dziennikiem w Japonii po *Yomiuri Shimbun*. Ukazuje się dwa razy dziennie, w odrębnych wydaniach lokalnych.

i najważniejsze dokumenty, Tōkyō 1956–1966), *Nihon gaikōshi handobukku* (日本外交史ハンドブック, Tōkyō 1996), przedstawiające najważniejsze założenia polityki zagranicznej Japonii. Dużą pomoc stanowiły także słowniki historyczne: *Nihon gaikōshi jiten* (jap. 日本外交史辞典, Słownik historii japońskiej dyplomacji, Tōkyō 1992) i *Nihonshi jiten* (jap. 日本史辞典, Słownik historii Japonii, Tōkyō 1983). Poza tym warto wymienić opracowanie *Nichirō sensō* (jap. 日露戦争, Wojna rosyjsko-japońska, Tōkyō 2004), charakteryzujące przyczyny, przebieg i skutki wojny rosyjsko-japońskiej 1904–1905, *Taiheiyō sensō* (jap. 太平洋戦争, Wojna na Pacyfiku, Tōkyō 2007) autorstwa Gotō Juichiego, prezentujące kulisy działań dyplomatycznych, które doprowadziły do rozpoczęcia wojny na Pacyfiku, oraz serię publikacji historycznych, poświęconych powstaniu i upadkowi imperium Japonii: *Dai Nihon Teikoku no kōbō* (Powstanie i upadek imperium Japonii 1868–1945, Tōkyō 2011).

Oceny i opinie zawarte w opracowaniach naukowych i tekstach publicystycznych autorka poddała krytycznej refleksji. Zweryfikowała różnorodne informacje. Szczególnie stosunek autorów amerykańskich wobec narodu japońskiego nacechowany jest pewną wyższością, co daje się odczuć w czasie lektury. Źródła te nierzadko zawierają sformułowania nacechowane nadmiernym subiektywizmem. Trudności w udzieleniu odpowiedzi na nurtujące autorkę pytania wynikały z niewielkiego dostępu do pozycji japońskojęzycznych. Autorka odwiedziła Japonię, ale krótki czas pobytu w tym kraju nie pozwolił na zebranie bardziej obszernego materiału. Opinie japońskich autorów wyrażane w publikacjach japońskojęzycznych okazały się jednak pomocne do bardziej obiektywnego zaprezentowania kwestii, związanych z omawianą problematyką.

Mimo wielu trudnień, autorka podjęła wyzwanie scharakteryzowania inspiracji ideologicznych formuł konceptualnych w sferze międzynarodowych stosunków politycznych między Japonią a USA, chociaż zdaje sobie sprawę, że nie przeanalizowała całej literatury dotyczącej tego tematu i nie wszystkie zagadnienia omówiła w zadowalającej mierze (np. pominęła wybuch i przebieg wojny na Pacyfiku, a omówienie kwestii nacjonalizmu japońskiego wymagałoby odrębnej pracy). Co więcej, niewielu naukowców przedstawia ważne dla historii Japonii i USA wydarzenia w oparciu o materiały źródłowe.

Stosunki między Stanami Zjednoczonymi a Japonią były przedmiotem wielu badań naukowych, których wyniki złożyły się na obszerny i znaczący dorobek

publikacyjny. Autorka dokonała krytycznego oglądu dostępnych materiałów, przedstawiających aktualny stan badań przedmiotowych. Wymieniane pozycje widnieją w bibliografii. Oto najważniejsze prace, traktujące o doktrynach: M. Jansen, *The Japanese Colonial Empire, 1895–1945* (1987); W. G. Beasley, *The Nature of Japanese Imperialism* (1987), J. Dower, *Empire & Aftermath, Yoshida Shigeru and the Japanese Experience, 1878–1954* (1988).

Autorka korzystała ponadto z następujących publikacji: *Kokutai no hongu. Cardinal Principles of the National Entity of Japan*, red. R. Hall (1974), *Sources of Japanese Tradition*, red. R. Tsunoda, T. de Bary, D. Keene (1964), *Tradition and Modernization in Japanese Culture*, red. D. H. Shively (1971), Maruyama Masao, *Studies in the Intellectual History of Tokugawa Japan*, (1974), Kenichi Ohno, *The Economic Development of Japan* (2006), Minami Hiroshi, *Nihonjinron* (1997). Przeanalizowała również opracowania na temat Japonii pióra takich autorów, jak: A. Gordon, C. Totman, B. T. Wakabayashi, J. W. Hall, C. Andressen. Ciekawą pozycją, która wzbogaciła rozprawę, była książka: *Japan, Its Land, People and Culture* (1964). Z polskich publikacji naukowych, poświęconych historii Japonii, na uwagę zasługuje książka E. Pałasz-Rutkowskiej i K. Stareckiej, *Japonia. Historia państw świata w XX wieku* (2004) oraz praca E. Pałasz-Rutkowskiej, *Cesarz Meiji (1852–1912) Wizerunek władcy w modernizowanej Japonii* (2016). Wiele cennych informacji na temat dziejów Japonii znaleźć można także w *Literaturze japońskiej* (1994) autorstwa M. Melanowicza. Z pozycji, które traktują o japońskiej gospodarce, warte uwagi są prace: J. Młodawskiej, *Japonia. Państwo a sektor prywatny* (1999), M. Sprengela, *Gospodarczo-polityczne współczesne relacje Australii z Japonią. Wzorzec dla stosunków międzynarodowych w regionie Azji i Pacyfiku* (2012), M. Dobroczyńskiego, *Ewolucja międzynarodowej pozycji gospodarki japońskiej* (2005), J. Kajiego, *Eseje o japońskiej ekonomii i gospodarce* (1996).

Z pozycji traktujących o polityce USA warto zwrócić uwagę na następujące: Niall Ferguson, *Kolos. Cena amerykańskiego imperium* (2014), J. F. Abbott, *Japanese Expansion and American Policies* (1916). Autorami bardzo ważnych dzieł o historii USA są: Ch. A. Beard i M. Beard, G. B. Tindall i D. E. Shi, A. Bartnicki i D. T. Critchlow, K. Michałek i L. Pastusiak. Autorka korzystała również z zapisu przemówień i dokumentów zawartych w *Zbiorze wolności amerykańskiej* (1944).

Niniejsza rozprawa zawiera materiał dotychczas nie zanalizowany, a w konsekwencji pozwalający na pionierskie spojrzenie na różnorodne zagadnienia, jak na przykład na kwestię ideologii w sferze międzynarodowych stosunków politycznych między Japonią a USA. Autorka rozprawy powołuje się na dokumenty prymarne, zgromadzone w anglojęzycznych opracowaniach oraz bazach dokumentów archiwalnych na stronach www: The Internet Archive, Biblioteki Kongresu USA, jstor.org, bibliotek uniwersytetów Michigan, Pennsylvania, ica.stanford.edu, avalon.law.yale.edu, archives.gov, history.state.gov i innych. Dokonała ona kwerendy ważniejszych zbiorów, znajdujących się w Europie, Stanach Zjednoczonych i Japonii. Przeanalizowała również prace japońskich autorów piszących w języku angielskim, co pozwoliło zestawić je ze stanowiskiem amerykańskich badaczy. Pomimo że relacje Japonii i USA miały wielkie znaczenie dla tychże państw, jak dotąd nie powstało studium naukowe, które przedstawiałoby okres od 1853 do 1941 roku z uwzględnieniem kontekstu międzynarodowego, powiązań politycznych i gospodarczych, a przede wszystkim rozważań o charakterze teoretycznym. Na temat ujęcia interdyscyplinarnego nie ukazała się dotychczas żadna publikacja w Polsce. Niniejsza dysertacja nie rozstrzygnie wszystkich wątpliwości, ma natomiast za zadanie przedstawić istotne elementy relacji japońsko-amerykańskich na tle politycznym, kulturowym i gospodarczym. Autorka żywi nadzieję, że jej ustalenia przyczynią się do rozwoju studiów i dalszych badań na temat kontaktów Japonii ze Stanami Zjednoczonymi.

5. Struktura pracy

Struktura niniejszej dysertacji jest ściśle podporządkowana jej celom oraz potrzebie weryfikacji kolejnych hipotez. W rozprawie dominuje więc typowa dla badań politologicznych narracja nomologiczno-eksplanacyjna. Autorka nadała pracy układ problemowo-chronologiczny, w tekście zaś zastosowała opisowe ujęcie rzeczywistości. Znaczną część rozprawy zajmuje analiza relacji politycznych, gospodarczych i społecznych między Japonią a Stanami Zjednoczonymi w latach 1853–1941, ponieważ stosunki obydwu państw w dużym stopniu wpływały na obraz prowadzonej przez nie polityki. Zasadnicza część tekstu podzielona została na pięć rozdziałów, z których pierwszy można uznać za teoretyczny, a kolejne mają charakter empiryczny.

W pierwszym rozdziale zaprezentowano Japonię i Stany Zjednoczone w perspektywie najważniejszych paradygmatów teorii stosunków międzynarodowych.

Przedstawiona została w nim geneza doktryny izolacjonizmu w Japonii oraz w Stanach Zjednoczonych po zaistnieniu obu tych państw na forum międzynarodowym. Oprócz tego, omówiono czynniki prowadzące do rozwoju ekspansjonizmu w Japonii i USA oraz opinie elit politycznych na temat ideologii imperialistycznej w praktyce. Rozdział kończą rozważania na temat nacjonalizmu japońskiego i amerykańskiego.

Rozdział drugi ilustruje konsekwencje stosowania doktryny izolacjonizmu dla relacji japońsko-amerykańskich. Przedstawiono w nim genezę nawiązania stosunków między Japonią a Stanami Zjednoczonymi w roku 1853. Omówiono liczne wyprawy cudzoziemców, którzy usiłowali nawiązać kontakty handlowe z Japonią przed rokiem 1853, a także opisano wojskową ekspedycję amerykańskiego komodora Matthew Calbrighta Perry'ego, dzięki której w 1854 roku USA przełamały japoński izolacjonizm. Zaprezentowano w nim również amerykańską formułę „otwartych drzwi”, w myśl podpisanego w Kanagawie w 1854 roku, traktatu o pokoju i przyjaźni oraz przedstawiono kontekst ideologiczno-polityczny traktatu Harrisa, czyli japońsko-amerykańskiej umowy o stosunkach wzajemnych i handlu.

Trzeci rozdział rozprawy poświęcony jest okolicznościom narodzin imperializmu w Japonii. W tej części pracy opisana została aneksja Królestwa Riukiu przez Japonię w 1879 roku, będąca wstępem do agresywnej polityki terytorialnej. Przedstawiono również stanowisko prezydenta USA Theodore'a Roosevelta w trakcie negocjacji pokojowych w Portsmouth w 1905 roku, podjętych po zwycięstwie Japonii w wojnie z Rosją toczonej w latach 1904–1905. Zaprezentowano znaczenie notatki Taft – Katsura, dotyczącej uznania japońskich wpływów w Korei, a także Porozumienia dżentelmeńskiego odnośnie japońskich imigrantów w USA. W rozdziale zwrócono uwagę także na Układ Root-Takahira z 30 grudnia 1908 roku, zobowiązujący Japonię do respektowania niezależności terytoriów USA i ograniczenia imigracji japońskich obywateli do Stanów Zjednoczonych. Poza tym scharakteryzowano aneksję Korei, której Cesarstwo Japonii dokonało w 1910 roku.

W czwartym rozdziale pracy omówiono polityczne konsekwencje japońskiego ekspansjonizmu w świetle działań na forum międzynarodowym. Zaprezentowano porozumienie Lansing-Ishii zawarte 2 listopada 1917 roku, dotyczące utrzymania polityki „otwartych drzwi” w Chinach. Wspomniano zbrojną interwencję japońsko-amerykańską we Władywostoku w 1919 roku w trakcie wojny domowej w Rosji. Opisano okoliczności przystąpienia Japonii do Ligi Narodów w 1922 roku i przyjęty w tym samym roku na konferencji w Waszyngtonie traktat waszyngtoński, który

regulował oraz ograniczał zbrojenia morskie. Przedstawiono również okoliczności powstania w USA Aktu Imigracyjnego w 1924 roku, jak i jego następstwa dla narodu japońskiego.

Rozdział piąty poświęcono eskalacji idei nacjonalistycznych i kulminacji polityki imperialnej Cesarstwa Japonii. Omówiono incydent mukdeński i okoliczności utworzenia w 1932 roku marionetkowego państwa Mandżukuo. Zrelacjonowano amerykańską doktrynę Hoovera-Stimsona z 1932 roku w kontekście incydentu mukdeńskiego. W rozdziale opisano także powstanie Międzynarodowej Strefy Bezpieczeństwa w ambasadzie USA w efekcie tzw. masakry nankińskiej na przełomie 1937 i 1938 roku. Rozdział wieńczy opis ataku lotniczego Japonii na Pearl Harbor w grudniu 1941 roku, który zapoczątkował wojnę na Pacyfiku.

W aneksach znalazły się, nieobjęte prawami autorskimi dokumenty, mapy i zdjęcia, pochodzące z literatury przedmiotu i z internetu. Wyodrębniono również najważniejsze dokumenty, uzyskane ze stron internetowych amerykańskich bibliotek.

Pracę kończy podsumowanie, w którym autorka zawarła najważniejsze wnioski, dotyczące zarówno realizacji poszczególnych formuł konceptualnych polityki zagranicznej Japonii, jak i ich wpływu na wydarzenia ze wspólnej historii Japonii i Stanów Zjednoczonych. W zakończeniu dysertacji odniesiono się również do postawionych wcześniej hipotez i przedstawiono konkluzje, mogące stanowić przyczynek do dalszych badań nad zagadnieniami, nie uwzględnionymi w niniejszej rozprawie.

ROZDZIAŁ 1

Inspiracje ideologiczne formuł konceptualnych w sferze międzynarodowych stosunków politycznych między Japonią a USA

W niniejszym rozdziale zaprezentowane zostaną Japonia i Stany Zjednoczone w perspektywie najważniejszych paradygmatów teorii stosunków międzynarodowych. Przedstawiona będzie w nim geneza doktryny izolacjonizmu w Japonii oraz w USA po zaistnieniu obu tych państw na forum międzynarodowym. Oprócz tego opisane zostaną czynniki warunkujące rozwój ekspansjonizmu w Japonii i Stanach Zjednoczonych, a także opinie elit politycznych odnośnie ideologii imperialistycznej w praktyce. Rozdział wieńczy rozważania na temat nacjonalizmu japońskiego i amerykańskiego.

1.1 Doktryna izolacjonizmu w okresie *sakoku* w Japonii od XVII do XIX wieku

*Wysyłanie japońskich statków
do obcych krajów jest surowo zabronione*³⁷

**Fragment edyktu dotyczącego *sakoku*
wydanego w 12 roku ery Kan'ei (1635)**

Izolacjonizm (ang. *isolationism*, jap. 孤立主義) to jedna ze strategii prowadzenia polityki zagranicznej, która zakłada ograniczenie wszelkich stosunków z innymi krajami dla obrony interesów i bezpieczeństwa własnego państwa. Powodem izolacjonizmu może być troska o zachowanie bytu narodowego czy też strach przed utratą politycznej, gospodarczej i kulturowej suwerenności. Państwo, stosujące taką politykę, nie respektuje zawartych wcześniej sojuszy oraz umów z innymi krajami i dąży do zachowania neutralności w przypadku międzynarodowych konfliktów³⁸. W stanie izolacji określone państwo może się także znaleźć na skutek działań społeczności międzynarodowej, która zastosuje wobec niego np. ekonomiczną blokadę

³⁷ R. Ishii, *Tokugawa kinrei ko*, vol. 6, Sōbunsha, Tōkyō 1960, s. 377-378.

³⁸ H. Turku, *Isolationist States in an Interdependent World*, Routledge, New York and London 2009, s. 8-9.

(embargo). Na izolacjonizm z reguły decydują się kraje, którym pozwala na to geopolityczne położenie zmniejszające stopień realnego zagrożenia z zewnątrz (np. położenie wyspowe)³⁹. Do zerwania kontaktu z resztą świata skore są zwłaszcza organizmy państwowe o charakterze totalitarnym, a także kraje, którymi rządzą fundamentaliści religijni, dla których polityka ta jest narzędziem utrzymania się przy władzy. Izolacja trwa tak długo, jak długo inne kraje nie naruszą interesów zamkniętego na obcych państwa.

Jednym z krajów, które w swojej wielowiekowej historii przeżywały niejednokrotnie okresy izolacji, była Japonia. Implementowaniu polityki izolacjonizmu sprzyjał fakt, iż jest to kraj wyspiarski, oddalony od kontynentu azjatyckiego. Powodem ograniczania kontaktów ze światem zewnętrznym było zagrożenie wynikające z chęci podporządkowania przez inne kraje terytorium Japonii oraz obawa o decentralizację władzy. Już od końca IV wieku p.n.e. do Japonii docierał dorobek kultury chińskiej, a następnie koreańskiej⁴⁰. Japończycy chętnie przyswajali sobie osiągnięcia Chińczyków, jednak nie dali się do końca zasymilować i wyzwolili się spod ich bezpośrednich wpływów. Uczynili to głównie w celu powstrzymania ewentualnych najazdów, ale również aby stworzyć silne państwo. Wysyłania oficjalnych misji dyplomatycznych do Chin zaprzestano w IX wieku⁴¹. Należy tutaj podkreślić, że Japończyków cechowała zdolność opierania się zagranicznym wzorom i przekształcania obcych wartości. Dzięki temu mieszkańcy archipelagu byli wychowani w jednorodnym etnicznie środowisku, co sprawiło, że społeczeństwo pozostało homogeniczne. Ponadto, wraz z osłabianiem wpływów chińskich zaczęła się kształtować japońska tożsamość.

Do ograniczenia kontaktów ze światem zewnętrznym doszło również w XIII wieku i było spowodowane najazdami mongolskimi (jap. 元寇, Genkō). Imperium mongolskie będące pod rządami chana Kubilaja (1215–1294)⁴², osiągnęło szczyt swojego rozwoju terytorialnego. Mongołom udało się opanować południowe Chiny i Koreę. W 1274 i 1281 roku Kubilaj próbował dokonać inwazji na Kiusiu i uznania przez Japonię jego zwierzchnictwa⁴³. Z pomocą Japończykom przyszedł wielki sztorm

³⁹ A. Antoszewski, R. Herbut (red.), *Leksykon politologii*, Wrocławskie Wydawnictwo Naukowe Atla 2, Wrocław 1999, s. 189.

⁴⁰ Japończycy poznawali kulturę chińską poprzez Koreę.

⁴¹ Wstrzymanie kontaktów z Chinami utrzymywane było przez kilka następnych stuleci.

⁴² Chan Kubilaj, wnuk Czyngis-chana (1152–1227), władca mongolski i twórca imperium mongolskiego. Był pierwszym cesarzem Chin z dynastii Yuan.

⁴³ W obu wypadkach próby podporządkowania Japonii skończyły się niepowodzeniem.

wywołany przez tajfun (zwany później kamikaze, jap. „boski wiar”), który zniszczył mongolską flotę.

Za czasów siogunów z rodu Tokugawa (jap. 徳川氏)⁴⁴ okres izolacjonizmu (jap. 鎖国, *sakoku*, „zamknięty kraj”) był najdłuższy w historii tego kraju. Panująca dynastia niepokoiła się rosnącymi wpływami Hiszpanii i Portugalii, które odbierała jako zagrożenie dla stabilności władzy. Rząd postanowił odciąć się od kontaktów ze światem zewnętrznym, ograniczając kontakty z cudzoziemcami do minimum. Należy w tym miejscu wspomnieć, jak doszło do pierwszych kontaktów Japonii z Europejczykami. Pierwsi obcokrajowcy z Europy pojawili się w Japonii już w 1543 roku. Na małą wyspę Tanegashima (jap. 種子島)⁴⁵ u południowych wybrzeży wyspy Kiusiu dopłynęli wówczas kupcy z dalekiej Portugalii. Przybysze przywieźli ze sobą wiele wartościowych przedmiotów, m.in. zegarki, złoto, lustra, broń palną. Pół wieku później (w 1592 roku) śladami Portugalczyków do Japonii przyплыnęli Hiszpanie, a w roku 1600 archipelag nawiedzili Holendrzy⁴⁶. Obcokrajowcy byli chętnie przyjmowani na japońskiej ziemi. *Daimyō* (jap. 大名)⁴⁷ na Kiusiu wręcz się prześcigali w zapraszaniu kupców z Europy do własnych portów⁴⁸. Europejska broń, tkaniny wełniane (zwłaszcza aksamity), wyroby szklane, zegary, tytoń stanowiły w ówczesnej Japonii chętnie nabywane przedmioty zbytku⁴⁹.

⁴⁴ Sprawowali oni rządy w latach 1603–1868.

⁴⁵ Położona na Pacyfiku wyspa o powierzchni 444,99 km², należąca współcześnie do prefektury Kagoshima.

⁴⁶ M. S. Laver, *The Sakoku Edicts and the Politics of Tokugawa...*, dz. cyt., s. 136; zob. także: M. E. Tucker, *Moral and Spiritual Cultivation in Japanese Neo-Confucianism: The Life and Thought of Kaibara Ekken (1630–1714)*, SUNY Press, New York 1989; M. Itoh, *Globalization of Japan: Japanese Sakoku Mentality and U.S. Efforts to Open Japan*, St. Martin's Press, New York 2000; M. Maruyama, *Studies in the Intellectual History of Tokugawa Japan*, Princeton University Press, Princeton 1974; A. Biegalska, *Reakcje Japonii na kontakt z Zachodem i obraz przybyszów w kulturze Kraju Kwitnącej Wiśni* [w:] „Maska. Magazyn antropologiczno-społeczno-kulturowy”, Kraków 2008, <http://www.uj.edu.pl/documents/40768330/7c858e82-1323-4ad7-b2a3-72d2cf23359d> (dostęp: 17.05.2015).

⁴⁷ *Daimyō* - panowie feudalni w średniowiecznej Japonii, zarządzali wioskami oraz miastami, mieli do dyspozycji własne oddziały samurajów. Por. Y. Woodson, M. M. Rinne i in., *Lords of the Samurai: Legacy of a Daimyo Family*, Asian Art Museum, San Francisco 2009; M. Ravina, *Land and Lordship in Early Modern Japan*, Stanford University Press, California 1998; H. Shirane, *Early Modern Japanese Literature: An Anthology, 1600–1900*, Columbia University Press, Columbia 2013.

⁴⁸ Możliwość rządzący na Kiusiu przyjmowali nową wiarę, aby wzmacniać kontakty handlowe i polityczne z Europą.

⁴⁹ A. Hayami, *Japan's Industrious Revolution: Economic and Social Transformations in the Early Modern Period*, Springer, Tokio and London 2015, s. 64. Zob. także: L. Morton, *The Alien Within: Representations of the Exotic in Twentieth-Century Japanese Literature*, University of Hawaii Press, Honolulu 2009; A. L. Maske, *Potters and Patrons in Edo Period Japan: Takatori Ware and the Kuroda Domain*, Ashgate Publishing Ltd., New York and London 2011.

Oprócz dóbr materialnych cudzoziemcy przywieźli ze sobą również chrześcijaństwo. Wiarę w Jezusa Chrystusa wśród Japończyków jako pierwszy zaczął krzewić Franciszek Ksawery (1505–1552)⁵⁰ z Towarzystwa Jezusowego, który w 1549 roku przybył do Satsumy⁵¹ wraz z dwoma innymi jezuickimi misjonarzami - Cosme de Torrese i Juanem Fernandezem⁵². Trud misyjny Franciszka Ksawerego z czasem przyniósł spodziewane owoce. Katolicy księża przyciągali ludzi swoją szczerością, odwagą, siłą charakteru, niezachwianą wiarą, co zdecydowanie różniło ich od coraz bardziej zdemoralizowanego w tamtym czasie buddyjskiego kleru. Co ważne, wśród Japończyków, którzy przyjęli chrzest, byli również członkowie japońskiej kasty wojskowej, czyli samuraje, jak również udziałni japońscy książęta *daimyō*, do których należały posiadłości na zachodzie kraju⁵³, a to oznaczało, że katolikami stawali się automatycznie wszyscy ich poddani.

Chrześcijanie cieszyli się dużym wsparciem Ody Nobunagi (1534–1582), jednego z największych hegemonów w dziejach Japonii⁵⁴. Gościł on misjonarzy i otaczał ich ochroną. Nobunaga nie czynił tego jednak z pobudek religijnych i do końca życia pozostał ateistą. Ten dyktator widział w chrześcijanach sprzymierzeńców w walce z potęgą zniechęconego buddyjskiego kleru na wszelkie sposoby

⁵⁰ Franciszek Ksawery, właśc. Francisco de Jaso y Azpilicueta, hiszpański misjonarz, jeden z założycieli zakonu jezuitów, święty katolicki. Zob. <http://www.newadvent.org/cathen/06233b.htm> (dostęp: 15.05.2014). Zob. także: J. J. Linacero, *Historia mínima del País Vasco*, Turner, Madrid 2014; R. Zallo, *Basques, Today: Culture, History and Society in the Age of Diversity and Knowledge*, Alberdania, Irun 2007; F. López de Rego, *Teresa De Calcuta: La persona*, FRESHBOOK, Toronto 2014.

⁵¹ Usytuowane w południowej części Kiusiu miasto było w okresie Edo domeną feudalną (hanem).

⁵² Ch. Whelan, *The Beginning of Heaven and Earth The Sacred Book of Japan's Hidden Christians*, University of Hawai'i Press, Honolulu 1996, s. 3.

⁵³ Odtąd panowie feudalni bogacili się już nie tylko dzięki posiadaniu ziemi, ale także dzięki wymianie handlowej, co było źródłem niepokoju dla *daimyō* z ziem centralnych i wschodnich, o których siłę stanowiły latyfundia.

⁵⁴ Oda Nobunaga - *daimyō* władający niewielką prowincją Owari. W 1551 roku zgładził on własnego brata, którego faworyzowała matka, i stanął na czele swojego skłóconego rodu. Dzięki determinacji, sprytowi i ponadprzeciętnym umiejętnościom taktycznym przywódca klanu Oda pokonał wszystkich swoich przeciwników i w 1568 roku w glorii chwały wkroczył do Kioto. Wkrótce Nobunaga wyznaczył na urząd sioguna tego, z którego pomocą zajął stolicę Japonii - Ashikagę Yoshiakiego. Ten jednak przeciw niemu spiskował, dlatego w 1573 satrapa rozkazał go wypędzić jako zdrajcę. Mimo że Yoshiaki utrzymał tytuł sioguna aż do 1588 roku, jego wygnanie oznaczało w istocie koniec rządów siogunatu Ashikaga, a zarazem początek nowego okresu w historii Japonii nazywanego Azuchi-Momoyama (1573–1603). Do końca swojego życia Oda Nobunaga zdążył zawładnąć 20 spośród 66 prowincji Japonii. Słynął z okrucieństwa. Zwyciężonych wrogów palił żywcem, nie oszczędzając nawet ludności cywilnej. Sam dyktator zginął w wyniku zamachu w trakcie pobytu w świątyni Honnōji (na Kiusiu), którego organizatorem był Akechi Mitsuhide (1526–1582). J. W. Hall, *The Cambridge History of Japan, Tom 4*, Cambridge University Press, Cambridge 1991, s. 186-193.

sabotującego próby zjednoczenia ziem japońskich⁵⁵. Wyznawców nowej religii początkowo wspierał także Toyotomi Hideyoshi⁵⁶. Następca Nobunagi był jednak w przeciwieństwie do swojego mentora, chrześcijaństwem szczerze zainteresowany. Przyjaźnił się z wieloma duchownymi, których przyjmował w swojej potężnej twierdzy w Osace. Zażyłość łączyła go m.in. z ojcem Gasparem Coelho⁵⁷. Hideyoshi najpewniej by się ochrzcił, gdyby nie zakaz poligamii, jaki towarzyszy wierze chrześcijańskiej⁵⁸.

Oczarowanie zachodnim stylem życia, uznanie dla przywożonych z Europy towarów i wynalazków, takich jak broń palna czy artyleria⁵⁹, czerpanie z rozległej wiedzy przybyszów, wreszcie - tolerowanie misjonarzy nawracających lud na chrześcijaństwo nie trwało długo. Im bardziej Europejczycy ingerowali w życie Japończyków, z tym większą nieufnością traktował ich siogunat. Wkrótce nastąpiła zmiana w postawie władz wobec obcokrajowców. Furię Hideyoshiego wywołały wydarzenia z roku 1587, kiedy to z jego rozkazu wojsko zdobyło Kiusiu. Na wyspie odkryto rozwinięty proceder porywania i sprzedawania Japończyków w niewolę, którego inspiratorami byli Portugalczycy⁶⁰. Siogun obawiał się także, że Japonia stanie się, kolejnym po Filipinach⁶¹, celem ekspansji Hiszpanii w Azji. W 1587 roku

⁵⁵ Jezuici wiedzieli, jak przypodobać się wojskowemu satrapie, między innymi organizując dysputę religijną, podczas której, na oczach zgromadzonych, ośmieszyli buddyjskich mnichów, wykazując ich zacofanie.

⁵⁶ Toyotomi Hideyoshi- najwierniejszy z wasali Nobunagi. Nazwisko przyjął dopiero pod koniec życia (wcześniej wielokrotnie je zmieniał, jak to mieli w zwyczaju ludzie żyjący w tamtej epoce). Ten generał o chłopskim pochodzeniu kontynuował dzieło zjednoczenia Japonii, pokonawszy armię zdrajcy swojego suwerena oraz wszystkich innych rywali. Hideyoshi zdołał podbić w latach 1583–1589 większość Japonii, wyjąwszy prowincję Kantō, którą rządził ród Hojo. Z czasem i ten wielki japoński klan poddał się władzy dyktatora, który zmusił wszystkich *daimyō* do złożenia przysięgi wasalnej. Ziemie zabierane wrogom nadawał jako lenno wiernym feudałom, co miało służyć utrzymaniu władzy. Nieposłusznych ekspediował w miejsca otoczone przez *daimyo* jemu lojalnych. W obawie przed buntem Toyotomi Hideyoshi zakazał posiadania broni chłopom i mieszczanom. Mogli ją mieć tylko ludzie szlachetnie urodzeni, czyli samuraje.

⁵⁷ I. Higashibaba, *Christianity in Early Modern Japan: Kirishitan Belief and Practice*, BRILL, Boston 2001, s. 21.

⁵⁸ Toyotomi Hideyoshi zabiegał nawet o dyspensę, która zwolniłaby go z uciążliwego dlań nakazu monogamii; por. A. Iskenderow, *Toyotomi Hideyoshi*, PIW, Warszawa 1991, s. 113.

⁵⁹ Największą popularnością cieszyły się arkebuzy, które były rodzajem długiej, ręcznej, gładkolufowej broni.

N. Perrin, *Giving Up the Gun: Japan's Reversion to the Sword, 1543-1879*, David R. Godine Publisher, Boston, Massachusetts 1979, s. 6.

⁶⁰ M. Kitahara, *Porutogaru no shokuminchi keisei to Nihonjin dorei* [ポルトガルの植民地形成と日本人奴隷, *Portuguese colonialism and Japanese slaves*], Kadensha, Tōkyō 2013, s. 20.

⁶¹ Portugalski odkrywca Ferdynand Magellan przyłączył Filipiny do Królestwa Hiszpanii w 1521 roku, a kolonizacja wysp rozpoczęła się w 1565 roku - w momencie przybycia na nie z Meksyku Miguela Lópeza de Legazpi. J. Pérez de Tudela y Bueso, *En memoria de Miguel López de Legazpi*, Real Academia de la Historia, Madrid 2004, s. 102; zob. także: A. De Morga, *History of the Philippine Islands - 1521 to the Beginning of the XVII century*, Vol. 1-2, Garsington, United Kingdom 2004.

Hideyoshi nakazał więc misjonarzom⁶² w ciągu dwudziestu dni opuścić Japonię. Jednocześnie nielojalnym wobec niego chrześcijańskim *daimyō* z zachodnich rubieży kraju zabronił chrzczenia swych poddanych⁶³.

W 1596 roku u japońskich wybrzeży rozbił się hiszpański galeon *San Felipe*. Ładunek okrętu zajęli zgodnie z prawem japońscy urzędnicy. Rozgniewany kapitan zagroził, że jeśli Japończycy nie zwrócą skonfiskowanego towaru, król Filip II (1527–1598)⁶⁴ przyśle do Japonii wojska, które podbiją kraj. W reakcji na nieoczekiwane zajście siogun Toyotomi Hideyoshi polecił aresztować i ukrzyżować misjonarzy z tego zakonu. W środkowej Japonii zatrzymano sześciu franciszkanów i pognano ich do Nagasaki razem z dwudziestką nawróconych Japończyków, a tam w roku 1597 zawisli na krzyżach jako pierwsi japońscy męczennicy za wiarę⁶⁵.

W 1603 roku rozpoczął się okres rządów siogunów z rodu Tokugawa⁶⁶. Początkowo Tokugawa Ieyasu (jap. 徳川家康, 1543–1616), protoplasta dynastii siogunów⁶⁷

⁶² W chwili gdy Hideyoshi wydał pierwszy dekret antychrześcijański, oprócz jezuitów w Japonii byli już także duchowni z innych zakonów: franciszkanie, dominikanie, augustianie.

⁶³ Zob. G. P. Leupp, *Interracial Intimacy in Japan: Western Men and Japanese Women, 1543-1900*, A&C Black, London 2003, s.20. Por. O. G. Lidin, *Tanegashima - The Arrival of Europe in Japan*, Routledge, New York and London 2013; J. C. Boyajian, *Portuguese Trade in Asia Under the Habsburgs, 1580-1640*, JHU Press, Charles St, Baltimore 2007.

⁶⁴ Filip II Habsburg- był królem Neapolu oraz Sycylii w latach 1554–1598, władcą Niderlandów w latach 1555–1598, następnie królem Hiszpanii w latach 1556–1598 i Portugalii w latach 1580–1598.

⁶⁵ Znani w historiografii jako męczennicy z Nagasaki - Paweł Miki i 25 towarzyszy. (jap. 日本二十六聖人 *Nihon - nijūroku - seijin*; „26 japońskich świętych”). Zob. też: S. Turnbull, *The Kakure Kirishitan of Japan: A Study of Their Development, Beliefs and Rituals to the Present Day*, Routledge, New York and London 2013; M. Kimura Streling, *I Thought the Sun Was God: The Spiritual Journey of a Descendant of the Last Satsuma Samurai Clan*, FriesenPress, Victoria 2013.

⁶⁶ Ród Tokugawa (jap. 徳川氏 Tokugawa-shi) był to ród siogunów, który rozpoczął sprawowanie realnej władzy w Japonii między 1603 a 1868 rokiem. Okres rządów Tokugawów nosi nazwę Edo. Siogunat Tokugawa ograniczył do minimum rolę cesarza, który spełniał w tym czasie jedynie funkcję reprezentacyjną. W okresie Tokugawów nastąpiła także izolacja Japonii od wszelkich obcych wpływów, co doprowadziło m.in. do stagnacji gospodarczej kraju.

⁶⁷ Trzy lata przed swoją śmiercią Hideyoshi ustanowił radę regencyjną (*gotairō*) złożoną z najpotężniejszych japońskich *daimyō* (Tokugawa Ieyasu, Mōri Terumoto, Maeda Toshie, Ukita Hideie), którzy zgodnie z wolą władcy mieli rządzić Japonią aż do momentu, kiedy jego syn, Hideyori Toyotomi (jap. 豊臣秀頼, 1593–1615) osiągnie pełnoletniość. Najbardziej znaczącym spośród nich był Tokugawa Ieyasu, który jako dziecko był zakładnikiem rodów Oda i Imagawa zwaśnionych z jego ojcem, Matsudairą Hirotadą. Majątek Ieyasu, kontrolującego wszystkie prowincje równiny Kantō, liczył 2,5 mln *koku* (dla porównania inni wielcy feudałowie Uesugi Kagekatsu i Mōri Terumoto posiadali po ok. 1,2 mln). Będąc już na łożu śmierci, Hideyoshi ostatni raz wezwał radę do wierności swojemu synowi, jednak w 1598 roku Tokugawa Ieyasu wypowiedział posłuszeństwo Hideyoriemu i zawiązał sojusz z kilkoma rodzinami nieprzychylnymi klanowi Toyotomi, w celu pozbawienia władzy pozostałych członków rady regentów. Nastąpiła wojna domowa. Kraj podzielił się na dwa obozy: obóz zachodni, skupiony wokół wasala Hideyoshiego, Mitsunariiego Ishidy, oraz obóz wschodni, popierający Ieyasu. 21 października 1600 roku doszło do ostatecznego starcia pod Sekigaharą, z którego zwycięsko wyszła armia Ieyasu. Przejął on kontrolę nad Kioto i rezydującym tam cesarzem Go-Yōzei (1572–1617). Wkrótce ogłosił się władcą całej Japonii. Pod koniec 1603 roku przyjął z rąk cesarza tytuł sioguna; por. K. G. Henshall, *Historia Japonii*, Bellona, Warszawa 2004, s. 67-70.

wstrzymał represje wobec cudzoziemców i japońskich konwertytów⁶⁸. Miał nadzieję, że ożywi to kontakty handlowe z Anglikami i Holendrami. Przedstawiciele tych dwóch państw w tym czasie rywalizowali zaciekle z Hiszpanami i Portugalczykami o wpływy. Jako protestanci zaczęli przekonywać sioguna, że katolicy prowadzą szkodliwą dla niego działalność. Tokugawa Ieasu uznał chrześcijaństwo za sprzeczne zarówno z japońską tradycją, jak i porządkiem społecznym. Obawiał się również, że opozycyjni panowie feudalni będą wykorzystywać pomoc europejskich mocarstw do walki przeciw niemu. Był to poza tym okres zażartej walki nowego władcy Japonii z koalicją zwolenników Hideyoshiego, którego popierała zachodnia część kraju, w tym wielu chrześcijan.

Ostateczne zamknięcie Japonii nastąpiło w okresie panowania Tokugawy Hidetady (jap. 徳川 秀忠, 1579–1632), syna Ieyasu, który panował w latach 1606–1623⁶⁹. W 1611 roku wydał on dekret zabraniający wyznawania w Japonii wiary w Jezusa Chrystusa⁷⁰. Prześladowania chrześcijan stały się elementem polityki zamknięcia kraju, wdrażanej od roku 1623. To właśnie wtedy drugi siogun z rodu Tokugawa zaostrzył prawo i zakazał Japończykom opuszczania kraju, jak również zabronił wracać tym, którzy wyjechali z niego wcześniej⁷¹.

Szczyt potęgi ród Tokugawa osiągnął w latach 1623–1651, za panowania Tokugawy Iemitsu (jap. 徳川家光, 1604–1651), który w 1635 roku ogłosił dekret o zamknięciu kraju *Sakoku-rei* (jap. 鎖国令), co oznacza „dekret o zamkniętym kraju” bądź też „kraj w łańcuchach”. Polityka japońskiej samoizolacji bywa też określana terminem *kaikin* (jap. 海禁, „zakaz morski”).

Okrutne prześladowania religijne dotyczące chrześcijan na Kiusiu, doprowadziły do wybuchu powstania na Półwyspie Shimabara (jap. 島原, tzw.

⁶⁸ W stosunku do misjonarzy Ieyasu wykazywał się względną tolerancją. Mogli oni kontynuować działalność, chociaż byli narażeni na akty wrogości.

⁶⁹ Władzę synowi Ieyasu przekazał w 1605 roku. Miał jednak nadal wpływ na rządy.

⁷⁰ Niepokornych, którzy pozostali przy chrześcijańskiej wiary, zabijano. W 1622 roku zgładzono w Nagasaki 51 chrześcijan, a dwa lata później w Edo (Tokio) zasypano żywcem 50 następnych. W latach 1603-1639 zginęło około 3000 chrześcijan, a wśród nich bł. Piotr Kibe, którego beatyfikacja odbyła się niedawno w Nagasaki. Przebywający w Japonii w latach 20. XVII wieku Richard Cocks, angielski żeglarz, był świadkiem bestialstwa, jakiego dopuszczano się nawet na nieletnich: „Widziałem 55 męczonych jednocześnie w Miako, a między nimi małe, 5- lub 6-letnie dzieci płonące w ramionach swoich matek i krzyczące «Jezu, przyjmij nasze dusze». Jeszcze więcej widziałem w więzieniu, niedługo przed ich egzekucją. Tylko niewielu wyrzekło się Chrystusa”.

M. S. Laver, *The Sakoku Edicts and the Politics of Tokugawa Hegemony*, Cambria Press, New York 2011, s. 61.

⁷¹ Zob. M. S. Laver, *The Sakoku Edicts and the Politics of Tokugawa Hegemony*, Cambria Press, New York 2011, s. 32

Shimabara no ran, 島原の乱) w latach 1637–1638. Wzięło w nim udział ponad 27 tysięcy osób, z czego dużą część stanowili wyznający chrześcijaństwo bezpańscy samuraje, tzw. *rōnin* (jap. 浪人) i dowodzeni przez nich słabo uzbrojeni chłopi. Równocześnie rozpoczął się bunt na wyspach Amakusa⁷². Mieszkańców zdobytych ziem siłą wcielano do powstańczej armii, dlatego jej liczebność stale rosła⁷³.

Po upadku powstania w 1638 roku⁷⁴ siogunat nakazał przymusowe wydalenie z kraju Portugalczyków, podejrzewanych o podżeganie do buntu i dostarczanie rebeliantom broni oraz zakazał im pod groźbą kary śmierci powrotu do Japonii. Ponadto wprowadzono nadzór policyjny nad osobami o korzeniach chrześcijańskich, które zmuszano do udziału w ceremonii *fumi-e* (jap. 踏み絵) polegającej na deptaniu katolickich symboli religijnych. Ci, którzy publicznie nie wyrzekli się swojej wiary, musieli zejść do podziemia. Doprowadziło to do powstania wspólnoty religijnej *kakure-kirishitan* (jap. 隠れキリシタン, „ukryci chrześcijanie”)⁷⁵.

⁷² Działania powstańców szybko rozlały się na wyspy (Amakusa to grupa ok. 70 japońskich wysp na Morzu Wschodniochińskim, u zachodnich wybrzeży wyspy Kiusiu). Z ich rąk zginęło kilkudziesięciu przedstawicieli różnych rodów. Do chrześcijan przyłączali się także wyznawcy innych religii, którzy nie godzili się na łupieżczą politykę sioguna. Obok mężczyzn walczyły także kobiety, a na sztandarach widniały napisy: „Niech będzie pochwalony Przenajświętszy Sakrament”. Wszyscy szli do boju z okrzykiem „Jezus” i „Maryja”. Przywódcą powstania został szesnastoletni wówczas samuraj Amakusa Shirō (jap. 天草四朗, 1621–1638). Początkowo buntownicy oblegali zamki Tomioka i Hondo, jednakże przepędzeni przez armie z sąsiednich lenn przenieśli się do zamku Shimabara, a następnie do ruin twierdzy Hara (jap. 原城, Harajō), gdzie 4 miesiące stawiali dzielnie opór wojskom *bakufu*, którymi dowodził Itakura Shigemasa (jap. 板倉重昌, 1588–1638)⁷². Fortecę ostatecznie zdobyto dzięki pomocy oddziałów pod wodzą Matsudairy Nobutsuny (jap. 松平信綱). Z dokonanej potem rzezi ocalało jedynie 150 bohaterskich obrońców zamku. Amakusa Shirō - znany również jako Amakusa Shirō Tokisada był samurajem, przywódcą chrześcijańskich chłopów w trakcie powstania w Shimabarze. R. Habersetzer, *Amakusa Shiro - Gottes Samurai: Der Aufstand von Shimabara*, Palisander Verlag, Chemnitz 2013, s.70-90. Zob. także: J. Dougill, *In Search of Japan's Hidden Christians: A Story of Suppression, Secrecy and Survival*, Tuttle Publishing, Tokio, North Clarendon, Vermont 2012. R. H. Fritze, J. S. Olson, R. Roberts, *Reflections on World Civilization: A Reader, Tom 2*, HarperCollinsPublishers, New York 1993.

⁷³ System zarządzania krajem przez dziedzicznych dowódców wojskowych (siogunów) w dawnej Japonii (tzw. „rządy spod namiotu”). Zob. także: J. Mass, *Yoritomo and the Founding of the First Bakufu: The Origins of Dual Government in Japan*, Stanford University Press, California 2000. C. D. Totman, *The Collapse of the Tokugawa Bakufu: 1862-1868*, University of Hawaii Press, Honolulu 1980.

⁷⁴ 35 tysięcy powstańców było skazanych na porażkę w konfrontacji z regularną armią w sile 125 tysięcy żołnierzy. J. T. Kuehn, *A Military History of Japan: From the Age of the Samurai to the 21st Century: From the Age of the Samurai to the 21st Century*, ABC-CLIO, Santa Barbara, California 2014, s. 134.

⁷⁵ Rozwój wspólnoty „ukrytych chrześcijan” wśród japońskich katolików nastąpił dopiero po roku 1629, w momencie nasilenia prześladowań religijnych. Wyznawcy chrześcijaństwa potajemnie chrzcili swoje dzieci i w ukryciu zbierali się na wspólne modlitwy. Posługę kapłańską pełniło 40 europejskich misjonarzy, którzy mimo niebezpieczeństwa nie wyjechali z wrogiego im kraju. Tolerancji w Japonii *kakure-kirishitan* doczekali się dopiero w roku 1889 roku. S. R. Turnbull, *Japan's Hidden Christians, 1549–1999*, Tom 1, Psychology Press, New York, Hove 2000, s. 149. Zob. także: Ch. Whelan, *The Beginning of Heaven and Earth: The Sacred Book of Japan's Hidden Christians*, University of Hawaii Press, Honolulu 1996. J. Dougill, *In Search of Japan's Hidden Christians: A Story of Suppression, Secrecy and Survival*, Tuttle Publishing, Tokio, North Clarendon, Vermont 2012; M. Mullins, *Handbook of Christianity in Japan*, Brill, Boston 2003. <http://kosciol.wiara.pl/doc/1675527.Samuraj->

Dekret z 1639 roku sankcjonował wypędzenie wszystkich chrześcijan. W 1640 roku powołano w Edo Urząd Inkwizycyjny do Spraw Chrześcijan, który przeprowadził liczne procesy zmuszając wiernych do apostazji⁷⁶.

Politykę izolacji kraju feudalny reżim uzasadniał chęcią utrzymania Japonii z dala od wszelkich wpływów, które mogłyby jej w jakikolwiek sposób zagrozić. Jedynymi Europejczykami, którzy przez ponad 200 lat mogli prowadzić wymianę handlową z izolowaną od reszty ówczesnego świata Japonią, byli Holendrzy. W roku 1623 Japonię zmuszeni byli opuścić Anglicy, rok później zakaz wpływania do portów otrzymali Hiszpanie. Holendrom dano koncesję na zawijanie do portów w Hirado, a później na Dejimie (jap. 出島)⁷⁷, sztucznie usypanej wyspie u wejścia do portu w Nagasaki (jap. 長崎), zespolonej ze stałym lądem wąskim wałem ziemi⁷⁸. Panujący pozbawili jednak holenderskich protestantów prawa do działalności misjonarskiej. Po dopłynięciu do wyspy Dejima podlegali oni dodatkowo rygorystycznej kontroli ze strony miejskich urzędników z tzw. *Nagasaki machibugyō* (jap. 長崎町奉行)⁷⁹, z kolei na przedstawicielach kupców ciążył obowiązek wysyłania swoich wasali do sioguna w Edo⁸⁰. Oprócz Holendrów, obojętnych ideologicznie, prawa do handlu z Japonią (również za pośrednictwem Nagasaki)⁸¹ udzielono też Chińczykom. W początkach

Chrystusa-będzie-błogosławionym (dostęp: 18.04.2015); <http://panoptykon.blogspot.com/2012/03/szkic-miedzy-ryosai-kenbo-modan-garu.html> (dostęp: 18.04.2015).

⁷⁶ M. Banaszak, *Historia Kościoła Katolickiego*, Tom 3, Wydawnictwo UKSW, Warszawa 1991, s. 143.

⁷⁷ Wyspę tę wybudowano w 1634 roku na polecenie Tokugawy Iemitsu. Początkowo służyła portugalskim kupcom, a następnie, w latach 1641–1857, była holenderską faktorią. Za pośrednictwem Holendrów do Japonii docierały książki, z różnych dziedzin, w języku holenderskim. Stanowiły one bogate źródło wiedzy o różnych osiągnięciach naukowych. Siogunat wydał pozwolenie na import książek w 1720 roku. Na początku XVIII wieku rozwinęły się tzw. nauki holenderskie (jap. 蘭学, *rangaku*), które obejmowały różne dziedziny zachodniej wiedzy. Studia dotyczyły głównie nauk przyrodniczych i technicznych. Badacze nauk holenderskich nazywano *rangakusha*. Pionierem *rangaku* był Aoki Kon'yo. Entuzjaści *rangaku* próbowali wyjaśnić władzom, jak ważne dla przyszłości Japonii jest jej otwarcie się na nauki zachodnie poprzez zniesienie izolacji. Kończyło się to jednak represjonowaniem zwolenników *rangaku*. Na Dejimę przybyli m.in. Erwin Bälz (1849–1913), niemiecki lekarz, antropolog, osobisty lekarz japońskiej rodziny cesarskiej, jeden z twórców współczesnej medycyny japońskiej oraz Philipp Franz von Siebold (1796–1866), niemiecki lekarz i botanik, badacz flory roślin naczyniowych Japonii. Wpływ *rangaku* widoczny jest również w dzisiejszej Japonii: lekarze muszą znać język niemiecki i recepty dla pacjentów są również wypisywane w tym języku. Por. D. G. Hebert, *Wind Bands and Cultural Identity in Japanese Schools*, Springer Science & Business Media, Berlin 2011, s. 19.

⁷⁸ Żaden z obcokrajowców nie miał prawa przedostać się na ląd przez połączoną z Dejimą groblę.

⁷⁹ T. Mikio, *Nagasaki bugyō: edo bakufu no mimi to me (Chuko shinsho)*, Chūō Kōronsha, Tōkyō 1988. Zob. także: W. Vande Walle, 和比古・笠谷 (Kazuhiko Kasaya), *Dodonaus in Japan: Translation and the Scientific Mind in the Tokugawa Period*, Leuven University Press, Leuven 2001; G. K. Goodman, *Japan: The Dutch Experience*, A&C Black, London 2013.

⁸⁰ Składali oni raz w roku hołdownicze wizyty w Edo.

⁸¹ Miasto to zamieszkiwała duża społeczność Chińczyków. Wymiana handlowa w Nagasaki znajdowała się pod ścisłym nadzorem siogunatu.

epoki Edo (jap. 江戸時代, 1603–1868) siogunat prowadził wymianę handlową także z takimi azjatyckimi państwami, jak Annam⁸², Tonkin⁸³, Birma, Tajwan, czy Filipiny. Z koreańskim królestwem Chosŏn dynastii Yi transakcje mógł prowadzić wyłącznie ród Sō z hanu Tsushima (obecnie część prefektury Nagasaki), z Ajnami - han Matsumae (w okolicach dzisiejszego miasta Hakodate) na Hokkaido, natomiast zezwolenie na wymianę z Królestwem Riukiu otrzymał ród Shimazu z Satsumy (prefektura Kagoshima)⁸⁴. Obrót towarów między Japonią a wymienionymi krajami dzielony był na dwie grupy, z czego pierwszą stanowiły Chiny i Niderlandy (kontakty z tymi państwami podlegały pod siogunat w Nagasaki i obejmowały import poprzez Dejimą), a drugą - Królestwo Korei i Królestwo Riukiu (eksport)⁸⁵. Wymiana handlowa z Koreą, Riukiu i Ajnami przybierała bardziej niekontrolowany charakter. Obrót towarów z Koreą i Królestwem Riukiu prowadzony był głównie w specjalnie do tego zbudowanych miastach w Korei i na wyspach Riukiu. Kontakty z sąsiadami nosiły charakter nie tylko handlowy, ale i dyplomatyczny. Riukiuanci i koreańscy posłowie podróżowali do Edo, a Ajnowie regularnie składali na Ezo trybut księciu Matsumae⁸⁶.

Rządy pierwszych siogunów z rodu Tokugawa, po długim okresie wojennych wstrząsów, zagwarantowały Japończykom wyczekiwaną stabilizację. Państwo zyskało na sile, bowiem oprócz tarć wewnętrznych i licznych w tym okresie klęsk żywiołowych⁸⁷ nic innego nie zakłócało życia mieszkańcom kraju samurajów. Na Wyspach Japońskich mogły wszechstronnie rozwijać się wymiana handlowa, rolnictwo i rodzime rzemiosło, a to szło w parze z postępowaniem nauki i rozkwitem japońskiej kultury⁸⁸. W szybkim tempie rosła liczba ludności. W 1800 roku Japonia

⁸² Prowincja w rejonie zatoki Tonkińskiej.

⁸³ Północny Wietnam, znany jest również pod nazwą Bắc Bộ.

⁸⁴ Z wyspami Riukiu w tajemnicy przed władzą handlowe interesy prowadził *daimyō* hanu Satsuma. To dlatego między innymi han ten wyrósł na ekonomiczno-militarną potęgę i odegrał bardzo istotną rolę w obaleniu siogunatu. Zob. E. O. Reischauer, *Storia del Giappone. Dalle origini ai giorni nostri*, Bompiani, Milano 2002, s. 69.

⁸⁵ K. Hendricks, *The Origins of Banana-fibre Cloth in the Ryukyus, Japan*, Leuven University Press, Leuven 2007, s. 53.

⁸⁶ C. Nomikos Vaporis, *Voices of Early Modern Japan: Contemporary Accounts of Daily Life during the Age of the Shoguns*, ABC-CLIO, Santa Barbara, California 2012, s. 95. <http://historia.org.pl/2009/10/04/wiek-xvii-i-xviii-w-japonii/> (dostęp: 12.04.2015).

⁸⁷ W 1703 roku Edo nawiedziło trzęsienie ziemi i pożar, skutkiem czego stolica ponownie, po niespełna półwieczu, uległa poważnemu zniszczeniu. Klęski żywiołowe będą zresztą gnębiły Japonię przez cały XVIII wiek.

⁸⁸ G.B. Sanson, *Japan, A Short Cultural History*, Charles E. Tuttle Company, Tōkyō 1977, s. 143-160. W epoce Edo rozwinął się konfucjanizm i neokonfucjanizm, które stały się dla japońskiej inteligencji szkołą myślenia. Największym ośrodkiem konfucjanizmu było Edo. Ośrodki naukowe mieściły się również na terenach prowincjonalnych, na przykład w Tosie na Sikoku. Siogunowie z rodu Tokugawa promowali konfucjanizm, który dostosowywany był do japońskich warunków. Chiński konfucjanizm dopuszczał okazywanie wierności własnym przekonaniom. W Japonii natomiast ograniczono tę zasadę

liczyła już 25 milionów ludzi. Pod koniec XVIII wieku Edo osiągnęło około miliona mieszkańców, co czyniło je w tamtym czasie najludniejszym miastem świata⁸⁹. Gwałtownie rozbudowywały się miasta powstające wzdłuż dróg, którymi poruszali się *daimyō* i ich orszaki. Tam, gdzie przedstawiciele feudalnych panów mogli zamienić na gotówkę pochodzący z ich ziemi ryż, tworzyły się ośrodki handlu.

Anachroniczny system władzy⁹⁰, na którego straży stała rządząca dynastia, coraz bardziej nie przystawał do realiów kapitalistycznych przemian⁹¹, jakim ulegało japońskie społeczeństwo⁹². W owym czasie ludzie przenosili się do dynamicznie rozwijających się miast. Znajdowali oni zatrudnienie w feudalnych manufakturach włókienniczych, przędzalniczych, tkalniach jedwabiu, farbiarniach, garncarniach, wytwórniach papieru i laki. W Japonii wzrosło znaczenie klasy kupieckiej. To wtedy powstały główne domy kupców, takie jak Sumitomo i Mitsui. *Daimyō* zadłużali się u kupców, zajmujących najniższy szczebel drabiny feudalnej. Przeobrażeniu uległa również klasa samurajów. W czasach pokoju ich wojskowe posłannictwo stało się zbędne. W coraz większym stopniu trudnili się więc handlem i drobnym rzemiosłem. Przechodzili często na stronę przeciwników siogunatu niegodzących się na krępujący rozwój, bardzo wysokie podatki. Przeciw władzy buntowała się też biedna ludność miast. Od 1760 roku w Japonii regularnie wybuchały chłopskie rebelie. W 1787 roku przez kraj przetoczyła się fala „buntów ryżowych”⁹³, po tym jak kupieccy monopolisci podnieśli ceny za ten nieodzowny składnik azjatyckiej kuchni⁹⁴. Słabnący

do wierności zwierchnikowi. Konfucjaniści utrzymywali, że każdy człowiek powinien znać swoje miejsce na ziemi, kierować się honorem, przestrzegać porządku i wypełniać swoje obowiązki. W XVII wieku swoją działalność rozpoczęła tzw. Narodowa Nauka (*kokugaku*). *Kokugaku* był to ruch sintoistyczny, który usiłował wydobyć duchową przeszłość Japonii spod przygniatających ją warstw obcych idei, w szczególności buddyjskich i konfucjańskich. Propagowała ona także japońskie wartości narodowe. Prowadzono również studia nad japońską literaturą klasyczną i historią. Propagatorami *kokugaku* byli Motoori Norinaga (1730–1801) i Hirata Atsutane (1776–1843). Zob. A. Beerens, M. Teeuwen, *Uncharted Waters: Intellectual Life in the Edo Period: Essays in Honour of W. J. Boot*, Brill, Leiden 2012.

⁸⁹ Zassai, Kasshi Yawa Vol. 87, Suijin Roku, Kansei Jū-nen Oyobi Bunsei Go-nen Kunibetsu Ninzū Chō (寛政十年及文政五年国別人数帳).

⁹⁰ Zużycie się władzy widoczne stało się już w latach 30. XIX wieku, kiedy wybuchła klęska głodu w Japonii.

⁹¹ Dopiero rząd Meiji przystąpił do wdrażania reform oraz procesu modernizacji kraju.

⁹² W okresie Edo w Japonii istniał podział na 4 warstwy społeczne zwane *shi-nō-kō-shō*: samurajów, chłopów, rzemieślników i artystów oraz kupców. Dwór cesarski z arystokracją dworską, mnisi oraz tzw. nieludzie (*hinin*, *eta*), znajdowali się poza tą klasyfikacją.

⁹³ Przeciwno wysokim cenom ryżu protestowała głównie biedota (stawki za ryż wzrosły nawet o 70%). Uczestnicy rebelii plądrowali domy kupców, a także magazyny żywności. Jōkyō Gimin Memorial Museum, 貞享義民記念館, <http://www.anc-tv.ne.jp/~gimin/what.html> (dostęp: 18.02.2015).

⁹⁴ Rebelianci napadali na domy kupców i na magazyny z żywnością, rozdzielając zrabowane zapasy ryżu pomiędzy potrzebujących. I. Kordzińska-Nawrocka, *Japonia rozkwita w kwietniu*, audycja radiowa, <http://www.polskieradio.pl/7/179/Artykul/585135>, Japonia-rozkwita-w-kwietniu (dostęp: 23.07.2015).

Tokugawowie, występując w obronie interesów feudalnych panów, kupców i samurajów, bezwzględnie tłumili społeczne protesty.

Izolacja pogłębiła trudności ekonomiczne zapóźnionej technicznie Japonii. Administracja państwowa była skorumpowana i nieuczciwa. Lepiej pod względem gospodarczym radziły sobie jedynie 4 południowo-zachodnie księstwa Japonii: Satsuma, Chōshū, Tosa i Hizen⁹⁵. Władcy tych klanów uniezależnili się od ośrodka władzy centralnej i prowadzili suwerenną politykę. Wiedzieli, że bez reform nie będzie można doprowadzić do rozwoju kraju. Tam też narodził się ruch na rzecz obalenia siogunatu i restauracji władzy cesarskiej, początkowo działający w myśl hasła *sonnō-jōi* (jap. 尊皇攘夷, „czcić cesarza, wypędzić barbarzyńców”).

Zużycie się władzy i jej demoralizacja doprowadziła reżim Tokugawów do poważnego kryzysu⁹⁶. Postępująca od lat 60. XIX wieku inflacja spowodowała wzrost cen wielu produktów, co było źródłem społecznego niezadowolenia. W tym okresie na czternastego sioguna rodu Tokugawa namaszczono, z polecenia Ii Naosuke (jap. 井伊直弼, 1815–1860), Iemochiego (jap. 徳川家茂, 1846–1866). Decyzja o mianowaniu nowego sioguna spotkała się z dużym sprzeciwem zarówno stronnictwa Hitotsubashi jak również popierających je urzędników siogunackich. Oprócz tego rozbudziła ona nastroje procesarskie *sonnōron* (jap. 尊皇論) i antyzachodnie *jōiron* (jap. 攘夷論). Sytuacja zaczęła wpływać również na postawę dworu, stąd premier Ii zdecydował o konieczności stłumienia tej opozycji. W latach 1858–1859 nakazał przeprowadzenie działań znanych w historiografii pod nazwą *ansei no taigoku* (jap. 安政の大獄), czyli represjami ery Ansei⁹⁷. Należy jednak podkreślić, że aresztowania i egzekucje nie przyczyniły się do wzmocnienia władzy sioguna. Spowodowały one zaostrenie konfliktu między prosiogunackim stronnictwem a dworem cesarskim oraz zwolennikami przywrócenia władzy cesarzowi i wypędzenia obcokrajowców.

Po śmierci Ii Naosuke, który został zgładzony w 1860 roku w wyniku niezadowolenia z jego rządów, *bakufu* chciało pozyskać liczące się hany i zjednać

⁹⁵ Najbardziej znanymi przedstawicielami Satsumy byli: Ōkubo Toshimichi i Saigō Takamori; Chōshū: Yamagata Aritomo; Tosa: Itagaki Taisuke i Hizen: Etō Shimpei.

⁹⁶ Słabość siogunatu objawiła się już podczas klęski głodu w latach 1833–1837, w obliczu której rządzący reżim był bezradny i niezdolny podjąć żadnych konstruktywnych działań. W 1837 roku wybuchło powstanie, na którego czele stanął urzędnik z Osaki i konfucjanista Ōshio Heihachirō. Mimo że bunt miał niewielki zasięg, jego stłumienie wymagało wiele trudu. Ōshio stał się symbolem walki ze skorumpowaną i nieudolną machiną biurokratyczną i kupieckim komformizmem.

⁹⁷ A. Gordon, *Historia Japonii*, dz.cyt., s. 88. Ukarani zostali również tacy bojownicy jak Hashimoto Sanai (Echizen), Yoshida Shōin (Chōshū), Rai Mikisaburō (syn Rai'a San'yō) oraz niektórzy arystokraci spośród zwolenników wypędzenia cudzoziemców.

sobie cesarza, podejmując próbę stworzenia systemu *kōbu gattai* (jap. 公武合体, zjednoczenie dworu cesarskiego i *bakufu*), ale to tylko pogorszyło trudną już sytuację Tokugawów.

W 1863 roku cesarz, za radą aktywistów na rzecz „czci dla cesarza i wypędzenia cudzoziemców”, zażądał od sioguna, by ten wydał „barbarzyńców” poza granice kraju. Poseł Sanjō Sanetomi (jap. 三条 実美, 1837–1991)⁹⁸ udał się wówczas do sioguna Tokugawy Iemochiego w Edo z cesarską wolą „zerwania traktatu i wypędzenia obcokrajowców”. Rząd sioguna przyjął wolę cesarza. To spowodowało umocnienie stronnictwa procesarskiego. Wtedy dwór cesarski zażądał od siogunatu „wypędzenia obcokrajowców”. W rezultacie doszło do wystąpień przeciw obcokrajowcom. Wskutek braku reakcji sioguna, 25 czerwca 1863 roku, przedstawiciele klanu Chōshū ostrzelali cumujący w cieśninie Shimonoseki amerykański statek handlowy (tzw. „incydent Shimonoseki”). Tymczasem zwolennicy „wypędzenia obcych” zaplanowali interwencję zbrojną przeciwko siogunowi podczas wizyty cesarza Kōmeia w Yamato. Siogun Iemochi, ze swojej strony, polecił wysłać do rebeliantów swoje wojska. Te spotkały się jednak z silnym oporem i spór przedłużył się aż do 1866 roku, co było kolejnym czynnikiem osłabiającym *bakufu*.

Sprzeciw wobec obcokrajowców zaczął słabnąć na rzecz ruchu procesarskiego, którego zwolennikom przyświecała idea *sonnō-tōbaku* (jap. 尊皇倒幕, „czcić cesarza, obalić *bakufu*”). W 1866 roku zwaśnione klany Chōshū i Satsuma zawarły porozumienie. Księstwa te miały odtąd działać wspólnie dla osiągnięcia istotnych celów, jakimi były dobro cesarza i rozwój kraju. Na początku 1867 roku siogunem został Tokugawa Yoshinobu (jap. 徳川慶喜, 1837–1913)⁹⁹, znany również jako Keiki. Rządy sprawował jednak krótko, bowiem został zmuszony do zrzeczenia się władzy. W 1867 roku zmarł cesarz Kōmei, sprzyjający reformom Keiki, po którym tron przejął jego syn Mutsuhito, zdecydowany przywrócić dawną świetność dworu cesarskiego. Niedługo później wybuchła wojna domowa *boshin* (jap. 戊辰戦争, *boshin sensō*, „wojna roku

⁹⁸ M. B. Jansen, *Sakamoto Ryoma and the Meiji Restoration*, Columbia University Press, New York 1982, s. 131-132.

⁹⁹ Tokugawa Yoshinobu- był synem Tokugawy Nariakiry z Mito, przysposobionym przez rodzinę Hitotsubashi. Od momentu przejścia rządów rozpoczął reformowanie państwa, korzystając przy tym z rad francuskiego konsula Roches'a. Wprowadził system rządzenia zbliżony do gabinetowego, wydzielił przy tym resorty marynarki wojennej, wojsk lądowych, finansów, spraw wewnętrznych i spraw zewnętrznych. W kwestii militarnej kierował się radami francuskiego attaché wojskowego – w armii natomiast przeprowadził reorganizację, tworząc piechotę, kawalerię i artylerię.

smoka”)¹⁰⁰. 27 stycznia 1868 wojska sioguna, z dominiów Aizu i Kuwany, planowały wejść do Kioto, jednak na ich drodze stanęły im wojska Satsumy i Chōshū. W ten sposób rozegrana została bitwa na przedmieściach stolicy. W wyniku walki wojska sioguna poniosły klęskę, natomiast Yoshinobu uciekł do Edo. W ten sposób Satsuma i Chōshū podporządkowały sobie nowy rząd, który głosił, że Yoshinobu jest wrogiem cesarza. To spowodowało otwarty konflikt z siogunem. Wojska, które były podległe nowemu rządowi wyruszyły na wschód w kierunku siedziby sioguna w Edo. Rząd wydał bowiem rozkaz ścigania Yoshinobu. Księżę Arisugawa, głównodowodzący tej karnej ekspedycji, skierował wojska Satsumy, Chōshū i innych klanów na Edo. Kiedy armia rządowa chciała zaatakować zamek Edo, okazało się, że siogun Yoshinobu, po przybyciu do Edo spotkał się z urzędnikiem Katsu Kaishū (1823–1899), przebywającym wówczas w areszcie domowym, i po wysłuchaniu jego opinii, postanowił odrzucić propozycję pomocy ze strony francuskiego posła Rochesa oraz zapowiedział podporządkowanie się nowemu rządowi. Wówczas Katsu, z polecenia Yoshinobu wystąpił do Saigō Takamoriego, pełniącego funkcję szefa sztabu generalnego w nowym rządzie, i ogłosił chęć poddania się. Zamek Edo miał zostać przekazany bez walki¹⁰¹. Tymczasem armia rządowa zaatakowała klany północne. Opór stawiali samuraje w zamku Nagaoka w Echigo oraz w zamku klanu Aizu w Wakamatsu. Armia rządowa zdecydowała się przeczekać zimę i w czerwcu 1869 roku dotarła na Hokkaido. W wyniku zaciętych walk został opanowany fort Goryōkaku (jap. 五稜郭), ostatnia twierdza starego systemu, co przyniosło triumf obozowi cesarskiemu. Był to nieodwołalny koniec rządów wojskowych dyktatorów w Japonii¹⁰².

3 stycznia 1868 roku przywódcy czterech największych klanów, działając z upoważnienia cesarza Mutsuhito, doprowadzili do rezygnacji ostatniego sioguna Yoshinobu¹⁰³ i ogłosili „restaurację cesarstwa” (jap. 王政復古, *Ōsei Fukko*). Już kilka miesięcy po tym wydarzeniu ogłoszono całemu narodowi *Przysięgę cesarską w pięciu artykułach* (jap. 五箇条の御誓文, *Gokajō no goseimon*), która była planem działań nowych rządów. W *Przysiędze...* zawarte było między innymi zobowiązanie do

¹⁰⁰ Wojna trwała w latach 1868–1869. Przyczyną wybuchu wojny było niezadowolenie stronnictwa cesarskiego z rządów siogunatu.

¹⁰¹ Część wasali sioguna, którzy byli przeciwni oddaniu zamku (kasta chorążych *hatamoto* (jap. 旗本) i samuraje świątyni *gokenin* (jap. 御家人), tworzące oddziały bojowe *Shōgitai* (jap. 彰義隊), ukryli się na terenie świątyni Tōeizan w Ueno, gdzie stawiali opór. Ostatecznie zostali pokonani przez wojska rządowe.

¹⁰² M. Bitō, *Shin Nihonshi*, Sūken Shuppan, Tōkyō, s. 268.

¹⁰³ 9 listopada 1867 roku wystąpił do cesarza z pismem o przekazaniu władzy tzw. *Taisei hōkan no kenpaku* (jap. 大政奉還の建白).

zwoływania zgromadzeń, podczas których podejmowano by decyzje największej wagi, a także zobowiązano wszystkich członków społeczeństwa do wspólnego wysiłku na rzecz modernizacji Japonii¹⁰⁴. Wiedza do tego potrzebna miała być „poszukiwana na całym świecie, aby służyła państwu i wzmacniała jego podstawy”¹⁰⁵. Antycudzoziemskie przepisy zniesiono w 1873 roku.

Rolę władcy nowoczesnego w rozumieniu zachodnim przyjął na siebie Mutsuhito (jap. 睦仁, 1852–1912), czyli nowy cesarz Japonii nazwany pośmiertnie Meiji (jap. 明治天皇, *Meiji-tennō*). Sankcjonował on zmiany i aktywnie uczestniczył w życiu politycznym. Od jego przydomka nazwę wzięła cała epoka w dziejach Japonii, w trakcie której dokonała się ewolucja wszystkich aspektów funkcjonowania kraju i jej imponująca modernizacja.

Odcięcie się od wpływów państw ościennych w okresie tak dynamicznego rozwoju techniki i nauki było bez wątpienia wydarzeniem bez precedensu: „Kiedy doszło do otwarcia kraju i odnowienia kontaktów z cudzoziemcami, Japończycy uświadomili sobie stopień swojego opóźnienia pod względem cywilizacyjnym, technologicznym” - stwierdza badaczka Japonii, Ewa Pałasz-Rutkowska¹⁰⁶. Symbolem westernizacji stał się Rokumeikan (Pawilon Ryczącego Jelenia)¹⁰⁷. Po okresie bezrefleksyjnego kopiowania zachodnich wzorców, stanowiącego skrajną interpretację postulatu „Wyjść z Azji, wejść do Europy” (jap. 脱亜入欧, *Datsua Nyūō*), Japonia obrała kierunek reformistyczny, który zakładał dalszą modernizację, ale zgodną z hasłem autorstwa Yoshikawy Tadayasu (jap. 吉川忠安, 1824–1888), brzmiącym „Japoński duch, zachodnia technologia” (jap. 和魂洋才, *wakon-yosai*)¹⁰⁸.

¹⁰⁴ Reformy dotyczyły całego państwa, więc wymagały zgody całego narodu.

¹⁰⁵ R. Rosenbaum, Y. Claremont, *Legacies of the Asia-Pacific War: The Yakeato Generation*, Routledge, London and New York 2011, s. 31.

¹⁰⁶ E. Pałasz-Rutkowska, *O cesarzu Meiji i modernizacji Japonii* [w:] <http://www.p Polonia-jp.jp/index.php/wywiady/item/1039-o-cesarzu-meiji-i-modernizacji-japonii-rozmowa-z-prof-ewa-palasz-rutkowska> (dostęp: 16.11.2015).

¹⁰⁷ Usytuowany w pobliżu Pałacu Cesarskiego budynek, w którym mieściła się sala będąca miejscem balów i innych uroczystości, którą zaprojektował brytyjski architekt Joseph Conder. To tu minister spraw zagranicznych Inoue Kaoru gościł zagranicznych dygnitarzy. Zob. także: <http://www.ikm.gda.pl/2015/05/od-edo-do-tokio-czyli-o-historii-i-przemianach-architektonicznych-najwiekszej-metropolii-japonii-wyklad-w-ikm/> (dostęp: 19.08.2015).

¹⁰⁸ E. Pałasz-Rutkowska, *O cesarzu Meiji i modernizacji Japonii* [w:] <http://www.p Polonia-jp.jp/index.php/wywiady/item/1039-o-cesarzu-meiji-i-modernizacji-japonii-rozmowa-z-prof-ewa-palasz-rutkowska> (dostęp: 16.11.2015)

1.2 Geneza i charakterystyka doktryny izolacjonizmu w Stanach Zjednoczonych po zaistnieniu na forum międzynarodowym w 1776 roku

*Bez przymierzy, z żadnym krajem,
w żadnym czasie, dla żadnych celów*¹⁰⁹.

– **George Washington**
(prezydent Stanów Zjednoczonych)

Wkrótce po tym, jak dzięki wyprawie Krzysztofa Kolumba (1451–1506)¹¹⁰ w 1492 roku Europejczycy dowiedzieli się o istnieniu nowego lądu po drugiej stronie globu, Amerykę Północną i Środkową zaczęły nawiedzać statki z Hiszpanii i Portugalii¹¹¹. Powodowani chęcią zysku przybysze z Europy plądrowali miasta Azteków, Inków i Majów w Ameryce Środkowej i Południowej¹¹². Chcąc ostatecznie podporządkować sobie amerykańskie terytoria, 7 czerwca 1494 roku w miejscowości Tordesillas (klasztor Santa Clara) Hiszpanie i Portugalczycy zawarli ze sobą porozumienie określające zasady podziału Nowego Świata. Wszystkie ziemie na zachód od ustalonej w Tordesillas linii demarkacyjnej (około 2 tysiące kilometrów na zachód od Wysp Zielonego Przylądka) przypadły Hiszpanii¹¹³, natomiast ziemie na wschód – Portugalii. Hiszpania otrzymała terytoria Ameryki Północnej, Środkowej i Południowej (Brazylia dostała się w strefę wpływów portugalskich), a Portugalia całą Afrykę, Azję Zachodnią, Indie, Chiny oraz Indonezję¹¹⁴ [patrz: załącznik 3]. Inne europejskie

¹⁰⁹ Cyt. za: L. Pastusiak, *Droga Stanów Zjednoczonych...*, dz. cyt., s. 58.

¹¹⁰ D. H. Montgomery, *The Beginner's American History*, Ginn & Company, Boston, New York, Chicago and London 1902. Zob. także: J. R. McNeill, *Atlantic American Societies, From Columbus Through Abolition 1492-1888*, Routledge, New York and London 1992; L. Bergreen, *Columbus: The Four Voyages, 1492-1504*, Penguin, New York 2013; J. N. Wilford, *The mysterious history of Columbus: an exploration of the man, the myth, the legacy*, Vintage Books, New York 1992.

¹¹¹ Niedawna wojna z muzułmanami o ziemie na Półwyspie Iberyjskim wpędziła oba te kraje w poważny kryzys gospodarczy. Por. D. Abulafia, *Spain and 1492: Unity and Uniformity Under Ferdinand and Isabella*, Headstart History, Michigan 1992; J. Edwards, *The Spain of the Catholic Monarchs 1474-1520*, Wiley, New York 2000.

¹¹² Ch. A. Truxillo, *By the Sword and the Cross: The Historical Evolution of the Catholic World Monarchy in Spain and the New World, 1492-1825*, Greenwood Publishing Group, Santa Barbara, California 2001. Zob. także: J. Vicens Vives, *Approaches to the History of Spain*, University of California Press, California 1970; W. Buchner, *Wojna i konkwista: hiszpańska myśl polityczna Złotego Wieku*, Ośrodek Myśli Politycznej, Kraków 2007.

¹¹³ W ten sposób wyznaczono także strefy wpływów Hiszpanów w Azji Wschodniej i na wyspach Pacyfiku.

¹¹⁴ Zachodnia linia demarkacyjna przechodziła przez Grenlandię, dzieląc Atlantyk, aż do kontynentu południowoamerykańskiego, wschodnia zaś wiodła przez Syberię, Japonię, Filipiny, Nową Gwineę i

monarchie także zapragnęły uczestniczyć w podziale bogactw. Anglia przez cały wiek XVII poszerzała strefę swych wpływów na Morzu Karaibskim i na kontynencie amerykańskim. Z braku siły roboczej do pracy na amerykańskich plantacjach i farmach przyjmowano imigrantów z całej Europy¹¹⁵. Ziemie uprawne w Wirginii, Maryland, Karolinie Południowej i Północnej oraz Georgii, czyli koloniach angielskich leżących na południu kontynentu, idealnie nadawały się do rolnictwa plantacyjnego. Kolonie środkowe (Nowy Jork, New Jersey, Pensylwania, Delaware) były samowystarczalne i mniej zależne od metropolii w Londynie. Natomiast kolonie północne przewodziły w handlu morskim, rybołówstwie i budowie statków¹¹⁶[patrz: załącznik 1].

Z biegiem czasu stosunki między amerykańskimi osadnikami a ich zwierzchnictwem w Londynie coraz bardziej się zaogniały. Czując się „politycznymi niewolnikami” metropolii, koloniści podnosili protest przeciw dotkliwie ograniczającej ich prawa władzy. Grupa żarliwych młodych patriotów reprezentujących trzynastie kolonii dała początek działalności tajnego stowarzyszenia „Synowie Wolności”¹¹⁷. W przemówieniach wygłaszanych na spotkaniach i wiecach członkowie tejże organizacji odwoływali się m.in. do zasad filozofii politycznej Johna Locke’a (1632–1704)¹¹⁸. Ów wybitny filozof podkreślał znaczenie praw naturalnych, jakimi są wolność i równość wszystkich ludzi. Jego zdaniem człowiek nie może wyzbywać się

Australię. Zob. także: J. R. Akerman, *The Imperial Map*, University of Chicago Press, Chicago 2009, s. 138; S. Bernatt, *Hebanowy most przez Atlantyk*, Gdynia 1965, WM, s. 9, 11; J. H. Elliott, *Empires of the Atlantic World: Britain and Spain in America, 1492-1830*, Yale University Press, London 2007.

¹¹⁵ Obszar wpływów powstałego w XVII wieku imperium angielskiego ograniczał się do wybrzeży Ameryki Północnej: Wirginia (1607); Massachusetts (1620), New Hampshire (1623), Maryland (1632) Connecticut (1635-36); Rhode Island (1636); Karolina Północna (1663); Nowy Jork (1664); Karolina Południowa (1670); Pensylwania (1681); New Jersey (1702); Delaware (1704); Georgia (1732). Por. G. Macaulay Trevelyan, H. Katz, *Historia Anglii*, PWN, Warszawa 1967; B. Nowak, *Organizacja i dochodowość transatlantycznych wypraw niewolniczych w XVIII wieku: na przykładzie wypraw angielskich i francuskich*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1985.

¹¹⁶Por. C. G. Pestana, *The English Atlantic in an Age of Revolution, 1640-1661*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts 2009. Zob. także: J. P. Greene, *Pursuits of Happiness: The Social Development of Early Modern British Colonies and the Formation of American Culture*, University of North Carolina Press, North Carolina 1988; J. D. Steele, *A brief history of the United States*, Barnes & Company, New York 1871; J. S. Reed, *Minding the South*, University of Missouri Press, Columbia 2003.

¹¹⁷ Synowie Wolności (ang. *Sons of Liberty*)- było to tajne stowarzyszenie zrzeszające amerykańskich patriotów, które funkcjonowało w trzynastu koloniach, przed rewolucją amerykańską.

¹¹⁸ Mowa Patricka Henry’ego z 1775 roku [w:] *Podstawy wolności amerykańskiej. Wybór mów i dokumentów z historii Stanów Zjednoczonych Ameryki*, Biuro Informacji Wojennych Stanów Zjednoczonych 1944, s. 8-9. Zob. także: P. Maier, *From Resistance to Revolution: Colonial Radicals and the Development of American Opposition to Britain, 1765-1776*, W.W. Norton, New York 1991. Por. J. Ellis, *Founding Brothers: The Revolutionary Generation*, Vintage, New York 2002; Richard Hofstadter, William Miller, *The American Republic*, vol. 1 to 1865, Prentice-Hall, New Jersey 1959, s. 147-195; T. Żyro, *Ideologia Americana. U źródeł przekonań politycznych*, Oficyna Wydawnicza ŁośGraf, Warszawa 2002; D. H. Davis, *Religion and the Continental Congress, 1774-1789: Contributions to Original Intent*, Oxford University Press, Oxford 2000, s. 42, 179.

tychże praw, na których strażą ma obowiązek stać państwo¹¹⁹. Według Locke'a, każde państwo powstało zgodnie z tą zasadą, natomiast każdy rząd funkcjonuje jedynie ze względu na aktualność umowy społecznej. W przypadku braku akceptacji społeczeństwa na dany rząd, przygotowano by nową umowę¹²⁰.

Wybuch konfliktu wojennego z Wielką Brytanią, który - w przypadku zwycięstwa osadników - miał kolonistom przywrócić ich prawa naturalne, a koloniom umożliwić nieskrępowany rozwój, obudził w Amerykanach świadomość narodową, zjednoczył ich i nauczył współpracy dla wspólnych celów. Amerykanie nawiązali sojusz z Francją¹²¹, a w szeregach Armii Kontynentalnej służyło wielu obcokrajowców, m.in. Tadeusz Kościuszko (1746–1817), Kazimierz Pułaski (1745–1779), Friedrich von Steuben (1730–1794), Markiz La Fayette (1757–1834)¹²².

Wojna zakończyła się wygraną USA. Ogłoszona w 1776 roku Deklaracja niepodległości¹²³ [patrz: załącznik 2] sankcjonowała powstanie Stanów Zjednoczonych Ameryki i zwalniała dotychczasowe kolonie od wszelkich zobowiązań wobec korony brytyjskiej, przyznając USA jako niezależnemu państwu „pełne prawo do wypowiedzenia wojny, zawierania pokoju, wstępowania w sojusze, nawiązywania stosunków handlowych”¹²⁴. Niepodległość Stanów Zjednoczonych potwierdził ostatecznie traktat podpisany w 1783 roku w Paryżu. Wyzaczył on granice między terytoriami angielskimi a republiką za Appalachami (na tzw. Northwest Territory, zezwalał na swobodną żeglugę obywateli USA po rzece Missisipi od jej źródeł blisko granicy z Kanadą aż po ujście do Zatoki Meksykańskiej)¹²⁵. Uchwalona w 1787 roku konstytucja przyznawała Kongresowi prawo do regulowania obrotów handlowych

¹¹⁹ D. Blednicka, *Barok / John Locke* [w:] <http://barok.klp.pl/a-7561.html> (dostęp: 19.06.2015). Zob. także: W. Tatarkiewicz, *Historia Filozofii*, PWN, Warszawa 1990; B. Bailyn, *The Ideological Origins of the American Revolution*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts 1992.

¹²⁰ D. Blednicka, *Barok / John Locke* [w:] <http://barok.klp.pl/a-7561.html> (dostęp: 12.06.2015).

¹²¹ Treaty of Alliance Between The United States and France; February 6, 1778, http://avalon.law.yale.edu/18th_century/fr1788-2.asp (dostęp: 2.08.2015).

¹²² Tadeusz Bonawentura Kościuszko – polski inżynier wojskowy, generał, uczestnik wojny o niepodległość Stanów Zjednoczonych w latach 1775-1783, Najwyższy Naczelnik Siły Zbrojnej Narodowej w czasie insurekcji kościuszkowskiej w 1794 roku.

Kazimierz Pułaski – polski generał i bohater wojny o niepodległość USA.

Friedrich von Steuben – pruski oficer biorący udział w wojnie siedmioletniej w stopniu kapitana, od 1777 roku pełnił funkcję generała w Armii Kontynentalnej, ponadto szkolił oddziały do walki z żołnierzami heskimi. Marie Joseph Markiz La Fayette – francuski polityk i marszałek polny, generał amerykański.

¹²³ The Declaration of Independence (Deklaracja Niepodległości), July 4th, 1776;

http://www.archives.gov/exhibits/charters/declaration_transcript.html (dostęp: 2.08.2015)

¹²⁴ A. Bartnicki, K. Michałek, I. Rusinowa, *Encyklopedia Historii Stanów Zjednoczonych Ameryki*, Wydawnictwo Egras Morex, Warszawa 1992, s. 67-68.

¹²⁵ British-American Diplomacy. The Paris Peace Treaty of September 30, 1783, http://avalon.law.yale.edu/18th_century/paris.asp (dostęp: 2.08.2015).

z obcymi państwami¹²⁶, prezydentowi zaś pozwalała zawierać traktaty (w porozumieniu z Senatem)¹²⁷.

Za twórcę izolacjonizmu w USA uznaje się George'a Washingtona (1732–1799). Pierwszy prezydent Stanów Zjednoczonych był przeciwny wiązaniu się Amerykanów w jakiegokolwiek sojusze z innymi państwami¹²⁸. „Bez przymierzy z żadnym krajem w żadnym czasie dla żadnych celów”¹²⁹ – powtarzał jeszcze u schyłku życia. Jak twierdził Washington: „Główne interesy krajów europejskich nie mają żadnego związku z naszymi sprawami albo związek ten jest bardzo odległy. Stąd też Europa pograża się nieustannie w spory całkowicie obce naszym sprawom”¹³⁰. Polityka prezydenta miała swoich zwolenników, jak również przeciwników, którzy opowiadali się za sojuszem USA z Anglią bądź Francją¹³¹. Dyplomacja zagraniczna USA w XIX wieku zakładała ograniczenie do minimum kontaktów politycznych z Europą (niezawieranie sojuszy, porozumień i innego rodzaju trwałych umów międzypaństwowych), koncentrację tylko na zachodniej półkuli (aż do Ameryki Południowej), ekspansję terytorialną, nieingerowanie w konflikty między metropoliami a ich koloniami w Ameryce (czas zrywów narodowowyzwoleńczych lat 1810–1826)¹³². Dzięki takiej polityce międzynarodowej Amerykanie mogli skupić się na podboju kontynentu amerykańskiego. Wykorzystując kruchość rządów i korupcję, doprowadzali do destabilizacji sytuacji wewnętrznej nowo powstałych republik w Ameryce Środkowej i Południowej¹³³.

Ojcowie Założyciele obawiali się, że Stany Zjednoczone dadzą się wciągnąć w konflikt między europejskimi mocarstwami (np. w wojnę francusko-angielską¹³⁴). Świadomy wielu niebezpieczeństw czyhających na młodą republikę ze strony

¹²⁶ Art. I, dział 8. U.S. Constitution, September 17, 1787, http://avalon.law.yale.edu/18th_century/usconst.asp (dostęp: 2.08.2015).

¹²⁷ Art. II, dział 2. U.S. Constitution, September 17, 1787, http://avalon.law.yale.edu/18th_century/usconst.asp (dostęp: 2.08.2015).

¹²⁸ Cyt. za: *Przemówienie pożegnalne do Narodu Stanów Zjednoczonych*, [w]: tłum. A. Jaraczewski, *Wizje Stanów Zjednoczonych w pismach Ojców Założycieli*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1977.

¹²⁹ L. Pastusiak, *Droga Stanów Zjednoczonych do mocarstwowości*, WSSM, Łódź 2007, s. 58

¹³⁰ R. D. Heffner (red.), *A Documentary History of the United States*, Signet, New York 1976, s. 68.

¹³¹ Stany Zjednoczone zawarły w 1778 roku sojusz z Francją (ang. *Treaty of Alliance Between The United States and France*), na mocy którego Francja uznała istnienie USA. Był on również podstawą do wypowiedzenia wojny Wielkiej Brytanii przez Francję.

¹³² Ch. I. Archer, *The Wars of Independence in Spanish America*, Rowman & Littlefield, Maryland 2000.

¹³³ E. Renahan, *The Monroe Doctrine: The Cornerstone of American Foreign Policy*, Infobase Publishing, New York 2007.

¹³⁴ W tym czasie część amerykańskiego społeczeństwa sprzyjała Francuzom, podczas gdy inni Amerykanie sympatyzowali z Anglikami. Z tego powodu dochodziło nawet do sporów w łonie rządu federalnego: sekretarz stanu Thomas Jefferson był zwolennikiem Francji, zaś sekretarz skarbu Alexander Hamilton – Wielkiej Brytanii.

silniejszych państw, prezydent George Washington ogłosił w 1793 roku proklamację neutralności¹³⁵[patrz: załącznik 4]. Zgodnie z jej treścią USA miały nie angażować się w żadne konflikty mogące zagrozić suwerennemu bytowi kraju. Wobec wojen, jakie toczyły ze sobą europejskie potęgi (Austria, Prusy, Sardynia, Wielka Brytania, Holandia oraz Francja), Amerykanie zachowywali więc postawę bezstronną¹³⁶. Ze względu na groźbę akcji odwetowych zabronione było udzielanie pomocy żołnierzom zwaśnionych stron. Washington ostrzegał rodaków przed zgubnymi skutkami zawierania sojuszy, jak i intrygami mocarstw, które „mogły wciągnąć nas w spory, a w konsekwencji w wojnę dla realizacji zobowiązań wynikających z podpisanych porozumień!”¹³⁷. W swoim pożegnalnym orędziu¹³⁸ przywódca USA nawoływał, by Stany Zjednoczone miały jak najmniej politycznych zobowiązań wobec innych krajów¹³⁹. Przemówienie to stało się podstawą prowadzonej przez kolejne lata polityki zagranicznej USA¹⁴⁰. W XVIII wieku USA podpisały tylko jeden układ sojuszniczy – z Francuzami (1778), dzięki czemu Amerykanie wygrali wojnę z koroną brytyjską. „Francuzi pomogli Stanom Zjednoczonym, ale gdy w późniejszym czasie to Paryż prosił o wsparcie, Waszyngton mu go nie udzielił” – zaznacza amerykańista Longin Pastusiak¹⁴¹.

Na prezydenta USA w 1797 roku wybrano Johna Adamsa (1735–1826) z Partii Federalistycznej. Nowa administracja skupiła się na wzmocnieniu pozycji Stanów Zjednoczonych w ogarniętej wojną Europie. Po wybuchu Rewolucji Francuskiej w 1789 roku i ścięciu króla Ludwika XVI przestał obowiązywać sojusz między USA a Królestwem Burbonów, zaś I Rząd Republiki Francuskiej (Dyktatoriat) rozkazał w 1796 roku przejmować amerykańskie statki handlowe i rekwirować wszelkie przewożone na nich dobra. Stosunki między byłymi sojusznikami znacząco się pogorszyły, a prezydent Adams nakazał nawet przygotowania do wojny¹⁴². Obszarem

¹³⁵ The Proclamation of Neutrality (Proklamacja Neutralności), April 22, 1793.

http://avalon.law.yale.edu/18th_century/neutra93.asp (dostęp: 2.08.2015).

¹³⁶ Mowa tu o Wielkiej Brytanii i Francji. G.B.Tindall, D.E.Shi, *Historia Stanów Zjednoczonych*, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań 2002, s. 299.

¹³⁷ E. F. Dolan, *George Washington*, Marshall Cavendish Benchmark, New York 2008, s. 64-72.

¹³⁸ Washington's Farewell Address 1796 (Orędzie Pożegnalne Washingtona)

http://avalon.law.yale.edu/18th_century/washing.asp (dostęp: 2.08.2015)

¹³⁹ M. Burgan, *Profiles of the Presidents George Washington*, Compass Point Books, Minneapolis 2002, s. 40-47.

¹⁴⁰ Washington's Farewell Address 1796 (Orędzie Pożegnalne Washingtona)

http://avalon.law.yale.edu/18th_century/washing.asp (dostęp: 2.08.2015).

¹⁴¹ L. Pastusiak, *Prezydenci*, tom 1, Warszawa 1988, s. 65.

¹⁴² Zob. także: N. M. Merz, *The XYZ Affair and the Congressional Election of 1799 in Richmond, Virginia*, College of William and Mary, Williamsburg 1973; P. Knight, *Conspiracy Theories in American History: An Encyclopedia*, ABC-CLIO, Santa Barbara, California 2003, s. 745-746; <http://history.state.gov/milestones/1784-1800/xyz> (dostęp: 2.08.2015)

istotnym dla amerykańskiego rządu był rejon Karaibów, a w szczególności ogarnięta rewolucją i wojną domową wyspa Haiti). Stamtąd pochodzili niewolnicy dostarczani na plantacje Południa oraz melasa do produkcji rumu¹⁴³. W 1798 roku Partia Federalistyczna przeforsowała w Kongresie pakiet ustaw dotyczących warunków uzyskania obywatelstwa amerykańskiego. Miały one zabezpieczyć kraj na wypadek agresji ze strony przebywających w nim obcokrajowców. Przepisy ustawy o cudzoziemcach i podżeganiu do buntu (The Alien and Sedition Acts)¹⁴⁴ obowiązywały jeszcze w XX wieku [patrz: załącznik 5]. I to właśnie na ich podstawie władze w Waszyngtonie przeprowadziły w czasie II wojny światowej konfiskatę mienia obywateli pochodzenia niemieckiego, japońskiego czy włoskiego, uznanych za „osoby zagrażające bezpieczeństwu wewnętrznemu Stanów Zjednoczonych”.

W 1800 roku prezydentem USA został Thomas Jefferson (1743–1826)¹⁴⁵. Polityk ten znany był ze swej profrancuskości, co zaowocowało zakupem ogromnego obszaru Luizjany i poszerzeniem terytorium Stanów Zjednoczonych aż do Gór Skalistych. Prezydentowi zależało, by jak najlepiej poznać teren uzyskany od Napoleona, dlatego wyraził zgodę na sfinansowanie ze środków budżetu federalnego rozpoczętej w 1804 roku ekspedycji badawczej, w której udział wzięli Meriwether Lewis (1774–1809) i William Clark (1770–1838)¹⁴⁶. Żyzne ziemie Luizjany nadawały się doskonale pod uprawę, dlatego też wkrótce ruszyły przygotowania do kolonizacji tego obszaru. Mieszkańcy tej byłej francuskiej kolonii prowadzili wymianę handlową z Hiszpanami znaną z Pacyfiku i Wicekrólestwa Nowej Hiszpanii oraz Anglikami w Kanadzie, zaś największy port Luizjany, Nowy Orlean, gwarantował swobodny przepływ towarów. Amerykanie coraz poważniej rozważali możliwość

¹⁴³ T. O. Ott, *The Haitian Revolution, 1789-1804*, University of Tennessee Press, Tennessee 1987, s. 54.

¹⁴⁴ J. C. Miller, *Crisis in Freedom: The Alien and Sedition Acts*, Little Brown and Company, New York 1951, s. 211-220. Zob. także: E. Foner, *Give Me Liberty! An American History*, W.W. Norton and Company, New York 2008, s. 282-283. Por. Larry E. Tise, *The American counterrevolution: a retreat from liberty, 1783-1800*, Stackpole Books, Mechanicsburg, Pennsylvania 1998, s. 420. *The Alien and Sedition Acts 1798*, http://avalon.law.yale.edu/subject_menus/alsedact.asp (dostęp:2.08.2015)

¹⁴⁵ Thomas Jefferson- 3. prezydent Stanów Zjednoczonych. Zob. Ch. Cerami, *Jefferson's Great Gamble: The Remarkable Story of Jefferson, Napoleon and the Men Behind the Louisiana Purchase*, Sourcebooks, Inc., Naperville 2004. Por. H. Adams, *History of the United States During the Administrations of Jefferson and Madison*, Prentice-Hall, New Jersey 1963, s. 39-50; S. Levinson, B. H. Sparrow, *The Louisiana Purchase and American Expansion, 1803-1898*, Rowman & Littlefield, Maryland 2005.

¹⁴⁶ Lewis i Clark przemierzali tereny dzisiejszych stanów Kansas, Nebraska, Iowa i Dakota Północna, docierając w 1806 roku aż do wybrzeży Pacyfiku. Badacze opisali florę i faunę (np. bizona), jak i spotykane po drodze indiańskie plemiona. H. J. Viola, *Exploring the West*, Smithsonian Books, Washington D.C 1988. Zob. także: H. W. Fritz, *The Lewis and Clark Expedition*, Greenwood Publishing Group, New York 2004.

przesunięcia granic państwa aż do Oceanu Spokojnego. Dzięki rewolucji przemysłowej, powstaniu pierwszych statków parowych, budowie kolei, amerykańska gospodarka przeżywała prawdziwy rozkwit. Bankowcy i bogaci przemysłowcy wskazywali Azję Wschodnią jako potencjalny rynek zbytu towarów produkowanych w USA, przekonując kongresmenów do tworzenia na tamym obszarze amerykańskich kolonii, wzorem tych angielskich, hiszpańskich czy holenderskich¹⁴⁷.

Za prezydentury Thomasa Jeffersona Stany Zjednoczone nie przystąpiły do grupy imperiów kolonialnych, gdyż wierny koncepcji George'a Washingtona rząd federalny wolał zachować neutralność i nie angażować się w konflikty i sojusze, jakie wymusiłaby na nim z dużym prawdopodobieństwem kolonizacja Azji. Podobnie postąpił prezydent James Monroe (1817–1825), który w 1823 roku ogłosił tzw. doktrynę Monroe'a¹⁴⁸. Owa strategia polityczna zakładała rozwój idei izolacjonizmu amerykańskiego, czyli nieangażowanie się w spory europejskich mocarstw i w sprawy ich kolonii, chyba że któryś z krajów dokona ingerencji na kontynencie amerykańskim („Ameryka dla Amerykanów, Ameryka dla USA”)¹⁴⁹.

Wprowadzona doktryna określała strefę wpływów Stanów Zjednoczonych. Podtrzymano przyjętą wcześniej zasadę „nieprzekazywania” danego terytorium czy też kolonii przez jedno mocarstwo innemu. Rząd federalny obawiał się, że osłabiona wojnami napoleońskimi Hiszpania zacznie wyzybywać się swoich kolonii na półkuli zachodniej na rzecz Francji lub Wielkiej Brytanii, co z kolei zniszczyłoby – już i tak kruchą – równowagę w regionie Ameryki Północnej i Środkowej. Orędzie Monroe'a było więc przestrożą dla Wielkiej Brytanii, gdyby ta nabrała ochoty zagarnąć nowe terytoria, na przykład Przesmyk Panamski. James Monroe jasno stwierdził, że kontynenty Ameryki nie mogą być od tej pory obiektem kolonizacji przez jakąkolwiek europejską potęgę¹⁵⁰. Prezydent zapowiedział ponadto kontynuację izolacjonistycznej polityki poprzedników: „Nasza polityka w stosunku do Europy, przyjęta we wczesnej fazie wojen, które przez tak długi czas wzburzały tę część globu, pozostaje taka sama, tzn. nieingerowanie w wewnętrzne problemy któregokolwiek z mocarstw”¹⁵¹.

¹⁴⁷ J. Attack, P. Passell, *A New Economic View of American History: From Colonial Times to 1940*, W. W Norton & Co Inc, New York 1994. Zob. także: T. Carson, *Gale Encyclopedia of U.S. Economic History*, vol. 2, Gale Group, Michigan 1999; S. L. Engerman, R. E. Gallman, *The Cambridge Economic History of the United States*, vol.2, Cambridge University Press, Cambridge 2000.

¹⁴⁸ Monroe Doctrine (Doktryna Monroeego); December 2 1823, http://avalon.law.yale.edu/19th_century/monroe.asp (dostęp:2.08.2015).

¹⁴⁹ L. Pastusiak, *Droga Stanów Zjednoczonych...*, dz. cyt., s. 98.

¹⁵⁰ H. Brogan, *Historia Stanów Zjednoczonych Ameryki*, Ossolineum, Wrocław 2004, s. 282.

¹⁵¹ Ibidem, s. 282.

Nieudolność rządów Portugalczyków i Hiszpanów w Ameryce Środkowej i Południowej doprowadziły do wybuchu powstań narodowowyzwoleńczych, które przyniosły niepodległość Argentynie, Wenezueli, Kolumbii, Nikaragui, Hondurasowi, Kostaryce, Gwatemali i Salwadorowi. Monroe miał nadzieję na objęcie tych nowych republik protekcją Waszyngtonu: „Wszelką interwencję mocarstw europejskich w celu ciemnienia lub kontrolowania tych krajów w jakikolwiek inny sposób uznamy za manifestację nieprzyjaznego stosunku wobec USA, która zagraża naszemu bezpieczeństwu”¹⁵².

Doktryna, zgodnie z którą USA prowadziły politykę zagraniczną w XIX wieku, była w późniejszych latach modyfikowana, rozszerzana, wzbogacana o poprawki i nowe zapisy, adekwatne do zaistniałej sytuacji politycznej w regionie. Stawała się ona często dla Amerykanów podstawą do ingerencji w sprawy wewnętrzne nowo powstałych państw Ameryki Środkowej i Południowej. Wierny doktrynie Monroe’a pozostał także następny prezydent Stanów Zjednoczonych James Polk (1795–1849)¹⁵³ i w 1845 roku oficjalnie potwierdził jej obowiązywanie, przestrzegając po raz kolejny przed zakusami mocarstw europejskich chcących doprowadzić do zachwiania „równowagi sił”, aby móc łatwiej zapanować nad kontynentem amerykańskim i osłabić pozycję Stanów Zjednoczonych¹⁵⁴. W tym samym roku John L. O’Sullivan (1813–1895), redaktor poczytnego „Democratic Review”, użył w odniesieniu do USA hasła „Manifest Destiny” (Boskie Przeznaczenie), przyznając im prawo do przejścia terytorium Oregonu i przyłączenia go do USA¹⁵⁵.

Zwolennikiem doktryny Boskiego Przeznaczenia stał się wkrótce prezydent James Polk. Poparł on zdecydowanie Johna L. O’Sullivana, który twierdził, że przeznaczeniem Stanów Zjednoczonych jest zajęcie całego kontynentu będącego darem Opatrzności¹⁵⁶. W artykule z 1850 roku w „The Annals of America” wyrażono podobną opinię: „zadaniem naszym jest spełnić przeznaczenie, Boskie Przeznaczenie, do panowania nad całym Meksykiem, nad Ameryką Południową, nad Indiami

¹⁵² J. D. Richardson (red.), *Compilation of the Messages and Papers of the Presidents*, vol. 2 (1907), s. 287. <http://onlinebooks.library.upenn.edu/webbin/metabook?id=mppresidents> (dostęp: 14.05.2016).

¹⁵³ James Knox Polk – prawnik, 11. prezydent Stanów Zjednoczonych (1845–1849).

¹⁵⁴ James K. Polk, *First Annual Message*, December 2, 1845, <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=29486> (dostęp: 3.08.2015).

¹⁵⁵ John O’Sullivan, „Annexation” [w:] „United States Magazine and Democratic Review 17”, no.1 (July-August 1845): 5-10 <http://web.grinnell.edu/courses/HIS/f01/HIS202-01/Documents/OSullivan.html> (dostęp: 28.12.2015).

¹⁵⁶ T. B. McCrisken, „Exceptionalism: Manifest Destiny” [w:] *Encyclopedia of American Foreign Policy*, 2002, Vol. 2, p. 68, Zob. także: L. Pastusiak, *Prezydenci*, t. 2, Iskry, Warszawa 1987, s. 227.

Zachodnimi i Kanadą”¹⁵⁷.

Doktryna Monroe’a pozostawała w mocy również pod koniec XIX wieku za prezydentury Stephena Clevelanda, czego dowodem są słowa ówczesnego sekretarza stanu USA: „na tym kontynencie Stany Zjednoczone są suwerenne i ich zdanie jest ostateczne”¹⁵⁸.

Wierne wilsonowskiej doktrynie izolacjonizmu USA pozostały w początkach I wojny światowej, jednak w roku 1917 amerykańskie państwo przystąpiło do działań zbrojnych przeciw Niemcom toczonych na froncie zachodnim. Udział w wojnie stał się motorem napędowym amerykańskiej gospodarki. Po jej zakończeniu Stany Zjednoczone znów straciły z oczu to, co poza ich własnym kontynentem. Nie ratyfikowały traktatu wersalskiego z 1919 roku i nie przystąpiły do Ligi Narodów będącej koncepcją prezydenta Wilsona.

Za prezydentury Calvina Coolidge’a administracja amerykańska postawiła sobie za cel walkę o utrzymanie międzynarodowego pokoju przy zachowaniu polityki izolacjonizmu. Udział przedstawicieli USA, Japonii i Wielkiej Brytanii w Genewskiej Konferencji Morskiej w 1927 roku miał przynieść wypracowanie wspólnego stanowiska dotyczącego zdolności i ograniczeń flot morskich tych państw. W 1928 roku w Paryżu spotkali się reprezentanci 15 krajów świata, by podpisać tzw. pakt paryski (określany również paktem Brianda-Kellogga). Zobowiązał on sygnatariuszy do wyrzeczenia się wojny jako instrumentu polityki narodowej. Paktem tym początkowo związane były tylko Stany Zjednoczone i Francja. Paryżowi zależało na tym, by USA wsparły francuski system bezpieczeństwa. Aby zapobiec kolejnej wojnie totalnej, decydenci obu państw przekonali wkrótce do współpracy także inne kraje.

Po zakończeniu I wojny światowej władze USA postanowiły, że w przypadku kolejnego starcia o międzynarodowej skali zachowają postawę neutralną, co miało zagwarantować bezpieczeństwo ich obywatelom. Niezwykle ważnym wydarzeniem w tamtym czasie była konferencja waszyngtońska. Podczas dyplomatycznych spotkań

¹⁵⁷ J. O’Sullivan, “Annexation” [w:] “United States Magazine and Democratic Review 17”, no. 1, July-August 1845, s. 5-10. Zob. także: <http://web.grinnell.edu/courses/HIS/f01/HIS202-01/Documents/OSullivan.html> (dostęp: 3.08.2015); R. Wright, *What Is America? A Short History of the New World Order*, Knopf Canada, Toronto 2009, s. 152; R. W. Johannsen, *Manifest destiny and empire: American antebellum expansionism*, Texas A&M University Press, Texas 1997; W. A. McDougall, *Promised land, crusader state: the American encounter with the world since 1776*, Houghton Mifflin, Massachusetts 1997; F. Merk, *Manifest Destiny and Mission in American History*, Harvard University Press, Massachusetts 1963; R. C. Stuart, *United States expansionism and British North America, 1775-1871*, University of North Carolina Press, North Carolina 1988.

¹⁵⁸ G. B. Young, *Intervention Under the Monroe Doctrine: The Olney Corollary*, [w:] „Political Science Quarterly”, Vol. 57, No. 2 (Jun., 1942), s. 247–280.

trwających od listopada 1921 roku do lutego roku następnego delegaci USA, Wielkiej Brytanii, Chin, Japonii, Francji, Włoch, Belgii, Holandii i Portugalii porozumieili się w kwestii ograniczenia zbrojenia i wspólnego działania na rzecz pokoju we wstrząsanej wówczas poważnymi konfliktami Azji. Europejscy dyplomaci wymogli na Amerykanach, by ci otworzyli się na współpracę z Ligą Narodów i przystąpili do Trybunału Międzynarodowego.

W międzyczasie w Stanach Zjednoczonych przybrały na znaczeniu organizacje pacyfistyczne cieszące się finansowym wsparciem czołowych amerykańskich milionerów, takich jak Andrew Carnegie (1835–1919)¹⁵⁹. Potrafili oni przekonać do swoich racji członków Kongresu zabierających głos w imieniu lobby wojskowego. To właśnie pacyfiści nakłonili prezydenta Calvina Coolidge'a do zawarcia paktu pokojowego ze zniszczoną po I wojnie światowej Francją, która widziała w USA sojusznika, mogącego uchronić ją przed agresją ze strony Niemiec. Strona amerykańska odebrała to jako faktyczny dwustronny sojusz, który wymagałby od USA interwencji, w przypadku gdyby Francja została objęta kolejnym konfliktem, a to zaś było sprzeczne z dotychczasową polityką niezawierania trwałych sojuszy. Z tego też względu prezydent Coolidge zaproponował szerszy układ, obejmujący wszystkie zainteresowane tym sojuszem państwa. Uznanie wojny za działanie nielegalne zyskało ogromne poparcie światowej opinii publicznej.

W następnych latach Stany Zjednoczone zachowały neutralność także podczas wojny hiszpańskiej¹⁶⁰ (1936–1939) oraz włosko-abisyńskiej¹⁶¹ (1935–1936).

Za autora definicji izolacjonizmu odnoszącej się do ówczesnej polityki Stanów Zjednoczonych uważany jest Charles Austin Beard (1874–1948), jeden z najbardziej wpływowych amerykańskich historyków XX wieku: „Izolacjonizm oznacza wyrzeczenie się członkostwa w Lidze Narodów, niemieszanie się w polityczne spory Europy i Azji, nieinterweniowanie w wojny na tych kontynentach, neutralność, pokój i obronę Stanów Zjednoczonych środkami odpowiadającymi tym celom, prowadzenie przyjaznej polityki zagranicznej z wszystkimi państwami, które gotowe są odwzajemnić

¹⁵⁹ Andrew Carnegie- był amerykańskim przemysłowcem szkockiego pochodzenia, założycielem jednej z największych stalowni w USA, Carnegie Steel Company.

¹⁶⁰ Wojna hiszpańska- wojna domowa toczona między rządem Republiki Hiszpańskiej a prawicową opozycją. Jest uważana za wstęp do II wojny światowej ze względu na zagraniczne wsparcie prawicowej opozycji (pod dowództwem generała Francisco Franco). Nacjoniści wspierani byli przez nazistowskie Niemcy, a rząd republikański przez Rosję Radziecką oraz ochotników z brygad międzynarodowych m.in. Włoch, Niemiec, Brazylii, Francji, Meksyku i ZSRR.

¹⁶¹ Przyczyną wybuchu wojny włosko-abisyńskiej było dążenie Włochów do utworzenia kolonii skupiającej Abisynię, Erytreę oraz Somali Włoskie.

się tym samym. Izolacjonista może poprzeć utrzymanie pokoju między narodami za pomocą wszystkich środków, upoważnionych do stosowania przymusu i sankcji”¹⁶².

W ciągu trzeciej dekady XX wieku rząd federalny uchwalił szereg przepisów (ang. *Neutrality Acts*, ustawy o neutralności) mających zapobiec wnikaniu się USA w konflikty militarne oraz jasno określił zasady nieangażowania się w sprawy niedotyczące amerykańskiego państwa. Ustawy o neutralności przeciwstawiły USA państwom osi, jednak nie były one zdecydowanym krokiem w kierunku uniknięcia wojny.

Pierwsza ustawa o neutralności z 31 sierpnia 1935 roku wprowadzała embargo na handel bronią i materiałami wojennymi z państwami pozostającymi w stanie konfliktu zbrojnego. Ponadto wedle uchwalonego prawa obywatele Stanów Zjednoczonych mogli podróżować na statkach walczących stron jedynie na własne ryzyko. Druga z przyjętych ustaw, która weszła w życie 26 lutego 1936 roku, wprowadzała zakaz sprzedaży materiałów wojennych innych niż broń, a także zakaz udzielania pożyczek stronom walczącym. Trzecia ustawa o neutralności, wprowadzona 1 maja 1937 roku, zakazała obywatelom USA podróżowania na statkach państw uczestniczących w wojnie, jak również ustanowiła zasadę „cash and carry”, wedle której kraj chcący zakupić towary nieobjęte embargiem musiał za nie płacić gotówką i przewozić je na własnych statkach. Twórcy ustawy uznali wojny domowe za konflikty wojenne. Obowiązująca od 4 listopada 1939 roku czwarta ustawa o neutralności umożliwiała sprzedaż broni za gotówkę państwom uczestniczącym w wojnie (chodziło o Wielką Brytanię i Francję), jak również przewożenie jej na własnych statkach¹⁶³. Przepisy o neutralności obowiązywały do 1941 roku, kiedy to USA przystąpiły do II wojny światowej.

Światowy kryzys gospodarczy lat 30. XX wieku skłonił polityków do przyjęcia stanowiska, że powinni oni skupić uwagę na problemach wewnątrz krajowych i w dalszym ciągu dystansować się od niepokojących wydarzeń w Europie. W tej sprawie zabierał głos generał Korpusu Piechoty Morskiej Stanów Zjednoczonych Smedley Darlington Butler (1881–1940): „Pomogłem w 1914 roku przekształcić Meksyk w bezpieczne miejsce dla amerykańskich interesów naftowych. Przyczyniłem się do tego, aby Kuba i Haiti stały się zdrowymi okolicami dla ludzi z National City

¹⁶² W. Langer, S. Gleason, *The Challenge to Isolation, 1937-1940*, Harper & Brothers, New York 1952, s. 15.

¹⁶³ K. Michałek, *Na drodze ku potędze*, Książka i Wiedza, Warszawa 1991, s. 366–368. Por. Richard H. Owens, *The Neutrality Imperative*, University Press of America, Maryland 2009, s. 41–44.

Bank, którzy mogą tam bez przeszkód gromadzić swoje zyski. W 1916 roku w służbie naszych interesów cukrowych zrobiłem porządek w Republice Dominikańskiej. A dla naszych koncernów owocowych zaprowadziłem w 1903 roku porządek w Hondurasie”¹⁶⁴. Według niego USA od początku istnienia wspierały niektóre kraje, zwłaszcza w przypadku działań narodowyzwoleńczych wobec jarzma Hiszpanii i Portugalii. Taktyka USA polegała w tym obszarze na uznaniu niepodległości danych kolonii. Konsekwencją takich działań miało być w przyszłości uzyskanie hegemonii Ameryki na nowym terenie. USA mogły to osiągnąć dzięki silnej pozycji gospodarczej.

W orędziu do Kongresu, wystosowanym 4 stycznia 1939 roku, prezydent Roosevelt zaakcentował, że USA, celem utrzymania ładu na świecie, nie zamierzają korzystać tylko z pokojowych środków. W momencie wybuchu II wojny światowej prezydent tak motywował decyzję o podtrzymaniu zasady neutralności: „Ten kraj pozostanie neutralny, lecz nie mogę prosić, aby każdy Amerykanin pozostał neutralny w myślach. Nawet osoba neutralna musi uwzględniać fakty. Osoba neutralna nie może być proszona, aby przestała myśleć lub pozbyła się sumienia. Nieraz już to mówiłem, że widziałem wojnę i że nienawidzę wojny. I powtarzam to jeszcze raz. Mam nadzieję, że Stany Zjednoczone trzymać się będą z dala od tej wojny. Wierzę, że tak się stanie. Zapewniam was, że rząd poczyni wiele starań, aby dopiąć tego celu”¹⁶⁵.

Punktem zwrotnym w polityce izolacjonizmu Ameryki był atak agresora na Pearl Harbor. Po tym wydarzeniu Stany Zjednoczone postanowiły aktywnie włączyć się w działania II wojny światowej, aby bronić swoich terytoriów.

¹⁶⁴ M. Żukowski, *Interwencje USA w Ameryce Łacińskiej pod koniec XIX i w pierwszej poł. XX wieku* [w:] http://www.e-polityka.pl/a.701.d.75.Interwencje_USA_w_Ameryce_Lacinskiej_pod_koniec_XIX_i_w_pierwszej_pol_XX_wieku.html (dostęp: 18.06.2016).

¹⁶⁵ F. D. Roosevelt, *Public Papers and Addresses (1939)*, vol.VIII, Macmillan, New York 1941, s. 460-464.

1.3 Rozwój japońskiego ekspansjonizmu drogą do dominacji nad krajami Azji Południowo-Wschodniej

Mandżuria nie należy do terytorium narodu chińskiego, ale należy do nas.

*Uratować inne narody - to jest misja narodu japońskiego*¹⁶⁶.

-Ishiwara Kanji

(polityk, generał porucznik Cesarskiej Armii Japońskiej)

Ekspansjonizm to pojęcie określające taki sposób prowadzenia polityki danego państwa, który polega na rozszerzaniu wpływów politycznych i ekonomicznych na inne kraje, głównie na drodze militarnego podboju. Termin ten używany jest również w odniesieniu do opanowywania terytoriów i rynków zbytu innego państwa¹⁶⁷.

Źródła polityki ekspansjonizmu Japonii (jap. 拡張政策) tkwią już w okresie tzw. restauracji Meiji (jap. 明治維新, Meiji ishin)¹⁶⁸. Od 1895 roku, po prawie 250-letnim okresie samoizolacji, kraj zapoczątkował działania, mające na celu rozszerzenie swoich wpływów na kontynencie azjatyckim. Wśród japońskich elit panowało przekonanie, że Japonia wręcz „dusi się” w swoich dotychczasowych granicach. Jej niezwykle gwałtownie rozwijająca się gospodarka pozostawała bowiem uzależniona od importu surowców naturalnych, których Cesarstwo Japonii było pozbawione. Niezbędne stały się również zagraniczne rynki zbytu dla wytwarzanych towarów.

Pod koniec XIX i na początku XX wieku pojawiło się wiele prac traktujących o położeniu geograficznym państwa, zasobach naturalnych, dostępie do morza, klimacie, które to czynniki miały decydujący wpływ na bieg historii. Mowa tutaj o teoriach determinizmu geograficznego. Stąd na głosicieli ekspansjonizmu japońskiego wpływ wywarła również nazistowska doktryna *Lebensraum* (niem.

¹⁶⁶ 「jap. 満蒙は漢民族の領土に非ず。むしろ日本民族に属するものなり」 「民族を救う天職は日本にあり」, s. 83.

¹⁶⁷ A. Targowski, *Chwilowy koniec historii*, Nowe Wydawnictwo Polskie, Warszawa 1991, s. 40-60.

¹⁶⁸ Epoka Meiji (1868–1912) – okres w dziejach Japonii za panowania cesarza Mutsuhito. W wyniku przemian politycznych doszło do obalenia feudalnego systemu siogunatu Tokugawa (tzw. *Restauracja Meiji*). por.: D. Irokawa, M. B. Jansen, *The Culture of the Meiji Period*, Princeton University Press, Princetown 1985; U. M. Zachmann, *China and Japan in the Late Meiji Period: China Policy and the Japanese Discourse on National Identity, 1895–1904*, Routledge, New York and London 2010. M. B. Jansen, *The Emergence of Meiji Japan*, Princetown University Press, New Jersey 1995.

przestrzeń życiową)¹⁶⁹. Z roku na rok w zawrotnym tempie rosła liczba mieszkańców Japonii. Ekspansjonistyczna polityka miała przynieść rozwiązanie problemu przeludnienia. Według japońskich decydentów za polityką ekspansji i zdobywania zachodnich rynków przemawiała także kwestia wymierzonych w ten kraj ustaw imigracyjnych oraz nałożonych na Japonię wysokich ceł¹⁷⁰.

Kres hegemonii rodu Tokugawów otworzył to państwo na wymianę handlową z innymi krajami. Oprócz tego szokująca dla *bakufu* demonstracja siły ze strony Amerykanów ujawniła słabość nie tylko obrony przybrzeżnej, ale i całego upadającego systemu siogunackiej władzy. Przewrót ery Meiji stworzył podwaliny pod zjednoczone państwo, jak również przyczynił się do przeprowadzenia reform koniecznych do szybkiej modernizacji kraju.

Era Meiji przyniosła ogromne zmiany w sferze gospodarczej, społecznej, politycznej, które stały się jednocześnie podstawą współczesnego państwa japońskiego. Zgodnie z zapisem artykułu 4 *Konstytucji Wielkiego Cesarstwa Japonii*: „Cesarz jako głowa państwa ma władzę suwerenną, sprawuje ją zgodnie z postanowieniami tej konstytucji”¹⁷¹. Cesarz Meiji, Mutsuhito, został suwerenem w kraju potężniejącym i rozwijającym się zwłaszcza pod względem technologicznym. Dzięki niemu, w ciągu kilkunastu lat powiódł się proces importu zdobyczy zachodniej cywilizacji. Japonia wykonała milowy krok: z państwa o feudalnej strukturze władzy i zacofanej gospodarce przekształciła się w nowoczesny, przemysłowy kraj. Jej niebywały rozwój zaowocował ekspansją terytorialną i wzrostem znaczenia na arenie międzynarodowej.

U podstaw japońskiej polityki militarnej leżała pasywna strategia obronna. Politycy tego okresu zdawali sobie sprawę, że jeżeli kraj nie objawi potęgi militarnej na kontynencie, to Japonia pozostanie biernym uczestnikiem działań politycznych na płaszczyźnie międzynarodowej. Stąd też japoński polityk Yamagata Aritomo (jap. 山県有朋, 1838–1922)¹⁷² usiłował przyłączyć do Japonii terytoria zamorskie i przekształcać japońską armię w siłę, która zapewni bezpieczeństwo suwerennemu państwu i będzie

¹⁶⁹ W. D. Smith, *The Ideological Origins of Nazi Imperialism*, Oxford University Press, New York 1986, s. 94.

¹⁷⁰ W. Tomaszewski, *Japonia w I wojnie światowej* [w:] <http://wolnemedi.net/japonia-w-i-wojnie-swiatowej/> (dostęp: 16.06.2016)

¹⁷¹ E. Pałasz-Rutkowska, *Cesarz Meiji (1852–1912). Wizerunek władcy w modernizowanej Japonii*, WUW, Warszawa 2016, s. 460.

¹⁷² Yamagata Aritomo- samuraj wywodzący się z hanu Chōshū, był politykiem i wojskowym. Pełnił od lat 70. XIX wieku ważne stanowiska w wojsku, władzach cywilnych oraz na szczeblu ministerialnym. Był autorem rozporządzenia o powszechnym poborze. Sprawował urząd premiera Japonii w latach 1889–1891 i 1898–1900.

strzegła jego interesów¹⁷³. Początkowa faza kolonializmu japońskiego, również na skutek wojen z Chinami, objęła więc jedynie Tajwan i wyspy Riukiu.

Uzyskanie rynków zbytu wiązało się z koniecznością podporządkowania politycznego i ekonomicznego terenów na kontynencie azjatyckim. Wobec narastającego konfliktu między Japonią i Koreą Tokutomi Sohō (jap. 徳富蘇峰, 1863–1957), wydawca gazety „Kokumin shimbun” (jap. 国民新聞, „Narodowa gazeta codzienna”), postulował użycie siły i nawoływał do działania na rzecz: „zbudowania fundamentu dla ekspansji kraju na Dalekim Wschodzie [...], aby świat dostrzegł w nas ekspansjonistyczną Japonię [...] aby Japonia zajęła miejsce w szeregu innych wielkich, ekspansjonistycznych potęg świata”¹⁷⁴. Japońscy politycy byli zgodni co do kwestii wzmocnienia działań na rzecz dominacji nad Koreą. Dążono do osłabienia wpływów chińskich w tym regionie i wprowadzenia w tym kraju reform na wzór Meiji.

Na przełomie 1906 i 1907 roku sztab sił zbrojnych Japonii odbył narady¹⁷⁵, podczas których najwyżsi stopniem przedstawiciele japońskiej armii uzgodnili cel obrony kraju, dostosowanie strategii militarnej do ogólnej strategii państwa, ustalili rodzaj i strukturę sił obu rodzajów broni (marynarki wojennej i wojsk lądowych) oraz szczegółowe plany operacyjne¹⁷⁶. Prognozowano, że pierwszym przeciwnikiem, z jakim przyjdzie zmierzyć się Japonii, będzie Rosja. Nie brakowało jednak również głosów obstawiających jako potencjalnego przeciwnika Stany Zjednoczone. Plan zakładał stopniowe rozszerzanie japońskich wpływów poprzez działania w Mandżurii i na Pacyfiku. Jak dowodzi amerykański historyk wojskowy Edward John Drea, w latach 1906–1909 eksperci od taktyki opracowali agresywną, ofensywną doktrynę mającą stanowić uzupełnienie polityki obrony imperium¹⁷⁷. Strategia wojskowa miała polegać na szybkim zwycięstwie i przejściu do realizacji następnych celów.

W ciągu kilkunastu lat od momentu otwarcia swoich granic na wpływy z zewnątrz, Japonia uzyskała wpływy na Półwyspie Koreańskim, co naruszyło równowagę w północno-wschodniej Azji i obnażyło słabość militarną chińskiego

¹⁷³ E. J. Drea, *Cesarska armia Japonii*, WUJ, Kraków 2012, s. 85.

¹⁷⁴ J. D. Pierson, *Tokotomi Sohō, 1863–1957* [w:] „A Journalist for Modern Japan”, PUP, Princeton, 1980, s. 232–233.

¹⁷⁵ W 1887 roku Rada Państwa powołała Zespół Doradców Wojskowych, który miał pełnić funkcje łącznikowe i doradcze w sprawach wojskowych. W skład tego zespołu weszli dowódcy floty i armii, ministrowie oraz inspektorzy podlegający bezpośrednio cesarzowi. Y. Matsushita, *Meiji no guntai* [明治の軍隊, Wojsko w epoce Meiji], 至文堂 Shibundō, Tōkyō 1963, s. 95.

¹⁷⁶ K. Taeru, *Teikoku kokubō hōshin ni kenkyū* [帝国国防方針の研究, Badania na temat polityki obronnej cesarstwa], 総和社, Sōwasha Tōkyō 2000, s. 8-9 i 85-86.

¹⁷⁷ Ibidem s. 162.

imperium. Spowodowało to narastanie konfliktu między zachodnimi mocarstwami. Pokonawszy Cesarstwo Rosyjskie Japonia uzyskała Półwysep Liaodong i południową część Sachalinu oraz potwierdziła swoją dominację nad Koreą¹⁷⁸.

Japoński generał i polityk Ishiwara Kanji (jap. 石原莞爾, 1889–1949)¹⁷⁹ głosił, że wojna cesarstwa z państwami zachodnimi jest nieunikniona. Jego zdaniem podbój terenów wschodniej Azji miał być tylko wstępem do walki o panowanie nad całym światem, dzięki czemu Japończycy uzyskaliby dostęp do bogactw naturalnych¹⁸⁰. W ostateczności cesarstwo starłoby się ze Stanami Zjednoczonymi. Według niego, to militaryści powinni przejąć władzę w kraju: „Będę konspirował, aby nadarzyła się okazja dla armii, by odebrać moc polityczną (rządzącym) i przeprowadzić naszemu krajowi”¹⁸¹. Ishiwara inspirował się z pewnością koncepcją średniowiecznego japońskiego myśliciela Nichirena (jap. 日蓮, 1222–1282)¹⁸², który głosił, że: „Pewnego dnia rozegra się wojna, która położy kres wszelkim konfliktom”¹⁸³. Według Nichirena to właśnie konflikt wojenny toruje drogę wiodącą do rozwoju cywilizacyjnego¹⁸⁴. Najazdy mongolskie nękające Japonię pod koniec XIII wieku wydają się potwierdzać słusność słów Nichirena. Łagodniejsze poglądy panazjatyckie wysuwał sinolog Tachibana Shiraki. Według niego Japonia była zobowiązana do przejęcia kulturalnego i politycznego przewodnictwa na kontynencie azjatyckim. Spowodowałoby to zjednoczenie Azji i stanowiło przeciwwagę dla kulturalno-politycznej wspólnoty Zachodu.

Jak podkreśla Jolanta Tubielewicz, premier Japonii Tanaka Giichi (jap. 田中 義一, 1864–1929) po objęciu urzędu premiera w latach 20. XX wieku¹⁸⁵, kontynuował

¹⁷⁸ L. Leszczyński, *Recepcja prawa z okresu Meiji – podłoże oraz wpływ na japoński porządek prawny*, [w:] „Studia Iuridica Lublinensia” 19, 171-179, Lublin 2013, s. 174. Ekspansjonizm japoński zyskał również nowy, ważny wymiar dzięki sojuszowi zawartemu z hitlerowskimi Niemcami (incydent szanghajski, inwazja w Mandżurii, oś Rzym–Berlin–Tokio, pakt antykominternowski).

¹⁷⁹ Ishiwara Kanji był generałem porucznikiem Cesarskiej Armii Japońskiej. Publikował wiele artykułów na temat misji imperium japońskiego w Azji. Był jednym z inicjatorów incydentu mandżurskiego z 1931 roku, który spowodował okupację Mandżurii. W latach 1946–1948 był wzywany jako świadek w procesach tokijskich. Sam domagał się osądzenia jako odpowiedzialnego za incydent mandżurski.

¹⁸⁰ L. Li, *The Pan-Asian Ideas of Tachibana Shiraki and Ishiwara Kanji* [w:] K. Henshall, D. Bing, (red.) *Japanese Perceptions of Nature and Natural Order*, New Zealand Asian Studies Association, Hamilton 1992, s. 75-76.

¹⁸¹ *Omoshiroi hodo yoku wakaruru nichiro-sensō*, Nihon Bungeisha Tokio 2004, s. 97.

¹⁸² Nichiren był japońskim mnichem, który zasłynął jako reformator buddyzmu. Pragnął udostępnić naukę mahajany i otworzyć drogę do zbawienia dla szerszego kręgu wyznawców poprzez znaczne uproszczenie praktyki oraz propagowanie powszechnego zbawienia.

¹⁸³ L. R. Rodd, *Nichiren: Selected Writings*, University Press of Hawaii, Honolulu 1980, s. 30.

¹⁸⁴ L. Li, *The Pan-Asian Ideas of Tachibana Shiraki...*, dz.cyt., s. 73-76.

¹⁸⁵ Por. C. Crow, *Japan's Dream of World Empire: The Tanaka Memorial*, Routledge, New York 2011. Zob. także: J. Tubielewicz, *Historia Japonii*, dz. cyt., s. 407.

agresywną politykę na kontynencie azjatyckim, w kraju natomiast zarządził drastyczne represje wobec komunistów i przedstawicieli ruchów demokratycznych”¹⁸⁶. To Tanaka zdecydował o interwencji zbrojnej w Mandżurii, terytorium bogatego w surowce naturalne i dogodnego do przesiedlania japońskiej ludności¹⁸⁷. Japonia wzięła także udział w interwencji syberyjskiej w latach 1918–1922, która potwierdziła jej pozycję na Dalekim Wschodzie. Ekspedycja miała na celu walkę z komunizmem, utworzenie państwa buforowego oddzielającego Japonię od Rosji Radzieckiej, a także eksploatację terenów na rosyjskim Dalekim Wschodzie.

Historia Japonii pokazuje, że aby przybierać na ekonomicznej sile, kraj ten nie musiał wkraczać na drogę ekspansjonizmu militarnego¹⁸⁸. Chęć dominacji rasowej i ambicje terytorialne okazały się jednak silniejsze. W latach 30. XX wieku japońska gospodarka przeżywała znaczne ożywienie gospodarcze. To zasługa zastosowania koncepcji słynnego ekonomisty Johna Keynesa polegającej na zwiększaniu wydatków publicznych celem wywołania inflacji¹⁸⁹. W tym właśnie czasie, dzięki wyłączeniu jena z systemu waluty złotej, nastąpił bardzo duży wzrost japońskiego eksportu¹⁹⁰. Do 1936 roku Japonia zyskała miano największego światowego eksportera wyrobów bawełnianych.

Koncepcja absolutnego i boskiego cesarza zawarta w *Reskrypcie cesarskim o wychowaniu* z 1890 roku¹⁹¹, zaczęła przeżywać renesans w latach 30. XX wieku. Nacjonałiści uważali, że kraj przejął zbyt wiele elementów kultury Zachodu, co spowodowało naruszenie japońskiej tradycji i charakteru narodowego *kokutai*. Aby propagować ideę boskiego władcy i wzmacniać morale wśród narodu, ministerstwo oświaty wydało w 1937 roku dokument pod nazwą *Kokutai no hongī* (jap. 国体の本義, *Podstawy charakteru narodowego*) zawierający najważniejsze zagadnienia związane z osobą cesarza i jego kultem, czyli tzw. *tennoizm*. Jego publikacja miała służyć edukacji dzieci i młodzieży. Podkreślono w nim boskie pochodzenie cesarza¹⁹², a także

¹⁸⁶ Ibidem, s. 407.

¹⁸⁷ Zob. P. Niedbalska-Asano, *Suzuki Kantarō (1867–1948) a zakończenie wojny w Japonii i na Pacyfiku*, Trio, Warszawa 2005, s. 19-20.

¹⁸⁸ M. Kosaka, *The Shōwa Era*, [w:] C. Gluck, S. Graubard, (red.), *Shōwa: The Japan of Hirohito*, Norton, New York 2002, s. 35.

¹⁸⁹ Zob. D. Begg, S. Fisher, G. Vernasca, R. Dornbusch, *Makroekonomia*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2014.

¹⁹⁰ J. Młodawska-Bronowska, *Japonia. Państwo a sektor prywatny*, PWN, Warszawa-Łódź 1999, s. 23.

¹⁹¹ K. G. Henshall, *Historia Japonii*, Bellona, Warszawa 2004, s. 139.

¹⁹² Cesarz uważany był za potomka japońskiej bogini słońca Amaterasu. Zesłała ona na ziemię swojego wnuka Ninigiego, który poprzez Jimmu, uważanego za pierwszego cesarza Japonii, połączył niebiańskich bogów z rodem cesarskim.

konieczność podporządkowania się jego woli. Dokument zawierał taką oto charakterystykę japońskiego narodu: „Nieprzerwana linia Cesarzy, obdarzonych bezwzględny autorytetem Twórców Narodu, sprawuje na wieki rządy nad Cesarstwem Japońskim. Jest to wieczna oraz niezmienna istota naszego państwa. Opierając się na tej wspianiałej zasadzie, cały naród, zjednoczony w swych sercach na kształt wielkiej rodziny, wypełniający wolę Cesarza, kultywuje cnoty lojalności oraz synowskiego oddania. Oto chluba naszego charakteru narodowego”¹⁹³.

Jako podstawę w stosunkach władcy z ludem dekret z 1937 roku określił wierną służbę cesarzowi. To dzięki tej lojalności wobec władcy między cesarzem a poddanymi może panować wyjątkowa harmonia. Jak podkreśla amerykański japonista Kenneth G. Henshall: „szczytem tej harmonii jest poświęcenie życia na rzecz cesarza”¹⁹⁴. Bezwarunkowe oddanie się cesarzowi miało służyć jednemu celowi: jednoczeniu narodu w celu mobilizacji sił i rozszerzaniu wpływów na kontynencie azjatyckim.

Utworzenie w 1932 roku marionetkowego państwa Mandżukuo miało dać początek współistnieniu na jednym terytorium pięciu ras, czyli tzw. *gozoku kyōwa* (jap. 五族協和). Stąd japoński wojskowy i polityk Ishiwara Kanji twierdził, że: „Mandżuria od początku nie była terytorium chińskim, ale otwartym dla wszystkich ludów Azji”¹⁹⁵. Toteż rozciągnięcie japońskiej władzy na ten obszar nie było ani agresją, ani kolonizacją, lecz raczej próbą unikalnego eksperymentu: budową wzorowego państwa, opierającego się na zasadzie „rasowej harmonii”. Wszelkie działania Japonii zmierzały więc do objęcia przewodnictwa na Dalekim Wschodzie. Japonia stanowić miała „głowę pięciu ras” (jap. 五族協和先頭)¹⁹⁶. Zapis w *Kokutai no hongu* miał służyć propagowaniu hasła „Azja dla Azjatów” i być potwierdzeniem misji dziejowej, jaką kraj powinien spełniać na kontynencie azjatyckim. Szerokie kręgi polityczne propagowały hasła, mające dobitniej wyrazić wyższość Japończyków nad innymi narodami. Jedno z nich zawarto w broszurze *Kore dake yomeba ikusa wa kateru* (jap. これだけ読めば戦は勝てる, ‘wystarczy przeczytać, żeby wygrać’): „W Japonii ostatnimi czasy bezmyślnie zaakceptowano Europejczyków jako wyższych

¹⁹³ R. Hall, *Cardinal Principles of the National Entity of Japan*, tłum. J. Gauntlett, Cambridge, Mass. 1949, Harvard University Press oraz 1974, Crofton Publishing, s. 9.

¹⁹⁴ K. G. Henshall, *Historia Japonii*, dz. cyt., s. 140.

¹⁹⁵ Cyt. za: M. Peattie, *Ishiwara Kanji and Japan's Confrontation with the West*, Princetown University, Princeton 1975, s. 160.

¹⁹⁶ L. Young, *Imagined Empire: The Cultural Construction of Manchoukuo*, [w:] P. Duus, R. H. Myers, M. Peattie (red.) *The Japanese Wartime Empire 1931–1945*, Princetown University, Princeton N. J. 1966, s. 93.

i pogardzających Chińczykami i narodami południa. To jest jak plucie w nasze własne oczy”¹⁹⁷.

W 1941 roku Japonia prowadziła działania wojenne w Chinach i Indochinach Francuskich, powodując rozpoczęcie industrializacji Mandżurii. W międzyczasie rząd w Tokio debatował na temat marszu na północ i rozszerzania wpływów na terytorium sowieckie bądź na południe – do Azji Południowo-Wschodniej. Zwyciężyła druga koncepcja, a wybór podyktowany był nadzieją na zawładnięcie surowcami naturalnymi w obrębie terytoriów kolonialnych Holandii i Wielkiej Brytanii. Ówczesny premier Japonii, Tojō Hideki (1884–1948)¹⁹⁸, znając przewidywania, uznał wówczas, że po dwóch latach Japończykom skończy się ropa naftowa do celów wojskowych, a okręty staną w miejscu: „Kiedy myślę o Amerykanach doskonalących swoje umocnienia obronne na południowo-wschodnim Pacyfiku, o rozbudowie floty amerykańskiej, o przeciągającym się incydencie chińskim i tym podobnych rzeczach, to wyobrażam sobie całą masę trudności [...] jeśli będziemy siedzieć z założonymi rękami, to za dwa, trzy lata staniemy się podrzędnym narodem”¹⁹⁹.

Do ataku Japończyków na Pearl Harbor w grudniu 1941 roku Japonię skłoniły ostatecznie sankcje i brak paliw kopalnianych. Tuż przed nalotem na amerykańskie bazy floty i lotnictwa na Hawajach japońscy żołnierze robili wszystko, aby zmniejszyć zdolności bojowe Brytyjczyków i Amerykanów. Linia obrony miała zostać rozciągnięta na tereny zachodniego Pacyfiku oraz obszar Azji Południowo-Wschodniej. Jednocześnie Japończycy planowali dokonać inwazji na Filipinach i zająć Singapur. Politycy japońscy sądzili, że na subkontynencie indyjskim rodzimy ruch nacjonalistyczny osłabi pozycję Wielkiej Brytanii, co spowoduje jej wycofanie się z terenów na wschód od Kanału Sueskiego. Zakładano, że optymalną porą rozpoczęcia działań wojennych będzie przeddzień nastania zimy. Dzięki wysokiemu poziomowi wyszkolenia armii i dopracowanej taktyce wojennej w początkowej fazie konfliktu Japonia osiągała zamierzone cele. Rosnąca z biegiem czasu przewaga Amerykanów uwyraźniła jednak brak zaopatrzenia i skutecznej strategii japońskiego dowództwa na przedłużające się działania wojenne.

¹⁹⁷ M. Tsuji, *Kore dake Yomeba Ware wa Kateru*, [w:] http://www.east-asian-history.net/textbooks/MJ/ch8_main.htm (dostęp: 17.05.2015). Zob. także: J. Dorsey, D. Slaymaker, *Literary Mischief: Sakaguchi Ango, Culture, and the War*, Lexington Books, Maryland 2010, s. 183.

¹⁹⁸ Tojō Hideki polityk, generał Cesarskiej Armii Japońskiej.

¹⁹⁹ A. D. Cooks, *The Pacific War*, [w:] *The Cambridge History*, tom 6, red. P. Duus, J.W. Hall, M. B. Jansen, Cambridge University Press, Cambridge 2005, s. 336.

Ostatecznie, wskutek poniesionych strat, również tych spowodowanych zrzućeniem bomb atomowych na Hiroszimę i Nagasaki, cesarz podjął decyzję o kapitulacji, przekonując, że nie pozwoli na narażanie ludności na kolejne cierpienia, nie będzie patrzył na zniszczenia cywilizacji oraz sprowadzanie na ludzi nieszczęścia, bo jest to sprzeczne z życzeniem narodu japońskiego²⁰⁰.

1.4 Argumenty zwolenników rozszerzania wpływów politycznych i ekonomicznych Stanów Zjednoczonych w świecie

*Te Stany Zjednoczone nagle porzuciły
sferę zbyt wąskich zainteresowań
i zadziwiły Europę nowym przykładem rewolty,
nie sprowokowanej w pełni zuchwałej
i nie mniej niebezpiecznej aniżeli poprzednia²⁰¹.*

Klemens Lothar von Metternich

(kanclerz Austrii)

Ojcowie Założyciele²⁰² USA byli przekonani, że na narodzie amerykańskim ciąży wielka odpowiedzialność dziejowa, gdyż Opatrzność wyznaczyła Amerykanom misję do spełnienia – zaszczepienie demokracji i pokoju w świecie. W XIX wieku powiększyli oni obszar Stanów Zjednoczonych aż po wybrzeża Pacyfiku. Zakup Luizjany od Francji w 1803 roku [patrz: załącznik 6], przyłączenie Florydy w 1819 roku, przejęcie Teksasu i Kalifornii w wyniku wojny amerykańsko-meksykańskiej w latach 1846–1848, a także Oregonu w 1846 roku oraz zakup Alaski od Cesarstwa Rosyjskiego w 1867 roku ostatecznie ukształtowały granice republiki²⁰³.

²⁰⁰ Ibidem, s. 375.

²⁰¹ Cyt. za: D. Perkins, *A History of The Monroe Doctrine*, Little, Brown and Company, Boston 1963, s. 167.

²⁰² Za Ojców Założycieli USA (ang. *Founding Fathers of the United States*) uznawani byli m.in. Benjamin Franklin, Thomas Jefferson, Thomas Paine, George Washington, Alexander Hamilton, James Madison, Samuel Adams, John Adams.

²⁰³ Por. M. Alagna, *The Louisiana Purchase: Expanding America's Boundaries*, Rosen Classroom, New York 2003; A. A. Nofi, *The Alamo And The Texas War For Independence*, Da Capo Press, Boston, Massachusetts 2009; K. J. Bauer, *The Mexican War, 1846-1848*, University of Nebraska Press, Nebraska 1974. S. Levinson, B. H. Sparrow, *The Louisiana Purchase and American Expansion, 1803-*

Konieczność rozszerzania własnego terytorium władze USA tłumaczyły, odwołując się do Manifestu Destiny. Jako przykład można przytoczyć słowa kongresmena Roberta Charlesa Winthropa (1809–1894)²⁰⁴, który w trakcie debaty dotyczącej Oregonu tak uzasadniał potrzebę jego aneksji: „Jest jeden element w naszych roszczeniach do Oregonu, którego przyznam nie wymieniałem... Jest to nowe ujawnienie prawa, które zostało określone jako prawo naszego boskiego przeznaczenia do rozprzestrzeniania się na całym kontynencie”²⁰⁵.

Na przełomie XIX i XX wieku USA wkroczyły na drogę ekspansji terytorialnej. Dążenie do poszerzania terytorium wynikało z intensywnej urbanizacji, a także ze wzrostu monopolu i wpływów korporacji na życie gospodarcze i polityczne kraju. Poszukiwano przede wszystkim rynków zbytu dla produktów przemysłowych i rolnych. Ponieważ tereny Ameryki Północnej były już zagospodarowane, uwagę skupiono na tych położonych poza kontynentem: na Hawajach, Ameryce Środkowej, wyspach na Oceanie Spokojnym, Dalekim Wschodzie, a nawet Afryce. Interesowano się również rynkami krajów takich, jak: Chiny i Japonia. USA znajdowały się w trakcie nieustannych przemian. Coraz bardziej angażowały się w politykę globalną. Perspektywa poszerzania własnego terytorium o nowe nabytki była bardzo kusząca, toteż Stany Zjednoczone postanowiły zerwać izolacjonistyczną skorupę i ku satysfakcji stronnictwa nawołującego do ekspansji (wiedli oni zawzięty spór ze zwolennikami dotychczasowej polityki) włączyć się do wyścigu o kolejne ziemie i rynki. W grudniu 1823 roku prezydent James Monroe wygłosił w Kongresie USA orędzie, w którym oznajmił, że „mieszanie się jakiegokolwiek europejskiego mocarstwa, mające na celu uciskanie lub kontrolowanie niepodległych państw Ameryki Łacińskiej, zostanie uznane za przejaw nieprzyjaznych uczuć względem USA”²⁰⁶. W podobnym tonie wypowiadał się kilkanaście lat później prezydent Stanów Zjednoczonych James Polk: „Kolonizacja, interwencja i ustanawianie jakiegokolwiek władzy zabronione są dla Europy, ale my mamy *carte blanche* dla podbojów, kolonizowania i interwencji, gdy zajdzie tego potrzeba. Niewątpliwie odebraliśmy prawa Europejczykom, ale odebraliśmy je po to, by

1898, Rowman & Littlefield, Maryland 2005; J. R. Gibson, *Farming the Frontier: The Agricultural Opening of the Oregon Country, 1786-1846*, UBC Press, Vancouver 2011; L. Black, *Russians in Alaska, 1732-1867*, University of Alaska Press, Fairbanks, Alaska 2004. T. C. Hinckley, *The Americanization of Alaska: 1867-1897*, Pacific Books, Publishers, Nampa 1972.

²⁰⁴ Robert Charles Winthrop - był amerykańskim prawnikiem, politykiem, a także filantropem.

²⁰⁵ W. Dobrzycki, *Historia stosunków międzynarodowych 1815-1945*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2007, s. 86.

²⁰⁶ M. Żukowski, *Interwencje USA w Ameryce Łacińskiej pod koniec XIX i w pierwszej poł. XX wieku* [w:]

<http://www.e-polityka.pl/a.701.d.75.drukuj..html> (dostęp: 12.04.2015).

posiadać je samemu i korzystać z nich, gdy się nam to spodoba, nie licząc się z innymi państwami Nowego Świata”²⁰⁷. Niewątpliwie słowa Jamesa Polka oznaczały, że USA są już na tyle silne, by móc stanąć w walce o podporządkowanie sobie zagranicznych terytoriów.

Rząd w Waszyngtonie przystąpił do stopniowej realizacji planów polityki ekspansjonizmu. Najgorliwszy rzecznik ekspansji terytorialnej USA za rządów Abrahama Lincolna, William Henry Seward (1801–1872), żywił przekonanie, że społeczeństwu amerykańskiemu przeznaczone jest rozprzestrzenienie się do lodowych barier północy. Pragnął on także, by jego kraj osiągnął też orientalnych cywilizacji na wybrzeżach Pacyfiku²⁰⁸. Podczas swojego przemówienia w roku 1860 w Saint Paul Seward oznajmił: „Patrząc na południowy zachód i we wstrząsach w republikach latynoamerykańskich, szybkim ich rozpadzie, widzę przygotowanie do ich reorganizacji w postaci wolnych, równych, samorządnych członków Stanów Zjednoczonych Ameryki”²⁰⁹. Mówiąc te słowa, szef dyplomacji amerykańskiej przeczuwał, że Meksyk będzie w przyszłości miastem amerykańskim.

Do najbardziej spektakularnych działań administracji USA należały: polityka w Meksyku, zakup Alaski od Rosji, a także polityka wobec Hawajów. Spełniająca założenia Manifestu Destiny i doktryny Monroe’a wojna amerykańsko-hiszpańska pozwoliła Stanom Zjednoczonym zyskać Filipiny, Guam, Kubę, Puerto Rico. Guam stała się amerykańską bazą, Puerto Rico zaś terytorium stowarzyszonym. Kubańczykom Amerykanie obiecali niepodległość, chociaż Waszyngton chciał za wszelką cenę zabezpieczyć swoje interesy na wyspie, natomiast Filipińczycy dość szybko zorientowali się, że Amerykanie zostaną na miejscu nieco dłużej, niż zapowiadali, i w 1899 roku rozpoczęli trwającą trzy lata wojnę z najeźdźcami. Armia Stanów Zjednoczonych poniosła w niej straty znacznie większe niż w walkach z Hiszpanią. USA zaanektowały także Hawaje, dzięki czemu na początku XX wieku kontrolowały już znaczną część Pacyfiku²¹⁰.

²⁰⁷ M. Żukowski, *Interwencje USA w Ameryce Łacińskiej pod koniec XIX i w pierwszej poł. XX wieku* [w:]

<http://www.e-polityka.pl/a.701.d.75.drukuj..html> (dostęp:12.04.2015).

²⁰⁸ M. Żukowski, *Interwencje USA w Ameryce Łacińskiej pod koniec XIX i w pierwszej poł. XX wieku* [w:] http://www.e-polityka.pl/a.701.d.75.Interwencje_USA_w_Ameryce_Lacinskiej_pod_koniec_XIX_i_w_pierwszej_po_1__XX_wieku.html

(dostęp:12.04.2016).

²⁰⁹ J. H. Latane, D. W. Wainhouse, *A History of American Foreign Policy*, Odyssey Press, New York 1940, s. 418.

²¹⁰ S. Tucker, *The Encyclopedia of the Spanish-American and Philippine-American Wars: A Political, Social, and Military History*, Tom 1, ABC-CLIO, Santa Barbara, California 2009, s. 132

Oprócz tego Stanom Zjednoczonym udało się podporządkować Panamę. W 1903 roku oddzieliła się ona od Kolumbii i utworzyła osobną republikę. W następstwie traktatu z 1903 roku, znanego pod nazwą Hay–Bunau–Varilla²¹¹, USA uzyskały wieczystą dzierżawę Strefy Kanału Panamskiego oraz prawo do stacjonowania na terenie Panamy wojsk amerykańskich. Stany Zjednoczone niejednokrotnie ingerowały w wewnętrzne sprawy tego kraju w roku 1908, 1910 i w latach 1918–1919²¹². Amerykanie twierdzili wówczas, że prowadzą jedynie w Ameryce Łacińskiej „politykę w obronie interesów kół przemysłowych”, w rzeczywistości jednak USA dokonały najazdu na słabsze ekonomicznie i militarnie kraje.

W latach 1899–1900 Sekretarz Stanu USA John Hay (1838–1905)²¹³ sformułował główne zasady nowej doktryny wobec obszaru Azji Wschodniej. Celem dotyczącej Państwa Środka polityki „otwartych drzwi”²¹⁴ było zawarcie międzynarodowego porozumienia, które dałoby rywalizującym ze sobą imperiom równe szanse w kwestii wymiany towarów w Chinach oraz poszanowania integralności administracyjnej i granic Cesarstwa Qing (chiń. 清朝, pinyin: Qīng cháo)²¹⁵ [patrz: załącznik 13]. Poddani silnej presji ze strony Japonii Amerykanie musieli zrewidować swoje kolonialne plany, by zachować zyski czerpane z chińskiego handlu, ale równocześnie powstrzymać ekspansję Japończyków. Jak podkreśla Longin Pastusiak, podobój wymagał ideologicznego i filozoficznego uzasadnienia. Bez tego nie udałoby się uzyskać akceptacji społecznej dla nowego kursu²¹⁶. Argumentów za poszerzaniem terytorium USA dostarczali m.in.: Josiah Strong (1847–1916), Frederick Jackson Turner (1861–1932) czy Brooks Adams (1848–1927). Josiah Strong, duchowny kongregacjonalista, podkreślał wyższość rasową Amerykanów i łączył ten fakt z religią. W swojej książce zatytułowanej *Our Country: Its Possible Future and Its Present Crisis* z 1885 roku, Strong napisał, że: „Z Bożego nadania Anglosas, w pewnym szczególnym

²¹¹ Traktat Hay–Bunau–Varilla wziął swoją nazwę od nazwisk sygnatariuszy: sekretarza stanu USA Johna Haya i reprezentującego Panamę francuskiego dyplomaty Phillipe’a Bunau-Varilli. Zob. Hay–Bunau-Varilla Treaty [w:] <https://www.britannica.com/event/Hay-Bunau-Varilla-Treaty> (dostęp: 17.07.2015).

²¹² W 1936 roku rząd panamski podpisał dokument potwierdzający obowiązywanie amerykańskich wpływów w w tym kraju, zagwarantowanych zapisami traktatu z 1903 roku.

²¹³ John Milton Hay- amerykański polityk, sekretarz stanu od 1898 do 1905 roku. Zob. H. I. Kushner, A. H. Sherrill, *John Milton Hay: the union of poetry and politics*, Twayne Publishers, Michigan 1977.

²¹⁴ Open Door Policy 1899–1900 [w:] <https://history.state.gov/milestones/1899-1913/hay-and-china> (dostęp: 12.03.2015).

²¹⁵ Dynastia Qing- ostatnia dynastia cesarska panująca w Chinach w latach 1644–1912. Zob. J. Chang, *Cesarzowa wdowa Cixi. Konkubina, która stworzyła współczesne Chiny*, Znak, Kraków 2015.

²¹⁶ Cyt za: L. Pastusiak, *Droga Stanów Zjednoczonych do mocarstwowości*, WSSM, Łódź 2007, s. 144.

sensie, ma być stróżem swojego brata”²¹⁷. Oznaczało to, że kościoły katolickie i protestanckie są przychylnie ekspansjonistycznym zamiarom swojego kraju. Wiązało się to bowiem z możliwością zakładania misji za granicą²¹⁸. Zdaniem Stronga ekspansja miała zapobiec wybuchowi ewentualnej rewolucji wewnętrznej.

Kolejnym wpływowym ideologiem ekspansjonizmu był Frederick Turner. Ten amerykański historyk w artykule z 1893 roku tak wypowiedział się na temat konieczności ekspansji USA:

Istnienie obszaru wolnej ziemi i jego ciągle ubywanie wraz z postępowaniem osadnictwa amerykańskiego na zachód wyjaśniają dynamikę rozwoju Ameryki [...]. Jeśli ograniczymy uwagę jedynie do atlantyckiego wybrzeża, widzimy znajome zjawisko ewolucji instytucji na ograniczonym obszarze, takie jak przekształcenie się rządu reprezentatywnego w bardziej złożony organizm i postęp od prymitywnego społeczeństwa przedprzemysłowego bez podziału pracy, do cywilizacji przemysłowej. Ale oprócz tego obserwujemy powtarzanie się procesu ewolucji na każdym obszarze zdobytym w wyniku ekspansji. W ten sposób rozwój Ameryki charakteryzuje się postępowaniem nie tylko w jednorazowej transformacji, ale powraca do prymitywnych warunków na wciąż przesuwanym się obszarze pogranicza, by rozpocząć tam kolejny cykl rozwojowy. Na pograniczu rozwój społeczny w Ameryce zaczyna się wciąż na nowo. To ciągle odradzanie się, ta płynność amerykańskiego życia, ta ekspansja na zachód, z jego nowymi możliwościami, ten ciągły kontakt z prostotą społeczeństwa prymitywnego, ukształtowały siły kierujące amerykańskim charakterem. Właściwą perspektywą dla historii tego narodu nie jest wybrzeże Atlantyku, ale wielki Zachód²¹⁹.

Według Fredericka Turnera Ameryka wkroczyła w okres szybkiego rozwoju i konieczne stało się pozyskiwanie nowych rynków zbytu. Wymiana handlowa oraz rozwój dyplomacji nabierały tempa. Konieczne było zatem nawiązywanie nowych kontaktów.

Brooks Adams, amerykański historyk, opowiadał się za ekspansją w Azji, na której Stany Zjednoczone bardzo by się wzbogaciły. Jak twierdził, kontynuacja polityki izolacjonizmu hamowałaby rozwój gospodarki USA²²⁰. Za pozyskiwaniem nowych posiadłości zamorskich opowiadali się również senator Henry Cabot Lodge²²¹ (1850–

²¹⁷ J. Strong, *Our Country: Its Possible Future and Its Present Crisis*, Baker & Taylor for the American Home Missionary Society, University of Michigan, Michigan 1885 [w:] <https://archive.org/details/ourcountryitspo07strogoog> (dostęp: 18.08.2015).

²¹⁸ Zob. G.B.Tindall, D.E.Shi, *Historia Stanów Zjednoczonych*, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań 2002, s. 872.

²¹⁹ Por. F. J. Turner, *O znaczeniu pogranicza w amerykańskiej historii*, [w:] „Pogranicze. Polish Borderlands Studies”, t. 2, nr 2, 2014. s. 139-162. Zob. także: <https://www.historians.org/about-aha-and-membership/aha-history-and-archives/> (dostęp: 17.05.2016).

²²⁰ Por. I. H. Alsaed, *Brooks Adams' Contribution to the American Expansionist Ideology During the Era of Theodore Roosevelt*, Texas Southern University, Texas 1977.

²²¹ Henry Cabot Lodge- był amerykańskim senatorem z Partii Republikańskiej i historykiem.

1924) z Massachusetts, senator Albert J. Beveridge²²² (1862–1927) z Indiany, Theodore Roosevelt (1858–1919) oraz zażarty zwolennik ekspansjonizmu Alfred Thayer Mahan (1840–1914)²²³.

Henry Cabot Lodge był zwolennikiem interwencji zbrojnej Stanów Zjednoczonych na Kubie w 1898 roku. Uważał, że USA mają moralny obowiązek zająć to terytorium. Lodge miał dla potrzeby ekspansji jasne uzasadnienie:

Nie mam pytań o sympatie Amerykanów, szczodrych, kochających wolność. Są z Kubańczykami w ich walce o wolność. Wierzę, że nasi ludzie życzyliby sobie, aby zostały podjęte działania ze strony Stanów Zjednoczonych, aby położyć kres temu straszemu stanowi rzeczy, który tam ma miejsce. Możemy temu zapobiec. Możemy temu zapobiec pokojowo. Możemy temu zapobiec, moim zdaniem, poprzez prowadzenie odpowiedniej dyplomacji i oferując nasze dobre usługi. Niech to będzie w końcu zrozumiane, że mamy na myśli zatrzymanie okropnego stanu rzeczy na Kubie, i zostanie on zatrzymany. Ogromna siła Stanów Zjednoczonych, jeśli jest powoływana i uskrzydłana, jest zdolna do większych rzeczy niż to²²⁴.

Z kolei Albert Beveridge w 1900 roku głosił: „Filipiny są nasze po wiek wieków. Zaraz za Filipinami leżą nieograniczone rynki Chin. Nie wyrzekniemy się ani jednych, ani drugich [...] Potęga rządząca Pacyfikiem włada również światem. Tą potęgą będzie już zawsze Republika Amerykańska”²²⁵.

Oficer marynarki wojennej Stanów Zjednoczonych Alfred Thayer Mahan opowiadał się za potrzebą zdobywania kolonii bądź rynków przy równoczesnej rozbudowie floty wojennej. W swojej pracy pt. *Wpływ potęgi morskiej na historię* Mahan podkreślał, że podstawą dobrobytu kraju oraz jego wielkości jest potęga morska, która ma podstawowe znaczenie gospodarcze. Według niego wielki kraj powinien dysponować: silną flotą wojenną oraz dobrze rozbudowaną flotą handlową. Ponadto, jako warunek konieczny rozwoju uznał zagraniczną wymianę handlową, posiadanie kolonii i baz morskich. Akcentował: „Bez okrętów wojennych Stany Zjednoczone byłyby jak ptaki lądowe niezdolne do lotu poza wybrzeże. Stworzenie im miejsca odpoczynku, gdzie mogą zaopatrzyć się w węgiel i naprawić uszkodzenia, jest jednym

²²² Albert Jeremiah Beveridge- amerykański historyk i senator z Indiany.

²²³ Alfred Thayer Mahan- oficer marynarki wojennej, znakomity geostrateg, był propagatorem USA jako potęgi morskiej.

²²⁴ *Record*, 54 Cong., 1 Sess., s. 1971 L. G. Perez, Japan at War: An Encyclopedia, ABC-CLIO, Santa Barbara, California 2013, s. 419–420. 1972 [w:] <https://www.mtholyoke.edu/acad/intrel/lodge1.htm> (dostęp: 17.05.2015).

²²⁵ Cyt. za.: G. B.Tindall, D.E.Shi, *Historia Stanów Zjednoczonych*, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań 2002, s. 884.

z najważniejszych obowiązków rządu”²²⁶. Alfred Mahan popierał także interwencję zbrojną na Hawajach, która miała doprowadzić do ich aneksji.

Wszyscy wymienieni politycy ukształtowali zręby polityki ekspansjonizmu amerykańskiego. Z ich poglądów narodziła się koncepcja Nowego Boskiego Przeznaczenia, która otworzyła nowy rozdział w dziejach dyplomacji USA. Kierując się tymi zasadami, Stany Zjednoczone znacznie rozbudowały swoją flotę wojenną, dzięki czemu Amerykanie zwyciężyli Hiszpanów i przejęli znaczące terytoria, jak również włączyli się do rywalizacji o chiński rynek w ramach *open door policy*, polityki otwartych drzwi²²⁷. Należy w tym miejscu podkreślić, że Stany Zjednoczone przystąpiły do polityki kolonizacyjnej relatywnie późno. Większość terytoriów padło już wtedy łupem europejskich potęg. Stanom Zjednoczonym pozostały do skolonizowania już tylko niewielkie obszary.

Nowe Boskie Przeznaczenie opierało się na filozofii społecznego darwinizmu (ang. Social Darwinism). Zgodnie z jego założeniami kraj dysponujący siłą ekonomiczną, dostateczną liczbą ludności, a przede wszystkim siłą militarną ma należne mu z natury prawo do dominowania nad innymi. Z teorii Darwina²²⁸ zwolennicy ekspansjonizmu przejęli to, co uznali za właściwe dla swojej polityki. Najbardziej zagorzali rzecznicy głosili pogląd, że naród amerykański jest narodem wybranym, i to Bóg kieruje go na tę drogę. Senator Albert Beveridge tak wypowiadał się w tej kwestii w 1899 roku: „Bóg nie przygotowywał anglojęzycznych i teutońskich narodów przez tysiąc lat dla czczego samopodziwu. Nie! Uczynił On nas głównymi organizatorami świata i zobowiązał do wprowadzenia porządku tam, gdzie panuje chaos... Uczynił On nas biegłymi w rządzeniu tak, abyśmy mogli rządzić dzikimi i słabymi narodami”²²⁹.

Myśl przewodnia Nowego Boskiego Przeznaczenia utwierdziła Amerykanów w przekonaniu o niezwykłej misji dziejowej, jaka spoczywa na ich narodzie, i – co za tym idzie – o konieczności szerzenia zasad demokracji wśród narodów, które jej jeszcze nie znają. Dotyczyło to głównie krajów Orientu postrzeganych jednocześnie jako rynki o strategicznym znaczeniu. Ekspansja miała pomóc USA przełamać stagnację, w której kraj ten znajdował się od połowy XVIII wieku. John W. Burgess (1844–1931)

²²⁶ Por. A. T. Mahan, *The Influence of Sea Power upon History 1660–1783*, Little, Brown and Company, Boston 1890, s. 83.

²²⁷ Zob. L. Pastusiak, *Droga Stanów Zjednoczonych do...*, dz. cyt., s. 144.

²²⁸ Charles Robert Darwin (1809–1882) był angielskim przyrodnikiem i geologiem, twórcą słynnej teorii ewolucji, wedle której wszystkie gatunki pochodzą od poprzednich form.

²²⁹ R. H. Ferrell, *American Diplomacy, A History*, W. W. Norton, New York 1959, s. 170.

przekonywał, że celem rasy teutońskiej²³⁰ jest zaszczepienie zasad politycznej cywilizacji w krajach „ras barbarzyńskich”. Stąd też wynikała ekspansja USA na tereny zacofane cywilizacyjnie²³¹.

Prezydentura Williama McKinleya (1843–1901)²³² pokazała, że Stany Zjednoczone pragną kroczyć w wyznaczonym kierunku. Administracji USA szczególnie silnie zależało na kontaktach handlowych z kontynentem azjatyckim. Amerykański polityk w 1899 roku tak wypowiadał się na temat konieczności aneksji Filipin²³³: Po pierwsze, nie możemy oddać Filipin Hiszpanii — byłoby to tchórzliwe i niehonorowe; po drugie, nie możemy ich odstąpić Francji ani Niemcom, naszym rywalom w handlu na Wschodzie, bo byłoby to wbrew naszym interesom i przyniosło nam ujmę; po trzecie, nie możemy zostawić Filipińczyków samym sobie — nie dorosli jeszcze do samorządu i wkrótce zapanowałyby tam anarchia i bałagan gorsze niż przed panowaniem Hiszpanów; po czwarte, pozostało nam tylko jedno: przejąć Filipiny, wychować Filipińczyków, ucywilizować ich, wprowadzić chrześcijaństwo, a z łaski Boga zrobić dla nich to, co najlepsze, jako dla naszych bliźnich, za których umarł Chrystus. Potem położyłem się spać i spałem spokojnie²³⁴.

22 października 1898 roku prezydent McKinley przekazał informację o aneksji Filipin. Podczas prezydentury Williama McKinleya USA zyskały znaczące korzyści terytorialne. W wojnie kolonialnej z Hiszpanią zdobyły w 1898 Kubę i Puerto Rico na Karaibach, a także Filipiny i Guam na Pacyfiku.

Gorący zwolennik polityki ekspansjonizmu, Theodore Roosevelt, w orędziu do Kongresu z 1903 roku tak wypowiadał się na temat amerykańskiej polityki w rejonie Karaibów: „W granicach tej półkuli wierność Stanów Zjednoczonych doktrynie Monroe może je zmusić, mimo brzydzenia się tego rodzaju akcją, do wystąpienia w przypadku rażących nieporządków, bądź bezsilności, w roli międzynarodowej władzy policyjnej”²³⁵. Nie ulega wątpliwości, że to właśnie za prezydentury Theodore’a Roosevelta Stany Zjednoczone osiągnęły pozycję światowego mocarstwa.

Przy polityce izolacjonizmu USA trwały jeszcze w początkowej fazie I wojny światowej. Zdaniem ówczesnego prezydenta, Woodrowa Wilsona, spokój Stanom Zjednoczonym zapewnić mógł tylko dystans do wszelkich konfliktów. Naciski ze

²³⁰ Rasa teutońska według niemieckiego uczonego Houstona Stewarta Chamberlaina miała zawierać najbardziej wartościowe rasowo elementy i kontynuować tradycje starożytnej Grecji i Rzymu.

²³¹ J. A. Combs, *The History of American Foreign Policy from 1895*, Routledge, New York 2015, s. 8-9.

²³² William McKinley był 10. prezydentem USA, sprawującym urząd w latach 1897–1901.

²³³ Wojna amerykańsko-filipińska rozgrywała się w latach 1899–1902.

²³⁴ Wywiad z prezydentem McKinleyem, cyt. za „Christian Advocate” z 22.01.1903 [w:] http://www.ksassessments.org/sites/default/files/HGSS_Preview_Texts/Grade_11/Interview%20with%20President%20William%20McKinley.pdf (dostęp: 17.06.2015).

²³⁵ J. Urbaniak, *Dryfujący subkontynent*, Wydawnictwo. Związkowe CRZZ, Warszawa 1966, s. 34.

strony wielkich koncernów zbrojeniowych, a przede wszystkim totalna wojna morska, którą 6 kwietnia 1917 roku wypowiedziały Niemcy, stały się bezpośrednią przyczyną przystąpienia Amerykanów do konfliktu. Dzięki temu, że wojna toczyła się z dala od terytorium USA, kraj ten ustrzegł się poważnych zniszczeń, natomiast gospodarka zamiast ulec dezorganizacji, przeżywała w tym czasie wielki rozkwit. Znakomicie rozwijały się takie branże, jak: bawełniana, naftowa, chemiczna, stalowa i wiele innych. Kraj czerpał ponadto ogromne zyski ze sprzedaży broni. Niebywały wzrost zanotowały różnorodne inwestycje zagraniczne, a dolar zyskał w świecie miano kluczowej waluty. Dzięki fali imigrantów, napływających z różnych części globu, zdecydowanie rosła liczba mieszkańców USA, które stały się niekwestionowanym liderem światowej gospodarki.

Udział prezydenta Wilsona w konferencji pokojowej w Paryżu i utworzenie Ligi Narodów miały zagwarantować pokój Europie. Prezydent Stanów Zjednoczonych występował w roli najsilniejszego przywódcy politycznego, który może narzucać swoje zdanie innym. Kierując się Czternastoma Punktami²³⁶ oraz interesem własnego państwa, decydował o losie milionów ludzi. Był jednakże zmuszony do politycznych kompromisów, czym zawiódł oczekiwania wielu narodów, np. Chińczyków i Arabów²³⁷. W 1933 roku na urząd prezydencki wybrano Franklina Delano Roosevelta, zwolennika reform w kraju ogarniętym kryzysem. Inaczej niż poprzednikom, nowemu prezydentowi zależało na poprawie stosunków z krajami Ameryki Łacińskiej: „W dziedzinie polityki światowej chciałbym zapoczątkować koncepcję dobrego sąsiada, który zdecydowanie szanuje samego siebie a także prawa innych sąsiadów”.²³⁸ Chociaż nowa administracja zrezygnowała z prawa do interwencji w wewnętrzne sprawy państw iberoamerykańskich, a także zdystansowała się do problemów politycznych Europy, to jednak *Good Neighbor* (ang. Dobry Sąsiad) miał zapewnić

²³⁶ Tzw. Czternaście Punktów był to pokojowy program autorstwa prezydenta Wilsona zaprezentowany 8 stycznia 1918 roku, w trakcie orędzia skierowanego do Kongresu USA. Jego realizacja miała zagwarantować powojennemu światu ład i sprawiedliwość.

²³⁷ Kongres odrzucił propozycję prezydenta chcącego ratyfikacji założeń Ligi Narodów, wobec czego USA nie przystąpiły do tej organizacji. Silna opozycja, której przewodniczył Henry Cabot Lodge, uzasadniała odmowę tym, iż Ameryka powinna powrócić do koncepcji izolacjonizmu: ma chronić własne interesy na świecie i odciąć się od spraw Europy.

²³⁸ Franklin Delano Roosevelt, Inaugural Address (Mowa Inauguracyjna Prezydenta Franklina Delano Roosevelta) March 4, 1933 [w:] <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=14473> (dostęp: 8.08.2015).

Ameryce możliwość odbudowy gospodarki²³⁹ w ramach prezydenckiego planu Nowego Ładu „New Deal”²⁴⁰.

Od września 1939 roku do grudnia 1941 roku Stany Zjednoczone postanowiły realizować wcześniejsze założenia polityki izolacjonizmu, podtrzymując zasadę neutralności i nieangażowania się w europejskie spory. Choć do 7 grudnia 1941 roku USA pozostały formalnie neutralne, do udziału w II wojnie światowej przygotowywały się już od czasu jej rozpoczęcia. O konieczności wzmocnienia sił zbrojnych kraju mówił w swoim przemówieniu radiowym z 24 grudnia 1940 roku Franklin Delano Roosevelt: „Musimy mieć więcej okrętów, więcej broni, więcej samolotów — więcej wszystkiego”²⁴¹. Inwestycje związane z rozwojem amerykańskiej maszyny wojennej w czasie II wojny światowej niewątpliwie doprowadziły do rozwoju infrastruktury USA. Państwo to dowiodło, że jest gospodarczą i militarną potęgą oraz wyjątkowo silnym graczem na arenie międzynarodowej, który będzie miał wpływ na losy innych państw w przyszłości.

²³⁹ Po kryzysie lat 30., tzw. Wielki kryzys (ang. Great Depression) był najprawdopodobniej największą zapaścią gospodarczą w XX wieku. Miał on miejsce w latach 1929–1933 i objął praktycznie wszystkie kraje (oprócz ZSRR) i wszystkie dziedziny gospodarki.

²⁴⁰ F. B. Pike, *FDR's Good Neighbor Policy: Sixty Years of Generally Gentle Chaos*, University of Texas Press, Texas 2010. Zob. także: A. M. Schlesinger, *The Coming of the New Deal, 1933-1935*, Houghton Mifflin Harcourt, Boston, New York 2003.

²⁴¹ Zob. L. Pastusiak, *Droga Stanów Zjednoczonych...*, dz. cyt, s. 196.

1.5 Imperializm japoński jako teoretyczna wykładnia konfliktów i wojen

*Moja dusza wspinająca się do nieba
będzie ochraniać nasz kraj (cesarski) na wieki*²⁴².

Itagaki Seishirō

(japoński dowódca wojskowy, minister wojny)

*Jeśli chodzi o Amerykanów, to nie wolno ustąpić im miejsca na ulicy... Jeśli
Amerykanin uderzy ciebie pięścią, musisz wziąć rewanż na nim pięścią. Jeśli
przeprosisz Amerykanów raz, już nigdy nie będziesz mógł podnieść wzroku*²⁴³.

Yōsuke Matsuoka

(minister spraw zagranicznych Japonii w okresie II wojny światowej)

„Imperializm” (łac. *imperialis* – „imperium”, „władza”; jap. 帝国主義)²⁴⁴ można określić jako dążenie jednego państwa do sprawowania bezpośredniej lub pośredniej kontroli politycznej i ekonomicznej nad innymi państwami drogą militarnego podboju²⁴⁵. Państwa prowadzące, agresywną z istoty, politykę imperialistyczną zmierzają do rozszerzenia swoich wpływów politycznych, gospodarczych i kulturowych na obszary do nich nienależące²⁴⁶. Historyk Aleksander Motyl określa imperium jako: „hierarchicznie zorganizowany system polityczny o strukturze centrycznej — podobnie jak koło bez obręczy — w którym główna elita wraz z władzami państwowymi dominują nad elitami peryferyjnymi i społeczeństwem, służąc jako mediatorzy

²⁴² 「jap. 天かけりのぼりゆくらんわが魂は君が代千代に護りなるべし」, s. 165.

²⁴³ Jap. たとえば道を歩いていてアメリカ人に衝突しそうになったら絶対に道を譲ってはいけない。殴られたら殴り返さなければならない。アメリカ人には一度頭を下げたら二度と頭を上げることが出来ない」, s. 162.

²⁴⁴ J. Czaputowicz, *Teorie stosunków międzynarodowych. Krytyka i systematyzacja*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007, s. 143.

²⁴⁵ B.Cohen, *The Question of Imperialism. The Political Economy of Dominance and Dependence*, Basic Books, New York 1973, s. 15. Zob. także: A. Colás, *Imperium, Sic!*, Warszawa 2008.

²⁴⁶ J. Czaputowicz, *Teorie stosunków międzynarodowych. Krytyka i systematyzacja*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007, s. 143.

w istotnych relacjach i umożliwiając przepływ zasobów z peryferii do centrum społeczeństwa i z powrotem na peryferia”²⁴⁷. Imperium ma wpływ i kontroluje dane państwo bądź dane terytorium. Dominacja ta przyjmuje różne postacie, poczynając od aneksji terytorialnej, a na nadzorze dyplomatycznym kończąc. Imperium stoi na szczycie społecznej piramidy: jednoczy narody, państwa i dane instytucje.

Jako pierwszy ideę imperializmu wysunął premier Wielkiej Brytanii Benjamin Disraeli (1804–1881)²⁴⁸, uzasadniając w ten sposób konieczność kontynuowania polityki kolonialnej ekspansji przez Zjednoczone Królestwo. Orędownicy brytyjskiego imperializmu utrzymywali, że ta doktryna uchroni Wielką Brytanię przed zewnętrznymi zagrożeniami i zapewni jej wpływy ekonomiczne. W tym kontekście warte zacytowania są słowa Cecila Rhodesa (1853–1902)²⁴⁹, który w jednym ze swoich licznych wystąpień tymi słowami bronił forsowanej doktryny: „My, kolonialni politycy, musimy uzyskać nowe ziemie, aby osiedlić na nich nadwyżkę ludności, by znaleźć nowe rynki zbytu dla towarów produkowanych przez nią w fabrykach i kopalniach. Imperium, jak zawsze mówiłem, jest kwestią chleba i masła. Jeżeli chcecie uniknąć wojny domowej, musicie zostać imperialistami”²⁵⁰.

Istoty imperializmu dociekał także twórca partii bolszewickiej i przywódca rewolucji październikowej Władimir Iljicz Ulianow (ros. Владимир Ильич Ульянов, 1870–1924)²⁵¹, znany jako Lenin. Teoretyk ideologii komunistycznej twierdził, że doktryna ta jest szczytowym stadium kapitalistycznego systemu ekonomicznego²⁵².

²⁴⁷ A. Motyl, *Imperial Ends: The Decay, Collapse, and Revival of Empire*, Columbia University Press, New York 2001, s. 4.

²⁴⁸ Benjamin Disraeli- brytyjski polityk, jedyny premier Wielkiej Brytanii pochodzenia żydowskiego. Był zwolennikiem prowadzenia imperialistycznej polityki zagranicznej w Wielkiej Brytanii. Doprowadził do objęcia bezpośredniej władzy nad Indiami przez królową Wiktorię. Zyskał rozgłos również jako autor wielu powieści m.in. *Vivian Grey* (1827) i *Sybill* (1845). Zob. R. Blake, *Disraeli*, St. Martin's Press, Nowy Jork 1966.

²⁴⁹ Cecil Rhodes- brytyjski polityk i przedsiębiorca. Był twórcą idei „Od Kapsztadu do Kairu” głoszącej kolonizację przez Wielką Brytanię pasa ziem afrykańskich od Prowincji Przylądka Dobrej Nadziei do Egiptu; zob.: P. Maylam, *The Cult of Rhodes, Remembering an Imperialist in Africa*, David Philip Publishers, South Africa 2005, s. 156.

²⁵⁰ Cyt. za: P. Ziółek, *Idea imperium*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1997, s. 145.

²⁵¹ Władimir Iljicz Ulianow- rosyjski polityk. Był pierwszym przywódcą Rosji Radzieckiej i współzałożycielem partii bolszewickiej.

²⁵² Zdaniem Lenina imperializm cechują: koncentracja produkcji przemysłowej i powstanie monopolii; nowa rola banków: „które wzrastają do roli wszechwładnych monopolistów, rozporządzających prawie całym kapitałem pieniężnym ogółu kapitalistów i drobnych przedsiębiorców, jak również większą częścią środków produkcji i źródeł dochodów w danym kraju i w całym szeregu krajów” (Lenin, XXVII, 1987, s. 309); powstanie oligarchii finansowej i nowe formy działalności monopolii; międzynarodowy transfer kapitału; podział świata na strefy wpływów. Jak zaznaczał Lenin: „Monopolistyczne związki kapitalistów, kartele, syndykaty, trusty dzielą między siebie przede wszystkim rynek wewnętrzny, zagarniając produkcję danego kraju w swoje, bardziej lub mniej pełne, posiadanie. (...) Kapitalizm dawno już stworzył rynek światowy, (...) bieg rzeczy w sposób naturalny

Zgodnie z jego teorią dotyczącą imperializmu, na szybki rozwój państw kolonialnych miała wpływ eksploatacja kolonii. Posiadanie kolonii było, zdaniem Rodneya Bruce'a Halla, symbolem wielkości narodów, jak i kolektywnej tożsamości²⁵³. Nie może więc dziwić, że w następnych latach uchodzące za mocarstwa kraje takie, jak: Francja, Rosja, Niemcy, Włochy, Belgia, a także Japonia, zagarnęły — jako swoje kolonie — terytoria pozaeuropejskie.

Należy w tym miejscu podkreślić, że państwa, które zajmą pozycję centralną w systemie stosunków międzynarodowych stają się mocarstwami. Ich potencjał militarny oraz ekonomiczny (produkt narodowy brutto) pełnią ważną rolę na świecie. Potęga, a zarazem siła ich wpływów powoduje, że przewyższają inne państwa²⁵⁴. Mocarstwo wykazuje odpowiednią rolę, kreuje w znacznym stopniu stosunki międzynarodowe we wszelkich dziedzinach, posiada znaczne możliwości wewnętrzne (militarne, ekonomiczne etc.), w obu tych sferach wyraźnie górujące nad innymi państwami²⁵⁵. Na status mocarstwa mają wpływ czynniki takie jak: demografia, gospodarka, położenie i ranga geopolityczna, rodzaj i gęstość sieci powiązań międzynarodowych, cele i strategie poszerzania swoich wpływów poza granicami kraju etc²⁵⁶.

Zgodnie z podziałem Saula Bernard Cohena, państwa dzielimy na: siły pierwszej rangi, mające znaczenie globalne (USA, były ZSRR, Wspólnota Europejska, Japonia, Chiny), siły drugiej rangi, których zasięg ogranicza się do własnych regionów geopolitycznych (Francja, Kanada, Meksyk, Brazylia), siły trzeciej rangi, ograniczające swoje oddziaływania do regionu, czwartej rangi — mające wpływ jedynie na swoich sąsiadów, natomiast te piątej rangi — dążące do przetrwania i angażowania się w działania w sprawy wewnętrzpaństwowe²⁵⁷.

prowadził do światowego porozumienia między nimi i utworzenia międzynarodowych karteli” (Lenin, XXVII, 1987, s. 343–344), Podział świata między wielkie mocarstwa. Stadium to charakteryzuje monopolistyczny model gospodarki, mniej sprawny niż wolny rynek, a „monopol ten, jak wszelki monopol nieuchronnie rodzi dążenie do zastoju i gnicia” (Lenin, XXVII, 1987, s. 372). https://www.wpia.uni.lodz.pl/cms/pliki_upload/248/Wyklady%20uzupelniajace%20%20Lewica%20i%20totalitaryzm.doc. (dostęp:23.07.2015).

²⁵³ R. B. Hall, *National Collective Identity. Social Constructs and International Systems*, Columbia University Press, New York 1999, s. 245.

²⁵⁴ *Encyklopedia politologii*, red. T. Łoś-Nowak, Tom 5, Zakamycze, Kraków 2002, s. 221.

²⁵⁵ Ibidem, s. 221.

²⁵⁶ *Leksykon politologii*, red. A. Antoszewski, R. Herbut, atla 2, Wrocław 1999, s. 307.

²⁵⁷ Ibidem, s. 307.

Zgodnie z teorią zmiany siły Orgańskiego i Kuglera²⁵⁸, hierarchię mocarstw świata można podzielić na 4 kategorie. Są nimi: mocarstwa dominujące, wielkie mocarstwa, regionalne mocarstwa oraz małe mocarstwa²⁵⁹. Do mocarstw dominujących zaliczyć można Stany Zjednoczone, natomiast wielkich mocarstw – Japonię. Posiadały one znaczne wpływy polityczne i dążyły do zdobycia hegemonii w świecie. Pozycja liderów na arenie międzynarodowej spowodowała, że stały się one imperiami. W tym miejscu należy również porównać ekspansjonizm do imperializmu. Ten pierwszy dotyczy zajmowania przez daną grupę lub państwo terytoriów niekoniecznie zamieszkałych. Z kolei imperializm charakteryzuje się skłonnością do podbijania różnych ludów i narodów przez władze danego państwa i w ten sposób tworzenia imperiów. Stąd imperia są z reguły wieloetniczne oraz wielonarodowe. Dlatego imperializm należy rozumieć jako skłonności do agresji, jak również i podbojów, natomiast ekspansjonizm niekoniecznie.

Miejscem, gdzie doktryna imperializmu trafiła na wyjątkowo podatny grunt, było imperium japońskie. „Otwarcie” Japonii na Zachód po wielowiekowym okresie izolacji, do którego przyczyniła się ekspedycja komodora amerykańskiej marynarki wojennej Matthew Calbrighta Perry’ego, restauracja władzy cesarskiej w okresie Meiji oraz liczne reformy przeprowadzone pod koniec XIX wieku sprawiły, że mało dotąd znacząca w tym obszarze świata Japonia, stała się państwem, które zdominowało Azję, siłą dorównując zachodnioeuropejskim mocarstwom. Japońskie państwo przeszło niewiarygodnie szybką modernizację i industrializację. W kraju znakomicie rozwijała się wymiana towarowa (Japonia kontrolowała obroty handlowe między państwami Azji a obiema Amerykami) i przemysł: kolejowy, ciężki (budowa okrętów, hutnictwo), energetyczny, włókienniczy. Przybywało inwestycji. W krótkim czasie rozbudowano,

²⁵⁸ Teoria zmiany siły Orgańskiego i Kuglera (ang. Power Transition Theory). Teoria ta opisuje cykliczną naturę wojny, w powiązaniu z rolą mocarstw w polityce międzynarodowej. A. Gałganek, *Zmiana w globalnym systemie międzynarodowym. Supercykle i wojna hegemoniczna*, UAM, Poznań 1992, s. 100.

²⁵⁹ Mocarstwo dominujące to takie, które posiada znaczne wpływy globalne oraz we wszystkich dziedzinach stosunków międzynarodowych, ma przewagę nad innymi mocarstwami (hegemonia). Wielkie mocarstwa, to państwa mające znaczne wpływy polityczne poza własnym regionem. Dążą one do rozciągnięcia ich na cały świat (globalne aspiracje). To mocarstwa, które w danym momencie nie są jeszcze w stanie rzucić wyzwania dominującemu mocarstwu, ale z ich grona wyłoni się potencjalny rywal (ang. challenger) mocarstwa dominującego. Regionalne mocarstwa, to takie, które mają znaczenie dominujące w regionie, lecz nie wykraczające poza ten region. Małe mocarstwa – państwa, które nie spełniają znaczącej roli w regionie, często są rywalami aktualnych mocarstw regionalnych. M. Dobroczyński, J. Stefanowicz, *Polityka zagraniczna*, PWN, Warszawa 1984; T. Łoś-Nowak (red.), *Polityka zagraniczna. Aktorzy-potencjały-strategie*, Poltext, Warszawa 2011; J. Burbank, F. Cooper, *Empires in World History: Power and the Politics of Difference*, Princeton University Press, Princeton and Oxford 2010.

doposażono i wyszkolono silną armię (zwłaszcza marynarkę), dowodzoną w scentralizowany sposób.

Japonii coraz bardziej doskwierał brak surowców, w które kraj ten jest ubogi. Stąd zrodziła się idea poszukiwania zasobów poza archipelagiem. Zawarty w 1902 roku sojusz z Wielką Brytanią, wówczas potęgą kolonialną, stał się dla Japończyków kolejnym świadectwem ich własnej wielkości. Świadoma swojej wzrastającej potęgi, Japonia zaczęła podważać prawa do politycznej autonomii innych narodów²⁶⁰, podporządkowując sobie Koreę i Tajwan. Odrzuciwszy żądania Koreańczyków domagających się odzyskania niepodległości, japońska władza wysłała jasny sygnał, że odtąd to ona będzie stawiać warunki, a słabszym państwom pozostanie jedynie na to przystać. Poproszony o opinię w kwestii roszczeń Korei japoński dyplomata Nitobe Inazō (jap. 新渡戸 稲造, 1862–1933) odpowiedział: „Mając niezachwiane przekonanie, że Japonia jest liderem, na którym spoczywa gigantyczne zadanie dźwignia Dalekiego Wschodu, nie jestem w stanie uznać, że młoda Korea jest już gotowa do samodzielnego rządzenia sobą”²⁶¹. Słowa te są dowodem na to, jak bardzo elita rządząca Japonią była wówczas pewna swojej siły.

Sukces Japonii budził uzasadniony podziw reszty świata. Wystarczy przywołać słowa lorda Charlesa Beresforda, który w kwietniu 1895 roku tak podsumował dokonania azjatyckiego imperium: „Japonia w ciągu czterdziestu lat przebyła rozmaite fazy przeobrażeń administracyjnych, które w Anglii trwały około ośmiuset lat, a w Rzymie sześćset — i z wielką niechęcią muszę przyznać, że w jej wypadku nic nie jest niemożliwe”²⁶². Z kolei brytyjska ekonomistka i socjalistka, Martha Beatrice Webb, podczas swojej podróży po Azji w 1911 roku stwierdziła: „Japończycy zawstydzają nas swoją umiejętnością zarządzania, zawstydzają nas swoją pomysłowością, zawstydzają nas zdolnościami przywódczymi”²⁶³.

Cele polityki rządu japońskiego zarysował Yamagata Aritomo w swoim parlamentarnym przemówieniu, wygłoszonym w marcu 1890 roku. Zadania te objęły obronę suwerenności i interesów Japonii, poprawę standardu życia Japończyków, ochronę kulturowego dziedzictwa kraju, jak i umocnienie pozycji Japonii na arenie

²⁶⁰ Cyt. za: A. Gordon, *Historia Japonii*, dz.cyt., s. 174.

²⁶¹ Cyt. za: S. Tanaka, *Japan's Orient, Rendering Pasts into History*, USP, Berkeley 1993, s. 248.

²⁶² Cyt. za: „Times”, 20.04.1895, s. 7.

²⁶³ J. M. Winter, *The Webbs and the non-White World. A Case of Socialist Racialism*, [w:] “Journal of Contemporary History” 1974, nr. 1, s. 181-192.

międzynarodowej²⁶⁴. Yamagata Aritomo nawoływał naród do poświęcenia na rzecz cesarza i kraju oraz zachowywania szacunku wobec przełożonych, których rozkazom poddani powinni się bezwzględnie podporządkowywać.

Istotną płaszczyzną japońskiej polityki imperialnej była kwestia emigracyjna. Wprowadzenie przez Stany Zjednoczone tzw. aktów imigracyjnych spowodowało wzrost niezadowolenia wśród mieszkańców archipelagu. To wtedy posłuch zdobyli głosiciele hasła „Azja dla Azjatów”²⁶⁵, zdaniem których naród japoński winien objąć w Azji duchowe przewodnictwo i zyskać władzę nad całym kontynentem, który ciemniżyła dotąd przeklęta rasa biała²⁶⁶. Japończycy nie kryli się z zamiarem całkowitego wyparcia Europejczyków z Azji. Występując przed japońskim parlamentem, generał Tōjō Heihachirō wyznał otwarcie: „Naszą intencją jest podporządkowanie naszej władzy tych obszarów, które są absolutnie niezbędne dla obrony Wielkiej Azji Wschodniej, a także postępowanie z miejscową ludnością w zgodzie z tradycjami i kulturą każdej rasy”²⁶⁷.

Wysiłki rządu, który nie ustawał w głoszeniu wielkości Japonii mającej do wypełnienia dziejową misję, wspomagała japońska prasa, utwierdzając japońskie społeczeństwo w przekonaniu, że tego właśnie potrzeba ojczyźnie. Do wpływowych zwolenników imperialnego kursu należał między innymi doradca premiera Konoe Fumimaro - Rōyama Masamichi (jap. 蠟山 政道, 1895–1980). Ten profesor nauk politycznych na Uniwersytecie Cesarskim w Tokio tak w roku 1941 wypowiedział się na temat tejże doktryny: „Osobiście dokładałem starań, by skonstruować regionalny globalizm, oparty na analizie geograficznej, który mógłby położyć fundamenty pod naszą politykę na kontynencie w postaci, jaką przybrała ona podczas ostatniej dekady między incydentem mandżurskim a konfliktem z Chinami”²⁶⁸. W swoich przemówieniach krzewiciele imperialistycznej ideologii powoływali się fakt boskiego pochodzenia cesarza, skupiającego w swoich rękach władzę ustawodawczą i wykonawczą.

²⁶⁴ Por. R. F. Hackett, *Yamagata Aritomo in the Rise of Modern Japan 1838-1922*. Harvard University Press, Cambridge, MA 1971, s. 138.

²⁶⁵ P. Ostaszewski, *Międzynarodowe stosunki polityczne. Zarys wykładów*, Książka i Wiedza, Poznań 2008, s. 144.

²⁶⁶ Cytat autorstwa Nakayamy Satoru: E. Oguma, *A Genealogy of “Japanese “ Self-Images*, Trans Pacific Press Pty. Ltd., Rosanna 2002, s. 140.

²⁶⁷ F. C. Jones, *Japan's New Order in East Asia, Its Rise and Fall, 1937-1945*, Oxford University Press, London 1954, s. 332.

²⁶⁸ K. Miwa, *Japanese Policies and Concepts for a Regional Order in Asia, 1938-1940*, [w:] J. W. White i inni (red.), “The Ambivalence of Nationalism, Modern Japan between East and West”, Lanham MD: University Press of America, Maryland 1990, s. 151-152.

Kilku tokijskich intelektualistów opowiadających się za tym, by Japonia stała się przewodnikiem duchowym innych azjatyckich narodów, założyło grupę dyskusyjną *Yūzonsha* (jap. 猶存社, Stowarzyszenie tych, którzy przetrwają), która wydała manifest propagujący tę ideę. W jednym z jego fragmentów czytamy: „Ponieważ szczerze wierzymy w powołanie Japonii do roli wielkiego apostoła wojny wyzwoleniczej rodzaju ludzkiego, chcemy zacząć od wyzwolenia samej Japonii”²⁶⁹. Najbardziej znany członek tego ugrupowania, Kita Ikki (jap. 北 一輝, 1883–1937), zyskał miano propagatora naprawy Japonii na drodze zbrojnej²⁷⁰. Ten „słabowity, jednooki wizjoner odziany na chińską modłę” uważał, że Japonia powinna czerpać z zachodnich wzorców w takim stopniu, w jakim przyczynia się to do rozwoju kraju²⁷¹. Taka taktyka miała jego zdaniem doprowadzić do zbudowania „wielkiego rewolucyjnego imperium”²⁷². Nawoływał on również: „Wywróćmy do góry nogami depresyjny stan japońskiego ducha i zacznijmy rewolucję naszego kraju”²⁷³. Ikki przekonywał, że wystarczy zniszczyć Anglię (w Azji), wskrzesić Turcję, doprowadzić do niepodległości Indii i autonomii Chin, by: „(...) flaga Wschodzącego Słońca Japonii użyczyła światła tego Słońca całej ludzkości”²⁷⁴.

W przekonaniu innego japońskiego radykała, Tachibany Kōzaburo (1893–1974), Japonia potrzebowała zmian w polityce wewnętrznej i gruntownych reform, dzięki którym w kraju zapanowałby porządek, a świadomy swojej potęgi, skonsolidowany japoński naród stanąłby na czele innych nacji: „będziemy mieli siłę, by zmobilizować naszą nierówną armię i marynarkę do światowej rewolucji (...), do starcia na proch amerykańskiej potęgi na Pacyfiku, wymazania wpływów chińskiej klikki wojskowej, (...) wyswobodzenia Indii spod władzy Anglii, uświadomienia Rosji jej własnych błędów (...) i obudzenia Niemców”²⁷⁵.

Polityka ekspansji i kolonializmu doprowadziła Japonię do znaczących zwycięstw nad Chinami i Rosją. Jak podkreślał generał major Tanaka Kunishige (jap. 田中 国重, 1870–1941), szef oddziału operacyjnego, Rosję w latach 1904–1905 udało się pokonać, nie tylko dzięki znakomitemu wyszkoleniu japońskiego żołnierza,

²⁶⁹ G. M. Wilson, *Radical Nationalist in Japan: Kita Ikki 1883-1937*, HUP, Cambridge MA, 1969, s. 98.

²⁷⁰ Cyt. za: C. Totman, *Historia Japonii*, WUJ, Kraków 2009, s. 487.

²⁷¹ Cyt. za: B. Ami-Shillony, *Revolt in Japan. The Young Officers and the February 26, 1936 Incident*, Princeton University Press, Princeton-New Jersey 1973, s. 76.

²⁷² Zob. C. Totman, *Historia Japonii*, dz. cyt., s. 487.

²⁷³ *Omoshiroi hodo yoku wakarū nichiro-sensō*, Nihon Bungeisha Tokio 2004, s. 116.

²⁷⁴ *Ibidem*, s. 487.

²⁷⁵ *Ibidem*, s. 487.

kunstowi taktycznemu, ujednocionej doktrynie wojennej i wysokiej jakości uzbrojenia. Była to, w jego opinii, zasługa olbrzymiej woli walki Japończyków, w których odżył duch *bushidō*. Znaczenie narodowej jedności i hartu ducha podkreślał także inny japoński wysoki wojskowy Tanaka Giichi (jap. 田中 義一, 1864–1929), który w 1919 roku pisał: „O wyniku przyszłych wojen nie będzie przesądzać najsilniejsza armia, lecz najsilniejsza ludność. Silna ludność to taka, która posiada siłę fizyczną i zdrowie duchowe, która jest obficie przepojona lojalnością i patriotyzmem i która otacza szacunkiem współpracę, zasady i dyscyplinę”²⁷⁶. Jeżeli dla Europejczyków i Amerykanów w działaniach zbrojnych liczyła się głównie przewaga technologiczna, to według japońskiej generalicji ważniejszy od jakości broni jest właśnie bojowy zapał²⁷⁷.

W czasie I wojny światowej imperium japońskie wzięło stronę Ententy, co przyniosło spore korzyści: na mocy postanowień pokojowych Japonia powiększyła swoje terytorium o niemieckie posiadłości, położone na środkowo-zachodnim Pacyfiku oraz o przynależne geograficznie do Chin, ziemie na Półwyspie Szantuńskim²⁷⁸. Zdobyte tereny stały się korytarzem łączącym Japonię z Indiami Wschodnimi, Filipinami, Nową Gwineą i Borneo, dzięki czemu Japończycy zyskali możliwość kontrolowania znacznych obszarów na Pacyfiku²⁷⁹.

Konsekwencją realizacji doktryny ekspansjonizmu stało się powstanie rozległego imperium, liczącego u szczytu swojej potęgi 7 417 760 km²²⁸⁰. Obszar ten obejmował, poza Archipelagiem Japońskim, znaczne obszary Chin, Azji Południowo-Wschodniej i Oceanii. Jednak udział Japonii w II wojnie światowej, który w początkowej fazie konfliktu umożliwił agresorowi ekspansję terytorialną, ostatecznie zakończył się upadkiem imperium i w ostateczności przyniósł trwającą siedem lat amerykańską okupację Wysp Japońskich.

²⁷⁶ R. J. Smethurst, *A Social Basis for Prewar Japanese Militarism, The Army and the Rural Community*, UCP, Berkeley, 1974, s. 25.

²⁷⁷ Y. Kurokawa, *Kindai nihon no gunji senryaku gaisetsu* [Zarys strategii wojskowej w nowoczesnej Japonii], Fūyō Shobō, Tōkyō 2003, s. 132.

²⁷⁸ M. R. Peattie, *Nan'yō, The Rise and Fall of the Japanese in Micronesia, 1885-1945*, UHP, Honolulu 1988, s. 324, przyp. 6.

²⁷⁹ Japończykom udało się opanować Mikronezję. Odtąd mogli kontrolować ziemie rozciągające się między Hawajami a Filipinami.

²⁸⁰ Dane pochodzą ze strony: *To Rule the Earth* [w:] <http://web.archive.org/web/20071013221640/starnarcosis.net/obsidian/earthrul.html> (dostęp: 12.04.2016).

1.6 Opinie elit politycznych USA na temat ideologii imperialistycznej w praktyce

*Imperium [Ameryka] to jest agregatem wielu stanów,
które mają wspólnego władcę
niezależnie od tego, czy nazywa się on monarchą
czy też prezydentem republiki*²⁸¹.

Edmund Burke

(irlandzki filozof i polityk)

U swojego zarania państwo amerykańskie zmagало się z wieloma problemami, jednak dzięki umiejętnej polityce zdołało wywalczyć sobie miejsce w gronie najsilniejszych krajów. Sprawnie zarządzane państwo, zajmujące stosunkowo niewielkie terytorium, stopniowo kolonizowało kolejne ziemie, by z czasem rozrosnąć się do niewyobrażalnych rozmiarów. Ojcowie Założyciele Stanów Zjednoczonych postępowali zgodnie z zasadą poszukiwania władzy absolutnej poprzez absolutną wiedzę. Sięgali do dziedzictwa starożytnego Egiptu, a także dorobku myślowego i kulturowego Grecji i Rzymu. Popularyzowali filozofię Kartezjusza, Woltera i Monteskiusza. Zнали pisma Johna Locke'a, Adama Smitha, Davida Hume'a czy Francisa Bacona, którego filozofii byli zwolennikami²⁸².

Zgodnie z wizją amerykańskich polityków i myślicieli Ameryka winna stać się niedoścignionym imperium, sprawującym władzę nad innymi państwami. Zdaniem Paula Kennedy'ego już w momencie powstania Stany Zjednoczone miały ustalony cel – osiągnięcie statusu imperium: „Od momentu, gdy pierwsi osadnicy przybyli do Wirginii z Anglii i zaczęli podążać na zachód, był to naród imperialny, naród podbijający”²⁸³. W 1785 roku amerykański politolog i dyplomata John Adams (1735–1826)²⁸⁴ antycypował, że Stanom Zjednoczonym jest: „bez wątpienia przeznaczona rola największej potęgi na ziemi, i to w ciągu życia jednego pokolenia”²⁸⁵.

²⁸¹ W. LaFeber, *The New Empire. An Interpretation of American Expansion 1860–1898*, Cornell University Press, New York 1963, s. 1.

²⁸² J. Garrison, *Ameryka jako imperium. Przywódca świata czy bandycka potęga?*, Wydawnictwo von Borowiecky, Warszawa 2005, s. 71-72.

²⁸³ P. M. Kennedy, *New York Times* (dostęp: 31.03.2002).

²⁸⁴ John Adams w latach 1789–1797 pełnił funkcję wiceprezydenta, a następnie w latach 1825-1829 prezydenta USA.

²⁸⁵ C. F. Adams (red.) *The Works of John Adams, Second President of the United States*, Boston 1853, t. VIII, s. 246.

Z kolei według Benjamina Franklina (1706–1790) prawdziwym przeznaczeniem Ameryki nie jest władza, ale światłość. USA powinny inspirować i spełniać rolę „światła przewodniego wolności” dla całego świata²⁸⁶. Ojciec narodu amerykańskiego George Washington postrzegał Stany Zjednoczone jako rodzące się imperium. Jego zdaniem Ameryka miała stać się *świątynią cnót*, bowiem założono ją jako miejsce doskonałości²⁸⁷. Z kolei trzeci prezydent USA, Thomas Jefferson (1743–1826), uważał, że Stany Zjednoczone będą dla innych krajów wzorem do naśladowania²⁸⁸. W 1787 roku Jefferson skonstratował: „Moja idea opiera się na założeniu, że powinniśmy utworzyć jedno państwo, jeśli idzie o politykę zagraniczną, i kilka odrębnych, jeśli idzie o sprawy wewnętrzne”. Zasada ta została skodyfikowana przez amerykańską konstytucję w 1787 roku, dając początek republice Ameryki, i jednocześnie wprowadziła ją na drogę ku imperium.

Nie należy pomijać faktu, że Stany Zjednoczone, jako pierwszy kraj w historii, zostały zaludnione przez osadników z zewnątrz. Ameryka oferowała przybyszom więcej możliwości, niż mogli mieć w poprzednim miejscu zamieszkania. Dlatego też stała się swojego rodzaju ideałem, ziemią wymarzoną. Jak twierdził Jefferson, Ameryka to: „imperium wolności”²⁸⁹. Po aneksji Luizjany w 1803 roku, Robert Livingston (1746–1813)²⁹⁰ stwierdził: „Długo żyliśmy, ale to jest największym osiągnięciem naszego życia. Od tego dnia Stany Zjednoczone staną się mocarstwem pierwszej rangi”²⁹¹.

W 1850 roku William Henry Seward ogłosił w Senacie USA przystąpienie Kalifornii do Unii²⁹². Oto jak ów senator ze stanu Nowy Jork skomentował to wydarzenie: „nie ma na świecie innej siedziby imperium równie wspaniałej, jak ta, która [...] zaopatruje przeludnioną Europę i jednocześnie przejmuje wymianę handlową

²⁸⁶ Zob. J. Garrison, *Ameryka jako imperium...*, dz. cyt., s. 72. Na każdym banknocie jednodolarowym widnieje pieczęć Stanów Zjednoczonych, która symbolizuje obietnicę, którą miały uosabiać USA. Pieczęć prezentuje piramidę będącą w starożytnym Egipcie metaforą wierzchołka promieni światła. Na jej szczycie jest wszytkowidzące oko boga słońca Horusa – symbol wiedzy.

²⁸⁷ Ibidem, s. 72.

²⁸⁸ A. A. Lipscomb, A. E. Bergh (red.), *Writings of Thomas Jefferson*, (Memorial ed.), t. X, Waszyngton 1903, s. 217.

²⁸⁹ A. Bacevich, *New Rome, New Jerusalem* [w:] „Wilson Quaterly”, Summer 2002, s. 52.

²⁹⁰ Robert Livingstone- był amerykańskim prawnikiem, politykiem i dyplomata, jednym z twórców Deklaracji Niepodległości i Ojców Założycieli USA.

²⁹¹ M. de Barbe – Marbois, *The History of Louisiana Particularly of the Cession of that Colony to the United States of America : with an Introductory Essay on the Constitution and Government of the United States*, Carey & Lea, Philadelphia 1830, s. 310-311.

²⁹² Kalifornia stała się częścią Stanów po wojnie meksykańsko-amerykańskiej w latach 1846-1848. 9 września 1850 roku przyjęto ją do Unii jako 31. stan USA. Samo słowo „unia” odnosiło się do amerykańskich stanów należących do Stanów Zjednoczonych Ameryki (USA) w czasie domowej wojny secesyjnej z lat 1861-1865.

z Indianami na wybrzeżu Pacyfiku. Państwo tak położone musi panować na morzach, państwo, które jest jedynym prawdziwym imperium”²⁹³. To imperium miało w założeniach wykorzystać swoją potęgę dla dobra całej ludzkości. Dzięki ekspedycjom wojskowym obszar znajdujący się pod kontrolą Amerykanów, osiągnął niebotyczne rozmiary. Połączywszy w jedno państwo 48 stanów, USA objęły panowanie nad północną, centralną i południową Ameryką oraz zapoczątkowały swoją obecność wojskową poza krajem.

W 1832 roku amerykańska ekspedycja dotarła na Falklandy w celu zakwestionowania zwierzchnictwa Hiszpanii w Ameryce Łacińskiej i ograniczenia garnizonu hiszpańskiego w Argentynie. Następnie, w 1898 roku, USA wysłały piechotę morską do krajów takich, jak: Argentyna, Chile, Kolumbia, Kuba, Haiti i Urugwaj. Swojemu imperialnemu apetytowi Stany Zjednoczone dały wyraz poprzez wysłanie oddziałów wojska również poza zachodnią półkulę. W 1813 roku prezydent Jefferson wyekspediował żołnierzy na Markizy, a dwa lata później amerykańskie wojsko było już także w libijskim Trypolisie i Algierii z zadaniem pokonania maghrebskich piratów. By bronić amerykańskich interesów, amerykańskie oddziały w latach 1843 i 1860 stacjonowały również w Liberii²⁹⁴. W 1870 roku Stany Zjednoczone zaatakowały Koreę i zdobyły dwa forty. Z kolei w trakcie wojny secesyjnej toczącej się w latach 1861–1865²⁹⁵ prezydent Lincoln wysłał oddziały amerykańskie do Japonii i Panamy. USA angażowały się w sprawy międzynarodowe, aby zdecydowanie bronić swoich interesów i wzmacniać wpływy gospodarcze.

Mimo trwającej w kraju wojny domowej USA z konsekwencją dążyły do ustanowienia hegemonii nad całą zachodnią półkulą. Potęgą Stany Zjednoczone ustępowały już tylko Wielkiej Brytanii, będącej wówczas u szczytu imperialnej władzy. W kwietniu 1865 roku czytelnicy „New York Timesa” dowiedzieli się, że USA będą potrzebowały co najmniej 100 lat, by zagospodarować swoje ziemie. Z kolei „Chicago Tribune” informował, że USA nie będą w stanie zaludnić tychże terenów przez co najmniej pół wieku. Tylko w latach 30. XIX wieku spożytkowały więcej terenów niż

²⁹³ N. Ferguson, *Kolos. Cena amerykańskiego imperium*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2014, s.250.

²⁹⁴ Zob. J. Garrison, *Ameryka jako imperium...*, dz. cyt., s. 78.

²⁹⁵ Wojna secesyjna był to konflikt zbrojny pomiędzy stanami wchodzącymi w skład Stanów Zjednoczonych, czyli tzw. Unią lub „Północą” i Skonfederowanymi Stanami Ameryki czyli tzw. Konfederacją lub „Południem”, które wystąpiły z Unii.

w przeciągu 300 lat wcześniejszego istnienia, stąd też trafnym wydaje się określenie, jakoby zachodnie terytoria USA stały się „spichlerzem świata”²⁹⁶.

Liczba ludności USA wkrótce przekroczyła 50 milionów, a na początku XX stulecia amerykańską ziemię zamieszkiwało już 76 milionów ludzi, co lokowało Stany Zjednoczone na czwartym miejscu wśród najbardziej zaludnionych krajów świata²⁹⁷. Ten niepohamowany przyrost populacji wiązał się z falami imigrantów. Liczba przybyszy spoza kontynentu sięgnęła w ostatnich dekadach XIX wieku niemal 14 milionów.

Spektakularne przeobrażenie z rolniczego państwa w przemysłowo-rolnicze imperium USA zawdzięczały w dużej mierze posiadanym bogactwom naturalnym i zasobom kraju. Odkąd w kraju zniesiono niewolnictwo²⁹⁸ i przyjęto ustawę Homestead Act²⁹⁹ w 1862 roku, bez przeszkód rozwijało się amerykańskie rolnictwo. Bogactwo surowców i siła robocza przełożyły się natomiast na rozkwit przemysłu. Duże znaczenie miała także rozbudowa transportu kolejowego, dzięki czemu Amerykanom udało się skonsolidować rynek wewnętrzny, zasiedlić nowe tereny i uruchomić centra przemysłowe. USA postanowiły też zainwestować w swoją flotę, tak że stała się ona wkrótce najnowocześniejszą na świecie.

Niemalą rolę na rozwój polityki imperialnej USA miał rozwój trustów³⁰⁰ i innych form monopolu³⁰¹. W 1897 roku prezes Krajowego Stowarzyszenia Przemysłowców (NAM)³⁰², Theodore Corson Search (1841–1920), wypowiedział się na temat rosnącej roli przemysłu: „Produkcja firm przerasta lub już przerosła zapotrzebowanie rynku krajowego..., ekspansja naszego handlu zagranicznego stanowi dla nich jedyną nadzieję”³⁰³. W międzyczasie zaczęły powstawać towarzystwa trudniące się penetracją rynków w odległych regionach. Przykładem mogą być Pan American Society i American Asiatic Association. Jak donosił w 1897 roku *Journal of*

²⁹⁶ W. LaFeber, *The New Empire. An Interpretation of American Expansion 1860-1898*, Cornell Paperbacks, New York 1998, s. 12.

²⁹⁷ Wśród najbardziej zaludnionych krajów świata I miejsce zajmowały Chiny, następne Indie i Rosja.

²⁹⁸ Zakaz niewolnictwa Kongres USA uchwalił w 1787 roku w stanach północnych i północno-zachodnich.

²⁹⁹ Zgodnie z ustawą Homestead Act, obowiązującą od 1862 roku, każdy obywatel USA mógł otrzymać 65 ha ziemi, o ile będzie chciał na niej pracować. Poza możliwością gospodarowania własnym kawałkiem ziemi ustawa ta dawała ludziom możliwość zatrudnienia, wyzwalała w nich chęć działania i zaangażowanie.

³⁰⁰ Trust- jedna z form koncentracji kapitałowej.

³⁰¹ Monopol- pojęcie odnoszące się do rynku, na którym jedno przedsiębiorstwo jest równocześnie producentem i sprzedawcą danego produktu.

³⁰² Ang. National Association of Manufacturers.

³⁰³ L. Pastusiak, *Droga Stanów Zjednoczonych do...*, dz. cyt., s. 41.

Commerce, amerykańscy potentaci gospodarczy chcieli osiągnąć „przemysłową supremację nad światem”³⁰⁴. Aby chronić amerykańską gospodarkę przed obcym kapitałem, rząd USA wprowadził politykę taryfową³⁰⁵. Miało to w swoim założeniu przyspieszyć proces industrializacji państwa, które – jak stwierdził amerykański teolog i etyk Reinhold Niebuhr – ma „prowadzić ludzkość na jej pielgrzymce do doskonałości”³⁰⁶. Dzięki promowaniu własnej niezależności na całym świecie amerykańscy decydenci mogli być spokojni o to, że interesy USA będą w przyszłości bezpieczne.

W 1899 roku brytyjski powieściopisarz Rydyard Kipling (1865–1936), napisał wiersz, który ukazał się na łamach magazynu „McClure’s” zatytułowany „Brzemie białego człowieka”. Wezwał w nim Stany Zjednoczone do podjęcia ciężaru imperium, tak jak zrobiły to m.in. Wielka Brytania i inne mocarstwa europejskie. Tekst wiersza brzmiał:

Weźcie na siebie brzemie białego człowieka,
Wyślijcie daleko najlepszych waszych synów,
Niech udadzą się na wygnanie,
By zaspokajać potrzeby waszych jeńców;
By w pocie czoła służyć,
Dzikiemu, niestałemu plemieniu,
Nowo podbitym, ponurym ludom
Półdiabłom i półdzieciom³⁰⁷.

Ogromną rolę w tworzeniu potęgi USA odegrały oligarchie rozporządzające wielkim kapitałem. Wiązały one własną działalność gospodarczą z potrzebami politycznymi. Najbardziej prominentnymi oligarchicznymi klanami były w tamtych czasach rodziny Rockefellerów, Morganów, Mellonów, Astorów, Vanderbiltów, Carnegi’ów czy Fricków. Intrygi polityczne grup finansowych Lehmanów, Loebów,

³⁰⁴ Ibidem s. 41.

³⁰⁵ Przykładem polityki taryfowej może być ustawa taryfowa McKinleya z 1910 roku, w myśl której towary były zwolnione z cła.

³⁰⁶ A. Bacevich, *New Rome, ...*, dz. cyt., s. 52.

³⁰⁷ G. B. Tindall, D. E. Shi, *Historia Stanów...*, dz.cyt., s. 883. Ciężar białego człowieka w tym wierszu stał się eufemizmem dla imperializmu.

Kuhnów i Schiffów oddziaływały nie tylko na amerykańskie środowisko bankowe, ale również politykę światową³⁰⁸.

Rządzący Stanami Zjednoczonymi skupiali się na umacnianiu władzy federalnej i tworzeniu scentralizowanego zarządzania państwem. Jak podkreślał 25. prezydent USA William McKinley, amerykański imperializm napędzały przede wszystkim tożsamość narodowa, wymiana towarowa, poczucie wyższości rasowej, ale także altruizm³⁰⁹. Chcąc silniej włączyć się w rywalizację z innymi mocarstwami, na przełomie XIX i XX wieku USA dokonały zwrotu w prowadzonej dotychczas polityce zagranicznej. Konsenwencją tzw. „nowego imperializmu” było odłączenie Panamy od Kolumbii oraz rozpoczęcie budowy Kanału Panamskiego. Prezydent Roosevelt nie ograniczał tej aktywności tylko do działań w zachodniej hemisferze. Za jego prezydentury Stany Zjednoczone zaangażowały się dalece w sprawy Azji, do czego w istotny sposób przyczynił się sekretarz stanu John Hay.

Ku zdziwieniu elit politycznych zagorzały militarysta Roosevelt zgodził się w 1905 roku mediować podczas rozmów pokojowych Rosji z Japonią, za co otrzymał Pokojową Nagrodę Nobla. Polityka Roosevelta opierała się na doktrynie Alfreda Mahana, dlatego też Wielka Biała Flota USA to symbol doktryny „grubej pałki”³¹⁰, jakiej rząd w Waszyngtonie byłby w stanie użyć, by przeforsować swoje polityczno-ekonomiczne żądania. Tzw. „gruba pałka” była uważana za uzupełnienie charakteryzowanej już doktryny Monroe’a. Samo określenie nawiązywało do powiedzenia Roosevelta: „Przemawiaj łagodnie i noś ze sobą grubą pałkę, a zajdziesz daleko” (ang. *Speak softly and carry a big stick*)³¹¹.

W orędziu z 1904 roku Theodore Roosevelt w taki sposób dowodził słuszności Mahanowskiej koncepcji: „Każdy kraj, którego naród dobrze się prowadzi, może liczyć na naszą serdeczną przyjaźń. Jeśli kraj okazuje, że wie, jak należy działać skutecznie, z zachowaniem zasad w sprawach społecznych i politycznych, jeśli zachowuje ład i spłaca swoje zobowiązania, nie potrzebuje obawiać się interwencji ze strony Stanów Zjednoczonych. Nieustanna zła wola, nieudolność, która prowadzi do rozluźnienia więzów z cywilizowanym społeczeństwem, może w końcu wymagać interwencji ze strony Ameryki lub innego cywilizowanego narodu, i jeśli chodzi o zachodnią półkulę,

³⁰⁸ Dużą rolę w polityce USA odegrali również biznesmeni tacy, jak: Otto Kahn, Paul Warburg, Felix Warburg, Mortimer Schiff, Benjamin Bittenwieser, Lewis Strauss oraz Sigmund Warburg.

³⁰⁹ Por. G. B. Tindall, D. E. Shi, *Historia...*, dz. cyt., s. 882.

³¹⁰ L. Pastusiak, *Dyplomacja Stanów Zjednoczonych XVIII–XIX w.*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 1997, s. 93.

³¹¹ *Ibidem*, s. 93.

może zmusić Stany Zjednoczone – zgodnie z doktryną Monroe – chociaż niechętnie, w tych jaskrawych przypadkach złej woli i nieudolności, do działania w charakterze międzynarodowej siły policyjnej”³¹².

Wraz z przystąpieniem do I wojny światowej³¹³ USA zerwały z prowadzoną niemalże sto lat polityką nieingerowania w sprawy wewnętrzne krajów europejskich. Z tego konfliktu zbrojnego zwycięskie Stany Zjednoczone wyszły gospodarczo silniejsze. Jako państwo o mocarstwowej pozycji zaczęły odtąd narzucać innym krajom swoją wolę. Chcąc przekonać Kongres do ratyfikacji paktu Ligi Narodów prezydent Wilson prorokował: „Finansowe przywództwo będzie należeć do nas. Supremacja przemysłowa należy do nas. Korzyści gospodarcze będą nasze. Inne kraje na świecie oczekują od nas wskazówek oraz przywództwa”³¹⁴. Jak pisze Walter Russell Mead: „Potężne trony i dynastie królewskie, które niegdyś pokpiwały ze Stanów Zjednoczonych i ich demokratycznych pretensji, znikły z powierzchni ziemi”³¹⁵. Przegranii Niemcy, Włosi i Japończycy ponieśli ogromne straty. Ich gospodarki pogrążyły się w kryzysie.

W okresie międzywojennym amerykański establishment zaczął się skłaniać ku polityce postimperialnej. Odtąd świat miał działać według zasad demokratycznych i wolnorynkowych. Ta postimperialna wizja urzeczywistniła się za czasów prezydentury Franklina Delano Roosevelta. Podczas toczonych w 1941 roku amerykańsko-brytyjskich dyskusji na temat kształtu Karty Atlantycznej Amerykanie zaproponowali, by w dokumencie, który miał określić zasady ładu pokojowego po II wojnie światowej, znalazł się artykuł gwarantujący wszystkim narodom „prawo do wyboru formy rządu, pod którym żyją”³¹⁶. Amerykańska propozycja nie zyskała jednak brytyjskiej akceptacji.

Przekonany o końcu ery imperializmu, prezydent Roosevelt zaangażował się w tworzenie postimperialnego systemu. Zdaniem głowy amerykańskiego państwa równe wobec prawa międzynarodowego, demokratyczne kraje miały solidarnie podejmować ewentualne działania przeciwko wspólnym wrogom.

³¹² Theodore Roosevelt's Corollary to the Monroe Doctrine (1905) [w:]

<http://www.ourdocuments.gov/doc.php?flash=true&doc=56> (dostęp: 14.06.2015).

³¹³ USA przystąpiły do wojny dopiero w 1917 roku, w jej decydującej fazie. Jedną z przyczyn było zatopienie 7 maja 1915 roku liniowca RMS Lusitania przez niemiecką łódź podwodną U-20 w pobliżu Old Head of Kinsale na południowym wybrzeżu Irlandii. W wyniku wystrzelenia torpedy liniowiec zatonął z 1198 pasażerami na pokładzie.

³¹⁴ R. S. Baker, W. E. Dodd (red.), *The Public Papers of Woodrow Wilson. War and Peace I*, Harper&Brothers, New York 1925–1927, s. 640.

³¹⁵ W. R. Mead, *Special Providence: American Foreign Policy and How It Changed the World*, Routledge, New York 2009, s. 8.

³¹⁶ A. Klafkowski, *Umowa Poczdamska z dnia 2 VIII 1945 r: podstawy prawne likwidacji skutków wojny polsko-niemieckiej z lat 1939-1945*, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 1985, s. 136.

USA przeszły niebywałą przemianę z kraju nastawionego na izolacjonizm w państwo zaangażowane politycznie, handlowo i militarnie w różnych częściach globu. Na tę diametralną zmianę wpłynęła II wojna światowa.

Za sprawą swojej militarnej, ekonomicznej oraz politycznej siły Stany Zjednoczone zyskały zdecydowaną przewagę nad uznawaną do tej pory za najbogatszy i najbardziej rozwinięty region świata Europą Zachodnią³¹⁷. Nikt już nie miał wątpliwości, że USA to światowy hegemon.

1.7 Filozoficzne zaplecze japońskiego nacjonalizmu

*Nie powinniśmy także zapominać,
że również w życiu prywatnym jesteśmy
powiązani z Cesarzem i że musimy
kierować się pragnieniem, by służyć krajowi*³¹⁸.

(Fragment *Drogi poddanego*,
oficjalnej broszury ministerstwa edukacji Japonii, 1941)

Nacjonalizm (łac. *natio* – naród) jest terminem wieloznacznym. Oznacza on najczęściej postawę społeczno-polityczną bądź ideologię. Naród kierujący się nacjonalistycznymi pobudkami dąży do podporządkowania sobie innych narodów zgodnie z własnym interesem. Przekonany o własnej wyższości i wyjątkowości, wykazuje się często dalece posuniętą niechęcią i nietolerancją czy też wrogością względem reprezentantów innych narodów³¹⁹. Nacjonalizm stanowi przeciwieństwo patriotyzmu³²⁰. Wielu badaczy tej ideologii uważa, że na narodziny przekonań nacjonalistycznych wpływ wywiera modernizacja kraju (industrializacja, rozwój

³¹⁷ N. Ferguson, *Kolos. Cena amerykańskiego...*, dz. cyt. s. 109.

³¹⁸ M. Maruyama, *Thought and behavior in modern Japanese politics*, Oxford University Press, London 1963, s. 7.

³¹⁹ Por. *Leksykon politologii*, red. A. Antoszewski, R. Herbut, atla 2, Wrocław 1999, s. 313-314.

³²⁰ Skrajną formę nacjonalizmu stanowi szowinizm, a niekiedy nawet rasizm.

edukacji, komunikacji masowej i ruchów politycznych)³²¹. Jak podaje Jacek Bartyzel: „Doktryna ta stawia sobie za cel wzbudzenie (lub tam, gdzie ona już istnieje – podtrzymywanie i rozwój) świadomości i solidarności narodowej oraz nakazuje traktowanie narodu jako głównego punktu odniesienia dla polityki (zobligowanej do kierowania się interesem lub dobrem narodu), co zazwyczaj oznacza opowiadanie się za istnieniem tzw. (różnie wszelako rozumianego) państwa narodowego, polemicznie zaś przeciwstawia się tym poglądom, ideologiom i ruchom politycznym, które istnienie lub charakter więzi narodowej negują lub przeciwstawiają poglądom nacjonalistycznym, koncepcje uniwersalistyczne (np. tradycyjny konserwatyzm), kosmopolityczne (np. światopogląd masonski), indywidualistyczne (liberalizm) lub klasowo-antagonistyczne (socjalizm)”³²².

Ernest Gellner, brytyjski filozof i antropolog społeczny definiuje nacjonalizm jako zasadę polityczną, w myśl której jednostki polityczne powinny pokrywać się z jednostkami narodowościowymi³²³. Według niego nacjonalizm stanowi pewnego rodzaju twór ideologiczny, który spowodował, że współczesne społeczeństwa stały się narodowe. Rozpatrując nacjonalizm, należy uwzględnić czynniki historyczne, kulturowe, religijne i polityczne. Zdaniem Craiga Calhouma podstawę dla nacjonalizmu stanowi przeszłość narodu ulegającego tej ideologii: „[...] nacjonalizm zachęca zazwyczaj do tworzenia historycznych uzasadnień istnienia narodu”³²⁴.

Można wyodrębnić kilka okresów występowania nacjonalizmu w Japonii. W latach 1850–1868 postawa nacjonalistyczna u Japończyków powodowana była strachem przed zmianami na wzór zachodni. Drugi okres nacjonalizmu japońskiego przypada na lata 1868–1900, kiedy to oligarchowie Meiji (m.in. Kido Takayoshi, Ōkubo Toshimichi, Itō Hirobumi, Yamagata Aritomo, Iwakura Tomomi) chcieli ukształtować świadomość mieszkańców archipelagu. Przekaz władzy do japońskich obywateli był wówczas jasny: Japonia jest krajem silnym i cieszy się rosnącym uznaniem u państw zachodnich. Nacjonalistyczna ideologia kierowała Japończykami również w latach 1900–1945, w czasie kiedy kraj ten dokonywał ekspansji terytorialnej i uczestniczył w wojnach światowych³²⁵.

Pierwszy okres nacjonalizmu w Japonii stanowił próbę obrony przed coraz większymi wpływami Zachodu, po tym jak w 1854 roku komodor Matthew Calbright

³²¹ *Leksykon politologii*, dz. cyt., s. 314.

³²² J. Bartyzel, *Pojęcie, geneza i próba systematyki głównych typów nacjonalizmu* [w:] <http://www.legitymizm.org/systematyka-nacjonalizmu> (dostęp: 24.07.2015).

³²³ E. Gellner, *Narody i nacjonalizm*, PIW, Warszawa 1991, s. 9.

³²⁴ C. Calhoun, *Nacjonalizm*, WAI P, Warszawa 2007, s. 81.

³²⁵ Ostatni okres nacjonalizmu, od 1945 roku do dnia dzisiejszego, jest próbą odbudowy silnej pozycji ekonomicznej Japonii na arenie międzynarodowej; zob. M. Melanowicz, *U źródeł nacjonalizmu japońskiego* [w:] „Argumenty”, nr 9 (664), 1971; M. Melanowicz, *Nacjonalizm po Hirosimie* [w:] „Argumenty”, nr 20 (675), 1971; M. Melanowicz, *Nacjonalizm i tradycja* [w:] „Argumenty”, nr 28 (683), 1971.

Perry „otworzył” to państwo na kontakty z zachodnimi krajami. Nastroje antycudzoziemskie wyczuwane były tu jednak na długo przed przybyciem Amerykanów, czego wyrazem było hasło: *sonnō jōi* (jap. 尊皇攘夷, *czcić cesarza, wypędzić barbarzyńców*). Narodził się wówczas antyzachodni ruch zmierzający do wydalenia cudzoziemców z Japonii, na czele którego stanęli samuraje z hanów: Satsuma, Tosa i Chōshū. Przeciwni cudzoziemcom Japończycy bali się, że zachodni przybysze, głównie za pomocą praktyk chrześcijańskich, zniszczą prawdziwą tożsamość Japończyków.

Hirata Atsutane (jap. 平田 篤胤, 1776–1843)³²⁶, japoński pisarz i filozof, następująco uzasadniał wyższość narodu japońskiego: „Japończycy różnią się całkowicie i przewyższają Chiny, Rosję, Holandię, Tajlandię, Kambodżę i wszystkie inne kraje na świecie [...]. Dlatego Japonia jest ojczyzną bogów i dlatego nazywamy ją Krajem Bogów. To jest przyczyną powszechnej wiary – co jest zupełnie bezsporne”³²⁷. Według tego żarliwego nacjonalisty, Japonia zajmuje miejsce nadrzędne wobec innych państw, ponieważ tylko ona wywodzi się z Wieku Bogów. Żaden inny kraj nie uczestniczył w boskim poczęciu, stąd nie otrzymuje dobrodziejstw, jakie bogowie wyświadczają Japonii.

W okresie Meiji (1868–1912) ruch antycudzoziemski uległ osłabieniu, a pęd ku unowocześnianiu kraju nasilił się. Ten wyjątkowy na skalę światową postęp doprowadził do rozwoju nastrojów ksenofobicznych i zmiany kierunku polityki zagranicznej na bardziej agresywną. Jak twierdzi badaczka Japonii Carol Gluck: „Od kiedy Japonia zaczęła swoją powolną pogoń za <<cywilizacją>> w połowie dziewiętnastego wieku, ideologia pojawiła się jako świadome przedsięwzięcie, niustanna obywatelska troska, sprawa państwowa. Nawet jeśli wymogi instytucjonalnej transformacji były spotykane w latach po restauracji 1868, to japońscy liderzy wyrażali przekonanie, że same instytucje są niewystarczające do ochrony narodu.

³²⁶ W. Hansen, *When Tengu Talk: Hirata Atsutane's Ethnography of the Other World*, University of Hawaii Press, Honolulu 2008.

³²⁷ Hirata Atsutane był uczonym szkoły *kokugaku* (Narodowa Nauka), nacjonalistą, przywódcą ruchu sintoistycznego (*fukko shintō*- sintoizm głoszący “powrót do starożytności”). Jego poglądy cieszyły się uznaniem wśród przywódców Restauracji Meiji, dążących do powrotu do sprawowania władzy przez cesarza. Na poglądy Hiraty Atsutane miał wpływ Motoori Norinaga. I. P. McGreal, *Wielcy Myśliciele Wschodu*, tłum. Z. Łomnicka, I. Kałużńska, al fine, Warszawa 1997, s. 487–491. A. Hirata, *The Land of the Gods*, [w:] R. Tsunoda, Wm. Theodore de Bary, D. Keene (red.), *Sources of Japanese Tradition*, vol.2, Columbia University Press, New York 1964, s. 39.

Nie było to wystarczające, aby polityka była scentralizowana, [...] a umysły i serca uczynić jednym”³²⁸.

Podstawę modernizacji w okresie Meiji w Japonii stanowiła idea *kokutai* (jap. 国体, charakter narodowy, istota narodowa). Pojęcie to odnosiło się do narodu, który miał być traktowany podmiotowo. Władza miała obowiązek zapewnić mu ciągłość i pomyślność. Idea *kokutai* oparta została na przeświadczeniu, że w Japonii od czasów prehistorycznych nieprzerwanie panują cesarze pochodzący z tej samej linii dynastycznej. U podstaw tejże idei legła ponadto wiara w wyjątkową więź łączącą cesarza i japoński naród. Tworzą oni razem (cesarz i jego poddani) jedną, wielką rodzinę. „Skoro zatem cesarz jako jedyny na świecie pochodzi od bóstw, a wszyscy Japończycy, jak dzieci, służą mu wiernie, zawsze i wszędzie, to tylko naród japoński może odegrać rolę narodu wybranego i wyruszyć z misją dziejową, mającą na celu zaprowadzenie ładu i spokoju na całym świecie”³²⁹ – wyjaśnia Ewa Pałasz-Rutkowska.

Koncepcja *kokutai* stała się fundamentem japońskiej polityki i zasad prawa obowiązujących w trakcie całego okresu Meiji. Co warte podkreślenia, idea ta opierała się również na kosmologii sintoistycznej³³⁰ oraz etyce konfucjańskiej³³¹. Jej propagatorzy dowodzili wyjątkowości narodu japońskiego. Przykłady wskazujące na boskie pochodzenie archipelagu zawarto w mitach japońskich, takich jak *Kojiki* (jap. 古事記, *Księga dawnych wydarzeń*, 712) i *Nihongi* (jap. 日本紀, *Kronika japońska*, 720). Te mityczne opowieści powstały jako wyraz poparcia władzy politycznej cesarzy³³². Uwypuklono w nich związek cesarzy z bóstwami.

Oprócz nowego ustroju w państwie w okresie Meiji ustanowiona została konstytucja Japonii. Pierwsza, w pełni nowoczesna, ustawa zasadnicza w historii Azji, czyli *Konstytucja Wielkiego Cesarstwa Japonii* (jap. 大日本帝國憲法, *Dainihon teikoku kempō*, 1889), akcentowała rolę cesarza w państwie. Legitymizowała nowy

³²⁸ C. Gluck, *Japan's Modern Myths. Ideology in the Late Meiji Period*, Princeton University Press, Princeton-New Jersey 1985, s. 3.

³²⁹ E. Pałasz-Rutkowska, *Działania armii japońskiej na rzecz obrony kokutai, narodowego charakteru, pod wpływami obcymi (lata trzydzieste XX w.)*, „Japonica” 1/1993, s. 38.

³³⁰ Według mitologii przed powstaniem nieba i ziemi władzę na Wysokiej Równinie Niebios sprawowała trójca bóstw: Amenominakanushi, Takamimusubi i Kamimusubi. Następnie zrodziło się siedem par bóstw, a wśród nich, Izanami i Izanagi. Para ta stworzyła świat, czyli Wyspy Japońskie. Wnuk bogini Amaterasu zstąpił na ziemię i objął nad nią panowanie. Kamuyamatoiwarehiko po długiej podróży przybył do Japonii i w miejscowości Kashiwara 11 dnia 2 miesiąca 660 roku p.n.e. stał się pierwszym cesarzem imieniem Jimmu. J. Tubielewicz, *Mitologia Japonii*, Warszawa: Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe, 1977, s. 81; A. Kozyra, *Mitologia japońska*, Wydawnictwo Szkolne PWN Park Edukacja, Warszawa-Bielsko-Biała 2011.

³³¹ D. Richardson, *Wieczność w ich sercach*, Wydawnictwo Pojednanie, Lublin 2005, s. 53.

³³² M. Melanowicz, *Literatura japońska. Od VI do połowy XIX wieku*, t.1, PWN, Warszawa 1994, s. 88.

porządek ustrojowy, a w szczególności odejście od feudalizmu właściwego poprzedniej epoce w japońskich dziejach (1600–1868). Artykuł pierwszy tego ważnego dokumentu podkreślał, że: „Wielkie Cesarstwo Japonii rządzone jest przez cesarza z nieprzerwanej od tysięcy pokoleń linii dynastycznej” (jap. 万世一系, *bansei ikkei*), natomiast artykuł trzeci przypominał o cesarskiej „boskości” (jap. 神聖, *shinsei*) i nietykalności posiadającego władzę najwyższą i suwerenną, cywilną i wojskową, którą winien sprawować zgodnie z postanowieniami konstytucji³³³.

Najważniejszym, obok konstytucji Meiji, oficjalnym japońskim dokumentem określającym zasady, jakimi powinno kierować się to społeczeństwo, był *Reskrypt cesarski o wychowaniu* (1890). Reskrypt nawoływał do głębokiego patriotyzmu i posłuszeństwa cesarzowi: „Nasi Cesarscy Przodkowie założyli Nasze Cesarstwo na bazie rozległej i wiecznej, i zakorzenili tu głęboko, na trwałe, Cnotę. Nasi poddani, zjednoczeni na zawsze w lojalności i miłości synowskiej, przez pokolenia dają wyraz Jej pięknu. To jest podstawa do Dumi z charakteru Naszego Cesarstwa i tu także leży źródło naszej edukacji. [...] pomnażajcie dobro publiczne i popierajcie wspólne interesy; zawsze szanujcie konstytucję i przestrzegajcie praw; jeśli zajdzie potrzeba, nie bójcie się poświęcić życia dla kraju, w ten sposób strzeżcie i podtrzymujcie pomyślność Naszego Cesarskiego Tronu równego niebu i ziemi. W ten sposób będziecie nie tylko naszymi dobrymi i wiernymi poddanymi, ale też rozgłosicie najlepsze tradycje waszych przodków”³³⁴ [patrz: załącznik 10]. Przesłanie zawarte w przywoływanym dokumencie było bardzo wymowne i moralizatorskie: „Droga wskazana tutaj jest nauką przekazaną przez Naszych Przodków Cesarskich, i zgodnie z ich wolą winna być przestrzegana zarówno przez ich Potomków, jak i poddanych — niezmienna przez wszystkie wieki i wszędzie prawdziwa. Jest Naszym życzeniem znaleźć dla niej poczesne miejsce w Naszym sercu, tak jak i w waszych, nasi poddani. Wtedy wszyscy osiągniemy tę samą Cnotę”³³⁵. Waga reskryptu wzywającego obywateli do poświęcenia na rzecz państwa była tak ogromna, że uległ on wręcz sakralizacji. Nauczyciele ze wszystkich szkół odczytywali go podczas ważnych wydarzeń. Wraz z portretem cesarza dokument ten był obiektem czci aż do 1945 roku.

Aby podkreślić rangę starożytnej religii sinto, gloryfikującej pozycję cesarza, w 1869 roku rząd Japonii powołał Urząd ds. Kultu. W 1870 roku proklamował on

³³³ E. Pałasz-Rutkowska, *Cesarz Meiji – symbol nowych czasów*, [w:] *Japonia okresu Meiji. Od tradycji ku nowoczesności*, red. B. Kubiak Ho-Chi, Nozomi, Warszawa 2006, s. 34-35.

³³⁴ E. Pałasz-Rutkowska, *Cesarz Meiji (1852–1912). Wizerunek władcy w modernizowanej Japonii*, WUW, Warszawa 2016, s. 471.

³³⁵ *Ibidem*, s. 471.

dokument, według którego naród powinien „postępować drogą *kami*³³⁶”. Odtąd sinto mieli praktykować wszyscy Japończycy. Podkreślano jej związek z odrestaurowaną władzą cesarską. Umacnianie autorytetu władcy w okresie Meiji było głównym celem oligarchów, a posłuszeństwo wobec cesarza uważano za powinność każdego obywatela. We wszystkich dokumentach z tego okresu można dostrzec wyraźne ślady natywizmu *Mitogaku* (jap. 水戸学, *Szkoła Mito*, nauki z Mito)³³⁷ oraz *Kokugaku* (jap. 國學, *Szkoła Narodowa*)³³⁸.

Jak twierdzi politolog Yun Koncha (jap. 尹 健次, kor. Yun Kōn-ch‘a), japoński nacjonalizm narodził się w momencie, kiedy w okresie Meiji do powszechnego użycia wprowadzono słowa: *minzoku* (jap. 民族) czy *kokumin* (jap. 国民), które oznaczały „naród”³³⁹. Wobec nieustannej presji ze strony krajów kolonialnych Japończycy potrzebowali wówczas określenia narodowej tożsamości. I to właśnie utworzenie przez rząd japoński „narodu” na wzór zachodni stało się najlepszym sposobem na zjednanie sobie społeczeństwa i sterowanie nim. W utworze zatytułowanym *Kaika sakuron* z 1867 roku (jap. 開化策論, *Pytania i zagadnienia dotyczące modernizacji*) pedagog Kikkawa Tadayasu (jap. 吉川忠安, 1824–1884) przedstawił z kolei slogan *Wakon yōsai* (jap. 和魂洋才, „japoński duch, zachodnia technologia”) wzywający do propagowania japońskiego ducha i zachodniej technologii³⁴⁰. Wśród japońskich intelektualistów popierających nacjonalizm wymienić można m.in.: Yoshidę Kumajiego (jap. 吉田熊次,

³³⁶ Kami – główne pojęcie w sinto, rodzimej religii Japończyków, oznacza ono „nadrzędny”.

³³⁷ Obydwie szkoły wpłynęły na kształt uformowanej w okresie Meiji nowoczesnej japońskiej polityki. Twórcą *Mitogaku* był Tokugawa Mitsukuni (jap. 徳川光圀, 1628–1700). Jej działalność polegała na badaniu historii Japonii w duchu neokonfucjańskim, wzorem chińskich kronik dynastycznych. Niezwykle ważnym osiągnięciem szkoły było napisanie *Dainihonshi* (jap. 大日本史, *Historii Wielkiej Japonii*, 1715). Z *Mitogaku* związani byli: Fujita Yūkoku (jap. 藤田夕刻, 1774–1826), Aizawa Seishisai (jap. 会沢 正志斎, 1781–1863) oraz Fujita Tōko (jap. 藤田東子, 1806–1855). Cyt. za: B. T. Wakabayashi, *Mito Learning (Mitogaku)*, [w:] J. L. Huffmann (red.), *Modern Japan. An Encyclopedia of History, Culture, and Nationalism*, Garland Publishing, New York-London 1998, s. 159. Zob. także: P. Varley *Kultura japońska*, WUJ, Kraków, 2006, s. 211.

³³⁸ Była najbardziej znaczącą szkołą dla rozwoju japońskiego nacjonalizmu. Zrzeszała wielbicieli dawnej literatury, takiej jak: *Man’yōshū* (jap. 万葉集, *Dziesięć tysięcy liści*, 781) czy *Genji Monogatari* (jap. 源氏物語, *Opowieść o księciu Genjim*, XI w.). W dziełach tych opisywany był prawdziwy duch japoński oraz wzory postępowania. Jej głównymi przedstawicielami byli: Motoori Norinaga (jap. 本居宣長, 1730–1801) i Hirata Atsutane (jap. 平田篤胤, 1776–1843). Motoori Norinaga w swoich tekstach upolityczniał sintō, natomiast Hirata Atsutane twierdził, że japońska kultura wymaga oczyszczenia z obcych elementów. W. E. Deal, *Motoori Norinaga*, [w:] I. P. McGreal (red.), *Wielcy myśliciele Wschodu*, al fine, Warszawa 1997, s. 485; tegoż *Hirata Atsutane*, [w:] Tamże, s. 489.

³³⁹ K. Yun, „Zainichi” o kangaeru, 「在日」を考える, Heibonsha, Tōkyō 2001, s. 256.

³⁴⁰ J. A. Josephson, *The Invention of Religion in Japan*, The University of Chicago Press, Chicago 2012, s. 108. Zob. także: 吉川忠安 きっかわ-ただやす (Kikkawa Tadayasu) [w:] <https://kotobank.jp/word/%E5%90%89%E5%B7%9D%E5%BF%A0%E5%AE%89-1069646> (dostęp: 14.06.2016).

1874–1964), Kihirę Masamiego (jap. 紀平正巳, 1874–1949), Watsujiego Tetsurō (jap. 和辻 哲郎, 1889–1960).

Liczba zwolenników nacjonalizmu wzrastała również dzięki działalności skrajnych nacjonalistów wnoszących hasła o zabarwieniu rasowym i etnicznym³⁴¹. Zdaniem tych aktywistów zbyt szybki postęp modernizacyjny sprawi, że Japończycy utracą swoją narodową tożsamość. Szybki rozwój tej doktryny nastąpił wskutek wydarzeń związanych z wojną chińsko-japońską (jap. 日清戦争, 1894–1895) i rosyjsko-japońską (jap. 日露戦争, 1904–1905). Po licznych sukcesach militarnych w Japończykach wzmagał się duch walki i rosła wiara w siłę własnego państwa. Rządzący, a w szczególności ministerstwo spraw wewnętrznych, ministerstwo edukacji oraz armia lądowa, angażowali się w inicjatywy zmierzające do wzbudzenia nastrojów nacjonalistycznych. Ministerstwo edukacji podjęło działania mające na celu szerzenie ducha nacjonalizmu wśród japońskiego społeczeństwa. Przedłużono o dwa lata obowiązek edukacji (dotychczas obowiązkowa nauka trwała rok i cztery miesiące)³⁴² i tak zmieniono programy nauczania, by kładły one szczególny nacisk na inspirowanie młodzieży do umiłowania cesarza i ojczyzny³⁴³. Jak podkreśla Wiesław Kotański, *Kojiki* i *Nihongi* rozbudziły i ukształtowały świadomość narodową Japończyków i przyczyniły się do wzrostu nastrojów nacjonalistycznych w tym kraju: „Główną racją istnienia tej doktryny jest właśnie propaganda teocentryzmu politycznego, gdyż nakazują to jej święte księgi, przechowujące najdawniejsze przekazy ludowe z zamierzchłej przeszłości, te zaś mówią, że bogini nieba poleciła jednemu ze swych potomków zstąpić z wysokości i rządzić japońską ziemią, przy czym – na podstawie tychże ksiąg – wprowadza się rozmaite paradygmatyczne wnioski o teokratycznym charakterze władzy na archipelagu i o zadaniach, a także obowiązkach władcy wobec narodu i świata”³⁴⁴ – pisze w swojej książce twórca polskiej japonistyki. Warto podkreślić, że mity stanowiły przyczynek do połączenia legend mówiących o boskim pochodzeniu władcy Japonii z religią sinto, co pod koniec XIX wieku przyczyniło się do narodzin sintoizmu państwowego.

³⁴¹ J. Wiśniewski, *Nacjonalizm japoński na przełomie wieków* [w:] http://www.e-polityka.pl/a.825.d.62.Nacjonalizm_japonski_na_przelomie_wiekow.html (dostęp:16.07.2015).

³⁴² Obowiązek nauki japońskie Ministerstwo Edukacji zaczęło wprowadzać już w 1879 roku. E. Pałasz-Rutkowska, *Cesarz Meiji...*, dz. cyt., s. 177.

³⁴³ Por. A. Gordon, *Historia Japonii*, PIW, Warszawa, 2010, s. 193.

³⁴⁴ W. Kotański, *Opowieści o pierwszych władcach japońskich*, ISKRY, Warszawa 1990, s. 6.

Aktywiści działali na rzecz zakładania licznych stowarzyszeń propagujących ducha kolektywizmu. Grupy te tworzone z myślą o intensyfikacji produkcji rolnej i zacieśnianiu współpracy społecznej³⁴⁵. Armia lądowa natomiast powołała w 1910 roku do życia Stowarzyszenie Rezerwistów Cesarstwa (jap. 帝國在郷軍人会, *Teikoku Zaigō Gunjinkai*), do którego rekrutowano młodych mężczyzn. W przypadku niespodziewanego ataku przechodzili oni do służby czynnej i mieli za zadanie utrzymać porządek publiczny. Jeden z twórców grupy wypowiedział się w następujący sposób: „Jeśli działamy z myślą o przyszłości i prawidłowo dowodzimy rezerwistami (...) możemy uzyskać pełną kontrolę nad ideałami ludności i wzmocnić fundamenty narodu”³⁴⁶.

Wielkie nadzieje pokładano w japońskiej młodzieży, w której rękach leżała przyszłość Japonii. Młodzi mieli propagować ideologię władzy centralnej, krzewić pośród całego narodu kult cesarza i przekonywać do lojalności względem władcy. Nie wszyscy jednak popierali te działania państwa. Przeciwny propagowaniu nacjonalizmu był np. Natsume Sōseki (jap. 夏目 漱石, 1867–1916)³⁴⁷, który nie szczędził rządzącym słów krytyki. Jak twierdzi Barak Kusher: „[...] japońscy propagandziści nie musieli pouczać Japończyków o nacjonalizmie i patriotyzmie, bowiem społeczeństwo uczyło się tego w szkołach okresu Meiji i Taishō”³⁴⁸.

W latach 30. XX wieku japońska gospodarka zaczęła przeżywać kryzys. Wydatnie spadły ceny artykułów przemysłowych i rolnych. Krach na nowojorskiej giełdzie spowodował zmniejszenie importu japońskiego jedwabiu do USA. Kryzys dotknął zwłaszcza wiejskie regiony Japonii. Ograniczony popyt na wyroby włókiennicze doprowadził do bankructwa wielu rodzimych przedsiębiorców. Wzrastające bezrobocie powodowało społeczne niezadowolenie. Nie może więc dziwić,

³⁴⁵ Cyt. za: A. Gordon, *Historia Japonii*, dz. cyt., s. 192. W 1901 roku powstało Patriotyczne Stowarzyszenie Kobiet, które w latach świetności liczyło pół miliona członkiń. W Japonii istniało również Stowarzyszenie Wdzięczności. Wszystkie te organizacje działały zgodnie z naukami Ninomiya Sontoku (1787–1856). Filozofa agraryzmu w epoce Edo, zachęcającego do pracowitości, uczciwości i solidarnej współpracy.

³⁴⁶ Cyt. za: R. Smethurst, *A Social Basis for Prewar Japanese Militarism. The Army and the Rural Community*, University of California Press, Berkeley 1974, s. 7.

³⁴⁷ Natsume Sōseki- jeden z najwybitniejszych pisarzy japońskich XX wieku. Twórca nowoczesnej powieści japońskiej, autor utworów obyczajowych i psychologicznych, poezji, esejów oraz krytyki literackiej. M. Melanowicz, *Historia literatury japońskiej*, PWN, Warszawa 2012, s. 320-324.

³⁴⁸ B. Kusher, *The Thought War. Japanese Imperial Propaganda*, University of Hawai'i Press, Honolulu 2006, s. 20.

że japoński rząd zbierał cięgi, obarczany odpowiedzialnością za złą sytuację ekonomiczną w kraju³⁴⁹.

W latach 30. nasiliły się nastroje nacjonalistyczne. Uesugi Shinkichi (jeden z głównych ideologów nacjonalizmu) pisał, że: „Poddani nie mają opinii poza wolą cesarza”³⁵⁰. Napięta sytuacja w państwie prowokowała do działania wiele stowarzyszeń, ugrupowań i grup dążących do politycznej zmiany. Ewa Pałasz-Rutkowska dowodzi, że do najbardziej wpływowych organizacji, zmierzających do odbudowy *kokutai* należy zaliczyć ugrupowania militarystyczne: *Ugrupowanie Drogi Cesarskiej* (jap. 皇道派, *Kōdōha*) oraz *Młodych Oficerów* (jap. 青年将校, *Seinen shōkō*). Ich głównym celem było przeprowadzanie restauracji Shōwa (jap. 昭和維新, *Shōwa ishin*)³⁵¹, odebranie władzy skorumpowanym politykom i oddanie jej w ręce cesarza³⁵².

Inną ważną organizacją było *Stowarzyszenie Wiśni* (jap. 桜会, *Sakurakai*), powstałe w 1930 roku z inicjatywy podpułkownika Hashimoto Kingorō (jap. 橋本 欣五郎, 1890–1957). Jeden z liderów grupy, Koiso Kuniaki (jap. 小磯 國昭, 1880–1950)³⁵³ utrzymywał, że: „Stowarzyszenie Sakurakai zabiega o realizację następujących reform politycznych: eliminację partii rządzącej przez zamach stanu oraz utworzenie nowego gabinetu na zasadach socjalizmu państwowego, w celu usunięcia skorumpowanego polityka, złej ekonomii i myśli”³⁵⁴. Inną znaną tego rodzaju grupą było *Stowarzyszenie Jimmu* (jap. *Jimmukai*), którego założycielem był japoński aktywista Ōkawa Shūmei (jap. 大川 周明, 1886–1957). Organizacja ta promowała patriotyzm i militarystykę oparty na narodowym socjalizmie.

W 1924 roku Hiranuma Kiichirō (jap. 平沼 騏一郎, 1867–1952) założył *Stowarzyszenie Podstaw Państwowości* (jap. 国本社, *Kokuhonsha*). Wzywało ono japońskich patriotów do odrzucenia tzw. zagranicznych politycznych „-izmów” (np.

³⁴⁹ G. R. Saxonhouse, R. M. Stern, G. Wright, H. Patrick, *The Japanese Economy in Retrospect*, World Scientific, Singapore 2010, s.112-114.

³⁵⁰ D. C. Holtom, *Modern Japan and Shinto Nationalism, A study of Present-day Trends in Japanese Religions*, The University of Chicago Press, Chicago-Illinois 1943, s. 10.

³⁵¹ Zob. S. S. Large, *Shōwa Japan: 1926-1941*, Taylor & Francis, London 1998; J. L. Huffman, *Modern Japan: An Encyclopedia of History, Culture, and Nationalism*, Routledge, New York and London 2013; C. Gluck, S. Graubard, *Showa: The Japan of Hirohito*, Norton, New York 1993.

³⁵² Zob. E. Pałasz-Rutkowska, *Życie i działalność Masakiego Jinzaburō 1876-1956*, [w:] „Przegląd Orientalistyczny”, nr 1-2 (131/2)/1986, s. 104-113.

³⁵³ Koiso Kuniaki- japoński generał i polityk. Zob. Spencer C. Tucker, *World War II: The Definitive Encyclopedia and Document Collection [5 volumes]: The Definitive Encyclopedia and Document Collection*, ABC-CLIO, Santa Barbara, California 2014, s. 955.

³⁵⁴ M. A. Barnhart, *Japan Prepares for Total War: The Search for Economic Security, 1919–1941*, Cornell University Press, Ithaka and London 1987, s. 23-24.

socjalizmu, komunizmu, marksizmu, anarchizmu, itd.) na rzecz dość niejasno zdefiniowanego „japońskiego ducha narodowego” (jap. 国体, *Kokutai*)³⁵⁵. Organizację tę szczególnie krytykowano za propagowanie faszyzmu. Dużą rolę w szerzeniu ideologii nacjonalizmu odegrały także: *Stowarzyszenie Aktywistów* (jap. *Kochisha/Gyōchisha*) istniejące od 1925 roku, *Stowarzyszenie tych, którzy przetrwają* (jap. 猶存社, *Yūzonsha*) Kity Ikki oraz Ōkawy Shūmeia powstałe w 1919 roku oraz *Grupa Braterstwa Krwi* (jap. 血盟団, *Ketsumeidan*), która narodziła się w roku 1932.

W okresie Shōwa japońscy nacjonałiści rozpropagowali hasło *yamato-damashii* (jap. 大和魂, duch/dusza Yamato). Była to militarno-polityczna doktryna odwołująca się do walecznego ducha Japonii³⁵⁶. Jak zaznacza Michael Carr w swoim artykule na temat nacjonalizmu japońskiego, slogan ten zawierał treści rasistowskie i nacjonalistyczne. Odzwierciedlał takie wartości, jak: czystość (rasowa), dyscyplina, *bushidō* oraz lojalność wobec cesarza³⁵⁷. Podkreślał wyższość Japończyków nad innymi narodami. W przeciwieństwie do propagowanych w tamtym czasie haseł nacjonalistycznych *yamato-damashii* nie znieważało wprost innych grup społecznych. Stanowiło pewnego rodzaju pochwałę dla wybranej, jednej grupy etnicznej. Tchnęło dumą narodową, rasową i etniczną. Bardzo często nacjonalistyczny wydzźwięk sloganu *yamato-damashii* porównywany był do idei niemieckiej rasy panów³⁵⁸.

W 1937 roku japońskie ministerstwo edukacji opublikowało dokument pod nazwą *Podstawowe znaczenie charakteru narodowego* (jap. 國體の本義, *Kokutai no hongī*). Autorzy tej krzewiącej nacjonalizm, rządowej publikacji przedstawili w niej wizję przyszłości kraju, a także zakres zobowiązań społeczeństwa wobec cesarza i Japonii. Duch nacjonalizmu wyczuwany jest już w pierwszych zdaniach *Kokutai no hongī*: „Wielkim Cesarstwem Japońskim rządzi nieprzerwana w wiekach dynastia cesarska, która otrzymała władzę od założycieli narodu. To jest nasza wieczna i nieodwołalna istota narodowa. Ufundowany na tej wielkiej zasadzie, cały naród złączony jako jedna wielka rodzina, naród posłuszny Cesarskiej Woli, zwiększający tym samym piękne wartości lojalności i miłości synowskiej. To jest

³⁵⁵ Zob. E. B. Reynolds, *Japan in the Fascist Era*, Palgrave Macmillan, London 2004, s. 76.

³⁵⁶ *Yamato-damashii*- hasła tego po raz pierwszy użyto w okresie Heian, by przeciwstawić to, co japońskie z „ducha” i powiązane z japońską kulturą, wszystkiemu, co zapożyczone z kultury Chin. W późniejszym okresie tego słowa używano dla podkreślenia różnicy jakościowej między kulturami japońską i chińską. Pisarze i samuraje okresu Edo tłumaczyli za pomocą hasła *Yamato-damashii* samurajski kodeks etyczny *bushidō*. por. M. Carr, „*Yamato-Damashii*” *Japanese Spirit Definitions* [w:] „*International Journal of Lexicography*”, 7(4), 1994, s. 279-306.

³⁵⁷ J. L. Huffman, *Spirit of Japan (Yamato Damashii)*, [w:] J. L. Huffman (red.) *Modern Japan: An Encyclopedia of History, Culture, and Nationalism*, Garland, New York-London 1998, s. 247.

³⁵⁸ Cyt. za: M. Carr, „*Yamato-Damashii*” *Japanese Spirit Definitions* [w:] „*International Journal of Lexicography*”, 7(4), 1994, s. 279-306.

chwała naszego *kokutai*. To *kokutai* jest wieczną i niezmienną opoką naszego narodu i świeci olśniewająco w naszej narodowej historii”³⁵⁹. Dokument zawierał charakterystykę japońskiego cesarstwa i podkreślał znaczenie takich cnót, jak: lojalność względem cesarza, miłość synowska oraz patriotyzm. Zgodnie z jego treścią cesarz Japonii był najwyższą wartością. Jedyne on mógł sprawować władzę. Co ważne, dokument ten pojawił się w okresie szczytu nacjonalistycznej indoktrynacji – po napaści Japonii na Chiny. Odegrał on istotną rolę w procesie propagowania nipponizmu i militarizmu³⁶⁰.

Japońscy nacjonaści uważali, że przyczyną złej sytuacji w państwie jest przejmowanie zbyt wielu wzorów kultury Zachodu, co miało niekorzystnie wpłynąć na charakter narodu Japończyków. Odtąd celem stało się więc oczyszczenie kraju ze wszelkich obcych naleciałości, w myśl hasła: „*sōnō tōkan*” (jap. 尊皇討奸, „czcić cesarza, zniszczyć zdrajców”) i przywrócenie władzy cesarskiej.

Z czasem hasła *kokutai* ewoluowały w kierunku militarizmu. Wszyscy ci, którzy jeszcze publicznie głosili zachodnie teorie, stawali się celem zamachów³⁶¹. Nacjonaści przypisywali Japonii szczególną rolę w Azji: miała ona stanąć na czele ruchu, który wyzwoli azjatycki kontynent spod brzemienia obcych mocarstw. Powrót do tradycyjnych wartości pod wodzą cesarza miał sprawić, że Japonia będzie mogła wypełnić swoje mesjańskie posłannictwo (to przypomina jako żywo amerykański *Manifest Destiny*). Tylko Japonia i jej „boski” cesarz może odegrać rolę narodu wybranego i zaprowadzić pokój w Azji i na świecie. W realizacji tej dziejowej misji miała pomóc armia japońska, która podlegała władzy bezpośredniej cesarza i z ogromnym oddaniem służyła narodowi japońskiemu.

Jak pisał w swoim dzienniku w 1933 roku jeden z rzeczników odbudowy Japonii, generał Masaki Jinzaburō (jap. 真崎 甚三郎, 1876–1956): „Kiedy idea Wielkiej Japonii ogarnie ludzkie umysły, rozpocznie się – jako sprzeciw wobec ideologii Zachodu – proces integrowania się świadomości narodów Dalekiego Wschodu wokół Ducha Wielkiej Japonii. [...] [Armia] powinna oświecać i prowadzić ludzkie serca, gdyż czerpie tajemną siłę ze Świętego Miecza Sprawiedliwości. [...] Japoński żołnierz musi pamiętać o tym, że jest wojownikiem cesarskim, walczącym dla cesarza i jedyne na świecie Narodu, który bóstwa wybrały do wypełnienia dziejowej misji zjednoczenia

³⁵⁹ *Kokutai- no hongī*, Mombusho, Tōkyō 1937, s. 9.

³⁶⁰ K. Luhmer, *Moral Education in Japan*, [w:] „Journal of Moral Education” 19 (3)/1990, s. 178.

³⁶¹ Zamachy często zwane były incydentami.

świata”³⁶². Ta śmiała idea miała pomóc Japonii w wyjściu z kryzysu ekonomicznego i impasu politycznego.

Aby podkreślić rolę cesarza, w dyskursie nacjonalistycznym okresu Shōwa nastąpiła zmiana jego oficjalnego tytułu na *Dai Nihon-koku Tennō*³⁶³. Okres Shōwa obfitował w teksty ministerstwa edukacji Japonii rozniewające w japońskiej młodzieży uczucia nacjonalizmu i ugruntowujące w młodych Japończykach przekonanie o boskim pochodzeniu cesarza³⁶⁴: „Tron cesarski trwać będzie wiecznie. Jak niebo i ziemia i będzie rozkwitać po wsze czasy. To rzekłszy wzięła boskie lustro, boski miecz i boskie klejnoty, po czym wręczyła je księciu mówiąc: Czcij to lustro jak mnie samą. [...] Boski wnuk zeszedł na górę Takachibo w prowincji Hyūga (na Kiusiu). Co uczyniwszy, zgodnie ze słowami Amaterasu, zaczął rządzić krajem japońskim”³⁶⁵. Jako przykład tej nacjonalistycznej indoktrynacji od najmłodszych lat Jolanta Tubielewicz wskazuje podręcznik do historii dla V klasy z 1939 roku, z którego młodzi obywatele Japonii uczyli się, że władza cesarza powinna być kultywowana, a cały naród powinien czcić władcę.

Kokutai no hongī pozwoliło ukształtować japońską tożsamość narodową. Rzecznicy nacjonalizmu szukali poparcia dla tejże ideologii, czerpiąc z narodowego dziedzictwa kultury i odwołując się do symboliki oraz mitologii. Japońska propaganda nacjonalistyczna aż do roku 1945 legitymizowała działania wojenne prowadzące do ekspansji tego kraju w Azji.

³⁶² Masaki Jinzaburō, 1981–1987. *Masaki Jinzaburō nikki* [Masaki Jinzaburō diary], 6 vols, Yamakawa Shuppansha, Tōkyō 1981. 真崎甚三郎 1981–1987. 「真崎甚三郎日記」、6巻、東京山川出版社 1981 [w:] E. Pałasz-Rutkowska, *General Masaki Jinzaburō and the Imperial Way Faction (Kōdōha) in the Japanese Army, 1932–1936*, “Orientalia Varsoviensia”, Nr.4, WUW, Warszawa 1990.

³⁶³ B. Ami-Shillony, *Revolt in Japan. The Young Officers and the February 26, 1936 Incident*, Princeton University Press, Princeton-New Jersey 1973, s. 51.

³⁶⁴ H. Wray, *Ministry of Education (Mombusho)*, [w:] J. L. Huffman (red.), *Modern Japan. An Encyclopedia of History, Culture, and Nationalism*, Garland, New York-London 1998, s. 155.

³⁶⁵ J. Tubielewicz, *Mitologia Japonii*, WAiF, Warszawa 1986, s. 64-65.

1.8 Nacjonalizm amerykański świadectwem przekonań o wyższości białej rasy (koncepcja WASP)

*Nasz główny i zasadniczy cel stanowi utrzymanie
panowania białej rasy w tej Republice.
Historia i fizjologia uczą nas, że należymy do rasy,
którą Natura obdarzyła wyraźną wyższością nad
wszystkimi innymi rasami, i że Stwórca w ten sposób
wynosząc nas nad zwykły standard ludzkiego stworzenia
zamierzał dać nam panowanie nad niższymi rasami,
którego żadne ludzkie prawa nie mogą nam na stałe odebrać³⁶⁶.*

(Oficjalne pouczenie dla nowych rekrutów Ku-Klux-Klanu, 1867)

Stany Zjednoczone już od połowy XIX wieku przyjmowały imigrantów z Azji, wykorzystując ich jako robotników do budowy linii kolejowych, zatrudniając w przemyśle odzieżowym, rolnictwie, fabrykach, hutach i kopalniach. Ojcowie Założyciele USA marzyli o tym, aby zjednoczyć „mieszkańców wszystkich ziem od przylądka Breton do Missisipi”³⁶⁷. Z każdym zdobytym terytorium (Teksas, Oregon, Kalifornia czy Meksyk) coraz bardziej pogłębiały się nastroje nacjonalistyczne w Stanach Zjednoczonych. Prezydent George Washington w 1873 roku zachęcał do osiedlania się w Ameryce następującymi słowami: „Łono Ameryki jest otwarte, aby przyjąć nie tylko bogatych i szacownych cudzoziemców, ale też zniewolonych i prześladowanych ze wszystkich narodów i religii. Powinniśmy zaprosić ich do udziału we wszelkich naszych prawach i przywilejach, jeśli tylko poprzez swoją uczciwość i właściwe prowadzenie się zechcą się dołączyć”³⁶⁸. Imigracja obejmowała trzy fale, z których każda następna była silniejsza od poprzedniej³⁶⁹.

³⁶⁶ Cyt. za: H. Brogan, *Historia Stanów Zjednoczonych...*, dz. cyt., s. 384.

³⁶⁷ Cyt. za: R. V. Alstyne, *The Rising American Empire*, W. W. Norton & Company, New York 1974, s. 8 i następne.

³⁶⁸ Cyt. za: J. Huthmacher, *A Nation of Newcomers, Ethnic Minorities in American History*, Dell Publishing, New York 1972, s. 108.

³⁶⁹ I fala imigracji miała miejsce w latach 30. i 40. XIX wieku. Do Stanów Zjednoczonych przybyło wówczas 427 833 imigrantów. Trwająca od lat 70. XIX wieku II fala napływu obcej ludności objęła

Z biegiem czasu napływ imigrantów zaczął jednak przekraczać granice społecznego przyzwolenia. W kraju tak dotąd otwartym na obce nacje zaczęły się rodzić nastroje antyimigracyjne. Chociaż stanowisko Amerykanów wobec napływu ludności ewoluowało wraz ze zmianą aktualnej koniunktury gospodarczej, a także społecznej i ideologicznej, to próbowano je łączyć z hasłami proklamowanymi przez *Manifest Destiny* czy *American Dream*. Jak pisze Longin Pastusiak: „Doktryna Boskiego Przeznaczenia była równoznaczna z patriotyzmem”³⁷⁰. Jeżeli w grę wchodziła obrona własnych interesów narodowych, Amerykanie potrafili niezwykle szybko się zjednoczyć i zażegnać niebezpieczeństwo ze strony innych mocarstw.

Pod koniec XIX wieku zwolennicy przyjmowania obcokrajowców zaczęli zmieniać nastawienie na izolacjonistyczne, natywistyczne i ksenofobiczne³⁷¹. Do USA najczęściej emigrowali Europejczycy: Włosi, Niemcy, Polacy, Rosjanie oraz mieszkańcy Wielkiej Brytanii, a także ludność pochodzenia azjatyckiego (głównie Chińczycy). Wielu z nich nie udało się zaaklimatyzować na obcym lądzie, więc zmuszeni byli wrócić tam, skąd przybyli. Ci, którym to się jednak powiodło, zostawali tutaj na stałe³⁷². Zmiana nastawienia wobec imigrantów była spowodowana napływem ludności pochodzenia azjatyckiego. Chińska imigracja do amerykańskiego stanu Kalifornia przeżyła szczytowy okres około 1852 roku, podczas tzw. gorączki złota³⁷³. Rosnące napięcie społeczne, wynikające z niekontrolowanego napływu cudzoziemców, wymusiło na rządzie stanowym i władzach federalnych podjęcie radykalnych działań. Między 1850 a 1870 rokiem stan Kalifornia uchwalił szereg ustaw, które ugodziły w chińskich imigrantów³⁷⁴.

788 992 cudzoziemców, natomiast III przynosiła milion przybyszy rocznie w okresie dziesięciolecia poprzedzającego I wojnę światową. Zob. H. Brogan, *Historia Stanów...*, dz. cyt., s. 444.

³⁷⁰ Zob. L. Pastusiak, *Droga Stanów Zjednoczonych...*, dz. cyt., s. 111.

³⁷¹ Zob. G. Babiński i M. Kapiszewska (red.), *Zrozumieć współczesność: księga jubileuszowa dedykowana prof. Hieronimowi Kubiakowi w 75. rocznicę urodzin*, Oficyna Wydawnicza AFM Krakowskie Towarzystwo Edukacyjne, Kraków 2009, s. 536.

³⁷² Początki pobytu dla każdego były bardzo trudne, bowiem nie każdemu pozwalano zostać na terenie USA. Wszystkich nowo przybyłych poddawano badaniom kontrolnym na Ellis Island. Jeżeli przeszli je pomyślnie, mogli kontynuować swój pobyt w Ameryce. Nowa ojczyzna wymagała od nich tego, żeby sławili swoje nowe miejsce pobytu i byli z niego dumni. Aby korzystać w pełni z praw obywatelskich, musieli nauczyć się języka angielskiego, szanować symbole narodowe Stanów Zjednoczonych oraz kulturę tego kraju.

³⁷³ W XIX wieku (lata 1848–1855), na wieść o odkryciu złóż złota w okolicach San Francisco, wybuchła tzw. gorączka złota. Było to przełomowe wydarzenie w dziejach całej Kalifornii. Dzięki masowemu napływowi osadników i poszukiwaczy złota stan zaczął się rozwijać. Por. J. Smith Holliday, *The World Rushed In: The California Gold Rush Experience*, University of Oklahoma Press, Oklahoma 2015. Zob. także: R. Grayson, *California's Gold Rush*, ABDO, Minnesota 2012; S. Rivera, *The California Gold Rush*, ABDO, Minnesota 2010.

³⁷⁴ California Anti-Chinese Legislation, 1852–1878 [w:] <http://immigrants.harpweek.com/ChineseAmericans/2KeyIssues/CaliforniaAnti.htm> (dostęp: 5.08.2015).

By móc prowadzić działalność gospodarczą Chińczycy, musieli wykupić specjalną licencję. Władze USA zaczęły wręcz dyskryminować ludność azjatycką, utrudniając przybyszom z tamtej części świata drogę do uzyskania obywatelstwa. Jak Amerykanie traktowali Azjatów, pokazała przyjęta w 1870 roku ustawa o naturalizacji³⁷⁵, kiedy to kongres Stanów Zjednoczonych przyznał prawa obywatelskie byłym niewolnikom pochodzenia afrykańskiego. Senat odrzucił postulowaną poprawkę, dzięki której ustawa objęłaby również chińską ludność przybyłą do USA.

Stany Zjednoczone potrzebowały taniej siły roboczej z Chin do budowy amerykańskiej kolei. Do tej wymagającej dużego wysiłku, nisko płatnej pracy Amerykanie zatrudniali także imigrantów z Irlandii oraz Europy Wschodniej. Tymczasem „rodowici” mieszkańcy USA uczestniczyli w kalifornijskiej gorączce złota bądź też angażowali się w działania mające na celu eksterminację Indian, aby móc skorzystać z postanowień ustawy *Homestead Act*, pod którą prezydent Abraham Lincoln złożył podpis w 1862 roku³⁷⁶.

Następnym antyimigracyjnym prawem federalnym było The Page Act z 1875 roku³⁷⁷. Ów akt prawny zabraniał przyjazdu do Stanów Zjednoczonych wszystkim osobom „niepożądanym”, określonym tu jako „robotnicy przymusowi”, skazanym, „wszystkim pochodzącym z Chin, Japonii czy innego kraju orientального”, a także ludziom zamieszkanym w „lubieżne i niemoralne zachowania” oraz azjatyckim kobietom, zajmującym się prostytutką³⁷⁸.

W 1879 roku zwolennicy ograniczenia imigracji doprowadzili do uchwalenia ustawy ograniczającej liczbę przybywających na statkach do USA imigrantów z Azji Wschodniej. Tzw. *15 Passenger Bill*³⁷⁹ określała dozwoloną liczbę chińskich pasażerów mogących przybyć do wybrzeży USA na pokładzie jednego statku. Ta liczba to piętnaście osób. Liderzy partii popierających tę ustawę przekonywali sceptyków, że Chińczycy „zawsze byli, są i będą obcymi, którym nie wolno ufać”³⁸⁰. Nie zdołali oni jednak przeciągnąć na swoją stronę prezydenta Rutherforda Hayesa (1822–1893), który

³⁷⁵ Naturalization Act 1870 [w:] <http://memory.loc.gov/cgi-bin/ampage?collId=llcg&fileName=094/llcg094.db&recNum=724> (dostęp: 5.08.2015).

³⁷⁶ L. A. Sosnowski, *Natywizm: nacjonalizm po amerykańsku*, [w:] <http://www.lessosnowskilaw.com/#!natywizm-nacjonalizm-po-amerykasku/c19f> (dostęp: 12.04.2015).

³⁷⁷ *1875 Page Law (An act supplementary to the acts in relation to immigration)* March 3, 1875. [w:] http://library.uwb.edu/guides/usimmigration/1875_page_law.html (dostęp: 5.08.2015).

³⁷⁸ K. Abrams, *Polygamy, Prostitution, and the Federalization of Immigration Law* [w:] „Columbia Law Review” 105.3 /04.2005, s. 641-716.

³⁷⁹ Zob. M. Gold, *Forbidden Citizens: Chinese Exclusion and the U.S. Congress: a Legislative History*, The Capitol Net, Washington 2012, s. 33-84.

³⁸⁰ Ibidem.

zawetował ten projekt prawa jako niezgodny z traktatami amerykańsko-chińskimi (The Burlingame Treaty), gwarantującymi swobodny przepływ ludzi³⁸¹. Przeciwnicy imigracji z Azji nie chcieli jednak dać za wygraną i zgłaszali w kolejnych latach do Kongresu nowe propozycje ustaw antychińskich.

W 1882 roku, po wybudowaniu First Transcontinental Railroad, na mocy Chinese Exclusion Act³⁸² wstrzymano imigrację wykwalifikowanych robotników z Chin na okres 20 lat oraz zakazano naturalizacji osób pochodzenia chińskiego. W 1884 roku Exclusion Law Amendments³⁸³, wprowadziły rygorystyczne wymogi dokumentacyjne, dotyczące celu podróży Chińczyków i „osób przybywających z obcego mocarstwa”³⁸⁴. W 1888 roku Scott Act³⁸⁵ zakazał robotnikom azjatyckim powrotu do Stanów Zjednoczonych, natomiast Geary Act³⁸⁶, z 1892 roku, przedłużył obowiązywanie wszystkich wcześniejszych ustaw, dotyczących wykluczenia ludności chińskiej na kolejne 10 lat oraz nałożył na mieszkańców Azji obowiązek posiadania tzw. „certyfikatu rezydencji” zezwalającego na pracę w USA.

Na przełomie XIX i XX wieku w Stanach Zjednoczonych zapanował szczególnie niepokój związany z falą imigrantów. To wielonarodowe państwo nie było już w stanie dłużej tolerować ściągających tu zewsząd przybyszów. Wrogi stosunek, głównie do Azjatów, można było zaobserwować w Kalifornii, gdzie nastąpiła eskalacja wrogości wobec obywateli japońskich. Powstała cała lista książek ostrzegających obywateli USA przed konsekwencjami napływu do kraju ludności „niższych ras”. Z publikacji tych Amerykanie dowiadywali się, że rasy alpejska³⁸⁷, śródziemnomorska³⁸⁸, żydowska³⁸⁹

³⁸¹ Por. A. Gyory, *Closing the Gate: Race, Politics, and the Chinese Exclusion Act*, University of North Carolina Press, North Carolina 1998, s. 166-169. Więcej o Burlingame Treaty 1868 [w:] <https://history.state.gov/milestones/1866-1898/burlingame-seward-treaty> (dostęp: 5.08.2015).

³⁸² *Chinese Exclusion Act 1882* [w:]

<http://www.ourdocuments.gov/doc.php?flash=true&doc=47&page=transcript> (dostęp: 5.08.2015).

³⁸³ *Exclusion Law Amendments 1884* [w:]

http://www.fjc.gov/history/home.nsf/page/tu_exclusion_doc_3.html (dostęp: 5.08.2015).

³⁸⁴ Ibidem.

³⁸⁵ *Scott Act 1888* [w:] http://www.fjc.gov/history/home.nsf/page/tu_exclusion_doc_4.html (dostęp: 5.08.2015); <http://immigrants.harpweek.com/ChineseAmericans/2KeyIssues/ScottAct.htm> (dostęp: 5.08.2015).

³⁸⁶ *Geary Act 1892* [w:] <http://www-rohan.sdsu.edu/dept/polsciwb/brianl/docs/1892GearyAct.pdf> (dostęp: 5.08.2015).

³⁸⁷ Rasa alpejska należy do grupy rasowej atlantyckiej odmiany białej. Zob. Rasa zachodnio-alpejska [w:] <http://antropologia-fizyczna.pl/typologia-antropologiczna/koncepcja-ras-geograficznych-b-lundman/rasa-zachodnio-alpejska> (dostęp: 16.05.2015).

³⁸⁸ Typ śródziemnomorski (homo mediterraneus, westische Rasse niemieckich autorów, rasa iberyjsko-insularna Denikera), reprezentowany najliczniej w południowych Włoszech, Francji i na półwyspie Pirenejskim, a w mniejszym nasileniu także w innych krajach europejskich. Zob. Rasy ludzkie [w:] <http://www.gutenberg.czyz.org/word,64980> (dostęp: 17.06.2015).

³⁸⁹ Naród semicki zamieszkuje w starożytności Palestynę. W czasach antycznych językiem Żydów był hebrajski, natomiast od średniowiecza aż po nowożytność rozproszona po całym świecie ludność

i czarna³⁹⁰ są podrzędnymi wobec najlepszej rasy nordyckiej³⁹¹. W roku 1902 i 1904 Kongres USA zaaprobował prawa, które dyskryminowały ludność chińską przebywającą na terytorium Stanów Zjednoczonych. Uchwalenie ustaw, które jednoznacznie wykluczały Chińczyków, doprowadziło w 1905 roku do antyamerykańskich protestów ze strony tejsze mniejszości. Prezydent Theodore Roosevelt wymusił na rządzie chińskim, by ten przekonał strajkujących do zakończenia akcji protestacyjnej³⁹². Kongres zdecydował o powołaniu Komisji Imigracyjnej (ang. Immigration Commission), na czele której stanął amerykański polityk, senator William Dillingham (1843–1923). Miała ona kontrolować imigrantów, jak również podejmować odpowiednie kroki w przypadku jakichkolwiek konfliktów. W wyniku działania komisji w 1911 roku powstał 42-tomowy *Raport Dillinghama* (ang. *Dillingham Report*), który potwierdził, że przebywający w USA imigranci z Europy Wschodniej i Południowej są w tym państwie o wiele gorzej traktowani niż imigranci z Europy Zachodniej i Północnej³⁹³.

Stany Zjednoczone prowadziły ówczesznie politykę, której bazą był nacjonalizm, regionalizm, sięganie do przeszłości, obrona klasowego podziału społecznego oraz sprzyjanie nastrojom antycudzoziemskim (tzw. *antiforeignism*)³⁹⁴. Edward Burke określił imperium amerykańskie mianem agregatu wielu stanów, mającego wspólnego władcę – bez względu na to, czy nazywa się go monarchą, czy też prezydentem republiki³⁹⁵. Amerykańscy federaliści zaczęli oskarżać cudzoziemców o wywoływanie konfliktów i ingerowanie w problemy wewnętrzne USA. W kraju coraz szersze poparcie zdobywała koncepcja WASP (White-Anglo-Saxon-Protestant)³⁹⁶. Jej propagatorzy wyносили w początkach XX wieku ponad wszystkie inne typy ludzkie

żydowska posługuje się wieloma różnymi językami. Żydzi nie są jednolitą grupą religijną i etniczną. Zob. www.jewish.org.pl (dostęp: 15.05.2015).

³⁹⁰ Jedną z takich książek była *The passing of the Great Race* Madisona Granta wydana w 1916 roku. Zob. H. Brogan, *Historia Stanów...*, dz. cyt., s. 446. Czarna odmiana człowieka zwana również negroidalną. Zob. Czarna odmiana człowieka [w:] <http://antropologia-fizyczna.pl/typologia-antropologiczna/kierunek-czekanowskiego/odmiana-czarna> (dostęp: 15.05.2015).

³⁹¹ Rasa nordycka lub typ północnoeuropejski (homo nordicus) rozprzestrzeniony na północnym zachodzie Europy, najsilniej w Skandynawii (głównie w Szwecji) i Wielkiej Brytanii. Spotykany poza tym w Estonii, Finlandii, Litwie, Łotwie, Niemczech, Polsce oraz innych krajach europejskich i pozaeuropejskich. Zob. <http://www.gutenberg.czyz.org/word,64980> (dostęp: 12.05.2015).

³⁹² *Chinese Immigration and the Chinese Exclusion Acts* [w:] <https://history.state.gov/milestones/1866-1898/chinese-immigration> (dostęp: 4.08.2015).

³⁹³ G. Babiński i M. Kapiszewska (red.), *Zrozumieć współczesność...*, dz. cyt., s. 536.

³⁹⁴ L. Pastusiak, *Droga Stanów Zjednoczonych...*, dz. cyt., s. 59.

³⁹⁵ *Ibidem*, s. 33.

³⁹⁶ Koncepcja WASP pochodzi z XVIII i XIX wieku. Określała zarówno elity społeczne i polityczne USA, jak i pożądaną przynależność kulturowo-etniczną. Zob. A. Peck, *Konstruowanie historii: Prezentacja i percepcja Polski w amerykańskich podręcznikach akademickich i szkolnych*, WUJ, Kraków 2010, s. 51.

rasę anglo-saksońską i wychwalali białego Anglo-Saksona pochodzenia brytyjskiego bądź północnoeuropejskiego oraz wyznania protestanckiego jako tego, który ma do zrealizowania dziejową misję³⁹⁷. Popularyzatorem tej koncepcji był Josiah Strong, który w broszurze *Our Country* z 1886 roku tak pisał o specjalnych prawach przysługujących tej grupie etnicznej: „Z pewnością bycie chrześcijaninem, Anglo-Saksonem i Amerykaninem w tym pokoleniu jest stanem na szczycie przywilejów”³⁹⁸. Samuel Huntington, badacz zgłębiający problematykę amerykańskiej tożsamości narodowej, twierdzi, że amerykańska kultura, system wartości i mentalność wyrosły z brytyjskiego protestantyzmu, a zasada tolerancji religijnej odnosiła się wyłącznie do różnorodnych nurtów protestanckich³⁹⁹. Aby uregulować w jakiś sposób kwestię imigrantów, rząd USA opracował dwie ustawy: Expatriation Act i Gentlemen’s Agreement. Zgodnie z założeniami pierwszej z nich Amerykanka, która wyszła za mąż za cudzoziemca, traciła z tego powodu obywatelstwo Stanów Zjednoczonych. Druga ustawa podtrzymywała zakaz wydawania Japończykom w ich kraju paszportów, dlatego też nie mogli oni przybywać do USA w celach zarobkowych. W zamian ludność amerykańska miała przestać prześladować imigrantów, którzy już wcześniej osiedlili się w Kalifornii.

Amerykanom od początku istnienia ich państwowości zależało na konsolidacji kraju. Deklarując wolę umocnienia ładu międzynarodowego, prezydent Wilson w następującym tonie wypowiadał się na temat nacjonalizmu: „Nacjonalizm przejawia się w bardzo różnych dziedzinach. Interwencje w Ameryce Łacińskiej służyły potężnym interesom ekonomicznym. Aby jednak powiększyć swój dobrobyt, Ameryka musi zamknąć się za podwójną barierą, która chroniłaby ją przed konkurencją obcego przemysłu oraz przed zbyt dużym napływem emigrantów, zagrażającym wewnętrznej równowadze”⁴⁰⁰. Zarówno ów protekcyjizm celny, jak i dyskryminacja ludności pochodzenia azjatyckiego miały miejsce już na wiele lat przed pierwszą wojną światową i długo po jej zakończeniu”⁴⁰¹.

³⁹⁷ W latach 1830–1850 nastąpił wzrost zainteresowania historią USA. Powołano wówczas około 35 towarzystw historycznych, które popularyzowały wiedzę o kulturze i historii Stanów Zjednoczonych. Zob. W. Osiatyński, *Ewolucja amerykańskiej myśli społecznej i politycznej. Współczesne doktryny polityczno-prawne USA*, PWN, Warszawa 1983, s. 214.

³⁹⁸ J. Strong, *Our Country: Its Possible Future and Its Present Crisis*, Harvard University Press, Cambridge 1963, s. 176.

³⁹⁹ S. P. Huntington, *Who Are We? The Challenges to America’s National Identity*, Simon & Schuster, New York 2004, s. 41.

⁴⁰⁰ C. Julien, *Imperium amerykańskie*, Książka i Wiedza, Warszawa 1971, s. 168–169.

⁴⁰¹ *Ibidem*, s. 169.

W 1921 roku weszła w życie ustawa Johnson Quota Act⁴⁰². Oparta na wynikach spisu ludności, regulowała ona imigrację do Stanów Zjednoczonych. Następnym posunięciem władz były ustawy z lat 1921–1965. Tzw. National Origins Formula nie tylko ograniczyły imigrację z Europy do 150 tysięcy osób rocznie, ale również nakazały całkowity zakaz imigracji z krajów azjatyckich (National Origins Act i Asian Exclusion Act)⁴⁰³. Z kolei prawo wprowadzone w 1927 roku, The National Origins Act, określiło limit ludności przybywającej do USA na nie więcej niż 150 tysięcy, z zastrzeżeniem jednak, że z powyższej liczby ponad 60 procent imigrantów miało pochodzić z Wielkiej Brytanii oraz Niemiec.

Prezydent Calvin Coolidge podkreślał, że „Ameryka powinna pozostać amerykańska” (America must remain American)⁴⁰⁴. Popularne w tym okresie teorie eugeniczne mówiły o niższości pozostałych ras, ich niskim poziomie inteligencji, niezaradności życiowej prowadzącej do ubóstwa i alkoholizmu⁴⁰⁵. Amerykańskie społeczeństwo miało dominować nad nienordyckimi rasami europejskimi i azjatyckimi. Tymi drugimi w szczególny sposób pogardzano, a ich przedstawiciele poniżano i odmawiano im obywatelskich praw (to w nich wymierzone były zapisy ustaw wykluczających). Jak pisze Arthur A. Ekirch Jr.: „Misja Ameryki była potwierdzeniem unikalności kraju i jego instytucji. Takie utopijne i nacjonalistyczne koncepcje dodawały siłę i żywotności amerykańskiej polityce zagranicznej”⁴⁰⁶. Wielu amerykańskich nacjonalistów sprzeciwiało się ekspansji terytorialnej USA. Uważali oni bowiem, że zajmowanie terenów innych krajów spowoduje napływ do Stanów Zjednoczonych ludności nieodpowiedniej rasowo, a to z kolei pokala „czysty” naród amerykański. Przewaga militarna i wyższość rasowa Amerykanów miały – z zamierzenia – doprowadzić do zwycięstwa i zaprowadzenia światowego ładu.

⁴⁰²Por. SIXTY-SEVENTH CONGRESS . Sess. I . CH. 8. 1921 [w:]

<http://legisworks.org/sal/42/stats/STATUTE-42-Pg5a.pdf> oraz *1921 Emergency Quota Law* (An act to limit the immigration of aliens into the United States) (dostęp: 14.05.2015);

http://library.uwb.edu/static/USImmigration/1921_emergency_quota_law.html (dostęp: 14.05.2015).

⁴⁰³ Prawo zakazujące Chińczykom imigracji do USA zniesiono dopiero w 1941 roku; Zob. M. Lemay, E. R. Barkan (red.), *U.S. Immigration and Naturalization Laws and Issues: A Documentary History*, Greenwood Press, Santa Barbara, California 1999.

⁴⁰⁴ Zob. A. Peck, *Konstruowanie historii...*, dz. cyt., s. 52.

⁴⁰⁵ A. Peck, *Eugenika w tradycji europejskiej i amerykańskiej: postmodernistyczna debata nad wartościami modernistycznymi* [w:] *Europa wspólnych wartości*, t. 3, red. nauk. Z. Drozdowicz, M. Iwaszkiewicz, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Umiejętności Społecznych, Poznań 2006, s. 84.

⁴⁰⁶ A. A. Ekirch Jr., *Ideas, Ideals and American Diplomacy: A History of Their Growth and Interaction*, Appleton-Century-Crofts, New York 1966, s. 38.

Podsumowanie

Analizując doktrynę izolacjonizmu w Japonii oraz w Stanach Zjednoczonych, należy podkreślić, że na jej rozwój miały wpływ różnorodne czynniki – poczynając od geograficznych, a kończąc na ekonomicznych i politycznych. Różnice między izolacjonizmem japońskim a izolacjonizmem amerykańskim wynikały z faktu, że doktryna ta realizowana była w tak odległych od siebie krajach. Japończycy zastosowali politykę *sakoku* w XVII wieku, natomiast USA przyjęli za obowiązujący izolacjonizm pod koniec XVIII wieku.

Podstawą ideologii izolacjonizmu w Stanach Zjednoczonych było przekonanie o szczególnym „posłannictwie” narodu amerykańskiego, natomiast izolacja Japonii miała zapobiec rozbiciu władzy i rozprzestrzenianiu się chrześcijaństwa. Odmienne były też warunki społeczno-kulturowe prowadzące do rozwoju tej ideologii na gruncie obu krajów. Japonia zamknęła się na kontakty z Zachodem z obawy przed rozszerzającymi się wpływami przybyszów z Półwyspu Iberyjskiego oraz Portugalii. Choć wymiana handlowa z nimi przynosiła korzyści, to jednak Europejczycy nie potrafili dostosować się do zasad panujących na archipelagu. Ich przekonania, język, zwyczaje, zachowanie, a przede wszystkim religia stanowiły dla rządzących nie lada problem.

Niezwykle drażliwą kwestią były próby przekonywania kolejnych siogunów o wyższości władzy boskiej nad władzą cesarza. Japońską władzę przeraziła ponadto wzrastająca liczba japońskich konwertytów na katolicyzm. Wśród Japończyków coraz silniejsza była obawa, że ich państwo stanie się celem ekspansji Hiszpanii w Azji. W kraju samurajów wzmogła się więc (inspirowana odgórnie) wrogość wobec cudzoziemców. Tokugawowie uznali chrześcijaństwo za sprzeczne z japońską tradycją i panującym porządkiem społecznym. Aby ukrócić działalność misjonarską, przywódcy w Edo wydali szereg dekretów zakazujących praktyk chrześcijańskich i rozpoczęli okrutne prześladowania wyznawców Jezusa Chrystusa. Wkrótce też panujący siogunacki ród zarządził izolację Japonii od wpływów zewnętrznych, co zdaniem Tokugawów miało zapewnić Japończykom bezpieczeństwo i suwerenność. Decyzją sioguna Tokugawy Iemitsu w 1635 roku Japonia zastosowała zatem politykę *sakoku*.

W przypadku Japonii alienacja spowodowała, że kontakt mieszkańców ze światem zewnętrznym prawie nie istniał. Krajem nie wstrząsały żadne wojny domowe. Spokój odizolowanych Japończyków burzyły jedynie częste i dotkliwe katastrofy

naturalne. Rządzący byli przekonani o samowystarczalności ekonomicznej kraju (ryż). Dzięki rygorom politycznym i trwałej, hierarchicznej strukturze społecznej w kraju panował pokój, a japońska gospodarka przeżywała rozkwit.

W okresie japońskiej samoizolacji różni cudzoziemcy próbowali bezskutecznie nawiązać kontakty z Japonią. Do przełamania polityki izolacji kraju doprowadził amerykański komodor Matthew Callbright Perry. Przeraził on siogunackie władze, przybywszy do dalekiego azjatyckiego kraju wraz z siejącą grozę eskadrą amerykańskich okrętów. Dalsze trwanie Japonii w odosobnieniu hamowałoby naturalny proces rozwoju japońskiego społeczeństwa. W kraju brakowało środków finansowych i zasobów surowcowych, a słaba armia nie była w stanie obronić Japończyków przed zewnętrznymi zagrożeniami.

USA zaistniały na forum międzynarodowym dopiero w XVIII wieku, po ogłoszeniu w 1776 roku Deklaracji niepodległości Stanów Zjednoczonych. Pierwszy amerykański prezydent, George Washington, postulował niewiązanie się USA dla własnego dobra w żadne zagraniczne sojusze. W 1793 roku przywódca amerykańskiego państwa ogłosił proklamację neutralności, która zapoczątkowała długi okres izolacji tego kraju. Zgodnie z jej założeniami obywatele amerykańscy byli zobligowani do zachowania bezstronności w konfliktach europejskich.

Dążenie kolejnych prezydentów Stanów Zjednoczonych do zachowania neutralności i nieangażowanie się w sojusze, które wymuszałyby na nich polityka kolonialna, wynikało z wierności koncepcji Ojców Założycieli USA, przekonanych o wielkiej odpowiedzialności dziejowej ciąży na amerykańskim narodzie. Ci zasłużeni Amerykanie wierzyli, że Opatrzność wyznaczyła Stanom Zjednoczonym misję do spełnienia – mieli oni mianowicie zaszczerpić na całym świecie zasady demokracji i nieść temu światu pokój. W 1823 roku prezydent USA James Monroe przedstawił w orędziu do Kongresu zasady doktryny, podług której kontynent amerykański nie może być przedmiotem kolonizacji ani też celem europejskiej ekspansji politycznej. Jak wynikało z treści tego dokumentu, Stany Zjednoczone zobowiązywały się nie ingerować w sprawy państw europejskich oraz ich kolonii. Uwaga Amerykanów miała skoncentrować się tylko na półkuli zachodniej. Doktryna izolacjonizmu zdecydowała o obrazie polityki zagranicznej USA w XIX wieku. Zdaniem prezydenta Jamesa Polka była ona gwarantem zachowania równowagi sił w świecie. W następnych latach treść doktryny izolacjonizmu modyfikowano, dostosowując ją do zaistniałej sytuacji politycznej.

Izolacjonistyczny charakter polityki międzynarodowej Stanów Zjednoczonych pozwolił Amerykanom skupić się na podboju własnego kontynentu i sprawowaniu kontroli nad sytuacją nowo powstałych republik w Ameryce Południowej i Środkowej.

Co warte podkreślenia, Amerykanie nie izolowali się od rynków zagranicznych. Rządzący USA wręcz zabiegali o swobodny przepływ towarów. Izolacjonizm amerykański miał w swoim założeniu sprzyjać ekspansji gospodarczej państwa. Podtrzymywanie zasady neutralności oraz kontynuacja polityki nieingerowania w spory na kontynencie europejskim pozbawiały Stany Zjednoczone wpływu na decyzje tychże państw i nie podnosiły pozycji USA na arenie międzynarodowej. Administracja amerykańska kontynuowała politykę izolacjonizmu względem innych państw w pierwszej i drugiej dekadzie XX wieku.

Za prezydentury Woodrowa Wilsona doktryna izolacjonizmu była wykorzystywana do interwencji w Ameryce Środkowej i na Karaibach, bowiem Stany Zjednoczone zachowały neutralność w I wojnie światowej. USA pragnęły stać się silnym graczem. Prezydent Wilson nie bał się użyć siły militarnej, gdy zagrożony był interes jego ojczyzny. Amerykańskie państwo szybko powróciło jednak do polityki izolacji, czego manifestacją było nieprzystąpienie do Ligi Narodów. W 1928 roku Stany Zjednoczone podpisały Pakt Brianda-Kelloga⁴⁰⁷, traktujący o wyrzeczeniu się wojny jako instrumentu polityki narodowej. Niekontrolowany napływ imigrantów z Azji do USA skutkowało wprowadzeniem ustawowych ograniczeń liczby osób mogących przybyć do tego kraju.

W ciągu trzeciej dekady XX wieku rząd federalny uchwalił szereg przepisów mających zapobiec uwikłaniu się USA w jakiś niepotrzebny konflikt zbrojny, jasno określając zasady neutralności. Choć wprowadzona w marcu 1941 roku ustawa federalna Lend-Lease Act była sygnałem do zmiany stanowiska rządu wobec obowiązującej polityki, to jednak niespodziewany atak Japończyków na Pearl Harbor w 1941 roku sprawił, że Stany odeszły od polityki izolacjonizmu.

Japonia i Stany Zjednoczone implementowały politykę ekspansjonizmu głównie z powodów ekonomicznych, militarnych oraz kulturowych. Źródła ekspansji Japonii

⁴⁰⁷ W amerykańskiej nomenklaturze używany jest zapis: The Kellogg–Briand Pact (lub Pact of Paris, pełna nazwa brzmi: General Treaty for Renunciation of War as an Instrument of National Policy. Zob. LEAGUE OF NATIONS Treaty Series Publication of Treaties and International Engagements registered with the Secretariat of the League of Nations [w:] <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/LON/Volume%2094/v94.pdf> (dostęp: 17.06.2015).

tkwią w okresie Meiji (1868–1912). Wtedy to nastąpił w tym w kraju gwałtowny rozwój gospodarczy i technologiczny. Unowocześnianie przemysłu prowadziło do zwiększania produkcji, co powodowało konieczność poszukiwania rynków zbytu dla japońskich towarów. Po długim okresie samoizolacji świadomi własnej siły Japończycy poczęli rozszerzać swoje wpływy na kontynencie azjatyckim. Położenie geograficzne Japonii sprawiało, że jej gospodarka pozostawała zależna od importu surowców naturalnych. Konieczne było również poszukiwanie zagranicznych rynków zbytu.

Pewnym usprawiedliwieniem dla polityki ekspansji cesarstwa wydaje się teoria *Lebensraum*, mówiąca o konieczności aneksji obcych terytoriów w celu uzyskania przestrzeni życiowej dla krajów przeludnionych.

W ciągu zaledwie pięćdziesięciu lat Japonia przebyła drogę od mało znaczącego kraju do uznanego na świecie mocarstwa. Jej ekspansja terytorialna przyczyniła się do wzrostu znaczenia cesarstwa na arenie międzynarodowej. Początkowo kolonizacja objęła Tajwan i wyspy Riukiu. Łatwe zwycięstwa rozbudziły jednak ambicje japońskiej władzy, dlatego rząd wyznaczał sukcesywnie nowe cele działania, strategie sił obronnych oraz plany operacyjne. Dzięki stopniowej inkorporacji poszczególnych azjatyckich terenów Japonia uzyskała dostęp do bogactw naturalnych regionu. Wielu japońskich polityków pragnęło, aby ich kraj objął kulturalne i polityczne przewodnictwo na kontynencie azjatyckim. Mogłoby to doprowadzić do zjednoczenia Azji, która stanowiłaby odtąd przeciwwagę dla kulturalno-politycznej wspólnoty Zachodu. Wkrótce Japonia nasiliła swoje działania militarne i zaanektowała Koreę. Armia japońska zdobyła m.in. Półwysep Liaodong, Peskadory i południową część Sachalinu.

W 1928 roku Japończycy ratyfikowali traktat o wyrzeczeniu się wojny (Pakt Brianda-Kellogga). Rok później Japonia podpisała w Londynie układ dotyczący redukcji sił morskich. Na japoński rząd spadła z tego powodu ostra krytyka. Wśród obywateli rosły nastroje szowinistyczne. Do władzy doszli niebawem zwolennicy ekspansji skierowanej na kontynent. Już w 1931 roku Japonia podjęła działania zbrojne w Mandżurii (incydent mukdeński), będącej ważnym źródłem surowców, rynkiem zbytu, a także obszarem, dzięki któremu można byłoby rozwiązać problem przeludnienia Japonii. Okupacja terenów wschodniej Azji i ich podbój były preludem do właściwej rywalizacji o wpływy nie tylko w Azji, ale również na całym świecie. Ekspansja w Chinach spotkała się ze sprzeciwem Stanów Zjednoczonych, zaniepokojonych zbliżaniem się Japończyków do amerykańskich Filipin i Guamu.

Poczynania Japonii sprawiły, że USA zaczęły wspierać Chińczyków i dołączyły do obozu antyjapońskiego. Co warto podkreślić, kraj ten nie musiał wkraczać na drogę ekspansjonizmu militarnego. Tutaj jednak przeważały kwestie dominacji rasowej oraz ambicje, które wówczas były niezwykle silne. Klęska Japonii w II wojnie światowej doprowadziła ostatecznie do upadku imperium i zakończyła ekspansję terytorialną tego kraju.

W przypadku Stanów Zjednoczonych ekspansja terytorialna [patrz: załącznik 22] motywowana była głównie treścią Manifestu Destiny (Boskiego Przeznaczenia). Zdaniem twórców tej ideologii Bóg powołał do istnienia nowy gatunek człowieka, Amerykanina, którego misją było opanowanie całego kontynentu. Wiara w specjalne posłannictwo Stanów Zjednoczonych głęboko zakorzeniła się w kulturze tego kraju.

USA wkroczyły na drogę ekspansji na przełomie XIX i XX wieku. Intensywnie rozwijające się gospodarczo państwo (rozrost monopolii, gwałtowny proces industrializacji) potrzebowało rynków zbytu dla produktów przemysłowych i rolnych. Aby to osiągnąć, Stany Zjednoczone musiały podjąć rywalizację z innymi krajami, a to oznaczało dla nich odejście od izolacjonizmu. Rząd w Waszyngtonie realizował plany polityki ekspansjonizmu stopniowo. Amerykanie kupili Alaskę i Luizjanę, przyłączyli Florydę, przejęli Teksas, Kalifornię, a także Oregon. Przyłączenie tych terytoriów ostatecznie ukształtowało USA. Argumentów za podejmowaniem działań na rzecz ekspansji dostarczali rządzącym m.in. Josiah Strong, Frederick Jackson Turner oraz Brooks Adams, którzy uważali, że rozwój kraju będzie zależał od tego, czy Amerykanie zwyciężą rywalizację o rynki zbytu poza granicami kraju. Zwolennicy pozyskiwania terytoriów zamorskich wierzyli w ogromny potencjał USA. Wielu amerykańskich polityków i wojskowych, opowiadało się za zdobywaniem kolonii przy równoczesnej rozbudowie floty wojennej.

Z dyskusji na temat kształtu polityki ekspansjonizmu wyrosła koncepcja Nowego Boskiego Przeznaczenia, w myśl której kraj dysponujący odpowiednią siłą ekonomiczną i militarną oraz dostateczną liczbą ludności może udowodnić, że natura predestynowała go do panowania nad innymi państwami. Ideolodzy Nowego Boskiego Przeznaczenia widzieli w tej roli naród amerykański. Zgodnie z tą koncepcją to Bóg kierował Amerykanów na drogę ekspansji, po to by Stany Zjednoczone skolonizowały cały świat i zaprowadziły na nim swoje demokratyczne porządki.

Pod koniec XIX wieku USA powiększyły swoje terytorium o Filipiny, Kubę i Meksyk. Znalazły się w gronie krajów, które zwyciężyły w I wojnie światowej,

Stany Zjednoczone zostały niekwestionowanym liderem światowego przemysłu i gospodarki. Amerykanie zdominowali w pełni obszar Ameryki Środkowej. Choć doktrynę izolacjonizmu realizowali do grudnia 1941, to jednak zwyciężyły w nich mocarstwowe ambicje. Amerykańskie państwo aktywnie uczestniczyło w polityce międzynarodowej, również poprzez zaangażowanie militarne.

Imperializm jest dążeniem jednego państwa do dominacji nad innymi. Imperium dokonuje aneksji danego terytorium, po czym zaczyna nad nim sprawować nadzór dyplomatyczny. Tak też się stało w przypadku Japonii oraz Stanów Zjednoczonych.

Otwarcie Japonii na kontakty z zagranicą po okresie izolacji, restauracja władzy cesarskiej, a także wprowadzenie licznych reform to czynniki, które spowodowały, że ten niewiele znaczący w świecie kraj z czasem stał się państwem o pozycji imperium i zdominował Azję. Szybki rozwój gospodarczy wymagał jednak rynków zbytu oraz zasobów. Idea poszukiwania tychże poza archipelagiem przyniosła pożądane rezultaty. Espansywna Japonia zaczęła podporządkowywać sobie kolejne zagraniczne obszary.

Jak dowodził dyplomata japoński Nitobe Inazō, misją Japonii jako azjatyckiego hegemonu, było zjednoczenie ziem Dalekiego Wschodu. Kraj miał przewodzić innym państwom w Azji i na świecie. Co warte podkreślenia, Japonia, od czasu Restauracji Meiji, przeszła w niezwykle krótkim czasie olbrzymią przemianę. Podczas gdy inne imperia potrzebowały na osiągnięcie takiego statusu setek lat, ona dokonała tego w przeciągu zaledwie połowy stulecia. Te niesamowite zdolności rozwoju i talent przywódców państwa budziły podziw na całym świecie. Jak zaznaczał japoński dyplomata, Yamagata Aritomo, celem prowadzonej polityki były: obrona suwerenności, poprawa standardu życia oraz umacnianie pozycji Japonii na arenie międzynarodowej.

Po wprowadzeniu przez rząd amerykański ustaw antyimigracyjnych Japonia, zgodnie z hasłem „Azja dla Azjatów”, próbowała objąć przewodnictwo nad całym kontynentem, tworząc Wielką Azję Wschodnią. Ta ideologia bazowała na jednym elemencie – poczuciu japońskiej wyjątkowości. Wynikało ono ze specyfiki kultury japońskiej – sintoizmu, tradycji samurajskich, pozycji cesarza. Poza tym Japończycy byli dumni z tego, że tworzyli jeden naród Dalekiego Wschodu. To właśnie oni stawili Europejczykom skuteczny opór, dzięki czemu stali się ich partnerem, a nie ofiarą.

Japoński rząd nie ustawał w głoszeniu wielkości kraju którego zadaniem było wypełnienie dziejowego posłannictwa. Japonia, pod przewodnictwem boskiego cesarza, miała być przewodnikiem duchowym narodów azjatyckich. Olbrzymia wola walki,

zgodna z duchem *bushidō*, doprowadziła Japonię do licznych zwycięstw, m.in. nad Chinami i Rosją.

Amerykańscy politycy i myśliciele nie mieli wątpliwości co do misji dziejowej spoczywającej na USA. Snuli oni wizję Stanów Zjednoczonych jako niedoścignionego imperium, sprawującego zwierzchnictwo nad innymi narodami. Już od momentu powstania USA ich przywódcy widzieli swój naród w roli tego, który inspiruje ludzkość i daje reszcie świata przewodnie światło wolności. Zaludniona jako pierwszy kraj w historii przybyszami z zewnątrz, ojczyzna Amerykanów oferowała wielkie arealy ziemi i możliwości rozwoju. Stąd też na przestrzeni kilkudziesięciu lat liczba mieszkańców Stanów Zjednoczonych sięgnęła 80 milionów. Z państwa rolniczego USA przekształciły się w imperium przemysłowo-rolnicze. Co istotne, kraj ów był bogaty w zasoby naturalne, co gwarantowało rozwój rynku wewnętrznego. Rozbudowa armii i jej modernizacja sprawiły ponadto, że flota USA stała się jedną z najsilniejszych na świecie.

Do rozwoju polityki imperialnej Stanów Zjednoczonych przyczyniły się trusty i różne formy monopoli. Oprócz tego ogromną rolę w tworzeniu państwa imperialnego odegrały oligarchie finansowe, które rozporządzały wielkim kapitałem. Rządzący USA nie ustawiali poza tym w działaniach mających na celu umacnianie władzy federalnej i jej centralizację.

Na przełomie XIX i XX wieku nastąpił w USA okres tzw. „nowego imperializmu”. Był to czas rywalizacji terytorialnej i gospodarczej Amerykanów z innymi państwami świata. Implementacja polityki „grubej pałki” prezydenta Theodore’a Roosevelta sprawiła, że rząd Stanów Zjednoczonych mógł przeforsowywać swoje żądania polityczno-ekonomiczne.

Rozwój amerykańskiego imperializmu był możliwy dzięki rozkwitowi wymiany towarowej, posiadaniu dobrze wyposażonej i wyszkolonej armii, przeświadczeniu tego narodu o wyższości swojej rasy, poczuciu silnej tożsamości narodowej, a także świadomości pozycji, jaką USA zajmują w świecie.

Nacjonalizm uznaje naród za najwyższe dobro w obszarze polityki. Zgodnie z jego założeniami dobro własnego państwa jest nadrzędne wobec dobra innych państw.

Pierwsza faza nacjonalizmu japońskiego objęła okres modernizacji kraju – od 1850 roku do roku 1868. Nacjonalistyczne hasła jednoczyły Japończyków, dzięki

czemu łatwiej było im się zmierzyć z nowymi ideami napływającymi ze świata zachodniego. Jedno z takich haseł głosiło: „czcić cesarza, wypędzić barbarzyńców”. Najwięcej obaw budzili przybysze z Zachodu, posądzani o niszczenie prawdziwej tożsamości Japończyków za sprawą szerzenia chrześcijaństwa. Zaczęto wówczas prowadzić badania nad tożsamością narodową Japończyków, znaną pod nazwą *nihonjinron* (jap. 日本人論)⁴⁰⁸.

W drugiej fazie japońskiego nacjonalizmu, która przypadła na lata 1868–1900, można było zaobserwować dążenia oligarchów Meiji do uformowania świadomości narodowej mieszkańców archipelagu. Pęd ku nowoczesności i chęć dorównania krajom Zachodu, a nawet zdystansowania ich, był przyczyną szerzenia się wśród Japończyków ksenofobii i zmiany kierunku polityki zagranicznej na wyjątkowo agresywną.

Podstawą modernizacji była idea *kokutai*, odnosząca się do narodu, który miał być traktowany podmiotowo. Wyjątkowość Japończyków polegała na ścisłym związku ich kultury z sintoizmem, przypominającym o boskim pochodzeniu cesarza, oraz na postępowaniu zgodnym z zasadami konfucjanizmu. Najważniejszymi dokumentami epoki były: *Konstytucja Meiji*, gloryfikująca boskość cesarza oraz *Reskrypt cesarski o wychowaniu*, w którym wyłożono zasady, wedle których powinno postępować społeczeństwo japońskie.

Następny okres przypadł na lata 1900–1945, w trakcie których Japonia próbowała udowodnić, że jest predestynowana do przewodzenia innym Azjatkom w ramach Strefy Wspólnego Dobrobytu. Liczne organizacje rządowe i pozarządowe podejmowały działania mające rozbudzić w państwie nastroje nacjonalistyczne. Japończykom już od najmłodszych lat wpajano konieczność bezwarunkowej lojalności względem cesarza i umiłowanie ojczyzny. Propagowano ducha kolektywizmu i poprzez różne formy współpracy zacieśniano więzi społeczne. Nastroje nacjonalistyczne nasiliły się w następstwie kryzysu lat 30. Powstawały wtedy liczne grupy zmierzające do odbudowy *kokutai*. W okresie Shōwa nacjonałiści wzywali do postępowania zgodnie z duchem *yamato-damashii*, które było doktryną militarno-polityczną nawołującą do czystości rasowej, dyscypliny i wierności cesarzowi. W praktyce slogan ten propagował treści rasistowskie. W dokumencie japońskiego ministerstwa edukacji pt. *Podstawowe znaczenie charakteru narodowego* wyszczególniono obowiązki społeczeństwa wobec

⁴⁰⁸ I. Kordzińska-Nawrocka, *Nihonjinron, czyli dyskurs nad tożsamością narodową we współczesnej Japonii* [w:] *Orient w poszukiwaniu tożsamości*, Elipsa, Warszawa 2015, s. 32.

cesarza. Zaczęto dążyć do oczyszczania kraju ze wszelkich wpływów cywilizacji Zachodu.

Skrajni nacjonaści próbowali wymusić na japońskim społeczeństwie akceptację dla systemu cesarskiego. Celem tej propagandy była legitymizacja działań wojennych i uzasadnienie idei mesjanistycznych w ramach zaprowadzania pokoju w Azji. Do pogłębiania nastrojów nacjonalistycznych pośród Japończyków przyczyniało się powodzenie Japonii w dziedzinie podboju terytorialnego.

Od lat 30. w Japonii narastały nastroje skrajnie faszystowskie i szowinistyczne. Słabe rządy cywilne, w tym sam cesarz Hirohito (Shōwa), były bezsilne wobec nacjonalistycznych militarystów. Pod pretekstem wyzwolenia Azjatów spod panowania Europejczyków (głosili oni hasło: „Azja dla Azjatów”) dążyli oni do zdobycia nowych terytoriów bogatych w surowce strategiczne, niezbędne dla funkcjonowania nowoczesnego państwa. Ta ideologia bazowała na jednym elemencie – poczuciu japońskiej wyjątkowości. Z jednej strony, wynikał on ze specyfiki samej kultury – sintoizmu, tradycji samurajskich, pozycji cesarza itd. – a z drugiej, z dumy z tego, że Japończycy byli jedynym narodem Dalekiego Wschodu, który stawiał Europejczykom skuteczny opór i stał się ich partnerem, a nie ofiarą. Wszystkie te zmiany, które dokonały się w Japonii w drugiej połowie XIX wieku i pierwszej XX, były dla niej dowodem na to, że jej mieszkańcy są lepsi, bo jako jedyni byli w stanie zachować unikatowość własnej kultury, a jednocześnie przyjąć wynalazki europejskiej nowoczesności i przetworzyć je na własną modłę. Z tego narodziła się japońska wersja „brzemienia białego człowieka”.

Japończycy byli przekonani, że skoro nie ugięli się przed Zachodem, to są predestynowani, aby przewodzić innym Azjatom w tej części globu. Właśnie ta wizja była podstawą proklamowanej przez Japonię Strefy Wspólnego Dobrobytu, która w praktyce czyniła Daleki Wschód przestrzenią eksploatacji. Jednak Japończykom w krajach, które znalazły się pod ich okupacją, niemal nigdzie nie udało się pozyskać lokalnych elit do współpracy. Powód był prosty: szybko okazało się, że są znacznie gorszymi kolonizatorami od Europejczyków. Brutalniejszymi, bardziej bezwzględny i mniej skłonny do kompromisów. Jedynie w Indonezji udało im się osiągnąć pewne sukcesy w tym względzie i to tylko dlatego, że Holendrzy, którzy byli ich poprzednikami, w tej kolonii poczynali sobie nader okrutnie i bezwzględnie. W porównaniu z nimi nawet Japończycy wypadali korzystniej.

Kluczową rolę odegrał tutaj przemysł, który miał dogodne warunki rozwoju. Bogata baza surowców naturalnych, a ponadto siła robocza, która napływała ze wszystkich stron spowodowały, że kraj rozwijał się w bardzo szybkim tempie.

Kolejne zdobycze terytorialne, po zaistnieniu Stanów Zjednoczonych na arenie międzynarodowej, prowadziły do pogłębiania nastrojów nacjonalistycznych w tym kraju. Mieszkańcy Nowego Świata zyskiwali pewność siebie i poczucie, że reprezentują lepszą część społeczeństwa na świecie.

Napływ ludności z Europy i Azji, pod koniec XIX wieku spowodował, że dotąd proimigrancyjni zwolennicy napływu obcej ludności zmienili swoje nastawienie w tej kwestii na izolacjonistyczne i ksenofobiczne. Wskutek protestów miejscowej ludności, rząd federalny wydał szereg przepisów mających na celu regulację i kontrolę napływu ludności azjatyckiej. Wkrótce okazało się, że to wielonarodowościowe państwo nie było w stanie aprobować obcych przybyszów.

Politykę USA, oprócz afirmacji nastrojów antycudzoziemskich, oparto na nacjonalizmie, poczuciu wyższości, nawracaniu do przeszłości i obronie klasowego *status quo*. Ponadto społeczeństwo opowiadało się za koncepcją WASP, białego Anglo-Saksona, wywodzącego się z Wielkiej Brytanii lub północnej Europy i należącego do protestantów. Na początku XX wieku w sposób szczególny propagowano hasła mówiące o misji dziejowej tej grupy etnicznej. Tylko przedstawiciele tej rasy byli afirmowani i akceptowani.

Wejście w życie kolejnych ustaw antyimigracyjnych nie tylko ograniczyło liczbę ludności mogącą przybyć do USA, ale wręcz wprowadziły całkowity zaaz imigracji z krajów azjatyckich. Prezydenta Calvina Coolidge akcentował, że „Ameryka powinna zostać amerykańska”, co podkreślało konieczność zachowania ideologii WASP. Pozostałe rasy były uważane za niezaradne życiowo, prymitywne, podrzędne i marginalne. Stąd widoczna była dominacja rasy nordyckiej nad europejską i azjatycką. Wszystkie hasła, głoszone przez amerykańskich nacjonalistów dodawały sił w dążeniach mocarstwowych USA. Nie tylko przewaga militarna, ale przede wszystkim rasowa, miały z zamierzenia doprowadzić do zaprowadzenia ogólnoświatowego ładu.

W stosunkowo krótkim czasie Amerykanom udało się osiągnąć wysoki potencjał gospodarczy i rozwinęli siły wytwórcze, co doprowadziło do przekształcenia USA w potężne mocarstwo przemysłowo-rolnicze. Zgodnie z tym co podawał „Journal of

Commerce” w 1897 roku amerykańscy potentaci gospodarczy zwrócili się ku „przemysłowej supremacji świata”⁴⁰⁹.

⁴⁰⁹ L. Pastusiak, *Droga Stanów Zjednoczonych do mocarstwowości*, WSSM, Łódź 2007, s. 41.

ROZDZIAŁ 2

Realne konsekwencje stosowania doktryny izolacjonizmu dla relacji japońsko-amerykańskich

Niniejszy rozdział prezentuje konsekwencje stosowania doktryny izolacjonizmu dla relacji japońsko-amerykańskich. Omówiona zostanie w nim geneza nawiązania stosunków między Japonią a USA w roku 1853. Zaprezentowane będą liczne wyprawy cudzoziemców, którzy usiłowali nawiązać kontakty handlowe z Japonią przed rokiem 1853. Opisana zostanie również wojskowa ekspedycja amerykańskiego komodora Matthew Calbrighta Perry'ego, dzięki której w 1854 roku USA przełamały japoński izolacjonizm. Oprócz tego rozdział zawiera omówienie amerykańskiej formuły „otwartych drzwi”, w myśl podpisanego w Kanagawie w 1854 roku, traktatu o pokoju i przyjaźni. Zrelacjonowany będzie również kontekst ideologiczno-polityczny traktatu Harrisa, czyli japońsko-amerykańskiej umowy o stosunkach wzajemnych i handlu.

2.1 Charakterystyka międzynarodowych kontaktów handlowych Japonii przed rokiem 1853

*Cudzoziemcy mają ducha tygrysa oraz wilka;
jeśli boimy się ich tyranii, nasz kraj stanie się niewolnikiem (...)
Musimy stworzyć [nowoczesne] prawa aby utrzymywać
stosunki z zagranicą. Odtąd, jeśli jakiś incydent będzie
miał miejsce między Japończykami a cudzoziemcami,
powinniśmy go rozwiązywać uciekając się do tych praw⁴¹⁰.*

Iwakura Tomomi

(polityk japoński, przedstawiciel misji do Europy i Stanów Zjednoczonych)

Na przestrzeni długotrwałego okresu izolacji Japonii, kontakty z tym krajem próbowali bezskutecznie nawiązać różni cudzoziemcy, przekradając się w mało

⁴¹⁰ Cyt. za: I. Nish, *Japanese Foreign Policy, 1869–1942: Kasumigaseki to Miyakezaka*, Routledge & K. Paul, London 1977, s. 286-287.

zaludnione czy niestrzeżone regiony archipelagu. Za przekroczenie granic japońskiego państwa takim przybyszom – w razie pojmania – groziła nawet śmierć. Los ten spotkał m.in. ukrywającego się na Kiusiu polskiego jezuitę, Wojciecha Męcińskiego (1598–1643)⁴¹¹, którego w 1642 roku schwytano i wtrącono do lochu. Poddawany okrutnym torturom misjonarz zmarł rok później nie wyrzekłszy się wiary katolickiej.

Na japońskich wodach przybrzeżnych pojawiały się coraz częściej statki z Europy i Stanów Zjednoczonych wiedzone tam chęcią zysku i poszerzenia wpływów swoich państw. Widząc w Japonii potencjał zbytu i możliwość importu towarów nieznanych na Starym Kontynencie, podejmowano coraz śmielsze próby przełamania barier handlowych. Wiele krajów próbowało nawiązać oficjalne stosunki, by zagwarantować swoim statkom przynajmniej możliwość uzupełnienia zapasów. Dyplomatyczne zabiegi wysłanników państw takich, jak Rosja, Wielka Brytania czy Francja spełzały jednak na niczym.

W XIX wieku jako pierwsi do Archipelagu Japońskiego dopłynęli Rosjanie⁴¹². Uznali, że Japonia może stanowić dogodne miejsce zaopatrzenia statków w żywność. Szczególnie zainteresowali się wyspą Ezo (jap. 蝦夷)⁴¹³, będącą wówczas ważnym punktem dla siogunatu – dostarczała ona produkty morza, będące podstawą handlu z Chińczykami w Nagasaki. Wieść o rosyjskiej obecności na Kuryłach zaniepokoiła najwyższe władze. Kudō Heisuke (jap. 工藤周庵, 1734–1800)⁴¹⁴, japoński lekarz z hanu Sendai, wystosował do *bakufu* pismo z memoriałem *Aka Ezo fūsetsu kō* (jap. 赤蝦夷風説考, *Raport na temat czerwonego Ezo*), zawierającym projekt skolonizowania Ezo i wykorzystania jej bogactw mineralnych⁴¹⁵. Hayashi Shihei (jap. 林子平, 1738–1793), japoński uczonec, przestrzegał zaś przed możliwością napaści ze strony Rosjan od

⁴¹¹ M. Czermiński, *Życie ks. Wojciecha Męcińskiego*, Drukarnia „Czasu”, Kraków 1895.

⁴¹² G. Kshetry, *Foreigners in Japan: A Historical Perspective*, XlibrisCorp., Bloomington, Indiana 2008, s. 120.

⁴¹³ Wyspa Ezo, obecnie Hokkaidō. Szczególne prawa na wyspie mieli *daimyō* z Matsumae, byli właścicielami posiadłości granicznej, która uwalniała ich od obowiązku narzucanego przez system *sankin-kōtai* (jap. 参勤交代, „zmiennie uczestnictwo”). A. Clulow, *The Company and the Shogun: The Dutch Encounter with Tokugawa Japan*, Columbia University Press, New York 2014, s. 108.

⁴¹⁴ Kudō Heisuke znany był również jako Kudō Kyūkei. J. W. Hall, *Tanuma Okitsugu (1719–1788): Forerunner of Modern Japan*, Harvard University Press, Cambridge 1955, s. 102-103.

⁴¹⁵ Por. L. Frédéric, K. Roth, *Japan Encyclopedia*, Harvard University Press, Cambridge 2002 s. 569. Zob. także: P. A. Seaton, *Local History and War Memories in Hokkaido*, Routledge, New York and London 2015;

W. Chen Chang, Li-ann Thio, K. YL Tan, Jiunn-rong Yeh, *Constitutionalism in Asia: Cases and Materials*, Bloomsbury Publishing, Oregon 2014; B. T. Wakabayashi, *Anti-foreignism and Western Learning in Early-modern Japan: The New Theses of 1825*, Harvard University Asia Center, Cambridge, Massachusetts 1999.

strony północnej⁴¹⁶. Honda Toshiaki (jap. 本多利明, 1744–1821)⁴¹⁷ postulował w swojej książce pod tytułem *Keisei Hisaku* (jap. 経世秘策, *Tajny plan rządu*) przeniesienie stolicy na tereny Kamczatki, co mogłoby stanowić bazę dla dominacji nad światem⁴¹⁸. Japońskie obawy odnośnie zamiarów Rosji zostały po raz pierwszy potwierdzone przez Maurycego Augusta Beniowskiego (węg. Benyovszky Móric, fr. Maurice Auguste de Benyowsky, 1746–1786)⁴¹⁹, który przybył na Honsiu. Udając Austriaka, twierdził, że jest sojusznikiem Japonii i otrzymał dostawy towarów od lokalnych urzędników. W dowód wdzięczności Beniowski napisał wiele listów do sioguna z podziękowaniem za gościnność. Jednocześnie ostrzegł Japończyków o możliwym ataku Rosji z północy, ale zostało to jednak zignorowane przez *bakufu*⁴²⁰.

W 1778 roku kupiec z Jakucka, Paweł Lebediew-Lasoczkin (ros. Павел Сергеевич Лебедев-Ласточкин), przybył na Hokkaido. Poprosił o zgodę *daimyō* z hanu Matsumae na wymianę towarów. Autochtoni kazali mu przypłynąć za rok, twierdząc, że musi uzyskać w urzędzie w Nagasaki (Nagasaki bugyō, jap. 長崎奉行), zgodę sioguna na wymianę handlową. Niestety, trzęsienie ziemi, które miało miejsce w 1779 roku, spowodowało wielkie tsunami i odrzuciło statek Lasoczkina na pewną odległość od lądu. To ostatecznie skłoniło go do zaprzestania prób wymiany handlowej z Japonią⁴²¹.

W 1787 roku do archipelagu wysp Riukiu dopłynął francuski oficer marynarki i odkrywca Jean-François de La Pérouse (fr. Jean - François de Galaup comte de La Pérouse, 1741–1788). Przepłynął on cieśninę Sōya, znajdującą się pomiędzy Hokkaido

⁴¹⁶ G. Osada, *Hayashi Shihei, Ijin shisō*, Uniwersytet Michigan, Michigan 1898.

⁴¹⁷ D. Keene, *The Japanese Discovery of Europe: Honda Toshiaki and Other Discoverers, 1720-1798*, Grove Press, California 1954, s. 236.

⁴¹⁸ K. Kracht, *Japanese Thought in the Tokugawa Era: A Bibliography of Western-language Materials*, Otto Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 2000, s. 225.

⁴¹⁹ Maurycy August Beniowski- polski podróżnik pochodzenia węgierskiego, zesłany na Kamczatkę po konfederacji barskiej. Wraz z innymi polskimi więźniami uciekł z kolonii karnej na skradzionym rosyjskim okręcie wojennym i, w 1771 roku, wylądował na jednej z wysepek należących do półwyspu Izu, u wybrzeży południowo-wschodniej wyspy Honsiu. Zob. M. A. Comte de Benyowsky, *Memoirs and Travels of Mauritius Augustus Count de Benyowsky*, K. Paul, Trench, Trübner 1904.

⁴²⁰ G. A. Lensen, *The Russian Push Towards Japan: Russo-Japanese Relations, 1697–1875*, Princeton University Press, New Jersey, Princeton 1959, s. 76-78.

⁴²¹ L. Black, *Russians in Alaska, 1732–1867*, University of Alaska Press, Alaska 2004, s. 26. Por.: H. Frost, *Russian Immigrants, 1860–1915*, Capstone, Minnesota 2002. S. W. Haycox, M. Childers Mangusso, *An Alaska Anthology: Interpreting the Past*, University of Washington Press, Washington 2011, s. 101-121.

i Sachalinem (jap. Karafuto)⁴²² i na jego cześć została ona nazwana cieśniną La Pérouse'a⁴²³.

Według licznych źródeł, John Kendrick (1740–1794) i William Douglas (zm. 1791) byli pierwszymi Amerykanami, którzy przybyli do Japonii⁴²⁴. 6 maja 1791 roku dwa amerykańskie okręty, dowodzone właśnie przez Kendricka i Douglasa, zacumowały na wyspie Kii Ōshima (jap. 紀伊大島). Gdy okręty zbliżały się do brzegów Japonii, szalejąca burza i prąd Kuroshio⁴²⁵ zniosły je do kanału pomiędzy wioską Koza (jap. 古座町, *Koza-machi*)⁴²⁶, a wyspą Kii, a następnie do wioski rybackiej Kushimoto. Naczelnicy obydwu wiosek powiadomili natychmiast *daimyō* z zamku w Wakayama (jap. 和歌山城, *Wakayama-jō*)⁴²⁷ o wizycie cudzoziemców. Kiedy mieszkańcy zbliżyli się do statków, pomimo prawa zabraniającego kontaktu z obcokrajowcami, Kendrick zaprosił ich na pokład statku, którym przy płynął. Poinformował miejscowych o chęci wymiany towarów, w tym futer wydr morskich. Amerykanie jednak szybko zorientowali się, że Japończycy nie byli zainteresowani kupnem futer, bowiem uważali ich noszenie za przejaw barbarzyństwa. Wieśniacy ostrzegli przybyszów, że zostaną aresztowani, a ich statki skonfiskowane. 17 maja, około dziesięciu dni po przybyciu, Kendrick i Douglas odpłynęli⁴²⁸. Konsekwencją ich wizyty było ustanowienie nowego systemu alarmów i patroli w nadmorskich wioskach⁴²⁹.

⁴²² J. de Galaup comte de La Pérouse, F. A. Mourelle de la Rúa, *A Voyage Round the World, Performed in the Years 1785, 1786, 1787, and 1788, Y the Boussole and Astrolabe: Under the Command of J. F. G. de la Pérouse, Tom 2*, Lackington, Allen, and Company, London 1807, s. 442.

⁴²³ Jean-François de La Pérouse przeszedł do historii jako dowódca francuskiej wyprawy odkrywczogeograficznej, wysłanej przez króla Francji, Ludwika XVI pod koniec XVIII wieku na Pacyfik, z poleceniem zbadania nieznanych dotąd rejonów tego oceanu. Por.: J. J. Houton de Labillardière, *Voyage in Search of La Pérouse*, John Stockdale, London 1800; J. Dunmore, *Where Fate Beckons: The Life of Jean-Francois de La Perouse*, Exisle Publishing, Auckland 2006.

⁴²⁴ D. D. Johnson, G. D. Best, *The United States in the Pacific: Private Interests and Public Policies, 1784-1899*, Greenwood Publishing Group, London 1995, s. 23.

⁴²⁵ Kuro-shio (jap. 黒潮)- ciepły prąd morski w północno-zachodniej części Oceanu Spokojnego.

⁴²⁶ Koza- miejscowość położona u ujścia rzeki Kozagawa, w dzielnicy Higashimuro, w prefekturze Wakayama.

⁴²⁷ Wakayama- miasto w regionie Kansai, w środkowej części wyspy Honsiu, port nad cieśniną Kii (Ocean Spokojny).

⁴²⁸ Holendrzy z Batavii byli zaangażowani w konflikt z Wielką Brytanią w czasie wojen napoleońskich. J. G. Taylor, *The Social World of Batavia: European and Eurasian in Dutch Asia*, University of Wisconsin Press, Cambridge 1983; D. F. Lach, E. J. Van Kley, *Asia in the Making of Europe, Volume III: A Century of Advance. Book 3: Southeast Asia*, University of Chicago Press, Chicago 1993. A. Singh, *Fort Cochin in Kerala, 1750-1830: The Social Condition of a Dutch Community in an Indian Milieu*, BRILL, Boston 2010.

⁴²⁹ W następstwie wyprawy Kendricka, w latach 1797–1809 amerykańskie statki licznie przybywały do Japonii (pod banderą holenderską), na prośbę samych Holendrów z Batavii D. D. Johnson, Gary Dean

W 1792 roku, również celem nawiązania wymiany handlowej z Japonią, do Nemuro⁴³⁰ wpłynął porucznik Adam Laksman (ros. Адам Кириллович ‘Эрикович’ Лаксман, 1766–1806)⁴³¹, poseł w służbie rosyjskiej carycy Katarzyny II (1729–1796). Japończycy wydali wówczas zgodę jedynie na zawinięcie niepożądanego statku do Nagasaki.

W 1797 roku amerykański kapitan William Robert Stewart przyплыł z Nowego Jorku do Nagasaki na pokładzie statku *Eliza*, przywożąc holenderskie towary⁴³². Sześć lat później, kapitan Stewart powrócił do Japonii i wpłynął na statku *The Emperor of Japan* (dawniej *Eliza*) do Nagasaki. Tam podjął bezskuteczne próby nawiązania wymiany towarów poprzez wyspę Dejima⁴³³.

Tymczasem zaczęło rosnać zainteresowanie Japonią wśród Rosjan. Już w 1804 roku Nikołaj Riezanow (ros. Никола́й Петро́вич Реза́нов, 1764–1807), który był dyrektorem nowej Kompanii Rosyjsko-Amerykańskiej⁴³⁴, przyплыł do Nagasaki statkiem *Nadieżda*, i – powołując się na pozwolenie, uzyskane przez Laksmana – domagał się wymiany towarów. Siogunat stanowczo odrzucił jego żądania i jednocześnie wzmocnił obronę na północnych terenach Japonii⁴³⁵.

W tym okresie również Anglicy rozpoczęli penetrację wód przybrzeżnych Japonii. Po opanowaniu Jawy nie przepuszczali fregat holenderskich płynących do Nagasaki. W 1808 roku brytyjski *HMS Phaeton* napadł na flotę holenderską na Pacyfiku i wpłynął do Nagasaki pod banderą holenderską, żądając zgody na dostawy towarów. Co prawda, Anglicy nie urzeczywistnili swoich gróźb użycia siły, ale zarządca Nagasaki, Matsudaira Yasufusa, popełnił samobójstwo, uważając, że dopuścił się zaniedbania, prowadzącego do pogwałcenia polityki izolacji.

Best, *The United States in the Pacific: Private Interests and Public Policies, 1784-1899*, Greenwood Publishing Group, Praeger Publishers, Westport 1995, s. 23.

⁴³⁰ Nemuro- miasto portowe na wyspie Hokkaido, na północy Japonii.

⁴³¹ R. V. Makarova, *Russians on the Pacific, 1743-1799*, Limestone Press, North Carolina 1975, s. 206.

⁴³² D. D. Johnson, G. D. Best, *The United States in the Pacific: Private Interests and Public Policies, 1784-1899*, Greenwood Publishing Group, Praeger Publishers, Westport 1995, s. 24.

⁴³³ W. E. Gourlay, *A Camel for the Shogun: W. R. Stewart and the Deshima Connection, 1797-1803*, [w:] <http://capiconf.uvic.ca/viewpaper.php?id=190&cf=3> (dostęp: 16.05.2015).

⁴³⁴ Kompania Rosyjsko-Amerykańska- rosyjskie towarzystwo handlowe, działające w latach 1799–1867. Administrowała, z upoważnienia cara, posiadłościami rosyjskimi w Ameryce Północnej, zw. Ameryką Rosyjską. Została rozwiązana po sprzedaży Alaski.

Nikołaj Riezanow był również pierwszym rosyjskim ambasadorem w Japonii (w 1804 roku) i autorem leksykonu języka japońskiego, który jest przechowywany w bibliotece Akademii Nauk w Petersburgu. Zob. E. Kajdański, *Dzienniki syberyjskich podróży Kazimierza Grochowskiego: 1910-1914*, Wydawnictwo Lubelskie, Lublin 1986; T. Dmochowski, *Rosyjsko-chińskie stosunki polityczne: XVII-XIX w.*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2001.

⁴³⁵ S. Paichadze, P. A. Seaton, *Voices from the Shifting Russo-Japanese Border: Karafuto/Sakhalin*, Routledge, New York and London 2015, s. 70.

W 1811 roku rosyjski porucznik marynarki, Wasilij Gołownin (ros. Василий Михайлович Головнин, 1776–1831), przybył na statku *Diana* na wyspę Kunashiri (jap. 国後島)⁴³⁶. Japończycy pojмали go i uwięzili na dwa lata w Matsumae. Rosjanie tymczasem zatrzymali japońskiego kupca Takadayę Kaheia (jap. 高田屋嘉兵衛, 1769–1827), którego po długich pertraktacjach wymienili na Gołownina⁴³⁷.

W latach 1819–1824 w zatoce Uruga oraz u wybrzeży Satsumy na Kiusiu dochodziło do licznych starć Japończyków z Brytyjczykami. W reakcji na gwałt, jaki miejscowej ludności zadała załoga jednego z angielskich statków, siogunat ustanowił w 1825 roku dekret *ikoku-sen-uchiharai-rei* (jap. 異国船打払令, „przepędzanie obcych statków bez chwili namysłu”), zgodnie z którym władze przybrzeżnych prowincji były zobowiązane aresztować bądź, w ostateczności, zabić każdego cudzoziemca, który odważy się zejść na japoński ląd⁴³⁸.

Niezwykłe ciekawy przypadek stanowi historia trzydziestosześcioletniego Amerykanina, Nathaniela Savory (1794–1874). W 1830 roku osiedlił się on na niezamieszkałych dotąd wyspach Bonin (znanych również jako Wyspy Ogasawara, 小笠原群島, *Ogasawara Guntō*)⁴³⁹ i stworzył pierwszą kolonię na wyspie Chichi (jap. 父島, *Chichijima*). Wyspy Bonin były uznawane przez żeglarzy za dogodne miejsce postoju dla wielorybników. Już wcześniej sami Japończycy próbowali skolonizować te wyspy, jednakże okazało się, że nie był to odpowiedni teren pod uprawy niczego oprócz ryżu. Savory pozostał na wyspie do śmierci, trudniąc się wymianą handlową zarówno z Japończykami, jak i cudzoziemcami⁴⁴⁰.

⁴³⁶ Kunaszyr (ros. Кунашир) obecnie należy do Wysp Kurylskich, które pozostają pod rosyjską jurysdykcją.

⁴³⁷ G. Barratt, *Russia in Pacific Waters, 1715-1825: A Survey of the Origins of Russia's Naval Presence in the North and South Pacific*, UBC Press, Vancouver 2011 s. 168.

⁴³⁸ W następnych latach Brytyjczycy mniej interesowali się Japonią, zaś swoją uwagę skierowali głównie na Chiny, co skwapliwie wykorzystwały Stany Zjednoczone w tzw. „procesie otwarcia Japonii”. Zob. M. Jansen, *The making of modern Japan*, Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge (Mass.) 2000, s. 257.

⁴³⁹ Wyspy Bonin, ok. 1000 km na południe od Tōkyō.

⁴⁴⁰ Potomkowie Savory'ego mieszkają na wyspie do dnia dzisiejszego. Czwartym pokoleniem jest Edith Washington, l. 91T. Taguchi, Ogasawara islander of Western descent says her WWII lasted for decades [w:] <http://www.japantimes.co.jp/news/2015/10/08/national/ogasawara-islander-western-descent-says-wwii-lasted-decades/#.WM-11vnhDIU> (dostęp: 27.03.2015). Por. Ch. G. Hearn, *Sorties Into Hell: The Hidden War on Chichi Jima*, Greenwood Publishing Group, Westport 2003, s. 16-18; C. Plüss, Ch. Kwok-bun, *Living Intersections: Transnational Migrant Identifications in Asia*, Springer Science & Business Media, New York 2012; United States Bureau of Foreign and Domestic Commerce, United States Department of Commerce and Labor, Bureau of Statistics, United States Bureau of Manufactures, *Commercial Relations of the United States with Foreign Countries*, Wydania 22-26, U.S. Government Printing Office, Washington 1882.

W 1837 roku Charles W. King, biznesmen z Kantonu, usiłował zyskać aprobatę Japończyków do prowadzenia z nim interesów, wpłynął więc do zatoki Uraga nieuzbrojonym amerykańskim statkiem handlowym *Morrison*. Statek Kinga, wielokrotnie ostrzelany, zatonął. Sprawa *Morrisona* stała się w Japonii powodem zażartego sporu, wskutek którego siogunat złagodził prawo i wydał dekret *shinsui-kyūyō-rei* (jap. 薪水給与令, „rozporządzenie dotyczące dostaw drewna i wody”)⁴⁴¹, zezwalający Japończykom na dostawy wody i drewna na cudzoziemskie statki⁴⁴².

W 1844 roku, leżącą w południowej części Królestwa Riukiu, Okinawę odwiedziła francuska wyprawa pod dowództwem kapitana Forniera Duplana, nie udało mu się jednak przekonać Japończyków do podjęcia z nimi wymiany handlowej. Na niczym spęły również negocjacje, które prowadził z Japończykami francuski admirał Cécille, przybyły do Nagasaki w lipcu 1846 roku. Jego tłumaczami byli wówczas dwaj francuscy duchowni, ojciec Forcade⁴⁴³ i ojciec Ko, którzy przybyli na Okinawę wraz z Duplanem i pozwolono im tu osiąść⁴⁴⁴.

14 marca 1845 roku statek wielorybiczny *Manhattan*, dowodzony przez amerykańskiego kapitana Mecatora Coopera (1803–1872), uratował 22 japońskich rozbitków u wybrzeży wysp Bonin. Dzięki temu wydarzeniu, Cooperowi – jako pierwszemu cudzoziemcowi – udało się wpłynąć do zatoki Edo. Tam spotkał się z gubernatorem Edo i przedstawicielami siogunatu. Japończycy, którzy weszli na pokład statku Coopera, po raz pierwszy mieli okazję zobaczyć Afroamerykanina, Pyrrhusa Concera⁴⁴⁵ oraz czarnoskórego mężczyznę, Eleazara. Po wymianie prezentów Amerykanie odpłynęli⁴⁴⁶.

⁴⁴¹ Więcej na temat prawa *shinsui-kyūyō-rei* [w:] <https://kotobank.jp/word/%E8%96%AA%E6%B0%B4%E7%B5%A6%E4%B8%8E%E4%BB%A4-82021> (dostęp: 25.03.2015) oraz [w:] *Nihon rekishi daijiten*, Tom 18, Uniwersytet Michigan, Michigan 2000.

⁴⁴² L. M. Cullen, *A History of Japan, 1582-1941: Internal and External Worlds*, Cambridge University Press, Cambridge 2003, s. 158, 179.

⁴⁴³ Ojciec Forcade pozostał w Japonii do 1853 roku. P. F. Kornicki, I. J. McMullen, *Religion in Japan: Arrows to Heaven and Earth*, Cambridge University Press, Cambridge 1996, s. 162.

⁴⁴⁴ M. Medzini, *French Policy in Japan During the Closing Years of the Tokugawa Regime*, Harvard University Asia Center, Cambridge 1971, s. 7.

⁴⁴⁵ Pyrrhus Concer- niewolnik z Southampton (Nowy Jork).

⁴⁴⁶ Więcej na temat wyprawy Coopera: Inventory of the Cooper Family Papers [w:] <http://www.whalingmuseum.org/explore/library/finding-aids/mss85> (dostęp: 27.03.2015). Por. C. E. Boyce Davies, *Encyclopedia of the African Diaspora: Origins, Experiences, and Culture: Origins, Experiences, and Culture*, ABC-CLIO, Santa Barbara, California 2008.

20 lipca 1846 roku, amerykański komodor James Biddle (1783–1848), z listem od prezydenta Stanów Zjednoczonych, Jamesa Polka (1795–1849)⁴⁴⁷, zakotwiczył dwoma okrętami: *USS Columbus* i *USS Vincennes* w zatoce Uruga. Jeden z nich był uzbrojony w 72 działa. Jego żądania, dotyczące zawarcia układu handlowego pozostały bezowocne. Przyczyną tego było prawdopodobnie niezrozumienie przez Biddle'a słów instrukcji jednego z samurajów podczas wchodzenia na statek i jego kurtuazyjnego zachowania⁴⁴⁸.

W 1848 pół Szkot, pół Chinuk⁴⁴⁹, Ranald MacDonald (1824–1894), płynąc na statku wielorybniczym *Plymouth*, przekonał kapitana, żeby zostawił go samego jako rozbitka na łodzi u wybrzeży Hokkaido. 1 lipca dotarł na wyspy Rishiri (jap. 利尻島)⁴⁵⁰. Tam został schwyty przez rdzennych mieszkańców Hokkaido, Ainów i przekazany *daimyō* klanu Matsumae, a następnie wysłany do Nagasaki. W związku z tym, że coraz więcej amerykańskich i brytyjskich okrętów zbliżało się do terytoriów Japonii, a nikt z Japończyków nie mówił po angielsku, MacDonaldowi pozwolono zostać w Nagasaki i powierzono zadanie nauczania tego języka (MacDonald został więc pierwszym nauczycielem angielskiego w Japonii). Uczniami byli samuraje, którzy wcześniej próbowali uczyć się angielskiego od Holendrów, którzy jednak nie posługiwali się biegle tym językiem. Jednym z najzdolniejszych uczniów był Moriyama Einosuke (jap. 森山 栄之助, 1820–1872), który został szefem tłumaczy podczas podpisywania traktatu z komodorem Perrym w Kanagawa w 1854 roku. MacDonald mieszkał w Nagasaki przez 10 miesięcy. Był tam traktowany bardzo dobrze i z szacunkiem⁴⁵¹. Czas spędzony w Japonii poświęcił głównie na nauczanie angielskiego i naukę japońskiego⁴⁵².

⁴⁴⁷ James Knox Polk- prawnik, 11. prezydent Stanów Zjednoczonych (1845-1849). List zawierał prośbę o możliwość wymiany towarów.

⁴⁴⁸ D. F. Long, *Sailor-Diplomat: A Biography of Commodore James Biddle, 1783-1848*, Northeastern University Press, Boston 1983, s. 293.

⁴⁴⁹ Chinukowie- (ang. Chinook), plemię Indian Ameryki Północnej, znane ze swych umiejętności rybołówczych oraz handlowych. Zamieszkiwali oni ujście rzeki Columbia na zachodnim wybrzeżu USA.

⁴⁵⁰ Wyspy Rishiri położone są na Morzu Japońskim, na wybrzeżu Hokkaido.

⁴⁵¹ Zeznanie Ranalda McDonalda odnośnie traktowania go przez Japończyków podczas pobytu w Japonii, złożone kapitanowi Jamesowi Glynnowi na *USS Preble* w 1849 roku [w:] http://www.sos.wa.gov/legacy/publications_detail.aspx?p=95 (dostęp: 14.03.2015). Więcej na ten temat: F. L. Schodt, *Native American in the Land of the Shogun: Ranald MacDonald and the Opening of Japan*, Stone Bridge Press, Inc., Berkeley, California 2003.

⁴⁵² Pomimo że uczniowie Ranalda McDonalda odegrali bardzo ważną rolę w negocjacjach dotyczących traktatu w Kanagawa, to nie znalazł prawdziwego uznania dla swych osiągnięć. Notatki z japońskiej przygody McDonalda zostały opublikowane dopiero po 1923 roku, czyli dopiero 29 lat po jego śmierci. Zmarł jako biedak w stanie Waszyngton w 1894 roku. Jego ostatnie słowa brzmiały ponoć: „Sayonara, moja droga, Sayonara...” [w:] www.sos.wa.gov/legacy/publications_detail.aspx?p=95 (dostęp: 14.03.2015).

Na wodach sąsiadujących z Japonią bardzo aktywne były amerykańskie statki wielorybnicze, dla których coraz ważniejsza stawała się ekspansja na zachodnie wybrzeże i transport towarów przez Pacyfik. Do końca lat 40. XIX wieku, Stany Zjednoczone próbowały pertraktować z zamkniętą na wymianę handlową Japonią. Negocjacje z Japończykami w imieniu USA prowadził kapitan James Glynn (1800–1871), który wpłynął do Nagasaki w 1848 roku na pokładzie *USS Preble*. Po powrocie z Japonii, Glynn wystąpił z odczytem skierowanym do amerykańskich kongresmenów, dając członkom parlamentu jasno do zrozumienia, że siogunat nie odejdzie od strategii izolacjonizmu, dopóki Ameryka nie zmusi go do tego siłą.

W maju 1849 roku, Brytyjczycy na okręcie *HMS Mariner* próbowali wpłynąć z wyprawą topograficzną do Zatoki Tokijskiej. W tej misji jako tłumacz uczestniczył Japończyk Otokichi (jap. 音吉 bądź 乙吉, 1818–1867)⁴⁵³, który w 1834 roku został uratowany z łodzi dryfującej u wybrzeży stanu Waszyngton⁴⁵⁴. 7 czerwca Brytyjczycy opuścili zatokę Uraga, w obawie przed reperkusjami ze strony władz siogunackich⁴⁵⁵.

O możliwość wymiany towarów z Japończykami zabiegał w latach 1852–1855 również admirał rosyjskiej marynarki wojennej, Jewfimij Putjatin (ros. Евфимий Васильевич Путятин, 1803–1883, Yevfimy Vasilyevich Putyatin). W lipcu 1853 przybił on do wybrzeży zatoki Nagasaki z egzemplarzem silnika parowego i zademonstrował go wybitnemu japońskiemu konstruktorowi, Tanace Hisashige (jap. 田中 久重, 1799–1881)⁴⁵⁶. Starania Putjatina doprowadziły do podpisania, na początku 1855 roku, traktatu w Shimodzie⁴⁵⁷.

Wobec braku perspektyw na nawiązanie kontaktów zagranicznych z Japonią, amerykański prezydent Millard Fillmore powierzył komodorowi Marynarki Wojennej

⁴⁵³ M. Brook, "Otokichi's Long Trip Home" [w:] www.damninteresting.com (dostęp: 15.03.2015).

⁴⁵⁴ Otokichi później przybrał imię John Matthew Ottoson. Towarzyszyło mu dwóch rozbitków: Iwakichi (l. 29) i Kyukichi (l. 16). Pracowali jako tłumacze dla brytyjskich handlarzy i misjonarzy. S. Narsimhan, *Japanese Perceptions of China in the Nineteenth Century: Influence of Fukuzawa Yukichi*, Phoenix Publishing House, New Delhi 1999, s. 36.

⁴⁵⁵ W. G. Beasley, *Great Britain and the Opening of Japan 1834–1858*, Routledge, New York and London 2013 s. 76.

⁴⁵⁶ Tanaka Hisashige- autor projektów pociągów parowych i łodzi oraz armat. Nazywany również „Edisonem Japonii”.

⁴⁵⁷ Traktat w Shimodzie zawarty został między Japonią a Rosją. Zostały w nim potwierdzone wcześniej istniejące granice między państwami: między wyspami Etorofu i Uruppu. Zob. M. Stańczyk, *Kuryle – wieczny problem między Rosją a Japonią ?* [w:] „BIULETYN OPINIE” Nr 6/2011; <http://fae.pl/biuletynopiniefakurylewiecznyproblemmiędzyfrajaponia.pdf> (dostęp: 17.06.2016), <http://old.japan-assoc.ru/publics/yrbk/en/2005/texts/t4/index.html> (dostęp: 17.06.2006).

Stanów Zjednoczonych, Matthew Calbrightowi Perry'emu (1794–1858)⁴⁵⁸, przeprowadzenie misji, mającej na celu przełamanie polityki izolacji tego kraju.

2.2 Wojskowa ekspedycja komodora Stanów Zjednoczonych Matthew Calbrighta Perry'ego i otwarcie Japonii

*Odtąd, ilekroć zostanie dostrzeżony cudzoziemski statek,
który zbliża się do dowolnego odcinka naszego wybrzeża,
wszyscy znajdujący się na podorędziu ludzie
powinni ostrzelać go i przepędzić⁴⁵⁹.*

(Fragment edyktu antycudzoziemskiego z 1825 roku)

Polityka izolacjonizmu, zwana w Japonii *sakoku*, była prowadzona przez rządy japońskiego rodu Tokugawa, a w szczególności sioguna Tokugawę Iemitsu (jap. 徳川家光, 1604–1651)⁴⁶⁰. Władze siogunackie narzuciły Japonii taką politykę w wyniku rozszerzających się wpływów hiszpańskich i portugalskich, które zagrażały stabilności władzy i pokojowi na Archipelagu Japońskim. Powodem niebezpieczeństwa byli też mieszkańcy południowej części kraju, przechodzący na katolicyzm.

Liczne próby nawiązania kontaktów z Japonią przed 1853 rokiem przez państwa zachodnie nie przyniosły rezultatów. Wobec tego Rosja, Anglia i Holandia chwilowo zaniechały nacisków na ten kraj. Wówczas Ameryka, której oczy od pewnego czasu

⁴⁵⁸ Matthew Calbright Perry tytuł komodora Marynarki Wojennej Stanów Zjednoczonych uzyskał w czerwcu 1840 roku. D. G. Wittner, *Commodore Matthew Perry and the Perry Expedition to Japan*, The Rosen Publishing Group, London 2005.

⁴⁵⁹ B. T. Wakabayashi, *Anti-Foreignism and Western Learning in Early-Modern Japan. The New Theses of 1825*, Mass, Harvard University Press, Cambridge 1986, s. 60.

⁴⁶⁰ Tokugawa Iemitsu był trzecim siogun, em z dynastii Tokugawa. S. Yamaoka, *Tokugawa Iemitsu*, Tom 2, Kōdansha, Tokyo 1981. L. Miles-Morillo, S. Morillo, *Sources for Frameworks of World History: Since 1350*, Oxford University Press, Oxford 2014.

zwrócone były w tamtym kierunku, zmuszone koniecznością ekspansji na zachodnie wybrzeże oraz transportu towarów przez Pacyfik, wciągnęła Japonię w orbitę swoich zainteresowań⁴⁶¹.

W styczniu 1851 roku amerykański prezydent, Millard Fillmore (1800–1874)⁴⁶², wyraził zgodę na wysłanie w oficjalnej misji floty USA do Japonii. Rok później dowództwo ekspedycji Fillmore powierzył komodorowi Matthew Calbright Perry'emu. Pomimo osobistej niechęci do Japończyków amerykańskiego dowódcy, jego wyprawa miała zachować charakter pokojowy⁴⁶³.

8 lipca 1853 roku, komodor Matthew Calbright Perry (1794–1858)⁴⁶⁴ wpłynął na czele swojej eskadry statkami: *MS Mississippi*, *MS Plymouth*, *MS Saratoga* oraz *MS Susquehanna* na wody zatoki Uruga, nieopodal Edo. Wcześniej, zgodnie z planem, mając na celu zastraszenie Japończyków, opłynął archipelag Riukiu (jap. 琉球列島)⁴⁶⁵ i wyspy Ogasawara (jap. 小笠原諸島)⁴⁶⁶. Japończycy, uważnie obserwując niespodziewanych najeźdźców, próbowali odpędzić ich łodziami. Mimo usilnych starań, amerykańska załoga, prezentująca pełną gotowość bojową na pokładach swoich statków, bez trudu przekonała Japończyków o bezcelowości tych zabiegów. Oprócz tego, Amerykanie zupełnie nie bacząc na krzyczących i wygrażających mieszkańców, wysłali łodzie zwiadowcze, które miały na celu spenetrowanie brzegów zatoki. Okazało się, że fortyfikacje zatoki nie są dostatecznie mocne, właściwie wszystkie budynki dookoła są

⁴⁶¹ W. McOmie, *The Opening of Japan, 1853-1855: A Comparative Study of the American, British, Dutch and Russian Naval Expeditions to Compel the Tokugawa Shogunate to Conclude Treaties and Open Ports to Their Ships*, Global Oriental, Kent 2006.

⁴⁶² Millard Fillmore był trzynastym prezydentem Stanów Zjednoczonych, urzędującym w latach 1850–1853.

⁴⁶³ Przed wyjazdem na Daleki Wschód, Perry zapoznał się szczegółowo z dostępną literaturą na temat Japonii, jej historii i siogunatu Tokugawa. Konsultował się również ze słynnym badaczem fauny i flory Japonii, niemieckim lekarzem, Philippem Franzem Balthasarem von Sieboldem (1796–1866), który żył na holenderskiej faktorii – wyspie Dejima, będącej oknem na świat w okresie izolacji. Sam Perry był uprzedzony w stosunku do Japończyków. Uważał ich za niższą rasę. W swoim notatniku zanotował: „są słabymi i na wpół barbarzyńskimi ludami [...] ludźmi o mściwym charakterze”. L. Pastusiak, *Dyplomacja Stanów Zjednoczonych*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 1996, s. 472. Zob. także: P. Mauch, Y. Sugita, J. Van Sant, *Historical Dictionary of United States - Japan Relations*, Scarecrow Press, New York 2007, s. 7. Zob. także: Ch. Houchins, *Artifacts of diplomacy: Smithsonian collections from Commodore Matthew Perry's Japan Expedition (1853-1854)*, Smithsonian Institution Press, Washington 1995 [w:] <https://repository.si.edu/handle/10088/1343> (dostęp: 12.04.2015).

⁴⁶⁴ Komodor Perry był bratem Olivera Hazarda Perry'ego, zasłużonego dla USA uczestnika brytyjsko-amerykańskiej wojny w roku 1812. Zob. także: Ch. Houchins, *Artifacts of diplomacy: Smithsonian collections from Commodore Matthew Perry's Japan Expedition (1853-1854)*, Smithsonian Institution Press, Washington 1995 [w:] <https://repository.si.edu/handle/10088/1343> (dostęp: 12.04.2015).

⁴⁶⁵ Riukiu- archipelag rozciąga się między Tajwanem a Kiusiu.

⁴⁶⁶ Ogasawara- archipelag wulkanicznych wysp, leżących około 1930 km na południe od Tokio, pomiędzy wyspami Izu, a wyspami Kazan. Zob. De-min Tao, *Negotiating Language in the Opening of Japan: Luo Sen's Journal of Perry's 1854 Expedition* [w:] *Nichibunken Japan Review, Journal of the International Research Center for Japanese Studies*, Nr. 17/2005, Kioto, Japan, s. 98.

drewniane, a parę dział jest małego kalibru. To utwierdziło Perry'ego w przekonaniu, że Japończycy – w razie jakiegokolwiek ataku – nie będą w stanie go odeprzeć oraz nie uda im się skierować najeźdźców do Nagasaki, gdzie kierowano wszystkie cudzoziemskie statki⁴⁶⁷.

Perry zażądał, pod groźbą użycia nowych dział Paixhans⁴⁶⁸, w które wyposażone były jego okręty, przekazania białej flagi oraz listu od prezydenta Fillmore'a cesarzowi Japonii (a w praktyce siogunowi), który zawierał propozycję nawiązania kontaktów między Japonią a USA, i zapowiedział, że zjawi się tu ponownie za rok, aby otrzymać odpowiedź. W przypadku jej braku, zagroził atakiem⁴⁶⁹ [patrz: załącznik 7]. Aby zwiększyć swój splendor i dać pokaz siły, komodor wydał rozkaz oddania 73 pustych strzałów armatnich, celebując w ten sposób amerykański Dzień Niepodległości.

Nowoczesne okręty, tajemnicze i potężne, wywarły wielkie wrażenie na Japończykach. Zostały przez nich nazwane czarnymi okrętami, ze względu na ich kolor (jap. 黒船). Stały się one wkrótce symbolem potęgi mocarstw zachodnich. Czarne okręty pozostały w zatoce osiem dni. Zgodnie z zaleceniem Perry'ego, zachowanie amerykańskiej załogi w stosunku do Japończyków było wzorowe. Okoliczni mieszkańcy zaczęli rozumieć, że cudzoziemcy nie są diabłami, a normalnymi ludźmi⁴⁷⁰.

12 czerwca 1853 roku, Perry opuścił zatokę Uraga, z nadzieją na pozytywne rozpatrzenie jego żądań: bardziej humanitarnego traktowania rozbitków, otwarcia portów w celu uzupełniania zapasów żywności i paliwa oraz wymiany towarów. Wyjeżdżając z Japonii zdawał sobie sprawę, że jego ponowne przybycie będzie wydarzeniem bezprecedensowym i zmieni na zawsze bieg historii.

Na początku lutego 1854 roku komodor przyплыł ponownie. Tym razem na czele flotylli, złożonej z dziewięciu okrętów (każdy uzbrojony w 250 dział)⁴⁷¹ w sile 1600 ludzi (desant piechoty morskiej)⁴⁷². Okazało się, że miejscowa ludność nie była już tak samo niedostępna, jak poprzednim razem. Ludzie byli nastawieni bardziej przyjaźnie, kobiety nie chowały się przed agresorem, a Amerykanie mogli zaopatrzyć

⁴⁶⁷ W. G. Beasley, *The Perry Mission to Japan, 1853-1854, Tom 1*, Psychology Press, Hove, UK 2002, s. 156.

⁴⁶⁸ Działa Paixhans zostały opracowane przez francuskiego generała Henri-Joseph Paixhans w latach 1822-1823. H. J. Paixhans, *An Account of the Experiments Made in the French Navy for the Trial of Bomb Cannon, Etc*, Dorsey, Philadelphia 1838.

⁴⁶⁹ J. Tubielewicz, *Historia Japonii*, dz. cyt., s. 173.

⁴⁷⁰ W. E. Griffis, *Matthew Calbraith Perry: a typical American naval officer*, Cupples and Hurd, Boston 1887, s. 340.

⁴⁷¹ Amerykańskie statki przewyższały japońskie odpowiedniki pod względem technicznego zaawansowania.

⁴⁷² By zachęcić Japończyków do kapitulacji, Perry podarował im nawet białe flagi.

się w miejscowe dobra i żywność⁴⁷³.

Tymczasem Perry pozostawał nieugięty w swoich żądaniach⁴⁷⁴. Wiadomość o przybyciu do Japonii Amerykanów szybko dotarła do władz w Edo i wywołała tam niemałe poruszenie. Początkowo sądzono, że nieprzyjaciel zostanie jak najszybciej oddalony – tak, jak to bywało już wcześniej z nieproszonymi obcokrajowcami. Z drugiej strony, do urzędników *bakufu* zaczęło docierać, że kraj nie jest w stanie dłużej opierać się naciskom z zewnątrz. Wprawdzie, już w 1852 roku przedstawiciel Holenderskiej Kompanii Wschodnioindyjskiej⁴⁷⁵ na wyspie Dejima w zatoce Nagasaki, Donker Curtius (1813–1879)⁴⁷⁶ przekazali wiadomość siogunatowi o planowanej przez Perry’ego misji i jego żądaniach, jednak okazało się, że rząd Tokugawów nie spodziewał się takiego obrotu spraw. Japończycy przede wszystkim nie byli gotowi na odparcie jakiegokolwiek ataku z zewnątrz. Obecność majestatycznych statków Perry’ego udowodniła, że w razie jakiegokolwiek zagrożenia, Edo pozostaje bezradne. Amerykanie mogli bez problemu pokonać miasto głodem, ponieważ praktycznie wszystkie dostawy żywności przybywały drogą morską⁴⁷⁷. W końcu Japończycy – po zaciętych targach – ulegli. Ostatecznie, 31 marca 1854 w Kanagawie (jap. 神奈川)⁴⁷⁸, amerykański komodor zmusił sioguna do podpisania traktatu o pokoju i przyjaźni (jap. 日米和親条約), pierwszego japońskiego traktatu z obcym mocarstwem⁴⁷⁹. Zanim jednak siogunat ostatecznie zezwolił na otwarcie japońskich portów, wysłał do krajów

⁴⁷³ J. H. Schroeder, M. C. Perry: *Antebellum Sailor and Diplomat*, Naval Institute Press, Annapolis 2001, s. 215.

⁴⁷⁴ W. E. Griffis, *Matthew Calbraith Perry: a typical American naval officer*, Cupples and Hurd, Boston 1887, s. 347.

⁴⁷⁵ Holenderska Kompania Wschodnioindyjska (hol. Vereenigde Oostindische Compagnie, w skrócie VOC, „Zjednoczona Kompania Wschodnioindyjska”)– powstała 20 marca 1602, na mocy uchwały Stanów Generalnych Republiki Zjednoczonych Prowincji (Holandia). Gwarantowała ona monopol na działalność kolonialną w Azji.

⁴⁷⁶ Janus Henricus Donker Curtius- był ostatnim *Opperhoofd*, czyli głównym przedstawicielem Holenderskiej Kompanii Wschodnioindyjskiej na Dejimie. W 1855 Curtius zorganizował transfer *HM Soembing* z Królewskiej Holenderskiej Marynarki do rządu japońskiego jako daru od holenderskiego króla Wilhelma III dla sioguna Tokugawy Iesady. Nazwa okrętu przemianowana została na *Kanko Maru* i był to pierwszy okręt parowy w Japonii. D. Keene, *Emperor of Japan: Meiji and His World, 1852–1912*, Columbia University Press, New York 2005, s. 33-34.

⁴⁷⁷ M. Teeuwen, K. Wildman Nakai, *Lust, Commerce, and Corruption: An Account of What I Have Seen and Heard, by an Edo Samurai*, Columbia University Press, Columbia 2014.

⁴⁷⁸ Kanagawa- prefektura znajdująca się na południu regionu Kantō w Japonii.

⁴⁷⁹ Japońskie państwo zobowiązało się również do zaopatrywania jednostek z USA w najpotrzebniejsze artykuły, a amerykańskim kupcom przyznano klauzulę najwyższego uprzywilejowania. Przebywający na terytorium Japonii obywatele Stanów Zjednoczonych pozostawali wolni, lecz ponosili odpowiedzialność przed prawem. Amerykanie uzyskali też możliwość osadzenia w Shimodzie swojego konsula. Podobne umowy handlowe, znane pod nazwą *Ansei no gokakoku jōyaku* („Traktaty z ery Ansei [podpisane z] pięciu krajami”), Japończycy podpisali w niedługim czasie także z Wielką Brytanią (październik 1854), Rosją (luty 1855), Holandią (styczeń 1856), Francją, Portugalią (1860) i Prusami (1861).

Zachodu szereg ekspedycji zwiadowczych z zadaniem zgromadzenia informacji o handlowych partnerach, ponieważ japońscy kupcy i producenci bali się, że nie wytrzymają konkurencji z zachodnimi odpowiednikami.

2.3. Amerykańska formuła polityczna „otwartych drzwi” w myśl *traktatu o pokoju i przyjaźni w Kanagawie (1854)*

Dwoma najwyższej wagi obowiązkami nowoczesnego narodu są polityka zagraniczna i polityka społeczna. Przez politykę zagraniczną rozumiem kształtowanie idealnych stosunków z mocarstwami i urzeczywistnianie imperialistycznej polityki wysyłania za granicę osadników⁴⁸⁰.

Kanai En

(profesor ekonomii politycznej na Tokijskim Uniwersytecie Cesarskim)

Amerykańska formuła polityczna „otwartych drzwi” była międzynarodowym porozumieniem, dającym rywalizującym ze sobą imperiom równe szanse w kwestii wymiany handlowej w Chinach. Zasady tej polityki zostały sformułowane 6 września 1899 roku przez Johna Haya, ówczesnego sekretarza stanu USA. Zawierały one następujące postulaty: nienaruszania przez poszczególne mocarstwa we własnych strefach wpływów interesów innych państw, wprowadzenia jednolitych stawek celnych oraz nieprowadzenia dyskryminacji handlowej wobec innych mocarstw. Roszczenia te miały zapewnić Stanom Zjednoczonym równe możliwości ekspansji ekonomicznej

⁴⁸⁰ K. B. Pyle, *The Technology of Japanese Nationalism: The Local Improvement Movement 1900–1918*, JAS 33/1 (Nov. 1973), s. 54.

w Chinach, bez konieczności uzyskiwania własnej strefy wpływów⁴⁸¹. Jeżeli chodzi o Japonię, to uniknęła ona problemu kolonizacji. Państwa zachodnie domagały się jednak jej otwarcia na wymianę handlową i ewentualną pomoc dla statków wielorybicznych i rozbitków.

Amerykański komodor Matthew Calbright Perry wpłynął 8 lipca 1853 roku na czele czterech okrętów *kurofune* do Zatoki Uruga⁴⁸², celem przedstawienia naczelnej władzy listu od prezydenta USA, Millarda Fillmore'a. Prezydent Stanów Zjednoczonych domagał się od władz japońskich nawiązania stosunków dyplomatycznych i handlowych. Perry zażądał rozmów bezpośrednio z głową państwa (nie miał pojęcia o tym, że rozmawia z przedstawicielami władz siogunackich⁴⁸³, a nie z cesarzem, którym w tym okresie był Kōmei). Należy podkreślić, że w okresie Edo, siogun był faktycznym władcą Japonii, a kwestia jakiegokolwiek kontaktu najwyższego władcy z obcokrajowcami była absolutnie bezdyskusyjna. Siogunat Tokugawów, który sprawował realną władzę od 1603 roku, ograniczył rolę cesarza, który pełnił wówczas funkcje wyłącznie reprezentacyjne. Jednak już w 1853 roku okazało się, że *bakufu* – niegdyś silna i prężna instytucja – zaczęła chylić się ku upadkowi, będąc jedynie zrutynizowanym aparatem biurokratycznym. Stąd też, po początkowych bezskutecznych próbach skłonienia Amerykanów do zawrócenia do Nagasaki, urzędnicy sioguna ostatecznie zaakceptowali „nieuniknione” i pozwolili gubernatorowi Uragi na przyjęcie listu, a także obiecali wiosną udzielić ostatecznej odpowiedzi. 14 lipca 1853 roku dokument został przedstawiony władzom w mieście Kurihama (jap. 久里浜)⁴⁸⁴.

Żądania przekazane stronie japońskiej przez Matthew Calbrighta Perry'ego wywołały ogromne zamieszanie na najwyższych szczeblach w administracji sioguna. Wśród wpływowych doradców sioguna panowała konsternacja, dotycząca kierunków

⁴⁸¹ J. Solarz, *Doktryny militarne XX wieku*, Avalon, Kraków 2009, s. 510.

⁴⁸² Właśc. Zatoka Tokijska.

⁴⁸³ Siogunem był wówczas Tokugawa Ieyoshi (12. siogun z rodu Tokugawów). J. W. Denney, *Respect and Consideration*, Lulu.com, North Carolina 2011. Por. M. E. Cunningham, L. J. Zwier, *The End of the Shoguns and the Birth of Modern Japan*, Twenty-First Century Books, Minneapolis 2009; P. Akamatsu, *Meiji 1868: Revolution and Counter-Revolution in Japan*, Routledge, New York and London 2010; K. Hirano, *The Politics of Dialogic Imagination: Power and Popular Culture in Early Modern Japan*, University of Chicago Press, Chicago 2013.

⁴⁸⁴ Kurihama znajduje się w prefekturze Kanagawa. Zob. *PERRY CEREMONY TODAY; Japanese and U. S. Officials to Mark 100th Anniversary* [w:] <http://query.nytimes.com/gst/abstract.html?res=9F00E7DC173DE23BBC4C52DFB1668388649EDE> (dostęp: 25.07.2015). Zob. także: M. Fillmore, *Millard Fillmore papers. Volume 1*, Best Books on, Buffalo, New York 1907; B. A. Shillony, *Collected Writings of Modern Western Scholars on Japan*, Routledge, New York and London 2013.

dalszego postępowania. Podjęcie ostatecznej decyzji należało do Rady Starszych (jap. 老中), *rōjū*, która była skłonna zaakceptować propozycję strony amerykańskiej. Jednak część *rōjū* dążyła do utrzymania dotychczasowej polityki izolacji. Jednym z krytyków *bakufu* był Tokugawa Nariaki (jap. 徳川齊昭, 1800–1860) z Mito⁴⁸⁵. Uważał on, że należy zabezpieczyć przyszłość Japonii poprzez mobilizację wszystkich sił obronnych kraju i pozbycie się cudzoziemców, pod wpływem do wybrzeży archipelagu.

Tymczasem, przewodniczący Rady Starszych, Abe Masahiro (jap. 阿部正弘, 1819–1857) dobrze przewidział, że Japonia nie jest już w stanie kontynuować dotychczasowej polityki w obliczu tak dużego zagrożenia militarnego. Konstatował, że przystanie na warunki Amerykanów, może w konsekwencji wywołać bunt przeciw siogunatowi, odpowiedzialnemu za politykę kraju⁴⁸⁶. Próbując uzyskać prerogatywę dla swojej decyzji, rozesłał do wszystkich *daimyō* listy z prośbą o konsultacje. Było to wydarzenie bez precedensu, ponieważ – po raz pierwszy w historii – polityka *bakufu* stała się przedmiotem publicznej dyskusji, co w następnych latach miało daleko idące konsekwencje. Starania Abe Masahiro o zapewnienie *bakufu* dobrowolnego poparcia *daimyō* osłabiły jednak pozycję sioguna. Decyzje o zawieszeniu tradycyjnych ograniczeń działalności militarnej *hanów* i tonażu budowanych statków, miały wzmocnić system obrony, jednakże przyczyniły się jednocześnie do obalenia absolutystycznej pozycji *bakufu*⁴⁸⁷.

Odpowiedzi udzielone w trakcie konsultacji nie przyniosły oczekiwanego rezultatu. Wśród *daimyō* nie udało się zebrać bezwzględnej większości głosów opowiadających się „za” lub „przeciw”⁴⁸⁸. Dziewiętnastu z nich optowało za otwarciem dostępu do portów w ustalonej formie, również dziewiętnastu było za odrzuceniem żądań Perry’ego, czternastu pragnęło utrzymania stabilizacji kraju, siedmiu było gotowych na ustępstwa z utrzymaniem izolacji, natomiast dwóch popierało decyzje

⁴⁸⁵ Tokugawa Nariaki był zdania, że *bakufu* powinno wzmocnić swoje wojska i walczyć z cudzoziemcami. Stworzył dokument pod tytułem: „Japonia musi odrzucić Zachód”, w którym podał dziesięć powodów dla których kraj powinien pozostać odizolowany od reszty świata. Według niego, Japończycy powinni wybrać wojnę, tak aby nie pozwolić mieszać się Zachodowi w sprawy swojego kraju. H. D. Harootunian, *Toward Restoration: The Growth of Political Consciousness in Tokugawa Japan*, University of California Press, California 1970, s. 120.

⁴⁸⁶ J. P. Mass, *The Bakufu in Japanese History*, Stanford University Press, Stanford 1993, s. 173.

⁴⁸⁷ W przełomowym momencie stało się jasne, że siogunat nie jest w stanie podjąć zdecydowanych i skutecznych działań. Ustępstwa w stosunku do obcych w kolejnych latach wywołały oburzenie w wielu *hanach*, a nieudana próba legitymizacji traktatu z 1858 roku włączyła do gry dwór cesarski. Polityczny środek ciężkości przesunął się z Edo (siedziby sioguna) do Kioto (siedziby cesarza).

⁴⁸⁸ Znanych jest 61 odpowiedzi. Zob. S. Watanabe, *Abe Masahiro jiseki, Tom 1*, University of Michigan, Michigan, 1910.

siogunatu.

Odkąd Matthew Calbright Perry opuścił Japonię, Abe Masahiro próbował wypracować kompromis pośród *daimyō*. W międzyczasie podjęto działania, mające na celu wzmocnienie obrony granic. Udzielono również zezwolenia na budowę okrętów wojennych przez *hany* (lenna, rządzone przez *daimyō*)⁴⁸⁹.

Tymczasem, zgodnie z zapowiedzią, komodor Matthew Calbright Perry wpłynął ponownie do zatoki Uraga po upływie niespełna roku, lecz tym razem na czele eskadry ośmiu okrętów. Był zdeterminowany, aby doprowadzić do wyegzekwowania na Japończykach wcześniej wysuniętych żądań.

Do negocjacji strony przystąpiły 8 marca 1854 roku. Perry, pod groźbą użycia siły przez flotę amerykańską, zmusił stronę japońską, reprezentowaną przez dyplomatę Hayashiego Akirę (jap. 林 樵, 1800–1859)⁴⁹⁰ do podpisania dokumentu⁴⁹¹. Wcześniej władze siogunackie upoważniły swoich przedstawicieli do zaakceptowania części żądań, w tym punktu odnoszącego się do humanitarnego traktowania rozbitków i możliwości zaopatrzenia statków w żywność i wodę w wybranych portach.

Postanowienia traktatu o pokoju i przyjaźni (jap. 日米和親条約, Nichibei Washin Jōyaku), w dwunastu artykułach strony podpisały 31 marca 1854 roku w mieście Kanagawa (jap. 神奈川)⁴⁹². Sporządzono go w czterech językach (angielskim, holenderskim, japońskim i chińskim)⁴⁹³ [patrz: załącznik 8]. Najważniejsze z nich dotyczyły: ustalenia dwustronnego pokoju między państwami, otwarcia Japonii na wymianę handlową, udostępnienia portów Shimoda (jap. 下田)⁴⁹⁴ i Hakodate (jap. 函館)⁴⁹⁵, prawa USA do umieszczenia poselstwa dyplomatycznego, utraty przez Japonię kontroli nad stawkami celnymi, prawa o eksterytorialności i pomocy dla

⁴⁸⁹ C. N. Vaporis, *Voices of Early Modern Japan: Contemporary Accounts of Daily Life during the Age of the Shoguns*, dz. cyt., s. 22. Więcej w: M. Hane, *Japan: A Short History*, Oneworld Publications, Cambridge 2013; W. E. Deal, *Handbook to Life in Medieval and Early Modern Japan*, Oxford University Press, Oxford 2005.

⁴⁹⁰ Hayashi daigaku no Kami (jap. 林大学頭), znany również jako Hayashi Fukusai.

⁴⁹¹ Traktat o pokoju i przyjaźni był wzorowany na traktacie amerykańsko-chińskim z Wangxia (jap. 望厦条約), z 1844 roku. Dokument sygnowali również: Yoshida Shōin (jap. 吉田松陰, 1830–1859) oraz Kaneko Shigenosuke (jap. 金子重之輔, 1831–1855). Zob. De-min Tao, “Yoshida Shōin’s Petition Found at Yale Archives” [w:] <http://www.chinajapan.org/articles/15/tao15.3-6.pdf> (dostęp: 12.04.2015).

⁴⁹² Miasto Kanagawa, w Kannai (jap. 関内), w Naka (jap. 中区, Naka-ku, obecnie dzielnica Jokohamy).

⁴⁹³ Japanese-American Diplomacy-Treaty of Kanagawa; March, 31, 1854

[w:] http://avalon.law.yale.edu/19th_century/japan002.asp (dostęp: 1.08.2015). Zob. De-min Tao, *Negotiating Language in the Opening of Japan: Luo Sen’s Journal of Perry’s 1854 Expedition* [w:] *Nichibunken Japan Review, Journal of the International Research Center for Japanese Studies*, nr 17/2005, Kioto, Japan, s. 91.

⁴⁹⁴ Shimoda- miasto w Japonii, w prefekturze Shizuoka (środkowe Honsiu).

⁴⁹⁵ Hakodate- japońskie miasto i port położony w podprefekturze Oshima (prefektura Hokkaido).

rozbitków. Oprócz tego określono warunki, na jakich statki amerykańskie mogły zawijać do innych, niż wymienione w traktacie, portów japońskich. Traktat miał zostać ratyfikowany w terminie 18 miesięcy od daty jego podpisania.

Dość kontrowersyjnym zapisem było udzielenie pozwolenia na otwarcie konsulatu amerykańskiego w mieście Shimoda. Gdy w 1856 roku do Japonii przybył amerykański polityk, Townsend Harris⁴⁹⁶, by objąć placówkę dyplomatyczną, okazało się, że ten zapis jest odmiennie interpretowany przez obie strony i dopiero po długich konsultacjach udało się wypracować konsensus.

Podpisany układ, formalnie rozpoczął rozwój stosunków dyplomatycznych pomiędzy Japonią i Stanami Zjednoczonymi. Kolejnymi miastami oddanymi do dyspozycji USA i innych państw zachodnich w następnych latach były wybudowane od podstaw Jokohama i Kōbe, które zachowały swoisty zachodni styl, a które do dziś kojarzą się Japończykom z umiędzynarodowieniem ich kraju w okresie Meiji (1868–1912).

Komodor Perry, usatysfakcjonowany wypełnieniem swojej misji, mógł wreszcie ogłosić, że Japonia została otwarta dla Zachodu. Niewątpliwym osiągnięciem było uniknięcie niebezpieczeństwa interwencji zbrojnej, bowiem wielu *daimyō* nie było zadowolonych z faktu podpisania dokumentu.

Kryzys, związany z polityką zagraniczną, niewątpliwie stanowił przyczynek dla konfliktu wewnętrznego, początkowo pod hasłem *sonnō jōi* (jap. 尊皇攘夷, *czcić cesarza, wypędzić barbarzyńców*), a następnie *tōbaku* (jap. 倒幕, *obalić siogunat*). Ostatecznie doprowadził do obalenia ostatniego sioguna, Tokugawy Yoshinobu, i przywrócenia bezpośredniej władzy cesarskiej podczas Restauracji Meiji w 1868 roku.

Traktat w Kanagawie stanowił przełomowe wydarzenie w japońskiej polityce izolacjonizmu. Wkrótce Japonia była zmuszona podpisać podobne umowy również z Francją, Rosją i Wielką Brytanią. Japońskie porty zapełniały się obcymi statkami, które jednocześnie spowodowały wzrost napięcia. W 1858 roku amerykański konsul generalny, Townsend Harris, doprowadził do podpisania umowy handlowej — traktatu o przyjaźni i handlu.

Japonia stawała się świadoma swojej słabości. Nowoczesne państwa Zachodu

⁴⁹⁶ Townsend Harris- amerykański polityk, pierwszy konsul generalny w Japonii. T. Harris, *The Complete Journal of Townsend Harris: First American Consul General and Minister to Japan*, Literary Licensing, LLC, Whitefish 2013. Zob. także: I. E. Levine, *Behind the Silken Curtain: The Story of Townsend Harris*, Messner, New York 1961; W. E. Griffis, *Townsend Harris, First American Envoy in Japan*, General Books LLC, Whitefish 2013.

stanowiły dla niej zagrożenie. Musiała więc wzmocnić swój potencjał obronny. Kraj nie mógł już dłużej opierać się naciskom z zewnątrz. Japońscy politycy wiedzieli, że – aby uchronić się przed wewnętrznym rozbięciem i agresją z zewnątrz – muszą otworzyć się na Zachód. Japonia, czyniąc ten krok, niewątpliwie utorowała sobie ścieżkę do zajęcia na arenie międzynarodowej miejsca równorzędnego wielkim mocarstwom. Tym samym, stała się na drodze, która sprawić miała, że z feudalnego i ksenofobicznego państwa przeobrazi się w potęgę.

2.4. Kontekst ideologiczno-polityczny japońsko-amerykańskiej umowy o wzajemnych stosunkach i handlu- traktat Harrisa

*Niech będą odtąd wieczysty pokój i przyjaźń
między Stanami Zjednoczonymi Ameryki a
Jego Wysokością Cesarzem Japonii i jego następcami*⁴⁹⁷.

Artykuł 1 Traktatu Harrisa

System polityczny rządzących z rodu Tokugawa był wrażliwy na zmiany zachodzące w sektorze ekonomicznym. Wykryształowana w latach 1635–1641 polityka izolacji spowodowała narastanie konfliktu pomiędzy procesem rozwoju ekonomicznego a ograniczeniami, które zostały narzucone gospodarce Japonii przez rządzących. Polityka przeciwdziałania rozwojowi handlu zagranicznego została zastosowana w momencie, kiedy stały przed tą gospodarką możliwości ekspansji i rozkwitu⁴⁹⁸.

⁴⁹⁷ Zob. Treaties and Conventions Concluded Between Japan and Foreign Nations [w:] https://archive.org/stream/treatiesandconv00unkngoog/treatiesandconv00unkngoog_djvu.txt (dostęp: 12.03.2015).

⁴⁹⁸ J. W. Hall, *Japonia...*, dz. cyt., s. 166.

Represyjne przepisy prawne miały chronić reżim polityczny. Prawodawstwo okresu Tokugawa oparte było na filozoficznych przesłankach o porządku naturalnym. Człowiek podlegał władzy nakazów klasowych i jednostce administracyjnej. W parze z tworzeniem porządku społecznego i formowaniem systemu *bakuhau* szło rozpowszechnianie konfucjanizmu⁴⁹⁹. Konfucjanizm proponował nową teorię rządzenia, a przede wszystkim wizję harmonijnego społeczeństwa i istnienie ładu moralnego ponad władcą. Nie mniej ważnym aspektem rozwoju ideologii w okresie Edo był sintoizm. Stanowił on podporę duchową porządku politycznego i filar tożsamości narodowej Japończyków, który zaczął nasilać się w miarę upływu czasu.

Choć izolacja zapewniła wewnętrzną stabilność polityczną to już w latach 30. XIX wieku zaczął narastać w kraju kryzys wewnętrzny. Przedstawiciele władz japońskich zdawali sobie sprawę z faktu niewątpliwej przewagi cywilizacyjnej Amerykanów oraz, wynikającego z niej, olbrzymiego zagrożenia dla suwerenności Japonii. W obawie przed atakiem zbrojnym ze strony USA, przystąpili do rozmów i 31 marca 1854 roku podpisali w Kanagawie traktat o pokoju i przyjaźni (jap. 日米和親条約, Nichibei Washin Jōyaku). W konsekwencji, Japonia rozpoczęła proces otwierania granic państwa. Wkrótce podobne umowy zawarte zostały z pozostałymi partnerami zagranicznymi: z Wielką Brytanią w październiku 1854 roku, z Rosją w lutym 1855 roku i z Holandią w styczniu 1856 roku⁵⁰⁰. Dla Amerykanów, podpisanie traktatu z Kanagawy, było początkiem procesu podporządkowania sobie Japonii w ramach polityki kolonialnej i polityki Boskiego Przeznaczenia.

Amerykański polityk Townsend Harris (1804–1878)⁵⁰¹, w lipcu 1856 roku objął placówkę dyplomatyczną w portowym mieście Shimoda⁵⁰². Konsul generalny zaczął

⁴⁹⁹ Zainteresowanie konfucjanizmem wynikało z wewnętrznych potrzeb ówczesnego społeczeństwa japońskiego. Do wyzwolenia konfucjanizmu z więzów kontroli kleru buddyjskiego przyczynił się japoński filozof Fujiwara Seika (jap. 藤原惺窩, 1561–1619), dzięki któremu neokonfucjanizm stał się wiodącą ideologią okresu Edo. P. Nosco, *Confucianism and Tokugawa Culture*, University of Hawai'i Press, Honolulu 1997, s. 32.

⁵⁰⁰ K. G. Henshall, *Historia Japonii*, Bellona, Warszawa 2011, s. 85. Zob. także: Y. A. Honjo, *Japan's Early Experience of Contract Management in the Treaty Ports*, Routledge, New York and London 2013. M. C. Pollard, *Master Potter of Meiji Japan: Makuzu Kōzan (1842-1916) and His Workshop*, Oxford University Press, Oxford 2002; F. P. Miller, Agnes F. Vandome, John McBrewster, *Convention of Kanagawa*, Alphascript Publishing, Saarbrücken 2010.

⁵⁰¹ Townsend Harris był mianowany na to stanowisko przez prezydenta Franklina Pierce'a. J. M. Dobson, *Belligerents, Brinkmanship, and the Big Stick: A Historical Encyclopedia of American Diplomatic Concepts: A Historical Encyclopedia of American Diplomatic Concepts*, ABC-CLIO, Santa Barbara, California 2009, s. 120.

⁵⁰² Townsend Harris został mianowany konsulem przez prezydenta Franklina Pierce'a. Pierwszy konsulat Stanów Zjednoczonych został otwarty w świątyni Gyokusen-ji (jap. 玉泉寺) w Shimodzie.

domagać się w imieniu USA zawarcia z *bakufu* traktatu handlowego⁵⁰³. Harris przekonywał *rōjū* Hottę Masayoshiego (jap. 堀田 正睦, 1810–1864)⁵⁰⁴ o korzyściach, płynących z wymiany handlowej, powołując się na różne przykłady z historii. Początkowo Japończycy ignorowali żądania amerykańskiego konsula, który chciał spotkać się z przedstawicielem najwyższych władz w Edo. Jednak wskutek długotrwałych negocjacji, konsul otrzymał pozwolenie na prywatną audiencję u sioguna Tokugawy Iesady (jap. 徳川 家定, 1824–1858) na zamku w Edo⁵⁰⁵. Podczas spotkania, amerykański konsul generalny przypomniał m.in. o tym, że Chiny zostały zmuszone do otwarcia swoich portów pod groźbą użycia dział, a Anglia podjęła decyzję o rozpoczęciu drugiej wojny z tym krajem i będzie forsować dalsze ustępstwa: „Rząd angielski ma nadzieję uzyskać ten sam rodzaj stosunków z Japonią, jaki ona utrzymuje z innymi krajami. Jeśli Japonia tego nie uczyni – Anglia gotowa jest do wojny”⁵⁰⁶. Harris wyjaśnił siogunowi, że „brytyjskim pragnieniem jest uzyskanie pełnego dostępu do Yezo, by stworzyć na nim bufor przeciwko Rosji”⁵⁰⁷.

W następstwie rozmów, główny doradca siogunatu, Hotta Masayoshi, odwiedził dwór cesarski w Kioto, chcąc zyskać aprobatę Kōmeia. Imperator jednak odmówił i zażądał definitywnego wypędzenia z Japonii wszystkich przebywających tam cudzoziemców⁵⁰⁸. W tym czasie zdecydowano o przekazaniu władzy *tairō* Ii Naosuke

⁵⁰³ Konsul generalny Harris, posłużył się przy tym straszakiem brytyjskiej potęgi morskiej oraz perspektywą narzucenia Japonii handlu opium.

⁵⁰⁴ Hotta Masayoshi był piątym *daimyō* Hotta z domeny Sakura.

⁵⁰⁵ Harris był cierpliwy w swoich staraniach, dotyczących podpisania umowy z Japonią. Według niektórych przekazów, zaadoptował siedemnastoletnią gejszę imieniem Okichi (jap. お吉), której prawdziwe nazwisko brzmiało Saitō Kichi (jap. 斎藤きち). Miała ona pomóc Harrisowi w budowaniu pozytywnego wizerunku obcokrajowca. Po jego wyjeździe z Japonii została potępiona przez społeczeństwo i popełniła w 1892 roku samobójstwo. Niektóre źródła podają, że została zwolniona z pracy, jako gospodyni Harrisa, po kilku dniach pracy. Zob. także: G. P. Leupp *Interracial Intimacy in Japan: Western Men and Japanese Women, 1543-1900*, dz. cyt., s. 313; D. Richie, “Pop Meiji romance revives tired legend of poor Okichi” [w:] <http://search.japantimes.co.jp/culture/2004/04/04/culture/pop-meiji-romance-revives-tired-legend-of-poor-okichi/#.VbfaVPntmko> (dostęp: 16.07.2015).

⁵⁰⁶ J. W. Hall, *Historia Japonii*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa, 1979, s. 212.

⁵⁰⁷ United States. Dept. of State, *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States*, Tom 1, U.S. Government Printing Office, Washington 1879, s. 628. J. W. Denney, *Respect and Consideration*, Lulu.com, North California 2011, s. 22-25.

⁵⁰⁸ Mimo braku akceptacji propozycji Harrisa przez cesarza, Hotta Masayoshi podjął decyzję o podpisaniu umowy, zaproponowanej przez konsula. Udało mu się również przekonać większość dygnitarzy *bakufu* i dziedzicznych wasali Tokugawów tzw. *fudai-daimyō* do słuszości swojego postępowania. Konieczne okazało się rozesłanie drugiej tury listów do najbardziej wpływowych *daimyō* z prośbą o opowiedzenie się za przyjęciem propozycji. W odpowiedzi odbiorcy wskazali, że są oni przychylni takiemu posunięciu. Hotta Masayoshi, zachęcony pozytywnymi reakcjami najwyższych władz, przystąpił do opracowywania umowy, która mogłaby zostać zaakceptowana przez Japończyków. Niespodziewanie, w momencie ogłoszenia warunków zaproponowanego układu, ze wszystkich stron zaczęły się podnosić głosy sprzeciwu, z Tokugawą Nariakim (jap. 徳川 齊昭, 1800–1860) z Mito na czele. Stało się tak dlatego, że Kioto, będące wówczas głównym ośrodkiem politycznym, wciągało

(jap. 井伊 直弼, 1815–1860)⁵⁰⁹, który miał zaprowadzić porządek wśród skłóconych ugrupowań. Ii był bowiem jednym z tych, którzy w roku 1853 głosowali za odstąpieniem od polityki izolacji kraju. Szef rządu, Ii Naosuke, który otrzymał zadanie przywrócenia spokoju pomiędzy zwalczającymi się frakcjami⁵¹⁰, zignorował opinię cesarza Kōmeia (jap. 孝明天皇, 1831–1867) i zawarł z USA umowę handlową. Japońsko–amerykański traktat o przyjaźni i handlu (jap. 日米修好通商条約, Nichibei Shūkō Tsūshō Jōyaku)⁵¹¹, podpisano z Amerykanami 29 lipca 1858 roku, bez uzyskania akceptacji cesarza [patrz załącznik 9]. Ceremonia sygnowania dokumentu odbyła się na pokładzie statku *USS Powhatan* w Zatoce Edo.

Traktat o przyjaźni i handlu zawierał czternaście punktów. Zakazywał importu opium, jednak zezwalał na inne rodzaje wymiany handlowej⁵¹². Amerykanie uzyskali dostęp do kilku portów i miast (m.in. Edo, Yokohamy, Kanagawy, Hyōgo, Nagasaki, Niigaty, Osaki)⁵¹³, niezależnie od Shimody i Hakodate, a także prawo zamieszkiwania cudzoziemców w Ōsace i Edo. Uzyskano również prawo eksterytorialności, co w praktyce oznaczało, że obywatele Ameryki mieli odpowiadać przed sądem konsularnym (byli wyłączeni spod jurysdykcji japońskiej). Ponadto, umowa przewidywała wymianę przedstawicieli dyplomatycznych i konsularnych. Amerykanie otrzymali prawo do stałego zamieszkania, rozszerzono przysługujące im przywileje podróżowania oraz udzielono zgody na praktykowanie ich religii. Wynegocjowano także stałe niskie cła na import i eksport (wysokie cła na towary sprowadzane z USA,

cesarza w proces podejmowania różnorodnych decyzji. Ponadto, rozbitcie na liczne grupy spowodowało, że zaczęły one współzawodniczyć ze sobą właśnie o wpływy w Kioto i aprobatę cesarską. Dodatkowo, konflikt wewnątrz rodu Tokugawa zaczął się pogłębiać. W 1858 roku zmarł bezpotomnie siogun Tokugawa Iesada. Rada Starszych (Rōju) oraz inni *fudai-daimyō*, którym przewodniczył Ii Naosuke, popierali Tokugawę Yoshitomię z Kii jako następcę. Pozostali członkowie rodu Tokugawa stali murem za Hitotsubashim Yoshinobu (Keiki), będącym synem Tokugawy Nariakiego. Problem sukcesji dodatkowo wpłynął na pogłębianie się kryzysu wśród siogunów. Nariaki poprosił o pomoc dworu w zapewnieniu stanowiska dla swojego syna, atakując jednocześnie *bakufu*, niejako z ramienia cesarza. Wydarzenia z 1858 roku wewnątrz *bakufu* skłoniły *rojū* do podjęcia działań.

⁵⁰⁹ Ii Naosuke był *daimyō* hanu Hikone (1850–1860) oraz najwyższym radcą (*tairō*) siogunatu Tokugawa. Zob. S. Akimoto, *Lord Ii Naosuke and New Japan*, Read Books, Alcester 2008; J. Russell, R. Cohn, *Ii Naosuke, Book on Demand*, Hamburg 2012; K. Nakamura, *Lord Ii Naosuke and New Japan*, Bungakushi, Tokio 1909.

⁵¹⁰ Ii Naosuke został wybrany *tairō*, aby pomóc *bakufu* w kształtowaniu japońskiej polityki, zarówno w wymiarze krajowym, jak i zagranicznym.

⁵¹¹ *Japońsko–amerykański traktat o przyjaźni i handlu* znany jest również jako traktat Harrisa (ang. *The Harris Treaty of 1858*).

⁵¹² Zakazano całkowicie handlu opium z Chinami, co miało być formą strajku strony amerykańskiej wobec Wielkiej Brytanii, której polityka w Azji opierała się na zalewaniu tym narkotykiem rynków wschodnich. J. McMaster, *Alcock and Harris, Foreign Diplomacy in Bakumatsu Japan* [w:] “Monumenta Nipponica”, Vol. 22 No. 3-4 (1967), s. 305-367.

⁵¹³ Porty Shimoda i Hakodate były już wcześniej dostępne.

zaś niskie dla japońskich – by w ten sposób chronić gospodarkę Stanów Zjednoczonych)⁵¹⁴.

Strona japońska zgodziła się na „zakup i budowę w Stanach Zjednoczonych, okrętów wojennych, parowców, statków handlowych, statków wielorybnych, dział, broni wszelkiego rodzaju” oraz „zatrudnienie naukowców, marynarzy i wojskowych, rzemieślników wszelkiego rodzaju a także marynarzy”⁵¹⁵. Przepis ten służył dwóm celom: tłumił japońskie obawy, dotyczące przewagi militarnej obcego mocarstwa oraz otworzył możliwości dla zyskownych transakcji, związanych z zakupem broni. *Bakufu* już w 1862 roku wykorzystał tę możliwość i Japonia nabyła trzy wojskowe statki parowe od strony amerykańskiej⁵¹⁶. Na koniec Japonia zaakceptowała przywrócenie chrześcijaństwa na swym terytorium⁵¹⁷.

W ciągu kilku miesięcy po podpisaniu traktatu ze Stanami Zjednoczonymi, Japonia zawarła podobne porozumienia z Holandią, Rosją, Wielką Brytanią, Francją, w 1860 roku z Portugalią i w 1861 roku – z Prusami. Traktaty te uważane były za nierównoprawne, ze względu na fakt, że zasada eksterytorialności została przyznana cudzoziemcom w Japonii, a podobnego prawa nie mieli cudzoziemcy przebywający w Europie czy Stanach Zjednoczonych. Rewizja tych traktatów stała się najważniejszym problemem polityki nowej władzy okresu Meiji. W następstwie każdego z traktatów, państwa zachodnie zyskiwały coraz większy dostęp do kolejnych miast portowych. Japończycy zaczęli tracić kontrolę nad stawkami celnymi⁵¹⁸. Oprócz tego, kupcy i producenci japońscy zaczęli się obawiać, że nie wytrzymają konkurencji z zachodnimi odpowiednikami. Ponadto, panująca w Japonii od początku lat 60. XIX wieku inflacja, doprowadziła do wzrostu cen wielu produktów, a tym samym – do niezadowolenia mieszkańców miast. Tokugawowie wiedzieli, że władza wymyka im się spod kontroli.

W konsekwencji wewnętrznych sporów w *bakufu*, Ii Naosuke nakazał usunięcie

⁵¹⁴ L. M. Cullen, *Statistics of Tokugawa Coastal Trade and Bakumatsu and Early Meiji Foreign Trade* [w:] „Japan Review”, International Research Centre for Japanese Studies, Nr. 21/2009, s. 183–223.

⁵¹⁵ E. Pałasz-Rutkowska, K. Starecka, *Historia państw świata w XX wieku. Japonia*, Trio, Warszawa 2004, s. 29. Zob. także: C. Totman, „From Sakoku to Kaikoku, The Transformation of Foreign-Policy Attitudes, 1853-1868.” [w:] „Monumenta Nipponica”, Vol. 35 No. 1 (1980), s. 1-19.

⁵¹⁶ P. Duus, *Modern Japan*, Houghton Mifflin, Boston 1998, s. 76.

⁵¹⁷ M. R. Auslin, *Negotiating with Imperialism: The Unequal Treaties and the Culture of Japanese Diplomacy*, Harvard University Press, Cambridge 2009, s. 122-124. Zob. także: M. Shimamoto, K. Ito, S. Yoneyuki, *Historical Dictionary of Japanese Foreign Policy*, Rowman & Littlefield, Maryland, s. 100; D. M. Pletcher, *The Diplomacy of Involvement: American Economic Expansion Across the Pacific, 1784-1900*, University of Missouri Press, Missouri, Columbia 2001, s. 159-161.

⁵¹⁸ Establishment of Tariff Duties with Respect to Japan, June 25, 1866
[w:] <http://www.loc.gov/law/help/us-treaties/bevans/m-ust000001-0018.pdf> (dostęp: 01.08.2015).

wielu urzędników sympatyzujących z opozycją. Na pewien czas udało mu się zaprowadzić porządek i tradycyjną dominację siogunatu. Nie ulega jednak wątpliwości, że wydarzenia mające miejsce w tym okresie, położyły kres ponad dwustuletniej epoki *sakoku* w Japonii⁵¹⁹.

Podsumowanie

System władzy, stworzony przez Tokugawę Ieyasu, założyciela dynastii siogunów Tokugawa, ustabilizował się w połowie XVII wieku i był on najlepiej przygotowany ze strony administracyjnej od wielu lat. Stało się to możliwe dzięki sprawnemu i umiejętnemu podporządkowaniu rodów i sprawowaniu nad nimi dokładnej kontroli w kwestii ograniczania majątków, przesiedleń itp. Podstawą gospodarki Japonii było rolnictwo, wspierane przez wymianę handlową. Na początku XVIII wieku nastąpił jednak kryzys na japońskiej wsi, spowodowany głównie obciążeniami fiskalnymi ze strony *bakufu* i dominiów, częstymi klęskami żywiołowymi, głodem oraz szybkim rozwojem miast i wzrostem popytu miejskich konsumentów.

Jednak zamknięcie Japonii na wpływy z zewnątrz zapewniło jej pokój i pomogło rozwinąć organizację polityczną znajdującą się pod rządami Tokugawów. To sprawiło, że nastąpiła poprawa ekonomiczna kraju oraz pomnożył się jego dorobek kulturowy. Dlatego też dążenia do zmonopolizowania handlu oraz lęk przed wkroczeniem chrześcijaństwa dały początek polityce ścisłej izolacji kraju. Japończycy mieli zakaz opuszczania kraju, a ci, którzy przebywali poza ojczyzną nie mogli do niej powrócić. Cudzoziemcy zostali wyrzuceni z Japonii. Wyjątek stanowili Holendrzy, którzy jako protestanci, nie wahali się deptać świętych obrazków na znak, że nie są chrześcijanami. Mogli oni przebywać na wyspie Dejima u wybrzeży Nagasaki. Za ich pośrednictwem odbywała się wymiana informacji między Japonią a światem. Dzięki nim na początku XVIII wieku rozwinęły się tzw. nauki holenderskie (*rangaku*)⁵²⁰, obejmujące różne dziedziny wiedzy Zachodu: medycynę, astronomię, nauki przyrodnicze i wojskowe. Początkowo dostęp do nich miało jedynie *bakufu*, jednak stopniowo był on rozszerzany na uczonych. Długi okres pokoju i stabilizacji wpłynął korzystnie na rozwój działalności intelektualnej i sztuki.

⁵¹⁹ M. B. Jansen, *The Making of Modern Japan*, Harvard University Press, Cambridge 2002, s. 297-311.

⁵²⁰ Wm. T. de Bary, *Sources of Japanese Tradition, Abridged: Part 1: 1600 to 1868*, Columbia University Press, New York 2013, s. 290.

Należy w tym miejscu podkreślić, że konsekwentne ograniczanie stosunków międzynarodowych za pomocą bardzo rygorystycznych dekretów, miało swoje uzasadnienie i było podyktowane troską o zachowanie tradycyjnej tożsamości narodowej oraz lękiem przed kontaktami z cudzoziemcami⁵²¹.

Sytuacja uległa zmianie dopiero po prawie 250 latach, kiedy komodor Matthew Calbright Perry dumnie wpłynął na czele czterech okrętów do zatoki Uruga i zażądał, pod groźbą użycia siły zgody, na wymianę towarów. Japończycy, świadomi olbrzymiej przewagi ze strony USA, nie mogli już dłużej opierać się wobec ich żądań. Ostatecznie wyrazili zgodę na podpisanie w Kanagawie traktatu o pokoju i przyjaźni, w wyniku którego otworzyli swoje porty na wymianę towarów ze Stanami Zjednoczonymi i zakończyli ponad 220- letni okres polityki izolacjonizmu. W ciągu kilku następnych lat Japonia podpisała następne traktaty, nie tylko z USA (traktat Harrisa), ale również z innymi krajami Zachodu, które pozwalały na swobodny wjazd do kraju i wymianę towarów. Te wszystkie wydarzenia miały w konsekwencji doprowadzić do zmiany kierunku polityki Japonii oraz poznania tego, co dotąd było nieznanne.

⁵²¹ Stąd też liczne zagraniczne próby nawiązania kontaktów ze strony państw zachodnich nie przynosiły oczekiwanych rezultatów. O możliwość wymiany towarów przed 1853 rokiem zabiegały Rosja, Wielka Brytania, Francja i USA.

ROZDZIAŁ 3

Geneza i okoliczności narodzin imperializmu w Japonii

W końcu XIX wieku Japonia, która dotąd zajmowała pozycję marginalną, znalazła się wśród grona państw dominujących w Azji. Zdobyła formalną równość z zachodnimi mocarstwami, poprzez rewizję nierównoprawnych traktatów, oraz stabilizację strategicznej pozycji jako sojusznik Brytyjczyków. Rozwijała wymianę handlową z Koreą i Chinami. Naród japoński stopniowo stawał się częścią społeczności zarówno wschodnioazjatyckiej, jak i światowej. Rządzący zaczęli dążyć do zaostrenia porządku wewnętrznego. Cesarstwo miało być symbolem tożsamości narodowej, natomiast imperializm stał się wyrazem japońskich poddanych wobec państwa. Ta część pracy prezentuje aneksję Królestwa Riukiu przez Japonię w 1879 roku, będąca wstępem do agresywnej polityki terytorialnej. Przedstawia także stanowisko prezydenta USA Theodore'a Roosevelta w trakcie negocjacji pokojowych w Portsmouth w 1905 roku, podjętych po zwycięstwie Japonii w wojnie z Rosją toczoną w latach 1904–1905. Omówiono również znaczenie Notatki Taft–Katsura, dotyczącej uznania japońskich wpływów w Korei i Porozumienia dżentelmeńskiego odnośnie japońskich imigrantów w USA. Rozdział prezentuje także układ Root–Takahira z 30 grudnia 1908 roku, zobowiązujący Japonię do respektowania niezależności terytoriów USA oraz ograniczenia imigracji japońskich obywateli do Stanów Zjednoczonych. Zawiera również charakterystykę aneksji Korei, której Cesarstwo Japonii dokonało w 1910 roku.

3.1 Aneksja Królestwa Riukiu przez Cesarstwo Japonii jako początek jego ekspansji terytorialnej

Rozwiązanie kwestii Riukiu (Ryūkyū shobun)

było wyzwoleniem spod jarzma niewolnictwa.

Runęło co prawda tzw. królestwo Riukiu,

ale naród riukiuński odżył

stając się częścią Cesarstwa Japonii⁵²².

Iha Fuyū

(japoński uczonec, znawca kultury Okinawy)

Proces ekspansji Japonii zrodził się niejako z inicjatywy *kampaku* (jap. 関白)⁵²³ Toyotomiego Hideyoshiego, który w 1590 roku zorganizował wyprawę w celu podboju Korei. Hideyoshi zwrócił się wówczas o pomoc do Królestwa Riukiu. Ówczesny król Korei, Sōnjo (jap. 宣祖, 1567–1608), spełnił tylko częściowo żądania *kampaku*, co doprowadziło do pogorszenia relacji między Riukiem i prowincją Satsuma⁵²⁴ na Kiusiu. Książę Shimazu z Satsumy uzyskał pozwolenie od Hideyoshiego na dokonanie w 1609 roku inwazji na Okinawę. Wtedy też król Sōnjo został schwytany i wywieziony do Japonii. Musiał on złożyć hołd siogunowi i przyrzeczenie posłuszeństwa Satsumie. Japonia anektowała jedynie wyspy Amami (jap. 奄美群島). Nie spowodowało to jednak zahamowania wymiany handlowej z Chinami. Riukiu zachowało swoją państwowość, jednak większość zysków z handlu Riukiuńczycy musieli odprowadzać do Kagoshimy⁵²⁵.

Pod rządami cesarza Meiji Japonia zmieniła politykę zagraniczną na ekspansywną, zaborczą. Kopiując wówczas rozwiązania europejskie: struktury rządowe i wojsko Japończycy tworzyli na wzór cesarskich Niemiec, flotę morską wzorowali zaś na Wielkiej Brytanii, zwracano uwagę na ich przydatność dla nowej administracji rządzącej. Wysyłani do Europy przez Tokio obserwatorzy, konsule i studenci wracali do kraju z informacjami na temat życia codziennego w danym państwie, modelu prowadzonej tam polityki, jego siły militarnej oraz naukowego dorobku. Oprócz tego zapraszano do Japonii cudzoziemców, by służyli jako doradcy⁵²⁶.

Modernizacja sił zbrojnych państwa miała przynieść cesarstwu korzyści w postaci zdobyczy terytorialnych w Azji, w myśl dewizy *fukoku kyōhei*: bogaty kraj, silna armia (jap. 富国強兵)⁵²⁷. W 1885 roku jeden z najbardziej wpływowych

⁵²² F. Iha, *Ryūkyūjin no kaihō* (Wyzwolenie Riukiuńczyków) [w:] *Iha Fuyū Zenshū* (Dzieła wszystkie Ihy Fuyū), Heibonsha, Tōkyō 1974, t. 1, s. 493.

⁵²³ *Kampaku*, którym był wówczas Toyotomi Hideyoshi, pełnił funkcję doradcy i pierwszego ministra.

⁵²⁴ Satsuma reprezentowała interesy Japonii ze względu na bliskie sąsiedztwo z Riukiem.

⁵²⁵ Kagoshima, obok Nagasaki i Cuszimy, była jednym z okien na świat Japonii.

⁵²⁶ D. G. Wittner, *Technology and the Culture of Progress in Meiji Japan*, Routledge, New York–London 2007.

⁵²⁷ Ch. Holcombe, *The Genesis of East Asia, 221 B.C.–A.D. 907*, University of Hawaii Press, Honolulu 2001, s. 16.

myśliciele japońskich, Fukuzawa Yukichi, napisał: „Nie mogę się doczekać momentu, gdy nasze kraje sąsiedzkie staną się tak cywilizowane jak my teraz; rozumieją, że wszystko łączy się ze sobą, by Azja mogła osiągnąć postęp. Musimy raczej wyrwać się z więzów [tradycji] i zacząć zachowywać się w taki sposób, jak cywilizowane kraje Zachodu. Zrobimy najlepiej, jeśli będziemy traktować Chiny i Koreę tak, jak uczyniły to państwa zachodnie...”⁵²⁸.

Królestwo Riukiu (jap. 琉球王国, Ryūkyū Ōkoku) było państwem niezależnym i w wysokim stopniu samodzielnym. W 1854 roku komodor Perry zawarł z Riukiu traktat o przyjaźni (jap. 琉米修好条約)⁵²⁹ [patrz: załącznik 15]. Jego uprzywilejowana pozycja wynikała z szerokich kontaktów handlowych, m.in. z Chinami, Japonią, Koreą i Filipinami. Status Królestwa za rządów ostatnich Tokugawów był dwuznaczny, ponieważ w latach 40. i 50. XIX wieku do portów Riukiu wpływało coraz więcej statków zagranicznych z Francji oraz Wielkiej Brytanii. Cudzoziemcy nakłaniali władze wysp do zawarcia korzystnych dla obu stron traktatów handlowych. Zawsze jednak nadchodziła odpowiedź odmowna. Riukiu uważane było przez Tokugawów za część Japonii, chociaż ono samo uznawało siebie za obszar związany z Chinami⁵³⁰.

W okresie Meiji Japonia postanowiła ustalić granice państwa oraz uregulować status Riukiu na arenie międzynarodowej. W 1871 roku doszło do podpisania chińsko-japońskiego traktatu o handlu i nawigacji (ang. Treaty of Commerce and Navigation), pierwszego w historii wzajemnych stosunków między tymi krajami. W artykule pierwszym tego dokumentu zatytułowanym *Terytoria* znalazły się zapisy dotyczące spornych obszarów⁵³¹. 16 października 1872 roku cesarz Mutsuhito specjalnym edyktem ustanowił króla Riukiu Shō Tai *daimyō* prowincji o tej samej nazwie, co oznaczało, że Królestwo Riukiu przestało istnieć. Aneksja zaniepokoiła przedstawiciela USA w Tokio Charlesa De Longa, który zwrócił się do ministra spraw zagranicznych Japonii Soejimy Taneomiego (jap. 副島種臣, 1828–1905)⁵³² z pytaniem, czy ustalenia

⁵²⁸ R. H. Minear, *Through Japanese Eyes*, Center for International Training & Education, New York 1994. Zob. także: S. Murase, *The most-favored-nation treatment in Japan's treaty practice during the period 1854–1905*, Harvard Law School, Cambridge 1976, s. 297.

⁵²⁹ Zob. T. Arakaki, *Ryukyu's International Treaties return to Okinawa after 141 years*, <http://english.ryukyushimpo.jp/2015/02/15/17075/> (dostęp: 17.05.2016).

⁵³⁰ G. Kerr, *Okinawa: The History of an Island People*, Tuttle Publishing, Tokyo–New York 2000. Zob. także: *Early History of The Ryukyu Kingdom and its Relationship with China and Japan*, http://www.uchinanchu.org/uchinanchu/history_early.htm (dostęp: 3.08. 2015).

⁵³¹ N. Andō, *Japan and International Law*, Martinus Nijhoff Publishers, Brill, Leiden 1999, s. 13.

⁵³² Soejima Taneomi – mąż stanu w okresie Meiji. Zob. O. Akio, *Soejima Taneomi*, Shin Jinbutsu Oraisha, Tokyo 1990.

między USA a byłym już królestwem będą teraz realizowane przez rząd cesarstwa. 5 listopada 1872 roku minister potwierdził przypuszczenia De Longa⁵³³.

Włączenie wysp do Japonii, w ramach integracji terytorialnej, było istotnym przedsięwzięciem dla władzy w Tokio, ponieważ dominia Satsuma i Chōshū odgrywały ważną rolę w restauracji Meiji i obaleniu rządów Tokugawów. Wytyczenie granic państwa oraz ich legitymizacja w świetle prawa międzynarodowego mogły okazać się pomocne przy ewentualnym ataku sił Zachodu i ta potrzeba zabezpieczenia wzięła górę nad utrzymaniem „podwójnego podporządkowania” Riukiu. Aby w pełni chronić granice cesarstwa, Japonia zmuszona była do aneksji Królestwa⁵³⁴.

W marcu 1879 roku cesarz Meiji wysłał na Okinawę oddział żołnierzy i policjantów pod dowództwem Matsudy Michiyukiego (jap. 松田道之, 1832–1882), komisarza ds. rozwiązania kwestii Riukiu (jap. 琉球処分官, Ryūkyū shobunkan)⁵³⁵. Nie napotkawszy żadnego oporu ze strony mieszkańców, Matsuda wkroczył na zamek Shuri i odczytał edykt cesarski o ustanowieniu prefektury Riukiu/Okinawy. Były już *daimyō* Riukiu został odwołany do Tokio. W tym samym czasie w Japonii przebywał z prywatną wizytą były prezydent USA, Ulysses S. Grant, który próbował prowadzić mediacje między Japonią a Chinami w sprawie zajęcia wysp Riukiu. Misja Granta zakończyła się jednak niepowodzeniem. Choć w 1880 roku Japonia i Chiny faktycznie osiągnęły kompromis (Japonia zgodziła się oddać Chinom wyspy Miyako i Yaeyama w zamian za przywileje handlowe w Chinach), to do podziału archipelagu nie doszło. Kilka dni przed podpisaniem traktatu Chiny niespodziewanie wycofały się z porozumienia⁵³⁶.

⁵³³ Charles De Long do Soejimy Taneomiego, 20 października 1872 i Soejima Taneomi do Charlesa De Longa, 5 listopada 1872. Por. S. Meyer, *The rhetoric of the assimilation ideology in the remote islands of Okinawa: becoming Japanese or Okinawan?*, „Eras Journal”, ed. 9, 2007, s. 1–29; Y. Matsushima, *Okinawa is a Japanese Colony*, [w:] „KAN: History, Environment, Civilization”, vol. 43, 2010, s. 186–195; B. Fassbender, A. Peters, *The Oxford Handbook of the History of International Law*, OUP Oxford, Oxford 2012, s. 488–490. Zob. także: D. Perkins, *Japan Goes to War: A Chronology of Japanese Military Expansion from the Meiji Era to the Attack on Pearl Harbor (1868–1941)*, DIANE Publishing, Coolingdale 1997, s. 49; J. Y. Simon, *The Papers of Ulysses S. Grant: October 1, 1878 – September 30, 1880*, SIU Press, Illinois 2008.

⁵³⁴ Zob. E. Pałasz-Rutkowska, *Polityka Japonii wobec Polski 1918–1941*, Nozomi, Warszawa 1998, s. 21.

⁵³⁵ F. Bairon, M. Brenzinger, P. Heinrich, *The Ryukyus and the New, But Endangered, Languages of Japan*, „The Asia-Pacific Journal”, Vol. 7, No. 2, 05/2009, <http://apjjf.org/-Patrick-Heinrich/3138/article.html> (dostęp: 19 lutego 2016).

⁵³⁶ D. Perkins, *Japan Goes to War: A Chronology of Japanese Military Expansion from the Meiji Era to the Attack on Pearl Harbor (1868–1941)*, DIANE Publishing, Coolingdale 1997, s. 49. Por. J. Y. Simon, *The Papers of Ulysses S. Grant: October 1, 1878 – September 30, 1880*, SIU Press, Illinois 2008; L. Jiangyong, *The History of the Diaoyu Islands Dispute and Challenges It Raises* [w:] „Contemporary International Relations”, Vol. 22, No. 5, 2012.

Aneksja Królestwa Riukiu nie była jedynym efektem nowej polityki zagranicznej uprawianej przez rząd Meiji. Określenie charakteru stosunków międzynarodowych w Azji Wschodniej, m.in. z Tajwanem i Chinami, stawało się dla rządu w Tokio priorytetem, ponieważ chodziło o zabezpieczenie japońskich granic. Co warto podkreślić, w tym czasie do głosu w japońskiej Radzie Stanu doszły kręgi wzywające do polityki ekspansji terytorialnej w głąb Azji. W październiku 1873 roku Rada Stanu, za namową hrabiego Katsu Kaishū (jap. 勝海舟, Katsu Rintarō 勝麟太郎, 1823–1899)⁵³⁷, zwolennika połączenia obszarów Korei i Tajwanu z Japonią, zdecydowała o wysłaniu do Korei karnej ekspedycji. Yoshida Shōin (jap. 吉田松陰, 1830–1859)⁵³⁸, czołowy polityk restauracji Meiji, uznawany za twórcę imperializmu japońskiego, był zdania, że stworzenie sojuszu azjatyckiego przeciwko państwom Zachodu byłoby możliwe, pod warunkiem że Cesarstwo Japonii „przejęłoby opiekę” nad krajami regionu. Gdy koreańscy urzędnicy odrzucili proponowane przez stronę japońską warunki sojuszu, Tokio postanowiło otworzyć siłą porty Korei dla statków cesarskich. Na szczęście do otwartego konfliktu nie doszło, bowiem w Radzie Stanu wygrała opcja pokojowego rozwiązania problemu, jednak napięta sytuacja między krajami trwała niezmiennie⁵³⁹.

Tymczasem do Tokio dotarła informacja o wydarzeniach na Tajwanie z grudnia 1871 roku⁵⁴⁰. W czasie silnego sztormu u wybrzeży Tajwanu rozbił się okręt handlowy. Jednostka wypłynęła z Królestwa Riukiu i miała dotrzeć do jednego z portów chińskich. Marynarze z zatopionej okrętu weszli do wioski Mudan zamieszkaną przez plemię Paiwan (chiń. 排灣)⁵⁴¹, prosząc o pomoc. Tubylcze plemię zaopiekowało się rozbitkami. Ci jednak postanowili uciec pod osłoną nocy. W odpowiedzi na ten akt desperacji autochtoni schwyтали „qalja”, czyli cudziemców, i niemal wszystkich zgładzili⁵⁴².

⁵³⁷ R. Hillsborough, *Shinsengumi: The Shogun's Last Samurai Corps*, Tuttle Publishing, New York–London 2013.

⁵³⁸ H. van Straelen, *Yoshida Shoin Forerunner Of The Meiji Restoration*, Brill Archive, Boston 1952.

⁵³⁹ M. J. Mayo, *The Korean Crisis of 1873 and Early Meiji Foreign Policy*, „The Journal of Asian Studies”, Vol. 31, No. 4, 1972, s. 793–819. Zob. D. J. Lu, *Japan: A Documentary History*, M. E. Sharpe, New York 1997, s. 325–326; M. Weiner, *The Origins of the Korean Community in Japan, 1910–1923*, Manchester University Press, Manchester 1989, s. 7–29.

⁵⁴⁰ S. Gregory, *Visions of Ryūkyū: Identity and Ideology in Early-Modern Thought and Politics*, University of Hawai'i Press, Honolulu 1999.

⁵⁴¹ Paiwan – rdzenna grupa etniczna, która zamieszkuje Tajwan, zaliczana do aborygenów tajwańskich. Zob. Digital Museum of Taiwan Indigenous People, <http://www.dmtip.gov.tw/Eng/Paiwan.htm> (dostęp: 26.08.2015).

⁵⁴² Zob. także: E. Lu, *Taiwanese natives break Mudan Incident silence* <http://www.japantimes.co.jp/news/2005/01/11/national/taiwanese-natives-break-mudan-incident-silence/#.V7wvyJiLTIU> (dostęp: 17.08.2016).

Spośród 66 osób przeżyło zaledwie 12, których zeznania ujrzały światło dzienne dopiero po powrocie do Japonii.

Po włączeniu Królestwa Riukiu do Japonii sprawa zgładzenia marynarzy na Tajwanie nabrała międzynarodowego rozgłosu. Riukiu, podobnie jak Tajwan, wcześniej należało do strefy wpływów Chin, dlatego rząd Japonii zażądał od władz chińskich ukarania osób odpowiedzialnych za mord. W tym celu japoński minister spraw zagranicznych Soejima Taneomi pojechał do Pekinu i został przyjęty na audiencji u cesarza Tongzkiego (chiń. 同治帝, 1856–1875)⁵⁴³. Wysunięte przez stronę japońską żądania wypłaty odszkodowań pozostały bez odpowiedzi. Władze chińskie wyjaśniały wówczas, że nie sprawowały „faktycznej” władzy na Tajwanie i w takim razie wypłata rekompensat się nie należała. Charles Le Gendre (1830–1899)⁵⁴⁴ doradzał, aby Japonia zareagowała atakiem, co było sprzeczne z zamysłem konsula amerykańskiego Johna Bingham (1815–1900). W maju 1874 roku rząd japoński podjął decyzję o wysłaniu na Tajwan ekspedycji militarnej (jap. 台湾出兵, Taiwan shuppei, ekspedycja tajwańska)⁵⁴⁵ liczącej 3 600 żołnierzy. Na jej czele stanęli Saigō Tsugumichi i Ōkubo Toshimichi. W tym celu kupiono za sumę 1 576 800 dolarów od firm brytyjskich i amerykańskich trzynaście okrętów wojennych, które miały zostać użyte podczas wyprawy. Większość zbrojnych stanowili byli samuraje, pozbawieni w wyniku restauracji Meiji przynależności do klasy wojowników (ze względu na posiadane umiejętności japońska władza postrzegala ich jako potencjalne zagrożenie)⁵⁴⁶.

Oddziały japońskie zeszyły z okrętów na ląd nieopodal wsi Sheliao 1 maja 1874 roku. Na miejscu przekonały się, że Tajwańczycy nie chcieli konfliktu z silniejszymi przeciwnikami. Jednak 22 maja nad przełęczą o nazwie „Kamienna Brama” doszło do bitwy, którą wygrali żołnierze japońscy. Śmierć poniosło 30 mieszkańców prowincji oraz 12 Japończyków. Jak się wkrótce okazało, to nie Paiwan byli najgorszym przeciwnikiem oddziałów cesarskich, tylko choroby. Z braku odporności i lekarstw w wyniku powikłań po infekcjach zmarło aż 531 Japończyków.

Władze Meiji przedstawiały ekspedycję tajwańską jako wielkie zwycięstwo,

⁵⁴³ Tongzhi – dziewiąty cesarz Chin z dynastii Qing. Zob. M. Dillon, *China: A Historical and Cultural Dictionary*, Psychology Press, 1998; L. Xiang, *The Origins of the Boxer War: A Multinational Study*, Routledge, New York–London 2014.

⁵⁴⁴ Charles William Le Gendre – amerykański generał i dyplomata, służący od 1872 do 1875 roku jako doradca przy Ministerstwie Spraw Zagranicznych Japonii, a następnie jako doradca przy cesarzu Korei, Kojongu, od 1890 do 1899 roku.

⁵⁴⁵ Wydarzenie w historiografii japońskiej jest znane jako ekspedycja tajwańska: (jap. 牡丹社事件 lub 征台の役) oraz Taiwan jiken (jap. 台湾事件).

⁵⁴⁶ L. G. Perez, *Japan at War: An Encyclopedia*, ABC-CLIO, Santa Barbara, California 2013, s. 419–420.

starając się nakłonić Chiny do wypłaty zaległych odszkodowań oraz uznania japońskiej zwierzchności nad wyspami Riukiu. W mediacje zaangażowano Brytyjczyków. Siłę i wytrzymałość bojową swojej zmodernizowanej armii Japończycy zamierzali sprawdzić rok wcześniej w Korei. Tajwan był więc swoistym testem dla japońskich sił militarnych, który w rzeczywistości nastąpił w 1895 roku. Rząd chiński wypłacił odszkodowania na rzecz Japonii w wysokości 500 000 taeli⁵⁴⁷.

⁵⁴⁷Ibidem, s. 419–420. Zob. także W. D. Wray, *Mitsubishi and the N.Y.K., 1870–1914: Business Strategy in the Japanese Shipping Industry*, Harvard University Asia Center, Cambridge, Massachusetts 1984, s. 42–53. L. H. D. Gordon, *Confrontation Over Taiwan: Nineteenth-century China and the Powers*, Lexington Books, Maryland 2007, s. 129–131.

3.2 Stanowisko prezydenta USA Theodore'a Roosevelta wobec negocjacji pokojowych w Portsmouth po zakończeniu wojny rosyjsko-japońskiej (1905)

Jestem głęboko wzruszony i poruszony faktem, iż spotkał mnie zaszczyt przyznania mi przez Komitet Pokojowej Nagrody Nobla.

Nie ma daru, który mógłbym docenić bardziej i szkoda, że nie było w mojej mocy, abym w pełni wyraził moją wdzięczność.

Dziękuję za to, i dziękuję w imieniu Stanów Zjednoczonych; że to, co zrobiłem, byłem w stanie osiągnąć tylko jako przedstawiciel narodu, którego obecnie jestem prezydentem⁵⁴⁸.

Theodore Roosevelt

(fragment telegramu T. Roosevelta odczytanego przez F. D. Peirce'a w Norwegii podczas ceremonii przyznania Nagrody Nobla w 1906 roku)

„Roosevelt często zabierał głos. Jeśli mu się coś nie podobało, grzmiał głośno i nie wahał się z zajęciem stanowiska w kontrowersyjnej sprawie”⁵⁴⁹. Jako potwierdzenie tych słów można podać fakt, że Theodore Roosevelt zainteresował się wydarzeniami związanymi z wybuchem wojny rosyjsko-japońskiej (jap. 日露戦争, nichiro-sensō) w 1904 roku. Amerykański prezydent dostrzegł w tym szansę na umocnienie pozycji USA na Dalekim Wschodzie i dalszą ich ekspansję. Jak dowodzi wielu amerykańskich historyków, Roosevelt zajmował stanowisko projapońskie ze względu na to, że lubił Japończyków⁵⁵⁰. Ten fakt nie mógł jednak przesądzać w skali polityki międzynarodowej. Amerykański rząd postanowił w tej sprawie zachować koncepcję równowagi sił. Formalnie jednak USA zachowało neutralność. Należy

⁵⁴⁸ Cyt. za: *Nobel Lectures, Peace 1901–1925*, Editor Frederick W. Haberman, Elsevier Publishing Company, Amsterdam 1972 [w:] http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/peace/laureates/1906/roosevelt-acceptance.html (dostęp: 18.05.2015).

⁵⁴⁹ L. Pastusiak, *Prezydenci*, dz. cyt., s.276.

⁵⁵⁰ Cyt. za: L. Pastusiak, *Prezydenci*, dz. cyt., s. 276.

podkreślić, że w początkowym stadium konfliktu rosyjsko-japońskiego Waszyngton popierał Japonię, ponieważ uważano, że w utrzymaniu równowagi sił w Chinach zagraża Rosja. Jednak po tym jak Japonia zaczęła odnosić zwycięstwa, Stany Zjednoczone dały wyraz swojej neutralności i wyraziły chęć pomocy w doprowadzeniu stron konfliktu do pokoju.

Spór między Rosją a Japonią zaczął narastać w odpowiedzi na tzw. *potrójną interwencję* (jap. 三国干涉, *sangoku kanshō*) z 23 kwietnia 1895 roku, wymierzoną przeciwko Japonii przez panazjatycką⁵⁵¹ politykę Rosji, Niemiec i Francji, po wojnie japońsko-chińskiej (jap. 日清戦争, *nisshin sensō*, 1894–1895). Mocarstwa domagały się, aby Japonia zwróciła Chinom Półwysep Liaodong, uzasadniając, że bazy na terenie półwyspu stanowią zagrożenie dla bezpieczeństwa Korei.

Pod koniec 1899 roku w Chinach nastąpiło nasilenie ruchów nacjonalistycznych oraz antychrześcijańskich. Bunty wymierzone były przeciwko chińskim chrześcijanom, a przede wszystkim misjonarzom i cudzoziemcom. Konsekwencją tych wydarzeń było tzw. *powstanie bokserów* (chiń. *Yi-he-quan*, jap. 義和団, *giwadan*, „Incydent Bractwa Sprawiedliwych”)⁵⁵², sprowokowane przez grupę Pięść w Imię Sprawiedliwości i Pokoju⁵⁵³. W trakcie powstania, zgodnie z hasłem „przepędzić zamorskie diabły”⁵⁵⁴, zabijano bez pardonu cudzoziemskich koncesjonariuszy oraz atakowano rezydencje poselstw zagranicznych. Aby zahamować dalszy rozlew krwi, 14 sierpnia 1900 roku, połączone siły ośmiu krajów – Rosji, Niemiec, Japonii, Wielkiej Brytanii, Stanów Zjednoczonych, Francji, Włoch i Austrii przypuściły atak na forty chroniące Pekin. Działania korpusu interwencyjnego zakończyły się sukcesem. Po stłumieniu powstania zmuszono Chiny do wypłaty wysokiej kontrybucji na rzecz Japonii.

Niespodziewanie Rosja odmówiła wycofania swoich wojsk z Mandżurii, co zaniepokoiło pozostałe państwa. Obawiano się, że Rosjanie będą wymuszać na Chinach zbyt duże ustępstwa⁵⁵⁵. USA zaczęły podejrzewać, że podobnych praw zażądają

⁵⁵¹ Polityka panazjatyka- chodziło o wypracowanie strategii, która doprowadziłaby do ugruntowania na lata panowania nad całą tą częścią świata. J. Sobczak, *Mikołaj II - ostatni car Rosji: studium postaci i ewolucji władzy*, Bellona, Warszawa 2009, s. 278.

⁵⁵² Walki miały miejsce w latach 1900–1901.

⁵⁵³ Członkowie grupy zwani byli bokserami (w Szantungu uprawiano rodzaj walki na pięści, która przypominała boks). Stowarzyszenie obarczało cudzoziemców winą za kryzys i przysięgło wyprzeć ich z kraju.

⁵⁵⁴ E. Kajdański, *Chiny. Leksykon*, Książka i Wiedza, Warszawa 2005, s. 194-195.

⁵⁵⁵ Warunkiem ewakuacji wojsk rosyjskich miało być zobowiązanie Chin do nieudzielania bez zgody Rosji przedstawicielom państw trzecich żadnych koncesji w Mandżurii. K. G. Henshall, *A History of Japan from Stone Age to Superpower*, Palgrave Macmillan, New York 2004, s. 93. Zob. także: Ch.S. Lee, *Revolutionary Struggle in Manchuria: Chinese Communism and Soviet Interest, 1922-1945*,

wkrótce Niemcy i Japonia.

30 stycznia 1902 roku został podpisany sojusz brytyjsko-japoński (jap. 日英同盟協約, *nichiei-dōmei-kyōyaku*)⁵⁵⁶, w którym Japonia zgodziła się na uznanie priorytetu interesów Wielkiej Brytanii w Chinach, a Wielka Brytania interesów japońskich tamże oraz w Korei. Strony zadeklarowały również poszanowanie zasady otwartych drzwi. Innymi słowy przymierze gwarantowało zbrojną pomoc sojusznika w przypadku wojny koalicyjnej.

Jesienią 1903 roku widoczne było, że państwo rosyjskie zmierza do konfrontacji. Doradcy przekonywali cara Mikołaja II (ros. Николай II, 1868–1917), że skierowanie ekspansji na Daleki Wschód będzie dla kraju korzystne⁵⁵⁷. Również w Japonii można było zauważyć swoistą euforię militarystyczną. Podpisanie w 1895 roku traktatu pokojowego z Chinami po wojnie chińsko-japońskiej sprawiło, że stała się ona ważnym graczem na arenie międzynarodowej. Japonia nie mogła pogodzić się z utratą wpływów na Półwyspie Liaodong, a umacnianie się pozycji Rosji w Mandżurii traktowała jako wyzwanie dla swoich dalekosiężnych planów.

Na posiedzeniu tajnej rady cesarskiej (jap. 元老, *Genrō*)⁵⁵⁸, 4 lutego 1904 roku w Tokio, cesarz z udziałem rady ministrów podjęli ostateczną decyzję o rozpoczęciu działań wojennych. 8 lutego naczelne dowództwo Japonii otrzymało rozkazy desantu Połączonej Floty w porcie w Inch'ŏn (jap. 仁川)⁵⁵⁹ znanym także pod nazwą Chemulp'o (jap. 濟物浦) oraz uderzenia na okręty rosyjskie zacumowane w Port Artur (chiń. upr.

University of California Press, California 1983.

⁵⁵⁶ Sygnatariuszami sojuszu brytyjsko-japońskiego byli: Hayashi Tadasu oraz szef dyplomacji Edwarda VII, Henry Fitzmaurice, lord Lansdowne. Zob. M. Duffy, *Traktat nichiei-dōmei-kyōyaku* [w:] <http://www.firstworldwar.com/source/anglojapanesealliance1902.htm> (dostęp: 26.08.2015).

⁵⁵⁷ Cesarstwo Rosyjskie parło do wywołania konfliktu zbrojnego z powodu narastających problemów wewnętrznych. Kraj ogarniał kryzys ekonomiczny. Dodatkowo panująca wówczas klęska nieurodzaju wzmagała niezadowolenie. Co gorsza wzrastało rozgoryczenie wśród bezrobotnych robotników i chłopów rosyjskich. Ich liczne manifestacje rząd tłumił represjami, które tylko nasilały nastroje rewolucyjne i popychały w kierunku kryzysu politycznego. Rzeszę demonstrantów zasilili studenci oraz inteligencja, którzy postulowali swobody demokratyczne. W 1898 roku narodziła się Socjaldemokratyczna Partia Robotnicza Rosji (ros. РСДРП, Российская социал-демократическая рабочая партия, SDPRR), która pomimo rozłamu na dwa stronnictwa: bolszewików (ros. большевики) i mienszewików (ros. меньшевики), objęła dowództwo nad robotnikami, dążąc do rewolucji i dyktatury proletariatu. Rząd rosyjski miał nadzieję, że rozgromi demonstracje poprzez wywołanie konfliktu zbrojnego. J. Corbett, *Maritime Operations in the Russo-Japanese War, 1904-1905: Tom 1*, Naval Institute Press, Maryland 2015; G. Jukes, *The Russo-Japanese War 1904-1905*, Osprey Publishing, Oxford 2014.

⁵⁵⁸ Powstała w 1889 roku tzw. „Rada Starszych Mężów Stanu” obejmowała osobistych doradców cesarza. P. von Staden, *Business-Government Relations in Prewar Japan*, Routledge, New York and London 2007, s. 34.

⁵⁵⁹ Inch'ŏn- miasto na prawach metropolii i port morski w północno-zachodniej części Korei Południowej w pobliżu Seulu. S. Ryōtarō, P. Birnbaum, *Clouds Above the Hill: A Historical Novel of the Russo-Japanese War, Tom 2*, Routledge, New York and London 2013, s. 117.

旅顺口区, Lüshun), będącym bazą morską rosyjskiej floty wojennej⁵⁶⁰. 10 lutego cesarz Meiji podpisał oficjalny reskrypt dotyczący zerwania stosunków dyplomatycznych i rozpoczynający wojnę rosyjsko-japońską. Natychmiast wydano rozkaz rozpoczęcia działań wojennych wymierzonych przeciwko flocie rosyjskiej oraz operacji desantowych na wybrzeżu zachodniej Korei oraz w Mandżurii. Tymczasem Rosja, zaskoczona niespodziewanym atakiem japońskim, na polu walki pozostała osamotniona. Okazało się, że Francja będąca dotychczas jej sojusznikiem, oprócz wsparcia finansowego, nie poparła jej w działaniach wojennych. Państwo Rosyjskie było kompletnie nieprzygotowane do wojny⁵⁶¹. Choć flota rosyjska była liczniejsza od japońskiej, to znajdowała się ona przede wszystkim na Bałtyku i Morzu Czarnym⁵⁶².

Niemal od samego początku konfliktu przewaga militarna znajdowała się po stronie japońskiej. W maju 1904 Japończycy dowodzeni przez generała Oku Yasukatę (jap. 奥保鞏, 1847–1930) zdobyli port Dalnyj (ros. Дальний, jap. 大連, Dairen)⁵⁶³. 2 stycznia 1905 roku armia japońska pod dowództwem generała Nogiego Maresuke (jap. 乃木希典, 1849–1912)⁵⁶⁴ odniosła wielkie zwycięstwo w bitwie o Port Artur (jap. 旅順, Lüshunkou), a wygrana pod Mukdenem (jap. 奉天, Hōten)⁵⁶⁵ w marcu tego samego roku, umożliwiła stronie japońskiej opanowanie dużej części Mandżurii. Wielkim szokiem dla Rosjan okazała się bitwa morską pod Cusimą⁵⁶⁶ Starcie zbrojne, stoczone w dniach 27–28 maja 1905 roku, ostatecznie przypieczętowało zwycięstwo

⁵⁶⁰Port Artur- dzielnica miasta Dalian w północno-wschodnich Chinach, na półwyspie Liaodong, nad Morzem Żółtym. T. Sakurai, *Human Bullets: A Soldier's Story of Port Arthur*, Teibi Publishing Company, Tokyo 2015.

⁵⁶¹Program rozbudowy floty rosyjskiej został dopiero zapoczątkowany, a jej siły lądowe wymagały radykalnych zmian. D. Warner, P. Warner, *The Tide at Sunrise: A History of the Russo-Japanese War, 1904–1905*, Psychology Press, New York 2002.

⁵⁶²Wojska japońskie w ciągu trzech miesięcy zajęły całą Koreę i wymusiły na Kojongu (1852–1919), królu koreańskim, szereg ustępstw. Na mocy układów z Koreą z 23 lutego (jap. 日韓議定書, *Nikkan Giteisho*) i 22 sierpnia 1904 roku (jap. 日韓協約, *Nikkan Kyōyaku*), Japonia przejęła „opiekę” nad rodziną królewską i nadzór nad działalnością finansową i dyplomatyczną rządu koreańskiego.

⁵⁶³Dalian- miasto znajdujące się w północno-wschodnich Chinach, w prowincji Liaoning, nad Morzem Żółtym.

⁵⁶⁴Nogi Maresuke- generał Cesarskiej Armii Japonii. D. G. Bargaen, *Suicidal Honor: General Nogi and the Writings of Mori Ōgai and Natsume Sōseki*, University of Hawaii Press, Honolulu 2006.

⁵⁶⁵Mukden- obecnie miasto Shen'yang.

⁵⁶⁶Cusima- grupa wysp położona pośrodku Cieśniny Koreańskiej. Flotą rosyjską dowodził admirał Zinowij Rożestwienski (ros. Зиновий Петрович Рожественский, 1848-1909), a japońską generał Tōgō Heihachirō (jap. 東郷平八郎, 1847–1934). Japończycy podczas bitwy wykorzystali dostarczone z Anglii nowoczesne celowniki teleskopowe. Oprócz zwycięstwa w Port Artur Japończycy odnieśli zwycięstwa również nad rzeką Yalu (30.04-1.05.1904, pod Jinzhou (25–26.05.1904), pod Delisi (14.06–15.06.1904), na przełęczach Motian (17.07-18.07.1904), pod Dashiqiao (24.07–25.07.1904), pod Ximucheng (30.07–31.07.1904), na Morzu Żółtym (10.08.1904), pod Ulsan (bitwa w Cieśninie Koreańskiej, 14.08.1904), pod Liaoyang (24.08–3.09.1904). C. Pleshakov, *The Tsar's Last Armada*, Basic Books, New York 2008.

Japończyków⁵⁶⁷. Liczne błędy dowódców rosyjskich, niekompetencja sztabu oraz brak sprecyzowanej taktyki sprawiły, że praktycznie wszystkie bitwy skończyły się dla Rosji sromotną klęską.

W lipcu 1905 roku, przed rozpoczęciem rokowań pokojowych, Japończycy zdobyli południowy Sachalin (jap. 樺太, Karafuto), co wzmocniło ich pozycję. Przegrana Rosja miała nadzieję, że nie straci dotychczasowych stref wpływów w Korei i Mandżurii. Tymczasem Japonia, występująca z pozycji zwycięzcy, liczyła na zdobycze terytorialne oraz odszkodowania wojenne.

Należy w tym miejscu wspomnieć, że w trakcie trwania wojny członek Izby Parów baron Kaneko Kentarō, który na początku konfliktu został wysłany do Stanów Zjednoczonych, pozostawał w stałym kontakcie z członkami establishmentu amerykańskiego i prezydentem Theodorem Rooseveltem. Celem jego pobytu w Ameryce było wpłynięcie na tamtejszą opinię publiczną.

Według szacunków, w konflikcie zginęło około 118 tysięcy żołnierzy, zniszczeniom uległo 91 okrętów. Wydatki po stronie japońskiej osiągnęły sumę 1 523 210 000 jenów⁵⁶⁸. Około połowy tej kwoty Japonia uzyskała dzięki pożyczkom zagranicznym zaciągniętym w Stanach Zjednoczonych, Wielkiej Brytanii i Niemczech. Straty po stronie Rosji wyniosły około 1,5 miliarda rubli (część pochodziła z zaciągniętych pożyczek z Francji i Niemiec).

Ewa Pałasz-Rutkowska pisze, że sposób prowadzenia wojny przez japońską armię cesarską był niezwykle humanitarny i tolerancyjny. Rosyjscy jeńcy byli traktowani dobrze, a osoby chore zwalniane do domów. Rannych odwiedzała nawet cesarzowa Shōken (jap. 昭憲皇后, Shōken-kōgō, Haruko, 1849–1914), która patronowała Japońskiemu Czerwonemu Krzyżowi. Japonki wysyłały do żołnierzy na froncie woreczki *imon bukuro* (jap. 慰問袋), zawierające listy i przydatne drobiazgi⁵⁶⁹.

Pod koniec maja 1905 roku minister spraw zagranicznych Japonii Komura Jutarō, zlecił ambasadorowi Japonii w Waszyngtonie Takahirze Kogorō, aby ten udał

⁵⁶⁷ Zob: J. Garrard, C. Garrard, *Russian Orthodoxy Resurgent: Faith and Power in the New Russia*, Princeton University Press, New Jersey 2008, s. 213; T. C. Dowling, *Russia at War: From the Mongol Conquest to Afghanistan, Chechnya, and Beyond*, ABC-CLIO, Santa Barbara, California 2014; B. Clarke, *Remember Scarborough: A Result of the First Arms Race of the Twentieth Century*, Amberley Publishing Limited, Amberley, The Hill 2013; J. J. Pershing, *My Life before the World War, 1860–1917: A Memoir*, University Press of Kentucky, Lexington, Kentucky 2013.

⁵⁶⁸ *The Russo-Japanese War*, cz. 1, red. The General Staff, War Office, Printed for His Majesty's Stationery Office, Harrison and Sons, London 1906–1910, s. 70-80.

⁵⁶⁹ E. Pałasz-Rutkowska, *Cesarz Meiji (1852–1912). Wizerunek władcy w modernizowanej Japonii w setną rocznicę śmierci cesarza*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2012, s. 327 i 352-353.

się do prezydenta USA z prośbą o zaproponowanie „z własnej inicjatywy” Cesarstwu Rosyjskiemu przystąpienia do rokowań pokojowych oraz swoje *bona officia*. Choć początkowo Theodore Roosevelt (1858–1919)⁵⁷⁰ kibicował Japonii, to jednak błyskawicznie odnoszone przez nią zwycięstwa sprawiły, że zaczął się obawiać o naruszenie równowagi sił na Dalekim Wschodzie⁵⁷¹. Początkowo car Mikołaj II nie dopuszczał do siebie myśli o ewentualnej przegranej Rosji. Jednak osłabienie kraju i poniesione dotychczas koszty wojenne były ogromne. Co gorsza, zbliżające się widmo rychłej rewolucji przekonało ostatecznie rząd do decyzji o przystąpieniu do negocjacji pokojowych⁵⁷².

Japonia przyjęła zaproszenie do pertraktacji 10 czerwca 1905 roku, a Rosja dwa dni później. Strona przegrana zasugerowała, aby rozmowy pokojowe odbywały się w Waszyngtonie⁵⁷³. Jednak ze względu na panujące w okresie letnim uciążliwe upały, Roosevelt zaproponował Wschodnie Wybrzeże i małe miasteczko Portsmouth⁵⁷⁴.

Obydwie strony starannie dobrały swoich przedstawicieli mając nadzieję na osiągnięcie jak największych korzyści. Stronę rosyjską reprezentowali przewodniczący Komitetu Ministrów Sergiusz Witte (ros. Сергей Юльевич Витте, 1849–1915)⁵⁷⁵ oraz ambasador Rosji w USA Roman Rosen (ros. Роман Романович Розен, 1847–1921)⁵⁷⁶. Delegację ze strony Japonii stanowili minister spraw zagranicznych, baron Komura Jutarō i przedstawiciel Japonii w USA Takahira Kogorō. W mediacjach uczestniczyli również: Henry Willard Denison (1846–1914)⁵⁷⁷, doradca w Ministerstwie Spraw

⁵⁷⁰Theodore Roosevelt- dwudziesty szósty prezydent USA w latach 1901–1909. B. H. Kraft, *Theodore Roosevelt: Champion of the American Spirit*, Houghton Mifflin Harcourt, Boston 2003. Zob. także: T. G. Dyer, *Theodore Roosevelt and the Idea of Race*, LSU Press, Louisiana 1992. T. Lansford, *Theodore Roosevelt in Perspective*, Nova Publishers, New York 2005; T. Roosevelt, *Theodore Roosevelt An Autobiography*, Kessinger Publishing, Whitefish, Montana 2004.

⁵⁷¹Roosevelt miał nadzieję, że Chiny pozostaną państwem neutralnym, natomiast Wielka Brytania, Francja, Niemcy i Włochy nie będą czerpały korzyści terytorialnych w Azji. Zob. H. Woo-Keun, *The History of Korea*, The Eul-Yoo Publishing Company, Seoul, Korea, 1972.

⁵⁷²Witte, który miał płonne nadzieje na wygraną Rosji, udał się do Paryża w celu uzyskania pożyczki na kontynuację działań wojennych. Francja odmówiła, twierdząc, że jest w stanie dostarczyć Rosji środki finansowe jedynie na wypłatę odszkodowań wojennych.

⁵⁷³Waszyngton stanowił neutralne miejsce dla obydwóch stron.

⁵⁷⁴Portsmouth- miasto w USA, w stanie New Hampshire (Nowa Anglia) w hrabstwie Rockingham, port przy ujściu rzeki Piscataqua do Oceanu Atlantyckiego.

⁵⁷⁵Sergiusz Witte- hrabia, rosyjski polityk, minister finansów Rosji od 1892 do 1903 roku, premier Rosji od 1905 do 1906 roku. Zob. A. Górski, *Władza polityczna w myśli Stanisława Cata-Mackiewicza*, Arcana, Kraków 1999; P. Milewski, *Transsyberyjska. Droga żelazną przez Rosję i dalej*, Otwarte, Kraków 2014. S. Harcave, *Count Sergei Witte and the Twilight of Imperial Russia: A Biography*, M.E. Sharpe, New York 2004.

⁵⁷⁶Roman Rosen- dyplomata w okresie Imperium Rosyjskiego. M. Nakanishi, *Heroes and Friends: Behind the Scenes of the Treaty of Portsmouth*, Peter E. Randall Publisher, Portsmouth 2006, s.10.

⁵⁷⁷Henry Willard Denison- amerykański dyplomata i prawnik. K. Schlichtmann, *Japan, Germany and the Idea of the Hague Peace Conferences*, [w]: “Journal of Peace Research”, vol. 40, no. 4, 2003, s. 392.

Zagranicznych Japonii i autor ostatecznej wersji traktatu pokojowego między Rosją i Japonią, Herbert Peirce (1849–1914)⁵⁷⁸, asystent sekretarza stanu, reprezentujący Roosevelta, Konstantin Dmitrievich Nabokov (1872–1927) i M. Sato de Plançon, dwaj sekretarze Sergiusza Witte, George von Lengerke Meyer (1858–1918)⁵⁷⁹, polityk i ambasador Stanów Zjednoczonych w Rosji. Ciekawostką był udział w rozmowach Jacoba Heinricha Schiffa (1847–1920)⁵⁸⁰, Amerykanina żydowskiego pochodzenia, jednego z najbardziej prominentnych bankierów i filantropów w Stanach Zjednoczonych początku XX stulecia.

Negocjatorów wspierali również: admirał William Mead, dowódca bazy morskiej w Portsmouth Naval Shipyard, Ivan Yakovlevich Korostovetz (1862–1933), rzecznik strony rosyjskiej, gubernator New Hampshire John McLane (1852–1911)⁵⁸¹, który zaproponował rozpoczęcie rozmów pokojowych w New Hampshire, sędzia i konsul w Ministerstwie Spraw Zagranicznych Japonii Adachi Mineichirō (jap. 安達峰一郎, 1870–1934)⁵⁸², Ochiai Kentarō (jap. 落合謙太郎, 1870–1926)⁵⁸³ japoński poseł, burmistrz Portsmouth William E. Marwin, sędzia i major Calvin Page⁵⁸⁴.

Nad stroną duchową wydarzeń czuwał w rosyjskim Soborze Św. Mikołaja w Nowym Jorku arcykapłan Aleksander Chotowicki (1872–1937)⁵⁸⁵. Wśród oficjalnych przedstawicieli obydwu stron znaleźli się również dziennikarze oraz zwykli mieszkańcy miasta Portsmouth.

Delegacja japońska przyплыła do Nowego Jorku 25 lipca, a dwa dni później, w celu wstępnego omówienia procedury podpisania traktatu pokojowego, odbyło się oficjalne spotkanie z prezydentem Rooseveltem w jego letniej rezydencji „Sagamore

⁵⁷⁸ Właśc. Herbert Henry Davis Peirce. Zob. “The New York Times”, z dn. 06.12.1916 [w:] <http://query.nytimes.com/mem/archive-free/pdf?res=9400E3D91F3FE233A25755C0A9649D946796D6CF> (dostęp: 26.08.2015).

⁵⁷⁹ George von Lengerke Meyer- amerykański biznesmen i polityk. Zob. W. A. Wiegand, *Meyer, George von Lengerke, American National Biography*, Oxford University Press, New York 1999.

⁵⁸⁰ Jacob Heinrich Schiff- amerykański bankier, biznesmen i filantrop. Por. N. W. Cohen, *Jacob H. Schiff: A Study in American Jewish Leadership*, UPNE, Lebanon 1999.

⁵⁸¹ John McLane-polityk z Milford, New Hampshire. Zob. R. Sobel, J. Raimo, *Biographical Directory of the Governors of the United States, 1789–1978. Band 3*, Meckler Books, Westport 1978.

⁵⁸² Adachi Mineichirō- japoński ekspert prawny i przewodniczący Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości w Hadze w latach 1931–1934. D. V. Jones, *Toward a Just World: The Critical Years in the Search for International Justice*, University of Chicago Press, Chicago 2013.

⁵⁸³ Ochiai Kentarō- japoński dyplomata w okresach Meiji i Taishō. Zob. “Ochiai Kentaro Consul-General of Japan at Mukden: The Japanese Consul-General’s View over the Manchurian Issues, 1911-14” [w:] <http://ci.nii.ac.jp/naid/40019407572> (dostęp: 26.08.2015).

⁵⁸⁴ Calvin Page- amerykański prawnik, sędzia. Zob. <http://www.portsmouthpeacetreaty.org/1905photoid.cfm> (dostęp: 12.03.2014).

⁵⁸⁵ Aleksander Chotowicki- kapłan prawosławny. Zob. St. Alexander Hotovitsky Honored in Jersey City [w:] http://www.nynjoca.org/news_071203_1.html (dostęp: 16.03.2015).

Hill”⁵⁸⁶ na Long Island. 4 sierpnia Witte i Rosen poprosili o kolejne spotkanie z Rooseveltem, podczas którego odmówili wypłaty jakichkolwiek odszkodowań stronie japońskiej twierdząc, że Rosja jest w stanie kontynuować wojnę⁵⁸⁷. Prezydent Theodore Roosevelt nie ustawał w zabiegach dążących do osiągnięcia konsensusu przez strony konfliktu.

5 sierpnia delegacje Japonii i Cesarstwa Rosyjskiego spotkały się na pokładzie parowca *USS Mayflower* na Oyster Bay⁵⁸⁸. Strony konfliktu zostały przywitane osobiście przez prezydenta Roosevelta: „Wznoszę toast za dobro i pomyślność władców i ludzi z narodów, których przedstawiciele spotkali się ze sobą na tym statku. Mam szczerą nadzieję i modłę się o to, aby w interesie nie tylko tych dwóch wielkich mocarstw, lecz całego cywilizowanego świata sprawiedliwy i trwały pokój mógł szybko zostać zawarty między nimi”⁵⁸⁹.

Negocjatorzy zostali zakwaterowani w luksusowym hotelu Wentworth⁵⁹⁰ w Portsmouth. W mieście zostały nawet zainstalowane dodatkowe linie telegraficzne w celu ułatwienia kontaktu z prezydentem Rooseveltem, który był informowany na bieżąco o przebiegu rozmów.

Zaplanowano, że pertraktacje rozpoczną się 9 sierpnia w sali konferencyjnej budynku stoczni *Portsmouth Naval Shipyard*⁵⁹¹. 10 sierpnia minister spraw zagranicznych Japonii Komura przedstawił rosyjskiemu ministrowi spraw zagranicznych, Sergiuszowi Witte, 12 żądań. Japończycy domagali się, aby Rosja przestała angażować się w sprawy Korei i ewakuowała swoje wojska z Mandżurii. Ponadto postulowali zachowanie zasady „otwartych drzwi” dla Mandżurii i scedowanie na rzecz Japonii wyspy Sachalin. Zgodnie z żądaniami Japonii, Rosja miała udostępnić w dzierżawę Port Artur, Dalian i przyległe im wody terytorialne, przekazać linię kolejową między Harbinem a Portem Artur i kopalnie węgla należące do kolei.

⁵⁸⁶ Sagamore Hill- dom, w którym mieszkał prezydent Roosevelt od 1885 do 1919 roku. Zob. The Summer White House [w:] <http://www.nps.gov/sahi/index.htm> (dostęp: 15.06.2015).

⁵⁸⁷ N. Mellor, *The Leader as Mediator: Theodore Roosevelt at Portsmouth---Ronald Reagan at Reykjavik*, Pepperdine University, ProQuest, Ann Arbor, Michigan 2007.

⁵⁸⁸ Japończycy przyплыли na krążowniku USS Tacoma, a Rosjanie na krążowniku USS Chattanooga.

⁵⁸⁹ Fragment przemowy prezydenta Roosevelta [w:]

<http://www.portsmouthpeacetreathy.com/process/place/place2.html> (dostęp: 12.05.2014).

⁵⁹⁰ Hotel Wentworth został zbudowany przez rodzinę Campbell w 1874 roku. Zob. <http://www.wentworth.com/about/wentworth-history> (dostęp: 10.04.2014).

⁵⁹¹ Uzgodniono, że strony będą spotykały się codziennie na trzy godziny. Uczestnikami mieli być główni przedstawiciele obydwu stron, sekretarze oraz tłumacze. Pozostali delegaci mieli być wzywani tylko w momencie omawiania najważniejszych kwestii. Ustalono, że w ostatecznej wersji traktatu, w celu uniknięcia różnic w interpretacji tekstu, strona rosyjska posłuży się językiem francuskim, a strona japońska angielskim.

Ponadto, strona przegrana miała utrzymywać kolej południowomandżurską, wypłacić reparacje wojenne, a jednostki internowane w trakcie bitew stać się własnością Japonii. Strona rosyjska miała zmniejszyć swoją flotę na wodach mórz wschodnich i udzielić Japonii praw do połowów wzdłuż wybrzeży Mórz Ochockiego i Beringa. W odpowiedzi na postulaty strony wygranej, Sankt Petersburg odrzucił żądania odnośnie zatrzymania okrętów rosyjskich, ograniczenia floty, reparacji wojennych i scedowania Sachalinu. W trakcie rozmów wielokrotnie dochodziło do impasu, bowiem istniało zagrożenie, że zostaną one zerwane z powodu braku woli do ustępstw obu stron. Najwięcej kontrowersji i emocji budziły 3 punkty traktatu, mówiące o przekazaniu Japonii południowomandżurskiej linii kolejowej, części Sachalinu oraz ustaleń dotyczących terenów połowowych⁵⁹² [patrz: załącznik 16].

Ostatecznie uzgodniono 15 artykułów traktatu pokojowego oraz 2 artykuły dodatkowe. Pozostałe kwestie, chociaż trudne do zaakceptowania przez Rosję, nie budziły wśród stron traktatu większych emocji.

Roosevelt zdecydował o rozpoczęciu serii poufnych spotkań z przedstawicielami obydwu stron. Zasugerował Kaneko Kentarō, aby Japończycy zgodzili się na zmniejszenie odszkodowań do 600 milionów jenów. Do cara Mikołaja II wysłał wiadomość za pośrednictwem amerykańskiego ambasadora Geорга Meyera sugerując, że wypłatę ewentualnych odszkodowań można odłożyć na inny termin. Car Mikołaj II pozostawał nieugięty. Witte otrzymał telegram z Ministerstwa Spraw Zagranicznych,

⁵⁹²Artykuł VI: Rząd Imperium Rosyjskiego zobowiązuje się do przekazania na rzecz Rządu Cesarstwa Wielkiej Japonii, bez odszkodowania i za zgodą strony chińskiej linii kolejowej pomiędzy Changchun-fu i Guangzhangzi i Port Artur, i wszystkich oddziałów wojskowych wraz ze wszelkimi prawami, przywilejami i własnościami należącymi do tego regionu; jak również wszystkich kopalń węgla kamiennego w regionie, o których była mowa, należących do niego bądź pracujących na rzecz kolei. Obydwie strony wzajemnie zobowiązują się dążyć do uzyskania zgody strony chińskiej nadmienionej w poprzedzającym warunku. Artykuł IX: Rząd Imperium Rosyjskiego przekazuje Rządowi Cesarstwa Wielkiej Japonii na wieczną i pełną suwerenność południową część wyspy Sachalin oraz wszystkie sąsiadujące z nią wyspy, a ponadto instytucje publiczne i należące do nich własności. Pięćdziesiąty stopień szerokości geograficznej północnej jest przyjęty jako północna granica przekazanego terytorium. Szczegółowy opis tego terenu będzie ustalony zgodnie z przepisami dodatkowego artykułu II załączonego do niniejszego traktatu. Japonia i Rosja wspólnie uzgadniają, aby nie wznosić na ich terenach na wyspie Sachalin lub sąsiednich wyspach żadnych fortyfikacji wojskowych lub innych podobnych wojskowych obiektów. Ponadto uzgadniają, że nie podejmą żadnych wojskowych działań, które mogą utrudniać swobodną żeglugę przez Cieśninę La Pérouse i Cieśninę Tatarów. Artykuł XI: Rosja zobowiązuje się do zapewnienia japońskim mieszkańcom praw rybołówstwa wzdłuż wybrzeży rosyjskich będących własnością Japonii, Morza Ochockiego i Morza Beringa. Powyższe ustalenie nie narusza praw należących do Rosjan lub zagranicznych mieszkańców w tych regionach. S. J. Ericson, A. Hockley, *The Treaty of Portsmouth and Its Legacies*, UPNE, Leganon 2008. Zob także: M. Nakanishi, *Heroes and Friends: Behind the Scenes of the Treaty of Portsmouth*, Peter E. Randall Publisher, Portsmouth 2006; E. P. Trani, *The Treaty of Portsmouth: An Adventure in American Diplomacy*, University Press of Kentucky, Lexington 2015; C. Berkin, Ch. Miller, R. Cherny, J. Gormly, *Making America: A History of the United States*, Cengage Learning, Boston, Massachusetts 2014.

aby: „...stał na straży dobra i honoru Rosji”⁵⁹³.

Ostatecznie, 29 sierpnia kompromis między stronami został osiągnięty. 30 sierpnia do Theodora Roosevelta zaczęły docierać telegramy z gratulacjami oraz podziękowaniami za pomoc w negocjacjach. W dowód uznania za wkład w prowadzeniu pertraktacji nad zawarciem traktatu pokojowego formalnie kończącego wojnę rosyjsko-japońską w latach 1904–1905, prezydent Stanów Zjednoczonych otrzymał w 1906 roku Pokojową Nagrodę Nobla⁵⁹⁴. Był on pierwszym politykiem, któremu przyznano tak prestiżową nagrodę.

Gunnar Knudsen z Komitetu Noblowskiego 10 grudnia 1906 roku tak uzasadniał przyznanie nagrody Rooseveltowi: „Stany Zjednoczone Ameryki były jednym z pierwszych państw, które tchnęły ideę pokoju do praktycznej polityki. Spokój i arbitrażowe traktaty zostały zawarte pomiędzy USA i rządami kilku krajów. Ale to, co w szczególności skupia uwagę przyjaciół pokoju i całego cywilizowanego świata na Stanach Zjednoczonych to szczęśliwa rola prezydenta Roosevelta w doprowadzeniu do końca krwawej wojny niedawno prowadzonej między dwoma światowymi mocarstwami, Japonią i Rosją...Chciałbym również dodać życzenie, by ten wybitny i bardzo utalentowany człowiek był obdarzony możliwością kontynuowania jego pracy na rzecz wzmocnienia idei pokoju i zapewnienia pokoju na świecie”⁵⁹⁵.

Traktat pokojowy pomiędzy Japonią a Cesarstwem Rosji został sygnowany 5 września 1905 roku (jap. 日露講和条約, Nichiro-kōwa jōyaku)⁵⁹⁶, w Portsmouth. Tekst dokumentu został sporządzony w czterech kopiach, dwóch w języku angielskim i dwóch w języku francuskim⁵⁹⁷.

Zawarcie pokoju w Portsmouth formalnie zakończyło działania wojenne pomiędzy Rosją a Japonią. To było pierwsze w historii tak znaczące zwycięstwo państwa azjatyckiego nad mocarstwem europejskim. Trzeba przyznać też, że mimo trudnej sytuacji oraz braku kompetencji dowódczych kadry oficerskiej, również rosyjscy żołnierze wykazali się w tej wojnie niezwykłym męstwem i odwagą.

Przewaga Japonii, która wynikała przede wszystkim z lepszego przygotowania do wojny i bogatego wyposażenia armii, była widoczna niemalże od rozpoczęcia działań

⁵⁹³ S. Fishman, *Sergius Witte and His Part in the Portsmouth Peace Conference*, University of Wisconsin - Madison, Madison, Wisconsin 1953.

⁵⁹⁴ F. W. Haberman, *Nobel Lectures, Peace 1901-1925*, Elsevier Publishing Company, Amsterdam 1972.

⁵⁹⁵ Uzasadnienie przyznania pokojowej nagrody Nobla z 10.12.1906 roku dla Roosevelta [w:] http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/peace/laureates/1906/press.html (dostęp: 26.08.2015).

⁵⁹⁶ Dokument jest znany w historiografii również pod nazwą traktat z Portsmouth (jap. ポーツマス条約, Pōtsumasu-jōyaku) Cały tekst zob.: *Nihon- gaikō-bunsho* (jap. 日本外交文書, Japońskie dokumenty dyplomatyczne), t.1, s. 245-249.

⁵⁹⁷ J. Bigelow, *Peace Given as the World Giveth: Or, The Portsmouth Treaty and Its First Year's Fruits*, Baker & Taylor Company, Oxfordshire, United Kingdom 1907.

wojennych. Japończycy od samego początku wykazywali fanatyczne oddanie cesarzowi oraz państwu. Dzięki temu zwycięstwu Japonia awansowała do rangi mocarstwa, które swoje apogeum osiągnęło w 1942 roku.

Zwycięstwo Japonii miało wpływ na zbliżający się proces dekolonizacji. Jej sukcesy wpłynęły bowiem na sytuację polityczną na Jawie i Sumatrze oraz znacznie skomplikowały zarządzanie koloniami przez Holendrów.

Po wojnie na arenie międzynarodowej nastąpił zwrot w kwestii zawieranych porozumień. Co istotne, utrzymany został sojusz angielsko-japoński, który obowiązywał do roku 1921. W międzyczasie nastąpiło pogorszenie relacji na linii Japonia–USA. Amerykanie zaczęli patrzeć na potęgę japońską już nie z podziwem, lecz z obawą. Stało się bowiem prawdopodobne, że Japonia przeszkodzi w tzw. imperialistycznej eksploatacji Azji Wschodniej przez USA i inne mocarstwa zachodnie.

Tymczasem dwaj dawni przeciwnicy, Rosja i Japonia, zaczęły ze sobą współpracować. W 1907 roku obydwa kraje zawarły układ o wzajemnej współpracy, który gwarantował *status quo* w Azji. Trzy lata później, w 1910 roku podpisały dodatkowe porozumienie, w którym zapewniały o swojej „serdecznej współpracy”⁵⁹⁸.

⁵⁹⁸J. Pajewski, *Historia Powszechna 1871–1918*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2001, s. 271.

3.3 Znaczenie notatki Taft – Katsura, dla procesu uznania japońskich wpływów w Korei

*Jestem za pomocą w celu pomyślności wszystkich krajów,
ponieważ kiedy wszyscy jesteśmy zamożnymi,
wymiana handlowa każdego staje się bardziej wartościowa dla innych*⁵⁹⁹.

William Howard Taft

(Fragment przemowy prezydenta Stanów Zjednoczonych, 6 październik 1909 r.)

Japońskie zwycięstwo w wojnie z Rosją wzbudziło wśród amerykańskich polityków z jednej strony podziw, a z drugiej obawę o bezpieczeństwo Filipin. Z tego też względu w trakcie rozmów pokojowych w Portsmouth prezydent Roosevelt wysłał do Tokio na spotkanie z japońskim premierem Katsurą Tarō (jap. 桂太郎, 1848–1913)⁶⁰⁰ sekretarza wojny USA Williama Howarda Tafta (1857–1930)⁶⁰¹. W efekcie tych rozmów politycy wymienili 29 lipca 1905 roku w Tokio tajne noty dyplomatyczne znane w historiografii jako notatka Taft–Katsura (jap. 桂・タフト協定, Tafuto–Katsura Kyōtei)⁶⁰². Wskutek tego nieformalnego porozumienia USA uznały japońską kontrolę nad Koreą, natomiast Japonia wycofała się ze swoich planów wobec Filipin⁶⁰³. Oba kraje zobowiązały się ponadto do ścisłej współpracy z Wielką Brytanią w celu utrzymania pokoju na Dalekim Wschodzie. W praktyce oznaczało to, że Waszyngton nie będzie protestował w przypadku ingerencji Japonii w sprawę Korei. Porozumienie

⁵⁹⁹ Address at the Hotel Fairmont in San Francisco (6 October 1909) [w:]

<http://izquotes.com/quote/182062> (dostęp: 17.06.2015).

⁶⁰⁰ Katsura Tarō – japoński generał i polityk z okresu Meiji, trzykrotnie pełnił funkcję premiera Japonii. Był zwolennikiem przywrócenia władzy cesarskiej i ograniczenia wpływów europejskich w Japonii. Por. S. Lone, *Army, empire and politics in Meiji Japan*, Palgrave MacMillan, London 2000, s. 5.

⁶⁰¹ William Howard Taft – 27. prezydent USA (1909–1913) oraz prezes Sądu Najwyższego USA (1921–1930). Był jedyną osobą w amerykańskiej historii, która pełniła obydwa te urzędy. Zob. M. Benson, *William H. Taft*, Twenty-First Century Books, Minneapolis 2004; A. Rumsch, *William Taft*, ABDO, Minnesota 2010; M. Burgan, *William Howard Taft*, Capstone, Minnesota 2003; M. L. Bromley, *William Howard Taft and the First Motoring Presidency, 1909–1913*, McFarland, Jefferson [USA, North Carolina] 2003.

⁶⁰² Znanie również jako porozumienie Taft–Katsura, traktat Taft–Katsura, notatka służbowa Taft–Katsura z 1905 roku. Co warte uwagi, spotkanie Tafta z Katsurą odbyło się 27 lipca, podczas gdy na oryginale notatki widnieje data 29 lipca 1905 roku. Por. <http://icasinc.org/history/katsura.pdf> (dostęp: 3.08.2015).

⁶⁰³ Zwyciężywszy w wojnie z Hiszpanią w 1898 roku, USA uzyskały kontrolę nad Filipinami. Więcej o wojnie amerykańsko-hiszpańskiej z 1898 roku w: F. H. Golay, *Face of Empire: United States-Philippine Relations, 1898–1946*, University of Wisconsin, Madison [USA, Wisconsin] 1998; S. K. Harris, *God's Arbiters: Americans and the Philippines, 1898–1902*, Oxford University Press, Oxford 2011.

miało również na celu naprawienie relacji amerykańsko-japońskich⁶⁰⁴ [patrz: załącznik 17].

Podczas spotkania strony skupiły się na trzech kwestiach. Pierwsza z nich odnosiła się do opinii Katsury na temat pokoju w Azji Wschodniej. Japonia nie zamierzała bowiem rezygnować z zamiarów ekspansji w tym rejonie świata. Drugą ważną sprawą był problem Filipin. Stany Zjednoczone chciały, aby ten obszar pozostał pod ich kontrolą. Katsura przyznał, że Cesarstwo nie zamierzało zajmować tego wyspiarskiego państwa. Trzecie zagadnienie dotyczyło koreańskiego królestwa Chosŏn. Japończycy myśleli o kolonizacji Półwyspu Koreańskiego już w XIX wieku. Rywalizacja o wpływy w Korei stanowiła bezpośrednią przyczynę wojny rosyjsko-japońskiej. Premier Japonii wyraźnie zaznaczył, że jego kraj chce opanować to terytorium, a ponadto żądał ustanowienia japońskiego protektoratu nad Koreą, aby uniemożliwić jej władzom podpisywanie porozumień z innymi krajami. Mogłoby to doprowadzić do nieprzewidzianych starć Japonii z państwami sojuszniczymi⁶⁰⁵. William Taft zaakceptował postulaty Japonii i zadeklarował, że prezydent Stanów Zjednoczonych Theodore Roosevelt również poprze rząd japoński⁶⁰⁶. Japończycy chcieli dokonać aneksji Korei, żeby zapobiec konfliktom w Azji Północno-Wschodniej, dlatego Waszyngton uznał ich roszczenia.

Dzięki zawartemu porozumieniu flota cesarstwa trzymała się z dala od Filipin i Hawajów będących częścią amerykańskiej strefy wpływów. Było to bardzo ważne, ponieważ w tym okresie na Filipinach wybuchały antyamerykańskie bunty (1899–1902)⁶⁰⁷. Waszyngton potrzebował czasu na ustabilizowanie sytuacji i pokonanie powstańców filipińskich, o czym William Howard Taft wiedział bardzo dobrze, gdyż od lipca 1901 do grudnia 1903 roku pełnił funkcję cywilnego gubernatora Filipin⁶⁰⁸.

Administracja Roosevelta dążyła do rozszerzenia wpływów USA w Azji i potrzebowała do tego odpowiednich warunków. Prezydent Roosevelt bezwzględnie

⁶⁰⁴ Taft był sekretarzem wojny, a nie stanu. Podczas rozmów nie był oficjalnym przedstawicielem rządu USA.

⁶⁰⁵ D. Baker, C. W. Sorensen, *The Journal of Korean Studies*, Vol. 19, No. 1, Rowman & Littlefield, Maryland 2014, s. 80.

⁶⁰⁶ K. Ito, M. Shimamoto, Y. Sugita, *Historical Dictionary of Japanese Foreign Policy*, Rowman & Littlefield, Maryland 2015, s. 152.

⁶⁰⁷ Więcej na temat wojny amerykańsko – filipińskiej [w:] M. Barnes, *The Spanish-American War and Philippine Insurrection, 1898–1902: An Annotated Bibliography*, Routledge, New York and London 2010; G. Hunt, *Colorado's Volunteer Infantry in the Philippine Wars, 1898-1899*, UNM Press, Albuquerque 2006.

⁶⁰⁸ Zob. J. Go, A. L. Foster, *The American Colonial State in the Philippines: Global Perspectives*, Duke University Press, Durham [USA, North Carolina] 2003, s. 12.

walczył o interesy amerykańskie w czasie, gdy kształtowały się nowe granice imperiów kolonialnych. Według niego Ameryka wiodła prym nad resztą świata. Jego zdaniem narody dzieliły się na barbarzyńskie i cywilizowane, dlatego Stany Zjednoczone miały do spełnienia misję polegającą na zaszczepianiu zasad demokracji i niesieniu pokoju wszędzie tam, gdzie barbarzyństwo „hamowało” rozwój⁶⁰⁹. Jako zwolennik doktryny Alfreda Mahana (1840–1914)⁶¹⁰, głoszącej konieczność rozbudowy floty morskiej w celu zwiększenia siły militarnej, prezydent Theodore Roosevelt podkreślał, że kluczem do uzyskania pozycji mocarstwa będzie zbudowanie zależności między produkcją, wymianą dóbr, transportem i koloniami. Rynek wewnętrzny USA nie był jednak na tyle chłonny i elastyczny, by przyjąć wyprodukowane towary, dlatego tak ważne było zdobycie nowych rynków zbytu lub kolonii⁶¹¹. Zawarcie porozumienia z Japonią – najsilniejszym wówczas graczem politycznym – ustabilizowałyby sytuację w Azji Wschodniej, a to z kolei przyniosłoby Stanom Zjednoczonym same korzyści, tak ekonomiczne, jak i polityczne.

Według historyków notatka Taft–Katsura naruszyła koreańsko-amerykańskie porozumienie o przyjaźni i handlu z Inchönem (hangul: 인천) z 22 maja 1882 roku.

Rząd Chosŏn (hangul: 조선) uważał ten traktat za układ obronny, z którego USA się nie wywiązały. Tymczasem porozumienie ze Stanami Zjednoczonymi uutorowało Japonii drogę do działań w Korei, które w niedługim czasie zostały usankejonowane w traktacie pokojowym z Rosją, zawartym we wrześniu 1905 roku w Portsmouth⁶¹².

Tekst notatki wyszedł na jaw dopiero w sierpniu 1924 roku. Dotarł do niego Tyler Dennett, amerykański uczoney, który odnalazł ten dokument, gdy przeszukiwał materiały archiwalne Roosevelta w Bibliotece Kongresu Stanów Zjednoczonych. Opisał go jako: „najbardziej niezwykły tekst umowy wykonawczej w historii stosunków zagranicznych w Stanach Zjednoczonych”⁶¹³.

⁶⁰⁹ B. H. Kraft, *Theodore Roosevelt: Champion of the American Spirit*, Houghton Mifflin Harcourt, Boston 2003, s. 131–136.

⁶¹⁰ Alfred Thayer Mahan – amerykański admirał, geostrateg. Zob. A. T. Mahan, *Letters and Papers of Alfred Thayer Mahan: 1890–1901*, Naval Institute Press, Annapolis [USA, Maryland] 1975.

⁶¹¹ J. R. Holmes, *Theodore Roosevelt and World Order: Police Power in International Relations*, Potomac Books, Inc., Nebraska 2006, s. 82–83.

⁶¹² Yun Ho-u 윤호우, “Katcheura-Taepeteu Miryak’eun hyeonjae jinhaenghyeong “가짜라-태프트 밀약은 현재진행형” (Katsura–Taft Agreement Is Present Progressive, Umowa Katsura–Taft nadal obowiązuje), Gyeonghyang dat keom, 경향닷컴, Kyunghyang.com (dostęp: 17.08.2015).

⁶¹³ R. A. Esthus, *The Taft–Katsura Agreement – Reality or Myth?*, “Journal of Modern History” 31 (1), 1959, s. 46–51.

Faktycznie dokument nie został nigdy podpisany przez żadną ze stron ani nie wprowadził formalnie nowych zasad. Sygnatariusze przedstawili w wymienionych notach jedynie swój punkt widzenia. Należy w tym miejscu spojrzeć na ustalenia japońsko-amerykańskie od strony zagrożonych ekspansją Japonii krajów w regionie. Przyzwolenie na aneksję bądź zabór terytoriów, jakiego udzielały sobie strony, zaowocowało w przyszłości śmiercią tysięcy chińskich, koreańskich i filipińskich obywateli. Zaostrzenie stosunków między Ameryką a Cesarstwem Japonii nastąpiło w 1906 roku, kiedy to nastąpiła eskalacja rasowych animozji na terenie Zachodniego Wybrzeża⁶¹⁴.

⁶¹⁴ Amerykanie uznali, że miejsce rosyjskiego zagrożenia zajęło „żółte niebezpieczeństwo” (ang. yellow peril).

3.4 Porozumienie dżentelmeńskie w sprawie japońskich imigrantów w USA (1907)

„Niech w Afryce Południowej siedzą niepodzielnie Hotentoci, w Ameryce – Indianie, w Australii – te półmałpy, co czepiają się po drzewach, żyją surowymi owocami i porozumiewają się przy pomocy prawie nieartykułowanych dźwięków, a tymczasem rasy naszego, wyższego typu co tworzą cywilizację, co przekształcają powierzchnię ziemi w ten sposób, iż może ona sto razy tyle ludzi pomieścić, niech te rasy duszą się w przeludnionej Europie, nie rozszerzając poza jej granice swego panowania i swej cywilizacji i czekając, aż się zbliży „żółte niebezpieczeństwo”, aż przyjdą ze wschodu barbarzyńcy, którzy nasz typ życia zniszczą. To będzie pięknie, sprawiedliwie i humanitarnie⁶¹⁵.

Roman Dmowski

(polityk, mąż stanu, minister spraw zagranicznych)

Surowe zasady polityki samoizolacji *sakoku* panujące w Japonii do roku 1854, nie pozwalały jej mieszkańcom na wyjazdy za granicę. Uległo to zmianie po roku 1868, kiedy rząd w Tokio zdjął obostrzenia i sam zaczął organizować zagraniczne wojaże swym obywatelom, celem zapoznania ich z nowościami technologicznymi. Ta taktyka w dalszej perspektywie miała przyczynić się do modernizacji kraju. Głównymi celami emigracji japońskiej stały się Europa i Ameryka.

Tymczasem rewolucja przemysłowa spowodowała, że potrzeba siły roboczej była większa niż kiedykolwiek. Jak podaje Hugh Brogan, podaż była zbyt mała w stosunku do popytu i konieczne stało się zwiększenie produkcji, a co za tym idzie zatrudnienia siły roboczej. Braki w zasobach ludzkich, zaczęto nadrabiać zatrudniając emigrantów⁶¹⁶. Pierwsi japońscy robotnicy przybyli do niezależnego Królestwa

⁶¹⁵ R. Dmowski, *Myśli nowoczesnego Polaka*, Ligatur, Skultuna, 2007, s. 161.

⁶¹⁶ Nastroje antychińskie wśród amerykańskich przedsiębiorców spowodowały, że zaczęli oni rekrutować pracowników spośród japońskich robotników. D. G. Gutiérrez, *Walls and Mirrors: Mexican*

Hawajów w 1885 roku⁶¹⁷. Większość z nich pragnęła osiedlić się w Stanach na stałe. Z łatwością dostosowali się do panujących w Ameryce norm i zwyczajów⁶¹⁸. Jednakże stale wzrastająca liczba japońskich imigrantów spowodowała, że zaczęto na nich patrzeć podejrzliwie i traktować z dużą dozą ostrożności. Amerykanie obawiali się bowiem o zatrudnienie rodaków.

14 maja 1905 roku, w związku z rosnącym niezadowoleniem amerykańskich mieszkańców, utworzono Ligę Wykluczenia Azjatyckiego (ang. Japanese and Korean Exclusion League, Asiatic Exclusion League, w skrócie: AEL)⁶¹⁹, która miała na celu zapobieganie imigracji ludności z Azji do USA. W 1905 roku Liga ustaliła następujące zasady:

1. Rozszerzenie Ustawy o wykluczeniu Chińczyków (ang. Chinese Exclusion Act)⁶²⁰ poszerzające nacje o Japończyków i Koreańczyków;
2. Wykluczenie japońskich pracowników i firm, które ich zatrudniają;
3. Wywarcie nacisków na kuratorium oświaty celem odseparowania japońskich dzieci od białych.
4. Wszczęcie kampanii propagandowej, aby poinformować o „zagrożeniu” Kongres i prezydenta⁶²¹.

Członkowie Ligi kontestowali również fakt, że Amerykanie japońskiego pochodzenia (ang. *Japanese Americans*) nie mieszkali w obrębie swojej grupy, bądź w Chinatown (chiń. 唐人街)⁶²², tylko byli rozproszeni po całym mieście.

W tym okresie około 93 japońskich uczniów pobierało naukę w 23 szkołach podstawowych. Do tej pory wszystkie dzieci uczyły się razem, a biali rodzice nie mieli z tego tytułu żadnych obiekcji. Jednak od czasu powstania Ligi, interweniowała ona

Americans, Mexican Immigrants, and the Politics of Ethnicity, University of California Press, California 1995, s. 43.

⁶¹⁷ Hawaje weszły do gospodarczej sieci USA pod koniec XIX wieku. Zostały zaanektowane do USA w 1898 roku, a stanem Unii stały się w 1959 roku. Demograficzny upadek rodzimych Hawajczyków był spowodowany naporem azjatyckich i europejskich chorób. To znacznie ułatwiło azjatycką emigrację na wyspy. Zob. H. Brogan, *Historia Stanów Zjednoczonych...*, dz. cyt., s. 436.

⁶¹⁸ B. M. Hayashi, *For the Sake of Our Japanese Brethren: Assimilation, Nationalism, and Protestantism Among the Japanese of Los Angeles, 1895-1942*, Stanford University Press, California 1995, s. 41-55.

⁶¹⁹ Na czele Ligi Wykluczenia Azjatyckiego stanął Schnellert. Stworzona została ona przez 67 związków zawodowych. J. Price, *Orienting Canada: Race, Empire, and the Transpacific*, UBC Press, Vancouver 2011, s. 19.

⁶²⁰ *Chinese Exclusion Act* została podpisana przez prezydenta USA Chestera A. Arthura 6 maja 1882 roku.

⁶²¹ D. McFarland, A. Eng, *The Japanese Question: San Francisco Education in 1906*, Stanford University School of Education, California 2006, s. 1-11.

⁶²² Chinatown- miejsce skupiające ludność pochodzenia azjatyckiego. Więcej o historii Chinatown [w:] S. P. Erie, H. D. Brackman, *Beyond Chinatown: The Metropolitan Water District, Growth, and the Environment in Southern California*, Stanford University Press, California 2006.

kilkakrotnie w kuratorium oświaty (ang. Board of Education, California, *Kalifornijskie kuratorium oświaty*) w sprawie odseparowywania dzieci i przydzielenia ich do różnych szkół. Kuratorium odmawiało tworzenia nowych placówek twierdząc, że istniejące szkoły są w stanie pomieścić wszystkich uczniów⁶²³.

Po trzęsieniu ziemi, które miało miejsce w San Francisco 18 kwietnia 1906 roku, kuratorium wysłało 93 uczniów azjatyckiego pochodzenia do chińskiej szkoły podstawowej, zmieniając jednocześnie jej nazwę na *Orientalna Szkoła Publiczna* (ang. *The Oriental Public School*). Obywatele amerykańscy japońskiego pochodzenia byli oburzeni i zbulwersowani tym faktem. Takie postępowanie naruszało bowiem w jawny sposób traktat z 1894 roku, w którym zagwarantowane mieli prawo do emigracji⁶²⁴. Przeniesienie uczniów do innej szkoły uznali za upokorzenie. Ubodło ich, że edukacja ich dzieci nie może być traktowana na równi z edukacją dzieci amerykańskich, zwłaszcza że po trzęsieniu ziemi transport był ograniczony i wielu uczniów nie mogło nawet dotrzeć do wyznaczonej przez kuratorium placówki.

Rozgniewani japońscy imigranci powiadomili media w Japonii o panującej w USA segregacji rasowej. Gazety w Tokio uznały podział dzieci za „obrazę ich narodowej dumy i honoru”⁶²⁵. Również japoński rząd zainteresował się sytuacją obywateli za granicami kraju. Postanowił dołożyć wszelkich starań, aby byli oni traktowani z szacunkiem.

W związku z nasilaniem się problemu, rządy amerykański i japoński postanowiły interweniować w tej sprawie, aby zachować pokój i dobre relacje między dwoma krajami. Prezydent Theodore Roosevelt w odpowiedzi na kryzys w dobrosąsiedzkich relacjach, skupił się na trzech aspektach rozwiązania problemu. Uważał, że należy: pokazać Japonii, że polityka Kalifornii nie odzwierciedla ideałów całego kraju, zmusić San Francisco do zlikwidowania polityki selekcji i ostatecznie rozwiązać problem japońskiej imigracji. W tym celu Roosevelt wysłał Sekretarza

⁶²³D. Leab, *Encyclopedia of American Recessions and Depressions* [2 volumes], ABC-CLIO, Santa Barbara, California 2014, s.356. Zob. H. Masuda, *Rumors of War: Immigration Disputes and the Social Construction of American-Japanese Relations, 1905–1913*, [w:] “Diplomatic History”, 33 (Jan. 2009), s. 1–37.

⁶²⁴Japońska imigracja stanowiła wówczas 1% ludności Kalifornii.

⁶²⁵Y. Park, *The Dark Side: Immigrants, Racism, and the American Way*, Universe 2012, s.120. Zob. także: D. Wyatt, *Five Fires: Race, Catastrophe, and the Shaping of California*, Oxford University Press, New York 1997; D. Nakanishi, T. Yamano, *The Asian American Educational Experience: A Sourcebook for Teachers and Students*, Routledge, London and New York 2014.

Handlu i Pracy Victora Howarda Metcalfa (1853–1936)⁶²⁶ do Kalifornii, aby zbadał skalę zjawiska rasowych animozji i wymuszenia odstąpienia od polityki nierównego traktowania obywateli amerykańskich japońskiego pochodzenia. Pertraktacje okazały się jednak bezskuteczne. Również próba wywarcia nacisku przez prezydenta na kuratorium nie przyniosła rezultatów.

Ostatecznie, 15 lutego 1907 roku, uzyskano w tej sprawie kompromis. Warunkiem przywrócenia dzieci do szkół publicznych było ograniczenie przez Roosevelta japońskiej imigracji. Rząd japoński ze swojej strony zgodził się na wstrzymanie przyznawania paszportów „robotnikom” próbującym wyjechać do USA, z wyjątkiem osób, które uprzednio uzyskały prawo pobytu w USA, a także z wyjątkiem rodziców, żon i dzieci rezydentów oraz osób, które posiadały udziały w amerykańskich przedsiębiorstwach rolnych⁶²⁷. Rząd federalny obiecał ochraniać prawa japońskiej mniejszości na terytorium USA. Amerykański Sekretarz Stanu Elihu Root (1845–1937) i japoński minister spraw zagranicznych Hayashi Tadasu (jap. 林 董, 1850–1913) zawarli w tej sprawie niespisane porozumienie tzw. porozumienie dżentelmeńskie, (jap. 日米紳士協約, Nichibei Shinshi Kyōyaku; ang. Gentlemen's Agreement) [patrz: załącznik 18]. Notatka w tej sprawie, składająca się z sześciu punktów, została sporządzona rok później⁶²⁸.

Wejście w życie porozumienia dżentelmeńskiego na jakiś czas załagodziło konflikt na tle rasowym na Zachodnim Wybrzeżu. Spowodowało jednak napływ do Ameryki fali tak zwanych „narzeczonych ze zdjęcia” (ang. *picture bride*). Pracujący w Stanach nieżonaci Japończycy mogli uzyskać prawo pobytu w USA dzięki zaaranżowanym przez swata małżeństwom. Odbywało się to w ten sposób, że swat przekazywał zainteresowanemu zawarciem związku małżeńskiego zdjęcia kandydatek na żonę, a ten wskazywał, która mu najbardziej odpowiada⁶²⁹. Tym sposobem liczba ludności amerykańskiej rosła pomimo uzgodnionych w Porozumieniu limitów

⁶²⁶ Victor Howard Metcalf- amerykański polityk w gabinecie Theodora Roosevelta. Zob. B. Duignan, *The Executive Branch of the Federal Government: Purpose, Process, and People*, The Rosen Publishing Group, New York 2009.

⁶²⁷ W. R. Browne (red.), *Japanese-American Passport Agreement* [w:] B.W. Huebsch, *What's What in the Labor Movement: A Dictionary of Labor Affairs and Labor Terminology*, New York, 1921; s. 261.

⁶²⁸ R. T. Schaefer, *Encyclopedia of Race, Ethnicity, and Society*, SAGE Publications, New York 2008, s. 534. Gentlemen's Agreement of 1908 [w:] http://www.upa.pdx.edu/IMS/currentprojects/TAHV3/Content/PDFs/Gentlemans_Agreement_1908.pdf (dostęp: 28.01.2015). Zob. także: Ch. E. Neu, *An Uncertain Friendship: Theodore Roosevelt and Japan, 1906-1909*, Harvard University Press, Cambridge 1967.

⁶²⁹ A. Y. Chai, *Women's history in public: "picture brides" of Hawaii*. [w:] "Women's Studies Quarterly", 1988, vol. 16, nr 1/2, s. 51-62.

dotyczących imigracji. Według spisu ludności z 1900 roku w Stanach Zjednoczonych przebywało 72 257 obywateli japońskich (42% mieszkało w Kalifornii), w 1920 roku spis ujawnił już 138 834 Japończyków (70% mieszkańców w Kalifornii)⁶³⁰. W USA wzrastały nastroje antyimigracyjne, które z czasem przerodziły się w konkretne postulaty polityczne. Argumenty przeciwników ludności azjatyckiej znalazły posłuch u władz stanowych Kalifornii, co w konsekwencji doprowadziło do uchwalenia szeregu ustaw imigracyjnych⁶³¹. Porozumienie z 1907 roku nie zostało wpisane do uchwał ustalonych przez Kongres, lecz stanowiło umowę zawartą pomiędzy Stanami Zjednoczonymi i Japonią. Zostało ono unieważnione przez Ustawę Imigracyjną z 1924 roku, na podstawie której prawnie zakazano migracji Azjatów do USA.

⁶³⁰Census of 1900 [w:] https://www.census.gov/history/www/through_the_decades/overview/1900.html (dostęp: 16.02.2015); Census of 1910 [w:] https://www.census.gov/history/www/through_the_decades/overview/1910.html (dostęp: 16.02.2015); Census of 1920 [w:] https://www.census.gov/history/www/through_the_decades/overview/1920.html (dostęp: 16.02.2015).

⁶³¹ J. J. Stephan, *Hawaii Under the Rising Sun: Japan's Plans for Conquest After Pearl Harbor*, University of Hawaii Press, Honolulu 2002, s. 12-14. Por. P. Finkelman, *Race, Federalism, and Diplomacy: The Gentlemen's Agreement A Century Later*, [w:] "Osaka University Law Review", nr. 56, 2009, s. 1-30.

3.5 Układ Root-Takahira odnośnie respektowania niezależności terytoriów USA i ograniczenia imigracji obywateli japońskich do Stanów Zjednoczonych (1908)

*Życzeniem obydwu rządów jest zachęcenie do wolnego i pokojowego rozwoju ich wymiany handlowej na Pacyfiku*⁶³².

Takahira Kogorō

(japoński dyplomata)

Po zakończeniu wojny rosyjsko-japońskiej (1904–1905) Stany Zjednoczone zaczęły baczniej przyglądać się Japonii, która umacniała swoją pozycję w Azji oraz rozbudowywała flotę. Relacje między obydwojma krajami zaczęły się pogarszać, a jednym z powodów był stosunek Amerykanów do japońskiej imigracji w USA, w szczególności zamieszkującej tereny Kalifornii⁶³³.

Wielu amerykańskich rolników i robotników zamieszkujących Zachodnie Wybrzeże obawiało się konkurencji ze strony pracowitych japońskich imigrantów. W 1906 roku wprowadzono tam nawet podział rasowy w szkołach publicznych. Rok później Stany Zjednoczone i Japonia zawarły tzw. Umowy dżentelmeńskie (ang. Gentlemen's Agreement), w których Japonia obiecała ograniczyć liczbę pracowników wyjeżdżających do USA dzięki wprowadzeniu limitów wydawanych paszportów.

Sytuacja była na tyle poważna, że w 1907 roku pojawiły się pogłoski o możliwym wybuchu wojny między tymi dwoma krajami⁶³⁴. Napiętych relacji japońsko-amerykańskich nie był w stanie zmienić nawet Theodore Roosevelt⁶³⁵, który w trakcie drugiej kadencji wygłosił w Kongresie orędzie i zaapelował o tolerancję wobec imigrantów. Nie pomogła również pomoc rządu japońskiego, który przekazał Amerykanom po wielkim trzęsieniu ziemi w San Francisco w 1906 roku 245 tysięcy

⁶³² Zob. Nota japońskiego ambasadora do sekretarza stanu USA [w:] *The Imperial Japanese mission, 1917; a record of the reception throughout the United States of the special mission headed by Viscount Ishii; together with the exchange of notes embodying the Root-Takahira understanding of 1908 and the Lansing-Ishii agreement of 1917*, Carnegie Endowment for International Peace. Division of Intercourse and Education; Ishii, Kikujiro, Viscount, 1866–1945; Iyenaga, Toyokichi, 1862–1936; Clarke, Joseph Ignatius Constantine, 1846–1925, Washington 1918, s. 119.

⁶³³ L. Gould, *The Presidency of Theodore Roosevelt*, University Press of Kansas, Lawrence, Kansas 1992, s. 268.

⁶³⁴ N. Klose, C. Lader, *United States History, Since 1865*, Barron's Educational Series, New York 2001, s. 132.

⁶³⁵ Theodore Roosevelt urząd prezydenta sprawował w latach 1901–1909.

dolarów⁶³⁶.

Dwa lata później Japonia i Stany Zjednoczone porozumiały się w kwestii emigrantów. Rząd japoński zgodził się na niewydawanie paszportów emigracyjnych robotnikom, którzy pragnęli podjąć pracę na kontynencie amerykańskim⁶³⁷. Mimo tego rząd w Waszyngtonie nadal obawiał się coraz mocniejszej pozycji Japonii na arenie międzynarodowej. W tej sytuacji podjęto decyzję o zwiększeniu wydatków na amerykańską marynarkę (ze 100,9 milionów dolarów w 1907 roku do 140 milionów w 1909 roku). Postanowiono także rozbudować Flotę Pacyfiku⁶³⁸, która mogłaby zapobiec prawdopodobnemu atakowi ze strony Japonii. Stany Zjednoczone postanowiły oprócz tego wysłać pod koniec 1907 roku w rejs dookoła świata 16 okrętów wojennych⁶³⁹. Wyprawa „Białej Floty” miała być demonstracją potęgi morskiej USA. Amerykanie chcieli pokazać swoim wrogom, jak wielkie możliwości bojowe mają te jednostki.

Przybycie Wielkiej Floty do Zatoki Tokijskiej w 1908 roku wywarło ogromne wrażenie na Japończykach, co poskutkowało szybszym podpisaniem traktatu, w których oba kraje zobowiązały się do respektowania stanu posiadania na Pacyfiku⁶⁴⁰.

30 listopada 1908 roku sekretarz stanu USA Elihu Root (1845–1937)⁶⁴¹ i ambasador Japonii w USA Takahira Kogorō (jap. 高平 小五郎, 1854–1926)⁶⁴² podpisali dokument znany jako układ Root–Takahira (jap. 高平・ルート協定, Takahira-Rūto-kyōtei)⁶⁴³. Porozumienie potwierdzało stan posiadania stron, a ponadto zobowiązano się w nim do zachowania *status quo* w rejonie Pacyfiku i integralności

⁶³⁶ Trzęsienie ziemi, do którego doszło 18 kwietnia 1906 roku o godzinie 5:12 nad ranem w San Francisco i wybrzeżu północnej Kalifornii. W jego wyniku zginęło ok. 3 tysięcy osób. Zob. United States Army. Pacific Division, Adolphus Washington Greely, *Earthquake in California, April 18, 1906*, U.S. Government Printing Office, Washington 1906.

⁶³⁷ Wyłączone zostały Hawaje, Kanada i Meksyk.

⁶³⁸ Flota Pacyfiku – nazwa wszystkich dowództw, baz, związków taktycznych jednostek Marynarki Wojennej USA operujących w basenie Pacyfiku.

⁶³⁹ The Great White Fleet – Wielka Biała Flota. Jej misja trwała ponad rok. Por. R. A. Hart, *The Great White Fleet: Its Voyage Around the World, 1907–1909*, Little Brown, New York 1965; M. J. Crawford, *The World Cruise of the Great White Fleet: Honoring 100 Years of Global Partnerships and Security*, U.S. Department of the Navy, Naval Historical Center, Washington 2008; J. R. Reckner, *Teddy Roosevelt's Great White Fleet*, Naval Institute Press, Annapolis, Maryland 2001.

⁶⁴⁰ M. Dawson, B. Eccleston, *The Asia-Pacific Profile*, Psychology Press, New York 1998, s. 339.

⁶⁴¹ Elihu Root – amerykański prawnik i polityk, laureat Pokojowej Nagrody Nobla (1912). Zob. <http://history.state.gov/departmenthistory/people/root-elihu> (dostęp: 12.06.2015).

⁶⁴² Takahira Kogorō – japoński dyplomata, pełnił funkcję ambasadora w Stanach Zjednoczonych w latach 1900–1909.

⁶⁴³ *Noty dotyczące rejonu Pacyfiku wymienione między Japonią a USA* (jap. 太平洋方面に関する日米交換公文, *Taiheiyō-hōmen-ni kan suru NichiBei-kōkan-kōbun*) [w:] *Nihon-gaikō-bunsho* (jap. 日本外交文書, *Japońskie dokumenty dyplomatyczne*), t. 1, s. 312–313. Por. Kajima M., *The Emergence...*, ibidem, s. 180–190.

terytorialnej Chin, kierując się zasadą otwartych drzwi. Układ Root–Takahira gwarantował utrzymanie wolnego handlu i zapewniał obu państwom równe szanse handlowe na Pacyfiku⁶⁴⁴. Zawarta umowa potwierdzała, że USA uznają prawo Japonii do aneksji Korei i południowej Mandżurii. Strona japońska natomiast zaaprobowała amerykańską aneksję Hawajów i Filipin⁶⁴⁵. Porozumienie uspokoiło napiętą sytuację między państwami. Ograniczyło amerykańskie wpływy w Chinach i utwierdziło Japończyków w przekonaniu, że swoją pozycję w Azji mogą oni zbudować tylko dzięki sile militarnej i bezwzględności.

Należy w tym miejscu przeanalizować, jak doszło do przyłączenia Hawajów do Stanów Zjednoczonych i dlaczego Japończycy tak chętnie osiedlali się na tych terenach. Odkrywcami Hawajów byli Europejczycy, którzy dokonali tego w 1778 roku. Kapitan James Cook dopłynął do wyspy Kaua‘i⁶⁴⁶ w zatoce Waimea i nadał im nazwę the Sandwich Islands na cześć swojego patrona Johna Montagu, brytyjskiego arystokraty⁶⁴⁷. Wkrótce do brzegów Hawajów zaczęli dopływać Anglicy, Rosjanie, Francuzi i Amerykanie. Wszystkim im zależało na podpisaniu korzystnych dla siebie traktatów handlowych oraz na uzyskaniu wpływów w tej części Pacyfiku.

Rodzina panująca, nękana konfliktami wewnątrz rodu, nie była w stanie przeciwstawić się żądaniom przybyszy. Oprócz tego wojna domowa na wyspach osłabiała Hawaje militarnie. Król Kamehameha I (1758–1819)⁶⁴⁸ udostępnił hawajskie porty dla statków angielskich i amerykańskich i zgodził się na wymianę handlową

⁶⁴⁴ G. Moore, *Defining and Defending the Open Door Policy: Theodore Roosevelt and China, 1901–1909*, Lexington Books, Lanham, Maryland 2015, s. 194.

⁶⁴⁵ 12 czerwca 1898 roku Emilio Aguinaldo y Famy, filipiński polityk i przywódca walk o wyzwolenie Filipin spod okupacji hiszpańskiej, a później amerykańskiej, ogłosił niepodległość Filipin, 23 stycznia 1899 roku zaś – utworzenie Pierwszej Republiki Filipin. W 1899 roku wybuchła wojna, której przyczyną było zajęcie Filipin przez USA w wyniku starcia Amerykanów z Hiszpanami. W styczniu 1899 roku USA nie uznały niepodległości tego kraju i, według postanowień traktatu paryskiego z 10 grudnia 1898 roku, miał on zostać amerykańską kolonią. Zadecydowała o tym uchwała Kongresu Stanów Zjednoczonych z 6 lutego 1899 roku. W 1902 roku kongresmeni przyjęli Ustawę organiczną (ang. Philippine Organic Act), na mocy której Filipiny uzyskały ograniczoną autonomię. W 1916 roku uchwalono Ustawę Jonesa (ang. Jones Act) przewidującą przyznanie Filipinom niepodległości. Więcej na temat niepodległości Filipin [w:] United States. Congress. Senate. Committee on the Philippines, *Philippine Independence: Hearings Before the Committee on the Philippines, United States Senate, and the Committee on Insular Affairs, House of Representatives Held Jointly. June 2, 1919*, U.S. Government Printing Office, Washington 1919.

⁶⁴⁶ Kaua‘i – amerykańska wyspa na Oceanie Spokojnym, należąca do archipelagu oraz stanu Hawaje.

⁶⁴⁷ John Montagu – 4. hrabia Sandwich (1718–1792). Był brytyjskim arystokratą i politykiem, pierwszym lordem Admiralicji oraz ministrem północnego departamentu. Uważa się, że Montagu przyczynił się do uzyskania przez Stany Zjednoczone niepodległości. Przypisuje mu się wymyślenie kanapek – sandwicz, stąd nazwa Wysp Sandwich (obecnie Hawaje). A. Morris, *Captain James Cook*, University of Hawaii Press, Honolulu 1995.

⁶⁴⁸ Właśc. Kalani Pai‘ea Wohi o Kaleikini Keali‘ikui Kamehameha o ‘Iolani i Kaiwikapu kaui Ka Liholiho Kūniūiākea.

drewnem sandałowym⁶⁴⁹. Za panowania Kamehamehy II (1797–1824)⁶⁵⁰ na Hawaje dotarli misjonarze protestanccy (w 1820 roku), a po 1830 roku również duchowni katoliccy. Zaczęli oni wpływać na tamtejszą politykę i uzyskali posłuch u króla oraz jego doradców. Europejczycy, nie przejmując się zupełnie losem Hawajczyków, wymuszali podpisywanie niekorzystnych dla wysp umów⁶⁵¹. Reformy, uchwalenie konstytucji w 1840 roku, a nawet utworzenie armii nie przyniosły wiele korzyści, gdyż w rękach najbogatszych mieszkańców wysp – białych Europejczyków i Amerykanów – znalazła się większość ziem i bogactw.

W latach 40. XIX wieku brytyjscy obywatele uknuli spisek, którego celem było obalenie władzy króla i ustanowienie protektoratu Wielkiej Brytanii nad Hawajami. Do przewrotu nie doszło, ale ta sytuacja pokazała, że władza królewska jest słaba i możliwa jest aneksja wysp przez jedno z imperiów kolonialnych. Nasuwało się wówczas pytanie: kto pierwszy sięgnie po Hawaje?⁶⁵²

Pierwsze próby podboju Królestwa Hawajów Stany Zjednoczone podjęły jeszcze w latach 50. XIX wieku. W 1854 roku przystąpiono do renegocjacji traktatu w sprawie przyłączenia wysp do USA, ponieważ ówczesny król Hawajów, Kamehameha III (1813–1854)⁶⁵³, obawiał się napaści ze strony Brytyjczyków i włączenia kraju do imperium brytyjskiego. Amerykański komisarz David Lawrence Gregg (1819–1868) przybył w tej sprawie do Honolulu, jednak z powodu śmierci władcy Hawajów⁶⁵⁴ traktatu nie podpisano. Amerykanie pragnęli uzyskać władzę nad królestwem, bo znajdowało się ono w linii prostej do Azji Wschodniej i Japonii, którą to lobby przemysłowe i handlowe zamierzało „otworzyć dla cywilizacji Zachodu”.

Wpływy amerykańskich bankierów i bogatych właścicieli ziemskich na wyspach spowodowały, że król Kamehameha IV (1834–1863)⁶⁵⁵ zgodził się na udostępnienie amerykańskiej flocie portu w Honolulu, gdzie zamierzano przeładowywać towary

⁶⁴⁹ L. K. Menton, E. Tamura, *A History of Hawaii*, University of Hawaii at Maanoa, Honolulu 1999, s. 68–76.

⁶⁵⁰ Własc. Kalani Kalei‘aimoku o Kaiwikapu o La‘amea i Kauikawekiu Ahilapalapa Keali‘i Kauinamoku o Kahekili Kalaninui i Mamao ‘Iolani i Ka Liholiho.

⁶⁵¹ A. Rayson, H. Wong, *Hawaii’s Royal History*, Bess Press, Honolulu 1987, s. 77–84.

⁶⁵² J. E. Findling, F. W. Thackeray, *Events That Formed the Modern World*, ABC-CLIO, Santa Barbara [USA, California] 2012, s. 201–203.

⁶⁵³ Własciwie: Kalani Waiakua Kalanikau Iokikilo Kīwala‘ō i ke kapu Kamehameha.

⁶⁵⁴ G. D. Best, D. D. Johnson, *The United States in the Pacific: Private Interests and Public Policies, 1784–1899*, Greenwood Publishing Group, Santa Barbara, California 1995, s. 101.

⁶⁵⁵ Urodzony jako Alexander Liholiho ‘Iolani.

sprowadzane z Azji do USA. W 1857 roku władca podpisał także traktat z Francją, licząc na militarne wsparcie ze strony Francuzów⁶⁵⁶.

Od 1868 roku na Hawaje przybywało coraz więcej Japończyków. Jedną z grup, ponad 150-osobową, zwaną *The Gannen Mono* (jap. 元年者), czyli ludzie pierwszego roku⁶⁵⁷, przyplłynęła do Honolulu z Yokohamy, w celach zarobkowych. Japończycy mieli zacząć pracę na plantacjach i w portach. Było to możliwe dzięki umowie podpisanej między Japonią a Królestwem Hawajów, jaką zawarł Amerykanin Eugene Van Reed (pierwszy konsul generalny reprezentujący króla Kamehamehę IV w Tokio)⁶⁵⁸. W 1871 roku amerykański ambasador w Japonii Charles De Long⁶⁵⁹, pełniący tymczasowo rolę reprezentanta interesów Hawajów, podpisał japońsko-hawajski traktat o przyjaźni, który zezwalał na osadnictwo większej liczby Japończyków na wyspach⁶⁶⁰. Jednakże wzrastające wpływy Amerykanów na tych terenach spowodowały, że król Kalākaua (1836–1891)⁶⁶¹ poprosił w 1881 roku cesarza Meiji, aby ten rozważył objęcie Hawajów protektoratem japońskim. Prośba ta została jednak odrzucona⁶⁶².

W 1885 roku na statku *City of Tokio* do Honolulu przyplłynęło ponad ośmiuset imigrantów z Japonii, którzy chcieli pracować na plantacjach trzciny cukrowej i przy wycince drzew sandałowych⁶⁶³. Jednak wzrastająca liczba imigrantów z Azji wzbudziła niepokój wśród Amerykanów mieszkających na wyspach oraz w Waszyngtonie. Podejrzewano, że Tokio zamierza przejąć kontrolę nad Królestwem, a następnie przyłączyć je do terytorium Japonii.

⁶⁵⁶ R. S. Kuykendall, *The Hawaiian Kingdom: 1854–1874, twenty critical years*, University of Hawaii Press, Honolulu 1953, s. 51.

⁶⁵⁷ Bądź ludzie pierwszego roku. Nazywano ich tak, ponieważ opuścili Japonię w pierwszym roku ery Meiji. Zob. J. Dresner, "Instructions to Emigrant Laborers, 1885–1894: "Return in Triumph" i "Wander on the Verge of Starvation", "In Japanese Diasporas: Unsung Pasts, Conflicting Presents, and Uncertain Futures", red. Nobuko Adachi, Routledge, London 2006, s. 53.

⁶⁵⁸ Eugene Van Reed (1835–1873) – amerykański kupiec, pasjonat kultury japońskiej. Od 1859 do 1873 roku przebywał w Japonii jako doradca zagraniczny u boku cesarza Meiji i konsul generalny Królestwa Hawajów (1866–1873). J. E. Van Sant, *Pacific Pioneers: Japanese Journeys to America and Hawaii, 1850–80*, University of Illinois Press, Illinois 2000, s. 98.

⁶⁵⁹ Charles Egbert DeLong (1832–1876) – amerykański dyplomata, ambasador USA w Japonii 1869–1873. Zob. R. D. Armstrong, *Nevada Printing History: A Bibliography of Imprints & Publications, 1858–1880*, University of Nevada Press, Nevada 1981, s. 159.

⁶⁶⁰ *Japan–Hawaii Friendship Treaty 1871*, http://hawaiiankingdom.org/treaty_japan1871.shtml (dostęp: 8.08.2015).

⁶⁶¹ Właśc. Dawid La‘amea Kamanakapu‘u Mahinulani Nalaiachuokalani Lumialani Kalākaua.

⁶⁶² List cesarza Meiji do króla Kalākaua jest dostępny do przeczytania na stronie <http://www.hawaiiilive.org/realms.php?sub=Wao+Lani&treasure=369&offset=0> (dostęp: 8.08.2015).

⁶⁶³ B. F. Kawakami, *Japanese Immigrant Clothing in Hawaii, 1885–1941*, University of Hawaii Press, Honolulu 1995, s. 2–6.

W 1885 roku Japonia i Hawaje podpisały tzw. The Immigration Convention⁶⁶⁴, która ograniczała liczbę japońskich imigrantów do 29 tysięcy rocznie. Robotnicy otrzymywali by zezwolenie na pracę na podstawie 3-letniego kontraktu i możliwość pobytu na Hawajach do 9 lat. W tym samym czasie Japonia wysyłała na wyspę Thursday, do Nowej Kaledonii, Australii, na Fidżi i inne wyspy Pacyfiku tysiące obywateli – *dekasegi* (jap. 出稼ぎ), którzy nie byli *sensu stricto* osadnikami, tylko kontraktowymi pracownikami, zamierzającymi powrócić do kraju po wygaśnięciu kontraktu. Ograniczenia miały zatrzymać napływ kolejnych osadników z Azji⁶⁶⁵.

Tymczasem Amerykanin Robert Walker Irwin (1844–1925)⁶⁶⁶ doradził królowi Kalākaua, by ten zezwolił na przybycie kolejnych grup imigrantów z Japonii. Miało to nastąpić w latach 1886–1896. Imigracja zwana *Kanyaku Imin* (jap. 官約移民), odbyła się za obopólną zgodą i przyniosła wzrost liczby japońskiej mniejszości na Hawajach⁶⁶⁷. Napływ ludności japońskiej niepokoił Amerykanów, dlatego wprowadzili oni ustawy antyimigracyjne obowiązujące na terytorium USA, które miały powstrzymać kolejne fale migracji.

Rząd federalny w Waszyngtonie obserwował wydarzenia na Hawajach, mając nadzieję na aneksję tych wysp do Stanów Zjednoczonych. Wyczekiwano na odpowiedni moment, by móc przystąpić do działania. W 1891 roku, gdy władcą Hawajów została królowa Lydia Lili‘uokalani (1838–1917)⁶⁶⁸, pozycja Amerykanów została zachwiana, bowiem monarchini postanowiła ograniczyć władzę USA i utrzymać suwerenność. 14 stycznia 1893 rozwiązała legislaturę, a następnie powołała nowy rząd i proklamowała konstytucję⁶⁶⁹. Amerykanie w Honolulu zorganizowali Klub Aneksjonistyczny, który miał bronić interesów tej grupy (m.in. amerykańskich

⁶⁶⁴ Znana również jako The Treaty of Immigration.

⁶⁶⁵ *Immigration Convention of 1886*, <http://immigrationtounitedstates.org/599-immigration-convention-of-1886.html> (dostęp: 8.08.2015).

⁶⁶⁶ Robert Walker Irwin – amerykański biznesmen, udziałowiec w Mitsui Trading Company, doradca rządu USA, Japonii i Hawajów. G. Horne, *The White Pacific: U.S. Imperialism and Black Slavery in the South Seas After the Civil War*, University of Hawaii Press, Honolulu 2007.

⁶⁶⁷ W 1896 roku na wyspach mieszkało ponad 40 tysięcy Japończyków, zaś w 1900 roku aż 154 tysiące. Historical Census Statistics On Population Totals By Race, 1790 to 1990, <http://www.census.gov/population/www/documentation/twps0076/twps0076.html> (dostęp: 8.08.2015). Zob. także Y. S. Matsumoto, E. C. Nordyke, *The Japanese in Hawaii: a historical and demographic perspective* [w:] “Hawaiian Journal of History”, Vol. 11, 1977, s. 162–174.

⁶⁶⁸ Królowa Lili‘uokalani, znana również jako Lydia K. Dominis.

⁶⁶⁹ N. T. Proto, *The Rights of My People: Liliuokalani's Enduring Battle with the United States, 1893–1917*, Algora Publishing, New York 2009, s. 43–57.

plantatorów, biznesmenów, kupców, maklerów) w Królestwie i działał na rzecz przyłączenia wysp do USA⁶⁷⁰.

Członkowie klubu uzyskali od Waszyngtonu zapewnienie, że: „jeżeli sytuacja na Hawajach zmusi ich do natychmiastowego działania i zwrócą się do Waszyngtonu z propozycją aneksji, to spotkają się z nadzwyczaj życzliwym przyjęciem”⁶⁷¹. W dniach 14–17 stycznia wybuchł bunt białych osadników wysp (popierany przez posła USA na Hawajach, Johna Stevensa), który doprowadził do obalenia królowej. 14 lutego 1893 roku podpisany został układ o aneksji Hawajów jako „integralnej części Stanów Zjednoczonych”⁶⁷². Senat jednak go nie ratyfikował, ponieważ prezydent Harrison (1833–1901) ustępował z funkcji głowy państwa.

W 1894 roku powołano Republikę Hawajów, a w 1896 roku rząd USA wznowił kontakty z wyspami. 16 czerwca 1897 roku, za prezydentury Williama McKinleya (1843–1901), podpisano układ o aneksji Hawajów w obecności trzech reprezentantów Republiki: Lorrina Thurstona, Francisa Hatcha, Williama Kinneya. Ratyfikowany został 12 lipca 1898 roku [patrz: załącznik 19]. Układ określany był mianem The Newlands Resolution. Kongres uznał, że duże zainteresowanie wyspami ze strony Tokio, względy gospodarcze oraz strategiczne Stanów Zjednoczonych przemawiają za przyłączeniem Republiki Hawajów do amerykańskiego państwa⁶⁷³. Przeciwno umowie zaprotestowała Japonia, bowiem aneksja zmieniała układ sił na Pacyfiku na korzyść USA, uderzając w interesy japońskie i obywateli cesarstwa zamieszkujących na Hawajach. Ostatecznie w 1897 roku Japończycy wycofali protest, ponieważ otrzymali od Hawajów 75 tysięcy dolarów odszkodowania⁶⁷⁴. Przeciwno przyłączeniu byłego Królestwa Hawajów do USA protestowała ludność wysp. Zebrano mnóstwo podpisów pod petycjami do Kongresu, w których domagano się anulowania traktatu i przywrócenia monarchii [patrz: załącznik 20]. Niestety ani Senat, ani Izba Reprezentantów nie uwzględniły głosu obywateli Hawajów. Kiedy wybuchła wojna z Hiszpanią (1898 rok), a w lutym

⁶⁷⁰ D. M. Pletcher, *The Diplomacy of Involvement: American Economic Expansion Across the Pacific, 1784–1900*, University of Missouri Press, Missouri, Columbia 2001, s. 237.

⁶⁷¹ L. Pastusiak, *Prezydenci*, dz. cyt., t. 2, s. 181.

⁶⁷² Prezydent Benjamin Harrison przedstawił traktat o aneksji Hawajów przed Zgromadzeniem Senackim.

⁶⁷³ M. E. Page, *Colonialism. An International Social, Cultural, and Political Encyclopedia*, ABC-CLIO, Santa Barbara, California 2003, s. 1154.

⁶⁷⁴ *Japan's Protest Against Annexation*, „Los Angeles Herald”, Vol. 26, nr 298, 25 July 1897. Zob. <http://cdnc.ucr.edu/cgi-bin/cdnc?a=d&d=LAH18970725.2.152> (dostęp: 8.08.2015).

1899 roku doszło do eksplozji na krążowniku pancernym USS Maine, rząd amerykański podjął decyzję o budowie baz dla floty USA w rejonie Pacyfiku, na Pearl Harbor⁶⁷⁵.

3.6 Inkorporacja Korei przez Japonię i początek zależności kolonialnego podporządkowania (1910)

*Mając niezachwiane przekonanie, że Japonia jest liderem,
na którym spoczywa gigantyczne zadanie dźwignia
Dalekiego Wschodu, nie jestem w stanie uznać, że młoda Korea
jest już gotowa do samodzielnego rządzenia sobą*⁶⁷⁶.

Nitobe Inazō

(japoński dyplomata i polityk)

Japonia, która po 1868 roku rozpoczęła proces modernizacji kraju, dążyła do potwierdzenia swojego znaczenia politycznego na Dalekim Wschodzie. Ekspansja zagraniczna miała pokazać jak państwo podporządkowuje sobie kolejne tereny. Ostatnia dekada XIX wieku unaoczniała również zalety propagowania emigracji jako sposobu na rozładowanie przeludnienia kraju. Jeden z ekspertów skomentował to zjawisko jako służące: „przesiedlaniu naszych obywateli poza granice kraju i wznoszenia gmachu naszego państwa”⁶⁷⁷. Ofiarą japońskich podbojów terytorialnych stała się wówczas Korea. Koreańskie królestwo Chosŏn dynastii Yi (kor. 이씨조선왕국, *Yi-sshi Chosŏn Wangguk*; jap. 李氏朝鮮王國), które istniało w latach 1392–1897, rządzone przez dynastię o tej samej nazwie⁶⁷⁸, w XIX wieku próbowało ograniczyć obce wpływy.

⁶⁷⁵ R. W. Kirk, *Paradise Past: The Transformation of the South Pacific, 1520–1920*, McFarland, North Carolina 2012, s. 231–232.

⁶⁷⁶ S. Tanaka, *Japan's Orient, Rendering into History*, University of California Press, Berkeley 1993, s. 248.

⁶⁷⁷ Cyt. za: Taguchi Ukichi. P. Duus, *The Abacus and the Sword: The Japanese Penetration of Korea*, University of California Press, Berkeley 1995, s. 298.

⁶⁷⁸ Dynastia Chosŏn (kor. 조선, jap. 朝鮮; 1392–1910) była ostatnią dynastią rządzącą Koreą i najdłużej w historii rządzącą dynastią o charakterze konfucjańskim w Azji Wschodniej. Podczas panowania tej dynastii udało się jej władcom skonsolidować władzę na terytorium całego Półwyspu Koreańskiego.

W związku z tym kraj zamknął się na kontakty z zewnątrz. Wyjątkiem były Chiny, które uważały Koreę za swoje lenno. Państwo Środka odegrało bardzo dużą rolę w kształtowaniu historii i kultury tego królestwa⁶⁷⁹. Stany Zjednoczone, podobnie jak to miało miejsce w przypadku Japonii⁶⁸⁰, przyczyniły się do zakończenia polityki izolacji Korei. W 1853 roku amerykańska kanonierka *USS South America* wpłynęła z 10-dniową wizytą do miasta Pusan (kor. 부산, jap. 釜山)⁶⁸¹. Amerykanie nawiązali wówczas przyjazne stosunki z władzami tego kraju⁶⁸². Korea nie otworzyła się jednak na kontakty z Zachodem, tak jak Japonia. Dynastia Chosŏn obawiała się, że Koreę spotka ten sam los, który dotknął Chiny po wojnach opiumowych (1839–1842 i 1856–1860) i powstaniu Taipingów (1851–1864), i straci ona swoją suwerenność⁶⁸³.

W 1866 roku Amerykanie płynący uzbrojonym szkunerem *General Sherman*, zacumowali na rzece Taedonggang, niedaleko P'yŏngyangu (kor. 평양, jap. 平壤) i próbowali zmusić władze do podpisania traktatu, umożliwiającego wymianę handlową między dwoma krajami⁶⁸⁴. Koreańscy urzędnicy wydali rozkaz natychmiastowego opuszczenia kraju przez marynarzy. Amerykanie w odpowiedzi otworzyli ogień i zabili siedmiu Koreańczyków. Walki między stronami trwały cztery dni. Ostatecznie szkuner został podpalony, a Amerykanie zabici⁶⁸⁵.

W 1871 roku Stany Zjednoczone przeprowadziły pierwszą interwencję zbrojną

Wprowadziła również i utrwałała ideały filozofii konfucjanizmu w koreańskim społeczeństwie, a także zaadoptowała wiele elementów kultury chińskiej. Doprowadziła m.in. do rozkwitu klasycznej koreańskiej kultury, nauki, techniki, wymiany handlowej i literatury. R. Koehler, *Joseon's Royal Heritage: 500 Years of Splendor*, Seoul Selection, Seoul 2015. Więcej na ten temat również w: R. Neff, *Letters from Joseon: 19th Century Korea through the Eyes of an American Ambassador's Wife*, Seoul Selection, Seoul 2012.

⁶⁷⁹ Głównie w związku z konfucjanizmem i pismem chińskim. Zob. J. Brown, J. Brown, *China, Japan, Korea: Culture and Customs*, J. Brown, Blanchester 2006.

⁶⁸⁰ Kres izolacji Japonii nastąpił w wyniku działań komodora Matthew Calbrighta Perry'ego i podpisania traktatu z Kanagawy w 1854 roku.

⁶⁸¹ Od początku XV wieku Pusan był portem handlowym, który miał połączenia z Japonią. Obecnie jest największym miastem portowym Korei Południowej. Ch. K. Armstrong, *Korea at the Center: Dynamics of Regionalism in Northeast Asia*, M.E. Sharpe, New York 2006, s. 53.

⁶⁸² C. D. Totman, *Pre-Industrial Korea and Japan in Environmental Perspective*, BRILL, Boston 2004.

⁶⁸³ Chiny w wyniku przegranych wojen opiumowych (1839–1842 i 1856–1860) z Francją i Wielką Brytanią straciły swoją autonomię na rzecz zachodnich mocarstw. H. R. Carter, *The Opium War in China: An Analysis of Great Britain's Use of War as an Element of Power*, U.S. Army War College, Carlisle, Pennsylvania 1990.

⁶⁸⁴ R. J. Jensen, J. T. Davidann, Y. Sugita, *Trans-Pacific Relations: America, Europe, and Asia in the Twentieth Century*, Greenwood Publishing Group, New York 2003.

⁶⁸⁵ „Gojong-sillok” (Vol. 3), *The Annals of the Joseon Dynasty* [w:] <http://sillok.history.go.kr/main/main.do> (dostęp: 17.04.2015).

na wyspie Kanghwa (kor. 강화도, Kanghwa-do; jap. 江華島)⁶⁸⁶ zabijając 243 ludzi⁶⁸⁷. Wydarzenia te są znane w historiografii Korei jako incydent Shinmi-yangyo (kor. 신미양요, jap. 辛未洋擾)⁶⁸⁸. Głównym celem Amerykanów było nawiązanie stosunków politycznych i handlowych z państwem Chosŏn oraz ustalenie losu statku zniszczonego przez Koreańczyków w 1866 roku. Niespodziewany atak zbrojny, który w rzeczywistości miał zakończyć izolację, wzbudził niechęć Koreańczyków do obcokrajowców⁶⁸⁹.

W 1876 roku Japonia, posługując się „dyplomacją kanonierek”⁶⁹⁰ wymusiła na Koreańczykach otwarcie trzech portów oraz wyłączenia obywateli Cesarstwa spod lokalnej jurysdykcji, kończąc jednocześnie okres izolacjonizmu. Pięć lat później Korea podpisała z Japonią tzw. traktat o pokoju, przyjaźni, handlu i nawigacji⁶⁹¹ (kor. 강화도조약 江華島條約, Kanghwado Choyak, jap. 日朝修好条規, Nitchō Shūkō Jōki)⁶⁹², będący początkiem procesu podporządkowania Korei Cesarstwu Japońskiemu.

W 1864 roku tron koreański objął 12-letni Kjong (kor. 고종; jap. 高宗, 1852–1919)⁶⁹³. Władzę regentką w jego imieniu sprawował Yi Ha-ŭng, czyli księżę Hŭngsŏn, zwany też Hŭngsŏn Taewŏngun (kor. 이하응 李昰應 lub 흥선대원군; jap. 興宣大院君, 1820–1898), ojciec młodocianego króla. ‘Wielki Regent’ (bo tak nazywano Taewŏnguna), był niechętny kontaktom z Zachodem, jednak w trakcie sprawowania władzy przeprowadził reformy mające na celu usprawnienie działania państwa. Jego kluczowe decyzje objęły zniesienie skorumpowanych instytucji rządowych, a także

⁶⁸⁶ Kanghwa- wyspa w Azji Północno-Wschodniej, położona na Morzu Żółtym, u wybrzeży rzeki Hangang.

⁶⁸⁷ Amerykańska ekspedycja na wyspie Kanghwa składała się z pięciu statków wojennych: *USS Colorado*, *USS Alaska*, *USS Palos*, *USS Monocacy* i *USS Benicia*. Działania na terytorium państwa Joseon trwały ponad miesiąc i przyniosły śmierć ponad dwustu Koreańczykom. P. Duus, *The Abacus and the Sword: The Japanese Penetration of Korea*, University of California Press, California 1998.

⁶⁸⁸ Report of Rear Admiral John Rodgers, Detailing the Events Leading Up to the U.S. Assault on the Korean Forts [w:] <http://www.shinmiyangyo.org/> (dostęp: 20.05.2017).

⁶⁸⁹ A. Hotta-Lister, *The Japan-British Exhibition of 1910: Gateway to the Island Empire of the East*, Routledge, New York 2013, s. 81.

⁶⁹⁰ A. Dudden, *Japan's Colonization of Korea: Discourse and Power*, University of Hawaii Press, Honolulu 2006, s. 2.

⁶⁹¹ Czternastopunktowy traktat o pokoju, przyjaźni, handlu i nawigacji określał wzajemne stosunki między państwami i precyzował warunki wzajemnej pomocy w razie ataku z zewnątrz. Określał również prawa obywateli amerykańskich na terenie Korei. S. C. Townsend, *Yanihara Tadao and Japanese Colonial Policy: Redeeming Empire*, Routledge, New York and London 2015.

⁶⁹² Pertraktacje trwały od kwietnia do maja 1882 roku.

⁶⁹³ S. Nai Rhee, *Beautiful as the Rainbow*, Inspiring Voices, Bloomington 2013.

zmiany w zasadach dziedziczenia tronu i reorganizację armii.

W 1873 roku król Kojong przejął władzę w państwie, jednak faktyczne rządy sprawowała jego pierwsza żona, królowa Min Bi (kor. 민비; jap. 閔妃, 1851–1895). Królowa była zwolenniczką modernizacji. Sprzeciwiała się rosnącym wpływom japońskim w kraju i działaniom teścia, ‘Wielkiego Regenta’ Taewönguna. Z początku szukała pomocy u sojusznika, jakim były Chiny, jednakże po przegranej przez nie wojnie chińsko-japońskiej (1894–1895)⁶⁹⁴ jej oczy zwróciły się ku Rosji⁶⁹⁵. W 1895 roku Min Bi została zgładzona przez stacjonujących w Hansöngu (dzisiejszym Seulu) Japończyków, którzy uważali ją za największą przeszkodę, stojącą im na drodze do podporządkowania państwa koreańskiego. W postanowieniach traktatu z Shimonoseki (jap. 下関条約, Shimonoseki Jōyaku) z 17 kwietnia 1895 roku, który ostatecznie kończył I wojnę japońsko-chińską widniał zapis o zrzeczeniu się przez Chiny zwierzchnictwa nad Koreą. W 1897 roku król Kojong, aby potwierdzić swoją niezależność od Państwa Środka, przyjął tytuł cesarza.

Nowo powstałe Cesarstwo Koreańskie (kor. 대한제국, Taehan Cheguk; jap. 大韓帝國) istniało jedynie 13 lat (1897–1910). Wbrew nazwie, było bardzo słabe i na arenie międzynarodowej nie uważane za samowystarczalne. Itō Hirobumi wypowiedział się w następujący sposób na temat koreańskiego narodu: „Naprawdę nie czuję złości do tych ludzi; to taki ciemny lud, tak długo pozbawiony nawet cienia uczciwego, światłego rządu. Są tacy biedni i nędzni, że nie jestem na nich zły. Żał mi ich”⁶⁹⁶. W ciągu 13 lat istnienia Cesarstwo podjęło jednak wysiłek modernizacji, znany jako reforma Kwangmu (kor. 광무개혁 · 光武改革)⁶⁹⁷. Unowocześnianie oraz westernizacja Cesarstwa Korei objęły swym zasięgiem praktycznie wszystkie dziedziny życia: edukację, służbę zdrowia, armię i styl życia. Korea udowodniła, że była w stanie podjąć trud modernizacji przy ciężkiej sytuacji międzynarodowej. Postępy Koreańczyków zaniepokoiły stronę japońską, która zamierzała podporządkować sobie Półwyp Koreański.

Po klęsce Chin w I wojnie japońsko-chińskiej (chiń. 甲午戰爭, Jiawu

⁶⁹⁴ Część działań wojennych miała miejsce na terenach państwa Chosön.

⁶⁹⁵ Cesarstwo Rosyjskie również obawiało się rosnącej pozycji Japonii w Azji Wschodniej.

⁶⁹⁶ G. Ladd, *In Korea with Marquis Itō*, Charles Scribner’s Sons, New York 1908, s. 166.

⁶⁹⁷ Era Kwangmu (1897–1907). K. Moon Hwang, *Citizenship, Social Equality and Government Reform: Changes in the Household Registration System in Korea, 1894–1910*, University of Southern California, California 2004.

Zhanzheng; jap. 日清戦争, Nisshin sensō) zostały one zmuszone do zaakceptowania utraty zwierzchnictwa nad Koreą, jak również włączenia ich do japońskiej strefy wpływów. Tymczasem Rosja postanowiła wzmocnić swoje wpływy w Mandżurii. Już w 1896 roku rozpoczęła budowę Kolei Wschodniocchińskiej, a następnie uzyskała zgodę na dzierżawę Półwyspu Liaodong (chiń. 遼東半島)⁶⁹⁸. Również Japonia pragnęła rozszerzyć wpływy o Mandżurię ze względu na jej bogate złoża surowców mineralnych⁶⁹⁹. W 1902 roku Rosja umieściła swoje wojska na terenie Korei. Zaniepokojona tym posunięciem, w tym samym roku, Wielka Brytania podpisała z Japonią traktat sojuszniczo–wojskowy przeciwko Imperium Rosyjskiemu⁷⁰⁰. W styczniu 1904 roku Japończycy przedstawili Rosji ostateczną wizję podziału stref wpływów: Mandżuria miała znaleźć się pod rosyjską jurysdykcją, natomiast Korea pod japońską. W związku z brakiem jakiegokolwiek decyzji i odpowiedzi ze strony Rosji, 6 lutego 1904 roku Japonia zerwała stosunki dyplomatyczne z Imperium. 8 lutego 1904 roku wybuchła wojna rosyjsko-japońska, w wyniku której ustalony został nowy ład w Azji Wschodniej.

Wkrótce podpisano z Koreą traktaty ustalające nad nią protektorat. Pierwszy, z 22 sierpnia 1904 roku (kor. 제 1 차 한일협약; jap. 第一次日韓協約, *Daiichiji Nikkan kyōyaku*)⁷⁰¹, dotyczył ograniczenia suwerenności Korei w zakresie kreowania polityki finansowej i stosunków międzynarodowych⁷⁰². Odtąd Japonia miała przeprowadzić reformy w tym kraju. Oprócz tego w koreańskim rządzie umieszczono japońskich doradców i powiązanych z nimi doradców amerykańskich. Na mocy traktatu pokojowego z Portsmouth z 1905 roku, pokonana Rosja zmuszona została do przekazania Japonii południowego Sachalinu oraz Półwyspu Liaodong. Mandżuria miała zostać zdemilitaryzowana, a Korea stać się częścią strefy wpływów japońskich⁷⁰³.

Strona międzynarodowa wyraziła swoją aprobatę na przejęcie kontroli przez Japonię nad Koreą. Amerykanie udzielili swojego przyzwolenia w zamian za swobodę działania na Filipinach, natomiast Brytyjczycy za Indie. Potwierdzeniem

⁶⁹⁸Półwysep Liaodong położony jest w północno-wschodnich Chinach.

⁶⁹⁹Mandżuria była bogata w złoża takie jak m.in. ropa naftowa, węgiel kamienny czy rudy żelaza.

⁷⁰⁰Traktat sojuszniczo-wojskowy przewidywał obustronne uznanie priorytetów Wielkiej Brytanii w Chinach, a Japonii w Korei.

⁷⁰¹Zob. *Nihon gaikō nempyō narabini shuyō bunshō*, Hara Shobō, Tokyo 1956–1966, s. 231. *Nikkan kyōyaku to Kankoku heigō: Chōsen shokuminchi shihai no gōhōsei o tou / Unno Fukuju hen* 日韓協約と韓国併合：朝鮮植民地支配の合法性を問う / 海野福寿編, Akashi Shoten, Tōkyō 1995.

⁷⁰²Polityka zagraniczna Korei odtąd miała być konsultowana z japońskimi doradcami.

⁷⁰³Japonia za swojej strony obiecała nie naruszać suwerenności Korei. Y. Chung, *Korea under Siege, 1876–1945: Capital Formation and Economic Transformation*, Oxford University Press, Oxford 2006.

wcześniejszych ustaleń było porozumienie Taft — Katsura z 29 lipca 1905 roku, w którym Stany Zjednoczone uznały włączenie Korei do japońskiej strefy wpływów, w zamian za amerykańskie działania na Filipinach. Był to ostatni krok do zniewolenia Korei przez Japonię. W tym celu został wysłany do Seulu premier Itō Hirobumi, z poleceniem przekonania cesarza Kojonga do podpisania dokumentu ustanawiającego japoński protektorat nad Koreą. Wskutek braku zgody ze strony Kojonga, Itō rozkazał otoczyć dwór cesarski.

17 listopada 1905 roku został podpisany drugi traktat japońsko-koreański (kor. 제 2 차 한일협약; jap. 第二次日韓協約, Dainiji nikkān kyōyaku), dający Japonii pełną kontrolę nad polityką zagraniczną i wymianą handlową Korei oraz ustanawiał urząd gubernatora generalnego na dworze cesarskim w Seulu (jap. 韓国統監, Kankoku tōkan)⁷⁰⁴. Gubernator miał uprawnienia do przeprowadzenia reform koreańskich sił zbrojnych, policji, a także systemu finansowego. Rząd Katsury powierzył pełnienie tej funkcji Itō Hirobumiemu.

Cesarz Kojong nie zaakceptował postanowień traktatu. W wydanym oświadczeniu podkreślił, że nie podpisze dokumentu ze względu na fakt, że jest on nierównoprawny. Wysyłając swoich przedstawicieli na Drugą Światową Konferencję Pokojową w Hadze, próbował zwrócić uwagę zachodnich mocarstw na kwestię traktowania Korei przez Japonię⁷⁰⁵. Nie przyniosło to jednak oczekiwanych rezultatów, ponieważ Korea nie była już uznawana przez mocarstwa za państwo niepodległe. Itō Hirobumi tak wypowiadał się na temat Korei: „Nie istnieje nic, co moglibyśmy określić mianem koreańskiego prawa zapewniającego bezstronną sprawiedliwość.[...] Sprowadziliśmy więc z Japonii zespół starannie dobranych prawników i liczną grupę kancelistów i oni sumiennie pracują nad projektem kodeksu, zgodnie z którym koreańskie prawo zwyczajowe [...] znajdzie zastosowanie w przyszłości”⁷⁰⁶. Nawet „New York Herald Tribune” opowiadała się za celowością działań japońskich w Korei:

⁷⁰⁴ Zob. *Nihon gaikō nempyō*..., s. 252.

⁷⁰⁵ Światowa Konferencja Pokojowa w Hadze została zwołana z inicjatywy prezydenta USA Theodore’a Roosevelta i cara Rosji Mikołaja II. Trwała od 15 czerwca do 18 października 1907 roku. Więcej o konferencji [w:] J. H. Choate, United States. Delegation to the International Peace Conference. 2d, The Hague, 1907, *The Second International Peace Conference, Held at The Hague from June 15 to October 18, 1907: Instructions to and Report from Delegates of the United States, Conventions and Declarations, Final Act, with Draft of Convention Relative to the Conventions ...*, U.S. Government Printing Office, Washington 1908; R. J. H. Patijn, M. Litvinoff, *Netherlands. Ministerie van Buitenlandse Zaken, Conference at The Hague: I. Non-Russian commission. II. Russian commission. June 26-July 20, 1922. Minutes and documents*, Government printing office, Washington 1922.

⁷⁰⁶ G. Ladd, *In Korea with Marquis Ito*, dz. cyt., s. 175.

„co najmniej tak jak Rosja, Francja, Anglia i każde inne mocarstwo postępują z podporządkowanymi sobie narodami”⁷⁰⁷. 19 lipca Itō zmusił Kojonga do abdykacji. 20 lipca 1907 roku tron objął jego syn Sunjong (kor. 순종·純宗, 1874–1926, drugi i ostatni cesarz Korei (kor. Yunghui 융희제 隆熙帝)⁷⁰⁸.

Naród koreański nie mógł pogodzić się z utratą suwerenności. Nie ustawał w zbrojnym oporze, który w konfrontacji z narzuceniem obcej woli tylko się wzmacniał. Wielu przeciwników zaborczej polityki Japonii wobec Korei popełniło wówczas na znak sprzeciwu samobójstwo. Jednym z nich był minister w koreańskim rządzie Min Yōng-hwan (kor. 민영환·閔泳煥, 1861–1905), który w testamencie napisał: „jestem martwy, ale nie umarłem”, co spowodowało nasilenie ruchów niepodległościowych⁷⁰⁹. Powstała również m.in. Armia Sprawiedliwych, której działania miały raczej charakter partyzantki. W walkach o niepodległość życie straciło wówczas ponad siedemnaście tysięcy osób. Pierwszym japońskim rezydentem w Korei został Itō Hirobumi, który miał nadzieję na ustabilizowanie sytuacji w kraju. Z jego inicjatywy powstała w 1908 roku Kompania Kolonizacji Dalekiego Wschodu (jap. 東洋拓殖株式会社, Tōyō Takushoku Kabushikigaisha) i Bank Korei (jap. 韓国銀行, Kankoku Ginkō). Był on również przeciwny rządowym planom aneksji Korei. Uważał, że: „Aneksja będzie rzeczą skrajnie trudną i uciążliwą”⁷¹⁰. Jednak wobec braku akceptacji i oporu ze strony okupowanego kraju, zmusił rząd koreański do podpisania trzeciego układu japońsko-koreańskiego (jap. 第三次日韓協約, *Daisanji nikkān kyōyaku*), dzięki któremu przejął całkowitą kontrolę nad koreańską polityką wewnętrzną⁷¹¹. Zlikwidowane zostały ministerstwa obrony i sprawiedliwości, i rozwiązane siły zbrojne. Itō stwierdził wówczas: „Koreańczycy są niezdolni do przeprowadzenia jakichkolwiek reform z własnej inicjatywy, a w dodatku nie przyjmują rad innych. Obawiam się, że w przyszłości zbuntują się przeciw naszej władzy”⁷¹².

22 sierpnia 1910 roku doszło do ostatecznego rozwiązania kwestii

⁷⁰⁷ Cyt. za: H. Conroy, *The Japanese Seizure of Korea*, dz. cyt., s. 350.

⁷⁰⁸ A. Schmid, *Korea Between Empires*, Columbia University Press, New York 2002, s. 28.

⁷⁰⁹ M. Finch, *Min Yōng-hwan, A Political Biography*, University of Hawaii Press HI, Honolulu 2002.

⁷¹⁰ Cyt. za: K. Takii, *Itō Hirobumi — Japan's First Prime Minister, and Father of the Meiji Constitution*, Routledge, New York 2014, s. 211.

⁷¹¹ Itō Hirobumi wobec braku akceptacji japońskiej agresywnej polityki wobec Korei w 1909 roku podał się do dymisji.

⁷¹² Itō Hirobumi został zgładzony 26 października 1909 roku w Harbinie przez koreańskiego działacza niepodległościowego An Jung-guna. Zob. K. Hamada, *Prince Itō*, dz. cyt., s. 203.

niepodległości Korei. Generał Terauchi Masatake (jap. 寺内 正毅, 1852–1919)⁷¹³, piastujący w rządzie tekę ministra wojny i koreański premier Yi Wan-yong (kor. 이완용·李·完用, 1858–1926) podpisali traktat o aneksji Korei przez Japonię (jap. 日韓 併合条約, kor. Han-II Happyöng Choyak, 한일병합조약, Japońsko-koreański traktat o aneksji Korei)⁷¹⁴. Dokument został ratyfikowany 29 sierpnia 1910 roku [patrz: załącznik 21]. Na mocy traktatu cesarz Sunjong dokonał zrzeczenia się suwerennych praw do całego państwa na rzecz cesarza Japonii. Strona japońska zobowiązała się do zapewnienia koreańskiej rodzinie cesarskiej statusu japońskich książąt krwi, należnych jej honorów oraz środków pozwalających zachować dotychczasowy tryb życia. Według artykułu 6 traktatu, obywatele którzy nie sprzeciwiali się aneksji mieli zapewnione godne warunki życia: „W konsekwencji wspomnianego wyżej przyłączenia Rząd Japonii przyjmie całość rządów i administracji Korei oraz podejmie wysiłki w celu udzielenia pełnej ochrony osobom i mieniu Koreańczyków przestrzegających obowiązujących praw, aby zapewnić dobrobyt wszystkim takim Koreańczykom”⁷¹⁵. Administracją na Półwyspie miał kierować gubernator generalny (kor. 조선총독, jap. 総督, sōtoku). Odtąd Cesarstwo Korei miało zostać przemianowane na Chosŏn⁷¹⁶.

W praktyce obywatele koreańscy byli niejednokrotnie zmuszani do pracy na rzecz imperium japońskiego. Zostawiono im jedynie mało znaczące stanowiska. Władze japońskie dążyły do zasymilowania Koreańczyków. W związku z tym używanie języka koreańskiego stopniowo poddawane było restrykcjom: zmieniono treść podręczników, zakazano nauczania historii i kultury Korei, zamykano szkoły, które nie chciały się podporządkować. Podjęto próbę japonizowania koreańskich nazwisk i poboru do japońskiego wojska (Koreanki odbywały „służbę” w domach publicznych). Wszelkie ruchy niepodległościowe były szybko tłumione, a koreańska działalność kulturalna i polityczna była coraz surowiej ograniczana. Ci, którzy nie chcieli się poddać nowym władzom, trafiali do więzień bądź byli surowo karani. Niektórym udało się uciec do

⁷¹³ Terauchi Masatake- japoński oficer wojskowy i polityk. F. R. Dickinson, *War and National Reinvention: Japan in the Great War, 1914–1919*, Harvard University Asia Center, Cambridge, Massachusetts 1999.

⁷¹⁴ Cesarz Sunjong odmówił podpisania dokumentu. Korea stała się częścią Wielkiego Cesarstwa Japonii (a w praktyce kolonią) do 1945 roku. A. Nanta, *Les débats au xxe siècle sur la légalité de l'annexion de la Corée : histoire et légitimité* [w:] <https://cipango.revues.org/1676?lang=en> (dostęp: 16.05.2015).

⁷¹⁵ 경술국치 하루 전 ‘순종 문서’ 발견 [w:] <http://news.naver.com/main/read.nhn?mode=LSD&mid=pho&sid1=103&oid=020&aid=0000422739> (dostęp: 18.02.2015).

⁷¹⁶ M. Weiner, *The Origins of the Korean Community in Japan, 1910-1923*, dz. cyt., s. 21.

Mandżurii, w rejonu Przyamurza, a nawet do USA.

Zachód przyjął wiadomość o aneksji Korei bez większego zaskoczenia. Rządy w Londynie, Waszyngtonie i Paryżu przyjęły wiadomość z zadowoleniem. Wydarzenia w Korei gwarantowały stabilizację dla amerykańskich Filipin, francuskich Indochin czy brytyjskich kolonii w Azji Południowo-Wschodniej. Uważano tam, że zmodernizowana i rozwinięta Japonia przyczyni się do rozwoju narodu koreańskiego, co też się stało. Unowocześniono infrastrukturę, powstawały nowe drogi i miasta, zmodernizowano zakłady przemysłowe. Zabraną Koreańczykom ziemię przekazywano za bezcen japońskim rolnikom, których sprowadzano na zagarnięte tereny. Dzięki aneksji Półwyspu Koreańskiego Japonia zyskała uznanie w cywilizowanym świecie i status równoprawnego partnera na arenie międzynarodowej. Chociaż weszła do grona światowych mocarstw, to jej przeciwnicy śmiało mogli odtąd twierdzić, że jest takim samym kolonizatorem jak państwa zachodnie⁷¹⁷.

Podsumowanie

Pod koniec epoki Edo, przedstawiciele oligarchii Meiji, świadomi zacofania Japonii spowodowanego 220-letnim okresem izolacji, zainicjowali cykl wyjazdów zagranicznych, które miały na celu obserwację mocarstw zachodnich i ewentualną rewizję nierównoprawnych traktatów. Pierwsza i najbardziej znana wyprawa, została zorganizowana 23 grudnia 1871 roku. Wówczas na pokładzie parowca *SS America* w podróż po Stanach Zjednoczonych i Europie udała się oficjalna misja dyplomatyczna, zwana misją Iwakury. Na jej czele stanął najważniejszy dworski arystokrata okresu Meiji, Iwakura Tomomi [patrz: załącznik 14]. Uczestnikom wyprawy Iwakury udało się uzyskać wiedzę z wielu dziedzin, jak: edukacja, technologia, kultura i wojskowości. Poznali charakterystykę struktur społecznych i gospodarczych zwiedzanych krajów. Utwierdzili się w przekonaniu, że przed Japonią stoi wielkie zadanie, polegające na umocnieniu władzy wewnętrznej, aby w przyszłości zapobiec ewentualnym aktom agresji ze strony cudzoziemców. Podczas pobytu uczestnicy misji przejmowali zwyczaje obowiązujące w miejscach pobytu: zakładali fraki, podczas jedzenia posługiwali się sztućcami. Wielkie wrażenie na Japończykach wywarły potęga gospodarcza przemysłu oraz wysoki poziom edukacji. Misja Iwakury objęła oprócz USA również niektóre kraje europejskie i azjatyckie. Podróż pod przewodnictwem

⁷¹⁷ J. Polit, *Japońska polityka zagraniczna...*, dz. cyt., s. 103.

Iwakury Tomomiego trwała dwa lata. Wyprawa unaoczniała dystans, jaki dzielił Japonię od innych państw Zachodu.

W 1872 roku wprowadzono powszechny obowiązek edukacji dla dzieci. System oświaty wzorowany był na krajach zachodnich – powołano wówczas szkoły podstawowe, średnie i uniwersytety⁷¹⁸. Wkrótce po powrocie misji Iwakury do kraju nastąpiło obalenie władzy sioguna i restauracja władzy cesarskiej, znana pod nazwą Restauracji Meiji (1868). W kraju nastąpił okres przeprowadzania różnorodnych reform społeczno-kulturalnych.

W okresie Meiji rząd Japonii postępując zgodnie z hasłem *fukoku kyōhei* (jap. 富国強兵 „bogaty kraj, silna armia”), skupił się na prowadzeniu długiego i pracowitego procesu modernizacji kraju. Zbudowano szereg kopalń, fabryk i przedsiębiorstw związanych z najważniejszymi gałęziami przemysłu, które nie mając odpowiednio wyszkolonej kadry pracowniczej przynosiły straty. Z biegiem lat nastąpiła poprawa wyników produkcyjnych, bowiem przeznaczono duże sumy pieniędzy na zatrudnienie zagranicznych fachowców, określanych jako *oyatoi gaikokujin* (jap. 御雇外国人, „najemni obcokrajowcy”), głównie na stanowiskach doradczych. Wieloletni plan zakładał ewentualne zastąpienie cudzoziemców Japończykami, gdy tylko w kraju uda się wykształcić odpowiednio wykwalifikowaną kadrę. Stawiano głównie na rodzime inwestycje, zwalczając wszelkie próby przepływu kapitału zagranicznego na rynek japoński.

W trakcie panowania Mutsuhito promulgowana została *Konstytucja Wielkiego Cesarstwa Japonii* (jap. 大日本帝國憲法, *Dainihon Teikoku kempō*) inaczej zwana Konstytucją Meiji, wzorowana na konstytucji pruskiej z 31 stycznia 1850 roku⁷¹⁹ [patrz: załącznik 11]. Japończycy rozpatrywali tutaj wiele typów systemów konstytucyjnych.

⁷¹⁸ Wkrótce okazało się, że reforma edukacji odniosła sukces: do szkół zaczęło uczęszczać aż 98% wszystkich chłopców i 93% dziewczynek. W 1877 roku powstał Uniwersytet Tokijski (Teikoku Daigaku, Uniwersytet Cesarski), pierwsza szkoła wyższa wzorowana na Zachodzie. Wykłady na tej uczelni prowadzili światowej sławy specjaliści z zagranicy. Wśród nich byli m.in.: Amerykaniec: Edward Sylvester Morse (1838–1925), Brytyjczycy: Josiah Conder (1852–1920) i Niemcy: Erwin Bälz (1849–1913).

⁷¹⁹ Konstytucja Meiji: National Archives of Japan Digital Archive [w:] <http://www.digital.archives.go.jp/gallery/view/detail/detailArchives/0000000005> (dostęp: 01.08.2015). Więcej [w:] A. Boscaro, Franco Gatti, Massimo Raveri, *Rethinking Japan: Social sciences, ideology & thought*, Psychology Press, New York 1990. Zob. także: J. Breen, M. Teeuwen, *Shinto in History: Ways of the Kami*, Routledge, New York and London 2013; J. Siemes, *Hermann Roesler and the making of the Meiji state: with his Commentaries on the Meiji Constitution*, Sophia University Press, Tokyo 1966.

Były one poprzedzone wieloma miesiącami studiów oraz konsultacji⁷²⁰. Wybór Niemiec nie był przypadkowy. Między tymi krajami istniało wiele podobieństw — od struktury politycznej aż po narodowy charakter doktryny. Duży wpływ miał ponadto tutaj sukces bismarckowskich⁷²¹ doktryn: „Realpolitik”⁷²² oraz „Machtpolitik”⁷²³, które wywarły na japońskich politykach duże wrażenie. Stąd też wyrosło przekonanie o poprawności podejmowanej decyzji. Konstytucja Japonii weszła w życie 11 lutego 1889 roku [patrz: załącznik 12]. Była pierwszą ustawą zasadniczą w Japonii i zarazem pierwszą nowoczesną konstytucją w Azji⁷²⁴. Ustawa zasadnicza stanowiła jeden z etapów modernizacji Japonii i była jego końcowym elementem. Dzięki niej kraj stał się formalnie nowoczesną monarchią konstytucyjną i został uznany przez państwa zachodnie. Przy opracowywaniu dokumentu starano się czerpać wzorce europejskie, ale z dostosowaniem praw do warunków obowiązujących w Japonii⁷²⁵. Zdaniem Antoniego

⁷²⁰ Itō Hirobumi spędził około półtora roku w Wiedniu i Berlinie, aby nie zostać posądzonym o niekompetencję i niewiedzę i ewentualnie odpowiadać na zarzuty opozycji w kwestii wyższości innych systemów nad pruskim. Zob. M. Łuczko, *Itō Hirobumi i Yamagata Aritomo. Czołowi politycy Japonii okresu Meiji (1868-1912)*, Wydawnictwo Trio, Warszawa 2006, s. 78. Zob. także: T. Kazuhiro, *Itō Hirobumi – Japan's First Prime Minister and Father of the Meiji Constitution*, Routledge, New York and London 2014; Y. Oka, *Five political leaders of modern Japan: Itō Hirobumi, Ōkuma Shigenobu, Hara Takashi, Inukai Tsuyoshi, and Saionji Kimmochi*, University of Tokyo Press, 1986; J. Banno, *The Establishment of the Japanese Constitutional System*, Routledge, New York and London 2003.

⁷²¹ Otto Eduard Leopold von Bismarck-Schönhausen (1815–1898), niemiecki polityk, premier Prus, kanclerz Rzeszy zwany również Żelaznym Kanclerzem. Przyczynił się do zjednoczenia Niemiec. Był zwolennikiem ewolucyjnego konserwatyzmu. O. Von Bismarck, *Bismarck: The Man and the Statesman*, Tom 1, Cosimo, Inc., New York 2013.

⁷²² Realpolitik- (niem. *polityka realna*). Przekonanie, że stosunki między państwami określane są bezwzględną siłą, a przetrwają tylko najsilniejsi. R. F. Schmidt, *Otto von Bismarck (1815–1898): Realpolitik und Revolution: eine Biographie*, Kohlhammer, Stuttgart 2004, s. 65. Zob. także: F. W. Wayman, P. F. Diehl, *Reconstructing Realpolitik*, University of Michigan Press, 1994.

⁷²³ Machtpolitik- polityka siły, silnej ręki; mocarstwowa; doktryna polityczna, zalecająca użycie siły, przemocy fizycznej przez państwo dla osiągnięcia swych celów. [w:] <http://www.slownik-online.pl/kopalinski/73C362A26E00950EC12565D9002C0404.php> (dostęp:16.08.2015). Zob. także: B. Abendshein, *The Machtpolitik Doctrine from Antiquity to Present*, Western Michigan University, 1999; D. Wrede, *Machtpolitik bei Veränderungsprozessen: Der Einfluss von machtpolitischen Spielen bei organisatorischen Veränderungen*, GRIN Verlag, 2009.

⁷²⁴ W 604 roku powstał dokument tzw. *Konstytucja siedemnastu artykułów* (jap. 十七条憲法, *Jūshichijō-kenpō*) przypisywany księciu Shōtoku. Jego treść została przekazana w kronice *Nihon shōki*. Konstytucja przyjęta została za panowania cesarzowej Suiko, jednak nie określała żadnych podstaw prawnych państwa. Zawarty był w niej opis cech charakteru oraz wartości moralnych, jakie reprezentować sobą powinni urzędnicy i poddani, aby państwo funkcjonowało sprawnie. Najwyższą władzę w państwie sprawować miał cesarz. Dokument odznaczał się wyraźnymi wpływami buddyjskimi (nie został nigdy zniesiony). Zgodnie z konstytucją Meiji cesarz otrzymał najwyższą, suwerenną władzę oraz sprawował władzę ustawodawczą (m.in. decydował o promulgowaniu i wprowadzaniu w życie ustaw, zwoływał i rozwiązywał parlament, mógł wydawać reskrypty mające moc ustaw). Ponadto mianował i odwoływał ministrów, wyższych urzędników, a także wojskowych. Miał prawo ułaskawiania, bądź zmniejszania wymiaru kary. Cesarz stał się naczelnym dowódcą wojsk lądowych i marynarki oraz miał prawo decydowania o ich organizacji i liczebności. Władzę sądowniczą powierzono niezawisłemu sądom. Cyt. za: P. Varley *Kultura japońska*, WUJ, Kraków, 2006.

⁷²⁵ Wzorowano się na konstytucji Prus, ponieważ w niej także podkreślona została osoba monarchy, co miało być cechą charakterystyczną dokumentu. Zob. S. Matsui, *The Constitution of Japan: A Contextual Analysis*, Bloomsbury Publishing, 2010.

Kością dzięki wzorowaniu się na konstytucji europejskiej konstytucja Meiji była: „[...] kompromisem pomiędzy teokratycznym absolutyzmem a nowoczesnym konstytucjonalizmem [...]. Był to więc produkt eklektyczny zawierający elementy absolutyzmu i demokracji. Przewodnią zasadą tej Konstytucji może być określana jako połączenie zasady monarchii konstytucyjnej, która była charakterystyczna dla konstytucji niemieckich XIX wieku, i teorii prawa boskiego w jego ekstremalnej formie”⁷²⁶.

W okresie rządów oligarchii Meiji, Japonia zmieniła kierunek polityki zagranicznej na bardziej ekspansywny i zaborczy. Stopniowo wdrażano przejęte z Europy wzorce odnośnie struktur rządowych, floty, wojska i edukacji, a wysyłani do Europy obserwatorzy dostarczali ważnych informacji na temat funkcjonowania różnych krajów. Potrzeba było czasu, aby Japonia dogoniła Zachód pod wieloma względami. Niekorzystne traktaty zaczęły wadzić aparatowi władzy. Zaczęto podejmować kroki prowadzące do budowania pośród Japończyków jedności oraz nacjonalizmu. Cesarz był czczony jako twórca nowoczesnego państwa. Promowano patriotyzm, bezwzględne posłuszeństwo i oddanie dla cesarza. Wkrótce okazało się jasne, że modernizacja armii i floty mogą przynieść cesarstwu korzyści w postaci nabytków terytorialnych w Azji. Bez pardonu przytaczano hasło: *bogaty kraj, silna armia*. Pierwszym celem ekspansji terytorialnej Japonii stało się Królestwo Riukiu. Choć Królestwo miało status suwerennego i samodzielnego państwa, to jednak ród Tokugawów uważał je za część ich kraju. W odpowiedzi na incydent tajwański, Japonia wysłała zbrojną ekspedycję na Tajwan, wymusiła na Chinach wzięcie odpowiedzialności za to zajście i uznanie Riukiuńczyków za poddanych Japonii. W marcu 1879 roku władze Japonii wysłały na Okinawę oddział wojska i policji, którym udało się zająć zamek Shuri i proklamować ustanowienie prefektury Okinawa. Mimo protestów Chin Japonia dokonała aneksji Królestwa.

Kolejnym ważnym wydarzeniem, dzięki któremu Japonia umocniła swoją pozycję i dołączyła do grona mocarstw, była wojna rosyjsko-japońska rozegrana w latach 1904–1905. Wojna pokazała całemu światu, że dotąd mało znane państwo azjatyckie dokonało ogromnego postępu w wyniku modernizacji kraju i stanęło do rywalizacji o status mocarstwa. Znakomite przygotowanie żołnierzy, bogate wyposażenie armii, znakomita logistyka były podziwiane przez potęgi europejskie oraz

⁷²⁶ A. Kość, *Filozoficzne podstawy prawa japońskiego w perspektywie historycznej*, RW KUL, Lublin 2001, s.85.

USA niemalże od początku konfliktu. W wyniku zawartego dzięki mediacjom amerykańskiego prezydenta Theodore'a Roosevelta traktatu pokojowego w Portsmouth, Japonia zyskała nie tylko nabytki terytorialne, ale również miano imperium.

Wielkie zwycięstwo Japonii w wojnie z carską Rosją spowodowało przebudowę kraju na wielką skalę. Celem aparatu władzy stało się zbudowanie struktur państwa na poziomie europejskim. Sukces Japonii sprawił, że w państwie wzrosły tendencje militarystyczne. Tokio nie ustawało w swym pochodzie aneksyjnym i jako kolejny cel obrało Koreę. Potwierdzeniem tego było zmuszenie Korei do podpisania 17 listopada 1905 roku traktatu o protektoracie tego kraju, a w 1910 roku włączenie jej jako kolonii do imperium japońskiego. Należy tutaj dodać, że Waszyngton wsparł wysiłki japońskie w tym działaniu, przyznając mu pożyczki na zakup broni i wyposażenie dla armii w wysokości 700 milionów jenów⁷²⁷. Można domniemywać znaczenia takiego gestu ze strony USA, ale faktem jest, iż Amerykanie chcieli utrzymać dobre stosunki polityczne z Cesarstwem, ponieważ nie byli przygotowani na zbrojną konfrontację z potężnym przeciwnikiem. Poświęcenie niepodległości Korei traktowano jako element „dyplomacji dolarowej”⁷²⁸ i zabezpieczenie amerykańskich interesów w Azji.

Imponujące zwycięstwo Japonii zaczęło budzić wśród amerykańskich polityków podziw, ale również i niepokój o rozkład sił na świecie. W obawie o terytoria USA na Filipinach, prezydent Theodore Roosevelt wysłał do Tokio sekretarza wojny Stanów Zjednoczonych Williama Howarda Tafta, aby sprawdził intencje Japończyków. Na spotkaniu z japońskim premierem Katsurą Tarō, 29 lipca 1905 roku, politycy wymienili tajne noty dyplomatyczne (notatka Taft – Katsura). Zgodnie z ustaleniami, USA uznały japońską kontrolę nad Koreą, a Japonia zrzekła się swoich planów wobec Filipin. W rzeczywistości oznaczało to, że Waszyngton nie będzie protestował w przypadku ewentualnej ingerencji Japonii w sprawę Korei. Porozumienie miało również na celu złagodzenie relacji amerykańsko-japońskich, spowodowanych napływem ludności japońskiej do USA w celach zarobkowych po roku 1868.

Japończycy osiedlali się najczęściej na Hawajach. Przystosowywanie się do warunków tam panujących przychodziło im z łatwością. Stanowili tanią siłą roboczą

⁷²⁷ C. C. Shaw, *The foreign destruction of Korean independence*, Seoul National University Press, Seoul 2007.

⁷²⁸ Dyplomacja dolarowa- jeden z elementów polityki imperializmu w USA. Polegała ona na uzależnianiu lokalnych rządów i polityków od pieniędzy, które były przekazywane zarówno przez amerykańskie banki, jak i koncerny, za zgodą oraz zgodnie z sugestiami kolejnych amerykańskich rządów. Polityka „dyplomacji dolarowej” była prowadzona w pierwszej połowie XX wieku. Zob. M. Machaj, J. Jabłecki, *Teoria i historia Imperium Americanum* [w:] <http://mises.pl/blog/2006/04/29/282/> (dostęp: 24.05.2016).

i byli sumiennymi pracownikami, co zaczęło rodzić niezadowolenie i protesty pośród rodzimej ludności. W związku z powyższym, już w 1905 roku utworzono Ligę Wykluczenia Azjatyckiego, która miała zapobiegać napływowi ludności z Azji do Stanów Zjednoczonych. Oprócz tego, w konsekwencji rosnącego sprzeciwu Amerykanów wobec imigrantów w Kalifornii, amerykański sekretarz stanu Elihu Root i minister spraw zagranicznych Japonii Hayashi Tadasu zawarli porozumienie dżentelmeńskie (Gentlemen's Agreement), które ograniczyło przyznawanie paszportów robotnikom, którzy chcieli przyjechać do USA w celach zarobkowych.

Oprócz tego Stany Zjednoczone i Japonia zawarły, 30 listopada 1908 roku, porozumienie między sekretarzem stanu Elihu Rootem a ambasadorem Japonii USA Takahirą Kogorō, w którym strony potwierdzały utrzymanie *status quo* w Chinach oraz zasady wolnego handlu i równych szans na Pacyfiku. Umowa potwierdzała również amerykańskie uznanie prawa japońskiego do inkorporacji Korei i Południowej Mandżurii oraz ograniczenia liczby imigrantów przybywających do USA. Japonia wyraziła swoją aprobatę w kwestii amerykańskiej aneksji Hawajów i Filipin.

ROZDZIAŁ 4

Polityczne konsekwencje japońskiego ekspansjonizmu w świetle działań na forum międzynarodowym

Powojenna japońska polityka imperialistyczna zaczęła napotykać przeszkody w postaci rozwijającego się w Chinach nacjonalizmu, a także zwycięstwa komunistów w Rosji. Ponadto coraz wyraźniejsza stawała się obecność USA w Azji Wschodniej. Czteroletnia ekspedycja syberyjska, która pociągnęła za sobą olbrzymie wydatki wewnętrzne doprowadziła do wyczerpania japońskich zysków z okresu wojny. Niniejszy rozdział przedstawia polityczne konsekwencje japońskiego ekspansjonizmu w świetle działań na forum międzynarodowym. Omówione zostanie porozumienie Lansing–Ishii zawarte 2 listopada 1917 roku, dotyczące utrzymania polityki „otwartych drzwi” w Chinach i zbrojna interwencja japońsko-amerykańska we Władywostoku w 1919 roku w trakcie wojny domowej w Rosji. Zaprezentowane będą okoliczności przystąpienia Japonii do Ligi Narodów w 1922 roku i przyjęty w tym samym roku na konferencji w Waszyngtonie traktat waszyngtoński, który regulował oraz ograniczał zbrojenia morskie. Zwrócono również uwagę na okoliczności powstania w USA aktu imigracyjnego w 1924 roku i jego następstwa dla narodu japońskiego.

4.1 Porozumienie Lansing–Ishii w kwestii utrzymania polityki „otwartych drzwi” w Chinach (1917)

*Istnieje fundamentalna różnica pomiędzy amerykańską doktryną Monroego w odniesieniu do Ameryki Centralnej i Południowej, a ogłoszeniem japońskiej postawy wobec Chin*⁷²⁹.

Ishii Kikujirō

(ambasador nadzwyczajny i pełnomocny Japonii w latach 1915–1916)

⁷²⁹ Cyt. za: *New York Times*, 03.10. 1917 [w:] K. Morinosuke, *The Diplomacy of Japan...*, dz. cyt., s. 316.

18 stycznia 1915 roku Japonia wystosowała do prezydenta Chin, Yuana Shikaia (chiń. upr. 袁世凱, 1859–1916)⁷³⁰ zuchwały dokument, znany pod nazwą *Dwadzieścia jeden żądań* (jap. 対華 21 ヶ条要求, *Taika Nijūikkajō Yōkyū*, chiń. 二十一條, *Èrshíyī tiáo*). Wysunięto w nim żądanie dotyczące między innymi odstąpienia dotychczasowej koncesji niemieckiej w Shantungu na rzecz Cesarstwa, uznania specjalnych praw Japończyków na terenach Mandżurii i Mongolii Wewnętrznej oraz zapewnienia o nieprzyznawaniu państwom trzecim strefy wpływów, ciągnącej się wzdłuż chińskiego wybrzeża. Japończycy domagali się ponadto pozwolenia na kontrolę nad chińskim przemysłem węglowym i stalowym oraz przyznania japońskim doradcom stanowisk w rządzie chińskim, siłach zbrojnych i policji⁷³¹. Wydaje się, że przyjęcie dokumentu mogłoby doprowadzić do przekształcenia młodej Republiki Chińskiej w japoński protektorat. Faktycznie, roszczenia te godziły w interesy zarówno Wielkiej Brytanii, jak i Rosji, jednak nie mogły zostać przedstawione ze względu na rosnącą obawę o to, że Japonia zwiąże się sojuszem z państwami centralnymi. Reakcja nastąpiła jednak ze strony Amerykanów, którzy przypomnieli Japończykom o własnych prawach traktatowych w Chinach i zasadzie otwartych drzwi. USA zgodziły się jedynie na zachowanie przez Japonię praw w Szantungu, Mandżurii Wschodniej i Mongolii Wewnętrznej.

25 maja 1915 roku w Pekinie zastraszone Chiny zdecydowały się na przyjęcie żądań – w poprawionej wersji – z omińnięciem punktu o podporządkowaniu się Japonii⁷³². Akceptacja japońskich postulatów wywołała falę protestów w Chinach, co zmusiło prezydenta Yuana Shikaia do odwołania zakazu wystąpień antyjapońskich. W marcu 1917 roku Japonia zapewniła sobie poparcie Wielkiej Brytanii, Rosji, Francji i Włoch na planowanej konferencji pokojowej, w zakresie praw posiadanych w Chinach.

⁷³⁰ Yuan Shikai – chiński generał i polityk. Odegrał ważną rolę w obaleniu dynastii Qing. Zob. X. Zhang, *Social Transformation in Modern China: The State and Local Elites in Henan, 1900–1937*, Cambridge University Press, Cambridge 2000. Więcej na temat stosunków japońsko-chińskich: J. Polit, *Gorzki triumf. Wojna chińsko-japońska 1937–1945*, Kraków 2013.

⁷³¹ Odnosnie do spraw politycznych, finansowych i wojskowych. K. G. Henshall, *Historia Japonii*, dz. cyt., s. 132. Zob. też K. Morinosuke, *The Diplomacy of Japan...*, dz. cyt., s. 591–640; B. Elleman, *Wilson and China: A Revised History of the Shandong Question*, Routledge, New York–London 2015; R. A. Kennedy, *A Companion to Woodrow Wilson*, John Wiley & Sons, New Jersey 2013.

⁷³² G. Xu, *China and the Great War: China's Pursuit of a New National Identity and Internationalization*, Cambridge University Press, Cambridge 2005, s. 181.

Pożyczki Nishihary (jap. 西原借款, Nishihara Shakkan)⁷³³, realizowane w latach 1917–1918, wspomogły rząd chiński, ale zwiększyły dług kraju i nienawiść wobec Japonii.

Chociaż Stany Zjednoczone oponowały przeciwko wejściu Japonii do Chin, obawiając się naruszenia zasady otwartych drzwi, 2 listopada 1917 roku doszło do podpisania noty dyplomatycznej między „ambasadorem nadzwyczajnym i pełnomocnym” Japonii w USA, hrabią Ishii Kikujirō (jap. 石井 菊次郎, 1866–1945)⁷³⁴, a amerykańskim sekretarzem stanu, Robertem Lansingiem (1864–1928). Było to tak zwane Porozumienie Lansing–Ishii (jap. 石井・ランシング協定, Ishii–Ranshingu Kyōtei)⁷³⁵. Waszyngton uznał w nim specjalne prawa i interesy Japonii w Chinach, szczególnie w Mandżurii. Sygnatariusze zobowiązali się do poszanowania integralności i niezależności Chin, zasady otwartych drzwi oraz do niewykorzystywania sytuacji w Chinach do realizacji własnych celów: „Rządy Japonii i Stanów Zjednoczonych uznają, że bliskość terytorialna stwarza szczególnie relacje między krajami, a w konsekwencji Rząd Stanów Zjednoczonych uznaje, że Japonia ma szczególne interesy w Chinach, a zwłaszcza w części, do której jej posiadłości są przyległe”⁷³⁶.

Należy wspomnieć, że wcześniej cesarstwo starało się przekonać Wielką Brytanię, że powiększenie japońskich wpływów w słabych politycznie Chinach, na drodze „współpracy gospodarczej” w brytyjskiej strefie wpływów, w dolinie rzeki Jangcy, będzie korzystne dla obu stron. Tymczasem Londyn odrzucił sugestie i propozycje japońskie. Waszyngton natomiast obawiał się japońskiego ekspansjonizmu w tym regionie.

Wypowiedzenie wojny Niemcom przez rząd Duan Qirua (chiń. upr. 段祺瑞, 1865–1936)⁷³⁷, 14 sierpnia 1917 roku, było podyktowane dążeniem do przedstawienia Chin jako suwerennego, niezależnego gracza, który mógłby zasiąść do powojennych pertraktacji, jako strona wspierająca ententę. Dodatkowo rząd Qirua uzyskał pożyczki

⁷³³ Nishihara Kamezō (jap. 西原 亀三, 1873–1954) był japońskim politykiem i biznesmenem.

⁷³⁴ Ishii Kikujirō – dyplomata i minister spraw zagranicznych Japonii w latach 1915–1916. P. Berton, *Russo--Japanese Relations, 1905–17: From Enemies to Allies*, Routledge, New York–London 2013.

⁷³⁵ *Lansing–Ishii Exchange of Notes*, 1917 [w:]

<http://net.lib.byu.edu/estu/wwi/comment/japanvisit/JapanA2.htm> (dostęp: 12.05.2015).

⁷³⁶ Zob. *Nota japońskiej misji ambasadora Ishii Kikujirō do sekretarza stanu USA Roberta Lansinga* [w:] *The Imperial Japanese mission, 1917...*, dz. cyt., s. 121.

⁷³⁷ Duan Qirui – chiński wojskowy i polityk, czterokrotny premier. L. SK, *Modern Chinese History 1840–1949*, Asiapac Books, Singapore 2012, s. 61.

od banków japońskich, tak zwane kredyty Nishihary⁷³⁸, mające świadczyć o niezawisłości Chin. W tej sytuacji Paul Samuel Reinsch (1869–1923)⁷³⁹, amerykański konsul w Chinach, zaproponował, aby: „narody będące w stanie wojny z Niemcami zagwarantowały niezależność i integralność terytorialną Chin”⁷⁴⁰, kierując te słowa do japońskiej władzy. Ta, zgadzając się negocjować w sprawie, bezwzględnie zamierzała utrzymać szczególne interesy w podbitym i uzależnionym od siebie ekonomicznie kraju. Lansing długo negocjował znaczenie słów o „szczególnych interesach” (ang. *particulary*) Japonii z ambasadorem Ishii Kikujirō, ponieważ stały one w sprzeczności z amerykańską polityką otwartych drzwi w Chinach⁷⁴¹.

Porozumienie Lansing–Ishii udowodniło, że Japonia i USA zaczęły coraz silniej rywalizować o wpływy w Chinach. Umowa została uchylona w kwietniu 1923 roku, w momencie kiedy zastąpił ją traktat dziewięciu mocarstw.

⁷³⁸ M. Schiltz, *Separating the Roots of the Chrysanthemum: Nishihara Kamezō and the Abortive China Loans, 1917–18*, [w:] “MPRA Paper”, No. 7100, 2007.

⁷³⁹ Paul Samuel Reinsch- amerykański polityk i dyplomata. P. S. Reinsch, *Civil Government*, B.H. Sanborn & Company, Boston, New York 1909.

⁷⁴⁰ N. Kawamura, *Turbulence in the Pacific: Japanese-U.S. Relations During World War I*, ABC-Clío, Santa Barbara, California 2001, s. 79.

⁷⁴¹ Zob. *The Imperial Japanese mission, 1917; a record of the reception throughout the United States of the special mission headed by Viscount Ishii; together with the exchange of notes embodying the Root-Takahira understanding of 1908 and the Lansing-Ishii agreement of 1917; foreword by Elihu Root*, Publication nr. 15, Carnegie endowment for International Peace. Division of Intercourse and Education, Washington 1918, s. 121.

4.2 Zbrojna ekspedycja japońsko-amerykańska we Władywostoku podczas wojny domowej w Rosji

Odegraliście już swoją rolę.

*Idźcie tam, gdzie jest wasze miejsce: na śmietnik historii*⁷⁴².

Lew Dawidowicz Trocki

(rewolucjonista rosyjski, komunista, socjaldemokrata)

Okazją dla Japonii, na umocnienie i potwierdzenie swojej pozycji na Dalekim Wschodzie, stała się tzw. wojskowa ekspedycja syberyjska⁷⁴³. W marcu 1918 roku, Wielka Brytania, Francja i USA zawarły porozumienie w sprawie wysłania sił interwencyjnych na Syberię. Celem działania sił sprzymierzonych była ochrona zaopatrzenia wojsk sojuszniczych walczących wraz z procarskimi wojskami, które zgromadziły się we Władywostoku. Straty, jakie poniosła Rosja w trakcie działań zbrojnych I wojny światowej, szacowane były na ponad 5 milionów zabitych i rannych. Anarchia, braki w wyposażeniu armii, strajki robotnicze spowodowane złym zaopatrzeniem w żywność i pogłębiający się kryzys wewnętrzny doprowadziły do upadku monarchii i rozkładu kraju. 2 marca 1917 roku car Mikołaj II abdykował, oddając tron swojemu bratu Michałowi (ros. Михаил Александрович, 1878–1918)⁷⁴⁴. Jednak księżę Michał, zaledwie po jednej nocy panowania, straszony widmem wojny domowej, podpisał rezygnację z tronu, przekazując pełnię władzy na rzecz Rządu Tymczasowego z księciem Georgijem Lwowem (ros. Георгий Евгеньевич Львов, 1861–1925)⁷⁴⁵, który z kolei przekształcił kraj w republikę.

W listopadzie tego samego roku została rozwiązana Duma Państwowa, a rewolucja dowodzona przez Władimira Iljicza Uljanowa używającego pseudonimu Lenin (ros. Владимир Ленин, 1870–1924)⁷⁴⁶ i jego partię bolszewicką⁷⁴⁷ dawała

⁷⁴² A. Bullock, *Hitler i Stalin*, Dom Wydawniczy Bellona, Warszawa 1999, s. 67.

⁷⁴³ W historiografii wydarzenie to miewa także inną nomenklaturę: interwencja aliantów w Rosji, interwencja syberyjska oraz interwencja we Władywostoku.

⁷⁴⁴ Car, po konsultacji z chirurgiem, profesorem Siergiejem Fiodorowem, wycofał się z pierwotnego zamiaru uczynienia syna Aleksieja Nikołajewicza swoim następcą. Aleksy, ze względu na hemofilię i groźbę przedwczesnej śmierci nie mógł pretendować do sprawowania rządów. Zob. J. Sobczak, *Mikołaj II - ostatni car Rosji*, Bellona, Warszawa 2009, s. 521.

⁷⁴⁵ Teoretycznie car abdykował na rzecz młodszego brata, wielkiego księcia Michała Aleksandrowicza (ros. Михаил Александрович, 1878–1918).

⁷⁴⁶ W 1901 roku przyjął pseudonim Lenin, najprawdopodobniej od nazwy rzeki Leny.

narodowi nadzieję na: „pokój, ziemię i chleb”. 17 października 1917 roku doszło w Piotrogradzie do zamachu stanu. Wskutek rewolucji władzę w kraju objęli bolszewicy, którzy utworzyli własny rząd - Radę Komisarzy Ludowych, z Włodzimierzem Leninem na czele. Miała ona sprawować władzę w kraju jako tymczasowy rząd robotniczy i chłopski, do momentu zwołania konstytuanty⁷⁴⁸. Niespodziewanie wybory do Zgromadzenia Ustawodawczego zakończyły się zdecydowanym zwycięstwem eserowców (Partia Socjalistów-Rewolucjonistów). Wściekły Lenin postanowił przejąć władzę za pomocą wojska. Tymczasem eserowscy deputowani do Konstytuanty utworzyli w mieście Samara Komitet Członków Zgromadzenia Ustawodawczego (ros. Комитет членов Учредительного собрания, ‘Комуч’), w skrócie Komucz, a następnie Ogólnorosyjski Rząd Tymczasowy (Dyrektoriat Ufijski), który został obalony 17 listopada 1918 przez zamach stanu.

Pod koniec 1917 roku zorganizowano Ogólnorosyjski Zjazd Rad, na którym proklamowano nową konstytucję i utworzono Rosyjską Federacyjną Republikę Radziecką, w skrócie RFSRR (ros. Российская Советская Федеративная Социалистическая Республика, РСФСР). W grudniu 1917 roku powołano Wszechrosyjską Nadzwyczajną Komisję do Walki z Kонтrewolucją i Sabotażem (Czeka) z Feliksem Dzierżyńskim (1877–1926)⁷⁴⁹ na czele. W styczniu następnego roku utworzono Robotniczo-Chłopską Armię Czerwoną (ros. Рабоче-Крестьянская Красная Армия, РККА), która odtąd stanowiła siły zbrojne RFSRR. W tym samym roku frakcja bolszewicka Socjaldemokratycznej Partii Robotniczej Rosji przyjęła nazwę Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego (ros. Коммунистическая партия Советского Союза – КПСС).

Chociaż po przejęciu władzy w kraju bolszewicy zaprzestali działań zbrojnych, to jednak istniało ryzyko, że nie będą oni przestrzegać wcześniejszych ustaleń zawartych przez Rosję Carską z Japonią, ustanawiających neutralność Rosji względem Mandżurii⁷⁵⁰. W Chinach obawę wzbudzała wizja rozprzestrzenienia się idei bolszewizmu⁷⁵¹, która mogła doprowadzić do rychłej rewolucji. Stało się jasne, że

⁷⁴⁷ Partia bolszewicka- grupa członków Socjaldemokratycznej Partii Robotniczej Rosji (ros. большевики), która na II Zjeździe tej partii w 1903 roku, uznała się za większościową frakcję w partii. Przeciwnicy zyskali miano mienszewików. J. E. Marot, *The October Revolution in Prospect and Retrospect: Interventions in Russian and Soviet History*, BRILL, Boston 2012.

⁷⁴⁸ Konstytuanta- Zgromadzenie Ustawodawcze.

⁷⁴⁹ Feliks Dzierżyński był działaczem socjaldemokratycznym i komunistycznym.

⁷⁵⁰ J. Sobczak, *Mikołaj II- ostatni car...*, dz. cyt., s. 281.

⁷⁵¹ Bolszewizm-doktryna polityczna i ekonomiczna, powstała na bazie istniejącego marksizmu, którego filozoficznym źródłem był materializm dialektyczny opracowany przez Marksa i Engelsa. Więcej na

bolszewików nie da się łatwo odsunąć od władzy, a jedynym wyjściem pozostanie konflikt zbrojny⁷⁵². W marcu 1918 roku bolszewicy zawarli separatystyczny pokój z Niemcami w Brześciu Litewskim⁷⁵³. Podpisanie traktatu brzeskiego spowodowało narastanie oporu wewnętrznego i wywołało poparcie państw Ententy dla ruchu przeciwników bolszewików „białych”⁷⁵⁴. Sygnowanie traktatu brzeskiego spowodowało narastanie sprzecznych nastrojów politycznych wewnątrz Rosji. Jednocześnie ten manewr ewokował poparcie państw Ententy dla ruchu przeciwników bolszewickiej propagandy. Zwolennicy Włodzimierza Lenina zaczęli rozszerzać swoje wpływy na Dalekim Wschodzie. W kraju rozgorzała wojna domowa między tzw. Rosją białą (zwolennikami dotychczasowego ustroju), a Rosją czerwoną (zwolennikami bolszewików). Zakończyła się ona dopiero w 1920 roku całkowitym zwycięstwem bolszewików.

W odpowiedzi na niepokojące wydarzenia w Rosji, część japońskich polityków wysunęła pomysł interwencji zbrojnej, czego nie popierał jednak rząd Japonii, bo mogłoby to spowodować otwartą kolizję z polityką Stanów Zjednoczonych. W rzeczywistości rzecznicy ekspansji Japonii pragnęli utworzyć na wschodzie od Bajkału podległe sobie terytorium. Rząd Hary Takashiego (jap. 原 敬, 1856–1921)⁷⁵⁵, zabiegający o przyjaźń z Waszyngtonem, liczył na poparcie interwencji ze strony USA: „Nasze siły zbrojne – ostrzegął na początku interwencji sędziwy Yamagata Aritomo – są wystarczająco potężne, by samodzielnie pokonać nieprzyjaciela, ale jeżeli chodzi

temat bolszewizmu w: B. Russell, *The Practice and Theory of Bolshevism*, Cosimo, Inc., New York 2007; J. Spargo, *Bolshevism: The Enemy of Political and Industrial Democracy*, Harper&Brothers Publishers, New York and London 1919; H. Kelsen, *The Political Theory of Bolshevism: A Critical Analysis*, The Lawbook Exchange, Ltd., New Jersey 2007.

⁷⁵² 18 stycznia 1918 roku bolszewicy uznali za nielegalne nowowybrane w demokratycznych wyborach (listopad-grudzień 1917 roku) Zgromadzenie Ustawodawcze Rosji (ros. Всероссийское учредительное собрание, Konstytuanta), będące najwyższym organem władzy ustawodawczej w Rosji w 1918 roku.

⁷⁵³ Traktat brzeski został podpisany w Brześciu 3 marca 1918 przez Cesarstwo Niemieckie i Austro-Węgry oraz ich sojuszników: Królestwo Bułgarii i Imperium Osmańskie (tzw. Trójprzymierze) oraz Rosyjską Federacyjną Socjalistyczną Republiką Radziecką (RFSRR). Władze Rosji sowieckiej zgodziły się głównie na okupację przez armię niemiecką terenów na wschód od ustalonej traktatem linii granicznej, co pozwoliło Niemcom na przetrzymanie na zachód 44 dywizji niemieckich. Współpraca rządu bolszewików z cesarskimi Niemcami trwała do końca I wojny światowej. Był to główny powód wykluczenia delegacji rosyjskiej z obrad paryskiej konferencji pokojowej w 1919. C. Bagnall, *Russia 1914–41*, Heinemann, Portsmouth 2004. Zob. także: R. Bernhardt, *Use of Force. War and Neutrality Peace Treaties (A-M)*, Elsevier, Amsterdam 2014. A. C. Venzon, *The United States in the First World War: An Encyclopedia*, Routledge, New York and London 2013.

⁷⁵⁴ Tzw. mienszewików, stanowiących opozycję dla bolszewików.

⁷⁵⁵ Hara Takashi- pełnił urząd premiera Japonii od 29 września 1918 roku do 4 listopada 1921 roku (jako dziewiętnasty premier Japonii).

o kwestie finansowe i logistykę, powinniśmy polegać przede wszystkim na pomocy Stanów Zjednoczonych i Wielkiej Brytanii”⁷⁵⁶.

Amerykańską stagnację przerwały działania Korpusu Czechosłowackiego (Legionu Czechosłowackiego)⁷⁵⁷, który 29 czerwca 1918 roku zdobył Władywostok, a następnie rejon przyległy do wybrzeża⁷⁵⁸. Wydarzenia te spowodowały zmianę polityki amerykańskiej, dotyczącej ewentualnej interwencji na Syberii. USA postanowiły wyrazić zgodę na, wspólną z Japonią, interwencję.

W lipcu 1918 roku, prezydent USA Thomas Woodrow Wilson (1856–1924)⁷⁵⁹, zaapelował do Japonii o wsparcie wojskowe na Syberii. Połączone siły miały na celu zabezpieczenia dostaw zbrojnych i żywnościowych dla państw Ententy, wsparcie sił antybolszewickich w wojnie domowej oraz udzielenie pomocy wspomnianemu wcześniej Korpusowi. Obszar działań został ograniczony do terenów wschodniej Syberii. Po licznych dyskusjach w Zgromadzeniu Narodowym Japonii (jap. 国会, Kokkai), administracja rządu premiera Terauchi Masatake (jap. 寺内 正毅, 1852–1919) postanowiła wysłać do Władywostoku 12 000 żołnierzy⁷⁶⁰. Po objęciu dowodzenia przez generała Yui Mitsue (jap. 由比光衛, 1860–1940)⁷⁶¹, japoński desant został wysłany w rejon arktycznych portów Rosji. 5 kwietnia 1919 roku wojska japońskie, w liczbie 28 000, wylądowały we Władywostoku⁷⁶². Z kolei, 2 sierpnia 1918 roku

⁷⁵⁶ Ch. Hosoya, *Origin of the Siberian Intervention, 1917-1918* [w:] “Annals of Hitotsubashi Academy”, vol. IX, (1958), s. 102.

⁷⁵⁷ Korpus Czechosłowacki- była to formacja wojskowa stworzona w Rosji carskiej podczas I wojny światowej. Składała się głównie z jeńców oraz dezertersów narodowości czeskiej i słowackiej z armii austro - węgierskiej. Walczyła w wojnie domowej w Rosji. E. Mawdsley, *Wojna Domowa w Rosji 1917-1920*, Bellona, Warszawa 2010, s. 71.

⁷⁵⁸ Już 1 września 1918 roku linia od rzeki Wołgi do Władywostoku znalazła się w rękach sojuszników.

⁷⁵⁹ Thomas Woodrow Wilson- 28. prezydent Stanów Zjednoczonych. J. M. Cooper Jr., Woodrow Wilson International Center for Scholars, *Reconsidering Woodrow Wilson: Progressivism, Internationalism, War, and Peace*, Woodrow Wilson Center Press, Washington 2008. Zob. także: W. Wilson, R. J. Pestritto, *Woodrow Wilson: The Essential Political Writings*, Lexington Books, Maryland 2005; A. L. George, J. L. George, *Woodrow Wilson and Colonel House: A Personality Study*, Courier Corporation, Mineola, New York 1964.

⁷⁶⁰ Ostateczna decyzja w sprawie wysłania żołnierzy japońskich na Syberii została podjęta 2 sierpnia w tzw. *Deklaracji w sprawie ekspedycji syberyjskiej* (jap. シベリア出兵宣言, *Shiberia-shuppei-sengen*). Zob. *Nihon gaikō nempyō*..., dz. cyt., s. 462.

⁷⁶¹ L. A. Humphreys, *The Way of the Heavenly Sword: The Japanese Army in the 1920s*. Stanford University Press, California 1996, s. 26.

⁷⁶² Więcej o interwencji na Syberii [w:] C. J. Richard, *When the United States Invaded Russia: Woodrow Wilson's Siberian Disaster*, Rowman & Littlefield, Maryland 2013; Ian C. D. Moffat, *The Allied Intervention in Russia, 1918-1920: The Diplomacy of Chaos*, Palgrave Macmillan, New York 2015; D. Woodward, *The American Army and the First World War*, Cambridge University Press, Cambridge 2014; G. Bell Smith, *Guarding the Railroad, Taming the Cossacks. The U.S. Army in Russia, 1918-1920*, [w:] “Prologue Magazine”, vol. 34, nr 4, 2002.

w rejonach wschodniej Syberii wylądowało około 8000 amerykańskich żołnierzy, którymi dowodził generał-major William Graves⁷⁶³.

Międzynarodowa koalicja militarna, w krótkim czasie zajęła Kraj Amurski, Nadmorski, Zabajkale, Kamczatkę i okolice Ochocka oraz znaczną część Jakucji (wraz z Jakuckiem)⁷⁶⁴. Amerykanie, którzy przez cały czas interwencji stacjonowali we Władywostoku, wycofali swoje oddziały już 1 kwietnia 1920 roku, natomiast Japończycy – mimo opuszczenia w sierpniu 1920 roku Zabajkala, Jakucji i Przymurza – pozostali na południowym Przymorzu i wybrzeżu kamczacko-ochockim, skąd ewakuowali się dopiero pod koniec 1922 roku.

Latem 1919 roku, hegemonia Armii Białych na Syberii została złamana przez bolszewików po schwytaniu admirała Aleksandra Wasiljewicza Kołczaka (ros. Александр Васильевич Колчак, 1874–1920)⁷⁶⁵ i straceniu go przez Armię Czerwoną. Niespełna rok później (w czerwcu 1920) pozostali partnerzy koalicji antybolszewickiej wycofali swoje wojska ekspedycyjne z Władywostoku. Tylko Japonia postanowiła pozostawić siły militarne na Syberii, aby walczyć z komunizmem, który zagrażał interesom w podległych jej krajach (Korea i Mandżuria)⁷⁶⁶. Oprócz tego, w 1920 roku Japończycy musieli podpisać tzw. Umowę gongocką (ros. Гонготское соглашение, jap. 緩衝国建設覚書)⁷⁶⁷, mającą zapewnić jej sprawną ewakuację wojsk z Zabajkala⁷⁶⁸. Oznaczało to rychłą przegraną „białych” dowodzonych przez Grigorija Siemionowa (ros. Григорий Михайлович Семёнов, 1890–1946)⁷⁶⁹.

Interwencja Ententy w Rosji nie przyniosła zamierzonych rezultatów, bowiem bolszewikom udało się skonsolidować władzę w kraju. Zakrojona na szeroką skalę

⁷⁶³ P. E. Dunscomb, *Japan's Siberian Intervention, 1918-1922: 'A Great Disobedience Against the People'*, Lexington Books, Maryland 2012.

⁷⁶⁴ W. G. Beasley, *Japanese Imperialism, 1894–1945*, Clarendon Press, Oxford 1987, s. 159.

⁷⁶⁵ Aleksander Wasiljewicz Kołczak- rosyjski oficer marynarki, w latach 1916–1917 był dowódcą Floty Czarnomorskiej. W wojnie domowej (1918–1920) w Rosji przewodził Białym. Działał na Syberii i we wschodniej Rosji europejskiej. S. Patlewicz, *Krucjata Churchilla: brytyjska inwazja na Rosję 1918-1920*, Bellona, Warszawa 2008, s. 91.

⁷⁶⁶ J. Israel, *Progressivism and the Open Door: America and China, 1905–1921*, University of Pittsburgh Press Digital Editions, Pittsburgh 1971, s. 161.

⁷⁶⁷ Umowa gongocka- była to umowa mająca na celu ustalenie państwa buforowego na Zabajkale. Została ona sfinalizowana 15 lipca 1920 roku na stacji kolejowej Gongota między delegacją Republiki Dalekowschodniej Aleksandra Michajłowicza Krasnoszczekowa (znany w USA jako Stroller Tobinson) i Japońskim Korpusem Ekspedycyjnym Yui Mitsue. Wymaganiami Republiki Dalekowschodniej była ewakuacja wojsk Białej Armii ze strefy będącej w posiadaniu japońskich sił i zakończenia działań wojennych między Sowietami i Japonią. B. M. Unterberger, *America's Siberian expedition, 1918-1920: a study of national policy*, Greenwood Press, Santa Barbara, California 1969.

⁷⁶⁸ J. Erickson, *The Soviet High Command: A Military-political History, 1918–1941*, Psychology Press, New York 2001, s. 220.

⁷⁶⁹ Grigorij Michajłowicz Siemionow- generał rosyjski, przeciwnik bolszewizmu. Zob. J. Bisher, *White Terror: Cossack Warlords of the Trans-Siberian*, Routledge, London 2009.

akcja nie zyskała poparcia na świecie. Japonia okazała się najbardziej zaangażowanym państwem w interwencję zbrojną na Syberii. W szczytowym momencie stacjonowało tam ponad 72 000 żołnierzy, czyli najwięcej ze wszystkich kontyngentów⁷⁷⁰. Japonia liczyła na utworzenie buforowego państwa, które oddzieliłoby ją od Rosji Radzieckiej – stąd tak długi okres pozostawienia oddziałów na tym obszarze. Miała również nadzieję na zdobycie koncesji na eksploatację bogactw na rosyjskim Dalekim Wschodzie. Zakończyła interwencję dopiero pod naciskiem z zewnątrz, głównie z powodu pogarszającej się sytuacji gospodarczej. Odbiła się ona bowiem niekorzystnie na sytuacji finansowej państwa oraz na stosunkach ze Stanami Zjednoczonymi i Rosją Radziecką.

4.3 Konferencja waszyngtońska (1922) i jej postanowienia w odniesieniu do Japonii

*Umawiające się Mocarstwa postanawiają
ograniczyć ich uzbrojenie marynarki,
jak przewidziano w niniejszym Traktacie⁷⁷¹.*

Artykuł 1 Traktatu pięciu mocarstw

Po zakończeniu I wojny światowej Stany Zjednoczone powróciły do polityki izolacjonizmu względem spraw europejskich, ale nie porzuciły planów budowy nowego ładu w skali globalnej. W 1920 roku Kongres Stanów Zjednoczonych zdominowała grupa izolacjonistów, którym przewodniczył sam prezydent, Warren Gamaliel Harding

⁷⁷⁰ Zob. *Nihon gaikōshi-handobukku*, Tōkyō 1996, s. 56.

⁷⁷¹ *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States: 1922* (Dokumenty polityki zagranicznej USA), Vol. 1, s. 247-266 [w:] <http://russojapanesewar.com/1922.html> (dostęp: 23.03.2015).

(1865–1923)⁷⁷². Szczególnie ważnym zagadnieniem dla administracji federalnej okazała się inicjatywa ograniczenia zbrojeń na świecie. Senatorzy domagali się od prezydenta, by ten zaproponował Wielkiej Brytanii, Japonii i Francji układ, którego celem byłoby zahamowanie wyścigu zbrojeń i rozbudowy floty wojennej. W 1921 roku amerykański sekretarz stanu, Charles Evans Hughes (1862–1948)⁷⁷³, z biura prezydenta Warrena Hardinga, zaprosił przedstawicieli najpotężniejszych wówczas państw świata do Waszyngtonu na tzw. konferencję waszyngtońską (ang. Washington Naval Conference, Washington Arms Conference lub the Washington Disarmament Conference; jap. ワシントン会議, Washinton kaigi), na której reprezentanci Wielkiej Brytanii, Japonii, Francji, Włoch, Belgii, Chin, Holandii i Portugalii mieli wspólnie ustalić, w jaki sposób zredukować tonaż floty wojennej każdego z tych krajów i załagodzić rosnące napięcia w Azji po zakończeniu I wojny światowej. Spotkanie światowych przywódców miało być również okazją do tego, by się zastanowić, jak zapobiegać wojnom w przyszłości, zwłaszcza w obliczu rosnącego militarysty Japonii⁷⁷⁴.

Decyzje podjęte w Waszyngtonie, w odróżnieniu od ustaleń z Wersalu, miały dotyczyć tylko interesów politycznych najbardziej liczących się wówczas państw. Jednogłośnie ustalono, że posiedzenia będą jawne, a treść wystąpień delegatów zamieszczano każdego dnia w prasie⁷⁷⁵. Amerykanie, zaniepokojeni wzrostem potęgi morskiej Japonii, mieli nadzieję, że ograniczą dalszą ekspansję tego azjatyckiego kraju. Zgodnie z przewidywaniami Planu 8-8-8 (jap. 八八艦隊, Hachihachi Kantai) Japończycy mieli utrzymać w pierwszej linii 8 pancerników i 8 krążowników liniowych, niemających więcej niż 8 lat, a także inne okręty. Japończycy zamierzali budować co roku dwa pancerniki, dzięki czemu w ciągu kilku lat mogliby dysponować najliczniejszą flotą na świecie⁷⁷⁶.

⁷⁷² Warren Gamaliel Harding – 29. Prezydent Stanów Zjednoczonych, sprawował władzę w latach 1921–1923. Por. L. R. Wade, *Warren G. Harding: Twenty-ninth President of the United States*, Childrens Press, New York 1989. Zob. także: J. W. Dean, *Warren G. Harding: The American Presidents Series: The 29th President, 1921–1923*, Macmillan, London 2004; D. Kent, *Warren G. Harding: America's 29th President*, Children's Press, New York 2004; J. W. Dean, *Warren G. Harding: The American Presidents Series: The 29th President, 1921–1923*, Times Books, New York 2004.

⁷⁷³ Charles Evans Hughe – amerykański prawnik i polityk. R. F. Wesser, *Charles Evans Hughes: Politics and Reform in New York, 1905–1910*, Cornell University Press, New York 2009.

⁷⁷⁴ K. Morinosuke, *The Diplomacy of Japan...*, dz. cyt., s. 661. Zob. E. Ayers, L. Gould, D. Oshinsky, Soderlund, *American Passages: A History of the United States, Volume II: Since 1865*, Cengage Learning, Boston [Massachusetts] 2008, s. 676.

⁷⁷⁵ K. Morinosuke, *The Diplomacy of Japan...*, dz. cyt., s. 496; L. Pastusiak, *Prezydenci*, dz. cyt., s. 404.

⁷⁷⁶ E. Graham, *Japan's Sea Lane Security: A Matter of Life and Death?*, Routledge, New York and London 2005, s. 74.

Tymczasem Stanom Zjednoczonym zależało na ustaleniu proporcji między nimi, Wielką Brytanią i Cesarstwem, pod względem tonażu głównych okrętów, zarówno tych już istniejących, jak i tych w budowie. Amerykanie zaproponowali stosunek 5:5:3 oraz dziesięcioletnie moratorium na budowę nowych jednostek wojennych na morzu. Sekretarz Stanu, Charles Evans Hughes, przedstawił, w obecności zebranych, wybrane okręty, które miałyby zostać zniszczone w ramach ustaleń między uczestnikami konferencji. Choć propozycja wywołała zadowolenie opinii publicznej, to jednak nie spotkała się z aprobatą admiralicji państw zgromadzonych w Waszyngtonie. USA miały zniszczyć 30 jednostek, Anglia 18, a Japonia – 17. Wielka Brytania poparła propozycję strony amerykańskiej, ponieważ ogrom zniszczeń, jaki ją spotkał w I wojnie światowej, spowodował, że była zadłużona, zaś utrzymanie tylu jednostek, budowanych na potrzeby wojenne, pochłaniało ogromne sumy z budżetu państwa⁷⁷⁷.

Cesarstwo Japonii zaproponowało stosunek sił 10:10:7 zamiast 5:5:3. Po długich negocjacjach strony wypracowały kompromis. Japonia przystała na wcześniejszą propozycję, ale zatrzymała okręt wojenny Matsu. USA i Wielka Brytania zobowiązały się nie budować nowych umocnień i baz w rejonie zachodniego Pacyfiku. Francja zażądała przyjęcia zasady nieograniczania tonażu oraz liczebności dla jednostek średnich i mniejszych oraz okrętów podwodnych. Strony nie chciały na to przystać, ale osiągnięto kolejny konsensus – USA i Wielkiej Brytanii przypadł pułap 135 tysięcy ton, Japonii – 81 tysięcy, zaś Francji i Włochom – 60 tysięcy ton. Wyjątkiem były dwa amerykańskie krążowniki liniowe typu Lexington i Saratoga, które rząd federalny obiecał przerobić na mniejsze jednostki.

6 lutego 1922 roku uczestnicy konferencji sygnowali waszyngtoński traktat morski (ang. Washington Naval Treaty), znany również jako traktat pięciu mocarstw (ang. Five Power Treaty, jap. 軍縮条約, Gunshuku jōyaku). Dokument, pod którym podpis złożyły USA, Wielka Brytania, Japonia, Francja i Włochy⁷⁷⁸, dotyczył rozbrojenia na morzu. Ustalono w nim stosunek sił morskich głównych mocarstw. Traktat ograniczył liczbę posiadanych i budowanych okrętów liniowych, uważanych tradycyjnie za główną siłę flot, oraz nowo powstających lotniskowców. Rozstrzygnął

⁷⁷⁷ J. Spielvogel, *Western Civilization: Volume II: Since 1500*, Cengage Learning, Boston, Massachusetts 2014, s. 802. Zob. także: J. A. Frieden, *International Political Economy: Perspectives on Global Power and Wealth*, Routledge, New York–London 2002, s. 71.

⁷⁷⁸ K. Morinosuke, *The Diplomacy of Japan...*, dz. cyt., s. 469. Zob. *Treaty Between the United States of America, the British Empire, France, Italy, and Japan, Signed at Washington, February 6, 1922*, http://www.ibiblio.org/pha/pre-war/1922/nav_lim.html (dostęp: 4.08.2015).

także niektóre kwestie związane z obszarem wschodniej Azji i Pacyfiku⁷⁷⁹. Główne porozumienie przewidywało, że docelowo siły morskie pięciu najważniejszych mocarstw przedstawiać się będą w stosunku 5:5:3:1,75:1,75. Wielkość 5 była przewidziana dla Wielkiej Brytanii i Stanów Zjednoczonych, 3 – dla Japonii, natomiast 1,75 dla Francji i Włoch. Od 1931 roku wszyscy sygnatariusze mogli budować nowe okręty liniowe, pod warunkiem wymiany starych jednostek. Harmonogram został ustalony do roku 1942. Część jednostek przebudowano na lotniskowce (np. japońskie Kaga i Akagi, amerykańskie typu Lexington czy francuski Béarn). Skutkiem traktatu waszyngtońskiego było zahamowanie budowy pancerników na świecie – z nielicznymi wyjątkami – na blisko 15 lat. Okres ten nazwany został „wakacjami morskimi”⁷⁸⁰.

Jednym z owoców konferencji waszyngtońskiej był traktat czterech mocarstw (jap. 四力国条約, Yonkakoku Jōyaku, ang. Four Power Treaty), który 13 grudnia 1921 roku przyjęły Stany Zjednoczone, Francja, Wielka Brytania i Japonia⁷⁸¹ [patrz: załącznik 23]. Wskazane kraje zobowiązały się do zaprzestania ekspansji terytorialnej oraz do przeprowadzenia rozmów w razie kryzysu w rejonie Pacyfiku, zanim którekolwiek z nich podejmie jakiegokolwiek działania⁷⁸². Dokument zastąpił angielsko-japoński traktat z 1902 roku, który rodził dotychczas niepokój USA⁷⁸³. Ponadto państwa, które sygnowały tę umowę, zadeklarowały, że będą wzajemnie szanować swoją własność i uprawnienia na Pacyfiku⁷⁸⁴.

Zwieńczeniem konferencji w Waszyngtonie było podpisanie traktatu potwierdzającego suwerenność i integralność Chin, które temu krajowi gwarantowała

⁷⁷⁹ J. D. Doenecke, J. R. Probert, *Washington Naval Conference*, <http://www.encyclopedia.com/doc/1G2-3401804486.html> (dostęp: 4 sierpnia 2015). Zob. także: E. S. Krauss, B. Nyblade, *Japan and North America: First contacts to the Pacific War*, t. 1, Taylor & Francis, New York–London 2004, s. 157–166; B. A. Elleman, *Diplomacy and Deception: The Secret History of Sino-Soviet Diplomatic Relations, 1917–1927*, M. E. Sharpe, New York 1997, s. 133.

⁷⁸⁰ Zob. też E. Goldstein, J. Maurer, *The Washington Conference, 1921–22: Naval Rivalry, East Asian Stability and the Road to Pearl Harbor*, Routledge, New York–London 2012; C. Fink, *The Genoa Conference: European Diplomacy, 1921–1922*, Syracuse University Press, Syracuse 1993; R. B. Westbrook, *John Dewey e la democrazia Americana*, Armando Editore, Roma 2011.

⁷⁸¹ *Treaty Between the United States of America, the British Empire, France, and Japan, December 13, 1921*, http://avalon.law.yale.edu/20th_century/tr1921.asp (dostęp: 6.08.2015). Zob. K. Morinosuke, *The Diplomacy of Japan...*, dz. cyt., s. 560–564.

⁷⁸² E. Goldstein, J. Maurer, *The Washington Conference, 1921–22: Naval Rivalry, East Asian Stability and the Road to Pearl Harbor*, Routledge, New York and London 2012, s. 75–78.

⁷⁸³ Podpisany 30 stycznia 1902 roku dokument przewidywał uznanie interesów Wielkiej Brytanii w Chinach oraz wpływów Japonii w Korei. Kraje zobowiązały się zachować neutralność w razie konfliktu na tych terenach, a także udzielić sobie pomocy wojskowej. Zob. *Anglo-Japanese Alliance, 30 January 1902*, <http://www.firstworldwar.com/source/anglojapanesealliance1902.htm> (dostęp: 5.08.2015); P. O'Brien, *The Anglo-Japanese Alliance, 1902–1922*, Taylor & Francis, New York–London 2004.

⁷⁸⁴ J. Ciment, *Encyclopedia of the Jazz Age: From the End of World War I to the Great Crash*, t. 1–2, Routledge, New York–London 2015, s. 251.

amerykańska polityka otwartych drzwi. traktat dziewięciu mocarstw (jap. 九力国条約, Kyūkoku Jōyaku, ang. Nine Power Treaty), zawarty 6 lutego 1922 roku, potwierdzał, że jego sygnatariusze: Stany Zjednoczone, Wielka Brytania, Japonia, Francja, Włochy, Belgia, Holandia i Portugalia, będą respektować niezawisłość Chin i nienaruszalność ich terytorium⁷⁸⁵ [patrz: załącznik 24]. Traktat dziewięciu mocarstw stworzył jednolity front międzynarodowych sił przeciwko rewolucji, która zaczęła dojrzewać w Chinach. Pomógł zachodnim mocarstwom, w tym przede wszystkim USA, w osłabieniu monopolistycznej pozycji Japonii w Chinach, którą kraj ten wypracował sobie podczas I wojny światowej⁷⁸⁶.

Dokument uznawał japońską dominację w Mandżurii, stwarzał jednak równe szanse wszystkim państwom prowadzącym działalność gospodarczą w tym kraju⁷⁸⁷. Chiny zgodziły się nie dyskryminować żadnego kraju, który będzie starał się prowadzić tam swoje interesy. Podobnie jak traktat czterech mocarstw, traktat dziewięciu mocarstw wzywał do przeprowadzenia konsultacji między sygnatariuszami w przypadku agresji na Chiny. Oprócz wielostronnych traktatów uczestnicy konferencji zawarli również wiele umów dwustronnych. 4 lutego 1922 roku, Japonia i Chiny sygnowały układ japońsko-chiński, znany jako traktat szantuński (ang. Shantung 'Shandong' Treaty), na mocy którego Chinom została przywrócona kontrola nad prowincją Szantung (Jiaozhou, jap. 膠州湾, Kōshūwan) wraz z należącą do niej linią kolejową⁷⁸⁸. Japonia przejęła te tereny od Niemiec w czasie I wojny światowej i utrzymywała nad nimi kontrolę w ciągu następnych lat⁷⁸⁹. Podpisanie traktatu szantuńskiego i traktatu dziewięciu mocarstw miało uspokoić Chiny, dzięki temu, że oddalało od nich zagrożenie ekspansjonizmem japońskim. Dodatkowo Japonia zgodziła się wycofać żołnierzy stacjonujących w Szantungu i na Syberii, a także zrzekła się wszystkich praw do tych ziem, nie rezygnując jednak z czerpania korzyści czysto

⁷⁸⁵ T. A. Sargent, *America, Britain and the Nine Power Treaty: A Study of Inter-war Diplomacy and Great Power Relationships*, Tufts University, Medford 1969. Zob. także: H. Jones, *Crucible of Power: A History of American Foreign Relations from 1897*, Rowman & Littlefield, Maryland 2008.

⁷⁸⁶ K. Morinosuke, *The Diplomacy of Japan...*, dz. cyt., s. 553; H. Jones, *Crucible of Power: A History of American Foreign Relations from 1897*, dz. cyt., s. 129.

⁷⁸⁷ United States. Dept. of State, *The China White Paper, August 1949*, t. 1–2, Stanford University Press, California 1967, s. 10.

⁷⁸⁸ Tzw. *Shantung Problem*, czyli problem prowincji Szantung (chiń. upr. 山东问题). T. F. Millard, *The Shantung case at the conference*, Ripol Klassik, Moskwa 1921, s. 35.

⁷⁸⁹ Francja i Wielka Brytania oddały swoje dzierżawy Weihaiwei i Guanzhouwan.

ekonomicznych. Oprócz tego USA i Japonia oficjalnie zaakceptowały równy dostęp do telewizji i radia na japońskiej wyspie Yap (ang. Yap State)⁷⁹⁰.

Traktaty podpisane podczas konferencji w Waszyngtonie posłużyły do utrzymania *status quo* na Pacyfiku. Wersalsko-waszyngtońskie ustalenia zmieniły układ sił w świecie. W ich wyniku Japonia dołączyła do grona światowych mocarstw, Stany Zjednoczone zrównały się pod względem siły floty z Wielką Brytanią, a Francja i Włochy zostały zdegradowane do roli państw trzeciorzędnych. Najwięcej zyskały USA, które wzmocniły swoją pozycję na Oceanie Spokojnym i mogły kontynuować politykę otwartych drzwi wobec Chin i ochrony Filipin, podczas gdy zakres japońskiej ekspansji został znacznie ograniczony. Tymczasem japońscy militaryści jednogłośnie przyznali, że wskutek zawarcia traktatu pozycja Japonii na arenie międzynarodowej znacznie spadła. Gdyby udało się zrealizować założenia Planu 8-8-8 na początku lat 30., Japonia byłaby w posiadaniu około 40 pancerników i krążowników liniowych mających nie więcej niż 15 lat.

Przyjętych ustaleń ściśle przestrzegano aż do połowy 1930 roku, kiedy to Japończycy zaczęli domagać się traktowania na równi z Wielką Brytanią i Stanami Zjednoczonymi. Gdy jej postulat nie został przyjęty, w 1936 roku odrzuciła niezadowolające jej postanowienia konferencji waszyngtońskiej. Zawiedzione nastroje w kraju, spowodowane koniecznością pójścia na liczne ustępstwa, wzmogły się szczególnie w 1921 roku, po objęciu regencji przez Hirohito (jap. 裕仁, 1901–1989)⁷⁹¹, gdy cesarz Taishō wycofał się z życia publicznego z powodu choroby umysłowej. Wtedy też zaczęły narastać w Japonii tendencje militarystyczno-nacjonalistyczne, które doprowadziły do działań, mających na celu podbój Azji (gwałtowny rozwój przemysłu japońskiego umożliwił intensywną rozbudowę armii, a zwłaszcza floty wojennej).

Postawienie Japonii przed koniecznością ograniczenia tonażu statków odebrano w Japonii jako wyraz lekceważenia przez Zachód. Kraj ten został zmuszony do zakończenia interwencji na Syberii oraz definitywnego wycofania swoich wojsk z tych

⁷⁹⁰ Wyspa Yap – stanowi jeden z czterech stanów, na które składają się Sfederowane Stany Mikronezji. Od zachodu graniczy z państwem Palau, od strony północnej z amerykańskim Guam, natomiast od wschodu ze stanem Chuuk. <http://www.yapstategov.org/> (dostęp: 19.06.2016). A. Carthy, R. A. Smith, *Sir Gerald Fitzmaurice and the World Crisis: A Legal Adviser in the Foreign Office, 1932–1945*, t. 1, Martinus Nijhoff Publishers, Boston 2000, s. 111–126.

⁷⁹¹ Hirohito – 124. cesarz Japonii, panował w latach 1926–1989. Pośmiertnie został nazwany cesarzem Shōwa. H. P. Bix, *Hirohito And The Making Of Modern Japan*, Harper Collins, New York 2009. Zob. również S. Large, *Emperor Hirohito and Showa Japan: A Political Biography*, Routledge, New York–London 2013; E. P. Hoyt, *Hirohito: The Emperor and the Man*, Praeger, Santa Barbara, California 1992; P. Wetzler, *Hirohito and War: Imperial Tradition and Military Decision Making in Prewar Japan*, University of Hawaii Press, Honolulu 1998.

terenów.

Postanowienia waszyngtońskie i miękką politykę ministra Shidehary Kijurō (jap. 幣原喜重郎, 1872–1951)⁷⁹² krytykowali szczególnie wojskowi, którzy nie mogli się pogodzić z cięciami środków na cele militarne oraz ograniczeniem wpływów Japonii w Chinach⁷⁹³. Co prawda cięcia te wpływały korzystnie na kondycję kraju bardzo osłabionego pod względem gospodarczym, ale z powodu ograniczenia nakładów na wojsko sztab generalny musiał znaleźć pracę dla kadry oficerskiej⁷⁹⁴. Stanowiło to bezpośrednią przyczynę zaostrzenia się konfliktu między zwolennikami rozwiązań pokojowych a rzecznikami polityki agresywnej. Za polityką pokoju opowiadali się politycy Kenseikai (jap. 憲政会)⁷⁹⁵, dokonywania podbojów chcieli natomiast członkowie partii Seiyūkai. Shidehara, związany z Kenseikai, kontynuował politykę współpracy przez pięć lat. Uznawał priorytety Ligi Narodów oraz Wielkiej Brytanii i Stanów Zjednoczonych. Był również wielkim zwolennikiem idei zjednoczenia Chin i nieingerowania w ich politykę wewnętrzną.

Warto w tym miejscu wspomnieć o roli tzw. The Black Chamber, czyli Biura Kodującego, organizacji utworzonej przy Departamencie Stanu USA na potrzeby I wojny światowej. Działała ona później jako jednostka Agencji Bezpieczeństwa Narodowego. Na jej czele stał Herbert Yardley (1889–1958)⁷⁹⁶, który w czasie I wojny światowej kierował pracami sekcji kryptograficznej MI-8 (ang. Military Intelligence, Wywiad Wojskowy) w armii amerykańskiej. Oficjalnie MI-8 zostało rozwiązane, lecz w rzeczywistości działało nadal, współfinansowane przez armię Stanów Zjednoczonych i departament stanu. Biuro Szyfrów zajmowało się przerywaniem komunikacji (głównie dyplomatycznej), przechwytywaniem i dekodowaniem tajnych telegramów przychodzących do konsulatów państw na terenie USA, a w czasie rozmów podczas konferencji waszyngtońskiej rozszyfrowało japoński kod dostarczany delegatom Japonii z departamentu stanu w Tokio. Treści tajnych depech, informacji i notatek trafiały

⁷⁹² Shidehara Kijurō – japoński polityk i dyplomata, minister spraw zagranicznych (1924–1927 i 1929–1931). D. J. Lu, *Agony of Choice: Matsuoka Yōsuke and the Rise and Fall of the Japanese Empire, 1880–1946*, Lexington Books, Maryland 2002, s. 68.

⁷⁹³ K. Schlichtmann, *Japan in the World: Shidehara Kijuro, Pacifism, and the Abolition of War*, Lexington Books 2009, Maryland s. 1–9.

⁷⁹⁴ Zwolnionych z armii ludzi rozesłano jako instruktorów wojskowych do szkół w Japonii.

⁷⁹⁵ Partia Kenseikai – przekształcona w 1927 roku w Konstytucyjną Partię Rządów Demokratycznych, Rikken Minseitō (jap. 立憲民政党, Minseitō). J. Hunter, *Concise Dictionary of Modern Japanese History*, University of California Press, California 1984, s. 131.

⁷⁹⁶ Herbert O. Yardley – amerykański kryptolog. H. O. Yardley, *Red Sun of Nippon*, Longmans, Green and Co, London 1934.

bezpośrednio na biurko sekretarza stanu, Charlesa Evansa Hughesa (1862–1948)⁷⁹⁷, dzięki czemu Amerykanie wiedzieli, na jakie ustępstwa gotowa była w rokowaniach strona japońska⁷⁹⁸.

Praca Herberta Yardleya i wywiadu wojskowego okazały się być szczególnie przydatne dla rządu Stanów Zjednoczonych po 1931 roku, gdy działania armii japońskiej w Azji coraz częściej naruszały strefę wpływów Waszyngtonu, zagrażając posiadłościom amerykańskim na Pacyfiku. Japoński atak na bazę USA w Pearl Harbor jeszcze bardziej ugruntował pozycję Biura Szyfrów i rolę kryptografii w działaniach wojennych.

⁷⁹⁷ Charles Evans Hughes – amerykański prawnik i polityk. Zob. R. F. Wesser, *Charles Evans Hughes: Politics and Reform in New York...*, dz. cyt., s. 27.

⁷⁹⁸ Zob. N. West, *Historical Dictionary of Signals Intelligence*, Scarecrow Press, Maryland 2012; J. Gannon, *Stealing Secrets, Telling Lies: How Spies and Codebreakers Helped Shape the Twentieth Century*, Potomac Books, Inc., Nebraska 2001; Ch. M. Bell, J. H. Maurer, *At the Crossroads Between Peace and War: The London Naval Conference of 1930*, Naval Institute Press, Maryland 2014. Zob. także: Historia kryptologii w USA [w.]: <https://www.nsa.gov/about/faqs/rich-heritage-cryptology-faqs.shtml#crypt1> (dostęp: 4 sierpnia 2015).

4.4 Akces Japonii do Ligi Narodów na rzecz pokoju, czy jako pretekst dla realizacji celów imperialistycznych?

Żywa rzecz się narodziła.

*Musimy teraz uważać, aby ubranie,
które jej narzucimy, nie krępowało jej*⁷⁹⁹.

Woodrow Wilson

(28. prezydent Stanów Zjednoczonych)

Ligę Narodów (ang. League of Nations; fr. Société des Nations; jap. 国際連盟) powołano do życia po zakończeniu I wojny światowej, z inicjatywy prezydenta Stanów Zjednoczonych, Woodrowa Wilsona. Projekt utworzenia pierwszej w dziejach powszechnej organizacji międzynarodowej, stawiającej sobie za cel zapewnienie pokoju i bezpieczeństwa na świecie, dzięki stałej i zgodnej współpracy państw i narodów, przywódca USA przedstawił po raz pierwszy 8 stycznia 1918 roku. Tego dnia amerykańscy kongresmeni wysłuchali 14-punktowego orędzia głowy państwa, w którym Woodrow Wilson dowodził, jak bardzo potrzebna była światu taka pacyfistyczna organizacja, i w jaki sposób mogłaby ona realizować swoją misję.

Pakt Ligi Narodów (jej prawny fundament) stanowił integralną część zarówno traktatu wersalskiego, jak i wszystkich innych traktatów pokojowych, dotyczących I wojny światowej⁸⁰⁰. Jego postanowienia weszły w życie 10 stycznia roku 1920 [patrz: załącznik 25]. Siedzibą nowej organizacji stała się Genewa. Pierwotnymi członkami Ligi Narodów były 32 państwa (w tym Polska, w charakterze członka niestałego) i 5

⁷⁹⁹ R. S. Baker, W. E. Dodd, red., *The Public Papers of Woodrow Wilson*, t. I, Harper and Brothers, New York 1925, s. 426.

⁸⁰⁰ Traktat wersalski był to układ pokojowy, który położył kres I wojnie światowej. Zawarto go 28 czerwca 1919 roku, podczas trwającej od 18 stycznia 1919 do 21 stycznia 1920 konferencji pokojowej w Paryżu. Dokument ten, pod którym podpisały się Niemcy, państwa Ententy, państwa sprzymierzone i stowarzyszone, zaczął obowiązywać 10 stycznia 1920 roku (tego dnia go ratyfikowano). Ustalił on przebieg wielu granic międzypaństwowych w Europie. Wprowadził jednocześnie nowy ład polityczny na świecie. W paryskiej konferencji uczestniczyli reprezentanci 27 zwycięskich państw. Nie mogły wziąć w niej udziału państwa, które wojnę przegrały (Niemcy, Austro-Węgry, Turcja, Bułgaria). Zaproszenia na wersalską konferencję nie uzyskała także sowiecka Rosja. Państwa Ententy nie uznawały bowiem rządu bolszewików, który w marcu 1918 roku podpisał w imieniu Rosji separatystyczny pokój z Niemcami (tzw. traktat brzeski), co było złamaniem porozumień sojuszniczych w ramach Trójporozumienia. Udziału w konferencji pokojowej odmówiono przedstawicielom „Białych”; K. Morinosuke, *The Diplomacy of Japan...*, dz. cyt., s. 351; Por. też: L. C. Slavicek, *The Treaty of Versailles*, Infobase Publishing, Chelsea House Publishers, New York 2010; C. Brezina, *The Treaty of Versailles, 1919: A Primary Source Examination of the Treaty that Ended World War I*, The Rosen Publishing Group, New York 2005; N. Shepley, *Britain, France and Germany and the Treaty of Versailles: The Failure of Long Term Peace*, Andrews UK Limited, Luton, UK 2011.

dominiów⁸⁰¹ oraz 13 państw zaproszonych do członkostwa⁸⁰². Do 1925 roku Liga Narodów zasiła 10 kolejnych państw, więc liczyła ona już ogółem 55 członków. Co warte podkreślenia, same Stany Zjednoczone, wołą Kongresu, nigdy nie ratyfikowały paktu Ligi Narodów, ani nie zostały jej członkiem. Amerykanie utrzymali jednakże przydzielonego im delegata, występującego w roli ich obserwatora⁸⁰³.

Racją istnienia Ligi Narodów były, jak już wspomniano, starania o zachowanie pokoju na świecie, dzięki polubownemu wygaszaniu sporów, wybuchających między państwami. Założenia programowe organizacji znalazły swój zapis w 26 artykułach statutu Ligi, który zobowiązywał kraje zrzeszone do nieuciekania się do wojny, utrzymywania jawnych stosunków międzynarodowych, przestrzegania zasad sprawiedliwości i poszanowania wszelkich zobowiązań, wynikających z traktatów pokojowych. Przy podejmowaniu decyzji o fundamentalnym znaczeniu, obowiązywała w Lidze Narodów zasada jednomyślności. Wyjątek stanowiły sprawy proceduralne, a także kwestie takie, jak na przykład zgoda na przyjęcie nowego kraju członkowskiego. Ścisły podział kompetencji między Zgromadzeniem i Radą nie istniał⁸⁰⁴. Mogło to negatywnie odbijać się na skuteczności działań Ligi Narodów.

Odpowiedzialność za realizację tych celów spoczywała na trzech najważniejszych organach, współtworzących strukturę Ligi Narodów. Tymi ciałami były: Zgromadzenie, Rada i Sekretariat. Zgromadzenie Ligi Narodów decydowało w tak ważkich dla organizacji kwestiach, jak wybór nowych członków, przyjmowanie uchwał, rezolucji i zaleceń, uchwalanie budżetu Ligi, dokonywanie zmian w Pakcie Ligi czy rewizja obowiązujących traktatów. Każde z państw członkowskich wyznaczało trzech swoich delegatów, którzy stanowili ich reprezentację i dysponowali prawem głosu, podczas odbywającej się raz w roku sesji zwyczajnej Zgromadzenia. Delegaci byli ponadto zaangażowani w pracę w komisjach, wyłanianych ze składu Zgromadzenia po otwarciu obrad.

Organem o szerokich prerogatywach była Rada Ligi Narodów, składająca się z członków stałych (Mocarstwa Sprzymierzone i Stowarzyszone) – którymi wedle

⁸⁰¹ Termin dominium odnosi się do posiadłości imperium brytyjskiego. Miały one autonomię w postaci własnego parlamentu i rządu, będąc poddany korony brytyjskiej. Były to terytoria zamieszkiwane przez ludność białą, która pochodziła z metropolii. Por.: P. Ostaszewski, *Międzynarodowe stosunki polityczne, Zarys wykładów*, Książka i Wiedza, Poznań 2008, s. 137.

⁸⁰² Polska była członkiem Ligi od 1920 roku.

⁸⁰³ A. van Ginneken, *Historical Dictionary of the League of Nations*, Scarecrow Press, Oxford 2006, s. 76.

⁸⁰⁴ Ch. H. Ellis, *The Origin, Structure & Working of the League of Nations*, The Lawbook Exchange Ltd., New Jersey 2003, s. 23-70. Zob. także: Frederick Pollock, *The League of Nations*, The Lawbook Exchange Ltd., New Jersey 1920.

pierwotnych ustaleń miały być Stany Zjednoczone, Francja, Wielka Brytania, Japonia i Włochy – oraz z członków niestałych. Członkowie Rady przygotowywali projekty rozbrojenia, przeprowadzali kontrolę mandatów, mogli zarządzić interwencję Ligi na obszarze któregoś z państw, w przypadku gdy zagrożony byłby byt zamieszkujących ten kraj mniejszości narodowych. Rada rozstrzygała poza tym, za zgodą Zgromadzenia, o wyborze Sekretarza Generalnego Ligi Narodów oraz członków komisji, sprawującej zarząd nad Zagłębiem Saary. Jej członkowie mianowali także Wysokiego Komisarza Wolnego Miasta Gdańska oraz zatwierdzali nominacje kandydatów na członków Sekretariatu Ligi, których powoływał Sekretarz Generalny.

Do kompetencji Sekretariatu Ligi Narodów należało natomiast koordynowanie bieżącej działalności Ligi. Zajmował się on głównie kwestiami technicznymi – przygotowywaniem tekstów uchwał i rezolucji czy też organizowaniem konferencji.

Pod auspicjami Ligi Narodów działał pierwszy w historii świata sąd międzynarodowy (Stały Trybunał Sprawiedliwości Międzynarodowej), orzekający w sporach między państwami. Co więcej, z organizacją tą stowarzyszona była istniejąca po dziś dzień Międzynarodowa Organizacja Pracy, stojąca na straży praw pracowników⁸⁰⁵. Liga współpracowała regularnie również z wieloma instytucjami doradczymi.

Twórcy Ligi Narodów idealistycznie wierzyli, że organizacja ta będzie skutecznym i trwałym mechanizmem pokojowego regulowania stosunków międzynarodowych. O ile instytucje stowarzyszone z Ligą, takie jak Światowa Organizacja Zdrowia czy wspomniana Międzynarodowa Organizacja Pracy, mogły pochwalić się niezaprzeczalnymi sukcesami, to sama Liga Narodów, z powodu obowiązujących w niej niewłaściwych procedur, nieprawidłowej organizacji oraz na skutek utrudniających jej pracę międzymocarstwowych waśni, nie spełniła pokładanych w niej nadziei, okazując się organizmem politycznym zbyt biernym, słabym i po prostu nieudolnym. Niewątpliwą słabością Ligi Narodów był brak sił wojskowych, które mogłyby stać się podporą sprawnie funkcjonującego systemu bezpieczeństwa międzynarodowego. Powodem niskiej skuteczności działań Ligi na rzecz pokoju i bezpieczeństwa, była ponadto dwuznaczność niektórych ważnych stwierdzeń, która uniemożliwiała na przykład zastosowanie przewidzianych w nim sankcji gospodarczych. Co warte podkreślenia, Liga Narodów obligowała wprawdzie państwa członkowskie do

⁸⁰⁵ T. W. Burkman, *Japan and the League of Nations: Empire and World Order, 1914–1938*, University of Hawaii Press, Honolulu 2006, s. 250.

stosowania pokojowych środków rozwiązywania konfliktów międzynarodowych, jednak statut, będący prawną podstawą jej funkcjonowania, nie zakazywał uciekania się do agresji zbrojnej⁸⁰⁶. To wszystko sprawiło, że Liga nie mogła w żaden sposób zapobiec agresji Japonii na Chiny, nie powstrzymała Włoch od ataku na Etiopię, wreszcie – nie odwróciła hitlerowskich Niemiec od rozpętania II wojny światowej.

Na aktywności Ligi Narodów najwięcej zyskały w istocie Wielka Brytania i Francja, których przedstawiciele, mając dominującą pozycję w Radzie i Sekretariacie, lobbowali na rzecz swoich krajów, czego efektem był między innymi przydział Brytyjczykom i Francuzom, jako terytoriów mandatowych, dużej części niemieckich kolonii i dawnych posiadłości Imperium Osmańskiego (Turcji). Decyzją Ligi Narodów, pod zarząd Wielkiej Brytanii trafiły: Irak, Palestyna, Transjordania, Kamerun i, do wspólnego nadzoru z Francją, Togo, natomiast Francji przypadły w udziale Syria oraz Liban⁸⁰⁷.

Chociaż faktyczna działalność Ligi Narodów dobiegła końca w 1939 roku, formalnie ten polityczny byt istniał jeszcze do 18 kwietnia 1946 roku, kiedy to postanowieniem Zgromadzenia przesądzono o rozwiązaniu organizacji. Majątek po Lidze Narodów przejęła Organizacja Narodów Zjednoczonych (ONZ).

Przez pewien okres, znaczącym członkiem Ligi Narodów była Japonia⁸⁰⁸, jeden z głównych sygnatariuszy traktatu pokojowego w Wersalu. Japończycy przystali do związku krajów próbujących wspólnym wysiłkiem stworzyć pierwszy system światowego bezpieczeństwa, w nadziei na osiągnięcie konkretnych politycznych korzyści. Cesarstwo Japońskie oczekiwało od członków tej organizacji aprobaty dla jego kontroli między innymi nad półwyspem Szantung⁸⁰⁹, oraz domagało się włączenia do aktu założycielskiego Ligi specjalnej klauzuli, mówiącej o równości ras. O ile pierwszy z tych postulatów, kraje będące członkami Ligi Narodów zaaprobowaly bez

⁸⁰⁶ Artykuł 12 statutu Ligi Narodów: „Wszyscy członkowie Ligi zgadzają się, że gdyby między nimi powstał spór mogący spowodować zerwanie stosunków, skierują go już to na drogę postępowania rozjemczego lub sądowego, już to do rozpatrzenia Rady. Zgadzają się również, że w żadnym przypadku nie powinni uciekać się do wojny przed upływem trzech miesięcy od decyzji rozjemczej lub sądowej albo sprawozdania Rady. We wszystkich wypadkach przewidzianych niniejszym artykułem decyzja powinna być wydana w odpowiednim czasie, zaś sprawozdanie Rady powinno być sporządzone w ciągu 6 miesięcy od dnia przedłożenia jej sporu”.

⁸⁰⁷ D. P. Myers, *The Mandate System of the League of Nations* [w:] “Annals of the American Academy of Political and Social Science” 96, 1921, s. 74-77.

⁸⁰⁸ Japonia była – wraz z Wielką Brytanią, Francją oraz Włochami – członkiem Rady Ligi.

⁸⁰⁹ Wedle postanowień traktatu pokojowego, Japonia miała powstrzymać się od ingerencji w sprawy europejskie, zadowolając się dominującą pozycją w rejonie Pacyfiku. Przyznano jej, jako mandat klasy C (na 99 lat), prawo do półwyspu Szantung, leżącego w północno-wschodnich Chinach, Wysp Marshalla, rozrzuconych na zachodnim Pacyfiku (w Mikronezji), oraz Wysp Mariańskich i Karolińskich.

większego sprzeciwu, o tyle drugie z japońskich żądań nie zyskało już ich akceptacji, a to spowodowało, że Japonia zaczęła inaczej patrzeć na głoszone przez inne mocarstwa hasło równości, mające stać się gwarantem pokoju w powojennym świecie. Na skutek odrzucenia rzeczonych postulatów, Japonia zważyła w szczerą Ligę Narodów, co Liga Narodów głosiła na temat równości wszystkich narodów, a zatem i ras. Japońska władza chciała, ponadto, współdecydować o sprawach najwyższej wagi tak, aby w razie potrzeby móc sabotować te postanowienia, które byłyby niezgodne z interesami cesarstwa. Przyszłość miała pokazać, że Japonia dołączyła do Ligi Narodów, gdyż zależało jej na tym, aby uchodzić na arenie międzynarodowej za państwo praworządne i przewidywalne, które przestrzega międzynarodowych umów, dba o dobre stosunki z bliższymi i dalszymi sąsiadami, jednym słowem – ma pokojowe zamiary. Były to jednak tylko pozory, za którymi kryły się imperialistyczne zakusy, rosnącego w siłę dalekowschodniego gracza⁸¹⁰.

Członkostwo Japonii w Lidze Narodów nie trwało jednak długo. Do tego, że Japończycy wystąpili w końcu z Ligi, przyczyniło się wydarzenie z 18 września 1931 roku, nazwane później „incydentem mandżurskim”. W rzeczywistości była to japońska prowokacja nastawiona na aneksję Mandżurii. W wyniku działań zbrojnych, Japończycy zaanektowali należącą do Chin Mandżurię. W reakcji na ten podbój, chiński rząd zwrócił się do Ligi Narodów o pomoc w rozwiązaniu konfliktu. Liga odniosła się do japońskiej okupacji Mandżurii już 21 września 1931 roku, stwierdzając, że jest ona całkowicie bezpodstawna. Odpierając kategorycznie zarzut, jakoby dokonała bezprawnej agresji, Japonia argumentowała, że jej oddziały bezzwłocznie opuszczą Mandżurię, kiedy tylko przywrócone zostanie bezpieczeństwo japońskim obywatelom. Wbrew tej deklaracji, Japończycy nie wycofali swoich sił z samowolnie zagarniętego obszaru, wobec czego Rada Ligi postanowiła powołać międzynarodową komisję, mającą zbadać okoliczności zdarzenia z 18 września 1931 roku. Na jej czele stanął brytyjski polityk, lord Victor Lytton (1876–1947)⁸¹¹. W skład tego specjalnego zespołu weszli, poza nim, reprezentujący USA, generał Frank Ross McCoy (1874–1954), przedstawiciel Niemiec, Heinrich Albert Schnee (1871–1949)⁸¹², reprezentant Włoch,

⁸¹⁰T. W. Burkman, *Japan and the League of Nations...*, dz. cyt., s. 251.

⁸¹¹Właściwie: Victor Alexander George Robert Bulwer-Lytton. Por. też: Victor Alexander George Robert Bulwer - Lytton Lytton (2d Earl of), A.Swallow, *Bulwer-Lytton by the Earl of Lytton*, G.K. Morrison and Gibb LTD., London 1948, s. 9.

⁸¹²Heinrich Albert Schnee- niemiecki prawnik, polityk i pisarz. S. Tegel, *Ethnic Groups in Africa*, Mason Crest, Broomal 2014.

Luigi Aldrovandi-Marescotti (1876–1945)⁸¹³ oraz Henry Édouard Claudel (1871–1956), który w owym gronie reprezentował Francję. 29 lutego 1932 roku⁸¹⁴, komisja Lyttona dotarła do Tokio i zażądała od rządu Japonii złożenia wyjaśnień w sprawie „incydentu mandżurskiego”⁸¹⁵.

Tymczasem, pierwszego marca 1932 roku, Japonia proklamowała utworzenie marionetkowego państwa Mandżukuo i mianowała na jej prezydenta 28-letniego Aisina Gioro Puyi z mandżurskiej dynastii Qing (ostatni cesarz Chin)⁸¹⁶. 2 października 1932 roku, komisja badająca zatarg japońsko-chiński, opublikowała raport⁸¹⁷, z którego wynikało, że Mandżuria stanowi integralną część Chin, więc Mandżukuo nie może zostać uznane za suwerenne państwo. Komisja Lyttona zaleciła zachowanie spokoju i bezpieczeństwa członkom Ligi oraz zawarcie nowych umów między Japonią i Chinami. Potwierdzono jednakże specjalne interesy Japonii w Mandżurii. Japońsko-chiński zatarg o Mandżurię stał się na kilka miesięcy ponownie przedmiotem ożywionej dyskusji na forum Ligi Narodów, co pozwoliło zrzeszonym krajom wypracować oficjalne stanowisko Ligi wobec tej spornej kwestii, która mogła stać się zarzewiem otwartej wojny pomiędzy Chinami a Japonią. Na posiedzeniu Liga oświadczyła, że Japończycy powinni bez szemrania zaakceptować chińskie zwierzchnictwo nad tym terenem⁸¹⁸. Japonia twardo się temu, rzecz jasna, sprzeciwiła. Jej delegaci dali wyraz swojemu oburzeniu, demonstracyjnie opuszczając salę obrad. Na odpowiedź Cesarstwa Japonii nie trzeba było długo czekać. 25 marca rząd w Tokio wydał oświadczenie, w którym przekonywał, że Mandżukuo jest państwem, powstałym dzięki heroicznemu zbrojnému zrywowi ruchów niepodległościowych, toteż Japonia ma obowiązek chronić tę ziemię przed zalewem chińskiego komunizmu. Następnym krokiem strony japońskiej było opuszczenie Ligi Narodów. Stało się to 27 marca 1933 roku⁸¹⁹.

⁸¹³ Luigi Aldrovandi-Marescotti- włoski dyplomata i polityk. M. H. Murfett, *Fool-proof Relations: The Search for Anglo-American Naval Cooperation During the Chamberlain Years, 1937-1940*, NUS Press, Singapore 1984, s. 88. Zob. także:

B. R. Beede, *The War of 1898 and U.S. Interventions, 1898-1934: An Encyclopedia*, Routledge, London 2013, s. 282.

⁸¹⁵ V.N. Khanna, *International Relations, 4E*, Vikas Publishing House Pvt Ltd, Uttar Pradesh 2009, s. 209.

⁸¹⁶ Zob. też: A. Markland, *Ichiban Number One: Perspectives On Japan's Pursuit of Power 1867-1945*, Lulu Press, Inc, North Carolina 2015.

⁸¹⁷ 42 głosy były za, 1 głos (Syjam) się wstrzymał, a 122 delegatów było nieobecnych. F. S. Northedge, *The League of Nations: Its Life and Times, 1920-1946*, Holmes & Meier, Teaneck, New Jersey 1986, s. 193-198.

⁸¹⁸ T. W. Burkman, *Japan and the League of Nations: Empire and World Order, 1914–1938*, University of Hawa’i Press, Honolulu, s. 172.

⁸¹⁹ S. Yamamuro, *Manchuria Under Japanese Dominion*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia 2006, s. 149.

4.5 Amerykański Akt imigracyjny w sprawie japońskich imigrantów w USA powodem pogarszania się stosunków między mocarstwami

*Mimo że zbyt szybkie tempo imigracji
może powodować problemy społeczne,
na dłuższą metę wzmacnia ona potęgę USA⁸²⁰.*

Joseph Nye

(amerykański politolog)

Zawarcie przez Stany Zjednoczone i Cesarstwo Japonii Porozumienia dżentelmeńskiego⁸²¹ w 1907 roku, miało rozwiązać problem imigracji zarobkowej japońskiej ludności do Kalifornii.

Umowa ograniczała napływ taniej siły roboczej do USA, chroniła rynek wewnętrzny i miała zapobiegać nielegalnej imigracji z Azji. W praktyce nie działała jednak właściwie. Wielu amerykańskich farmerów i drobnych rolników na Zachodnim Wybrzeżu (tj. w Kalifornii, Oregonie czy stanie Washington) informowało władze o napływie na te tereny kolejnych azjatyckich robotników. Byli oni postrzegani jako poważna konkurencja, ponieważ żądania płacowe wysuwane przez imigrantów różniły się znacznie od tych, jakie przedstawiali pracodawcom rodzimi pracownicy. Japończycy i Chińczycy byli tańszą siłą roboczą, chociaż pracowali intensywniej i bardziej wydajnie od Amerykanów⁸²².

Uchwalane w drugiej dekadzie XX wieku prawa stanu Kalifornia, zakazywały zakupu ziemi cudzoziemcom. Ustawa z 1913 roku, zwana Alien Land Law⁸²³, przewidywała, że „osoby niebędące obywatelami USA i niekwalifikujące się do uzyskania obywatelstwa”, nie mogą posiadać w tym stanie gruntów rolnych. Warto

⁸²⁰ J. Nye, *Goliat na diecie*, „Foreign Affairs”, tłum. „Forum”, 20 grudnia 2010 [w:] www.geopolityka.org/analizy/andrzej-malkiewicz-os-brazylia-rosja-indie-chiny (dostęp: 18.09.2016).

⁸²¹ Porozumienie bądź umowa dżentelmeńska- typ umowy międzynarodowej, zawieranej w formie ustnej. Porozumienia dżentelmeńskie nie wywierają żadnych skutków prawnych, a zobowiązania w nich zawarte są jedynie honorowymi deklaracjami osób, które je zawarły. R. Bierzanek, J. Symonides, *Prawo międzynarodowe publiczne*, LexisNexis, Warszawa, 2008, s. 81.

⁸²² T. L. Amott, J. A. Matthei, *Race, Gender, and Work: A Multi-cultural Economic History of Women in the United States*, South End Press, New York 1996, s. 218-219.

⁸²³ Zob. C. McClain, *Asian Indians, Filipinos, Other Asian Communities, and the Law*, Taylor & Francis, New York and London 1994.

podkreślić, że prawo to nie kolidowało z podpisanym w 1911 roku traktatem amerykańsko-japońskim, który chronił prawo japońskich emigrantów jako właścicieli gruntów komercyjnych w USA, ponieważ ustawa kalifornijska mówiła o „gruntach rolnych”⁸²⁴.

Prezydent Wilson wysłał do Kalifornii Sekretarza Stanu, Williama J. Bryana (1860–1925)⁸²⁵, aby w rozmowie z gubernatorami i władzami stanowymi wywarł na nich presję. Niestety, pomimo mediacji, Alien Land Law weszła w życie, wywołując kryzys dyplomatyczny na linii Tokio-Waszyngton. Rząd federalny zapewniał stronę japońską o przyjaźni, tłumacząc, że ustawa z Kalifornii nie jest oficjalnym stanowiskiem USA wobec mniejszości japońskiej. Japończycy próbowali ominąć prawo, tworząc korporacje, skupiające ziemię w imieniu japońskich imigrantów, inni natomiast nabywali grunty za pomocą amerykańskich pośredników. Wielu kupowało ziemię na rachunek własnych dzieci, urodzonych już w Stanach Zjednoczonych i mających obywatelstwo tego kraju⁸²⁶.

Zapisy ustawy z 1913 roku zostały powtórzone w The California Alien Land Law of 1920 i The California Alien Land Law of 1923⁸²⁷, mimo, iż wyraźnie dyskryminowały ludność azjatycką na terytorium Kalifornii. Poprawka z 1920 roku zakazywała cudzoziemcom krótkoterminowych umów dzierżawy gruntów. Zabraniała osobom nieposiadającym obywatelstwa amerykańskiego, ale ubiegającym się o nie, zakładania spółek, które miałyby prawo nabywać grunty rolne. Poprawka z 1923 roku ograniczyła praktyki zakupu gruntów przez rodziców (obcokrajowców) i zarządzania nimi w imieniu dzieci⁸²⁸. Ponadto, za przykładem Kalifornii poszły stany Oregon

⁸²⁴ The California Alien Land Law of 1913, znana inaczej jako The Webb-Haney Act [w:] <http://www.intimeandplace.org/Japanese%20Internment/reading/constitution/alienlandlaw.html> (dostęp: 6.08.2015). Treaty of Commerce and Navigation between the United States and Japan February 21, 1911 [w:] <http://archive.atlantic-archve.org/745/> (dostęp: 6.08.2015).

⁸²⁵ William Jennings Bryan - polityk, orator, kandydat na prezydenta w wyborach z 1896, 1900 i 1908 roku, z ramienia partii Demokratycznej. W. J. Bryan, M. B. Bryan, *Memoirs of William Jennings Bryan 1925*, Kessinger Publishing, Montana 2003.

⁸²⁶ J. A. Gothberg, *The Japanese in California and the 1920. Fight for Land Rights*, Leland Stanford Junior University, Stanford 1950.

⁸²⁷ The California Alien Land Law of 1920: M. Suzuki, *Important or Impotent? Taking Another Look at the 1920 California Alien Land Law* [w:] “The Journal of Economic History”, Vol. 64, No. 1, 2004, s. 125-143. The California Alien Land Law of 1923: K. Aoki, *No Right to Own? The Early Twentieth-Century “Alien Land Laws” as a Prelude to Internment* [w:] “Boston College Third World Law Journal”, vol. 19, nr 1, 1998, s. 37-72.

⁸²⁸ W. K. Tam Cho, B. J. Gaines, *On California’s 1920 Alien Land Law: The Psychology and Economics of Racial Discrimination* [w:] “State Politics and Policy Quarterly”, Vol. 4, Nr 3, 2004, s. 271-293; E. E. Ferguson, *The California Alien Land Law and the Fourteenth Amendment* [w:] “California Law Review”, vol. 35, nr 1, 1947.

i Waszyngton, które także uchwałyły podobne ustawy. Nic nie zmieniły protesty ambasadora Japonii w Waszyngtonie⁸²⁹.

Władze stanowe i federalne uznały, że prawa Japończyków w USA powinny zostać ograniczone, podobnie, jak to miało miejsce w przypadku Chińczyków (w 1917 roku w Kongresie uchwalono ustawę Akt Imigracyjny; ang. Immigration Act of 1917, znaną też jako The Asiatic Barred Zone Act)⁸³⁰. Była ona kolejnym etapem pogarszania się stosunków między Japonią a Stanami Zjednoczonymi. Prezydent Wilson ustawę zawetował, lecz Kongresowi udało się ominąć weto i weszła ona w życie. Kongres zaktualizował i ujednolicił zapisy z poprzednich ustaw imigranckich, z lat 1903 i 1907⁸³¹. Zwiększono podatek pogłówny, rozszerzono kategorię „osób niepożądanych”, zakazano imigrantom z Azji Południowej przyjazdu do USA, dodano też wymóg alfabetyzacji oraz nowe przepisy wykonawcze. Imigranci z Chin już wcześniej zostali objęci zakazem wjazdu, teraz to spotkało również Japończyków.

Dodatkowo Kongres wyznaczył azjatycką linię zakazu, która obejmowała Indie, Afganistan, Iran, Arabię Saudyjską, części Imperium Osmańskiego i Rosji, Azję Południowo-Wschodnią oraz wyspy Pacyfiku. Uzyskanie zgody na wjazd do USA z tych terytoriów było prawie niemożliwe. Nowe przepisy wykonawcze określały przewidziane kary dla każdej osoby czy korporacji, pomagającej w imigracji osób niepożądanych, a także „zawierającej umowy na zakup ziemi amerykańskiej w imieniu osoby niepożądanej”⁸³². Na efekty ustawy nie trzeba było długo czekać. W 1918 roku rodzina Harada pozwała władze stanu Kalifornia (*California v. Harada*, 1918)⁸³³. Prokurator generalny Kalifornii, Ulysses S. Webb (1864–1947)⁸³⁴ przyznał, że tak skonstruowane prawo, musiało wywołać niezadowolenie, ponieważ naruszało konstytucyjne swobody obywateli do nabywania ziemi. Czternasta Poprawka z 1868

⁸²⁹ Zob. B. Niiya, *Japanese American History: An A-to-Z Reference from 1868 to the Present*, VNR AG, Bonn 1993, s. 44.

⁸³⁰ Asiatic Barred Zone Act of 1917 [w:] http://www.pbs.org/rootsinthesand/a_exclusion.html (dostęp: 6.08.2015).

⁸³¹ Immigration Act of 1903 [w:] <http://www-rohan.sdsu.edu/dept/polsciwb/brianl/docs/1903ImmigrationAct.pdf> (dostęp: 6.08.2015); Immigration Act of 1907 [w:] <http://www.historycentral.com/documents/immigrationact.html> (dostęp: 17.08.2015).

⁸³² Sixty Four Congress, Sess. II, Chs. 27-29, 1917 [w:] <http://library.uwb.edu/static/USimmigration/39%20stat%20874.pdf> (dostęp: 24.08.2015).

⁸³³ *California v. Harada*, 1918 [w:] http://www.nps.gov/parkhistory/online_books/5views/5views4h34.htm (dostęp: 6.08.2015).

⁸³⁴ Ulysses S. Webb- amerykański polityk i prawnik. P. Pascoe, *What Comes Naturally: Miscegenation Law and the Making of Race in America*, Oxford University Press, Oxford 2009, s. 157.

roku przyznawała obywatelstwo i prawa z tym związane każdej osobie urodzonej w Stanach Zjednoczonych, w tym także Japończykom⁸³⁵.

Między 1919 a 1923 rokiem wiele legislatur stanowych w całej zachodniej części Stanów Zjednoczonych znalazło się pod presją antyimigranckich grup, związków zawodowych i polityków, głoszących hasła zagrożenia ze strony japońskich imigrantów, konkurencji gospodarczej i rzekomej niezdolności Japończyków do pełnej asymilacji ze społeczeństwem amerykańskim. Kalifornijski Sąd Najwyższy, w sprawie *Stan v. Tetsubumi Yano*, (188 Cal. 645, [1922]), bronił prawa dziecka nisei (jap. 二世)⁸³⁶ do posiadania gruntów rolnych i prawa rodziców-obcokrajowców do kurateli nad dzieckiem w kraju⁸³⁷. Sąd Najwyższy stanu Waszyngton, w sprawie *Washington v. Hirabayashi* (133 Wash. 462, [1925]), stwierdził, że przeniesienie aktu własności na korporację, która skupiła grunty rolne w imieniu dziecka nisei jest nielegalne, a ziemia musi powrócić do państwa⁸³⁸.

W 1921 roku uchwalona została nadzwyczajna Ustawa o imigracji (ang. *The Emergency Immigration Act* znana jako *the Johnson Quota Act*)⁸³⁹. Ograniczała ona imigrację do Stanów Zjednoczonych, na podstawie wyników spisu ludności. Ustawa o kontyngencie wyznaczała liczbę imigrantów z danego kraju tylko na 3%, jeśli ich suma w danym roku przekroczyła stan, określony w amerykańskim spisie głównym z 1910 roku. W ten sposób Stany Zjednoczone zahamowały znacznie napływ mieszkańców z Europy Środkowej i Wschodniej oraz obszarów Azji, ponieważ właśnie z tych regionów do Ameryki przybywało najwięcej osób. Liczba przybyszy spadła z 805 228 w 1920 roku do 309 556 w latach 1921–1922⁸⁴⁰. Zastosowanie formuły udzielania zgody na osiedlenie się w Stanach Zjednoczonych, opartej na spisie ludności, przetrwało aż do 1965 roku, kiedy to przegłosowano Ustawę o imigracji

⁸³⁵ A. L. Schneider, *Deserving and Entitled: Social Constructions and Public Policy*, SUNY Press, New York 2012, s. 91.

⁸³⁶ Drugie pokolenie (jap. nisei) - osoba pochodzenia japońskiego, urodzona na terenie Ameryki Północnej. Rodzice zwani są issei (jap. 一世), czyli „pierwsze pokolenie”.

⁸³⁷ *Estate of Tetsubumi Yano*, 188 Cal. 645 (Cal. 1922) [w:] <https://casetext.com/case/estate-of-tetsubumi-yano> (dostęp: 6.08.2015).

⁸³⁸ Ch. G. Vernier; F. A. Weller, *American Family Laws, Volume V: A Comparative Study of the Family Law of the Forty-eight American States, Alaska, the District of Columbia, and Hawaii (to Jan. 1, 1937)*, Stanford University Press, California 1931-1938. *State v. Hirabayashi*, 133 Wash. 462, 233 Pac. 948 (1925). [w:] <http://courts.mrsc.org/mc/courts/zwashreports/133WashReport/133WashReport0462.htm> (dostęp: 6.08.2015).

⁸³⁹ *Emergency Quota Law 1921*

[w:] http://library.uwb.edu/guides/usimmigration/1921_emergency_quota_law.html (dostęp: 6.08.2015).

⁸⁴⁰ US Census of 1920 [w:] https://www.census.gov/history/www/through_the_decades/overview/1920.html (dostęp: 6.08.2015).

i obywatelstwie (zgoda na osiedlenie się w USA tylko dla rezydentów, pod warunkiem posiadania rodziny w Ameryce)⁸⁴¹.

W związku z zaistniałą sytuacją, władze amerykańskie zdecydowały, że pogarszająca się relacja między Waszyngtonem a Tokio, spowodowana działaniami Japonii w Azji Wschodniej, zagraża bezpieczeństwu zagranicznemu i wewnętrznemu Stanów Zjednoczonych.

W 1924 roku Kongres uchwalił Akt Imigracyjny (ang. The Immigration Act), znany szerzej jako Ustawa Johnsona-Reeda (ang. Johnson–Reed Act)⁸⁴² [patrz: załącznik 27], który nawiązywał do ustawy o wykluczeniu mniejszości chińskiej na terytorium USA. Akt Imigracyjny podnosił kwotę podatku, płaconego po przyjeździe przez nowych imigrantów urzędnikowi imigracyjnemu, oraz utrzymał test na umiejętność czytania i pisanie. Ustawa imigracyjna zmniejszyła kontyngent rocznego przybycia z 3% do 2%⁸⁴³, ograniczając znacznie napływ osób z Europy Wschodniej, faworyzując przy tym imigrantów z Wysp Brytyjskich, Zachodniej Europy i Skandynawii. William Paul Dillingham (1843–1923)⁸⁴⁴, republikański senator z Vermont oraz ekspert w zakresie imigracji, zaproponował utworzenie puli wiz dostępnych każdego roku, którą określono na 150 tysięcy. Tylko taka liczba imigrantów mogła zostać przyjęta przez Stany Zjednoczone, natomiast pozostali chętni mieli zostać odesłani do kraju pochodzenia. Wprowadzono kategorie: żona/dzieci, pracownicy naukowcy, studenci. Celem ustawy było zachowanie ideałów amerykańskiej jednorodności.

Ustawa całkowicie wykluczała Arabów oraz Japończyków. W ten sposób, imigranci z Japonii zostali potraktowani identycznie jak Chińczycy, ponieważ im również odmówiono wiz imigracyjnych, na podstawie ustawy o japońskim wykluczeniu. Wielu obywateli Japonii uznało nowe prawo imigracyjne z USA jako naruszenie Umowy dżentelmeńskiej. Rząd w Tokio zaprotestował, jednak Amerykanie nie zamierzali zmienić prawa. Spowodowało to wzrost napięcia między oboma narodami. Kongres USA uznał, że utrzymanie odpowiedniego składu rasowego kraju jest ważniejsze, niż promowanie dobrych stosunków z Japonią. Tymczasem Japończycy

⁸⁴¹ *Immigration and Nationality Act* znana jako *The Hart-Celler Act 1965*.

[w:] http://library.uwb.edu/guides/usimmigration/1965_immigration_and_nationality_act.html (dostęp: 6.08.2015).

⁸⁴² *Immigration Act May 26, 1924* [w:]

http://library.uwb.edu/guides/usimmigration/1924_immigration_act.html (dostęp: 6.08.2015).

⁸⁴³ Oparto się na spisie z 1890 roku. G. B. Tindall, D. E. Shi, *Historia Stanów...*, dz. cyt., s. 974.

⁸⁴⁴ William Paul Dillingham- amerykański polityk z Partii Republikańskiej. W. P. Dillingham, *Reports of the Immigration Commission - Scholar's Choice Edition*, BiblioLife, London 2015.

byli niezwykle oburzeni zastosowaniem wobec nich tak rygorystycznej i poniżającej ustawy. Zrodziło to silne nastroje antyamerykańskie (była to jedna z przyczyn napaści na Pearl Harbor). W związku z tym, Japończycy stopniowo zaczęli szukać innych celów osiedlania się (tym celem stała się m.in. Mandżuria). Doszli bowiem do wniosku, że przyszłość ich kraju ściślej wiąże się z kontynentem azjatyckim, niż z zachodnimi mocarstwami. Amerykanie, którzy w 1854 roku wymusili na Japończykach wyjście ze skorupy i otwarcie się na świat, tym razem nakazywali im powrót do tej skorupy. Wejście w życie przepisów Aktu Imigracyjnego okazało się bolesne dla Japończyków, ale jednocześnie przyczyniło się do zwrócenia uwagi w stronę Wschodu, który – być może – nie był tak otwarty, ale z pewnością łatwiejszy do zdobycia. Japonia porzuciła nadzieję na pomoc i wsparcie z Zachodu. Efektem tego było zwrócenie się w kierunku polityki imperializmu i dyktatury na kontynencie azjatyckim.

Podsumowanie

Zwycięstwo w wojnie japońsko-rosyjskiej, aneksja Wysp Riukiu oraz Korei unaocznily światu, że Japonia jest krajem niezwykle silnym militarnie, który zajął zaszczytne miejsce w gronie imperiów. Wkrótce też pokazała, że jest w stanie wkroczyć na drogę rywalizacji z innymi mocarstwami o wpływy w Chinach. W związku z narastającymi napięciami między Japonią a Stanami Zjednoczonymi, drugiego listopada 1917 roku, strony sygnowały porozumienie Lansing-Ishii, który uznał japońskie interesy w Chinach i zobowiązanie do utrzymania tam polityki otwartych drzwi. Oprócz tego kraje zobowiązały się do niewykorzystywania sytuacji w Chinach do własnych dążeń.

Należy podkreślić, że Japonia umocniła swoją pozycję w Azji również dzięki upadkowi caratu w Rosji i związanej z nim dezorganizacją, jaka powstała na Syberii w wyniku rewolucji październikowej w 1917 roku. Armia japońska dążyła do okupacji Syberii, aż do terenów jeziora Bajkał na zachodzie. Aby osiągnąć swój cel musiała negocjować z Chinami porozumienie pozwalające na transport wojsk japońskich przez terytorium chińskie. Pomimo ograniczenia rozmiarów ekspedycji i aby nie drażnić Stanów Zjednoczonych, w 1919 roku ponad 70 000 japońskich żołnierzy dołączyło do dużo mniejszych sił Międzynarodowego Korpusu Interwencyjnego wysłanego na

Syberię. Oprócz tego, Japonia w coraz większym stopniu realizowała zamówienia europejskich sojuszników na materiały wojenne, co pomogło w dywersyfikacji rodzimego przemysłu, zwiększyło eksport oraz doprowadziło do nadwyżki finansowej w wymianie międzynarodowej.

Powojenna japońska polityka imperialistyczna coraz częściej napotykała przeszkody w postaci rozwijającego się w Chinach nacjonalizmu, tudzież zwycięstwa komunistów w Rosji i coraz wyraźniejszej obecności Stanów Zjednoczonych we Wschodniej Azji. Czteroletnia ekspedycja syberyjska wraz z olbrzymimi wydatkami wewnętrznymi praktycznie wyczerpała japońskie zyski z okresu wojny. Dlatego też Japonia mogła utrzymać swą dominującą pozycję w Azji tylko dzięki bardziej konkurencyjnym praktykom biznesowym, które wspierałyby jej dalszy rozwój gospodarczy oraz modernizację przemysłu, co również sprzyjało wzrostowi roli rodzinnych potężnych grup przemysłowo-finansowych, tzw. *zaibatsu*⁸⁴⁵. Tutaj na przeszkodzie stawały Stany Zjednoczone, które od dawna stanowiły źródło wielu importowanych towarów oraz pożyczek koniecznych do rozwoju koniunktury. Wówczas były uważane jako główne utrudnienie w realizacji celu, ze względu na ich politykę powstrzymywania japońskiego imperializmu. Pojawił się tutaj także problem ekonomiczny, z którym elity polityczne musiały sobie poradzić. Otóż po pierwszej wojnie światowej Japonia nie była przygotowana na taki boom gospodarczy, jaki nastąpił i pojawił się problem inflacji, z którym państwo musiało sobie radzić w ciągu następnych lat.

Niewątpliwie wydarzeniem, które zastopowało dyplomację wojskową na skalę międzynarodową była konferencja waszyngtońska odbywająca się w latach 1921–1922, która przyniosła serię umów budujących nowy porządek w rejonie Pacyfiku. Japońskie problemy wynikające z ograniczeń w budowie okrętów na potrzeby floty wojennej oraz świadomość rywalizacji z USA raczej na polu gospodarczym niż militarnym, wyraźnie wskazywały na konieczność zmiany podejścia. Japonia tymczasem odniosła się bardziej neutralnie do wojny domowej w Chinach, a także porzuciła wysiłki rozszerzenia swojego zwierzchnictwa nad główną częścią Chin. Zaczęła tak jak USA, Wielka Brytania i Francja zachęcać Chiny do rozwoju.

W podpisanym 13 grudnia 1921 roku w Waszyngtonie Traktacie Czterech Mocarstw mówiącym o posiadłościach w rejonie Pacyfiku Japonia, USA, Wielka

⁸⁴⁵ J. Młodawska-Bronowska, *Japonia. Państwo a sektor prywatny*, PWN, Warszawa-Łódź 1999, s. 46.

Brytania i Francja uznały istniejące status quo na Pacyfiku. Oprócz tego Japonia i Wielka Brytania zgodziły się na formalne rozwiązanie ich traktatu sojuszniczego.

Traktat pięciu mocarstw z 6 lutego 1922 roku mówiący o rozbrojeniu pięciu mocarstw morskich, ustanowił międzynarodowy współczynnik tonażu okrętów liniowych (odpowiednio 5: 5: 3: 1,75: 1,75 dla USA, Wielkiej Brytanii, Japonii, Francji i Włoch) oraz znacznie ograniczył rozmiary i uzbrojenie okrętów liniowych tych dotychczas zbudowanych lub będących w budowie. Waszyngton i Londyn wyraziły zgodę na niebudowanie nowych baz wojskowych między Singapurem i Hawajami, co dało Japońskiej Marynarce Cesarskiej większą swobodę na Pacyfiku.

Celem traktatu dziewięciu mocarstw podpisanego 6 lutego 1922 roku przez pięć głównych mocarstw oraz Belgię, Chiny, Holandię i Portugalię, było uniknięcie wojny na Pacyfiku. Wszyscy sygnatariusze wyrazili zgodę na respektowanie niepodległości i niezależności Chin, nieingerowanie w chińskie próby stworzenia trwałego rządu, powstrzymanie się przed szukaniem w Chinach specjalnych praw lub zagrażaniu tam pozycji innych krajów. Ponadto zgodzili się na wspieranie polityki równych szans dla wymiany handlowej i przemysłu wszystkich państw w Chinach oraz do ponownego rozważenia polityki eksterytorialności i autonomii podatkowej. Oprócz tego Japonia wyraziła zgodę na wycofanie się jej żołnierzy z Szantungu, zrzeczenia się tam wszystkich praw za wyjątkiem tych czysto ekonomicznych oraz wycofanie żołnierzy z Syberii. Ponadto przystąpienie Japonii do Ligi Narodów w 1922 roku dało jej gwarancję nienaruszalności granic, a także umożliwiło kontrolę nad półwyspem Szantung. Japonia pragnęła być postrzegana na arenie międzynarodowej jako państwo praworządne, przestrzegające umów międzynarodowych, co było przykrywką jej imperialistycznych zakusów. Jej przynależność do tej międzynarodowej organizacji nie trwała jednak długo. Wskutek prowokacji w dniu 18 września 1931 roku przeprowadzonej przez Japonię i znanej jako „incydent mandżurski”, kraj zaanektował należącą do Chin Mandżurię. Rząd chiński zwrócił się do Ligi Narodów o pomoc w rozwiązaniu konfliktu, na co Japonia 23 marca 1933 roku zareagowała wystąpieniem z Ligi.

Niestety, postanowienia konferencji waszyngtońskiej, opuszczenie Ligi Narodów, a ponadto zaostrenie przepisów antyimigracyjnych spowodowały, że doszło do napięć na linii Tokio-Waszyngton. Akt Imigracyjny z 1924 roku wprowadzał przepis zakazujący ubiegania się o obywatelstwo amerykańskie osobom „wyłączonym ze względu na rasę i narodowość” oraz naturalizowanym, uderzając w Azjatów

i Europejczyków pochodzących z Włoch, Polski i Rosji. Kongres USA uznał, że zachowanie supremacji rasy białej nad pozostałymi jest ważniejsze od promowania dobrych więzi z Japonią, choć uchwalenie i podpisanie przez prezydenta Calvina Coolidge'a ustawy doprowadziło do ochłodzenia relacji z Tokio. Według USA utrzymywanie odpowiedniego składu rasowego kraju było najważniejsze. Japończycy poczuli się upokorzeni. Zapisy ustawy zrodziły w nich silne nastroje antyamerykańskie. Kolejnym celem do osiedlania się stała się Mandżuria. Kraj porzucił nadzieje na wsparcie z Zachodu i zwrócił się w kierunku polityki imperializmu i dyktatury na kontynencie azjatyckim.

ROZDZIAŁ 5

Eskalacja idei nacjonalistycznych i kulminacja polityki imperialnej

Cesarstwa Japonii

Głównymi oznakami zmian w polityce japońskiej w okresie międzywojennym była konsolidacja władzy przez wojskowych i biurokratów. Znaczna większość polityków japońskich popierała dążenia ekspansjonistyczne Japonii, a chęć zachowania posiadanych interesów sprawiała, że nie chcieli oni sprzeciwiać się rządzącym. Politykę lat 30. XX wieku charakteryzowała przewaga armii zarówno nad dworem cesarskim, biurokracją i partiami. Oprócz tego wielu radykałów w armii przystępowało do ugrupowania Droga Cesarska (Kōdōha), co miało na celu udowodnienie lojalności wobec cesarza i potęgi narodu. Postulowano wspieranie cesarza i imperium poprzez konstytucyjne rządy i uczestnictwo obywateli w życiu publicznym. Jako główną wartość narodu wychwalano lojalność i ducha bojowego. Wśród elit rozpowszechniony był pogląd o blokowaniu przez potęgę anglo-amerykańską aspiracji imperialistycznych Japonii. Reakcja narodu na te działania była katastrofalna w skutkach, spowodowała bowiem na kraj straszliwą wojnę. Rozdział piąty omawia eskalację idei nacjonalistycznych i kulminacji polityki imperialnej Cesarstwa Japonii. Omówione w nim zostaną incydent mukdeński i okoliczności utworzenia w 1932 roku marionetkowego państwa Mandżukuo. Zaprezentowana zostanie amerykańska doktryna Hoovera-Stimsona z 1932 roku w kontekście incydentu mukdeńskiego. Opisane również będzie powstanie Międzynarodowej Strefy Bezpieczeństwa w ambasadzie USA w efekcie tzw. masakry nankińskiej na przełomie 1937 i 1938 roku. Rozdział kończy opis ataku lotniczego Japonii na Pearl Harbor w grudniu 1941 roku, który zapoczątkował wojnę na Pacyfiku.

5.1 Incydent mukdeński i utworzenie marionetkowego państwa Mandżukuo (1932)

Morzem gładkim jak lustro

Długą odbywam podróż.

Podają sobie ręce

*Dwa kraje jednocząc Wschód*⁸⁴⁶.

Aisin Gioro Puyi

(Ostatni cesarz Chin)

Najtrudniejsze chwile mojego życia to okres, kiedy byłem cesarzem Chin.

*Najokrutniejsze, kiedy byłem cesarzem Mandżukuo*⁸⁴⁷.

Aisin Gioro Puyi

W latach 30. XX wieku w Cesarstwie Japonii widoczny był wzrost tendencji nacjonalistycznych. Miał na to wpływ traktat waszyngtoński podpisany przez USA, Wielką Brytanię, Francję i Włochy, który nałożył na Japonię ograniczenie w kwestii liczby posiadanych okrętów liniowych.

Nacjonałści japońscy chcieli doprowadzić do tzw. odnowy Shōwa⁸⁴⁸, której celem byłoby wzmocnienie aparatu władzy cesarskiej za sprawą pozbycia się wybranych polityków oraz przedstawicieli *zaibatsu*⁸⁴⁹. Jedynym sposobem realizacji celu okazały się zamachy dokonywane na niewygodnych członkach partii lub też na osobach z wysokiego szczebla. Przekonanie nacjonalistów o wyższości narodu

⁸⁴⁶ Puyi, *Byłem ostatnim cesarzem Chin*, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1988, s. 29.

⁸⁴⁷ (jap. 私の人生で辛かったのは清朝の皇帝時代、最も辛かったのは満州国の皇帝のころであった), s. 27.

⁸⁴⁸ Odnowa Shōwa – ideologia propagowana przez japońskich nacjonalistów (głównie młodych oficerów armii) w I. poł. lat 30. XX w., która zakładała przywrócenie realnej władzy cesarzowi dzięki wyeliminowaniu z życia politycznego między innymi zdrajców, za których uważani byli wszyscy działający pod wpływem idei z Zachodu (politycy partyjni, kapitaliści, właściciele ziemscy). Ofiarą zamachów (nazywanych „incydentami”) padło kilkunastu polityków i wojskowych.

⁸⁴⁹ *Zaibatsu* – określenie to było używane w XIX wieku i pierwszej połowie XX wieku w odniesieniu do wielkich grup bankowo-przemysłowych kontrolowanych przez pojedyncze rodziny. Zob. T. Shiba, M. Shimotani, *Beyond the Firm: Business Groups in International and Historical Perspective*, Oxford University Press, Oxford 1997; L. Perdue, *Zaibatsu*, CreateSpace Independent Publishing Platform, Sonoma 2010; H. Morikawa, *Zaibatsu: the rise and fall of family enterprise groups in Japan*, University of Tokyo Press, Tokyo 1992.

japońskiego nad innymi nacjami szło w parze z chęcią dominacji nie tylko w Azji, ale również na całym świecie. Pierwszym krokiem ku temu stało się zajęcie Mandżurii i Mongolii Wewnętrznej, czyli autonomicznych terytoriów będących pod kontrolą Chin. Za aneksją Mandżurii przemawiało to, że był to kraj bogaty w surowce naturalne, który mógł się przy tym stać ważnym rynkiem zbytu dla japońskich towarów. Obszar ten idealnie nadawał się do tego, by osiedlać na nim japońskich obywateli, a było to konieczne ze względu na coraz większe przeludnienie kraju. Chińczycy i Koreańczycy mieli tam stanowić tanią siłę roboczą, a Mongołowie – hodować bydło. W realizacji tych planów Japończykom sprzyjała sytuacja, w jakiej znajdowały się Chiny. Ten azjatycki kolos pogrążony był w kryzysie wywołanym klęskami ponoszonymi w wojnie z mocarstwami zachodnimi, dlatego też nie był w stanie przeciwstawić się działaniom Japonii.

Pierwszym etapem zaplanowanej operacji było ustanowienie centrum administracyjnego w mieście Dalian, dzięki czemu Japończycy objęli kontrolę nad wschodnią Mandżurią⁸⁵⁰. Aby jednak odwrócić uwagę reszty świata od spraw tego państwa, Cesarska Armia Japonii pod wodzą generała Honjō Shigeru (jap. 本庄繁, 1876–1945) przeprowadziła zmyślną prowokację. Wydarzenie to znane jest jako incydent mukdeński (jap. 満洲事変). Armia Kwantuńska (jap. 関東軍, Kantōgun)⁸⁵¹, dowodzona przez pułkownika Itagaki Seishirō (jap. 板垣征四郎, 1885–1948)⁸⁵² i podpułkownika Ishiwarę Kanji (jap. 石原莞爾, 1889–1945)⁸⁵³, wysadziła 18 września 1931 roku w mieście Shenyang (chiń. trad. 瀋陽; mandż. Mukden) fragment należącej do Japonii Kolei Południowomandżurskiej⁸⁵⁴. W pobliżu miejsca wybuchu stacjonował garnizon chińskiej armii rządowej, którym dowodził marszałek Zhang Xueliang (chiń. upr. 张学良; pinyin: Zhāng Xuéliáng, 1901–2001). Plan agresji zakładał, że za eksplozję zostaną obwinieni stacjonujący tam żołnierze chińscy, którzy prowadząc

⁸⁵⁰ J. H. Boyle, *China and Japan at War, 1937–1945: The Politics of Collaboration*, Stanford University Press, California 1972, s. 131.

⁸⁵¹ Armia Kwantuńska – była to część Japońskiej Cesarskiej Armii stacjonująca na terenach Korei, wyznaczona do ochrony południowomandżurskiej linii kolejowej. Por. J. A. S. Grenville, *A History of the World from the 20th to the 21st Century*, Psychology Press, New York 2005, s. 199.

⁸⁵² Itagaki Seishirō – japoński dowódca wojskowy, generał Cesarskiej Armii Japońskiej w czasie II wojny światowej, minister wojny (1938–1939). A. Mikaberidze, *Atrocities, Massacres, and War Crimes: An Encyclopedia*, ABC-CLIO, Santa Barbara, California 2013, s. 324.

⁸⁵³ Ishiwara Kanji – japoński polityk i generał. M. R. Peattie, *Ishiwara Kanji (1889–1949) and the Japanese Army*, Princeton University, Princeton 1972, s. 399.

⁸⁵⁴ Sam akt dywersji określany jest mianem incydentu Liutiaohu (jap. 柳条湖事件, Ryūjōko-jiken). A. J. Toynbee (red.), *Survey for International Affairs 1932*, London 1933, s. 514; D. A. Jordan, *China's Trial by Fire: The Shanghai War of 1932*, University of Michigan Press, Michigan 2001, s. 44–60.

działania antyjapońskie, zagrażali bezpieczeństwu Japończyków. Tymczasem Armia Kwantuńska, której zadaniem była ochrona Kolei Południowomandżurskiej, mogłaby w odwecie zająć siłą Mandzurię.

Po incydencie Japończycy przejęli pełną kontrolę nad miastem Mukden wraz z lotniskiem i arsenałem. Następnie opanowali miasta Czangchun (chiń. upr. 长春)⁸⁵⁵ oraz Dandong (chiń. 丹东)⁸⁵⁶. Pochód wojsk japońskich zatrzymała dopiero interwencja ze strony Cesarskiego Sztabu Generalnego, który obawiał się reakcji ZSRR na podejmowane działania w Chinach.

Zarówno rząd w Tokio, jak i mocarstwa zachodnie domagali się wyjaśnień od Armii Kwantuńskiej w sprawie zdarzenia pod Mukdenem. Jej dowództwo ograniczyło się jednak do wydania oświadczenia, w którym stwierdzono, że lokalny incydent rozpoczęli żołnierze chińscy, a Armia Kwantuńska działała jedynie w celu samoobrony. Tymczasem Chiny zwróciły się z prośbą do Ligi Narodów o interwencję i przywrócenie *status quo*. 24 lutego 1933 roku na posiedzeniu Zgromadzenia Ogólnego propokojowa organizacja przyjęła odpowiednie rozporządzenie, na mocy którego Mandzuria miała być zwrócona Chinom⁸⁵⁷, a Japonia miała natychmiast wycofać swoje oddziały z okupowanych terenów⁸⁵⁸. W odpowiedzi na tę decyzję, ku zaskoczeniu opinii publicznej, 27 marca 1933 roku Japonia wystąpiła z Ligi Narodów⁸⁵⁹.

Okupacja Mandzurii miała duże znaczenie dla pozycji strategicznej Japonii w Azji Wschodniej, a także przyczyniła się do zwiększenia roli cesarstwa w gospodarce światowej. Działania prowadzone na zagarniętym obszarze odbijały się szerokim echem na całym świecie. W Japonii informacje o inwazji na Mandzurię spotkały się z dużą aprobatą społeczeństwa. Wzrosły również nastroje nacjonalistyczne. Oprócz tego Armia Kwantuńska dokonywała kolejnych podbojów, co przyczyniało się do wybuchów nastrojów antychińskich. Mandzuria z założenia miała być obszarem ekonomicznie samowystarczalnym, a jej baza przemysłowa utrzymywać stacjonującą

⁸⁵⁵ Czangchun – miasto w północno-wschodnich Chinach. W latach 1932–1945 znane było pod nazwą Xinjing (jap. 新京) i było stolicą Mandżukuo.

⁸⁵⁶ Dandong – miasto w północno-wschodnich Chinach, na granicy z Koreą Północną.

⁸⁵⁷ J. Polit, *Gorzki triumf. Wojna chińsko-japońska 1937–1945*, Avalon, Kraków 2013, s. 21–51.

⁸⁵⁸ B. A. Elleman, *Wilson and China: A Revised History of the Shandong Question*, M. E. Sharpe, New York 2002, s. 125.

⁸⁵⁹ Japonia dążyła jednak do uczestnictwa w bloku regionalnym (Chiny, Korea, Mandzuria). Stąd Stowarzyszenie Wielkiej Azji wysunęło postulat stworzenia Ligi Wielkiej Azji (jap. 大アジア連合). Jego nazwa powstała z inspiracji przemówieniem Sun Yat Sena, głoszącego ideę „wielkiego azjanizmu”. T. Weber, *The Greater Asia Association and Matsui Iwane, 1933*, [w:] S. Saaler, Ch. W. A. Szpilman (red.), *Pan-Asianism: A Documentary History*, Rowman & Littlefield Publishers, Lanham 2011 t. 2, s. 137–147.

tam armię japońską. Co warte podkreślenia, do momentu wybuchu wojny w rejonie Pacyfiku Mandżuria była najbardziej uprzemysłowionym i zmilitaryzowanym miejscem na kontynencie.

18 lutego 1932 roku z dziesięciu okupowanych prowincji mandżurskich Japończycy utworzyli uzależnione całkowicie od Japonii państwo Mandżukuo (chiń. 满洲国, pinyin: Mǎnzhōu Guó, jap. 満州国)⁸⁶⁰ [patrz: załącznik 28]. 1 marca 1932 roku obowiązki prezydenta, a od 1 marca 1934 roku cesarza Mandżukuo, zaczął pełnić 28-letni były cesarz Chin z dynastii Qing, Aisin Gioro Puyi (trad. chiń. 溥儀; 1906–1967)⁸⁶¹. Jego władza w marionetkowym państwie ograniczała się jednak do pełnienia funkcji reprezentacyjnych⁸⁶². Jak twierdził premier Mandżukuo, Zheng Xiaoxu (chiń. 郑孝胥, pinyin: Zhèng Xiàoxū, 1860–1938), zwolennik restauracji dynastii Qing: „Jego Cesarska Mość to czysta kartka, na której pańska armia może wypisać, co zechce”⁸⁶³. Puyi miał nadzieję, że Mandżukuo będzie krajem łączącym różne narody:

„Ludzie winni przestrzegać zasad moralnych, wszelako zasady te kruszeją, ponieważ istnieje dyskryminacja rasowa i jedni uciskają drugich, aby wywyższyć siebie. Ludzie powinni być sobie wzajemnie życzliwi, lecz wzajemna życzliwość zanika, gdyż właśnie między narodami każą jednym gnębić drugich dla własnej korzyści. Zasady moralne i wzajemna życzliwość to podstawy, na których trzeba oprzeć nasz kraj. Jeśli usuniemy dyskryminację rasową i będziemy stronić od waśni, stworzymy w naszym kraju raj [...]. Ufam, że cały mój lud będzie dążył do osiągnięcia tego celu”⁸⁶⁴.

⁸⁶⁰ Pełen tekst proklamacji brzmiał: „Nowe państwo otrzyma nazwę Mandżukuo (Kraj Mandżurski). Stolicą będzie Changchun, przemianowany na Hsinking (Nowa stolica). Ludność będzie się składać z Mandżurów, Hanów, Mongołów, Japończyków i Koreańczyków. Sytuacja prawna i polityczna Japończyków będzie naturalnie – ze względu na ich wiekopomne zasługi dla Mandżurii – taka sama, jak sytuacja innych grup ludności; będą na przykład mieć równe prawa do piastowania stanowisk...”. Por. Puyi, *Byłem ostatnim cesarzem Chin*, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź, 1988, s. 204. Od 1934 roku Mandżukuo zaczęło funkcjonować jako cesarstwo.

⁸⁶¹ Puyi sprawował „rządy” w Mandżukuo pod przybranym imieniem Kangde (jap. 康德). Puyi, W. J. F. Jenner, *From Emperor to Citizen: The Autobiography of Aisin-Gioro Pu Yi*, Foreign Languages Press, Beijing 1989. Zob. też H. Pu Yi, *The Last Manchu: The Autobiography of Henry Pu Yi, Last Emperor of China*, Skyhorse Publishing, Inc., New York 2013; R. J. Smith, *China's Cultural Heritage: The Qing Dynasty, 1644–1912*, Westview Press, Boulder 1994.

⁸⁶² Gdy 8 sierpnia 1945 roku ZSRR wypowiedział wojnę Japonii, cesarz Puyi razem z bratem Purenem (chiń. 溥任, Jin Youzhi, 1918–2015), ewakuowali się do Korei. Stamtąd mieli drogą morską dostać się do Japonii. Gdy okazało się, że bombardowane porty zostały zablokowane, udali się na lotnisko w Mukdenie. Niespodziewanie na lotnisku wylądowały radzieckie wojska desantowe, które doprowadziły do aresztowania braci. Pięć lat później Puyi został wydany władzom ChRL. W więzieniu dla zbrodniarzy wojennych spędził 9 lat. Następnie go ułaskawiono i przeniesiono do Pekinu, gdzie zasiadał m.in. w Ludowej Politycznej Konferencji Konsultatywnej (chiń. 中国人民政治协商会议). W 1962 roku ożenił się z pielęgniarką Li Shuxian (chiń. 李淑賢, Li Shuxian aka Li Shu-Hsien, 1925–1997). Pod koniec życia Puyi pracował jako ogrodnik w Pekińskim Ogrodzie Botanicznym. Zmarł 17 października 1967 roku.

⁸⁶³ Puyi, *Byłem ostatnim cesarzem Chin*, t. 1, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź, 1988, s. 203.

⁸⁶⁴ Dz. cyt., t. 2, s. 7.

Mimo że nie usiłował zdobyć władzy absolutnej, stał się marionetką w rękach Japończyków, którzy w jego imieniu podejmowali wszystkie decyzje: „Pracowałem godzinami, łudząc się, że będę mógł skorzystać z uprawnień głowy państwa. Ale ten zapal nie trwał długo, bo wkrótce przekonałem się, że nie mam żadnych spraw państwowych do załatwienia, a władza „prezydenta” istnieje jedynie na papierze”⁸⁶⁵. Puyi wierzył, że wkrótce nastąpi restauracja władzy cesarskiej w całych Chinach: „Zgodnie z moją logiką Hirohito i ja byliśmy sobie równi, ja miałem w Mandżukuo taką samą pozycję jak on w Japonii. Japończycy winni zatem traktować mnie podobnie jak własnego cesarza”⁸⁶⁶. Puyi był pozbawiony możliwości decydowania nie tylko o losach państewka Mandżukuo, ale również o własnym życiu: „W rzeczywistości zaś nie wolno mi było decydować samodzielnie nawet o wyjściu z domu”⁸⁶⁷. Armia Kwantuńska zmusiła go nawet do podpisania dokumentu, w którym wyrażał zgodę na oddanie na wychowanie do Japonii swojego pięcioletniego męskiego potomka w przypadku, gdyby taki się narodził. W pałacu cesarza Kangde obecni byli agenci japońskich służb specjalnych, którzy go nieustannie kontrolowali. Puyi podpisywał wszystkie rozkazy, które podsuwali mu zwierzchnicy. Nie miał prawa wyrażać swoich opinii na temat sprawowania władzy w państwie⁸⁶⁸.

Cała administracja Mandżukuo pozostawała w rękach japońskich wojskowych: „do nich należały sprawy »obrony i bezpieczeństwa Mandżukuo«, oni zarządzali kolejnictwem, portami morskimi, żegluga rzeczna i komunikacją lotniczą i mogli je rozbudowywać; ich armię musiało karmić i wyposażać Mandżukuo; im wolno było zakładać kopalnie i wykorzystywać bogactwa naturalne; piastować stanowiska, osiedlać się w Mandżukuo itp.”⁸⁶⁹. W 1932 roku uruchomiono Centralny Bank Mandżukuo (jap. 滿洲中央銀行, Manshū Chūō Ginkō). Porządku publicznego w zależnym od Japonii państwie pilnowała głównie japońska żandarmeria wojskowa Kempeitai (jap. 憲兵隊)⁸⁷⁰. Oprócz niej nad bezpieczeństwem obywateli czuwały również:

⁸⁶⁵ Dz. cyt., t. 2, s. 9.

⁸⁶⁶ Dz. cyt., t. 2, s. 30.

⁸⁶⁷ Dz. cyt., t. 2, s. 9.

⁸⁶⁸ Wyznania wdowy po Pu Yi na temat słabych stron męża [w:] L. Xin, *Pu Yi's Widow Reveals Last Emperor's Soft Side*, <http://www.hartford-hwp.com/archives/55/045.html> (dostęp: 30.07.2015).

⁸⁶⁹ Puyi, *Byłem ostatnim cesarzem...*, dz. cyt., t. 2, s. 14.

⁸⁷⁰ Kempeitai – japońska żandarmeria wojskowa, istniejąca w latach 1881–1945 jako jednostka w Japońskiej Armii Cesarskiej, pełniąca funkcję tajnej policji politycznej. R. Lamont-Brown, *Kempeitai: Japan's Dreaded Military Police*, Sutton–Stroud–Gloucestershire 2001. Por. P. Pui Huen Lim, D. Wong, *War and Memory in Malaysia and Singapore*, Institute of Southeast Asian Studies, Singapore 2000.

policeja miejska, konsularna, kryminalna, kolejowa oraz mandżurska Państwowa Służba Wywiadowcza.

Cesarz Puyi w lutym 1932 roku powołał również siły morskie (jap. 満州帝国海軍, Manshū Teikoku Kaigun). Nie stanowiły one jednak realnego potencjału militarnego⁸⁷¹. Miały raczej charakter pokazowy. W 1938 roku istniały już dwa 500-osobowe bataliony marynarki wojennej (po sześć kompanii piechoty), uzbrojone w karabiny ręczne i lekkie karabiny maszynowe. Ich zadaniem była ochrona portów i baz morskich oraz działalność zwiadowcza.

We wrześniu 1935 roku na czele mandżurskiej żandarmerii wojskowej Kempeitai stanął generał Cesarskiej Armii Japońskiej Hideki Tōjō (jap. 東條英機, 1884–1948)⁸⁷², znany ze swoich faszystowskich, nacjonalistycznych i militarystycznych poglądów. Pod jego rządami w Mandżukuo zapanował terror, którego celem była likwidacja wszelkiej antyjapońskiej opozycji⁸⁷³.

W Mandżukuo nastąpił niezwykle szybki wzrost gospodarczy. Wzorując się na Reichswehrze, to jest na niemieckich siłach zbrojnych⁸⁷⁴, marionetkowe państwo wprowadziło ideologię *Wehrstaat* (niem. stan wojskowy), czyli totalitarnego państwa wojskowego. Dzięki niej kraj mógłby zmobilizować całe społeczeństwo do wojny w czasie pokoju⁸⁷⁵. Oprócz tego Cesarska Armia Japonii prowadziła w Mandżurii politykę wymuszonej industrializacji na wzór sowieckiej pięciolatki⁸⁷⁶. W związku

⁸⁷¹ Wybrzeże morskie Mandżukuo podlegało kontroli japońskiej 3 Floty Północnej. Trzon marynarki wojennej stanowiły flotylle rzeczne na rzekach Amur, Sungari i Ussuri. Okrętem flagowym Marynarki Wojennej Mandżukuo był niszczyciel Hai Wei. W listopadzie 1938 roku okręty wojenne Japonii zaprzęstały ochrony wybrzeża Mandżukuo, ponieważ uznano, że obecna flota wojenna ma już wymaganą gotowość bojową. W 1939 roku Marynarka Wojenna Mandżukuo zyskała miano Sił Rzecznych. Część okrętów wycofano, a ich działa zdemontowano i przekazano wojskom lądowym. Po ataku Armii Czerwonej na Mandżukuo 8 sierpnia 1945 roku Siły Rzeczne tego kraju nie stawily oporu i zostały pokonane. Część okrętów przejęli Sowieci. W. Groom, *1942: The Year That Tried Men's Souls*, Grove Press, New York 2007, s. 24. Zob. także: D. Glantz, *Soviet Operational and Tactical Combat in Manchuria, 1945: 'August Storm'*, Routledge, New York–London 2004.

⁸⁷² Tōjō Hideki – japoński generał Armii Cesarskiej. W latach 1941–1944 był premierem Japonii. Międzynarodowy Trybunał Wojskowy dla Dalekiego Wschodu w Tokio uznał go za zbrodniarza wojennego. W 1948 roku wykonano na nim karę śmierci przez powieszenie. S. Karnow, *In Our Image: America's Empire in the Philippines*, Random House, New York 1989.

⁸⁷³ Generał nosił przydomek Brzytwa (jap. カミソリ).

⁸⁷⁴ Reichswehra (niem. Reichswehr) – były to siły zbrojne Republiki Weimarskiej i III Rzeszy. Istniały w latach 1921–1935.

⁸⁷⁵ J. Maiolo, *Cry Havoc: How the Arms Race Drove the World to War, 1931–1941*, Basic Books, New York 2010, s. 28–29.

⁸⁷⁶ Pięciolatka ZSRR (ros. пятилетка, пятилетний план развития народного хозяйства) – tak potocznie nazywano gospodarczy i społeczny plan rozwoju ZSRR. Pierwsza pięciolatka (1928–1932) zakładała likwidację własności prywatnej (koniec polityki NEP-u) i rozbudowę przemysłu ciężkiego oraz rolniczego. Przymusowa kolektywizacja doprowadziła jednak do klęski głodu. Celem drugiej pięciolatki (1932–1937) było podniesienie poziomu konsumpcji, poprawa stopy życiowej oraz likwidacja

z niechęcią do kapitalizmu *zaibatsu* zostały wyłączone z Mandżurii, a wszystkie zakłady przemysłu ciężkiego stały się własnością należących do rządu korporacji. Główną gałęzią przemysłu stało się wytwarzanie stali na potrzeby produkcji broni⁸⁷⁷.

W 1935 roku ministrem rozwoju przemysłu i handlu Mandżukuo został Kishi Nobusuke (jap. 岸信介, 1896–1987). Polityk ten chciał umożliwić *zaibatsu* inwestowanie w Mandżurii, ponieważ industrializacja pochłaniała zbyt dużo pieniędzy. Kishi opowiadał się za polityką etatyzmu, wedle której aparat władzy ma nadzorować prywatne przedsiębiorstwa, a działalność wszelkich nowych jednostek gospodarczych miała być finansowana przez państwo. Aby z powrotem uczynić Mandżurię opłacalną dla *zaibatsu*, Kishi zaproponował obniżenie płac robotników do najniższego poziomu, a nawet poniżej „linii niezbędnej do społecznej reprodukcji”⁸⁷⁸. W tym samym roku minister wprowadził plan pięcioletni, aby umożliwić „wojnę totalną” ze Związkiem Radzieckim i Stanami Zjednoczonymi⁸⁷⁹. Kishi Nobusuke był przekonany o wyższości rasowej Japończyków. Okazywał pogardę dla Chińczyków, którzy – według niego – zupełnie jak psy nie byli w stanie samodzielnie sprawować rządów w Mandżurii, ale mogli zostać przeszkoleni i posłusznie wykonywać polecenia⁸⁸⁰.

W latach 30. przemysł Mandżukuo był jednym z najbardziej rozwiniętych w regionie. W tym podległym Japończykom kraju wytwarzano więcej stali niż w samej Japonii⁸⁸¹. Japońscy okupanci rozwinęli w Mandżukuo również sieć transportu. Wydajna i nowoczesna Kolej Południowomandżurska (jap. 満鉄) przyczyniła się do powodzenia inwestycji przemysłowych regionu.

Niepodległość Mandżukuo w 1937 roku uznały faszystowskie Włochy, rok później uczyniła to także III Rzesza. Choć Mandżukuo miało odgrywać rolę państwa buforowego, oddzielającego japońskie terytoria w Korei od zagrażającego Japończykom na północy ZSRR, to na granicy mongolsko-mandżurskiej oraz mandżursko-radzieckiej często dochodziło do konfliktów. Konsekwencją jednego z nich były zmagania nad Jeziorem Chasan na granicy mandżursko-radzieckiej trwające od 29

kapitalizmu i podziału klasowego. Główny nacisk położony był na rozwój rolnictwa (i jego mechanizację), jak również przemysłu lekkiego.

⁸⁷⁷ J. Maiolo, *Cry Havoc: How the Arms Race Drove...*, dz. cyt., s. 30.

⁸⁷⁸ M. Driscoll, *Absolute Erotic, Absolute Grotesque: The Living, Dead, and Undead in Japan's Imperialism, 1895–1945*, Duke University Press, Durham 2010, s. 269.

⁸⁷⁹ W grudniu 1936 roku plan pięcioletni został odrzucony przez rząd.

⁸⁸⁰ M. Driscoll, *Absolute Erotic...*, dz. cyt., s. 266.

⁸⁸¹ P. Duara, *The New Imperialism and the Post-Colonial Developmental State: Manchukuo in comparative perspective*, „Asia-Pacific Journal”, 01.2006, Vol. 1, issue 1, Artykuł na temat japońskiego imperializmu [w:] <http://apjif.org/-Prasenjit-Duara/1715/article.html> (dostęp: 12.03.2015).

lipca do 11 sierpnia 1938 roku znane również pod nazwą Incydent Changkufeng (jap. 張鼓峰事件). Rok później żołnierze Armii Kwantuńskiej stoczyli zacieklą bitwę z Armią Czerwoną nad rzeką Chałchin-goł (jap. ノモンハン事件), na pograniczu Mandżukuo i Mongolii. Na skutek walk toczonych od 11 maja do 16 września 1939 roku Armia Czerwona wraz ze sprzymierzonymi z nią wojskami mongolskimi wyparła siły japońskie z zajmowanych pozycji⁸⁸². Klęska Armii Kwantuńskiej doprowadziła do zmiany kierunku ekspansji Japonii na południowy, a więc na tereny bogate w surowce mineralne⁸⁸³. Rząd Japonii postanowił odłożyć na bok śmiałe plany podboju Mongolii i zabezpieczyć japońskie posiadłości na północy, wobec tego 13 kwietnia 1941 roku japoński minister spraw zagranicznych Yōsuke Matsuoka (jap. 松岡洋右) podpisał w Moskwie japońsko-radziecki pakt o nieagresji⁸⁸⁴.

Okupacja Mandżurii umożliwiała Japończykom sprowadzanie na tereny północno-wschodnich Chin nowych towarów przemysłowych. Kontynuowano równocześnie tradycyjną wymianę handlową futrami, żeń-szeniem i złotem. Rozbudowano istniejące ośrodki przemysłowe i powołano do życia sporo nowych.

Utworzenie Mandżukuo było jawnym pogwałceniem ustaleń paktu Brianda-Kellogga⁸⁸⁵ z 27 sierpnia 1928 roku. Choć Zachód potępiał Cesarstwo Japonii za tę inwazję, to nawet Liga Narodów okazała się w tym przypadku bezsilna⁸⁸⁶. Dopiero rozpoczęta 8 sierpnia 1945 roku inwazja Armii Czerwonej na Mandżukuo doprowadziła do rozbicia Armii Kwantuńskiej. Po udanym natarciu wojska sowieckie przejęły

⁸⁸² Bitwa pod Chałchin-goł znana jest również jako bitwa pod Nomonhan. Należy podkreślić, że ZSRR był zaniepokojony aneksją Mandżurii, ponieważ okupacja tych terenów zagrażała interesom Związku Radzieckiego w tej części świata. Problemem stała się również kwestia Kolei Wschodniochińskiej, która przebiegała przez Mandżukuo. Podczas podboju Mandżurii dowództwo japońskiej armii wykorzystało tę część kolei do przerzucenia swoich żołnierzy na linię frontu. Gdy kolej znalazła się poza kontrolą Republiki Chińskiej i ZSRR, jej znaczenie zmalało na rzecz Kolei Południowomandżurskiej. Rosjanie podjęli więc w 1935 roku decyzję o sprzedaży Kolei Wschodniochińskiej stronie japońskiej. Zob. C. Dowling, *Russia at War: From the Mongol Conquest to Afghanistan, Chechnya, and Beyond*, ABC-CLIO, Santa Barbara, California 2014, s. 377. Więcej na temat bitwy pod Chałchin-Goł w: W. Schneider, *Panzer Tactics: German Small-unit Armor Tactics in World War II*, Stackpole Books, Mechanicsburg 2005; Y. Koshiro, *Imperial Eclipse: Japan's Strategic Thinking about Continental Asia before August 1945*, Cornell University Press, New York 2013, s. 38–44; S. Kurbatow, *Sowietsko-japonskije wojny 1937–1945*, Eksmo, Moskwa 2009, s. 9–156.

⁸⁸³ Chodzi o Azję Południowo-Wschodnią.

⁸⁸⁴ ZSRR i Japonia podpisały pakt o nieagresji, który miał zachować ważność do 13 kwietnia 1946. Na konferencji poczdamskiej ZSRR zobowiązał się do wypowiedzenia wojny Cesarstwu Japonii. Zob. B. N. Slavinskiĭ, G. Jukes, *The Japanese-Soviet Neutrality Pact: A Diplomatic History, 1941–1945*, Psychology Press, New York 2004.

⁸⁸⁵ Traktat ów, nazywany również paktem paryskim, zobowiązał jego sygnatariuszy do wyrzeczenia się wojny jako metody prowadzenia polityki narodowej. P. Grzebyk, *Criminal Responsibility for the Crime of Aggression*, Routledge, New York–London 2013, s. 23.

⁸⁸⁶ W trakcie przesłuchania przez komisję Lyttona Puyi stwierdził: „Przybyłem do Mandżurii z woli i na wezwanie mas. Mój kraj jest całkowicie niezależny”. Zob. Puyi, *Byłem ostatnim...*, dz. cyt., t. 2, s. 19.

kontrolę nad nieuznaną przez Chiny japońską kolonią. Państwo to znalazło się więc tym razem pod okupacją ZSRR, który przywrócił mu jego dawną nazwę – Mandżuria⁸⁸⁷.

5.2 Poglądy zwolenników doktryny Hoovera–Stimsona w kontekście Incydentu mukdeńskiego

[kraj] nie zamierza uznać legalności faktów dokonanych ani żadnej sytuacji, traktatu ani porozumienia, które mogłyby powstać przez zastosowanie środków sprzecznych z warunkami i zobowiązaniami [wykluczającego użycie siły] paktu paryskiego⁸⁸⁸.

**(Henry Stimson do ambasadora w Japonii
William C. Forbesa, 7 stycznia 1932 rok)**

Utworzenie Ligi Narodów w 1919 roku i podpisanie w 1928 roku paktu Brianda-Kellogga miało uchronić świat przed wybuchem kolejnego międzynarodowego konfliktu. Państwa, które poparły te pokojowe postanowienia, wyrzekły się wojny jako

⁸⁸⁷ Po zajęciu Mandżurii i przystąpieniu do II wojny światowej japoński sztab generalny i ministerstwo wojny przygotowały projekt zakładający budowę placówki badawczej na terenie Mandżukuo. Miało nią być laboratorium przeznaczone do badań nad bronią bakteriologiczną. Pod przykrywką jednostki uzdatniającej wodę powstały Oddział 731 w Harbinie i Oddział 100 w Changchun. Badania prowadzone w tych laboratoriach dotyczyły przede wszystkim ciężkich chorób zakaźnych i miały pomóc w prowadzeniu agresywnej wojny z użyciem broni biologicznej. Celem badań było stworzenie broni biologicznej i użycie jej na wrogu. Po zakończeniu II wojny światowej rozgorzała na nowo chińska wojna domowa, a Mandżuria stała się w latach 1945–1948 areną walki Armii Ludowo-Wyzwoleńczej z wojskami Kuomintangu, osłabionymi znacznie wojną z Japończykami: <https://books.google.pl/books?id=xQs4CwAAQBAJ&pg=PA133&lpg=PA133&dq=os%C5%82abionymi+znacznie+wojn%C4%85+z+Japo%C5%84czykami&source=bl&ots=7DAYL1u0So&sig=Lvg-JxZav5U6x46ex9wzTjwy73c&hl=pl&sa=X&ved=0ahUKEwieqs-N6eTTAhWDdCwKHRHPAQEQ6AEIMzAC#v=onepage&q=os%C5%82abionymi%20znacznie%20wojn%C4%85%20z%20Japo%C5%84czykami&f=false> (dostęp: 18.08.2016).

⁸⁸⁸ Stimson do ambasadora w Japonii William C. Forbesa, FRUS, *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, Japan 1931–1941*, Vol. 1, (Washington, US Government Printing Office 1943, s. 76).

narzędzia polityki narodowej i zapowiedziały podjęcie wspólnego wysiłku na rzecz utrzymania pokoju⁸⁸⁹.

Na imperialistyczne poczynania Japonii w Azji i na Pacyfiku Stany Zjednoczone patrzyły z coraz większym niepokojem. W obawie przed japońską agenturą rząd federalny zaostrzył prawo imigracyjne⁸⁹⁰. Czuli na punkcie obrony interesów USA na Dalekim Wschodzie prezydent Herbert Hoover (1874–1964)⁸⁹¹ nie zastosował jednak wobec Japonii żadnych środków represji, choć takie rozwiązanie doradzał mu sekretarz stanu Henry Stimson. Przywódca Stanów Zjednoczonych uważał, że gdyby Liga Narodów nałożyła na Japonię sankcje gospodarcze bądź też zdecydowała się na interwencję zbrojną, Cesarstwo najpewniej wypowiedziałoby Amerykanom wojnę⁸⁹². Hoover wyraził jedynie zgodę na udział Prentissa Gilberta (konsula USA w Szwajcarii⁸⁹³) w posiedzeniu Rady Ligi Narodów, podczas którego zajmowano się sprawą agresji Japonii na Mandzurię⁸⁹⁴, ale sama obecność amerykańskiego przedstawiciela na nic się tu nie zdała⁸⁹⁵. Japońskie władze odrzuciły żądanie Rady Ligi oraz postulat sekretarza stanu USA i zamiast wycofać wojska do strefy linii kolejowej, nakazały dowódcom armii umocnić pozycje w północnej Mandżurii.

16 listopada 1931 roku Liga Narodów zebrała się w Paryżu, aby omówić wydarzenia w Azji. Z ramienia USA w obradach miał uczestniczyć ambasador Charles G. Dawes (1865–1951)⁸⁹⁶, jednak zapoznawszy się z harmonogramem obrad, Amerykanin odmówił udziału w tym spotkaniu. Reprezentujący w Radzie Ligi

⁸⁸⁹ Tekst traktatu przeciwojennego podpisanego w Paryżu dnia 27-go sierpnia 1923 r. [w:] <http://historia.org.pl/2011/12/27/pakt-brianda-kellogga-27-sierpnia-1928-r/> (dostęp:12.04.2015).

⁸⁹⁰ M. E. Paz Salinas, *Strategy, Security, and Spies: Mexico and the U.S. as Allies in World War II*, Penn State Press, Pennsylvania 1997, s. 34-35. Jeszcze pod koniec lat 20. XX wieku Japończycy starali się przekonać rząd meksykański do tego, by zezwolił na osiedlenie się ludności pochodzenia japońskiego na wybrzeżu Pacyfiku, blisko granicy z USA.

⁸⁹¹ Herbert Clark Hoover – amerykański polityk, 31. prezydent USA, działacz Partii Republikańskiej. Zob. A. Ruth, *Herbert Hoover*, Twenty-First Century Books, Minnesota 2003; D. W. Whisenhunt, *President Herbert Hoover*, Nova Publishers, New York 2007; W. E. Leuchtenburg, *Herbert Hoover: The American Presidents Series: The 31st President, 1929–1933*, Macmillan, London 2009.

⁸⁹² Przeciwnicy Hoovera zarzucali mu, że koncentrując się Europie i działaniach Ligi Narodów, odchodzi od założeń izolacjonizmu.

⁸⁹³ Prentiss B. Gilbert – w 1930 roku konsul amerykański w Paryżu, w latach 1932–1936 - w Genewie, a od 1937 do 1940 - w Berlinie. T. Paterson, J. G. Clifford, S. J. Maddock, D. Kisatsky, K. Hagan, *American Foreign Relations: A History, Volume 2: Since 1895*, Cengage Learning, Boston 2009, s. 126.

⁸⁹⁴ T. Paterson, J. G. Clifford, *American Foreign Relations: A History, Volume 2: Since 1895*, Cengage Learning, Boston 2009, s. 126-127.

⁸⁹⁵ J. B. Donnelly, *Prentiss Gilbert's Mission to the League of Nations Council, October 1931*, [w:] "Diplomatic History", Vol. 2, nr 4, 1978, s. 373-388. Zob. także: S. Pedersen, *The Guardians: The League of Nations and the Crisis of Empire*, Oxford University Press, Oxford 2015.

⁸⁹⁶ Charles Gates Dawes – amerykański bankier, wiceprezydent USA. Por. B. N. Timmons, *Portrait of an American: Charles G. Dawes*, Holt, New York City 1953, s. 12.

Narodów Chin Robert E. Olds (1875–1932)⁸⁹⁷ ocenił zachowanie Dawesa jako „bardzo niefortunne rozwiązanie, które nie przyniesie nic dobrego Lidze ani paktowi Brianda-Kelloga”⁸⁹⁸. Dawes starał się mediować między Chinami a Japonią, ale jego wysiłek nie przyniósł oczekiwanego rezultatu.

Cesarstwo Japońskie nie zamierzało zrezygnować z okupowania zajętych ziem i snuło plany kolejnych terytorialnych zawłaszczeń. Rada Ligi Narodów w porozumieniu z Waszyngtonem postanowiła ukarać Japonię sankcjami gospodarczymi. Rząd Hoovera przestrzegał jednak, że jeśli kara ta będzie zbyt dotkliwa, to doprowadzi to do wojny z Japończykami, której osłabione kryzysem gospodarczym Stany Zjednoczone i Europa by nie udźwignęły. Wymuszono więc na Japonii zapewnienie o wycofaniu jej wojsk z Mandżurii, a oprócz tego 11 grudnia 1931 roku powołano na wniosek Ligi Narodów specjalną komisję śledczą, która zajęła się zbadaniem okoliczności wydarzeń znanych jako incydent mukdeński. Przewodniczącym tego 5-osobowego zespołu został lord Lytton (1876–1947)⁸⁹⁹.

W Japonii tymczasem doszło do zmiany rządu. Nowy premier z partii *Seiyūkai*, Inukai Tsuyoshi (jap. 犬養 毅, 1855–1932), ulegał wpływom wojskowych. Prezydent USA nadal optował za wywieraniem na Cesarstwo dyplomatycznej presji, dlatego 9 listopada 1931 roku wydał oświadczenie, w którym stwierdził, że strona amerykańska nie uzna praw Japonii do terytoriów zdobytych w wyniku militarnej agresji⁹⁰⁰ ani też żadnych chińsko-japońskich układów. 7 stycznia 1932 roku sekretarz stanu USA Henry Stimson wystosował noty do rządu japońskiego i chińskiego, w których wyraził sprzeciw wobec zbrojnej ingerencji Japonii w wewnętrzne sprawy Chin⁹⁰¹. Podkreślił, że Stany Zjednoczone nie uznają zmian terytorialnych będących skutkiem zbrojnej napaści ani też żadnych działań, które będą naruszać amerykańskie prawa i przywileje oraz klócić się z zasadą „otwartych drzwi”. Nie będzie również zgody USA na gwałcenie postanowień paktu Brianda-Kelloga: „Stany Zjednoczone nie

⁸⁹⁷ Robert Edwin Olds – amerykański dyplomata, polityk, prawnik, w latach 1927–1928 podsekretarz stanu USA. Por. S. L. Zamzow, *Ambassador of American Airpower: Major General Robert Olds*, School of Advanced Air and Space Studies, Maxwell AFB, AL 2008.

⁸⁹⁸ W. F. Kuehl, L. Dunn, *Keeping the Covenant: American Internationalists and the League of Nations, 1920-1939*, Kent State University Press, Kent 1997, s. 191-196.

⁸⁹⁹ W tym składzie był również inny Amerykanin - generał Frank Ross McCoy. H. Jones, *Crucible of Power: A History of U.S. Foreign Relations Since 1897*, dz. cyt., s. 131.

⁹⁰⁰ S. K. Hornbeck, *The Diplomacy of Frustration: The Manchurian Crisis of 1931–1933*, Hoover Institution Press, Stanford, California 1981, s. 17.

⁹⁰¹ The Secretary of State to the Ambassador in Japan, Washington, January 7, 1932 <http://www.ibiblio.org/hyperwar/Dip/PaW/005.html> (dostęp: 15.07.2015). Zob. Henry Stimson do ambasadora w Japonii Williama C. Forbesa [w:] FRUS, *Japan 1931–1941*, Washington 1943 1943, vol. I, s. 76.

uznają sytuacji de facto ani żadnego porozumienia chińsko-japońskiego, które mogłoby naruszyć prawa rządu amerykańskiego czy obywateli amerykańskich w Chinach, ani tych, które odnoszą się do suwerenności, niepodległości lub integralności terytorialnej i administracyjnej Republiki Chińskiej, lub międzynarodowej polityki w stosunku do Chin, powszechnie znanej jako polityka otwartych drzwi i że nie zamierzają uznać sytuacji, traktatu lub umowy, które mogą być wytworzone w sposób sprzeczny z Paktem Brianda-Kellogga którego Chiny i Japonia, a także Stany Zjednoczone, są stronami”⁹⁰². Deklaracja ta została nazwana doktryną Hoovera-Stimsona [patrz: załącznik 29]. O poparcie dla polityki amerykańskiej wobec Japonii sekretarz stanu USA zabiegał w Londynie i Paryżu, jednak Francuzi nie udzielili żadnej odpowiedzi, natomiast strona angielska wyraziła tylko nadzieję, że Japonia dotrzyma obietnic złożonych w Paryżu w 1931 roku⁹⁰³.

Japończycy nie zamierzali jednakże rezygnować ze swych imperialistycznych planów. W 1932 roku japoński rząd utworzył marionetkowe państwo Mandżukuo, co było jawnym złamaniem postanowień międzynarodowych. 11 marca Liga Narodów wyraziła poparcie dla doktryny Hoovera-Stimsona, a w październiku 1932 roku przedstawiciele komisji Lyttona, powołanej na wniosek Rady Ligi Narodów z zadaniem zbadania okoliczności incydentu mukdeńskiego orzekła, że agresji Japonii na Chiny, utworzenia Mandżukuo i ataku japońskich żołnierzy na Szanghaj nie można niczym uzasadnić⁹⁰⁴ [patrz: załącznik 26]. Dyplomata japoński Matsuoka Yōsuke (jap. 松岡洋右), reprezentujący Japonię na posiedzeniu Ligi, nie uzyskał poparcia innych państw członkowskich dla działań swojego kraju w Azji.

W 1933 roku władze coraz ostrzej krytykowanej Japonii postanowiły wystąpić z Ligi Narodów, a rok później japoński rząd zerwał postanowienia traktatu waszyngtońskiego [patrz: załącznik 30]. 17 kwietnia 1934 roku w reakcji na traktat dziewięciu mocarstw (Annex No. B-10)⁹⁰⁵ Japonia wystosowała tzw. proklamację Amō (jap. 天羽声明, Amō seimei)⁹⁰⁶. Był to wyraz sprzeciwu Cesarstwa Japonii wobec polityki „otwartych drzwi”. Zapowiadano w niej przejście odpowiedzialności za ład

⁹⁰² Zob. <http://www.u-s-history.com/pages/h1500.html> (dostęp: 16.03.2016).

⁹⁰³ Z. S. Steiner, *The Lights that Failed: European International History, 1919-1933*, Oxford University Press, Oxford 2005, s. 746-747.

⁹⁰⁴ T. W. Burkman, *Japan and the League of Nations: Empire and World Order, 1914-1938*, University of Hawaii Press, Honolulu 2008, s. 123; Manchuria: *Report of The Lytton Commission* [w:] <http://hansard.millbanksystems.com/lords/1932/nov/02/manchuria-report-of-the-lytton-commission> (dostęp: 17.07.2015). *Memorandum on the Report of the Lytton Commission*, [w:] “Institute of Pacific Relations”, American Council, Vol. 1, nr. 19, October 7, 1932, s. 1-6.

⁹⁰⁵ Zob. Judgment. International Military Tribunal for the Far East [w:] <http://www.ibiblio.org/hyperwar/PTO/IMTFE/IMTFE-5a.html> (dostęp: 14.07.2015).

⁹⁰⁶ Proklamacja Amō od nazwiska twórcy Eiji Amau.

w Azji Wschodniej⁹⁰⁷. Pod koniec 1937 roku Armia Kwantuńska wkroczyła do Nankinu. Napaść tę japoński rząd tłumaczył specjalnymi prawami Japonii jako kraju, który stoi na straży pokoju na Dalekim Wschodzie, gdzie ma do zrealizowania specjalną misję⁹⁰⁸. Wkrótce Amō [Amau] Eiji (jap. 天羽 英二, 1887–1968)⁹⁰⁹, ówczesny rzecznik ministerstwa spraw zagranicznych Japonii, złożył oświadczenie o nagłym zwrocie w stosunkach dyplomatycznych⁹¹⁰.

Choć proklamacja Amō miała jedynie ustną formę, USA uznały to oświadczenie za dowód na zmianę polityki zagranicznej japońskiego państwa na bardziej agresywną i hegemonistyczną⁹¹¹. Strategię tę okrzyknięto azjatycką wersją doktryny Monroe (モンロー主義, Ajia-Monrō-shugi). Przekonanie japońskiej władzy co do tego, że to Japonia jest gwarantem zachowania porządku w Azji i ma największe prawa do Chin, budzi skojarzenie z ideą Boskiego Przeznaczenia (ang. Manifest Destiny), której głosicielem był John L. O’Sullivan (1813–1895), redaktor czasopisma „Democratic Review”. W swojej publicystyce z lat 40. XIX wieku ten amerykański dziennikarz głosił, że Bóg przeznaczył Stany Zjednoczone do tego, by rozprzestrzeniły się na cały kontynent i nad nim zapanowały.

⁹⁰⁷ E. Pałasz-Rutkowska, *Polityka Japonii wobec Polski 1918-1941*, Nozomi, Warszawa 1998, s. 93.

⁹⁰⁸ Cyt. za: J. Polit, *Japońska polityka zagraniczna 1895–1945...*, dz. cyt., s. 188.

⁹⁰⁹ S. L. Endicott, *Diplomacy and Enterprise: British China Policy, 1933-1937*, Manchester University Press, Manchester 1975, s. 45.

⁹¹⁰ Zob. też: K. Morinosuke, *The Diplomacy of Japan...*, dz. cyt., s. 315; Ch. Ch. Hyde, *Legal Aspects of the Japanese Pronouncement in Relation to China* [w:] “The American Journal of International Law”, Vol. 28, No. 3 (Jul., 1934), s. 431-443.

⁹¹¹ L. G. Perez, *Japan at War: An Encyclopedia*, ABC-CLIO, Santa Barbara, California 2013, s. 7.

5.3 Skutki utworzenia Międzynarodowej Strefy Bezpieczeństwa w ambasadzie USA oraz tzw. masakry nankińskiej w Chinach (1937–1938)

*Prawdopodobnie nie ma zbrodni,
jaka nie zostałaby popełniona w tym mieście.
(...) To potworność nie dająca się ująć słowami*⁹¹².

Wilhelmina „Minnie” Vautrin

(amerykańska misjonarka)

Po opanowaniu Mandżurii i utworzeniu w 1932 roku marionetkowego państwa Mandżukuo, Japonia kontynuowała politykę podboju tego regionu. Ówczesny premier, Hirota Kōki (jap. 廣田 弘毅, 1878–1948)⁹¹³ uważał, że Japonia jest odpowiedzialna za utrzymanie pokoju w Azji Wschodniej, w związku z czym musi czuwać nad utrzymaniem porządku na tych terenach⁹¹⁴. 9 czerwca 1935 roku chińscy generałowie He Yingqin (jap. 何應欽, 1890–1987)⁹¹⁵ i Yoshijirō Umezu (jap. 梅津美治郎, 1882–1949)⁹¹⁶ podpisali dokument, znany jako Pakt He-Umezu, na mocy którego zatwierdzona została japońska okupacja prowincji Hebei (chiń. 河北)⁹¹⁷ i Chaharu (chiń. 察哈尔)⁹¹⁸. Wspomniane działania spowodowały, że do 1937 roku Japończykom

⁹¹² M. Vautrin, S. Lu, *Terror in Minnie Vautrin's Nanjing: Diaries and Correspondence, 1937-38*, University of Illinois Press, Illinois 2008, s. 82.

⁹¹³ Hirota Kōki- japoński polityk i dyplomata, piastował urząd premiera Japonii w latach 1936–1937. Po II wojnie światowej został stracony za zbrodnie wojenne.

⁹¹⁴ N. Ginoza, *Dissonance to Affinity: An Ideological Analysis of Japanese Cinema in the 1930s*, ProQuest, Ann Arbor 2007, s. 223-227.

⁹¹⁵ He Yingqin- generał Kuomintangu, bliski sojusznik Czang Kai-szeka, szef Sztabu Generalnego, Narodowej Rady Wojskowej, dowódca naczelny chińskiej armii, minister obrony narodowej. Zob. H. van de Ven, *Warfare in Chinese History*, BRILL, Boston 2010, s.357.

⁹¹⁶ Yoshijirō Umezu- japoński generał, służył w Cesarskiej Armii Japońskiej w trakcie II wojny światowej. Na pokładzie pancernika *USS Missouri*, 2 września 1945, podpisał w imieniu japońskich sił zbrojnych akt bezwarunkowej kapitulacji Japonii. Został aresztowany przez aliantów i postawiony przed Międzynarodowym Trybunałem Wojskowym dla Dalekiego Wschodu w Tokio w związku z oskarżeniem o udział w zbrodniach wojennych. Uznano go za winnego i skazano na dożywocie. M. Shimamoto, K. Ito, Yoneyuki Sugita, *Historical Dictionary of Japanese Foreign Policy*, Rowman & Littlefield, Maryland 2015, s.105.

⁹¹⁷ Hebei- północna prowincja Chin, położona na północ od Huang He, od wschodu granicząca z Morzem Wschodniochińskim.

⁹¹⁸ Chaharu- prowincja chińska. Oprócz Mandżukuo, Japończycy stworzyli kolejne marionetkowe, antykomunistyczne państwo Wschodnie Hebei z rządem o nazwie Autonomiczna Rada Wschodniego Hebei (chiń. 冀東防共自治政府).

udało się uzyskać kontrolę ziem wokół Pekinu (Bejingu, chiń. 北京, pinyin. Běijīng)⁹¹⁹.

Najważniejsze założenia polityki Japonii zostały ogłoszone 7 sierpnia 1936 roku. Uznano, że priorytetem jest wyeliminowanie rosnącego niebezpieczeństwa ze strony Związku Radzieckiego oraz przygotowanie się do konfrontacji z USA i Wielką Brytanią. Japonia zamierzała zrealizować te plany, włączając Mandżukuo i Chiny w orbitę swoich wpływów. Głównym celem stało się utworzenie projapońskiej i promandżukuańskiej strefy antybolszewickiej, zlokalizowanej w północnych Chinach. Bogate złoża surowców w tym regionie miały ponadto zapewnić Japonii obronność kraju w razie niebezpieczeństwa. Wtedy też uznano, że konieczne dla rozwoju gospodarczego jest zwrócenie się w kierunku Azji Południowo-Wschodniej⁹²⁰. 7 lipca wojska japońskie rozpoczęły kolejne działania zbrojne na kontynencie, co przerodziło się w tragiczną w skutkach wojnę sino-japońską trwającą od 1937 do 1945 roku⁹²¹.

Preludium do tych wydarzeń stanowił incydent na moście Marco Polo (jap. 盧溝橋事件, Rokōkyō Jiken)⁹²², mający miejsce 7 lipca 1937 roku⁹²³. Doszło wówczas do wymiany ognia pomiędzy jednostką japońską, która stacjonowała w pobliżu Pekinu a oddziałami chińskiej 29. Armii. W konsekwencji tych działań 29 lipca Japończycy zajęli Pekin. W odwecie, 13 sierpnia armia chińska uderzyła na japońską dzielnicę w Szanghaju. Walki zakończyły się 11 listopada hekatombą i upadkiem miasta. Łaknący krwi japońscy generałowie doprowadzili 13 grudnia 1937 roku do opanowania miasta Nankin, które było ówczesną stolicą Republiki Chińskiej. Japońska 10. Armia

⁹¹⁹Beijing- obecnie Pekin. Nazwa ta była wiele razy zmieniana. Pomiędzy 1928 a 1949 rokiem miasto nosiło nazwę Beiping (chiń. 北平), co oznaczało „Północny Pokój”. G. Shin, D. C. Sneider, *History Textbooks and the Wars in Asia: Divided Memories*, Routledge, New York and London 2011, s.78. W końcu 1932 roku japońska Armia Kwantuńska wkroczyła do chińskiej prowincji Rehe (chiń. 热河). Mimo licznych prób odparcia ataku na linii Wielkiego Muru przez XXIX Korpus Armii Rewolucyjnej, pod dowództwem chińskiego generała Song Zheyuana (chiń. 宋哲元, 1885–1940), prowincja dostała się w ręce Japończyków. Oznaczało to, że obszary położone na zachód od Pekinu, znalazły się w japońskiej strefie wpływów. W 1933 roku, pod pretekstem konieczności zabezpieczenia granic Mandżukuo, prowincja Rehe oraz ziemie znajdujące się na północ od Pekinu zostały przyłączone do państwa cesarza Puyi.

⁹²⁰J. H. Boyle, *China and Japan at War, 1937–1945: The Politics of Collaboration*, Stanford University Press, California 1972, s. 108.

⁹²¹Ibidem, s.108. Zob. także: J. C. Hsiung, S. I. Levine, *China's Bitter Victory: The War with Japan, 1937–1945*, M.E. Sharpe, New York 1991.

⁹²²Incydent na moście Marco Polo znany w historiografii zagranicznej jako: *Lugouqiao–Lugou Bridge Incident* (chiń. 盧溝橋事變) bądź *July 7th Incident* (jap. 七七事變). Por. J. Flath, N. Smith, *Beyond Suffering: Recounting War in Modern China*, UBC Press, Vancouver 2011. Zob. także: M. Dillon, *China: A Cultural and Historical Dictionary*, Routledge, New York and London 2013; *Globalisatie en de Rol Van Financial Accounting Informatie in Japan*, Erasmus Universiteit Rotterdam Tinbergen Institute research series, Tom 337, Rozenberg Publishers, Amsterdam 2007.

⁹²³Bitwa została rozegrana między chińską Narodową Armią Rewolucyjną a Cesarską Armią Japońską. F. Schäfer, *Public Opinion – Propaganda – Ideology: Theories on the Press and its Social Function in Interwar Japan, 1918–1937*, BRILL, Boston 2012, s. 160.

dowodzona przez generała Matsui Iwane (jap. 松井石根, 1878–1948)⁹²⁴ dokonała wyjątkowo okrutnego mordu na jego mieszkańcach.

Z powodu nagłej choroby generała, dowodzenie nad Siłami Ekspedycyjnymi przejął książę Yasuhiko Asaka (jap. 朝香宮鳩彦王, Asaka-no-miya Yasuhiko-ō, 1887–1981)⁹²⁵. 8 grudnia, przed opanowaniem Nankinu, książę uzyskał informacje, że miasto jest otoczone przez siły chińskie, oceniane na około dziewięćdziesiąt tysięcy żołnierzy⁹²⁶. Były to dane znacznie zawyżone, ponieważ część wojskowych porzuciła miasto i wyruszyła na zachód w kierunku miasta Wuhan (chiń. upr. 武汉)⁹²⁷. Wtedy rzekomo z ust księcia padł rozkaz: „zabić wszystkich jeńców”⁹²⁸. Od tego momentu, przez około sześć tygodni grupy japońskich żołnierzy terroryzowały ludność Nankinu. Według japońskich dowódców miał to być sposób na złamanie oporu chińskiego rządu. Generał Mitsui poprzez japońskie ulotki zrzucane z samolotów nad Nankinem obiecywał że będzie: „surowy i bezwzględny dla stawiających opór” jak również „życzliwy i wspinałomyślny dla niewalczących oraz żołnierzy chińskich, którzy nie podejmą wrogich kroków przeciwko Japonii”⁹²⁹. Po przeprowadzeniu zmasowanego szturm na miasto, Japończycy przystąpili do poszukiwania chińskich żołnierzy, którzy ukrywali się wśród cywili bądź w Strefie Bezpieczeństwa. Ci schwytani, byli od razu bestialsko mordowani na miejscu bądź znęcano się nad nimi w przerażający sposób.

⁹²⁴ Matsui Iwane- wojskowy, generał Armii Cesarskiej. Był dowódcą japońskich wojsk interwencyjnych w Chinach podczas II wojny światowej. Zbrodniarz wojenny. Po ogłoszeniu aktu kapitulacji Japonii został aresztowany przez amerykańskie władze i postawiony przed Międzynarodowym Trybunałem Wojskowym dla Dalekiego Wschodu. Został mu postawiony zarzut dopuszczania się zbrodni wojennych oraz niepodjęcia żadnych kroków, które powstrzymałyby rzeź cywilów i jeńców wojennych w mieście Nankin. Sam nie przyznał się do zarzucanych mu czynów. A. Mikaberidze, *Atrocities, Massacres, and War Crimes: An Encyclopedia*, ABC-CLIO, Santa Barbara, California 2013, s. 443. Zob. także: <http://www.sankei.com/life/news/150218/lif1502180008-n1.html> (dostęp: 17.06.2016).

⁹²⁵ Yasuhiko Asaka- był członkiem japońskiej Rodziny Cesarskiej. S. Tucker, *Who's Who in Twentieth Century Warfare*, Routledge, New York and London 2003, s.12. Generał Matsui Iwane został głównodowodzącym Armii Rejonu Chin Środkowych.

⁹²⁶ Trzy dywizje oraz jednostki policji w mieście plus dziesięć dywizji na obrzeżach. W rzeczywistości obronę stanowiła zbieranina formacji, która do tej pory ze sobą nie współpracowała. Większość oficerów zginęła w bitwie o Szanghaj, natomiast część rekrutów stanowili chłopcy dwunasto-trzynastoletni. J. Polit, *Gorzki triumf. Wojna chińsko-japońska 1937–1945*, dz. cyt., s. 213.

⁹²⁷ Wuhan- miasto w środkowych Chinach i ośrodek administracyjny prowincji Hubei.

⁹²⁸ Wydanie rozkazu przypisywane bywa również Chō Isamu (jap. 長 勇, 1895–1945) oficerowi Japońskiej Armii Cesarskiej, znanemu ze swych ultranacjonalistycznych poglądów. D. Bergamini, *Japan's Imperial Conspiracy*, Morrow, New York 1971. Zob. take: K. Honda, F. Gibney, K. Sandness, *The Nanjing Massacre: A Japanese Journalist Confronts Japan's National Shame: A Japanese Journalist Confronts Japan's National Shame*, Routledge, New York and London 2015; K. Meyer, *Life and Death in the Garden: Sex, Drugs, Cops, and Robbers in Wartime China*, Rowman & Littlefield, Maryland 2014.

⁹²⁹ Odezwa cyt. za: J. Yin, S. Young, *The Rape of Nanking. An Undeniable History in Photographs*, Innovative Pub & Graphics, Louisville, KY 1997, s. 32.

W dniu 18 grudnia 1937 roku przyprowadzono jeńców na brzeg rzeki Jangcy (chiń. upr. 扬子江), po czym związano im ręce i rozstrzelano z karabinów maszynowych. Bagnetami dobijano tych, którzy przeżyli. Zwłoki wrzucano do rzeki i płynęły one z prądem aż do Szanghaju. Szacuje się, że w ten sposób zmasakrowano ciała około stu tysięcy chińskich jeńców wojennych.

Od początku tej haniebnej i okrutnej operacji przeprowadzano także akcje rabunkowe wśród ludności cywilnej na ulicach. Ten, kto nie miał przy sobie wartościowej rzeczy, był zabijany na miejscu. Dochodziło także do włamań do mieszkań. Plądrowano domy, a następnie je palono. Japończycy stosowali różne metody zabijania niewinnych ludzi. Cechowała ich wyjątkowa, sięgająca granic perwersji wyobraźnia w wymyślaniu metod zabijania. Oblewali ich benzyną, wydłubywali im oczy, obcinali uszy i dłonie, wysadzali na minach, zakopywali żywcem (czasami tylko po szyję, aby ofiarę móc ciąć mieczami), miażdżono koźmi i czołgami, wieszali (np. za palec) oraz, co stało się bardzo popularne, ścinałi głowy mieczem. Popularne były również egzekucje poprzez rozszarpywanie przez wielkie psy, krzyżowanie bądź oddzieranie pasów skóry osobom przybitym do drzew. Wyobraźnia agresora nie znała granic. Innym typem znęcania się nad ofiarami było: „wysyłanie Chińczyków na ryby”, które polegało na wpędzaniu ludzi do lodowatej wody rzeki Yangzi. Ci, którym udało się wypłynąć byli ostrzeliwani bądź obrzucani granatami. Oprawcy nie oszczędzili również kobiet i dzieci. Dopuścili się około osiemdziesięciu tysięcy gwałtów, w tym zbiorowych⁹³⁰. Niejednokrotnie gwałcono ofiary w ciągu dnia, na oczach rodziny. Prześladowcy zmuszali także synów do gwałcenia matek, a ojców do gwałcenia córek. Ofiary były okaleczane poprzez wbijanie w pochwę różnych przedmiotów, zazwyczaj bagnetów albo bambusowych kijów i zgładzane. Malutkie

⁹³⁰ W celu uniknięcia w przyszłości występowania przemocy seksualnej wobec lokalnej ludności oraz aby zapewnić żołnierzom rozrywkę Cesarska Armia Japońska wprowadziła tzw. „ośrodki pocieszenia”, ang. „comfort facilities”, gdzie niewinne kobiety zwane *comfort women* (jap. 慰安婦, *ianfu*, „kobiety do towarzystwa”) były zmuszane do świadczenia usług seksualnych. Początkowo *comfort women* pochodziły z obszarów zajmowanych i okupowanych przez Japończyków: z Chin czy Korei. Później zaczęto brać kobiety także z Japonii, Wietnamu, Malajów, Filipin itp. Były one porywane przez Japończyków bądź przez podlegające im siły kolaboranckie i zmuszane do nierządu w domach publicznych zwanych *ianjo*, (jap. 慰安所) zarządzanych przez japońską żandarmerię Kempeitai. Kobiety służyły przede wszystkim wyższym oficerom armii japońskiej. Liczba kobiet zmuszanych do prostytucji szacowana jest na pięćdziesiąt do trzystu tysięcy. Więcej na temat *comfort women*: P. Qiu, S. Zhiliang, Ch. Lifei, *Chinese Comfort Women: Testimonies from Imperial Japan's Sex Slaves*, Oxford University Press, Oxford 2014; Y. Tanaka, *Japan's Comfort Women*, Routledge, New York and London 2003. M. D. Stetz, B. B. C. Oh, *Legacies of the Comfort Women of World War II*, Routledge, New York and London 2015; Y. Yoshimi, S. O'Brien, *Comfort Women: Sexual Slavery in the Japanese Military During World War II*, Columbia University Press, New York 2000.

dzieci nabijano na bagnet lub rozcinano mieczem. Uciekający ulicami ludzie byli ostrzeliwani przez lotnictwo⁹³¹.

W Nankinie, który był siedzibą rządu chińskiego, przebywała spora grupa obcokrajowców. Byli to w większości dyplomaci i biznesmeni. Wraz z nadejściem niepokojących informacji o możliwym ataku ze strony Japończyków, większość zdążyła opuścić miasto. Na pozostanie w miejscu kaźni zdecydowało się 27 cudzoziemców: 18 Amerykanów, 5 Niemców, 1 Anglik, 1 Austriak i 2 Rosjan.⁹³² 22 listopada 1937 roku w ambasadach amerykańskiej i niemieckiej utworzyli oni, wzorując się na jezuitcie, ojcu Robercie Jacquinet de Besange, który wcześniej chronił mieszkańców Szanghaju⁹³³ tzw. Międzynarodowy Komitet Strefy Bezpieczeństwa Nankinu⁹³⁴, tzw. (ICNSZ), obszar o powierzchni 3,86 km², na którym mogli uzyskać schronienie chińscy cywile⁹³⁵. W obrębie Międzynarodowej Strefy Bezpieczeństwa (jap. 南京安全区, Nankin Anzenku) mieściły się m.in. ambasady (amerykańska, japońska, duńska i włoska), Uniwersytet Nankiński i należący do niego szpital Kulou Hospital, szkoła żeńska Ginling College, Sąd Najwyższy, oraz kilka innych instytucji [patrz: załącznik 31].

Początkowo planowano, że Strefa zapewni żywność, schronienie i opiekę medyczną dla uchodźców, a jeśli będzie to konieczne, ochroni przed atakiem japońskich żołnierzy. Japończycy wyrazili zgodę na powstanie strefy neutralnej pod warunkiem, że nie będą się w niej ukrywali chińscy żołnierze⁹³⁶. 1 grudnia 1937 roku burmistrz Nankinu, Ma Chao-chun (chiń. upr. 马超俊, 1886–1977), nakazał wszystkim chińskim obywatelom pozostającym w Nankinie, aby przeszli do „strefy bezpieczeństwa”, a następnie sam uciekł z miasta⁹³⁷.

⁹³¹ R. Sabella, F. Li, D. Liu, *Nanking 1937: Memory and Healing: Memory and Healing*, Routledge, New York and London 2015.

⁹³² Więcej o cudzoziemcach, którzy zostali w okupowanym Nankinie [w:] http://www.alpha-canada.org/wp-content/themes/bcalpha-theme/Testimonies/Nanking/Eyewitness6_GFitch.pdf (dostęp: 15.07.2015).

⁹³³ W trakcie II wojny chińsko-japońskiej w Szanghaju.

⁹³⁴ Ang. *International Committee for the Nanking Safety Zone*. Formalnie strefa została przekazana cudzoziemcom przez burmistrza Nankinu 1 grudnia.

⁹³⁵ Więcej o utworzonej strefie bezpieczeństwa [w:] <http://www.alpha-canada.org/education/asian-holocaust/nanking-massacre/nanking-safety-zone-and-rescuers> (dostęp: 19.08.2015).

⁹³⁶ K. Masser, *Independent Research in Nanjing, China*, “Minnie Vautrin’s Burden”, 2011 [w:] http://depthome.brooklyn.cuny.edu/bc-china/extra_files/Syllabus/K.%20Masser.pdf (dostęp: 17.08.2015)

⁹³⁷ N. Shi, M. Chao-chun. *Nanking's Development, 1927-1937: Report on the Activities of the Municipality of Nanking*, Municipality of Nanking, Nanking 1937.

Na czele Strefy stanął John Rabe (1882–1950)⁹³⁸, niemiecki biznesmen, członek NSDAP, który pracował w Chinach dla *Siemens China Co*⁹³⁹. W 1936 roku Japonia podpisała z Niemcami Pakt Antykominternowski, który głosił międzynarodową walkę z komunizmem. Dzięki temu Rabe mógł w Nankinie czuć się bezpieczny⁹⁴⁰. Krążył on po mieście samochodem ze swastyką i w stalowym hełmie na głowie, i ratował sparaliżowanych strachem Chińczyków. Po powrocie do kraju wspominał w swoim pamiętniku: „To jest kwestia moralności. Nie mogę zawieść zaufania tych ludzi, którzy we mnie wierzą. Aż zapiera dech jak oni we mnie wierzą”⁹⁴¹.

Wśród innych cudzoziemców-Amerykanów niosących pomoc Chińczykom znaleźli się m.in.: misjonarz John Gillespie Magee, misjonarka Wilhelmina „Minnie” Vautrin, lekarz Robert O. Wilson, wykładowca historii Miner Bates, misjonarz George Ashmore Fitch oraz wykładowca socjologii Lewis Strong Casey Smythe. Wszyscy oni ciężko pracowali, aby utworzyć kilka obozów dla uchodźców wokół ambasady USA. Zajmowali się także szyciem dużych flag narodowych swoich krajów oraz Czerwonego Krzyża, aby później oznaczać nimi budynki na całym terenie Strefy, celem ostrzegania pilotów przed jej przypadkowym zbombardowaniem. Ponadto kopali okopy i ziemianki bombowe.

Amerykanin John Magee (1884–1953) został oddelegowany do Nankinu w 1912 roku jako ksiądz-misjonarz z Amerykańskiego Protestantckiego Kościoła Episkopalnego⁹⁴². W trakcie masakry nankińskiej był również przewodniczącym oddziału Czerwonego Krzyża w Nankinie, dzięki czemu brał udział w ratowaniu ponad 200 000 chińskich żołnierzy i cywilów. Ponadto nie bacząc na własne bezpieczeństwo, Magee opuszczał Strefę Bezpieczeństwa i krążąc po ulicach, na których rozgrywała się tragedia tysięcy Chińczyków kręcił kamerą film, aby dać świadectwo innym, co tak

⁹³⁸ John Rabe był wówczas entuzjastą Hitlera (!). Utworzona przez niego Strefa Bezpieczeństwa pomogła ocalić ok. dwieście tysięcy nankińczyków podczas masakry na przełomie 1937/1938 roku. Nazywany jest: „Oskarem Schindlerem Azji”, „Dobrym Niemcem z Nankinu” bądź „żywym Buddą”. John Rabe wyjechał z Azji w lutym 1938 roku. Pragnął interweniować u samego Hitlera, jednak bezskutecznie.

⁹³⁹ J. Rabe, *Der gute Deutsche von Nanjing*, Deutsche Verlags-Anstalt, Stoccarda, 1997. Zob. także: D. Lary, *The Chinese People at War: Human Suffering and Social Transformation, 1937-1945*, Cambridge University Press, Cambridge 2010.

⁹⁴⁰ S. Zidarov, *John Rabe und seine Tagebücher in der gegenwärtigen Debatte um das Nanjing-Massaker*, GRIN Verlag, München 2010.

⁹⁴¹ R. Sabella, F. Li, D. Liu, *Nanking 1937: Memory and Healing: Memory and Healing*, Routledge, New York and London 2015. Zob. także: I. Chang, *The Nazi Leader Who, in 1937, Became the Oskar Schindler of China*, [w:] <http://www.theatlantic.com/international/archive/2012/01/the-nazi-leader-who-in-1937-became-the-oskar-schindler-of-china/251525/> (dostęp: 16.07.2015).

⁹⁴² Więcej o amerykańskim kościele episkopalnym [w:] www.episcopalchurch.org/sites/default/files/2013_table_of_statistics.pdf (dostęp: 16.07.2015).

naprawdę się tam działo⁹⁴³. Magee pisał w liście do swojej żony w Waszyngtonie: „Horror ostatniego tygodnia jest nieporównywalny z niczym innym. Nie przypuszczałem, że japońscy żołnierze są tak okrutni. To już ponad tydzień morderstw i gwałtów, porównywalnych wydaje mi się do tych, które miały miejsce podczas masakry na Ormianach w Turcji....Większość ludzi była zabijana, jakby to były szczury na ulicach”⁹⁴⁴.

Inną postacią, która również niosła pomoc ofiarom bestialskiej napaści na Nankin, była amerykańska misjonarka Wilhelmina „Minnie” Vautrin (1887–1941)⁹⁴⁵. Ratowała ona dziewczęta z żeńskiego Ginling Women’s Art and Science College, tworząc schronienie w budynkach kampusu college’u dla 200-300 osób. Minnie Vautrin udało się ocalić tam około 10 000 osób. W swoim pamiętniku Vautrin napisała, że czuła potrzebę pozostania w Nankinie: „...Osobiście czuję, że nie mogę wyjechać... Mężczyźni nie opuszczają statków, kiedy są one w niebezpieczeństwie, a kobiety nie opuszczają swoich dzieci”⁹⁴⁶. Widząc ogrom okrucieństwa notowała: „W całym moim gniewie chciałabym mieć siłę, by rozbić ich za tę podłą robotę. Kobietom w Japonii byłoby wstyd, gdyby widziały te sceny grozy”⁹⁴⁷. Została ona później odznaczona przez rząd chiński za swoje zasługi w opiece nad chińskimi dziewczętami z żeńskiego college’u Ginling.

Amerykanin Robert O. Wilson (1906–1967) był jedynym lekarzem cudzoziemcem w Strefie. Niósł bezinteresowną pomoc medyczną ofiarom zbrodni nankińskiej. Pracował niestrudzenie, ratując rannych. Wydarzenia z Nankinu opisywał w liście do rodziny: „Rzeź cywilów jest przerażająca. Mogę napisać setki stron o przypadkach gwałtów i brutalności prawie nie do uwierzenia”⁹⁴⁸.

Miner Searle Bates (1897–1978) pracował jako wykładowca na Uniwersytecie Nankińskim w latach 1920–1950. W swoich wspomnieniach przytacza wydarzenia z masakry: „Wczoraj siedem razy przychodziły grupy trzech lub czterech żołnierzy,

⁹⁴³ Magee nakręcił kilkaset minut filmu posiadaną 16 milimetrową kamerą, która filmowała 6 klatek na sekundę. Filmy Magee zostały przemycone z Nankinu i pokazane członkom rządu Stanów Zjednoczonych oraz niemieckiego MSZ w Berlinie. Niestety, nie udało się przekonać rządów obydwu państw do ustanowienia sankcji wobec rządu japońskiego. Oryginalny film nakręcony podczas trwania masakry przez Johna Magee [w:] <https://www.youtube.com/watch?v=eaOAAjQ1FsQ> 9 (dostęp: 27.09.2015).

⁹⁴⁴ Fragment listu Johna Magee do żony z 19.12.1937 roku [w:] http://www.alpha-canada.org/wp-content/themes/bcalpha-theme/Testimonies/Nanking/Eyewitness1_Magee.pdf (dostęp: 19.08.2015).

⁹⁴⁵ Zwana również przez Chińczyków „żywą boginią z Nankinu”.

⁹⁴⁶ M. Vautrin, S. Lu, *Terror in Minnie Vautrin’s Nanjing...*, dz. cyt., s. 8.

⁹⁴⁷ Ibidem, s. 87.

⁹⁴⁸ Z listu do rodziny z 15.12.1937 roku [w:] http://www.alpha-canada.org/wp-content/themes/bcalpha-theme/Testimonies/Nanking/Eyewitness4_RWilson.pdf (dostęp: 19.08.2015).

biorąc ubrania, jedzenie i pieniądze od tych, którym coś pozostało po poprzednich grabieżach tego samego typu. Zgwałcili siedem kobiet, w tym dwunastoletnią dziewczynkę. W nocy większe grupy dwunastu lub czternastu żołnierzy przyszły cztery razy i zgwałciły dwadzieścia kobiet”⁹⁴⁹. George Ashmore Fitch (1883–1979) tak opisywał makabryczne wydarzenia z grudnia 1937 roku: „Przez kilka dni panowała kompletna anarchia — to było piekło na ziemi.(...) Kradzieże, morderstwa, gwałty nie słabną. Według szacunków będzie co najmniej tysiąc kobiet zgwałconych ostatniej nocy i w ciągu dnia. Jedna biedna kobieta była gwałcona trzydzieści siedem razy. Innej uduszono pięciomiesięczne dziecko, ponieważ płakało, gdy była gwałcona. Bunt oznacza bagnety. Szpital szybko wypełnia się od ofiar japońskiego okrucieństwa i barbarzyństwa. Bob Wilson, nasz jedyny lekarz, ma ręce bardziej niż pełne roboty i musi pracować nocą”⁹⁵⁰.

Podobne wspomnienia miał Lewis Strong Casey Smythe (1901–1978): „Siedemnastego marca o godzinie 22.00 sześciu japońskich żołnierzy weszło do domu 40-letniego rolnika imieniem Kao, który mieszkał w Hou Tsaimen. Zażądali, aby przyprowadził im kilka kobiet. Odpowiedział im, że nie ma żadnej kobiety ani nie może im nikogo znaleźć. Wtedy oni dźgnęli go wiele razy bagnetem po ciele i na szyi. Zaczął uciekać, ale kiedy dobiegł do drzwi upadł strasznie krwawiąc. Nie mógł się już więcej podnieść. Wtedy obcięli mu głowę. Wówczas żołnierze szybko opuścili jego dom”⁹⁵¹.

Dzięki Międzynarodowej Strefie Bezpieczeństwa swoje życie uratowało od 200 000 do 250 000 Chińczyków. Szacuje się, że w wyniku bestialskich mordów na ludności wojskowej i cywilnej śmierć poniosło od pięćdziesięciu do czterystu tysięcy ludzi⁹⁵². Masakra nankińska była jedną z największych zbrodni ludobójstwa w historii, jakiej dopuścili się Japończycy. Decyzję o ataku na Chińczykach wydał 5 sierpnia 1937 roku cesarz Hirohito w odpowiedzi na prośbę sztabu generalnego o wyjęcie chińskich jeńców spod prawa międzynarodowego. Jego decyzję ułatwił fakt, iż Japonia wypowiedziała członkostwo w Lidze Narodów w 1933 roku z powodu potępienia przez tę międzynarodową organizację zajęcia Mandżurii. To utwierdziło Japonię w przekonaniu, że nie ograniczają jej faktycznie żadne międzynarodowe zobowiązania.

Należy tutaj wspomnieć, że w trakcie walk o Nankin, 12 grudnia 1937, doszło

⁹⁴⁹ Fragment listu do Ambasady Japonii z 27.12.1937 roku [w:] http://www.alpha-canada.org/wp-content/themes/bcalpha-theme/Testimonies/Nanking/Eyewitness5_Bates.pdf (dostęp: 19.08.2015).

⁹⁵⁰ Fragment wspomnień George’a Ashmore’a Fitch’a [w:] http://www.alpha-canada.org/wp-content/themes/bcalpha-theme/Testimonies/Nanking/Eyewitness6_GFitch.pdf (dostęp: 19.08.2015).

⁹⁵¹ Relacja z wydarzeń z 17.03.1938 roku [w:] http://www.alpha-canada.org/wp-content/themes/bcalpha-theme/Testimonies/Nanking/Eyewitness7_LSmythe.pdf (dostęp: 19.08.2015).

⁹⁵² J. L. Margolin, *Japonia 1937-1945. Wojna armii cesarza*, Dialog, Warszawa, 2009, s. 528.

do incydentu, w którym japońskie samoloty zaatakowały amerykańską kanonierkę kolonialną *USS Panay*, zabijając trzech członków załogi i raniąc 43. Rząd Japonii oficjalnie przeprosił Stany Zjednoczone za ten incydent⁹⁵³.

Niewątpliwie przyczyny zbrodni tkwią głęboko w przyjętej przez Japończyków strategii tworzenia mocarstwa. Mieszkańcy archipelagu byli przekonani, że utworzenie wielkiego wschodnioazjatyckiego imperium jest koniecznością. Powiązane z tym było także przeświadczenie Japończyków o boskości cesarza i cywilizacyjnej wyższości swojego narodu, a także prawie do traktowania podbijanych nacji jako niższych. Ponadto dla Japończyków, którzy mieli silne korzenie samurajskie, widok kapitulujących Chińczyków był wręcz niezrozumiały i odrażający. Odpowiedzi na pytanie dlaczego doszło do tak straszliwej masakry udzielił podoficer piechoty Enomoto Masayo: „Czuliśmy że robimy wszystko dla cesarza, tak więc wszystko było w porządku, póki robiliśmy to w cesarskim imieniu. Morderstwa, gwałty, podpalenia i tak dalej...Może nie powinniśmy robić tego wszystkiego, ale żołnierze muszą się jakoś pocieszyć. Walczyli dla cesarza, więc to wszystko było rodzajem rekompensaty”⁹⁵⁴. Amerykański badacz John Toland uważa, że masakra była aktem „nacjonalistycznej furii”, wręcz wybrykiem jakiego dopuścili się ultrapatriotyczni oficerowie, którzy nie mogli wybaczyć Chińczykom, że opierając się Japonii działają na niekorzyść wspólnej sprawy azjatyckiej⁹⁵⁵. Wielu zbrodniarzy, ponoszących odpowiedzialność za masakrę, zostało postawionych przed Międzynarodowym Trybunałem do spraw Dalekiego Wschodu w Tokio pod zarzutem dopuszczania się zbrodni ludobójstwa. Większość z nich otrzymała wyroki skazujące⁹⁵⁶.

⁹⁵³ F.J. Bradley, *He Gave the Order: The Life and Times of Admiral Osami Nagano*, Lulu.com, North Carolina 2015, s.79; S. Steely, *Pearl Harbor Countdown: Admiral James O. Richardson*, Pelican Publishing, Gretna, Louisiana 2008. J. Faber, *Great News Photos and the Stories Behind Them*, Courier Corporation, Mineola, New York 1978.

S. Lu, *A Mission under Duress: The Nanjing Massacre and Post-Massacre Social Conditions Documented by American Diplomats*, University Press of America, Maryland 2012.

⁹⁵⁴ L. Rees, *Their Darkest Hour. People Tested to the Extreme in World War II*, Ebury Press, London 2008, s. 75. W trakcie powojennych procesów zbrodniarzy wojennych, Japończycy przyznawali, że zabijali jeńców, ponieważ nie mieli wystarczająco pożywienia, a Chińczyków uważali za ludzi pozbawionych honoru.

⁹⁵⁵ J. Toland, *The Rising Sun. The Rise and Fall of the Japanese Empire, 1936–1945*, Random House, New York 1970, s. 50 i 58.

⁹⁵⁶ Więcej o Trybunale Tokijskim w: International Military Tribunal for the Far East 1946-1948 [w:] <http://www.cnd.org/mirror/nanjing/NMTT.html> (dostęp: 9.08.2015); R. Cryer, N. Boister, *Documents on the Tokyo International Military Tribunal: Charter, Indictment, and Judgments*, tom 1-2, Oxford University Press, Oxford 2008.

5.4 Eskalacja ataku lotniczego Japonii na Pearl Harbor jako napaści bez wypowiedzenia wojny (1941)

*Ten kraj pozostanie neutralny,
lecz nie mogę prosić,
aby każdy Amerykanin pozostał
neutralny w myślach (...)
Mam nadzieję, że Stany Zjednoczone
trzymać się będą z dala od tej wojny*⁹⁵⁷.

Franklin D. Roosevelt

(32. prezydent USA)

Japonia, pochłonięta walkami w Chinach, oburzona między innymi „ustawą wykluczającą” z 1924 roku i polityką wysokich ceł nałożonych przez USA, dążyła do zagarnięcia terenów innych państw. Japończycy chcieli, by ich kraj stał się potęgą gospodarczą, a do tego potrzebne im były surowce i rynki zbytu, które mogli zdobyć tylko dzięki podbojom [patrz: załącznik 32]. Rozbudowana baza amerykańskiej marynarki wojennej w Pearl Harbor⁹⁵⁸ stanowiła więc dla nich poważne zagrożenie. W 1940 roku prezydent USA Franklin Delano Roosevelt (1882–1945)⁹⁵⁹ w reakcji na poczynania Japonii w Indochinach Francuskich⁹⁶⁰ udzielił zgody na wygaśnięcie amerykańsko-japońskiego układu handlowego oraz nałożył sankcje na sprzedaż do

⁹⁵⁷ F. D. Roosevelt, *Public Papers and Addresses (1939)*, vol. VIII, Macmillan, New York 1941, s. 460-464.

⁹⁵⁸ Kiedy pod koniec XVIII wieku Europejczycy odkryli Hawaje (haw. Moku-puni o Hawai'i), amerykański rząd doszedł do wniosku, że zatoka Pearl Harbor może stanowić świetną bazę dla okrętów. W 1901 roku USA rozpoczęły budowę bazy floty nad zatoką. Krążownik pancerny USS California, będący wówczas pierwszym dużym okrętem, wpłynął do Pearl Harbor już 15 grudnia 1911 roku. Decyzją najwyższych władz w maju 1940 roku USA postanowiły przenieść główne siły Floty Pacyfiku Stanów Zjednoczonych na hawajską wyspę O'ahu w celu wywarcia presji na Japonię i wzmocnienia obrony Filipin. Niektórzy amerykańscy oficerowie byli sceptycznie nastawieni do pomysłu umieszczenia bazy właśnie na Hawajach. Uważali oni bowiem, że taka lokalizacja jest bardziej narażona na niespodziewany atak ze strony ewentualnego agresora.

⁹⁵⁹ Franklin Delano Roosevelt – 32. prezydent Stanów Zjednoczonych. Por. C. Black, *Franklin Delano Roosevelt: Champion of Freedom*, PublicAffairs, New York 2014; R. Freedman, *Franklin Delano Roosevelt*, Houghton Mifflin Harcourt, Boston 1992; A. Brinkley, *Franklin Delano Roosevelt*, Oxford University Press, Oxford 2009.

⁹⁶⁰ We wrześniu 1940 roku wojska japońskie, realizując imperialną politykę Cesarstwa Japonii, przeprowadziły kilkudniową (22–26.09.1940) operację militarną w północnej części Indochin i po krótkotrwałym oporze francuskim zajęły ten teren. W czerwcu 1941 roku Japonia objęła swym panowaniem również południową część Indochin, pozostawiając jednakże na całym ich obszarze francuską administrację cywilną, która współpracowała z wojskami japońskimi do marca 1945 roku. Zob. C. Royal O'Neal, *Japan in Indo-China, 1940–1945*, Department of History, Stanford University, California 1955, s. 19.

Japonii towarów o strategicznym znaczeniu. Była to odpowiedź amerykańskiej administracji na Pakt Trzech, czyli zawarte 27 września 1940 roku w Berlinie porozumienie między niemiecką III Rzeszą, Włochami i Japonią, którego celem było ustanowienie nowego porządku na świecie⁹⁶¹. Gdy w czerwcu 1941 roku Japończycy wkroczyli do Indochin, USA, Wielka Brytania, Chiny oraz Holandia (tak zwany pierścień ABCCh, amerykańsko-brytyjsko-chińsko-holenderski)⁹⁶² postanowiły nałożyć na Japonię całkowite embargo, co w rezultacie pozbawiło ten kraj między innymi dostaw ropy i złomu żelaznego. Ponadto Amerykanie zamrozili japońskie fundusze, zainwestowane na terenie USA. Czarę goryczy przepełniła nota dyplomatyczna, którą sekretarz stanu USA Cordell Hull (1871–1955)⁹⁶³ przekazał 26 listopada 1941 roku ambasadorowi Cesarstwa Japonii Nomurze Kichisaburō (jap. 野村 吉三郎, 1877–1964)⁹⁶⁴. Dokument ten stanowił de facto ultimatum i był ostateczną sankcją USA wobec Japonii.

Warunki, jakie Stany Zjednoczone podyktowały Japonii, były dla Japończyków nie do przyjęcia. USA wysunęły między innymi żądanie wycofania się Cesarstwa z Chin oraz Indochin, a to właśnie brak dostępu do surowców naturalnych na Archipelagu Japońskim był powodem ekspansji terytorialnej tego państwa już od początku procesu jego modernizacji. Biorąc pod uwagę potencjał militarny obu rywali (porównując w tym miejscu traktat waszyngtoński), wynik starcia między mocarstwami możliwy był do przewidzenia. USA w 1941 roku były na tyle potężnym państwem, że mogły prowadzić wojnę na dwu frontach. Sekretarz wojny Henry Stimson rozumiał niebezpieczeństwo, jakie stanowił Hitler, i opowiedział się przeciwko reżimowi nazistowskiemu. Wzywał USA, aby pomogły Wielkiej Brytanii i Francji w Europie i aby Ameryka wzmocniła swój potencjał obronny.

Stany Zjednoczone były na początku lat 40. jednym z najpotężniejszych gospodarczo państw świata. Istotną częścią amerykańskich sił zbrojnych stanowiły

⁹⁶¹ Sygnatariusze pragnęli powstrzymać Stany Zjednoczone przed przystąpieniem do wojny. Z tego powodu strony zobowiązały się do wszelkiej wzajemnej pomocy w przypadku ataku na którekolwiek z państw nieuczestniczących w wojnie, zaznaczając, że nie chodzi o ZSRR. Było to ostrzeżenie dla USA, aby pozostały neutralne, inaczej będzie je czekać wojna na dwa fronty. Zob. *Pakt Trzech – razem przeciw imperializmowi* [w:] <http://www.polskieradio.pl/39/156/Artykul/1542607,Pakt-Trzech-%E2%80%93-razem-przeciw-imperializmowi> (z dn. 17.08.2016).

⁹⁶² P. Stillwell, *Air Raid, Pearl Harbor!: Recollections of a Day of Infamy*, Naval Institute Press, Maryland 1981, s. 63.

⁹⁶³ Cordell Hull – amerykański polityk, od 1933 do 1944 roku sekretarz stanu Stanów Zjednoczonych. W 1945 roku w uznaniu roli, jaką odegrał w utworzeniu ONZ, otrzymał Pokojową Nagrodę Nobla. Por. H. B. Hinton, *Cordell Hull – A Biography*, Read Books, Vancouver 2008.

⁹⁶⁴ Nomura Kichisaburō – japoński admirał i ambasador w USA. Zob. K. Nomura, *The Occupation-era Correspondence of Kichisaburo Nomura*, Global Oriental, Kent 2010.

floty: Atlantycka i Pacyfiku. Składały się one z kilkunastu pancerników i lotniskowców, a także wielu innych okrętów. Japończycy byli świadomi swoich małych szans w konfrontacji z USA, jednak nie mieli wyboru. Łatwiej im było zaakceptować fakt rozpoczęcia wojny z Amerykanami, niż wycofać się z Chin.

Ultimatum przedstawione Japonii przez sekretarza stanu USA Cordella Hulla było bezpośrednią przyczyną wybuchu wojny amerykańsko-japońskiej, którą zapoczątkował niespodziewany atak Japończyków na Pearl Harbor. W dniu wręczenia noty zespół uderzeniowy floty japońskiej wypłynął potajemnie z portów Japonii przez wzburzone wody północnego Pacyfiku i wziął kurs na Pearl Harbor. Oczekiwał na umówiony sygnał do ataku, gdyby wojna stała się nieunikniona, bądź sygnał oznaczający odwołanie ataku, gdyby w grę wchodziło utrzymanie pokoju. Ultimatum Cordella Hulla oznaczało jednak, że pokój między USA a Japonią dłużej nie przetrwa. 1 grudnia szef Sztabu Wojsk Lądowych Hajime Sugiyama (jap. 杉山元, 1880–1945) poinformował cesarza Hirohito, że Japonia ma niepowtarzalną szansę na przełamanie embarga ekonomicznego Zachodu i zapewnienie sobie autarkii⁹⁶⁵. Pytany o przyczyny przystąpienia do wojny, cesarz odpowiedział: „Byłem monarchą konstytucyjnym. Jeśli mój premier i moi ministrowie doradzali mi, że tak powinno się postąpić, musiałem to zrobić, nawet jeśli nie chciałem”⁹⁶⁶. 2 grudnia 1941 roku zespół uderzeniowy dostał rozkaz do ataku.

7 grudnia 1941 roku okazał się sądnym dniem w historii relacji amerykańsko-japońskich. Plan inwazji na amerykańską bazę Pearl Harbor na Hawajach był dziełem sztabu „najbardziej śmiałego i skutecznego morskiego stratega stulecia, jeśli nie wszystkich czasów”, admirała Yamamoto Isoroku (jap. 山本五十六, 1884–1943)⁹⁶⁷. W rzeczywistości admirał, opracowując atak na USA, inspirował się działaniami Brytyjczyków, którzy w nocy z 11 na 12 listopada 1940 roku zaatakowali włoski port w Tarente⁹⁶⁸ i zniszczyli kilka włoskich okrętów. Yamamoto zaplanował podobną operację w Pearl Harbor, tylko że skala zniszczeń miała być znacznie większa.

⁹⁶⁵ *Sugiyama memo* [Notatki Sugiyamy], cz. 1, [w:] *Meiji hyakunenshi sōsho*, t. 16, Hara Shobō, Tokio 1967, s. 224.

⁹⁶⁶ R. B. Finn, *Winners in Peace. MacArthur, Yoshida, and Postwar Japan*, University of California Press, Berkeley 1992, s. 27.

⁹⁶⁷ Admirał Yamamoto już w lutym 1940 roku zasugerował przygotowanie planu ataku na USA. Cyt. za: W. Manchester, P. Reid, *The Last Lion. Winston Spencer Churchill: Defender of the Realm, 1940–1965*, Bantam, New York–Boston–London 2012, s. 534. Por. M. Stille, *Yamamoto Isoroku*, Osprey Publishing, Oxford 2012.

⁹⁶⁸ Tarent (wł. Taranto) – miasto i gmina w regionie Apulia, w południowych Włoszech. <http://www.tarantomagna.it/storia-taranto/origini-taranto-leggenda-taras/> (dostęp: 17.09.2016). Zob. D. Wragg, *Wojna brytyjsko-francuska 1940*, Bellona, Warszawa 2011.

W realizacji ataku na Pearl Harbor Japończycy napotkali jednak problem. Basen portowy w tamtym miejscu był płytszy od tego w Tarencie, co uniemożliwiało użycie zwykłych torped lotniczych. Japończycy musieli torpedy przekonstruować, aby zmniejszyć ich zanurzenie i dzięki temu móc użyć ich w płytkich wodach zatoki.

Japończycy przed planowanym atakiem na Pearl Harbor mieli zamiar oficjalnie wypowiedzieć Amerykanom wojnę. Z powodu zwłoki w rozszyfrowywaniu i tłumaczeniu rządowych depech przesłanych do ambasady Japonii w Waszyngtonie ambasador Cesarstwa udał się na rozmowę z Hullem już po dokonaniu ataku⁹⁶⁹ [patrz: załącznik 33].

Japońska flota rozpoczęła przygotowania do ofensywy po dotarciu do punktu docelowego, znajdującego się w odległości 400 kilometrów od wyspy O‘ahu, na której znajdowała się baza Pearl Harbor. Samoloty miały uderzyć trzema falami. Celem ataku miały być instalacje wojskowe na wyspie, lotniska, a także okręty zakotwiczone w porcie. Kilka godzin wcześniej w kierunku Pearl Harbor wyruszyły małe japońskie okręty podwodne. Miały wtargnąć do portu tuż przed rozpoczęciem ataku z powietrza. Jeden z nich został zauważony przez amerykański niszczyciel USS Ward i ostrzelany o godzinie 6.45 podczas próby wejścia do portu. Następnie, kilka minut po godzinie 7.00, operatorzy radaru na O‘ahu odnotowali echa nadlatujących samolotów⁹⁷⁰. Oficer dyżurny zignorował jednak ich meldunek, sądząc, że echo należało do samolotów B-17 lecących z kontynentu – maszyny te miały dotrzeć do Pearl Harbor i wzmocnić obronę bazy⁹⁷¹. W istocie była to japońska grupa bojowa lecąca w kierunku wyspy. W operacji planowano wykorzystać 6 lotniskowców, ponad 400 samolotów i licznych okrętów wsparcia, które miały niezauważenie przypląć w pobliże Hawajów i zaatakować amerykańskie okręty z zaskoczenia. Głównym celem operacji były lotniskowce i pancerniki, będące trzonem ówczesnej floty USA. Pozostałe japońskie jednostki miały po ataku rozpocząć działania zbrojne na Pacyfiku i zająć kolejne wyspy⁹⁷². Na dzień uderzenia nieprzypadkowo została wybrana niedziela.

⁹⁶⁹ Ambasador Japonii w USA Nomura Kichisaburō był w trakcie tłumaczenia 14-częściowej depechy z Tokio, będącej oficjalnym wypowiedzeniem wojny Stanom Zjednoczonym przez Japonię. Jego pracownicy okazali się na tyle niekompetentni, że Kichisaburō nie zdołał dostarczyć dokumentu o wyznaczonej godzinie – 13.00 czasu waszyngtońskiego, czyli 7.30 czasu hawajskiego – amerykańskiemu sekretarzowi stanu Cordellowi Hullowi. M. Banach, „Atak na Pearl Harbor” [w:] <http://www.smartage.pl/atak-na-pearl-harbor/> (dostęp: 12.02.2016).

⁹⁷⁰ Zob. <http://rejonlg.blox.pl/2015/12/hawaje-2015-cz2.html> (dostęp: 12.04.2016).

⁹⁷¹ S. Fitzgerald, *Pearl Harbor: Day of Infamy*, Capstone, Minnesota 2006 [w:] <http://www.smartage.pl/atak-na-pearl-harbor/> (dostęp: 12.06.2016).

⁹⁷² Zob. <http://rejonlg.blox.pl/2015/12/hawaje-2015-cz2.html> (dostęp: 18.10.2016).

O godzinie 7.40 komandor porucznik lotnictwa Fuchida Mitsuo (jap. 淵田美津雄, 1902–1976)⁹⁷³ okrążył Barber Point i wydał rozkaz *Tenkai!* (jap. 展開), czyli przygotowania się do ataku. Hasłem wzywającym do właściwego ataku było wysłane w eter o godzinie 7.49: *To! To! To!* (jap. 「ト・ト・ト」, ‘atakować’). To najbardziej znane, nadane o godzinie 7.53: *Tora! Tora! Tora!* (jap. 「トラトラトラ」) będące akronimem słów: *totsugeki* (jap. 突撃, ‘nagły atak’, ‘napaść’) i *raigeki* (jap. 雷撃, ‘błyskawicznie’), oznaczało, że wróg został zupełnie zaskoczony⁹⁷⁴.

W tym czasie japońskie samoloty znajdowały się już nad wyspą i rozpoczęły atak. Dowódcą floty lotniskowców mianowano admirała Nagumo Chūichi (jap. 南雲忠, 1887–1944)⁹⁷⁵. Pierwszą falę uderzenia przeprowadziły 183 samoloty Nakajima B5N Kate, Aichi D3A Val i Mitsubishi A6M Zero. Flota japońska składała się z 6 lotniskowców: Akagi, Kaga, Hiryū, Sōryū, Zuikaku i Shōkaku, na których stacjonowało łącznie 380 samolotów (143 torpedowe, 129 bombowców nurkujących oraz 108 myśliwców). Osłonę stanowił 3 Dywizjon Okrętów Liniowych (2 pancerniki) i 8 Dywizjon Krążowników (2 ciężkie krążowniki i 1 lekki). Dodatkowo wsparcia udzielało 9 niszczycieli oraz 8 okrętów podwodnych (3 oceaniczne jednostki strzegły podejścia do bazy USA, a 5 miniaturowych typu Ko-hyoteki starało się wpłynąć do środka bazy). Japoński zespół uderzeniowy zaopatrywało 8 zbiornikowców oraz wiele innych rodzajów jednostek zaopatrzenia. Tymczasem w bazie Pearl Harbor znajdowało się 8 pancerników, w tym 2 ciężkie, oraz 6 lekkich krążowników, 29 niszczycieli, 5 okrętów podwodnych, 20 okrętów pozostałych typów (stawiacze min, trałowce), a także 24 jednostki pomocnicze. Osłonę powietrzną na lotniskach zapewniało 387 samolotów, wspieranych przez baterie obrony przeciwlotniczej⁹⁷⁶.

Niespełna trzy minuty po ataku z pancernika USS Oklahoma zestrzelono japoński samolot torpedowy, który rozbił się przy hangarach na lotnisku. W ciągu kilku

⁹⁷³ Fuchida Mitsuo – oficer lotnictwa Japońskiej Marynarki Wojennej. Jeden z najlepszych japońskich pilotów. Zob. J. C. Fredriksen, *America's Military Adversaries: From Colonial Times to the Present*, ABC-CLIO, Santa Barbara 2001, s. 169.

⁹⁷⁴ Istnieje dużo hipotez i legend tłumaczących japońskie hasła do ataku. Jedną z nich mówi o księciu Shōtoku Taishi, bardzo ważnej postaci w historii Japonii, który modlił się o zwycięstwo nad nieprzyjacielem (klan Mononobe) w świątyni shintoistycznej. Wówczas przed Shōtoku pojawił się Bishamonten (Wajśrawana) w dniu tygrysim, miesiącu tygrysim i roku tygrysim i przepowiedział mu zwycięstwo nad wrogiem. Zob. http://www.newworldencyclopedia.org/entry/Shotoku_Taishi (dostęp: 18.06.2016).

⁹⁷⁵ Nagumo Chūichi – admirał Japońskiej Cesarskiej Marynarki Wojennej i dowódca floty lotniskowców uczestniczącej w ataku na Pearl Harbor i bitwie o Midway. Por. D. M. Kehn, *A Blue Sea of Blood: Deciphering the Mysterious Fate of the USS Edsall*, MBI Publishing Company, London 2009, s. 74.

⁹⁷⁶ Opis ataku na Pearl Harbor [w:] <http://www.ibiblio.org/phha/> (dostęp: 24.04.2016).

godzin Japończycy zniszczyli niemal wszystkie cele, z wyjątkiem lotniskowców (które opuściły port kilka dni wcześniej), warsztatów maszynowych, zakładów naprawczych, hangarów lotniczych oraz magazynów paliw. USS Saratoga znajdował się wówczas w San Diego, USS Enterprise wypłynął 5 grudnia z zadaniem dostarczenia grupy samolotów na wyspę Midway⁹⁷⁷, natomiast USS Lexington wypłynął 28 listopada z podobnym zadaniem – dostarczenia grupy samolotów na wyspę Wake⁹⁷⁸. Choć najbardziej zmasowane uderzenie nastąpiło na bazę marynarki w Pearl Harbor, to japońskie samoloty zaatakowały cele na całej wyspie O’ahu, a przede wszystkim lotniska. Uderzenie było całkowitym zaskoczeniem dla Amerykanów. Atak na niespodziewającą się niczego Flotę Pacyfiku trwał około dwóch godzin. Pierwsza fala ofensywna spotkała się ze znikomym oporem. W czasie gdy samoloty rozprawiały się ze stojącymi w porcie okrętami i znajdującymi się na lotniskach samolotami, doleciała druga fala maszyn. Brało w niej udział 171 samolotów. Przerwa między kanonadą trwała kilka minut, ale była wystarczająca, aby Amerykanie zorientowali się w sytuacji. Choć często mówi się tylko o 2 samolotach pilotowanych przez George’a Welcha (1918–1954)⁹⁷⁹ i Kennetha Taylora (1919–2006)⁹⁸⁰, to w powietrzu znalazły się jeszcze przynajmniej 3 inne jednostki. Załogi okrętów i obrona przeciwlotnicza zajęły stanowiska, przetrwały pierwszy atak i przygotowały się do dalszej walki. Dowódcą amerykańskich sił morskich na Pacyfiku był admirał Husband Edward Kimmel (1882–1968)⁹⁸¹. W wyniku ataku na Pearl Harbor Flota Pacyfiku została bardzo mocno osłabiona. Zatopiono lub uszkodzono 8 pancerników, 3 krążowniki, 4 niszczyciele i 6 innych jednostek. Prawie 200 samolotów zniszczono na lotniskach i w powietrzu. Łącznie zginęło 2388 Amerykanów, wojskowych i cywilów, a rany odniosło 1178 osób. Japończycy stracili 5 miniaturowych okrętów podwodnych i 29 samolotów; śmierć poniosły 64 osoby⁹⁸².

⁹⁷⁷ Midway – grupa wysp na Oceanie Spokojnym o powierzchni 6,23 km², stanowi terytorium zamorskie USA.

⁹⁷⁸ Wyspa Wake (ang. Wake Island) – atol na Oceanie Spokojnym, na obszarze Oceanii, położony w około dwóch trzecich odległości pomiędzy Hawajami a Marianami Północnymi <http://www.historynet.com/battle-of-wake-island> (dostęp: 18.09.2016).

⁹⁷⁹ T. E. Gardner, *F-100 Super Sabre at War*, Zenith Press, Minneapolis 2007, s. 35.

⁹⁸⁰ Zob. P. Sullivan, *Kenneth Taylor; Flew Against Pearl Harbor Raiders*, <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2006/12/02/AR2006120201162.html> (dostęp: 27.06.2015).

⁹⁸¹ Admirał Marynarki Stanów Zjednoczonych. Zob. D. G. Brownlow, *The Accused: The Ordeal of Rear Admiral Husband Edward Kimmel, U.S.N.*, Vantage Press, New York 1968.

⁹⁸² J. F. Dunningan, A. A. Nofi, *Wojna na Pacyfiku. Encyklopedia*, Magnum, Warszawa 2000, s. 379.

Atak był preludium do rozpoczęcia wojny na Pacyfiku (jap. 太平洋戦争, Taiheiyo sensō), zwanej także Wielką Wojną Azji Wschodniej (jap. 大東亜戦争, Dai Tōa Sensō)⁹⁸³. Następnego dnia siły japońskie dokonały kolejnych nalotów na amerykańskie lotniska znajdujące się na Filipinach. Niszczyciele ostrzelały wyspę Wake, a przerzucone na Malaje oddziały japońskiego wojska zaatakowały Hongkong i wkroczyły do Syjamu. Obezwładnienie Floty Pacyfiku dało Japończykom swobodę działania na ogromnym obszarze. Kongres prawie jednogłośnie przyjął rezolucję o stanie wojny⁹⁸⁴.

Śmiały i umyślny atak, przeprowadzony bez formalnego ostrzeżenia, doprowadził do podpisania 8 grudnia 1941 roku przez prezydenta Franklina Delano Roosevelta aktu wypowiedzenia wojny Japonii. W niezwykle krótkim czasie polityka nieangażowania się w konflikty została odsunięta na dalszy plan. W orędziu do narodu amerykańskiego prezydent tak uzasadniał swoją decyzję: „Wczoraj, 7 grudnia 1941 roku – w dniu hańby – Stany Zjednoczone Ameryki zostały w niesprovokowanym i tchórzliwym ataku z premedytacją zaatakowane przez morskie i lotnicze siły Cesarstwa Japonii. Z żalem zawiadamiam was, że wielu Amerykanów straciło życie. Wobec tego zwracam się do Kongresu, aby ogłosił stan wojny pomiędzy Stanami Zjednoczonymi a Japonią”⁹⁸⁵ [patrz: załącznik 34]. Tymczasem również Niemcy i Włochy otwarcie wypowiedziały wojnę Stanom Zjednoczonym. Wydarzenia, które miały wówczas miejsce, przyczyniły się do wybuchu wojny na Pacyfiku⁹⁸⁶.

Niewątpliwie kluczem do powodzenia akcji na terenie bazy wojskowej Pearl Harbor było działanie z zaskoczenia, które dawało wyjątkową przewagę taktyczną. Ten zuchwały atak przeprowadzono w niedzielę, w biały dzień⁹⁸⁷. Amerykanie nie dopełnili również podstawowych wymogów bezpieczeństwa: nie istniała sieć posterunków obserwacyjnych, nie działało rozpoznanie radiolokacyjne, a amerykańskie okręty były pozbawione sieci przeciwtorpedowych. Należy podkreślić, że w momencie ataku żadne działo przeciwlotnicze nie było gotowe do użycia z powodu braku amunicji, która

⁹⁸³ Pierwszą akcją Japonii był atak na Wielką Brytanię na Półwyspie Malajskim.

⁹⁸⁴ Od głosu wstrzymała się Jeannette Rankin.

⁹⁸⁵ N. Cawthorne, *Decydujące bitwy II wojny światowej*, Bellona, Warszawa 2009, s. 117. Zob. także: *Declarations of a State of War with Japan, Germany, and Italy : Part 4*, <http://avalon.law.yale.edu/wwii/dec04.asp> (dostęp: 15.04.2015).

⁹⁸⁶ Szereg działań militarnych w okresie II wojny światowej na terenach Azji Wschodniej, Południowo-Wschodniej i na Pacyfiku w okresie od 1937 do 1945 roku.

⁹⁸⁷ Amerykański generał Short wykluczył prawdopodobieństwo jakiegokolwiek ataku na strefę Pearl Harbor, chociaż wyniki odbytych manewrów pokazały, że taki atak jest możliwy do przeprowadzenia. Ostatni ćwiczebny alarm lotniczy przeprowadzono 2 grudnia 1941 roku.

znajdowała się w zamkniętych magazynach. Niepowodzenie Amerykanów pozwoliło Japończykom zachować przewagę strategiczną w wojnie przez następne pół roku.

Druzgocąca klęska USA w Pearl Harbor wzbudziła w Amerykanach pragnienie odwetu. Tak jak 87 lat wcześniej komodor Matthew Calbraight Perry wpłynął niespodziewanie do zatoki Uruga na czele majestatycznych okrętów, wymuszając otwarcie Japonii, tak teraz Japończycy przeprowadzili równie imponujący i bezprecedensowy atak.

Już w kwietniu 1942 roku amerykańskie bombowce zaatakowały Tokio w ramach operacji nazywanej Rajdem Doolittle'a⁹⁸⁸. W czerwcu floty Stanów Zjednoczonych i Japonii starły się w pobliżu wyspy Midway, gdzie Amerykanie zatopili 4 japońskie lotniskowce. USA przeszły do kontrofensywy na całym Pacyfiku, stopniowo spychając Japończyków do ich macierzystych wysp⁹⁸⁹.

Wojna zakończyła się 2 września 1945 roku bezwarunkową kapitulacją Japonii. Amerykanie w odwecie za doznane krzywdy 6 sierpnia o godzinie 8.15 zrzucili bomby atomowe – najpierw zrównali z ziemią Hiroszimę, a 9 sierpnia o godzinie 11.02 – Nagasaki⁹⁹⁰.

Z powodu uzależnienia od importu surowców Japonia przestałaby być hegemonem na Dalekim Wschodzie Japonii, a nawet mogłaby utracić niepodległość.

Podsumowanie

Okres Taishō w historii Japonii był czasem stabilizacji i pełnego rozkwitu kraju, w odróżnieniu od niezwykle chaotycznych przemian Meiji, czy też wręcz stricte nacjonalistyczno-militarnego Shōwa. W epoce Taishō Japonia była już potęgą militarną. Następny okres miał pokazać, że celem rządzących stało się jedno – zbudowanie Wielkiej Japonii, która przyjmie na siebie rolę przywódczą w Azji, a cesarz Hirohito będzie symbolem *ery oświeconego pokoju*. Okazało się jednak, że był to paradoksalnie

⁹⁸⁸ Rajd Doolittle'a – nalot amerykańskiego lotnictwa na Tokio. Zob. C. Chun, *The Doolittle Raid 1942: America's First Strike Back at Japan*, Osprey Publishing, Oxford 2012.

⁹⁸⁹ Więcej o ataku na Pearl Harbor [w:] <http://www.smartage.pl/atak-na-pearl-harbor/> (dostęp: 18.09.2016).

⁹⁹⁰ Atak atomowy na Hiroszimę i Nagasaki. Por. K. I. Selden, M. Selden, *The Atomic Bomb: Voices from Hiroshima and Nagasaki*, Routledge, New York–London 2015; F. Barnaby, D. Holdstock, *Hiroshima and Nagasaki: Retrospect and Prospect*, Routledge, New York–London 2014; C. Chun, J. White, *Japan 1945: From Operation Downfall to Hiroshima and Nagasaki*, Osprey Publishing, Oxford 2012.

jeden z najburzliwszych okresów w historii tego kraju. Lata poprzedzające wybuch II wojny światowej, stanowiły niewątpliwie kontynuację demokracji, choć z dużymi zmianami politycznymi zmierzającymi nieuchronnie do stworzenia nacjonalizmu. Japonia zaczęła podążać w kierunkach imperialistycznym i konfrontacyjnym, co niewątpliwie było konsekwencją ograniczeń związanych z traktatem waszyngtońskim. Powstawały wówczas różnego rodzaju stowarzyszenia, frakcje oraz grupy w skład których wchodziłi głównie przedstawiciele japońskich sił zbrojnych.

Jednak pod presją mocarstw Japończycy musieli powściągnąć ekspansywne zapędy. Podpisując w 1922 roku układy waszyngtońskie, zobowiązali się do poszanowania integralności terytorialnej Chin oraz zgodzili na ograniczenie tonażu i uzbrojenia okrętów wojennych. Generalicja i spora część społeczeństwa uznały, że za tymi układami stoi zmowa mocarstw kolonialnych, które chciały osłabić rosnące w siłę cesarstwo. Coraz głośniejsze mówiono, że Japończycy powinni wziąć na swoje barki ciężar wyzwolenia ludów Azji spod jarzma białych kolonizatorów.

Z upływem czasu hasło „Azja dla Azjatów” stało się przykrywką dla japońskiego imperializmu. Te nastroje nasiliły się w latach trzydziestych, gdy dominującą rolę zaczęło odgrywać wojsko. W oczach nawykłych do posłuszeństwa i hierarchii Japończyków uchodziło za ostoję ładu, tradycji i honoru, zwłaszcza na tle skłóconych i skorumpowanych elit politycznych. Armia już wcześniej była swoistym państwem w państwie, ale teraz to państwo i społeczeństwo stały się dodatkami do armii. Jednym z pomysłodawców opracowania tzw. „Strefy Wspólnego Dobrobytu Wielkiej Azji Wschodniej” był generał Arita Hachirō (jap. 有田 八郎, 1884–1965)⁹⁹¹, który ówczesnie sprawował funkcję ministrem spraw zagranicznych Japonii. Stworzył i propagował ideę „Wielkiej Azji Wschodniej” (jap. 大東亜, Dai-tō-a). Minister spraw zagranicznych Matsuoka Yōsuke (jap. 松岡 洋右, 1880–1946)⁹⁹², 1 sierpnia 1940 roku, ogłosił powstanie Strefy Wspólnego Dobrobytu Wielkiej Azji Wschodniej⁹⁹³. Miała ona służyć Japończykom w podporządkowaniu sobie terenów bogatych w surowce, niezbędne do dalszego prowadzenia wojny na Pacyfiku. Strefa miała obejmować Chiny,

⁹⁹¹ Arita Hachirō- japoński polityk i dyplomata. W. G. Beasley, *The Rise of Modern Japan, 3rd Edition: Political, Economic, and Social Change since 1850*, Palgrave Macmillan, New York 2007.

⁹⁹² Matsuoka Yōsuke- japoński dyplomata, minister spraw zagranicznych. Był jednym z oskarżonych przed Międzynarodowym Trybunałem Karnym ds. Dalekiego Wschodu w Tokio, jednak nie przyznał się do stawianych mu zarzutów. Zmarł w więzieniu jeszcze przed zakończeniem procesu. D. J. Lu, *Agony of Choice: Matsuoka Yosuke and the Rise and Fall of the Japanese Empire, 1880–1946*, Lexington Books, Maryland 2002, s. 6-7.

⁹⁹³ Idea „Strefy Wspólnego Dobrobytu Wielkiej Azji Wschodniej” upadła wraz z kapitulacją Japonii.

Koreę, Tajlandię, Birnę, Wietnam, Laos, Kambodżę, Malaje oraz Indonezję. Władzę w poszczególnych państwach miała sprawować Cesarska Armia Japońska albo kolaboranckie lub marionetkowe rządy. Dzięki hasłom takim jak „Azja dla Azjatów”, podsycano antykolonialne nastroje w krajach Azji Wschodniej. Tego typu panazjatycka propaganda wmawiała, że Japończycy nie podbijają, a wyzwalają Azjatów, którzy są niewoleni przez białych kolonizatorów. Usprawiedliwiano w ten sposób zaborczą politykę Japonii. Potwierdziły to wydarzenia w Mandżurii z lat 1931–1932. W 1931 roku doszło do tzw. incydentu mukdeńskiego. Wybuch zniszczył fragment torów kolejowych w pobliżu chińskiego miasta Mukden. Japończycy, którzy administrowali koleją uznali, że był to atak chińskich nacjonalistów. W odwecie dokonali inwazji na Mandżurię, bronioną przez nieliczne nacjonalistyczne siły chińskie. W ciągu kilku miesięcy armia japońska umocniła swoje pozycje w regionie, przejmując bogate zasoby naturalne, w tym kopalnie węgla. Strona cesarska zadeklarowała także utworzenie nowego autonomicznego państwa Mandżukuo, całkowicie kontrolowanego przez Tokio.

Amerykanie, prowadząc szereg interesów na terytorium Chin byli przekonani, że incydent mukdeński został zorganizowany przez agentów japońskiej armii, która potrzebowała pretekstu do dokonania dalszej inwazji w głąb Mandżurii. Waszyngton i inne mocarstwa zachodnie zbyt późno zareagowały na bezprawne działania Cesarstwa Japonii, wahano się nawet, czy nałożyć sankcje gospodarcze na azjatyckiego agresora, ponieważ osłabione kryzysem państwa kolonialne obawiały się skutków ubocznych embarga. Tymczasem armia cesarska przeniosła się daleko od pierwotnego miejsca „ataku” i zbombardowała miasto Jinzhou. Sekretarz stanu Stimson poinstruował konsula USA w Genewie o sytuacji w Mandżurii i o stanowisku Waszyngtonu w tej sprawie. Okupacja tej części Chin, bombardowanie cywilów i akty okrucieństwa, jakich dopuszczała się armia japońska, zostały odebrane przez Stany Zjednoczone jako pogwałcenie uchwał Paktu Brianda-Kellogga, polityki „otwartych drzwi”, konferencji waszyngtońskiej i układu japońsko-chińskiego z 1922 roku, a przede wszystkim konwencji genewskiej z 1929 roku dotyczącej lepszego traktowania chorych i rannych w armiach czynnych. Prawa człowieka do humanitarnego traktowania były przez Japończyków ignorowane. Japońskich żołnierzy cechowała wrogość, pogarda i nienawiść. W swoich działaniach kierowali się kodeksem *bushidō*. Wyjątkowe okrucieństwo Japończyków miało miejsce podczas tzw. masakry nankińskiej w Chinach na przełomie 1937 i 1938 roku.

Japonia była zdania, że dzięki pozyskaniu tam rynków zbytu dla japońskich towarów, jak również źródeł surowców dla przemysłu, mogłaby poprawić swoją sytuację gospodarczą, jak również i rozwiązać problem przeludnienia. Mandżuria była doskonałym terenem spełniającym te wymogi. Politycy w Tokio zaakceptowali fakty dokonane przez wojskowych. Uznana za agresora Japonia w 1933 roku wystąpiła z Ligi Narodów. Jej naturalnymi sojusznikami stały się wówczas państwa kontestujące ład wersalski – nazistowskie Niemcy oraz faszystowskie Włochy.

Na początku 1932 roku Sekretarz Stimson uznał, że należy podjąć zdecydowane środki represyjne, z interwencją militarną włącznie, jednak sprzeciw prezydenta Hoovera zablokował realizację planu. Hoover obawiał się, że każde działanie militarne, gospodarcze i legislacyjne wobec Japonii może skończyć się wybuchem wojny, a tego Waszyngton chciał jak najbardziej uniknąć. Prezydent potępił władze Cesarstwa za atak na Republikę Chińską, co zostało zignorowane przez Tokio, bowiem Japonia zainicjowała nową ofensywę w Mandżurii i zaczęła umacniać się w północnej części tego regionu. Amerykanie odczytali to jako zagrożenie dla ich interesów w Chinach i Azji, naruszenie paryskiego układu i polityki „otwartych drzwi”. 7 stycznia 1932 roku w nocy przesłanej przez Sekretarza Stanu Henry’ego Stimsona do ambasady Japonii i Chin władze Stanów Zjednoczonych oficjalnie powiadamiały, iż „nie mogą dopuścić do legalizacji takiej sytuacji, gdy de facto dochodzi do grabieży terytorialnej jednego kraju przez drugi, a USA nie zamierzają uznać żadnego traktatu i umowy zawartej między tymi rządami, które wpływały na prawa uzyskane przez Stany Zjednoczone lub obywateli Chin; umowy zawierane sprzecznie z zobowiązaniami paktu Brianda-Kellogga nie mają mocy prawnej, a marionetkowe państwo Mandżukuo nie będzie uznawane przez USA”.

Nota z 7 stycznia 1932 roku została określona jako doktryna Hoovera–Stimsona, zaś działania podjęte przez władze federalne wobec Japonii jako „polityka nieuznawalności” - *Non-Recognition Policy*⁹⁹⁴. Ambasador Stanów Zjednoczonych w Japonii Joseph C. Grew doniósł sekretarzowi Stimsonowi 13 sierpnia 1932 roku „o rosnącym zagrożeniu militarnym w Azji” po ogłoszeniu stanowiska Ameryki. Grew powiedział, że w Japonii celowo budowano niechęć opinii publicznej wobec obcych narodów, a do Stanów Zjednoczonych w szczególności, w celu wzmocnienia

⁹⁹⁴D. W. Whisenhunt, *President Herbert Hoover*, Nova Publishers, New York 2007, s. 99-100. H. Lauterpacht, *Recognition in International Law*, Cambridge University Press, Cambridge 2012, s. 415-418.

japońskich działań wojskowych w Mandżurii w obliczu zagranicznej opozycji. Ambasador zapewniał, że japońska maszyna wojskowa została „zbudowana na wojnie”, Cesarstwo czuło się przygotowane do konfrontacji i będzie specjalnie prowokowało resztę mocarstw. Co więcej, głosząc, że nigdy nie zostało jeszcze pobite, posiadając nieograniczoną pewność siebie, rzucało wyzwanie siłom Zachodu i tylko czekało na pretekst, by ujawnić swą potęgę⁹⁹⁵. Japończycy zaatakowali Szanghaj w 1932 roku, mimo, iż wiedzieli o jego międzynarodowym znaczeniu dla handlu w regionie Azji Wschodniej, niszcząc załadunki statków i odbierając koncesje zagranicznym firmom. W tej sytuacji Stany Zjednoczone uznały, że porozumienie z Londynu już ich nie obowiązuje i zaczęły zwiększać liczbę budowanych okrętów wojennych, by przygotować się na atak ze strony Japonii.

7 sierpnia 1936 roku ogłoszono główne założenia polityki Japonii, w dokumencie zatytułowanym: *Podstawy polityki narodowej* (jap. 国策の基準, *Kokusaku-no kijun*). Za najważniejsze cele uznano wyeliminowanie niebezpieczeństwa w postaci Związku Radzieckiego oraz przygotowanie się do konfrontacji z USA i Wielką Brytanią. W realizacji tych zamiarów miały pomóc współpraca z Mandżukuo i Chinami. Obronność kraju miały zapewnić surowce, pozyskiwane w specjalnych strefach stworzonych w Chinach północnych. W dokumencie podkreślano również, że dla rozwoju gospodarczego ważne są zarówno „marsz na północ” oraz zainteresowanie się „morzami południowymi”, czyli Azją Południowo-Wschodnią i wyspami na Pacyfiku⁹⁹⁶.

26 lipca 1939 roku Stany Zjednoczone wypowiedziały japońsko-amerykański traktat handlowo-nawigacyjny (jap. 日米通商航海条約, *NichiBei-tsūshō-kōkai-jōyaku*) z 21 lutego 1911 roku. Przestał on obowiązywać 21 stycznia 1940 roku, co dało Amerykanom prawo do decydowania o wysokości i jakości eksportu do Japonii.

W 1940 roku Japonia wyraziła chęć kontynuowania polityki „nowego porządku”. Nasilały się głosy mówiące o chęci przystąpienia do wojny z uwagi na podział kolonii i płynących z nich korzyści. Kraj obawiał się utraty szansy na zdobycie wpływów we Francuskich Indochinach, Holenderskich Indiach Wschodnich i koloniach Brytyjskich na Dalekim Wschodzie. Podkreślano chęć stworzenia „strefy wspólnego dobrobytu Wielkiej Azji Wschodniej”, wyzwolonej spod wpływów Stanów

⁹⁹⁵ T. McNelly, *Sources in Modern East Asian History and Politics*, Irvington Pub, New York 1967, s. 128-130.

⁹⁹⁶ E. Pałasz-Rutkowska, *Polityka Japonii wobec Polski...*, dz. cyt., s. 95.

Zjednoczonych i Europy. Jednak wobec braku porozumienia między mocarstwami odnośnie do działań zbrojnych w Azji Południowo-Wschodniej i przywrócenia wymiany handlowej, 1 grudnia Japonia podjęła ostateczną decyzję o rozpoczęciu działań wojennych przeciwko Stanom Zjednoczonym, Wielkiej Brytanii i Holandii. Wojna na Pacyfiku, znana w Japonii również jako wojna w Wielkiej Azji Wschodniej, rozpoczęła się atakiem japońskich sił na bazę amerykańską Pearl Harbor na Hawajach. Następnego dnia USA wypowiedziały wojnę Japonii.

Zakończenie

Cel niniejszej pracy stanowiła prezentacja i analiza wykładni ideologicznych stosunków japońsko-amerykańskich w latach 1853–1941 oraz prześledzenie ich implementacji politycznej. W pracy dokonano ideologicznej interpretacji działań Japonii i Stanów Zjednoczonych przez pryzmat takich doktryn politycznych, jak: izolacjonizm, ekspansjonizm, imperializm i nacjonalizm.

Na podstawie przeprowadzonych badań wykazano, że na początku XX wieku Japonia urosła do rangi światowego mocarstwa i włączyła się do rywalizacji o wpływy w Azji, głównie dzięki nawiązaniu stosunków handlowych i dyplomatycznych ze Stanami Zjednoczonymi. Udowodniono, że władze Japonii, pozostającej przez niemal 200 lat w izolacji, potrafiły zmodernizować swoje państwo na wzór zachodni. Utrzymując w ryzach społeczeństwo i wykorzystując jego kreatywność, energię i potencjał, japońscy decydenci doprowadzili do tego, że w ciągu niecałych 90 lat feudalna Japonia przeobraziła się w gospodarczą potęgę i doścignęła mocarstwa, a niektóre z nich nawet zdeklasowała. Dzięki kontaktom, jakie w trakcie swoich podróży na Zachód nawiązali jego obywatele, Cesarstwo Japonii stało się wiarygodnym partnerem politycznym i gospodarczym dla USA i państw europejskich. Jednakże z biegiem lat Japonia zaczęła przeradzać się w agresora, co budziło coraz większe zaniepokojenie tychże krajów, ponieważ poczuły się one zagrożone.

Okres prosperity w Japonii spowodował, że liczba mieszkańców Cesarstwa gwałtownie wzrosła. W kraju brakowało jednak terenów rolnych, a co za tym idzie, coraz trudniej było wyżywić gwałtownie rosnącą populację. Co gorsza, Stany Zjednoczone zaostrzyły politykę imigracyjną wobec napływających do USA japońskich obywateli. W obliczu takiej sytuacji Japonia zradykalizowała swoje ekspansjonistyczne dążenia. Potępiona za bezprawną agresję na Mandzurię, Japonia w 1933 roku wystąpiła z Ligi Narodów. Ponadto w Cesarstwie zaczęto propagować teorię o rasowej wyższości Japończyków nad innymi narodami Azji i przeznaczeniu Japonii do przewodzenia całemu kontynentowi, a ucieleśnieniem tej ideologii stało się powołanie w 1940 roku tzw. Strefy Wspólnego Dobrobytu Wielkiej Azji Wschodniej. Oparta na samurajskim kodeksie *bushidō* doktryna japońska zakładała, że cesarska armia jest niezwyciężona i dysponuje doskonałym uzbrojeniem, przeciwnicy natomiast są słabi i ustępliwi. Najwyższą wartością było całkowite oddanie władcy, nawet za cenę życia. Japońscy

decydenci uważali, że zgodnie z tym założeniem wojnę przeciwko najgroźniejszemu z przeciwników – USA – da się wygrać mocnym uderzeniem, które złamie potencjał amerykańskiej floty na Pacyfiku. Będąca dotąd politycznym i handlowym partnerem Amerykanów Japonia przekształciła się w agresora, który ośmielił się zaatakować z zaskoczenia 7 grudnia 1941 roku.

W pracy skonstatowano, że Stany Zjednoczone prowadziły izolacjonistyczną politykę zagraniczną aż do II wojny światowej. Zgodnie z doktryną Monroego z 1823 roku kraj wyrzekł się zaangażowania w jakiekolwiek sprawy europejskie, przejawiał zaś zainteresowanie półkulą zachodnią. Wyjątkiem był Daleki Wschód – w 1854 roku ekspedycja komodora Matthew Calbrighta Perry’ego zmusiła Japonię do otwarcia swoich portów i rozpoczęcia wymiany handlowej. Fundamentem obustronnych stosunków stał się traktat o pokoju i przyjaźni między Japonią a Stanami Zjednoczonymi podpisany w 1854 roku w Kanagawie. Rok później USA i Japonia zawarły traktat Harrisa, regulujący wymianę handlową między tymi państwami.

Po zakończeniu *sakoku* Japonia obrała bardziej ekspansywny kurs polityki, za sprawą czego w niedługim czasie uzyskała hegemonię w Azji (Chiny, Korea, Mandżuria). Wygrana wojna z Imperium Rosyjskim, zakończona zawarciem pokoju w Portsmouth w 1905 roku, otworzyła przed Japonią drogę do podbojów kolonialnych. Dzięki temu japońskie państwo stało się imperium chcącym dominować nie tylko na kontynencie azjatyckim, ale również na całym świecie.

W pracy wykazano, że na kształt polityki Japonii miały wpływ czynniki takie, jak: specyficzny język, ciągłość dynastyczna i podkreślanie roli cesarza oraz wartości i cnoty konfucjańskie. Mityczny cesarz, uosabiał wszystko, co japońskie. Oddawano mu cześć jako władcy, który pochodził z nieprzerwanej linii dynastycznej. Zwrócono uwagę na rolę japońskiego zhierarchizowanego społeczeństwa kolektywnego i wskazano na zjawiska którymi są: monokulturowość i monoetniczność, polegające na łączeniu różnych wpływów i wzorców. Co warte podkreślenia, istotne były również przekonania o rasowej wyższości Japończyków.

Mimo trudności w pozyskiwaniu materiałów źródłowych, udało się osiągnąć cele pracy i postawić hipotezy badawcze postawione we wstępie.

Poddawszy analizie stosunki między Japonią a Stanami Zjednoczonymi w okresie od 1853 do 1941 roku, a także ideologie, które miały wpływ na politykę rządów obu państw, powstała praca, która wypełnia lukę w literaturze przedmiotu. Na podstawie dokumentów archiwalnych, pozyskanych ze Stanów Zjednoczonych

i Japonii, udało się wykazać, że ekspedycja komodora Perry'ego miała olbrzymi wpływ na relacje japońsko-amerykańskie i zmieniła oblicze Japonii. Wyprawa ta pozwoliła bowiem nawiązać stosunki między Amerykanami i Japończykami, przyczyniła się do obalenia rządów feudalnych i zmodernizowania tego azjatyckiego kraju. Pomogły w tym przede wszystkim: amerykańska innowacyjność, sprowadzanie do Japonii naukowców, zagranicznych doradców i obserwacja innych kultur.

Została zweryfikowana hipoteza głosząca, że stosunki Japonii ze Stanami Zjednoczonymi wywarły znaczący wpływ na politykę zagraniczną Japonii w okresie od 1853 do 1941 roku. Udowodniono, że relacje między Japonią a Stanami Zjednoczonymi nawiązano dzięki zbrojnej interwencji komodora Perry'ego oraz licznym podróżom zagranicznym japońskich dyplomatów i naukowców, głównie do USA i krajów europejskich stały się impulsem do szybkiego rozwoju społeczno-gospodarczego w XX wieku. Ponadto, wykazano, że polityka *sakoku* w Japonii i izolacjonizm USA doprowadziły do sytuacji, w której partnerzy polityczni w ciągu kilkunastu lat przestoczyli się we wrogów, co doprowadziło do bezprecedensowego ataku Japończyków na Stany Zjednoczone 7 grudnia 1941 roku. Ponadto potwierdzono, że nastroje nacjonalistyczne w Japonii wpłynęły niekorzystnie na relacje pomiędzy tym państwem a USA, a determinanty natury ekonomicznej odegrały szczególną rolę w rozwoju stosunków między oboma krajami.

Pierwsza hipoteza pomocnicza zakładająca, że celem japońskiej polityki zagranicznej po 1868 roku, której przyświecało hasło: „Bogaty kraj, silna armia”, było wzmocnienie pozycji Japonii na arenie międzynarodowej również została zweryfikowana pozytywnie. Japońskie państwo musiało oprzeć się presji zachodnich mocarstw. Rządzący zdawali sobie sprawę z faktu, że anarchia doprowadziłaby do bezpośredniej ingerencji obcych państw, dlatego pragnęli zachować niepodległość oraz zająć wysokie miejsce wśród najsilniejszych krajów najszybciej, jak to było możliwe. Podstawą polityki okresu Meiji były działania dążące do zjednoczenia kraju i doprowadzenia do przejścia od feudalnego rozbicia do scentralizowanych, silnych rządów. To z kolei miało pogłębić poczucie narodowej tożsamości i zjednoczyć japońskie społeczeństwo w obliczu dokonywanych reform.

Została zweryfikowana pozytywnie również druga hipoteza szczegółowa, mówiąca że Japonia, mimo ogromnych nakładów finansowych na zbrojenie nie zdołała podporządkować sobie państw ościennych (Chiny, Rosja) chociaż na przełomie XIX i XX wieku, podejmowała wiele zbrojnych interwencji, które miały do tego

doprowadzić. Zachodni kolonializm zainspirował Japonię do umocnienia kraju poprzez podboje, a brak surowców naturalnych zmusił Japończyków do poszukiwania bogactw naturalnych – kluczowych dla rozwoju – poza ojczyzmy granicami. Zarówno Chiny, jak i Rosja nie dostały się na trwałe w orbitę wpływów Japonii.

Potwierdzono trzecią hipotezę szczegółową zakładającą, że imperialistyczny charakter japońskiej polityki zagranicznej wynikał z systemu władzy (utworzonego już w Meiji), w którym najważniejsze decyzje podejmowali wojskowi. Japońscy przywódcy wiedzieli, że Japonia jest słaba pod względem ekonomicznym. Był to przecież początkowy okres modernizacji. Dodatkowo wśród japońskiej elity rozgorzał spór: część ówczesnego establishmentu opowiadała się za przyjęciem rozwiązań demokracji parlamentarnej, inni zaś domagali się utrzymania rządów autorytarnych. Wojskowi byli świadomi, że potencjał gospodarczy i zbrojny mają decydujące znaczenie w stosunkach międzynarodowych. Na poglądy kierownictwa wojskowo-politycznego miały wpływ wcześniejsze osiągnięcia wojenne i tradycyjny system wartości moralnych. Odwoływali się oni do japońskiej tradycji i historii, głosząc hasło, wedle którego ich państwo miało być z natury rzeczy niezwyciężone: *nihon seishin* (jap. 日本精神).

Dowódca japońskiej marynarki wojennej, admirał Yamamoto Isoroku, w rozmowie z premierem Konoe Fumimaro tak odniósł się do faktu, że Japonią rządzą wojskowi: „Jeśli chce pan, bym rozpoczął [wojnę], to obiecuję, że przez półtora roku dam im [Amerykanom, Brytyjczykom] w kość, jednak nie gwarantuję, co się stanie później”⁹⁹⁷. W bardziej stanowczym tonie wyrażał swoją opinię odnośnie do działań cesarza Hirohito admirał Nagano Osami: „Rząd uznał, że jeśli nie dojdzie do wojny, los narodu jest przypieczętowany. Nawet jeżeli będzie wojna, to kraj może zostać zniszczony. Jednak naród, który w takim położeniu nie walczy, stracił ducha i jest tylko skazany na zagładę”⁹⁹⁸. Ministrowie wojny i marynarki powoływani byli spośród czynnych wojskowych, dzięki czemu rosły wpływy przedstawicieli armii. To właśnie głównie wojskowi zaakceptowali doktrynę imperializmu w Japonii, co poskutkowało okupacją Chin, a następnie Azji Południowo-Wschodniej. Stopniowy wzrost znaczenia militarystów spowodował nasilenie w kraju nastrojów nacjonalistycznych. Zwrócono

⁹⁹⁷ K. Macksey, *Największe błędy dowódców w II wojnie światowej. Od bitwy o Anglię do bitwy o Berlin*, Amber, Warszawa 1987, s. 160.

⁹⁹⁸ Dz. cyt., s. 160.

uwagę, że ważne były rozwój gospodarki kapitalistycznej i potrzeby surowcowe oraz „przestrzeni życiowej” (sterowana przez państwo polityka osiedleńcza do Mandżurii).

W toku analiz została pozytywnie zweryfikowana także ostatnia, czwarta hipoteza cząstkowa, postulująca, że Japonia, powodowana ambicją dorównania mocarstwom zachodnim, dążąc do ekspansji poza Azją Wschodnią, w konsekwencji poniosła klęskę w II wojnie światowej. Na przegraną Japonii miało wpływ wiele istotnych czynników. Jednym z nich były nałożone przez Stany Zjednoczone sankcje gospodarcze na dostawę ropy naftowej, złomu oraz stali. Inne czynniki to: przesadna wiara we własne siły i żądza zysków, granicząca z rasizmem pogarda dla przeciwnika, słabość myślenia strategicznego oraz nacjonalistyczna propaganda. Czynniki militarne również odegrały dużą rolę – japońscy wojskowi zakładali, że jedno zwycięstwo na morzu przesądzi o ich wygranej w całej wojnie. Japońscy politycy pragnęli stoczyć walkę o uzyskanie przewagi nad innymi mocarstwami w wojnie, która być może nie była jednak ostateczną koniecznością, ponieważ USA i Japonia mogły się porozumieć w kwestii podziału stref wpływów. Upadek Japonii był z pewnością spowodowany lekkomyślnym oddaniem władzy w ręce militarystów i fanatyków, co przyznał sam cesarz Shōwa: „Wydaje mi się, że dzisiaj armia japońska nie jest pod niczyją kontrolą, a jej działania są barbarzyńskie. Taka sytuacja mnie martwi. Szczerze mówiąc, nie mogę znieść tego, że armia chce podejmować decyzje polityczne i dyplomatyczne”⁹⁹⁹. Faktyczny cel japońskich rządzących stanowiło wyparcie rywali z Azji Wschodniej i Południowo-Wschodniej, podczas gdy jej propagandowy przekaz głosił, że chodzi o wyzwolenie państwa spod jarzma zachodniego kolonializmu.

Przedstawione w pracy wyniki badań i empirycznych dociekań upoważniają do sformułowania konkluzji, że przyczyną wybuchu zbrojnego konfliktu między Japonią a USA było pojawienie się poważnych rozbieżności między interesami obu państw w rejonie Azji Wschodniej i na Pacyfiku. Ten konflikt miał swoje korzenie w odległym zdarzeniu, jakim było otwarcie Japonii w konsekwencji wyprawy komodora Perry’ego. Japońscy politycy żywili głęboką nadzieję, że jeden zmasowany atak pozwoli pokonać USA i Amerykanie zgodzą się na podpisanie układu pokojowego. W międzyczasie Japonia dokonała ataku na Hongkong, Filipiny i Malaje. W początkowej fazie wojny Japończycy odnosili sukcesy, ponieważ państwa zachodnie były zaangażowane w działania militarne w Europie. Poza tym prześlągnięte duchem nacjonalizmu japońskie oddziały odznaczały się ogromną determinacją i wolą walki.

⁹⁹⁹ *Omoshiroi hodo yoku wakaru nichiro-sensō*, Nihon Bungeisha, Tokio 2004, s. 60.

Motywację stanowiło dla nich również popularne podczas wojny hasło: „Azja dla Azjatów”.

W swoich badaniach autorka poddała szczegółowej analizie stosunki japońsko-amerykańskie w latach 1853–1941, ale zdaje sobie sprawę, że wydarzenia w toku późniejszej wojny na Pacyfiku, mogły rzucić światło jeszcze na inne aspekty wojennych relacji. Jednak w pracy nie omówiono okresu II wojny światowej, gdyż jest on dosyć dobrze i szeroko komentowany w literaturze przedmiotu.

Przełomem w relacjach między Japonią a Stanami Zjednoczonymi okazała się bitwa o Midway na Oceanie Spokojnym, stoczona w dniach 4–7 czerwca 1942 roku, w której Amerykanie odnieśli taktyczne zwycięstwo. Wkrótce Japonia musiała zmienić swoją strategię wojenną z ofensywnej na obronną, w wyniku przegranej kampanii na Guadalcanal, prowadzonej od sierpnia 1942 roku lutego 1943 roku, w którą walczące strony zaangażowały siły morskie, lądowe i powietrzne. Akt kapitulacji Japonii podpisano 2 września 1945 roku na pokładzie pancernika *USS Missouri*.

Na zakończenie autorka chciałaby podkreślić, że w perspektywie dalszych badań dotyczących stosunków japońsko-amerykańskich należałoby poddać szerszej analizie relacje Japonii z innymi krajami w badanym okresie. Powojenne lata Japonii okazały się bardzo trudne dla tego kraju, głównie z powodu niedoboru żywności, powszechnego bezrobocia i niedostatku bazy produkcyjnej. Wskazane byłoby szersze zbadanie okresu, którym była okupacja amerykańska, a które wymyka się ramom tematycznym danej rozprawy. Wówczas głównodowodzącym sojuszniczych wojsk okupacyjnych w Japonii był generał Douglas MacArthur (1880–1964). Amerykańscy żołnierze wydawali w Japonii znaczne sumy pieniędzy, które nakręcały koniunkturę. Ponadto główni militaryści japońscy zostali postawieni przed międzynarodowym trybunałem w Tokio i osądzeni (premier Tōjō został powieszony). Zamierzeniem autorki jest kontynuacja badań nad wspomnianym tematem. Studia nad relacjami Japonii z innymi krajami mogłyby okazać się przydatne dla celów interpretacji wielu decyzji rządzących w okresie 1953–1941.

W 1951 roku w San Francisco podpisano traktat pokojowy między Japonią a Stanami Zjednoczonymi. Jednak po ratyfikacji traktatu w 1952 roku Amerykanie zasadniczo nie ingerowali już w wewnętrzne sprawy Japonii. Ich celem było przeprowadzenie demilitaryzacji oraz zapoczątkowanie procesu demokratyzacji japońskiego państwa. Japonia otrzymała 2,5 mld dolarów pożyczki od rządu USA, która niewątpliwie pomogła się dźwignąć zrujnowanemu gospodarczo krajowi.

Od 3 listopada 1946 roku zaczęła obowiązywać nowa konstytucja, stworzona na wzór amerykańskiej. Napisano ją w sztabie generała MacArthura. Dokument, który zastąpił konstytucję Meiji, ma antymilitarystyczny charakter ze względu na artykuł 9 mówiący o wyrzeczeniu się wojny: „Naród japoński, dążąc szczerze do międzynarodowego pokoju opartego na sprawiedliwości i porządku, wyrzeka się na zawsze wojny jako suwerennego prawa narodu, jak również użycia lub groźby użycia siły jako środka rozwiązywania sporów międzynarodowych. Dla osiągnięcia celu określonego w poprzednim ustępie nie będą nigdy utrzymywane siły zbrojne lądowe, morskie i powietrzne ani inne środki mogące służyć wojnie. Nie uznaje się prawa państwa do prowadzenia wojny”¹⁰⁰⁰. Cytowany artykuł konstytucji, sojusz ze Stanami Zjednoczonymi zawarty 19 stycznia 1960 roku oraz tzw. doktryna Yoshidy stały się fundamentami polityki japońskiej po II wojnie światowej. Traktat o wzajemnej współpracy i bezpieczeństwie gwarantuje, że USA będą bronić wysp japońskich w zamian za umożliwienie rozmieszczenia amerykańskich baz na terenie Japonii. Doktryna premiera Yoshidy Shigeru (jap. 吉田 茂, 1878–1967)¹⁰⁰¹ dotyczy, z kolei, konieczności koncentracji na rozwoju gospodarczym, bez obciążania budżetu państwa wydatkami na zbrojenia, w celu odzyskania pozycji mocarstwowej. Obecnie Japonia jest jednym z najbardziej rozwiniętych technologicznie państw na świecie. Na japońskich wyspach stacjonuje największy kontyngent amerykańskiej armii (ok. 33 tys. żołnierzy). Znajduje się tam także baza sił morskich oraz wysunięta baza lotniskowców.

W 1996 roku Japonia i USA podpisały wspólną deklarację o partnerstwie strategicznym i ustaliły nowe priorytety we wzajemnych stosunkach. Współpraca japońsko-amerykańska umocniła się zwłaszcza od czasu, gdy rząd Korei Północnej ogłosił program rozbudowy sił nuklearnych, czego efektem było pogorszenie relacji na linii Korea-Japonia. Obecnie Japonia i USA dążą do zacieśniania wzajemnych relacji z uwagi na sytuację geopolityczną w regionie Azji Wschodniej. Japonia pragnie zachować pozycję supermocarstwa wobec wzrostu znaczenia na arenie międzynarodowej takich potęg jak Chiny, czy Indie. Stanom Zjednoczonym także zależy na dobrych stosunkach z Japonią na gruncie politycznym, gospodarczym oraz

¹⁰⁰⁰Konstytucja Japonii z 3 listopada 1946 (tłumaczenie prof. Teruji Suzuki) [w:] <http://www.pl.emb-japan.go.jp/relations/konstytucja.htm> (dostęp: 16.03.2017).

¹⁰⁰¹ Yoshida Shigeru- premier i minister spraw zagranicznych Japonii oraz członek Partii Liberalnej.

militarnym. Obydwaj partnerzy chcą się wspierać w walce z międzynarodowym terroryzmem i dbać o wzajemne bezpieczeństwo.

ANEKSY

ZAŁĄCZNIKI:

1. Rozmieszczenie 13 kolonii angielskich na terenie wschodniego wybrzeża Ameryki Północnej.
2. Deklaracja Niepodległości USA (1776).
3. Hiszpańskie i portugalskie imperium kolonialne.
4. Ogłoszenie neutralności USA przez prezydenta Georga Washingtona (22.04.1873).
5. Alien and Sedition Acts (1798).
6. Zakup Luizjany w 1803 roku przez USA.
7. List od prezydenta USA Fillmore'a do cesarza Japonii.
8. Traktat z Kanagawy (1854).
9. Traktat Harrisa (1858).
10. Reskrypt cesarski o wychowaniu (1890).
11. Konstytucja pruska (1850).
12. Konstytucja Meiji (1889).
13. Dokument potwierdzający politykę "otwartych drzwi" w Chinach.
14. Przedstawiciele misji do USA: Kido Takayoshi, Yamaguchi Naoyoshi, Iwakura Tomomi, Itō Hirobumi, Ōkubo Toshimichi.
15. Układ z Riukiu (1854).
16. Traktat pokojowy z Portsmouth (1905).
17. Porozumienie Taft — Katsura (1905).
18. Porozumienie dżentelmeńskie (1908).
19. Aneksja Hawajów (1898).
20. Petycje przeciwko aneksji Hawajów.
21. Aneksja Korei przez Japonię (1910).
22. Ekspansja terytorialna USA w rejonie Pacyfiku.
23. Traktat czterech mocarstw (1921).
24. Traktat dziewięciu mocarstw (1922).
25. Powstanie Ligi Narodów (1920).
26. Raport Lyttona (1932).
27. Akt imigracyjny (1924).
28. Protokół proklamowania państwa Mandżukuo (15.08.1932)
29. Doktryna Hoovera-Stimsona (1932).

30. Tekst zerwania traktatu waszyngtońskiego przez Japonię (29.12.1934)
31. Strefa Bezpieczeństwa w Nankinie.
32. Japoński imperializm od 1870 do 1942 roku.
33. Dokument potwierdzający wypowiedzenie Stanom Zjednoczonym wojny przez Japonię w 1941 roku.
34. Dokument potwierdzający wypowiedzenie wojny Japonii przez Stany Zjednoczone w 1941 roku.
35. Podobizny zjednoczycieli Japonii i daty ich panowania: Oda Nobunaga (1573–1582), Toyotomi Hideyoshi (1582–1598) i Tokugawa Ieyasu (1598–1603).
36. Podobizny cesarzy Japonii i daty ich panowania: Kōmei (1846–1867), Meiji (1867–1912), Taishō (1912–1926), Shōwa (1926–1989).
37. Podobizny premierów Japonii i daty sprawowania przez nich urzędu: Itō Hirobumi (1885–1888, 1892–1896, 1898–1898, 1900–1901), Yamagata Aritomo (1889–1891, 1898–1900), Ōkuma Shigenobu (1898, 1914–1916), Katsura Tarō (1901–1906, 1908–1911, 1912–1913), Terauchi Masatake (1916–1918), Saitō Makoto (1932–1934), Tojō Hideki (1941–1944).
38. Podobizna amerykańskiego komodora Matthew Calbright Perry’ego (1794–1858) i jego *kurofune* - „czarne okręty”.
39. Podobizny prezydentów Stanów Zjednoczonych i daty ich kadencji: George Waszyngton (1789–1797), John Adams (1797–1801), Thomas Jefferson (1801–1809), James Madison (1809–1817), James Monroe (1817–1825), John Quincy Adams (1825–1829), James Knox Polk (1845–1849), Millard Fillmore (1850–1853), Franklin Pierce (1853–1857), Abraham Lincoln (1861–1865), Ulysses Simpson Grant (1869–1877), Ruthefort Richard Hayes (1877–1881), Stephen Grover Cleveland (1885–1889), Benjamin Harrison (1889–1893), Stephen Grover Cleveland (1893–1897), William McKinley (1897–1901), Theodore Roosevelt, Jr (1901–1909), William Taft (1909–1913), Thomas Woodrow Wilson (1913–1921), Warren Gamaliel Harding (1921–1923), John Calvin Coolidge (1923–1929), Jr, Herbert Clark Hoover (1929–1933), Franklin Delano Roosevelt (1933–1945).

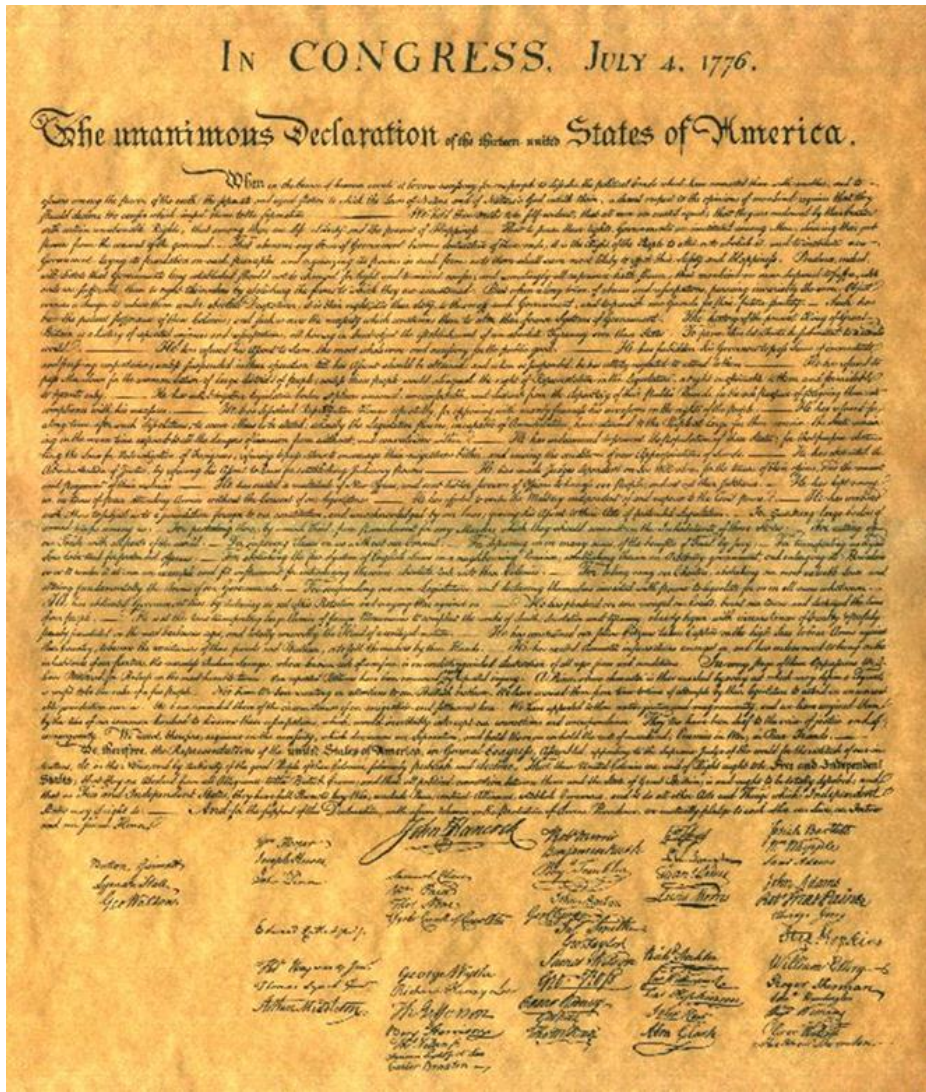
Załącznik 1

Rozmieszczenie 13 kolonii angielskich na terenie wschodniego wybrzeża Ameryki Północnej

Źródło: <http://thevividsouth.wordpress.com/>

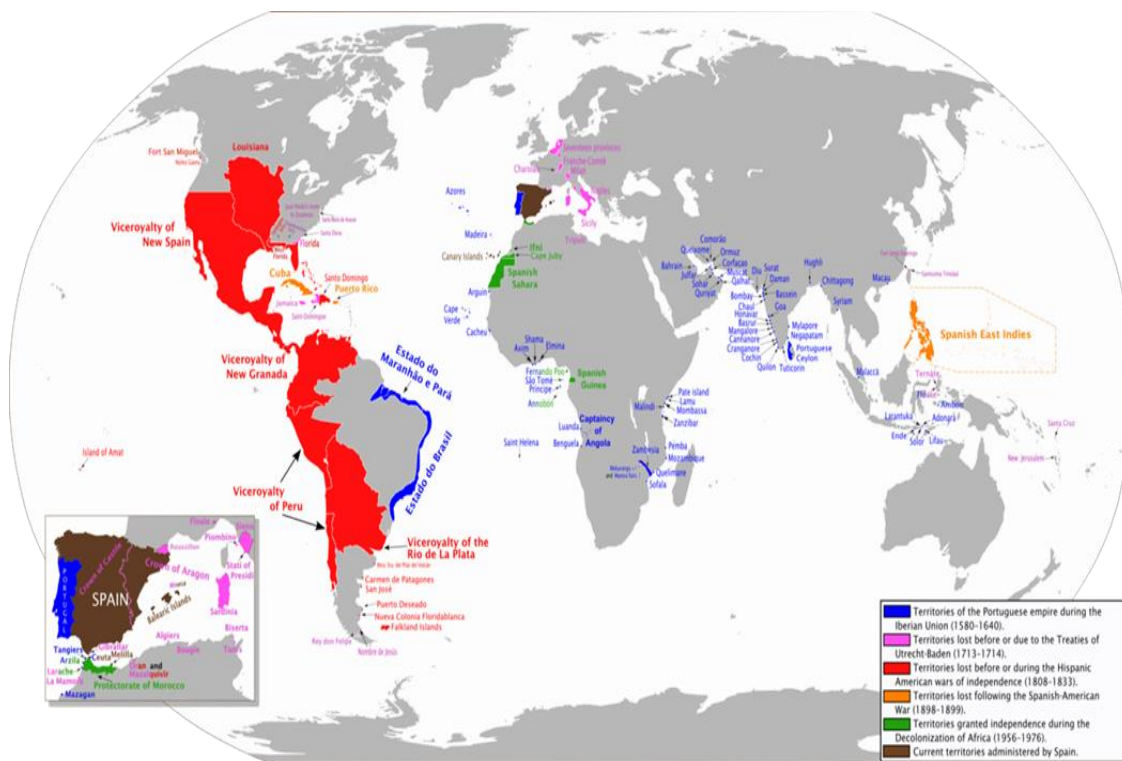
Załącznik 2

Deklaracja Niepodległości USA (1776)

Źródło: http://www.founding.com/the_declaration_of_i/

Załącznik 3

Hiszpańskie i portugalskie imperium kolonialne
 Źródło: <http://www.lasalle.edu/~mcinneshin/325/maps.htm>

Załącznik 4

A PROCLAMATION

Whereas it appears that a state of war exists between Austria, Prussia, Sardinia, Great Britain, and the United Netherlands, of the one part, and France on the other; and the duty and interest of the United States require, that they should with sincerity and good faith adopt and pursue a conduct friendly and impartial toward the belligerent Powers;

I have therefore thought fit by these presents to declare the disposition of the United States to observe the conduct aforesaid towards those Powers respectfully; and to exhort and warn the citizens of the United States carefully to avoid all acts and proceedings whatsoever, which may in any manner tend to contravene such disposition.

And I do hereby also make known, that whatsoever of the citizens of the United States shall render himself liable to punishment or forfeiture under the law of nations, by committing, aiding, or abetting hostilities against any of the said Powers, or by carrying to any of them those articles which are deemed contraband by the modern usage of nations, will not receive the protection of the United States, against such punishment or forfeiture; and further, that I have given instructions to those officers, to whom it belongs, to cause prosecutions to be instituted against all persons, who shall, within the cognizance of the courts of the United States, violate the law of nations, with respect to the Powers at war, or any of them.

In testimony whereof, I have caused the seal of the United States of America to be affixed to these presents, and signed the same with my hand. Done at the city of Philadelphia, the twenty-second day of April, one thousand seven hundred and ninety-three, and of the Independence of the United States of America the seventeenth.

GEORGE WASHINGTON
April 22, 1793

Ogłoszenie neutralności USA przez prezydenta Georga Washingtona (22.04.1873)

Źródło: http://avalon.law.yale.edu/18th_century/neutra93.asp

Załącznik 6

Zakup Luizjany w 1803 przez USA

Źródło: http://www.viewamerica.net/art/en-louisiana_purchase.html

Załącznik 7

President Fillmore's letter to the Emperor of Japan, delivered July 14, 1853

[Japanese reply to the President's letter](#)

[Commodore Perry's letter to Senior Councillor Hayashi, March 10, 1854](#)

[Go back to the Essay](#)

President Millard Fillmore's letter to the Emperor of Japan (presented by Commodore Perry on July 14, 1853)

MILLARD FILLMORE,
President of the United States of America
to his Imperial Majesty,
THE EMPEROR OF JAPAN Great and Good Friend!

I send you this public letter by Commodore Matthew C. Perry, an officer of the highest rank in the navy of the United States, and commander of the squadron now visiting Your imperial majesty's dominions.

I have directed Commodore Perry to assure your imperial majesty that I entertain the kindest feelings toward your majesty's person and government, and that I have no other object in sending him to Japan but to propose to your imperial majesty that the United States and Japan should live in friendship and have commercial intercourse with each other.

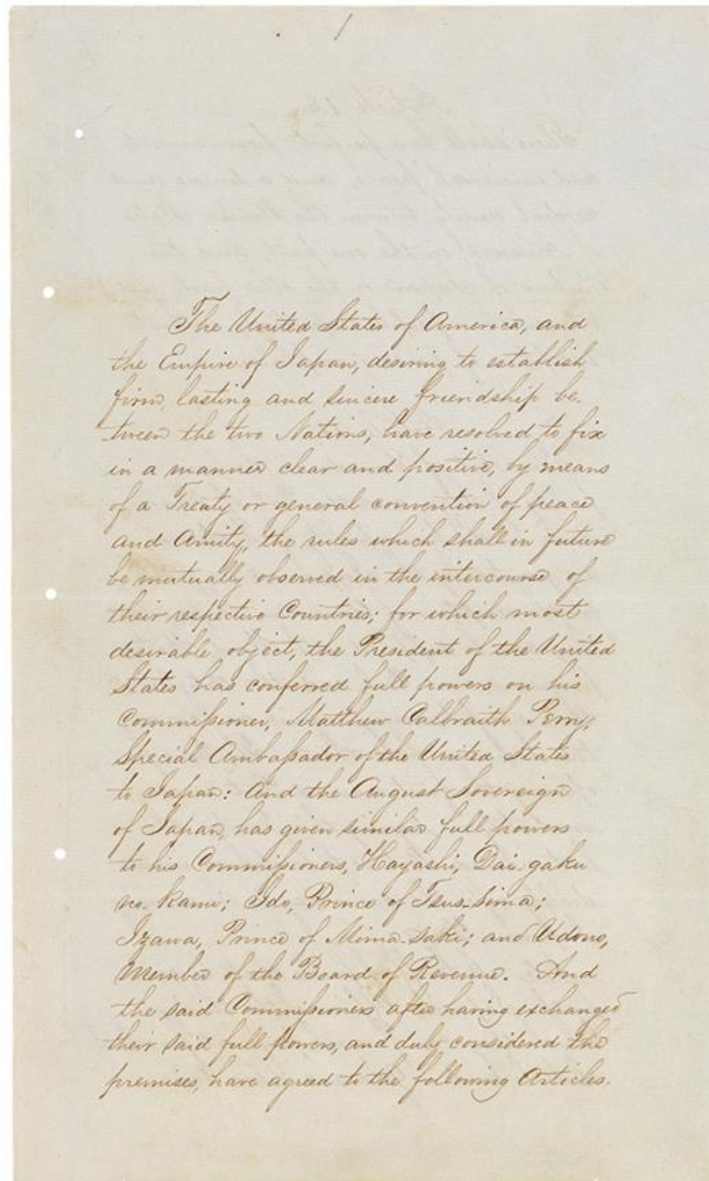
The Constitution and laws of the United States forbid all interference with the religious or political concerns of other nations. I have particularly charged Commodore Perry to abstain from every act which could possibly disturb the tranquillity of your imperial majesty's dominions.

The United States of America reach from ocean to ocean, and our Territory of Oregon and State of California lie directly opposite to the dominions of your imperial majesty. Our steamships can go from California to Japan in eighteen days.

List od prezydenta USA Fillmore'a do cesarza Japonii

Źródło: http://afe.easia.columbia.edu/ps/japan/fillmore_perry_letters.pdf

Załącznik 8

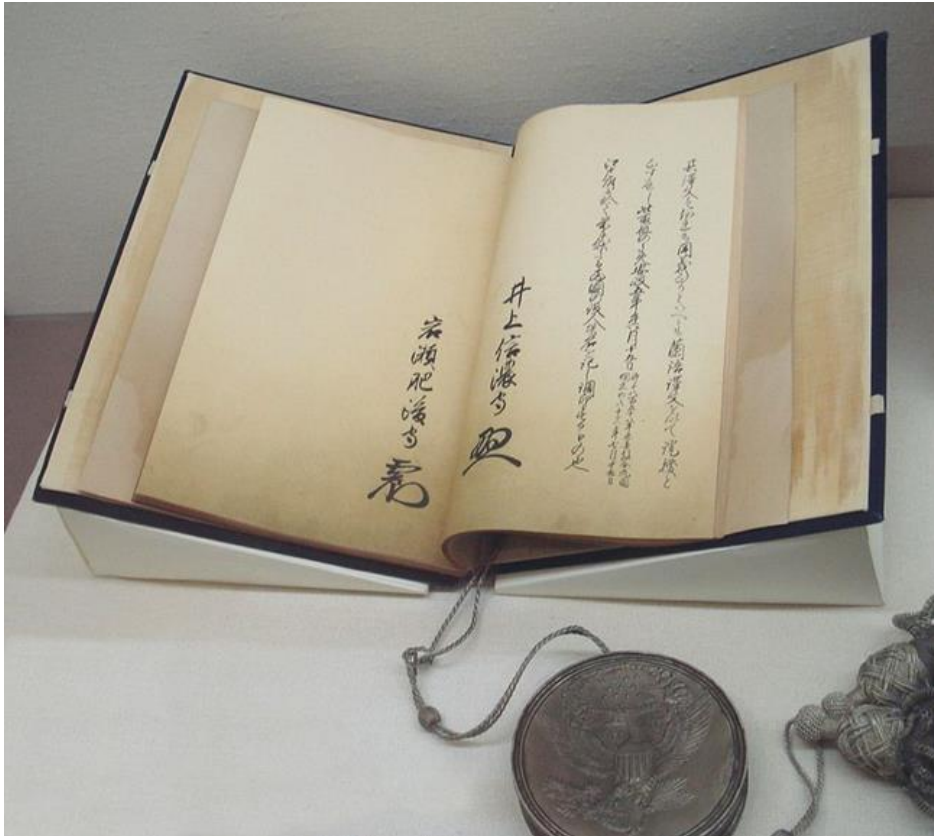
The United States of America, and the Empire of Japan, desiring to establish firm, lasting and sincere friendship between the two Nations, have resolved to fix in a manner clear and positive, by means of a Treaty or general convention of peace and Amity, the rules which shall in future be mutually observed in the intercourse of their respective Countries; for which most desirable object, the President of the United States has conferred full powers on his Commissioner, Matthew Calbraith Perry, Special Ambassador of the United States to Japan: And the August Sovereign of Japan, has given similar full powers to his Commissioners, Hayashi, Dai-gaku no Kami; Ido, Prince of Izu Sima; Izawa, Prince of Mima Saki; and Udono, Member of the Board of Revenue. And the said Commissioners after having exchanged their said full powers, and duly considered the premises, have agreed to the following Articles.

Traktat z Kanagawy (1854)

Źródło:

http://www.archives.gov/exhibits/featured_documents/treaty_of_kanagawa/treaty_images.html

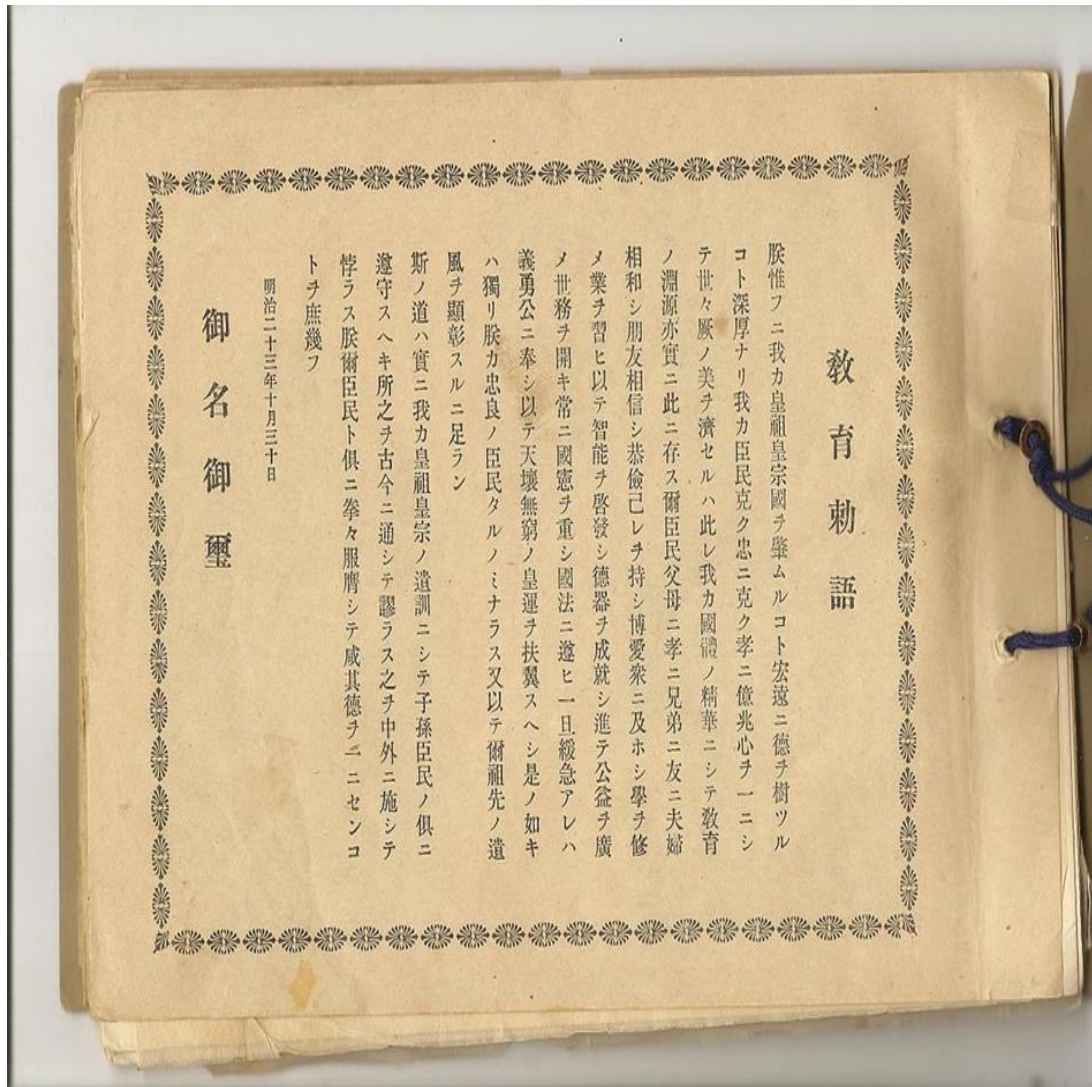
Załącznik 9

Traktat Harrisa (1858)

Źródło: *Diplomatic Archives of the Ministry of Foreign Affairs of Japan.*

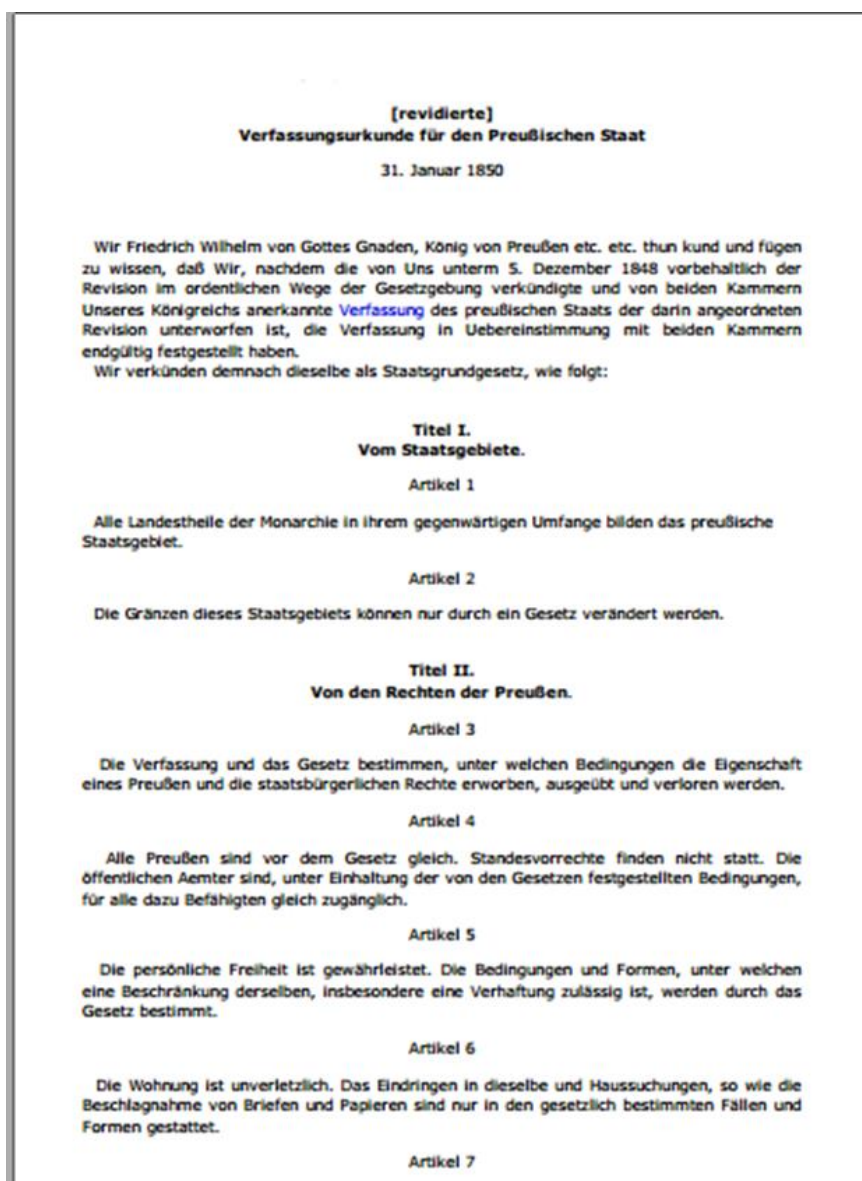
Załącznik 10

Reskrypt cesarski o wychowaniu (1890)

Źródło: Diplomatic Archives of the Ministry of Foreign Affairs of Japan.

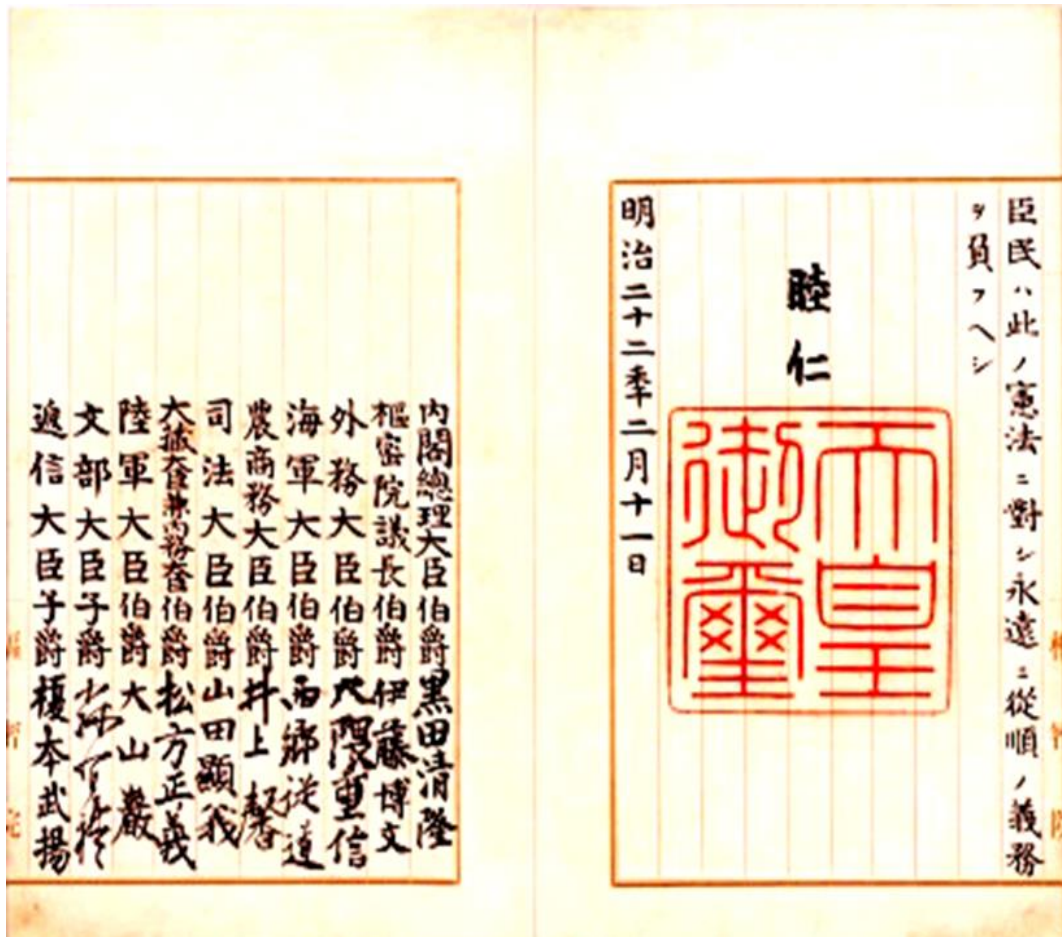
Załącznik 11

Konstytucja pruska 1850 rok– strona 1 z 11

Źródło: <http://www.documentarchiv.de/nzjh/verfpr1850.html>

Załącznik 12

Konstytucja Meiji (1889)

Źródło:

<http://www.digital.archives.go.jp/gallery/view/detail/detailArchives/0000000005>

Załącznik 13

CHINA ("OPEN DOOR")—SEPTEMBER 6, 1899—MARCH 20, 1900 295

INSTRUCTIONS SENT MUTATIS MUTANDIS TO THE UNITED STATES AMBASSADORS AT LONDON, PARIS, BERLIN, ST. PETERSBURG, AND ROME, AND TO THE UNITED STATES MINISTER AT TOKYO

DEPARTMENT OF STATE,
Washington, March 20, 1900.

SIR: The _____ Government having accepted the declaration suggested by the United States concerning foreign trade in China, the terms of which I transmitted to you in my instruction No. _____ of _____, and like action having been taken by all the various powers, having leased territory or so-called "spheres of interest" in the Chinese Empire, as shown by the notes which I herewith transmit to you, you will please inform the Government to which you are accredited that the condition originally attached to its acceptance—that all other powers concerned should likewise accept the proposals of the United States—having been complied with this Government will therefore consider the assent given to it by _____ as final and definitive.

You will also transmit to the minister for foreign affairs copies of the present inclosures, and by the same occasion convey to him the expression of the sincere gratification which the President feels at the successful termination of these negotiations, in which he sees proof of the friendly spirit which animates the various powers interested in the untrammelled development of commerce and industry in the Chinese Empire, and a source of vast benefit to the whole commercial world.

I am, etc.,

JOHN HAY.

Inclosures.

- Mr. Delcassé to Mr. Porter (received December 16, 1899), translation.
- Mr. Jackson to Mr. Hay, telegram, December 4, 1899.
- Count von Bülow to Mr. White, February 19, 1900, translation.
- Lord Salisbury to Mr. Choate, November 30, 1899.
- Marquis Visconti Venosta to Mr. Draper, January 7, 1900, translation.
- Viscount Aoki to Mr. Buck, December 26, 1899, translation.
- Count Mouravieff to Mr. Tower, December 18, 1899, translation.

Dokument potwierdzający politykę "otwartych drzwi" w Chinach
Źródło: <http://www.loc.gov/law/help/us-treaties/bevans/m-ust000001-0278.pdf>

Załącznik 14

Przedstawiciele misji do USA: Kido Takayoshi, Yamaguchi Naoyoshi, Iwakura Tomomi, Itō Hirobumi, Ōkubo Toshimichi

Źródło: <http://www.habsburger.net/en/chapter/iwakura-mission-187173-japanese-europe?language=de>

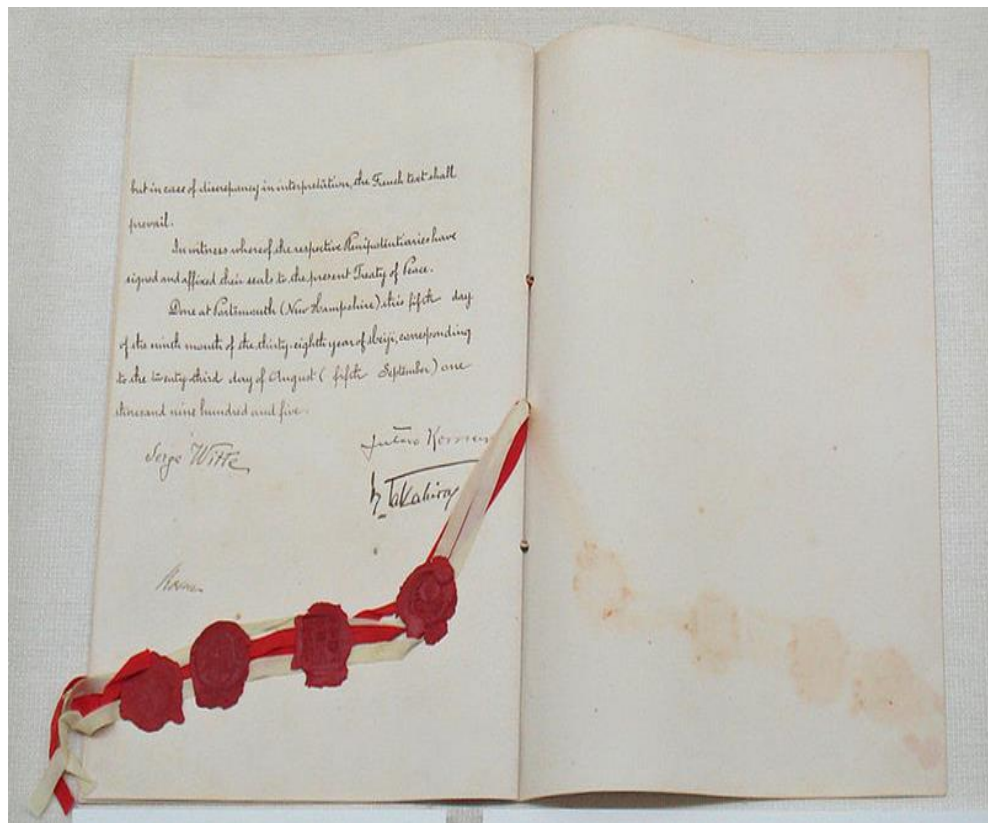
Załącznik 15

Układ z Riukiu (1854)

Źródło: <http://english.ryukyushimpo.jp/2015/02/15/17075/>

Załącznik 16

Traktat pokojowy z Portsmouth (1905)

Źródło:

Diplomatic Archives of the Ministry of Foreign Affairs of Japan.

Załącznik 17

July 29, 1905.

From Tokio.

To Root,
Washington:

The following is agreed memorandum of conversation between
Prime Minister of Japan and myself:

* Count Katsura and Secretary Taft had a long and confidential conversation on the morning of July 27th. Among other topics of conversation the following views were exchanged regarding the questions of the Philippine Islands, of Korea, and of the maintenance of general peace in the far East.

First, in speaking of some pro-Russians in America who would have the public believe that the victory of Japan would be a certain prelude to her aggression in the direction of the Philippine Islands, Secretary Taft observed that Japan's only interest in the Philippines would be, in his opinion, to have these Islands governed by a strong and friendly nation like the United States, and not to have them placed either under the misrule of the natives, yet unfit for self-government, or in the hands of some unfriendly European power. Count Katsura confirmed in the strongest terms the correctness of his views on the point and positively stated that Japan does not harbor any aggressive designs whatever on the Philippines; adding that all the insinuations of the yellow peril type are nothing more or less than malicious and clumsy slanders calculated to do mischief to Japan.

Second, Count Katsura observed that the maintenance of general peace in the extreme East forms the fundamental principle of Japan's international policy. Such being the case, he was very anxious to exchange views with Secretary Taft as to the most effective means for insuring this principle. In his own opinion, the best and in fact the only means for accomplishing the above object would be to form good understanding between the three governments of Japan, the United States and Great Britain which have common interest in upholding the principle of eminence. The Count well understands the traditional policy of the United States in this respect and perceives fully the impossibilities of their entering into a formal alliance of such nature with any foreign nation, but in view of our common interests he could see why some good understanding or an alliance in

Porozumienie Taft-Katsura (1905)

Źródło: <http://www.icasinc.org/history/katsura.pdf>

Załącznik 18

Japanese Immigration - The Gentlemen's Agreement 1908

(Report of the Commissioner General of Immigration, 1908, p. 125)

In order that the best results might follow from an enforcement of the regulations, an understanding was reached with Japan that the existing policy of discouraging emigration of its subjects of the laboring classes to continental United States should be continued, and should, by co-operation with the governments, be made as effective as possible. This understanding contemplates that the Japanese government shall issue passports to continental United States only to such of its subjects as are non-laborers or are laborers who, in coming to the continent, seek to resume a formerly acquired domicile, to join a parent, wife, or children residing there, or to assume active control of an already possessed interest in a farming enterprise in this country, so that the three classes of laborers entitled to receive passports have come to be designated former residents, parents, wives, or children of residents, and settled agriculturists.

With respect to Hawaii, the Japanese government of its own volition stated that, experimentally at least, the issuance of passports to members of the laboring classes proceeding thence would be limited to former residents and parents, wives, or children of residents. The said government has also been exercising a careful supervision over the subject of emigration of its laboring class to foreign contiguous territory.

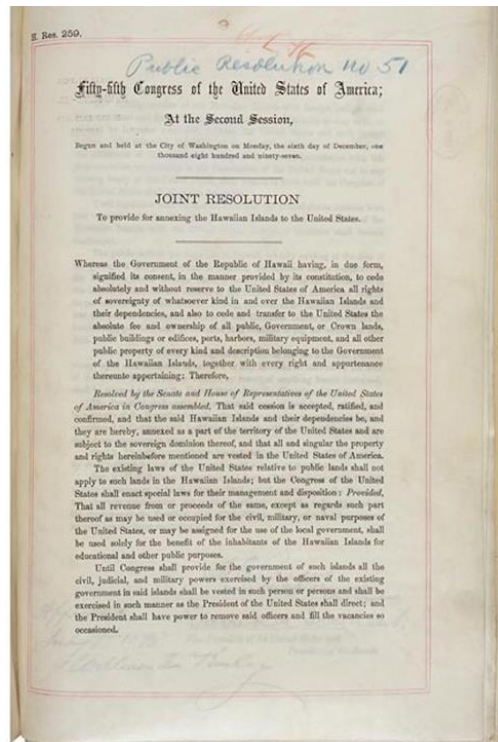
Source: USC Library
(http://www.usc.edu/libraries/archives/ethnicstudies/historicdocs/japan_immig.txt)

Porozumienie dżentelmeńskie (1908)

Źródło:

http://www.upa.pdx.edu/IMS/currentprojects/TAHv3/Content/PDFs/Gentlemans_Agreement_1908.pdf

Załącznik 19

Aneksja Hawajów (1898)

Źródło: <http://www.ourdocuments.gov/doc.php?doc=54>

Załącznik 20

PALĀPALA HOOPĪ KUE HOOHUIĀINA.		PETITION AGAINST ANNEXATION.	
<p>I ka Mea Mahaloia WILLIAM MCKINLEY, Peresidena, a me ka Aha Senate, o Amerika Huipuaia.</p> <p>ME KA MAHALO:—</p> <p>NO KA MEA, ua waihoia aku imua o ka Aha Senate o Amerika Huipuaia he Kuikahi no ka Hooiui aku ia Hawaii nei ia Amerika Huipuaia i oleloia, no ka noonooia ma kona kau mau iloko o Dekemaba, M. H. 1897; nolaila,</p> <p>O MAKOU, na poe no lakou na inoa malalo iho, he poe makaainana a poe noho oiwi Hawaii hoi no ka Apana o <u>Waialua</u>, Mokuupuni o <u>Maui</u>, he poe lala no ka AHAHUI HAWAII ALOHA AINA O KO HAWAII PAE-AINA, a me na poe e ae i like ka manao makee me ko ka Ahahui i oleloia, ke kua aku nei me ka manao ikaika loa i ka hooiuiui aku o ko Hawaii Paecaina i oleloia ia Amerika Huipuaia i oleloia ma kekahi ano a louna paha.</p> <p>IKKA-ATTEST: <u>Sept. 11, 1897.</u> <u>Enoch Johnson</u> <i>Kanakaolelo - Secretary.</i></p>		<p>TO His Excellency WILLIAM MCKINLEY, President, and the Senate, of the United States of America.</p> <p>GREETING:—</p> <p>WHEREAS, there has been submitted to the Senate of the United States of America a Treaty for the Annexation of the Hawaiian Islands to the said United States of America, for consideration at its regular session in December, A. D. 1897; therefore,</p> <p>WE, the undersigned, native Hawaiian citizens and residents of the District of _____, Island of _____, who are members of the HAWAIIAN PATRIOTIC LEAGUE OF THE HAWAIIAN ISLANDS, and others who are in sympathy with the said League, earnestly protest against the annexation of the said Hawaiian Islands to the said United States of America in any form or shape.</p> <p><u>James Kauniluna Kaula</u> <i>President - President.</i></p>	
INOA—NAME.	AGE.	INOA—NAME.	AGE.
<u>1</u> <u>Josephine Kaula</u>	<u>42</u>	<u>Kapimama Kaula</u>	<u>35</u>

Petycje przeciwko aneksji Hawajów

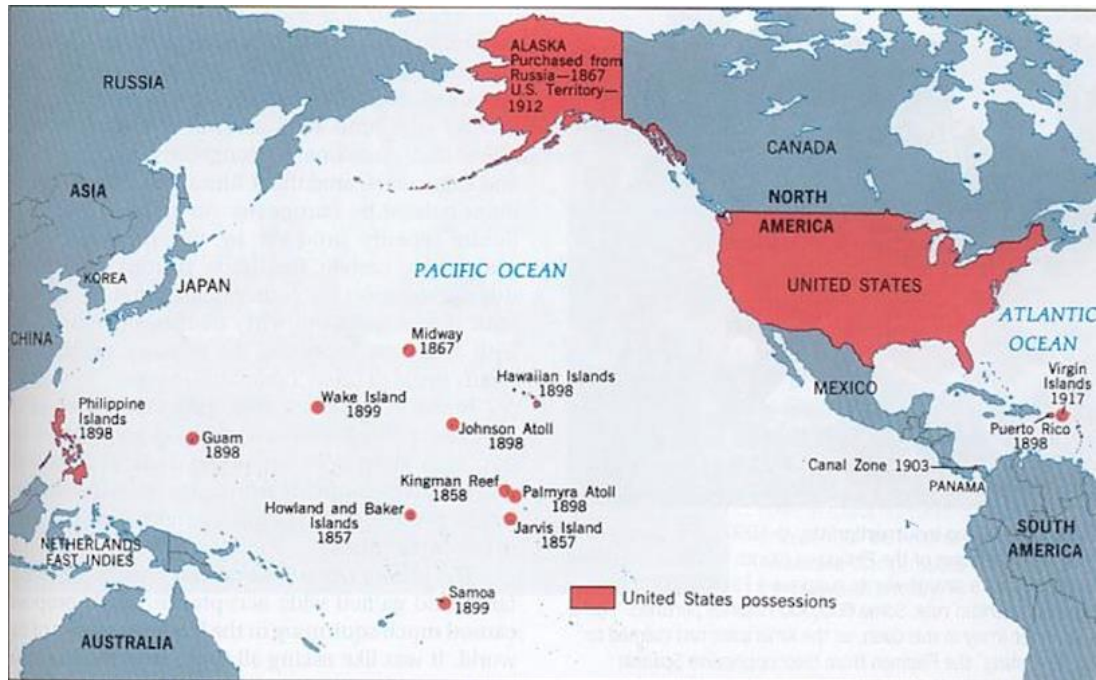
Źródło: <http://www.archives.gov/education/lessons/hawaii-petition/>

Załącznik 21

Dokument potwierdzający aneksję Korei przez Japonię (1910)
Źródło: *Diplomatic Archives of the Ministry of Foreign Affairs of Japan.*

Załącznik 22

Ekspansja terytorialna USA w rejonie Pacyfiku.

Źródło: <http://www.transpacificproject.com/index.php/european-exploration-and-colonization/>

(4) DECLARATION ACCOMPANYING THE ABOVE FOUR-POWER TREATY

December 13, 1921

In signing the Treaty this day between The United States of America, The British Empire, France and Japan, it is declared to be the understanding and intent of the Signatory Powers:

1. That the Treaty shall apply to the Mandated Islands in the Pacific Ocean; provided, however, that the making of the Treaty shall not be deemed to be an assent on the part of The United States of America to the mandates and shall not preclude agreements between The United States of America and the Mandatory Powers respectively in relation to the mandated islands.

2. That the controversies to which the second paragraph of Article I refers shall not be taken to embrace questions which according to principles of international law lie exclusively within the domestic jurisdiction of the respective Powers.

Washington, D. C., December 13, 1921.

CHARLES EVANS HUGHES
HENRY CABOT LODGE
OSCAR W. UNDERWOOD
ELIHU ROOT
A. M. JAMES BALFOUR
LEE OF FAREHAM
A. C. GEDDES
R. L. BORDEN
G. F. PEARCE
JOHN W. SALMOND
A. M. JAMES BALFOUR
V. S. SHINIVASA SASTRI
RENÉ VIVIANI
A. SARRAUT
JUSSERAND
T. KATO
K. SHIDEHARA
TOKUGAWA IYESATO
M. HANIHARA

(5) A TREATY BETWEEN THE SAME FOUR POWERS, SUPPLEMENTARY TO THE ABOVE, SIGNED FEBRUARY 6, 1922

February 6, 1922

The United States of America, the British Empire, France and Japan have, through their respective Plenipotentiaries, agreed upon the following stipulations supplementary to the Quadruple Treaty signed at Washington on December 13, 1921:

Traktat czterech mocarstw (1921)

Źródło: <http://www.jstor.org/stable/2213018>

Załącznik 24

Traktat dziewięciu mocarstw (1922)

Źródło: http://www.npm.gov.tw/exh100/diplomatic/page_en03.html

Załącznik 25

ORIGIN OF THE LEAGUE OF NATIONS

<p>January 8th, 1918. Fourteen Points laid down by President Wilson as the basis of world peace. (*)</p> <p>January 25th, 1919. League accepted in principle.</p> <p>April 28th, 1919. Covenant adopted.</p> <p>January 10th, 1920. League came into being; Secretariat established in London.</p>		<p>January 16th, 1920. First meeting of Council at Paris.</p> <p>November 1st, 1920. League Headquarters moved from London to Geneva.</p> <p>November 15th, 1920. First Meeting of Assembly at Geneva.</p>
--	---	--

Woodrow WILSON

(*) THE FOURTEENTH POINT :

" A General Association of Nations must be formed under specific covenants for the purpose of affording mutual guarantees of political independence and territorial integrity to great and small States alike."

Powstanie Ligi Narodów (1920)

Źródło: <http://www.nps.gov/nr/twhp/wwwlps/lessons/14wilson/14visual1.htm>

SECRET.

Copy No. 55

C.P. 404 (32).

CABINET.

THE LYTTON REPORT. JAPAN AND THE LEAGUE OF NATIONS.

1. THE Lytton Commission, appointed by a Resolution, dated the 10th December, 1931, of the Council of the League, has presented a unanimous Report, which comes before the Council (under the Presidency of Mr. de Valera) on the 21st November. The Report is unanimous, being signed by the American, French, German and Italian members, as well as by the Chairman. It is divided into ten chapters, the first eight of which deal with matters of history and fact, while Chapter IX is entitled "Principles and Conditions of Settlement" and Chapter X "Considerations and Suggestions to the Council." Japan applied for, and was given, time to prepare observations on the contents of the Report and these observations are being circulated before the Council meets. It may be assumed that they will strongly challenge the conclusions of the Commission. On the other hand, as the representatives of five nations, after hearing both sides and visiting the ground, are in agreement on the Report, it is difficult to suppose that the Council will reject its findings. As regards the recommendations of the Report, these take the form of suggestions to China and Japan—*e.g.*, the granting by the Government of China of autonomy to Manchuria, the negotiation of a Sino-Japanese Treaty providing for Japan's special interests, &c.—rather than of explicit advice to the Council of the League as to what it should decide to do. But the deliberations of the Council, in view of the attitude taken up by Japan, are not unlikely to result in a serious situation, and I feel that I should place before the Cabinet some information about it and indicate the course of action which may have to be taken.

2. I will not trouble the Cabinet with questions of procedure: the complication arises because there are three bodies (i) the Council, (ii) the Committee of Nineteen, appointed by the Assembly, and (iii) the Assembly itself, all of whom will have something to say. The Report is made to the first named, and it would be possible for the Council to pass the matter over to the Committee of Nineteen forthwith. But before this happens the Japanese representative, Mr. Matsuoka, who has been sent specially from Tokio, will present the Japanese case to the Council and, no doubt, the Chinese representative will reply. After that everything is uncertain. Sooner or later the Committee of Nineteen, presided over by M. Hymans, will take the matter in hand and will presumably frame a Resolution which will be recommended to the Assembly for its acceptance. The presence of a majority of small States and the very successful propaganda conducted by the Chinese representative constitute conditions under which things are likely to go unfavourably to Japan in the Assembly.

3. The first question is whether the Council should approve the Report, or at any rate the first eight chapters which contain conclusions of fact. These chapters give an admirable account of the quite unique character of the Manchurian controversy, and lay stress on the shortcomings of China, and of the absence of any settled government as a contributory cause of the Manchurian trouble. They also recognise fully the special interests of Japan in Manchuria, *e.g.*, in connection with the South Manchurian Railway which Japan acquired from Russia. But the authors of the Report are unanimously of opinion that

6612 [7884]

Raport Lyttona (1932)

Źródło: ilestore.nationalarchives.gov.uk/pdfs/small/cab-24-235-CP-404-1.pdf

Załącznik 27

SIXTY-EIGHTH CONGRESS. SESS. I. CHS. 185, 190. 1924.

CHAP. 190.—An Act To limit the immigration of aliens into the United States, and for other purposes. May 26, 1924
[H. R. 7995.]
[Public, No. 139.]

Be it enacted by the Senate and House of Representatives of the United States of America in Congress assembled, That this Act may be cited as the "Immigration Act of 1924." Immigration Act of 1924.

NUMERICAL LIMITATIONS.

SEC. 11. (a) The annual quota of any nationality shall be 2 per centum of the number of foreign-born individuals of such nationality resident in continental United States as determined by the United States census of 1890, but the minimum quota of any nationality shall be 100.

Numerical limitations.
Annual quota, 2 per cent of resident nationality in 1890.

Akt Imigracyjny (1924)

Źródło: <http://immigrationtounitedstates.org/590-immigration-act-of-1924.html>

Załącznik 28

Protokół proklamowania państwa Mandżukuo (15.08.1932)

Źródło: *Diplomatic Archives of the Ministry of Foreign Affairs of Japan.*

Załącznik 29

Stimson Announces the Doctrine

The Secretary of State to the Ambassador in Japan (Forbes)

Washington, January 7, 1932

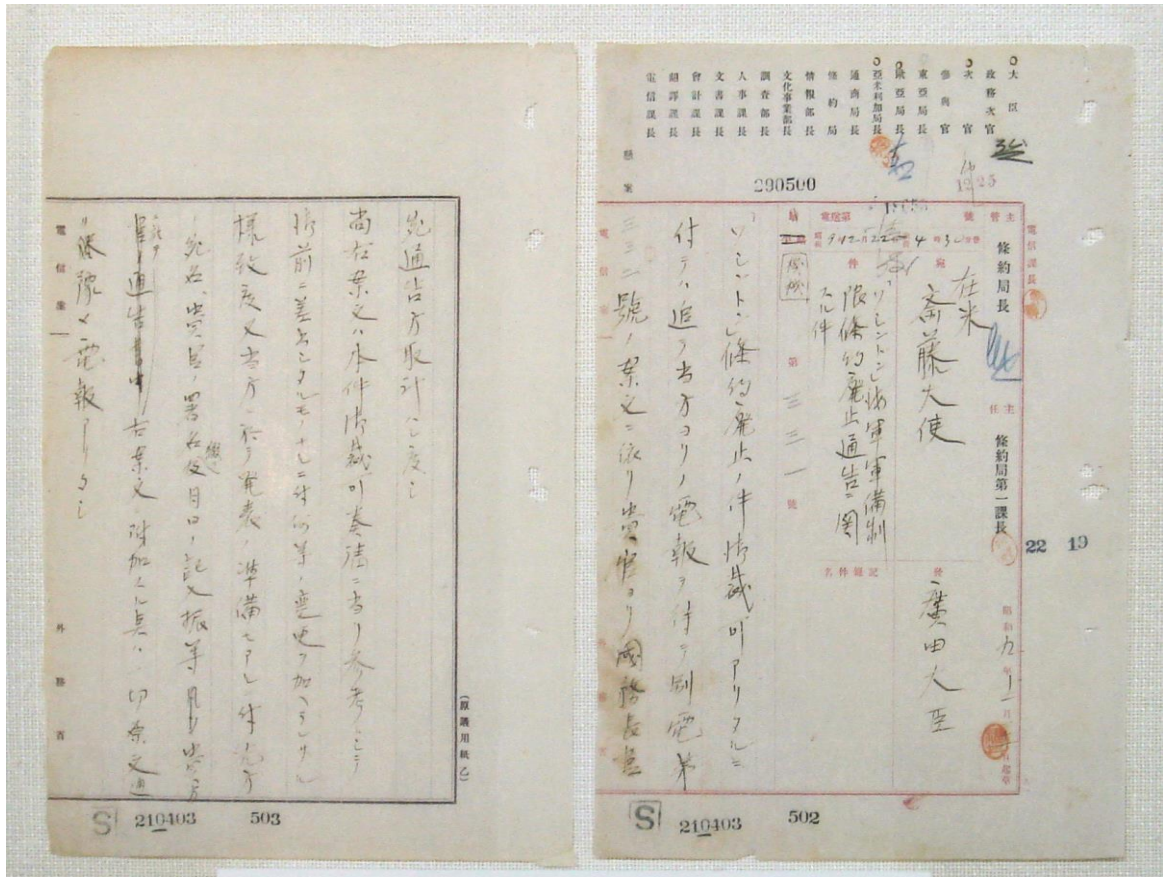
Please deliver to the Foreign Office on behalf of your Government as soon as possible the following note:

With the recent military operations about Chinchow, the last remaining administrative authority of the Government of the Chinese Republic in South Manchuria, as it existed prior to September 18th, 1931, has been destroyed. The American Government continues confident that the work of the neutral commission recently authorized by the Council of the League of Nations will facilitate an ultimate solution of the difficulties now existing between China and Japan. But in view of the present situation and of its own rights and obligations therein, the American Government deems it to be its duty to notify both the Imperial Japanese Government and the Government of the Chinese Republic that it cannot admit the legality of any situation *de facto* nor does it intend to recognize any treaty or agreement entered into between those Governments, or agents thereof, which may impair the treaty rights of the United States or its citizens in China, including those which relate to the sovereignty, the independence, or the territorial and administrative integrity of the Republic of China, or to the international policy relative to China, commonly known as the open door policy; and that it does not intend to recognize any situation, treaty or agreement which may be brought about by means contrary to the covenants and obligations of the Pact of Paris of August 27, 1928, to which Treaty both China and Japan, as well as the United States, are parties.

Doktryna Hoovera-Stimsona

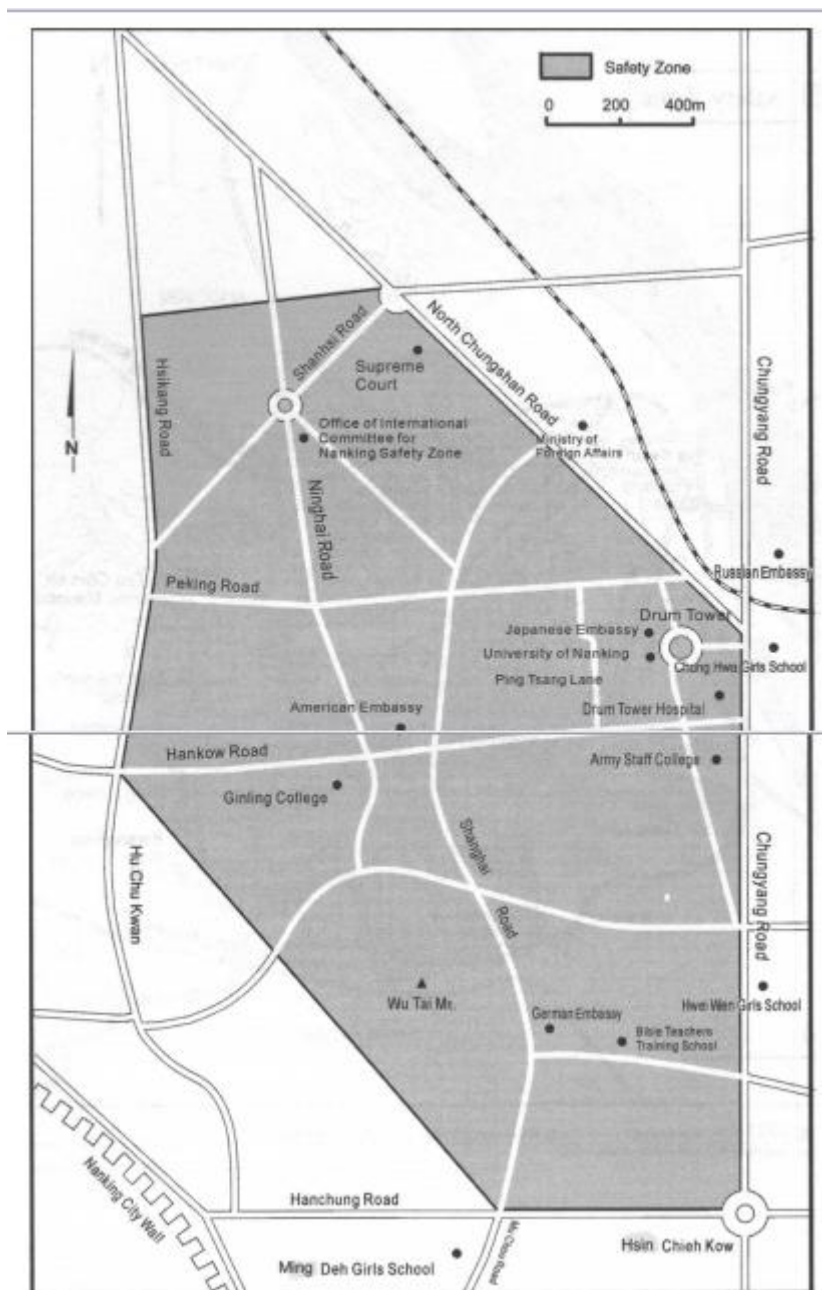
Źródło: <http://course.knox.edu/hist285schneid/stimsondoctrine.html>

Załącznik 30

Tekst zerwania traktatu waszyngtońskiego przez Japonię (29.12.1934)
 Źródło: Diplomatic Archives of the Ministry of Foreign Affairs of Japan.

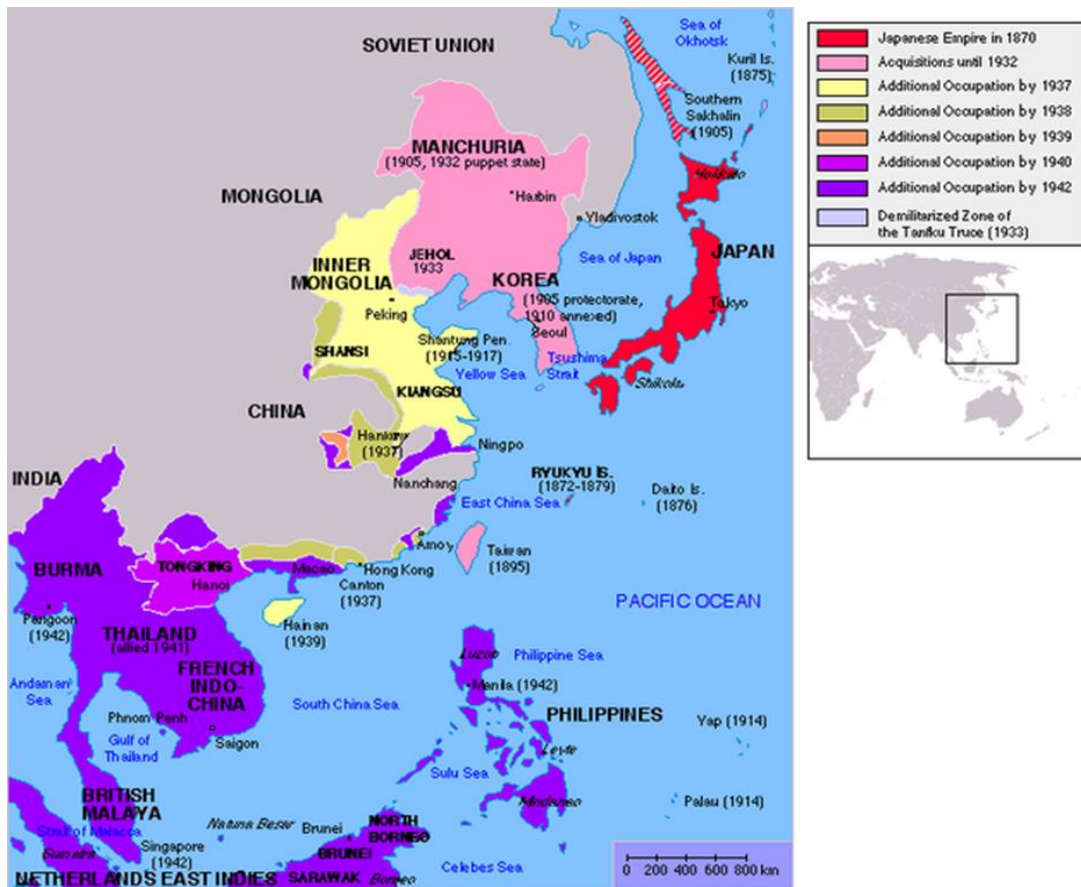
Załącznik 31

Strefa Bezpieczeństwa w Nankinie

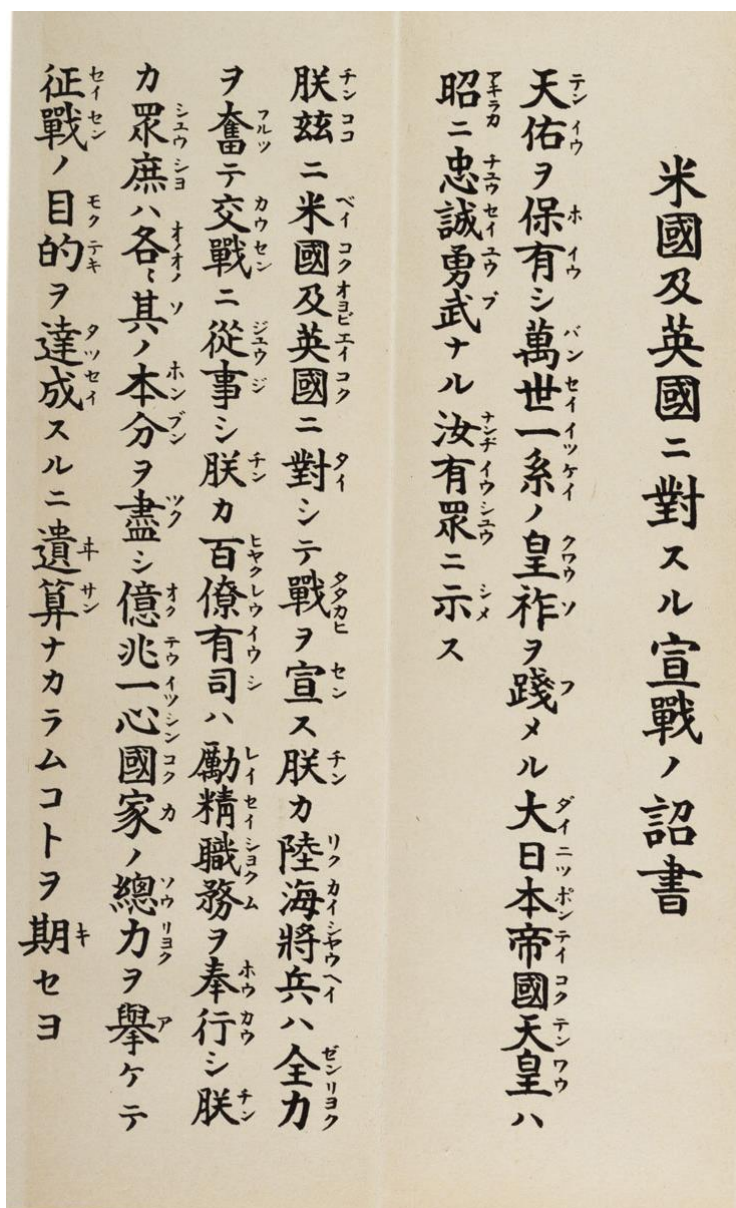
Źródło: <http://www.alpha-canada.org/education/asian-holocaust/nanking-massacre/nanking-safety-zone-and-rescuers>

Załącznik 32

Japoński imperializm od 1870 do 1942 roku

Źródło: [https://apimperialismproject.wikispaces.com/6\)Japan+Modernizes](https://apimperialismproject.wikispaces.com/6)Japan+Modernizes)

Dokument potwierdzający wypowiedzenie Stanom Zjednoczonym wojny przez Japonię w 1941 roku

Źródło: <https://www.gilderlehrman.org/history-by-era/world-war-ii/resources/japan-declares-war-1941>

Załącznik 34

TO THE CONGRESS OF THE UNITED STATES:

Yesterday, December 7, 1941 -- a date which will live in infamy -- the United States of America was suddenly and deliberately attacked by naval and air forces of the Empire of Japan.

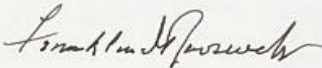
The United States was at peace with ^{that} ~~the~~ nation and, at the solicitation of Japan, was still in conversation with its Government and its Emperor looking toward the maintenance of peace in the Pacific. Indeed, one hour after Japanese air squadrons had commenced bombing in Oahu, the Japanese Ambassador to the United States and his colleague delivered to the Secretary of State a formal reply to a recent American message. While this reply stated that it seemed useless to continue the existing diplomatic negotiations, it contained no threat or hint of war or armed attack.

It will be recorded that the distance of Hawaii from Japan makes it obvious that the attack was deliberately planned many days or even weeks ago. During the intervening time the Japanese Government has deliberately sought to deceive the United States by false statements and expressions of hope for continued peace.

The attack yesterday on the Hawaiian Islands has caused severe damage to American naval and military forces. Very many American lives have been lost. In addition American ships have been ^{reported} torpedoes on the high seas between San Francisco and Honolulu.

With confidence in our armed forces -- with the unbounding determination of our people -- we will gain the inevitable triumph -- so help us God.

I ask that the Congress declare that since the unprovoked and dastardly attack by Japan on Sunday, December seventh, a state of war has existed between the United States and the Japanese Empire.

THE WHITE HOUSE,
December 8, 1941.

Dokument potwierdzający wypowiedzenie wojny Japonii przez Stany Zjednoczone w 1941 roku

Źródło: <http://www.ourdocuments.gov/doc.php?flash=true&doc=73>

Załącznik 35

Oda Nobunaga (1573–1582)

Toyotomi Hideyoshi (1582–1598)

Tokugawa Ieyasu (1598–1603)

Załącznik 36

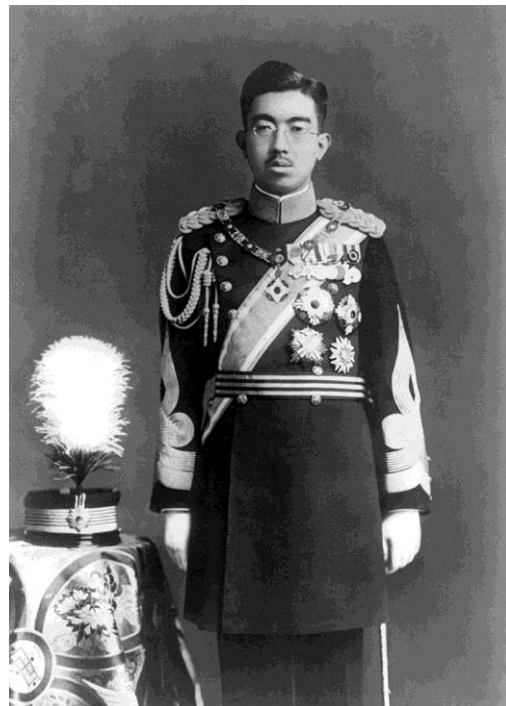
Cesarz Kōmei (Osahito, 1846–1867)

Cesarz Meiji (Mutsuhito, 1867–1912)

Cesarz Taishō (Yoshihito, 1912–1926)

Cesarz Shōwa (Hirohito, 1926–1989)

Załącznik 37

Itō Hirobumi (1885–1888, 1892–1896, 1898–1898, 1900–1901)

Yamagata Aritomo (1889–1891, 1898–1900)

Ōkuma Shigenobu (1898, 1914–1916)

Katsura Tarō (1901–1906, 1908–1911, 1912–1913)

Terauchi Masatake (1916–1918)

Saitō Makoto (1932–1934)

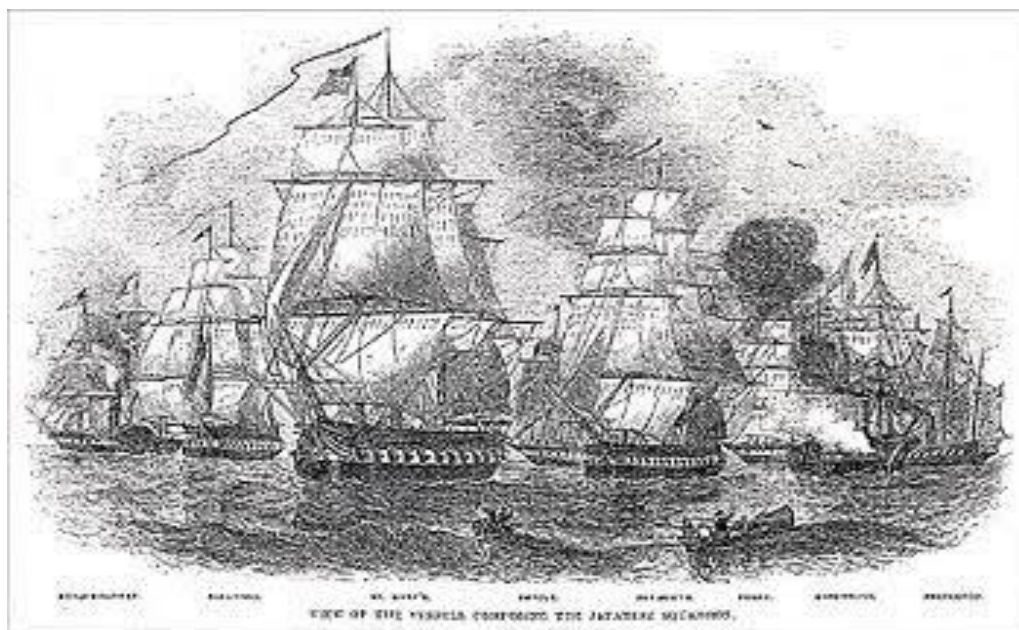

Tōjō Hideki (1941–1944)

Załącznik 38

Matthew Calbright Perry (1794–1858)

Kurofune - „czarne okręty” komodora Matthew Calbrighta Perry’ego.

Źródło: <https://washokufood.blogspot.com/2009/08/kurofune-monaka.html>

Załącznik 39

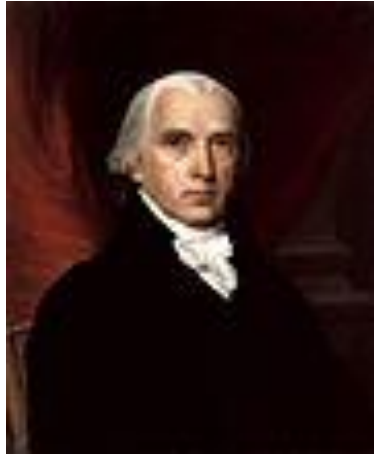
George Washington (1789–1797)

John Adams, Jr. (1797–1801)

Thomas Jefferson (1801–1809)

James Madison (1809–1817)

James Monroe (1817–1825)

John Quincy Adams (1825–1829)

James Knox Polk (1845–1849)

Millard Fillmore (1850–1853)

Franklin Pierce (1853–1857)

Abraham Lincoln (1861–1865)

Ulysses Simpson Grant (1869–1877)

Rutherford Birchard Hayes (1877–1881)

Stephen Grover Cleveland (1885–1889)

Benjamin Harrison (1889–1893)

Stephen Grover Cleveland (1893–1897)

William McKinley (1897–1901)

Theodore Roosevelt, Jr. (1901–1909)

William Taft (1909–1913)

Thomas Woodrow Wilson (1913–1921)

Warren Gamaliel Harding (1921–1923)

John Calvin Coolidge, Jr. (1923–1929)

Herbert Clark Hoover (1929–1933)

Franklin Delano Roosevelt (1933–1945)

Wszystkie ilustracje pobrane z zasobów i na licencji Creative Commons (CC BY 3.0 PL).

GLOSARIUSZ TERMINÓW I POJEĆ

<i>bakufu</i>	dosł. rządy spod namiotu, siogunat, rząd wojskowy
<i>bunmei kaika</i>	cywilizacja i oświecenie
<i>bushi</i>	wojownik, samuraj
<i>bushidō</i>	„droga wojownika”, kodeks samurajów
<i>daimyō</i>	pan, księżę feudalny
<i>Daitōa Kyōiken</i>	Strefa Wspólnego Dobrobytu Wielkiej Azji Wschodniej
<i>fudai</i>	wasale rodu Tokugawa
<i>fukoku kyōhei</i>	„bogaty kraj, silna armia”, hasło, popularne w okresie Meiji
<i>genrō</i>	„czcigodny mąż stanu”, oligarchowie w okresie Meiji
<i>han</i>	księstwo feudalne
<i>ichioku gyokusai</i>	honorowa śmierć 100 milionów; pogląd, że cały naród japoński powinien zginąć podczas II wojny światowej, zamiast się poddać
<i>kamikaze</i>	„boski wiatr”, używane w odniesieniu do pilotów-samobójców
<i>kegare</i>	nieczystość, zbrukanie
<i>koku</i>	miara ryżu i ziemi
<i>kokugaku</i>	nauki narodowe, nacjonalizm w okresie Tokugawa
<i>kokusaika</i>	umiędzynarodowienie
<i>Meiji ishin</i>	Restauracja Meiji
<i>minshu shugi</i>	demokracja
<i>Nihonjinron</i>	teoria na temat Japończyków
<i>oitsuke, oikose</i>	„dogonić, przegonić” (Zachód), hasło, popularne w okresie Meiji
<i>rangaku</i>	nauki holenderskie, zachodnie
<i>rōnin</i>	samuraj bez pana
<i>sakoku jidai</i>	okres zamknięcia, okres kraju w izolacji w epoce Tokugawa
<i>sankin kōtai</i>	zmiennie uczestnictwo daimyō w służbie w Edo
<i>shōgun</i>	wódz naczelny, generał, władca wojskowy

<i>seppuku</i>	dosł. rozcięcie brzucha, rytualne samobójstwo
<i>sinto</i>	pol. sinto, „droga bóstw”, rodzima religia Japonii
<i>sonnō jōi</i>	„czcić cesarza, wypędzić barbarzyńców”, hasło, popularne w okresie Tokugawa
<i>sonnō tōbaku</i>	czcić cesarza, obalić siogunat
<i>tennō</i>	„niebiański władca”, cesarz Japonii
<i>tennōsei</i>	system cesarski, dotyczył skoncentrowanej wokół cesarza propagandy nacjonalistycznej (od połowy okresu Meiji do II wojny światowej)
<i>wakon yōsai</i>	„japoński duch, zachodnia technologia”, hasło, popularne w okresie Meiji
<i>Yamato damashii</i>	„dusza Yamato”, dusza tradycyjnej Japonii
<i>zaibatsu</i>	przedwojenne, rodzinne potężne monopole przemysłowo-finansowe, na ogół o hierarchicznej strukturze, utrzymujące kontrole pakiety akcji podporządkowanych firm.

BIBLIOGRAFIA

PAMIETNIKI I WSPOMNIENIA

Baelz E. *Awakening Japan: The Diary of a German Doctor*, Indiana University Press, Indiana 1974.

Bryan W. J., B. M. Baird, *Memoirs of William Jennings Bryan 1925*, Kessinger Publishing, Montana 2003.

De Benyowsky M. A. Comte, *Memoirs and Travels of Mauritius Augustus Count de Benyowsky*, K. Paul, Trench, Trübner 1904.

De La Pérouse J.- F. de Galaup Comte, De la Rúa F. A. M., *A Voyage Round the World, Performed in the Years 1785, 1786, 1787, and 1788, Y the Boussole and Astrolabe: Under the Command of J. F. G. de la Pérouse, Tom 2*, Lackington, Allen, and Company, London 1807.

Harris T., *The Complete Journal of Townsend Harris: First American Consul General and Minister to Japan*, Literary Licensing, LLC, Whitefish 2013.

Healey G., Tsuzuki Ch., *The Iwakura Embassy, 1871-1873: a true account of the Ambassador extraordinary & plenipotentiary's journey of observation through the United States of America and Europe*, Japan Documents, Tokyo 2002.

Masaki Jinzaburō, 1981–1987. *Masaki Jinzaburō nikki* [Masaki Jinzaburō diary], 6 vols, Yamakawa Shuppansha, Tōkyō 1981. 真崎甚三郎 1981-1987。「真崎甚三郎日記」、6巻、東京山川出版社 1981。

Puyi, *Byłem ostatnim cesarzem Chin*, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź, 1988.

Sugiyama memo [Notatki Sugiyamy], cz.1, *Meiji hyakunenshi sōsho*, t. 16, Hara Shobō, Tokyo 1967.

Vautrin M., Lu S., *Terror in Minnie Vautrin's Nanjing: Diaries and Correspondence, 1937-38*, University of Illinois Press, Illinois 2008.

DOKUMENTY

Treaty of Alliance Between The United States and France; February 6, 1778

http://avalon.law.yale.edu/18th_century/fr1788-2.asp

The Declaration of Independence, July 4th, 1776.

http://www.archives.gov/exhibits/charters/declaration_transcript.html

British-American Diplomacy . The Paris Peace Treaty of September 30, 1783.

http://avalon.law.yale.edu/18th_century/paris.asp

Art. I, dział 8.

U.S. Constitution, September 17, 1787.

http://avalon.law.yale.edu/18th_century/usconst.asp

Art. II, dział 2.

The Proclamation of Neutrality, April 22, 1793.

http://avalon.law.yale.edu/18th_century/neutra93.asp

Washington's Farewell Address 1796

http://avalon.law.yale.edu/18th_century/washing.asp
 The Alien and Sedition Acts 1798
http://avalon.law.yale.edu/subject_menus/alsedact.asp
 Monroe Doctrine; December 2 1823
http://avalon.law.yale.edu/19th_century/monroe.asp
 Senate Executive Document (United State. Congress. Senate); 31st Congress, 1st Session, Vol. 10, no. 84.
http://www.sos.wa.gov/legacy/publications_detail.aspx?p=95
 Japanese-American Diplomacy - Treaty of Kanagawa; March, 31, 1854
http://avalon.law.yale.edu/19th_century/japan002.asp
 Establishment of Tariff Duties with Respect to Japan, June 25, 1866
<http://www.loc.gov/law/help/us-treaties/bevans/m-ust000001-0018.pdf>
 Open Door Policy 1899-1900.
<https://history.state.gov/milestones/1899-1913/hay-and-china>
 John Hay to Andrew D. White First Open Door Note September 6 1899.
<http://www.let.rug.nl/usa/documents/1876-1900/john-hay-to-andrew-d-white-first-open-door-note-september-6-1899.php>
<http://www.loc.gov/law/help/us-treaties/bevans/m-ust000001-0278.pdf>
 John Hay, Department of State, Washington, July 3, 1900.
<http://sageamericanhistory.net/worldpower/imperialamerica/docs/HayOpenDoor.html>
 Meiji Constitution, 1889.
<http://www.digital.archives.go.jp/gallery/view/detail/detailArchives/0000000005>
Kokutai-no hongu, Mombusho, Tokyo 1937.
 William Howard Taft, U.S., Department of State, Papers Relating to Foreign Affairs, 1912.
<http://teachingamericanhistory.org/library/document/william-howard-taft-dollar-diplomacy/>
 The Ryukyu - U.S. Treaty of Amity July 11, 1854.
<http://opil.ouplaw.com/page/ryukyu-treaties>
 Convention entre la France et les Iles Liou-Tchou
<http://gallica.bnf.fr/html/und/livres/convention-et-traites>
 California Anti-Chinese Legislation, 1852-1878
<http://immigrants.harpweek.com/ChineseAmericans/2KeyIssues/CaliforniaAnti.htm>
 Naturalization Act 1870
<http://memory.loc.gov/cgi-bin/ampage?collId=llcg&fileName=094/llcg094.db&recNum=724>
 1875 Page Law (An act supplementary to the acts in relation to immigration) March 3, 1875.
http://library.uwb.edu/guides/usimmigration/1875_page_law.html
 Burlingame Treaty 1868
<https://history.state.gov/milestones/1866-1898/burlingame-seward-treaty>
 Chinese Exclusion Act 1882
<http://www.ourdocuments.gov/doc.php?flash=true&doc=47&page=transcript>
 Exclusion Law Amendments 1884
http://www.fjc.gov/history/home.nsf/page/tu_exclusion_doc_3.html
 Scott Act 1888
http://www.fjc.gov/history/home.nsf/page/tu_exclusion_doc_4.html
<http://immigrants.harpweek.com/ChineseAmericans/2KeyIssues/ScottAct.htm>

Geary Act 1892
<http://www-rohan.sdsu.edu/dept/polsciwb/brianl/docs/1892GearyAct.pdf>

Chinese Immigration and the Chinese Exclusion Acts
<https://history.state.gov/milestones/1866-1898/chinese-immigration>

Gentlemen's Agreement of 1908
http://www.upa.pdx.edu/IMS/currentprojects/TAHv3/Content/PDFs/Gentlemans_Agreement_1908.pdf

Nihon-gaikō-bunsho (jap. 日本外交文書, *Japońskie dokumenty dyplomatyczne*), t.1.

Census of 1900
https://www.census.gov/history/www/through_the_decades/overview/1900.html

Census of 1910
https://www.census.gov/history/www/through_the_decades/overview/1910.html

Census of 1920
https://www.census.gov/history/www/through_the_decades/overview/1920.html

Theodore Roosevelt's Corollary to the Monroe Doctrine (1905)
<http://www.ourdocuments.gov/doc.php?flash=true&doc=56>

Japan – Hawaii Friendship Treaty 1871
http://hawaiiankingdom.org/treaty_japan1871.shtml

List Cesarza Meiji do króla Kalākaua
<http://www.hawaiialive.org/realms.php?sub=Wao+Lani&treasure=369&offset=0>

Immigration Convention of 1886
<http://immigrationtounitedstates.org/599-immigration-convention-of-1886.html>

The Covenant of the League of Nations
http://avalon.law.yale.edu/20th_century/leagcov.asp

President Woodrow Wilson's Fourteen Points 8 January, 1918
http://avalon.law.yale.edu/20th_century/wilson14.asp

Historical Census Statistics On Population Totals By Race, 1790 to 1990
<http://www.census.gov/population/www/documentation/twps0076/twps0076.html>

Joint Address to Congress Leading to a Declaration of War Against Germany (1917)
<http://www.ourdocuments.gov/doc.php?flash=true&doc=61>

The Peace Treaty of Versailles, June 28, 1919
<http://net.lib.byu.edu/~rdh7/wwi/versailles.html>

Calvin Coolidge, First Annual Message, December 6, 1923.
<http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=29564>

Lansing-Ishii Exchange of Notes, 1917
<http://net.lib.byu.edu/estu/wwi/comment/japanvisit/JapanA2.htm>

Treaty Between the United States of America, the British Empire, France, and Japan, December 13, 1921
http://avalon.law.yale.edu/20th_century/tr1921.asp

Anglo-Japanese Alliance, 30 January 1902
<http://www.firstworldwar.com/source/anglojapanesealliance1902.htm>

League of Nations (1924). "The Covenant of the League of Nations: Article 22".
http://avalon.law.yale.edu/20th_century/leagcov.asp

Asiatic Barred Zone Act of 1917
http://www.pbs.org/rootsinthesand/a_exclusion.html

International Military Tribunal for the Far East 1946- 48
<http://www.cnd.org/mirror/nanjing/NMTT.html>

Immigration Act of 1903

<http://www-rohan.sdsu.edu/dept/polsciwb/brianl/docs/1903ImmigrationAct.pdf>
 Immigration Act of 1907
<http://www.historycentral.com/documents/immigrationact.html>
 California v. Harada, 1918
http://www.nps.gov/parkhistory/online_books/5views/5views4h34.htm
 Estate of Tetsubumi Yano, 188 Cal. 645 (Cal. 1922).
<https://casetext.com/case/estate-of-tetsubumi-yano>
 State v. Hirabayashi, 133 Wash. 462, 233 Pac. 948 (1925).
<http://courts.mrsc.org/mc/courts/zwashreports/133WashReport/133WashReport0462.htm>
 Emergency Quota Law 1921
http://library.uwb.edu/guides/usimmigration/1921_emergency_quota_law.html
 Manchuria: Report of The Lytton Commission.
<http://hansard.millbanksystems.com/lords/1932/nov/02/manchuria-report-of-the-lytton-commission>
 US Census of 1920
https://www.census.gov/history/www/through_the_decades/overview/1920.html
 Immigration and Nationality Act znana jako the Hart-Celler Act 1965
http://library.uwb.edu/guides/usimmigration/1965_immigration_and_nationality_act.html
 Immigration Act May 26, 1924
http://library.uwb.edu/guides/usimmigration/1924_immigration_act.html
 Kellogg-Briand Pact 1928
<http://www.yale.edu/lawweb/avalon/imt/kbpact.htm>
 Treaty of Commerce and Navigation between the United States and Japan February 21, 1911
<http://archive.atlantic-archive.org/745/>
 The Secretary of State to the Ambassador in Japan, Washington, January 7, 1932
<http://www.ibiblio.org/hyperwar/Dip/PaW/005.html>
 Cryer R., Boister N., *Documents on the Tokyo International Military Tribunal: Charter, Indictment, and Judgments*, tom 1-2, Oxford University Press, Oxford 2008.
 Mowa Patrick'a Henry'ego z 1775 roku, [w:] *Podstawy wolności amerykańskiej. Wybór mów i dokumentów z historii Stanów Zjednoczonych Ameryki*, 1944.
Memorandum on the Report of the Lytton Commission, [w:] Institute of Pacific Relations, American Council, Vol. 1, nr. 19, October 7, 1932.
 Ministère des Affaires Etrangères [Japon] (ed.), *Recueil des traités et conventions entre le Japon et les puissances étrangères 1854–1925*, Vol. 3, Tokyo, Ministère des Affaires Étrangères, 1934.
 United States. Delegation to the International Peace Conference. 2d, The Hague, 1907, Joseph Hodges Choate, *The Second International Peace Conference, Held at The Hague from June 15 to October 18, 1907: Instructions to and Report from Delegates of the United States, Conventions and Declarations, Final Act, with Draft of Convention Relative to the Conventions ...*, U.S. Government Printing Office, 1908.
 Patijn R. J. H., Litvinoff Maxim, *Netherlands. Ministerie van Buitenlandse Zaken, Conference at The Hague: I. Non-Russian commission. II. Russian commission. June 26-July 20, 1922. Minutes and documents*, Government printing office, 1922.
 Franklin Delano Roosevelt, *Inaugural Address March 4, 1933*
<http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=14473>
 Record, 54 Cong., 1 Sess., 1911-1912.

Roosevelt F. D., *Public Papers and Addresses (1939)*, vol. VIII, Macmillan, New York 1941

Nihon gaikō nempyō narabini shuyō bunshō, Hara Shobō, Tokyo 1956-1966.

Richardson J.D. (red.), *Compilation of the Messages and Papers of the Presidents*, vol. 2, 1907.

The Imperial Japanese mission, 1917; a record of the reception throughout the United States of the special mission headed by Viscount Ishii; together with the exchange of notes embodying the Root-Takahira understanding of 1908 and the Lansing-Ishii agreement of 1917, Carnegie Endowment for International Peace. Division of Intercourse and Education; Ishii, Kikujiro, Viscount, 1866–1945; Iyenaga, Toyokichi, 1862–1936; Clarke, Joseph Ignatius Constantine, 1846–1925, Washington 1918.

ENCYKLOPEDIA I SŁOWNIKI

Antoszewski A., Herbut R. (red.), *Leksykon politologii*, atla 2, Wrocław 1999.

Bartnicki A., Michałek K., Rusinowa I., *Encyklopedia Historii Stanów Zjednoczonych Ameryki*, Wydawnictwo Egras Morex, Warszawa 1992.

Beede B. R., *The War of 1898 and U.S. Interventions, 1898-1934: An Encyclopedia*, Routledge, New York and London 2013.

Carson T., *Gale Encyclopedia of U.S. Economic History*, vol. 2, Gale Group, Michigan 1999.

Ciment J., *Encyclopedia of the Jazz Age: From the End of World War I to the Great Crash*, Tomy 1-2, Routledge, New York and London 2015.

Davies C., Boyce E., *Encyclopedia of the African Diaspora: Origins, Experiences, and Culture: Origins, Experiences, and Culture*, ABC-CLIO, Santa Barbara, California 2008.

Dillon M., *China: A Historical and Cultural Dictionary*, Psychology Press, New York 1998.

Dobson J. M., *Belligerents, Brinkmanship, and the Big Stick: A Historical Encyclopedia of American Diplomatic Concepts: A Historical Encyclopedia of American Diplomatic Concepts*, ABC-CLIO, Santa Barbara, California 2009.

Dunningan J. F., Nofi A. A., *Wojna na Pacyfiku. Encyklopedia*, Magnum, Warszawa 2000.

Frédéric L., Roth K., *Japan Encyclopedia*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts 2002.

Forbes W. C., *Japan 1931-1941*, FRUS, Washington 1943.

Huffman J. L., *Modern Japan: An Encyclopedia of History, Culture, and Nationalism*, Routledge, New York and London 2013.

Hunter J., *Concise Dictionary of Modern Japanese History*, University of California Press, Oakland, California 1984.

Jansen M. B., *The Cambridge History*, Cambridge University Press, Cambridge 1988.

Kajdański E., *Chiny. Leksykon*, Książka i Wiedza, Warszawa, 2005.

Knight P., *Conspiracy Theories in American History: An Encyclopedia*, ABC-CLIO, Santa Barbara, California 2003.

Leab D., *Encyclopedia of American Recessions and Depressions [2 volumes]*, ABC-CLIO, Santa Barbara, California 2014.

Łoś-Nowak T. (red.), *Encyklopedia politologii*, Tom 5, Zakamycze, Kraków 2002.

Mikaberidze A., *Atrocities, Massacres, and War Crimes: An Encyclopedia*, ABC-CLIO, Santa Barbara, California 2013.

- Mauch P., Sugita Y., Sant J. V., *Historical Dictionary of United States - Japan Relations*, Scarecrow Press, New York 2007.
- Nihon gaikōshi-handobukku* (日本外交史ハンドブック), Yūshindō, Tōkyō 1996.
- Nihon rekishi daijiten* (日本歴史大辞典), Tom 18, Uniwersytet Michigan, Michigan 2000.
- Page M. E., *Colonialism. An International Social, Cultural, and Political Encyclopedia*, ABC-CLIO, Santa Barbara, California 2003.
- Perez L. G., *Japan at War: An Encyclopedia*, ABC-CLIO, Santa Barbara, California 2013.
- Schaefer R. T., *Encyclopedia of Race, Ethnicity, and Society*, SAGE Publications, New York 2008.
- Shimamoto M., Ito K., Sugita Y., *Historical Dictionary of Japanese Foreign Policy*, Rowman & Littlefield, Maryland 2015.
- The Annals of America: 1850-1857. A house dividing*, Encyclopaedia Britannica, 1968.
- Tucker S., *The Encyclopedia of the Spanish-American and Philippine-American Wars: A Political, Social, and Military History*, Tom 1, ABC-CLIO, Santa Barbara, California 2009.
- Tucker S. C., *World War II: The Definitive Encyclopedia and Document Collection [5 volumes]: The Definitive Encyclopedia and Document Collection*, ABC-CLIO, Santa Barbara, California 2014.
- Tucker S., Roberts P. M., *World War I: A Student Encyclopedia*, ABC-CLIO, Santa Barbara, California 2006.
- West N., *Historical Dictionary of Signals Intelligence*, Scarecrow Press, New York 2012.
- Van Ginneken A. H. M., *Historical Dictionary of the League of Nations*, Scarecrow Press, New York 2006.
- Venzon A. C., *The United States in the First World War: An Encyclopedia*, Routledge, New York and London 2013.
- Yao X., *The Encyclopedia of Confucianism: 2-volume Set*, Routledge, New York and London 2015.

OPRACOWANIA OGÓLNE

- Abendshein B., *The Machtpolitik Doctrine from Antiquity to Present*, Western Michigan University, Michigan 1999.
- Abulafia D., *Spain and 1492: Unity and Uniformity Under Ferdinand and Isabella*, Headstart History, Michigan 1992.
- Adams C. F. (red.) *The Works of John Adams, Second President of the United States*, Boston 1853, t. VIII, s. 246.
- Adams F., *Dollar Diplomacy: United States Economic Assistance to Latin America*, Ashgate, New York and London 2000.
- Adams H., *History of the United States During the Administrations of Jefferson and Madison*, Prentice-Hall, New Jersey 1963.
- Akamatsu P., *Meiji 1868: Revolution and Counter-Revolution in Japan*, Routledge, New York and London 2010.
- Akerman J. R., *The Imperial Map*, University of Chicago Press, Chicago 2009.
- Akimoto S., *Lord Ii Naosuke and New Japan*, Read Books, Vancouver 2008.
- Akio O., Soejima Taneomi, *Shin Jinbutsu Oraisha*, Tokyo, 1990.
- Alagna M., *The Louisiana Purchase: Expanding America's Boundaries*, Rosen Classroom, New York 2003.

Alfred T. M., *Letters and Papers of Alfred Thayer Mahan: 1890–1901*, Naval Institute Press, Annapolis, Maryland 1975.

Alsaeed I. H., *Brooks Adams' Contribution to the American Expansionist Ideology During the Era of Theodore Roosevelt*, Texas Southern University, Texas 1977.

Alstyne R. V., *The Rising American Empire*, W. W. Norton & Company, New York 1974.

Ami-Shillony B., *Revolt in Japan. The Young Officers and the February 26, 1936 Incident*, Princeton University Press, Princeton-New Jersey 1973.

Amott T. L., Matthaei J. A., *Race, Gender, and Work: A Multi-cultural Economic History of Women in the United States*, South End Press, New York 1996.

Andō N., *Japan and International Law*, Martinus Nijhoff Publishers, Brill, Leiden 1999.

Archer Ch. I., *The Wars of Independence in Spanish America*, Rowman & Littlefield, Maryland 2000.

Armstrong Ch. K., *Korea at the Center: Dynamics of Regionalism in Northeast Asia*, M.E. Sharpe, New York 2006.

Armstrong R. D., *Nevada Printing History: A Bibliography of Imprints & Publications, 1858-1880*, University of Nevada Press, Nevada 1981.

Attack J., Passell P., *A New Economic View of American History: From Colonial Times to 1940*, W W Norton & Co Inc, New York 1994.

Auslin M. R., *Negotiating with Imperialism: The Unequal Treaties and the Culture of Japanese Diplomacy*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts 2009.

Ayers E., Gould L., Oshinsky D., Soderlund J., *American Passages: A History of the United States, Volume II: Since 1865*, Cengage Learning, Boston, Massachusetts 2008.

Babiński G., Kapiszewska M. (red.), *Zrozumieć współczesność: księga jubileuszowa dedykowana prof. Hieronimowi Kubiakowi w 75. rocznicę urodzin*, Oficyna Wydawnicza AFM Krakowskie Towarzystwo Edukacyjne Sp. z o.o., Kraków 2009.

Bagnall C., *Russia 1914-41*, Heinemann, Portsmouth 2004.

Bailyn B., *The Ideological Origins of the American Revolution*, Harvard University Press, Massachusetts 1992.

Baker R. S., Dodd W. E. (red.), *The Public Papers of Woodrow Wilson. War and Peace I*, Harpers&Brothers, New York 1925-1927.

Bachruszin S. W., *Historia dyplomacji 1871-1914*, Książka i Wiedza, Warszawa 1973

Banaszak M., *Historia Kościoła Katolickiego*, Tom 3, Wydawnictwo UKSW, Warszawa, 1991.

Banno J., *The Establishment of the Japanese Constitutional System*, Routledge, New York and London 2003.

Barbe-Marbois, *The History of Louisiana Particularly of the Cession of that Colony to the United States of America : with an Introductory Essay on the Constitution and Government of the United States*, Carey & Lea, Philadelphia 1830

Bargen D. G., *Suicidal Honor: General Nogi and the Writings of Mori Ōgai and Natsume Sōseki*, University of Hawaii Press, Honolulu 2006.

Barnaby F., Holdstock D., *Hiroshima and Nagasaki: Restrospect and Prospect*, Routledge, New York and London 2014.

Barnes M., *The Spanish-American War and Philippine Insurrection, 1898-1902: An Annotated Bibliography*, Routledge, New York and London 2010.

M. A. Barnhart, *Japan Prepares for Total War: The Search for Economic Security, 1919-1941*, Cornell University Press, Ithaca and London 1987.

Barratt G., *Russia in Pacific Waters, 1715-1825: A Survey of the Origins of Russia's Naval Presence in the North and South Pacific*, UBC Press, Vancouver 2011.

- Bauer K. J., *The Mexican War, 1846-1848*, University of Nebraska Press, Nebraska 1974.
- Levinson S., Sparrow B. H., *The Louisiana Purchase and American Expansion, 1803-1898*, Rowman & Littlefield, Maryland 2005.
- Bazyłow L., *Polityka wewnętrzna caratu i ruchy społeczne w Rosji na początku XX wieku*, Książka i Wiedza, Warszawa 1966.
- Beasley W. G., *Japanese Imperialism, 1894-1945*, Clarendon Press, Oxford 1987.
- Beasley W. G., *The Perry Mission to Japan, 1853-1854*, Tom 1, Psychology Press, New York 2002.
- Beasley W. G., *The Rise of Modern Japan, 3rd Edition: Political, Economic, and Social Change since 1850*, Palgrave Macmillan, New York 2007.
- Beck C. L., Burks A. W., *Aspects of Meiji Modernization: The Japan Helpers and the Helped*, Transaction Publishers, New Jersey 1983.
- Beerens A., Teeuwen M., *Uncharted Waters: Intellectual Life in the Edo Period: Essays in Honour of W.J. Boot*, BRILL, Boston 2012.
- Benson M., *William H. Taft*, Twenty-First Century Books, Minnesota 2004.
- Bergamini D., *Japan's Imperial Conspiracy*, Morrow New York 1971.
- Bergère M. C., Lloyd J., *Sun Yat-sen*, Stanford University Press, California 1998.
- Bergreen L., *Columbus: The Four Voyages, 1492-1504*, Penguin, New York 2013.
- Berkin C., Miller Ch., Cherny R., Gormly J., *Making America: A History of the United States*, Cengage Learning, Boston, Massachusetts 2014.
- Bernard D. R., *The Life and Times of John Manjiro*, McGraw-Hill, Blacklick, Ohio 1992.
- Bernatt S., *Hebanowy most przez Atlantyck*, Wydawnictwo Morskie, Gdynia 1965.
- Bernhardt R., *Use of Force. War and Neutrality Peace Treaties (A-M)*, Elsevier, Amsterdam 2014.
- Berry M. E., *Hideyoshi*, Harvard Univ Asia Center, Cambridge, Massachusetts 1989.
- Berton P., *Russo-Japanese Relations, 1905-17: From Enemies to Allies*, Routledge, New York and London 2013.
- Best A., Hanhimaki J., Maiolo J. A., Schulze K. E., *International History of the Twentieth Century and Beyond*, Routledge, New York and London 2014.
- Bethell L., *The Cambridge History of Latin America*, Cambridge University Press, Cambridge 1986.
- Betsy H. K., *Theodore Roosevelt: Champion of the American Spirit*, Houghton Mifflin Harcourt, Massachusetts 2003.
- Bevans Ch. I., *Treaties and Other International Agreements of the United States of America, 1776-1949, Iraq-Muscat*, Department of State, Washington 1968.
- Bierzanek R., *Współczesne stosunki międzynarodowe*, PIW, Warszawa 1980.
- Bierzanek R., Symonides J., *Prawo międzynarodowe publiczne*, Wyd. 8, LexisNexis, Warszawa 2008.
- Bigelow J., *Peace Given as the World Giveth: Or, The Portsmouth Treaty and Its First Year's Fruits*, Baker & Taylor Company, New York and London 1907.
- Bisher J., *White Terror: Cossack Warlords of the Trans-Siberian*, Routledge, London, 2009.
- Bitō M., *Shin Nihonshi*, Sūken Shuppan, Tōkyō.
- Bix H. P., *Hirohito And The Making Of Modern Japan*, Harper Collins, New York 2009.
- Black C., *Franklin Delano Roosevelt: Champion of Freedom*, PublicAffairs, New York 2014.
- Black L., *Russians in Alaska, 1732-1867*, University of Alaska Press, Alaska, 2004.
- Blake R., *Disraeli*, St. Martin's Press, Nowy Jork 1966.

Boscaro A., Gatti F., Raveri M., *Rethinking Japan: Social sciences, ideology & thought*, Psychology Press, New York 1990.

Botsman D. V., *Punishment and Power in the Making of Modern Japan*, Princeton University Press, New Jersey 2013.

Bowen R. W., *Rebellion and Democracy in Meiji Japan: A Study of Commoners in the Popular Rights Movement*, University of California Press, California 1984.

Boyajian J. C., *Portuguese Trade in Asia Under the Habsburgs, 1580-1640*, JHU Press, Charles St, Baltimore 2007.

Boyle J. H., *China and Japan at War, 1937-1945: The Politics of Collaboration*, Stanford University Press, California 1972.

Bradley F.J., *He Gave the Order: The Life and Times of Admiral Osami Nagano*, Lulu.com, North Carolina 2015.

Brecher M., Wilkenfeld J., *A Study of Crisis*, University of Michigan Press, Michigan 1997.

Breen J., Teeuwen M., *Shinto in History: Ways of the Kami*, Routledge, New York and London 2013.

Brezina C., *The Treaty of Versailles, 1919: A Primary Source Examination of the Treaty that Ended World War I*, The Rosen Publishing Group, London 2005.

Brinkley A., *Franklin Delano Roosevelt*, Oxford University Press, Oxford 2009.

Brogan H., *Historia Stanów Zjednoczonych Ameryki*, Ossolineum, Wrocław 2004.

Bromley M. L., *William Howard Taft and the First Motoring Presidency, 1909-1913*, McFarland, North Carolina 2003.

Brooke J. M., *John M. Brooke's Pacific cruise and Japanese adventure, 1858-1860*, University of Hawaii Press, Honolulu 1986.

Brovkin V. N., *The Mensheviks After October: Socialist Opposition and the Rise of the Bolshevik Dictatorship*, Cornell University Press, New York 1991.

Brown S. D., *Prince Ito Hirobumi of Japan, 1841-1909: A Study of the Meeting of East and West in the Man and Nation*, University of Wisconsin--Madison, Madison, Wisconsin 1950.

Brownlow D. G., *The Accused: The Ordeal of Rear Admiral Husband Edward Kimmel*, U.S.N., Vantage Press, New York 1968.

Buchner W., *Wojna i konkwista: hiszpańska myśl polityczna Złotego Wieku*, Ośrodek Myśli Politycznej, Kraków 2007.

Bullock D., *The Czech Legion 1914-20*, Oxford, Osprey, Oxford 2009.

Bulwer-Lytton V. A. G. R. Lytton (2d Earl of), *Bulwer-Lytton*, A. Swallow, Morrison and Gibb LTD., London 1948.

Burbank J., Cooper F., *Empires in World History: Power and the Politics of Difference*, Princeton University Press, Princeton and Oxford 2010.

Burgan M., *Profiles of the Presidents George Washington*, Compass Point Books, Minneapolis 2002.

Burgan M., *William Howard Taft*, Capstone, Minnesota 2003.

Burkman T. W., *Japan and the League of Nations: Empire and World Order, 1914-1938*, University of Hawaii Press, Honolulu 2008.

Busch B. C., *Whaling Will Never Do For Me: The American Whaleman in the Nineteenth Century*, University Press of Kentucky, Kentucky 2015.

Busuttill J. J., *Naval Weapons Systems and the Contemporary Law of War*, Clarendon Press, Oxford 1998.

Calhoun C., *Nacjonalizm*, WAIp, Warszawa 2007.

Carter H. R., *The Opium War in China: An Analysis of Great Britain's Use of War as an Element of Power*, U.S. Army War College, Pennsylvania 1990.

Carthy A., Smith R. A., *Sir Gerald Fitzmaurice and the World Crisis: A Legal Adviser in the Foreign Office, 1932–1945*, Tom 1, Martinus Nijhoff Publishers, Brill, Leiden 2000.

Castleden R., *Wydarzenia, które zmieniły losy świata*, Bellona, Warszawa 2008.

Cawthorne N., *Decydujące bitwy II wojny światowej*, Bellona, Warszawa 2009.

Cerami Ch., *Jefferson's Great Gamble: The Remarkable Story of Jefferson, Napoleon and the Men Behind the Louisiana Purchase*, Sourcebooks, Inc., Naperville 2004.

Wen-Chen Ch., Thio L., Tan K.YL, Yeh J., *Constitutionalism in Asia: Cases and Materials*, Bloomsbury Publishing, Oregon 2014.

Chartrand R., *The French Army in the American War of Independence*, Osprey, Oxford 1992.

Chiaruttini G. A., *Reaction to Dollar Diplomacy During the William Howard Taft Administration*, George Washington University, Washington 1968.

Chun C., *The Doolittle Raid 1942: America's First Strike Back at Japan*, Osprey Publishing, Oxford 2012.

Chung H., *The Case of Korea: A collection of evidence on the Japanese domination of Korea and on the development of the Korean Independence Movement*, Fleming H. Revell Company, New York, Chicago, London and Edinburgh 2003.

Chung Y., *Korea under Siege, 1876-1945: Capital Formation and Economic Transformation*, Oxford University Press, Oxford 2006.

Clarke B., *Remember Scarborough: A Result of the First Arms Race of the Twentieth Century*, Amberley Publishing Limited, Amberley, The Hill 2013.

Clayton Ch., White J., *Japan 1945: From Operation Downfall to Hiroshima and Nagasaki*, Osprey Publishing, Oxford 2012.

Clulow A., *The Company and the Shogun: The Dutch Encounter with Tokugawa Japan*, Columbia University Press, New York 2014.

Cobbing A., *The Japanese Discovery of Victorian Britain: Early Travel Encounters in the Far West*, Routledge, New York and London 2013.

Cohen B., *The Question of Imperialism. The Political Economy of Dominance and Dependence*, Basic Books, New York 1973.

Cohen D. B., *The Japanese Translations of the Hebrew Bible: History, Inventory and Analysis*, BRILL, Boston 2013.

Cohen N. W., *Jacob H. Schiff: A Study in American Jewish Leadership*, UPNE, Lebanon 1999.

Colás A., *Imperium, Sic!*, Warszawa 2008.

Combs J. A., *The History of American Foreign Policy from 1895*, Routledge, New York 2015.

Conant E. P., *Challenging Past And Present: The Metamorphosis of Nineteenth-Century Japanese Art*, University of Hawaii Press, Honolulu 2006.

Cooper Jr J. M., Woodrow Wilson International Center for Scholars, *Reconsidering Woodrow Wilson: Progressivism, Internationalism, War, and Peace*, Woodrow Wilson Center Press, Washington 2008.

Corbett J., *Maritime Operations in the Russo-Japanese War, 1904-1905*, Tom 1, Naval Institute Press, Annapolis, Maryland 2015.

Corning A. E., *Hamilton Fish*, BiblioBazaar, Charleston, South Carolina 2009.

Cortazzi H., *Britain and Japan (Japan Library Biographical Portraits)*, RoutledgeCurzon, New York and London 2003.

Cravens H., *Great Depression: People and Perspectives*, ABC-CLIO, Santa Barbara, California 2009.

- Crawford M. J., *The World Cruise of the Great White Fleet: Honoring 100 Years of Global Partnerships and Security*, U.S. Department of the Navy, Naval Historical Center, Washington 2008.
- C. Crow, *Japan's Dream of World Empire: The Tanaka Memorial*, Routledge, New York 2011.
- Crowe D. M., *Crimes of State Past and Present: Government-Sponsored Atrocities and International Legal Responses*, Routledge, New York and London 2013.
- Cullen L. M., *A History of Japan, 1582-1941, Internal and External Worlds*, Cambridge 2003.
- Cunningham M. E., Zwier L. J., *The End of the Shoguns and the Birth of Modern Japan*, Twenty-First Century Books, Minneapolis 2009.
- Czaputowicz J., *Teorie stosunków międzynarodowych. Krytyka i systematyzacja*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.
- Czerwiński M., *Życie ks. Wojciecha Męcińskiego*, Drukarnia „Czasu”, Kraków 1895.
- Dalton J. D., Dean B. G., *The United States in the Pacific: Private Interests and Public Policies, 1784 - 1899*, Greenwood Publishing Group, Praeger Publishers, Westport 1995.
- Davidann J. T., *A World of Crisis and Progress: The American YMCA in Japan, 1890-1930*, Lehigh University Press, New York 1998.
- Davis D. H., *Religion and the Continental Congress, 1774-1789: Contributions to Original Intent*, Oxford University Press, Oxford 2000.
- Dayer R. A., *Bankers and Diplomats in China 1917-1925: The Anglo-American Experience*, Routledge, New York and London 2013.
- Dean J. W., *Warren G. Harding: The American Presidents Series: The 29th President, 1921-1923*, Times Books, New York 2004.
- De Bary T., *Sources of Japanese Tradition, Abridged: Part 1: 1600 to 1868*, Columbia University Press, New York 2013.
- De Labillardière J. J. H., *Voyage in Search of La Pérouse*, John Stockdale, London 1800.
- De Mente B., *Japan's Cultural Code Words: Key Terms That Explain the Attitudes and Behavior of the Japanese*, Tuttle Publishing, Rutland, Vermont 2011.
- De Morga A., *History of the Philippine Islands - 1521 to the Beginning of the XVII century*, Vol. 1 - 2, Garsington, United Kingdom 2004.
- De Rego F. L., *Teresa De Calcuta: La persona*, FRESHBOOK, Toronto 2014.
- De Tudela y Bueso J. P., *En memoria de Miguel López de Legazpi*, Real Academia de la Historia, Madrid 2004.
- Deal W. E., *Handbook to Life in Medieval and Early Modern Japan*, Oxford University Press, Oxford 2005.
- Dean J. W., *Warren G. Harding: The American Presidents Series: The 29th President, 1921-1923*, Macmillan, New York 2004.
- Dening W., Dening M. E., *The Life of Toyotomi Hideyoshi*, Literary Licensing, LLC, Whitefish 2013.
- Denney J. W., *Respect and Consideration*, Lulu.com, North Carolina 2011.
- Dickinson F. R., *War and National Reinvention: Japan in the Great War, 1914-1919*, Harvard University Asia Center, Cambridge, Massachusetts 1999.
- Dillingham W. P., *Reports of the Immigration Commission - Scholar's Choice Edition*, BiblioLife, London 2015.
- Dingle E. J., *China's Revolution, 1911-1912: A Historical and Political Record of the Civil War*, BiblioBazaar, Charleston, South Carolina 2015.

- Dmochowski T., *Rosyjsko-chińskie stosunki polityczne: XVII-XIX w.*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2001.
- Dmowski R., *Myśli nowoczesnego Polaka*, Ligatur, Skultuna, 2007.
- Dobroczyński M., Stefanowicz J., *Polityka zagraniczna*, PWN, Warszawa 1984
- Dobrzycki W., *Historia stosunków międzynarodowych 1815-1945*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2007.
- Doenecke J. D., Wilz J. E., *From Isolation to War: 1931-1941*, John Wiley & Sons, New York 2015.
- Dolan E. F., *George Washington*, Marshall Cavendish Benchmark, New York 2008.
- Donoghue J. D., *An Eta Community in Northern Japan: A Study of Intra-group Relations*, University of Chicago, Chicago 1956.
- Dougill J., *In Search of Japan's Hidden Christians: A Story of Suppression, Secrecy and Survival*, Tuttle Publishing, Rutland, Vermont 2012.
- Dorsey J., Slaymaker D., *Literary Mischief: Sakaguchi Ango, Culture, and the War*, Lexington Books, Maryland 2010.
- Dowling T. C., *Russia at War: From the Mongol Conquest to Afghanistan, Chechnya, and Beyond*, ABC-CLIO, Santa Barbara, California 2014.
- Drea E. J., *Cesarska armia Japonii*, WUJ, Kraków 2012.
- Dresner J., "Instructions to Emigrant Laborers, 1885-1894: "Return in Triumph" i "Wander on the Verge of Starvation"," In *Japanese Diasporas: Unsung Pasts, Conflicting Presents, and Uncertain Futures*, (red. N. Adachi), Routledge, London 2006.
- Dryburgh M., *North China and Japanese Expansion 1933-1937: Regional Power and the National Interest*, Routledge, New York and London 2013.
- Ducret D., *Kobiety dyktatorów*, Otwarte, Kraków 2012.
- Dudden A., *Japan's Colonization of Korea: Discourse and Power*, University of Hawaii Press, Honolulu 2006.
- Duignan B., *The Executive Branch of the Federal Government: Purpose, Process, and People*, The Rosen Publishing Group, London 2009.
- Dunant H., *The Origin of the Red Cross*, BiblioBazaar, Charleston, South Carolina 2009.
- Dunmore J., *Where Fate Beckons: The Life of Jean-Francois de La Perouse*, Exisle Publishing, Auckland 2006.
- Dunscomb P. E., *Japan's Siberian Intervention, 1918-1922: 'A Great Disobedience Against the People*, Lexington Books, Maryland 2012.
- Duus P., *Modern Japan*, Houghton Mifflin, Massachusetts 1998.
- Duus P., *The Abacus and the Sword: The Japanese Penetration of Korea, 1895-1910*, University of California Press, California 1998.
- Dyer T. G., *Theodore Roosevelt and the Idea of Race*, LSU Press, Louisiana 1992.
- Eccleston B., Dawson M., *The Asia-Pacific Profile*, Psychology Press, New York 1998.
- Eckart W. U., *Man, Medicine, and the State: The Human Body as an Object of Government Sponsored Medical Research in the 20th Century*, Franz Steiner Verlag, Stuttgart 2006.
- Edwards J., *The Spain of the Catholic Monarchs 1474-1520*, Wiley, New York 2000.
- Eisenstadt S. N., *Japanese Civilization: A Comparative View*, University of Chicago Press, Chicago 1996.
- Ekirch A. A. Jr., *Ideas, Ideals and American Diplomacy: A History of Their Growth and Interaction*, Appleton-Century-Crofts, New York 1966.
- Elleman B. A., *Diplomacy and Deception: The Secret History of Sino-Soviet Diplomatic Relations, 1917-1927*, M.E. Sharpe, New York 1997.
- Elleman B. A., *Wilson and China: A Revised History of the Shandong Question*, M.E. Sharpe, New York 2002.

Elleman B., Kotkin S., *Manchurian Railways and the Opening of China: An International History*, Routledge, New York and London 2015.

Elleman B., *Wilson and China: A Revised History of the Shandong Question*, Routledge, New York and London 2015.

Elliott J. H., *Empires of the Atlantic World: Britain and Spain in America, 1492-1830*, Yale University Press, London 2007.

Ellis Ch. H., *The Origin, Structure & Working of the League of Nations*, The Lawbook Exchange Ltd., New Jersey 2003.

Ellis J., *Founding Brothers: The Revolutionary Generation*, Vintage, New York 2002.

Endicott S. L., *Diplomacy and Enterprise: British China Policy, 1933-1937*, Manchester University Press, Manchester 1975.

Engerman S. L., Gallman R. E., *The Cambridge Economic History of the United States*, vol.2, Cambridge University Press, Cambridge 2000.

Erickson J., *The Soviet High Command: A Military-political History, 1918-1941*, Psychology Press, New York 2001.

Ericson S. J., Hockley A., *The Treaty of Portsmouth and Its Legacies*, UPNE, Lebanon 2008.

Erie S. P., Brackman H. D., *Beyond Chinatown: The Metropolitan Water District, Growth, and the Environment in Southern California*, Stanford University Press, California 2006.

Faber J., *Great News Photos and the Stories Behind Them*, Courier Corporation, Mineola, New York 1978.

Fassbender B., Peters A., *The Oxford Handbook of the History of International Law*, OUP Oxford 2012.

Feldman G. D., *The Great Disorder: Politics, Economics, and Society in the German Inflation, 1914-1924*, Oxford University Press, Oxford 1993.

Fenby J., *Chiang Kai Shek: China's Generalissimo and the Nation He Lost*, Da Capo Press, Boston, Massachusetts 2009.

Ferrell R. H., *American Diplomacy, A History*, W.W. Norton, New York 1959.

Fillmore M., *Millard Fillmore papers. Volume 1*, Best Books on, Buffalo, New York 1907.

Finch M., *Min Yǒng-hwan, A Political Biography*, University of Hawaii Press, Honolulu 2002.

Fink C., *The Genoa Conference: European Diplomacy, 1921-1922*, Syracuse University Press, Syracuse 1993.

Finn R. B., *Winners in Peace. MacArthur, Yoshida and Postwar Japan*, University of California Press, Berkeley 1992.

Fishman S., *Sergius Witte and His Part in the Portsmouth Peace Conference*, University of Wisconsin-Madison, Wisconsin, Madison 1953.

Fitzgerald S., *Pearl Harbor: Day of Infamy*, Capstone, Minnesota 2006.

Flath J., Smith N., *Beyond Suffering: Recounting War in Modern China*, UBC Press, Vancouver 2011.

Fogel J. A., *Between China and Japan: The Writings of Joshua Fogel*, BRILL, Boston 2015.

Foglesong D. S., *America's Secret War Against Bolshevism: U.S. Intervention in the Russian Civil War, 1917-1920*, Chapel Hill: University of North Carolina Press, North Carolina 1995.

Foner E., *Give Me Liberty! An American History*, W.W. Norton and Company, New York 2008.

- Forsyth J., *A History of the Peoples of Siberia: Russia's North Asian Colony 1581-1990*, Cambridge University Press, Cambridge 1994.
- Foster J. M., *American Diplomacy in the Orient*, Mifflin, Boston 1904.
- Fredriksen J. C., *American Military Leaders*, ABC-CLIO, Santa Barbara, California 1999.
- Fredriksen J. C., *America's Military Adversaries: From Colonial Times to the Present*, ABC-CLIO, Santa Barbara, California 2001.
- Freedman R., *Franklin Delano Roosevelt*, Houghton Mifflin Harcourt, Massachusetts 1992.
- Frieden J. A., *International Political Economy: Perspectives on Global Power and Wealth*, Routledge, New York and London 2002.
- Fritz H. W., *The Lewis and Clark Expedition*, Greenwood Publishing Group, Santa Barbara, California 2004.
- Fritze R. H., Olson J. S., Roberts R., *Reflections on World Civilization: A Reader*, Tom 2, HarperCollinsPublishers, New York 1993.
- Frost H., *Russian Immigrants, 1860-1915*, Capstone, Minnesota 2002.
- Fujimura-Fanselow K., Kameda A., *Japanese Women: New Feminist Perspectives on the Past, Present, and Future*, Feminist Press at the City University of New York, New York 1995.
- Fukuzawa Y., Kiyooka E., *The Autobiography of Yukichi Fukuzawa*, Columbia University Press, New York 1966.
- Furuki Y., *The White Plum: A Biography of Ume Tsuda, Pioneer in the Higher Education of Japanese Women*, University of Hawaii Press, Honolulu 2014.
- Gainty D., *Martial Arts and the Body Politic in Meiji Japan*, Routledge, New York and London 2013.
- Gałąganek A., *Zmiana w globalnym systemie międzynarodowym. Supercykle i wojna hegemoniczna*, UAM, Poznań 1992.
- Gannon J., *Stealing Secrets, Telling Lies: How Spies and Codebreakers Helped Shape the Twentieth Century*, Potomac Books, Inc., Nebraska 2001.
- Gardner T. E., *F-100 Super Sabre at War*, Zenith Imprint, Minneapolis 2007.
- Garrard J., Garrard C., *Russian Orthodoxy Resurgent: Faith and Power in the New Russia*, Princeton University Press, New Jersey 2008.
- Garrison J., *Ameryka jako imperium. Przywódca świata czy bandycka potęga?*, Wydawnictwo von borowiecky, Warszawa 2005.
- Gelberg L., *Prawo międzynarodowe i historia dyplomatyczna. Wybór dokumentów*, PWN, Warszawa, 1954.
- Gellner E., *Narody i nacjonalizm*, PIW, Warszawa 1991.
- Gelman T. J., *The Social World of Batavia: European and Eurasian in Dutch Asia*, University of Wisconsin Press, Wisconsin 1983.
- George A. L., George J. L., *Woodrow Wilson and Colonel House: A Personality Study*, Courier Corporation, Mineola, New York 1964.
- Germer A., Mackie V., Wöhr U. G., *Nation and State in Modern Japan*, Routledge, New York and London 2014.
- Getzler I., *Martov: A Political Biography of a Russian Social Democrat*, Cambridge University Press, Cambridge 2003.
- Gibson J. R., *Farming the Frontier: The Agricultural Opening of the Oregon Country, 1786-1846*, UBC Press, Vancouver 2011.
- Giloi E., *Monarchy, Myth, and Material Culture in Germany 1750-1950*, Cambridge University Press, Cambridge 2011.

- Ginoza N., *Dissonance to Affinity: An Ideological Analysis of Japanese Cinema in the 1930s*, ProQuest, Ann Arbor 2007.
- Glantz D., *Soviet Operational and Tactical Combat in Manchuria, 1945: 'August Storm'*, Routledge, New York and London 2004.
- Globalisatie en de Rol Van Financial Accounting Informatie in Japan*, Erasmus Universiteit Rotterdam Tinbergen Institute research series, Tom 337, Rozenberg Publishers, Amsterdam 2007.
- Gluck C, Graubard S., *Showa: The Japan of Hirohito*, Norton, New York 1993.
- Gluck C., *Japan's Modern Myths. Ideology in the Late Meiji Period*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey 1985.
- Go J., Foster A. L., *The American Colonial State in the Philippines: Global Perspectives*, Duke University Press, Durham, North Carolina 2003.
- Golay F. H., *Face of Empire: United States-Philippine Relations, 1898-1946*, University of Wisconsin - Madison, Madison, Wisconsin 1998.
- Gold H., *Unit 731 Testimony: Japan's Wartime Human Experimentation Program*, Tuttle Publishing, Rutland, Vermont 2004.
- Gold M., *Forbidden Citizens: Chinese Exclusion and the U.S. Congress: a Legislative History*, The Capitol Net, Washington 2012.
- Goldstein E., Maurer J., *The Washington Conference, 1921-22: Naval Rivalry, East Asian Stability and the Road to Pearl Harbor*, Routledge, New York and London 2012.
- Goodman G. K., *Japan: The Dutch Experience*, A&C Black, London 2013.
- Gordon A., *Historia Japonii*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 2010.
- Gordon L. H. D., *Confrontation Over Taiwan: Nineteenth-century China and the Powers*, Lexington Books, Maryland 2007.
- Gothberg J. A., *The Japanese in California and the 1920. Fight for Land Rights*, Leland Stanford Junior University, California 1950.
- Gould L. L., *The Presidency of Theodore Roosevelt*, University Press of Kansas, Kansas 1992.
- Górski A., *Władza polityczna w myśli Stanisława Cata-Mackiewicza*, Arcana, Kraków 1999.
- Graham E., *Japan's Sea Lane Security: A Matter of Life and Death?*, Routledge, New York and London 2005.
- Grayson R., *California's Gold Rush*, ABDO, Minnesota 2012.
- Greene J. P., *Pursuits of Happiness: The Social Development of Early Modern British Colonies and the Formation of American Culture*, University of North Carolina Press, North Carolina 1988.
- Gregory S., *Visions of Ryūkyū: Identity and Ideology in Early-Modern Thought and Politics*, University of Hawai'i Press, Honolulu, 1999.
- Grenville J., Soames A., *A History of the World from the 20th to the 21st Century*, Psychology Press, New York 2005.
- Griffis, W. E., *Matthew Calbraith Perry: a typical American naval officer*, Cupples and Hurd, Boston 1887.
- Griffis W. E., *Townsend Harris, First American Envoy in Japan*, General Books LLC, Whitefish 2013.
- Griffis W. E., *Verbeck of Japan, a Citizen of No Country: A Life Story of Foundation Work Inaugurated by Guido Fridolin Verbeck*, Fleming H. Revell, New York, Chicago 1900.
- Grodziski S., Dziadzio A., *Regnare Gubernare Administrare: Prawo i władza na przestrzeni wieków*, Tom 2, AFM, Kraków 2012.

- Groom W., 1942: *The Year That Tried Men's Souls*, Grove/Atlantic, Inc., California 2007.
- Grzebyk P., *Criminal Responsibility for the Crime of Aggression*, Routledge, New York and London 2013.
- Gutiérrez D. G., *Walls and Mirrors: Mexican Americans, Mexican Immigrants, and the Politics of Ethnicity*, University of California Press, California 1995.
- Gyory A., *Closing the Gate: Race, Politics, and the Chinese Exclusion Act*, University of North Carolina Press, North Carolina 1998.
- Haberman F. W., *Nobel Lectures, Peace 1901-1925*, Elsevier Publishing Company, Amsterdam 1972.
- Habersetzer R., *Amakusa Shiro - Gottes Samurai: Der Aufstand von Shimabara*, Palisander Verlag, Stuttgart 2013.
- Hackett R. F., *Yamagata Aritomo in the Rise of Modern Japan 1838-1922*. Harvard University Press, Cambridge, MA 1971.
- Hall I. P., *Mori Arinori*, iUniverse, Bloomington, Indiana 1999.
- Hall J. W., *Tanuma Okitsugu (1719-1788): Forerunner of Modern Japan*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts 1955.
- Hall J. W., *Japonia od czasów najdawniejszych do dzisiaj*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa, 1979.
- Hall J. W., *The Cambridge History of Japan*, Tom 4, Cambridge University Press, Cambridge 1991.
- Hall R. B., *National Collective Identity. Social Constructs and International Systems*, Columbia University Press, New York 1999.
- Hall R., *Wstęp do Kokutai no Hongi: Cardinal Principles of the National Entity of Japan*, tłum. J. Gauntlett, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts 1949, oraz Crofton Publishing 1974.
- Hane M., *Japan: A Short History*, Oneworld Publications, Cambridge 2013.
- W. Hansen, *When Tengu Talk: Hirata Atsutane's Ethnography of the Other World*, University of Hawaii Press, Honolulu 2008.
- Harcave S., *Count Sergei Witte and the Twilight of Imperial Russia: A Biography*, M.E. Sharpe, New York 2004.
- Hardacre H. (tłum.), Kern A. L., *New Directions in the Study of Meiji Japan*, BRILL, Boston 1997.
- Harootunian H. D., *Toward Restoration: The Growth of Political Consciousness in Tokugawa Japan*, University of California Press, Oakland, California 1970.
- Harris S. K., *God's Arbiters: Americans and the Philippines, 1898-1902*, Oxford University Press, Oxford 2011.
- Hart R. A., *The Great White Fleet: Its Voyage Around the World, 1907-1909*, Little Brown, New York 1965.
- Hasegawa T., Togo K., *East Asia's Haunted Present: Historical Memories and the Resurgence of Nationalism: Historical Memories and the Resurgence of Nationalism*, ABC-CLIO, Santa Barbara, California 2008.
- Hata I., *Tōsuiken to teikoku rikukaigun no jidai [Czasy naczelnego dowództwa i cesarskiej armii i marynarki]*, Heibonsha Shinsho, Tokyo 2006.
- Haugen B., *Ulysses S. Grant: Union General And U.S. President*, Capstone, Minnesota 2005.
- Hayami A., *Japan's Industrious Revolution: Economic and Social Transformations in the Early Modern Period*, Springer, Tokyo and London 2015.

- Hayashi B. M., *For the Sake of Our Japanese Brethren: Assimilation, Nationalism, and Protestantism Among the Japanese of Los Angeles, 1895-1942*, Stanford, California 1995.
- Haycox S. W., Mangusso M. Ch., *An Alaska Anthology: Interpreting the Past*, University of Washington Press, Washington 2011.
- Hearn Ch. G., *Sorties Into Hell: The Hidden War on Chichi Jima*, Greenwood Publishing Group, Santa Barbara, California 2003.
- Hebert D. G., *Wind Bands and Cultural Identity in Japanese Schools*, Springer Science & Business Media, Tokio and London 2011.
- Heffner R. D. (red.), *A Documentary History of the United States*, Signet, New York 1976
- Heidler D. S., Heidler J. T., *Manifest Destiny*, Greenwood Press, Santa Barbara, California 2003.
- Henderson W. O., *Friedrich List, Economist and Visionary, 1789-1846*, Psychology Press, New York 1983.
- Hendrickx K., *The Origins of Banana-fibre Cloth in the Ryukyus, Japan*, Leuven University Press, Leuven 2007.
- Henshall K. G., *A History Of Japan From Stone Age To Superpower*, Palgrave Macmillan, New York, 2004.
- Henshall K. G., *Historia Japonii*, Bellona, Warszawa, 2011.
- Hevia J., *The Imperial Security State: British Colonial Knowledge and Empire-Building in Asia*, Cambridge University Press, Cambridge 2012.
- Higashibaba I., *Christianity in Early Modern Japan: Kirishitan Belief and Practice*, BRILL, Boston 2001.
- Hillsborough R., *Samurai Revolution: The Dawn of Modern Japan Seen Through the Eyes of the Shogun's Last Samurai*, Tuttle Publishing, Rutland, Vermont 2014.
- Hillsborough R., *Shinsengumi: The Shogun's Last Samurai Corps*, Tuttle Publishing, Rutland, Vermont 2013.
- Hinckley T. C., *The Americanization of Alaska: 1867-1897*, Pacific Books Publishers, Nampa 1972.
- Hinton H. B., *Cordell Hull - A Biography*, Read Books, Vancouver 2008.
- Hirano K., *The Politics of Dialogic Imagination: Power and Popular Culture in Early Modern Japan*, University of Chicago Press, Chicago 2013.
- Hodge C. C., Nolan C. J., *US Presidents and Foreign Policy*, ABC-CLIO, Santa Barbara, California 2007.
- Hofstadter R., Miller W., *The American Republic, vol. 1 to 1865*, Prentice-Hall, New Jersey 1959.
- Holcombe Ch., *The Genesis of East Asia, 221 B.C.-A.D. 907*, University of Hawaii Press, Honolulu 2001.
- Holliday J. S., *The World Rushed In: The California Gold Rush Experience*, University of Oklahoma Press, Oklahoma 2015.
- Holmes J. D., *The Rise and Fall of the Japanese Empire*, Routledge, New York and London 2010.
- Holmes J. R., *Theodore Roosevelt and World Order: Police Power in International Relations*, Potomac Books, Inc., Nebraska 2006.
- Holtom D. C., *Modern Japan and Shinto Nationalism, A study of Present-day Trends in Japanese Religions*, The University of Chicago Press, Chicago-Illinois 1943.
- Honda K., Gibney F., Sandness K., *The Nanjing Massacre: A Japanese Journalist Confronts Japan's National Shame: A Japanese Journalist Confronts Japan's National Shame*, Routledge, New York and London 2015.

Honjo Y. A., *Japan's Early Experience of Contract Management in the Treaty Ports*, Routledge, New York and London 2013.

Hornbeck S. K., *The Diplomacy of Frustration: The Manchurian Crisis of 1931-1933*, Hoover Institution Press, Stanford, California 1981.

Horne G., *The White Pacific: U.S. Imperialism and Black Slavery in the South Seas After the Civil War*, University of Hawaii Press, Honolulu 2007.

Hotta-Lister A., *The Japan-British Exhibition of 1910: Gateway to the Island Empire of the East*, Routledge, New York and London 2013.

Houchins Ch., *Artifacts of diplomacy: Smithsonian collections from Commodore Matthew Perry's Japan Expedition (1853-1854)*, Smithsonian Institution Press, Washington 1995.

Housden M., *The League of Nations and the Organization of Peace*, Routledge, New York and London 2014.

Howell, D. L., *Visions of the Future in Meiji Japan. In Historical Perspectives on Contemporary East Asia*, Red. M. Goldman i A. Gordon., Harvard University Press, Cambridge, MA 2000.

Hoyt E. P., *Japan's War: The Great Pacific Conflict*, Cooper Square Press, New York 2001.

Hoyt E. P., *Hirohito: The Emperor and the Man*, Praeger, Westport 1992.

Hsiung J. C., Levine S. I., *China's Bitter Victory: The War with Japan, 1937-1945*, M.E. Sharpe, New York 1991.

Humphreys L. A., *The Way of the Heavenly Sword: The Japanese Army in the 1920s.*, Stanford University Press, California 1996.

Hunt G., *Colorado's Volunteer Infantry in the Philippine Wars, 1898–1899*, UNM Press, Albuquerque 2006.

Huntington S. P., *Who Are We? The Challenges to America's National Identity*, Simon & Schuster, New York 2004.

Hurd Ch., *The Compact History of the American Red Cross*, Hawthorn Books, Massachusetts 1959.

Huthmacher J., *A Nation of Newcomers, Ethnic Minorities in American History*, Dell Publishing, New York 1972.

Hwang K. M., *Citizenship, Social Equality and Government Reform: Changes in the Household Registration System in Korea, 1894-1910*, University of Southern California, California 2004.

Inal T., *Looting and Rape in Wartime: Law and Change in International Relations*, University of Pennsylvania Press, Pennsylvania 2013.

Ion Hamish, *American Missionaries, Christian Oyatoi, and Japan, 1859-73*, UBC Press, Vancouver 2010.

Irokawa D., Jansen M. B., *The Culture of the Meiji Period*, Princeton University Press, New Jersey 1985.

Irwin M. R., *Silent Strategists: Harding, Denby, and the U.S. Navy's Trans-Pacific Offensive, World War II*, University Press of America, Maryland 2009.

Iskenderow A., *Toyotomi Hideyoshi*, PiW, Warszawa 1991.

Israel F. L., Watts J. F., *Presidential Documents: The Speeches, Proclamations, and Policies that Have Shaped the Nation from Washington to Clinton*, Psychology Press, New York 2000.

Israel J., *Progressivism and the Open Door: America and China, 1905–1921*, University of Pittsburgh Press Digital Editions, Pittsburgh 1971.

Itoh Mayumi, *Globalization of Japan: Japanese Sakoku Mentality and U.S. Efforts to Open Japan*, St. Martin's Press, New York 2000.

- Iwata M., *Toshimichi Ōkubo: The Bismarck of Japan*, University of California Press, Oakland, California 1964.
- Jannetta A., *The Vaccinators: Smallpox, Medical Knowledge, and the 'Opening' of Japan*, Stanford University Press, California 2007.
- Jansen M. B., *The Cambridge History of Japan, Tom 5*, Cambridge University Press, Cambridge 1988.
- Jansen M. B., *The Emergence of Meiji Japan*, Cambridge University Press, Cambridge 1995.
- Jansen M. B., *The Making of Modern Japan*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts 2002.
- Jansen M. B., *Sakamoto Ryoma and the Meiji Restoration*, Columbia University Press, New York 1982.
- Jasiukiewicz M., Sobczak M., Soroka J. M., *Nauka o polityce*, Wyd. Akademii Ekonomicznej, Wrocław 1985.
- Jensen R. J., Davidann J. T., Sugita Y., *Trans-Pacific Relations: America, Europe, and Asia in the Twentieth Century*, Greenwood Publishing Group, California 2003.
- Johannsen R. W., *Manifest destiny and empire: American antebellum expansionism*, Texas A&M University Press, Texas 1997.
- Jones D. V., *Toward a Just World: The Critical Years in the Search for International Justice*, University of Chicago Press, Chicago 2013.
- Jones F. C., *Japan's New Order in East Asia, Its Rise and Fall, 1937-1945*, Oxford University Press, London 1954.
- Jones H., *Crucible of Power: A History of American Foreign Relations from 1897*, Rowman & Littlefield, Maryland 2008.
- Jordan D. A., *China's Trial by Fire: The Shanghai War of 1932*, University of Michigan Press, Michigan 2001.
- Josephson J. Ā., *The Invention of Religion in Japan*, The University of Chicago Press, Chicago 2012.
- Julien C., *Imperium amerykańskie*, Książka i Wiedza, Warszawa 1971.
- Jukes G., *The Russo-Japanese War 1904-1905*, Osprey Publishing, London, Great Britain, 2002.
- Kajima M., *The Emergence of Japan as a World Power 1895-1925*, Charles E. Tuttle, Rutland, Vermont 1968.
- Kajdański E., *Chiny. Leksykon*, Książka i Wiedza, Warszawa, 2005.
- Kajdański E., *Dzienniki syberyjskich podróży Kazimierza Grochowskiego: 1910-1914*, Wydawnictwo Lubelskie, Lublin 1986.
- Kang W. J., *The Korean Struggle for International Identity in the Foreground of the Shufeldt Negotiation, 1866-1882*, University Press of America, Maryland 2005.
- Kaplan E. S., *U.S. Imperialism in Latin America: Bryan's Challenges and Contributions, 1900-1920*, Greenwood Publishing Group, California 1998.
- Karnow S., *In Our Image: America's Empire in the Philippines*, Random House, New York 1989.
- Kawakami B. F., *Japanese Immigrant Clothing in Hawaii, 1885-1941*, University of Hawaii Press, Honolulu 1995.
- Kawamura N., *Turbulence in the Pacific: Japanese-U.S. Relations During World War I*, Greenwood Publishing Group, California 2000.
- Kazuhiro T., *Itō Hirobumi – Japan's First Prime Minister and Father of the Meiji Constitution*, Routledge, New York and London 2014.
- Keene D., *Emperor of Japan: Meiji and His World, 1852-1912*, Columbia University Press, New York 2013.

- Keene D., *The Japanese Discovery of Europe: Honda Toshiaki and Other Discoverers, 1720-1798*, Grove Press, California 1954.
- Kehn D. M., *A Blue Sea of Blood: Deciphering the Mysterious Fate of the USS Edsall*, MBI Publishing Company, London 2009.
- Kelsen H., *The Political Theory of Bolshevism: A Critical Analysis*, The Lawbook Exchange, Ltd., New Jersey 2007.
- Kennedy R. A., *A Companion to Woodrow Wilson*, John Wiley & Sons, New York 2013.
- Kent D., *Warren G. Harding: America's 29th President*, Children's Press, New York 2004.
- Kerr G., *Okinawa: The History of an Island People*, Tuttle Publishing, Rutland, Vermont 2000.
- Khanna V. N., *International Relations, 4E*, Vikas Publishing House Pvt Ltd, Uttar Pradesh 2009.
- Kido T., *The diary of Kido Takayoshi, Tom 2*, University of Tokyo Press, Tokyo 1986.
- Kim Ch., *The History of Korea*, Greenwood Publishing Group, Santa Barbara, California 2005.
- Kim K. H., *The age of visions and arguments: parliamentarianism and the national public sphere in early Meiji Japan*, Harvard University Asia Center, Cambridge, Massachusetts 2007.
- Kirk R. W., *Paradise Past: The Transformation of the South Pacific, 1520-1920*, McFarland, North Carolina 2012.
- Kitahara M., *Porutogaru no shokuminchi keisei to Nihonjin dorei* [ポルトガルの植民地形成と日本人奴隷, *Portuguese colonialism and Japanese slaves*], Kadensha, Tōkyō 2013.
- Klafkowski A., *Umowa Poczdamaska z dnia 2 VIII 1945 r: podstawy prawne likwidacji skutków wojny polsko-niemieckiej z lat 1939-1945*, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 1985.
- Klimecki M., *Pekin-Szanghaj-Nankin 1937-1945*, Bellona, Warszawa 2008.
- Klose N., Lader C., *United States History, Since 1865*, Barron's Educational Series, New York 2001.
- Knox P. Ch., *Speech of Hon. Philander Chase Knox in the United States Senate, March 1, 1919: Constitution of League of Nations*. Scholar's Choice Edition, BiblioLife, London 2015.
- Ko D., Haboush JaHyun K., Piggott J. R., *Women and Confucian Cultures in Premodern China, Korea, and Japan*, University of California Press, Oakland, California 2003.
- Koehler R., *Joseon's Royal Heritage: 500 Years of Splendor*, Seoul Selection, Seoul 2015.
- Kornicki P. F., McMullen I. J., *Religion in Japan: Arrows to Heaven and Earth*, Cambridge University Press, Cambridge 1996.
- Kornicki P. F., *Meiji Japan: The emergence of the Meiji state*, Psychology Press, New York 1998.
- Koshiro Y., *Imperial Eclipse: Japan's Strategic Thinking about Continental Asia before August 1945*, Cornell University Press, New York 2013.
- Kość A., *Filozoficzne podstawy prawa japońskiego w perspektywie historycznej*, RW KUL, Lublin 2001.
- Kotański W., *Opowieści o pierwszych władcach japońskich*, ISKRY, Warszawa 1990.
- Kracht K., *Japanese Thought in the Tokugawa Era: A Bibliography of Western-language Materials*, Otto Harrassowitz Verlag, Stuttgart 2000.

Krauss E. S., Nyblade B., *Japan and North America: First contacts to the Pacific War*, Tom 1, Taylor & Francis, New York and London 2004.

Krauz-Mozer B., *Teorie polityki. Założenia metodologiczne*, PWN, Warszawa 2007.

Kshetry G., *Foreigners in Japan: A Historical Perspective*, XlibrisCorp., Bloomington, Indiana 2008.

Kuehl W. F., Dunn L., *Keeping the Covenant: American Internationalists and the League of Nations, 1920-1939*, Kent State University Press, Kent 1997.

Kuehn J. T., *A Military History of Japan: From the Age of the Samurai to the 21st Century: From the Age of the Samurai to the 21st Century*, ABC-CLIO, Santa Barbara, California 2014.

Kuklick B., *A Political History of the USA: One Nation Under God*, Palgrave Macmillan, New York 2009.

Kurono Y., *Nihon o horoboshita kokubō hōshin [Polityka obrony, która zniszczyła Japonię]*, Bungei Shinsho, Tokio 2002.

Kume K., *The Iwakura Embassy, 1871-1873: The United States of America*, Japan Documents, Tokio 2002.

Kurbatow S., *Sowietsko-japonskije wojny 1937-1945*, Eksmo, Moskwa 2009.

Kurokawa Y., *Kindai nihon no gunji senryaku gaisetsu*, 近代日本の軍事戦略外接 [Zarys strategii wojskowej w nowoczesnej Japonii], Fūyō Shobō, Tokyo 2003.

Kusher B., *The Thought War. Japanese Imperial Propaganda*, University of Hawai'i Press, Honolulu 2006.

Kushner H. I., Sherrill A. H., *John Milton Hay: the union of poetry and politics*, Twayne Publishers, Michigan 1977.

Kuykendall R. S., *The Hawaiian Kingdom: 1854-1874, twenty critical years*, University of Hawaii Press, Honolulu 1953.

Lach D. F., Van Kley E. J., *Asia in the Making of Europe, Volume III: A Century of Advance. Book 3: Southeast Asia*, University of Chicago Press, Chicago 1993.

G. Ladd, *In Korea with Marquis Itō*, Charles Scribner's Sons, New York 1908.

LaFaber W., *The New Empire. An Interpretation of American Expansion 1860-1898*, Cornell Paperbacks, New York 1998.

Lamont-Brown R., *Kempeitai: Japan's Dreaded Military Police*, Sutton, Stroud, Gloucestershire 2001.

Langer W., Gleason S., *The Challenge to Isolation, 1937-1940*, Harper & Brothers, New York 1952.

Lansford T., *Theodore Roosevelt in Perspective*, Nova Publishers, New York 2005.

Large S. S., *Shōwa Japan: 1926-1941*, Taylor & Francis, New York and London 1998.

Large S., *Emperor Hirohito and Showa Japan: A Political Biography*, Routledge, New York and London 2013.

Lary D., *The Chinese People at War: Human Suffering and Social Transformation, 1937-1945*, Cambridge University Press, Cambridge 2010.

Latane J. H., Weinhouse D.W., *A History of American Foreign Policy*, Odyssey Press, New York 1940.

Lauterpacht H., *Recognition in International Law*, Cambridge University Press, Cambridge 2012.

Laver M. S., *The Sakoku Edicts and the Politics of Tokugawa Hegemony*, Cambria Press, New York 2011.

Lee Ch., *Revolutionary Struggle in Manchuria: Chinese Communism and Soviet Interest, 1922-1945*, University of California Press, Oakland, California 1983.

Lemay M., Barkan E. R. (red.), *U.S. Immigration and Naturalization Laws and Issues: A Documentary History*, Greenwood Press, California 1999.

- Lensen G. A., *The Russian Push Towards Japan: Russo-Japanese Relations, 1697-1875*, Princeton University Press, New Jersey 1959.
- Leuchtenburg W. E., *Herbert Hoover: The American Presidents Series: The 31st President, 1929-1933*, Macmillan, New York 2009.
- Leupp G. P., *Interracial Intimacy in Japan: Western Men and Japanese Women, 1543-1900*, A&C Black, London 2003.
- Levine I. E., *Behind the Silken Curtain: The Story of Townsend Harris*, Messner, New York 1961.
- Levinson S., Sparrow B. H., *The Louisiana Purchase and American Expansion, 1803-1898*, Rowman & Littlefield, Maryland 2005.
- Li N., Cribb R., *Historical Atlas of Northeast Asia, 1590-2010: Korea, Manchuria, Mongolia, Eastern Siberia*, Columbia University Press, New York 2014.
- Lidin O. G., *Tanegashima - The Arrival of Europe in Japan*, Routledge, New York and London 2013.
- Lim P. P. H., Wong D., *War and Memory in Malaysia and Singapore*, Institute of Southeast Asian Studies, Chicago 2000.
- Linacero J. J., *Historia mínima del País Vasco*, Turner, Madrid 2014.
- Lipscomb A. A., Bergh A. E. (red.), *Writings of Thomas Jefferson*, (Memorial ed.), t. X, Waszyngton 1903.
- Lisio D. J., *British Naval Supremacy and Anglo-American Antagonisms, 1914-1930*, Cambridge University Press, Cambridge 2014.
- Lockwood J. A., *Six-Legged Soldiers: Using Insects as Weapons of War*, Oxford University Press, Oxford 2008.
- Lone S., *Army, empire and politics in Meiji Japan*. Basingstoke, Macmillan, New York 2000.
- Long D. F., *Sailor-Diplomat: A Biography of Commodore James Biddle, 1783-1848*, Northeastern University Press, Boston 1983.
- Lorca A. B., *Mestizo International Law*, Cambridge University Press, Cambridge 2015.
- Lu D. J., *Agony of Choice: Matsuoka Yōsuke and the Rise and Fall of the Japanese Empire, 1880-1946*, Lexington Books, Maryland 2002.
- Lu D. J., *Japan: A Documentary History*, M.E. Sharpe, New York 1997.
- Lu D. J., *Agony of Choice: Matsuoka Yosuke and the Rise and Fall of the Japanese Empire, 1880-1946*, Lexington Books, Maryland 2002.
- Lu S., *A Mission under Duress: The Nanjing Massacre and Post-Massacre Social Conditions Documented by American Diplomats*, University Press of America, Maryland 2012.
- T. Łoś-Nowak (red.), *Polityka zagraniczna. Aktorzy-potencjały-strategie*, Poltext, Warszawa 2011.
- Łuczko M., *Itō Hirobumi i Yamagata Aritomo. Czołowi politycy Japonii okresu Meiji (1868-1912)*, Wydawnictwo Trio, Warszawa, 2006.
- Maier P., *From Resistance to Revolution: Colonial Radicals and the Development of American Opposition to Britain, 1765-1776*, W.W. Norton, New York 1991.
- Makarova R. V., *Russians on the Pacific, 1743-1799*, Limestone Press, North Carolina 1975.
- Mamdani M., *When Victims Become Killers: Colonialism, Nativism, and the Genocide in Rwanda*, Princeton University Press, Princeton 2001.
- Manscill C. K., Freeman R. C., Wright D. A., *The Presidents of the Church: The Lives and Teachings of the Modern Prophets*, Cedar Fort, Springville 2008.
- March G. P., *Eastern Destiny: Russia in Asia and the North Pacific*, Greenwood Publishing Group, New York 1996.

- Margolin Jean-Louis, *Japonia 1937-1945. Wojna armii cesarza*, Dialog, Warszawa, 2009.
- Markland A., *Ichiban Number One: Perspectives On Japan's Pursuit of Power 1867-1945*, Lulu Press, Inc, North Carolina 2015.
- Marot J. E., *The October Revolution in Prospect and Retrospect: Interventions in Russian and Soviet History*, BRILL, Boston 2012.
- Marriott L., *Treaty Cruisers: The First International Warship Building Competition*, Pen & Sword, Barnsley 2005.
- Maruyama M., *Studies in the Intellectual History of Tokugawa Japan*, Princeton University Press, Princeton 1974.
- Maske A. L., *Potters and Patrons in Edo Period Japan: Takatori Ware and the Kuroda Domain*, Ashgate Publishing, Ltd., New York and London 2011.
- Mass J. P., *The Bakufu in Japanese History*, Stanford University Press, California 1993.
- Mass J., *Yoritomo and the Founding of the First Bakufu: The Origins of Dual Government in Japan*, Stanford University Press, California 2000.
- Matsui Shigenori, *The Constitution of Japan: A Contextual Analysis*, Bloomsbury Publishing, Oregon 2010.
- Maurer J. H., Bell Ch. M., *At the Crossroads Between Peace and War: The London Naval Conference of 1930*, Naval Institute Press, Annapolis, Maryland 2014.
- Mawdsley E., *Wojna Domowa w Rosji 1917-1920*, Bellona, Warszawa 2010.
- Maylam P., *The Cult of Rhodes, Remembering an Imperialist in Africa*, David Philip Publishers, South Africa 2005.
- McCallum J. E., *Military Medicine: From Ancient Times to the 21st Century*, ABC-CLIO, Santa Barbara, California 2008.
- McDougall W. A., *Promised land, crusader state: the American encounter with the world since 1776*, Houghton Mifflin, Massachusetts 1997.
- McFarland D., Eng A., *The Japanese Question: San Francisco Education in 1906*, Stanford University School of Education, California 2006.
- McClain C., *Asian Indians, Filipinos, Other Asian Communities, and the Law*, Taylor & Francis, New York and London 1994.
- McGreal I. P., *Wielcy Myśliciele Wschodu*, tłum. Z. Łomnicka, I. Kałużyńska, al fine, Warszawa 1997.
- McNeill J. R., *Atlantic American Societies, From Columbus Through Abolition 1492-1888*, Routledge, New York and London 1992.
- McNelly T., *Sources in Modern East Asian History and Politics*, Irvington Pub, New York 1967.
- McOmie W., *The Opening of Japan, 1853-1855: A Comparative Study of the American, British, Dutch and Russian Naval Expeditions to Compel the Tokugawa Shogunate to Conclude Treaties and Open Ports to Their Ships*, Global Oriental, Kent 2006.
- Mead G., *The Doughboys: American and the First World War*, Overlook Press, New York 2000.
- Mead W. R., *Special Providence: American Foreign Policy and How It Changed the World*, Routledge, New York 2009.
- Medzini M., *French Policy in Japan During the Closing Years of the Tokugawa Regime*, Harvard Univ Asia Center, Massachusetts 1971.
- Melanowicz M., *Historia literatury japońskiej*, PWN, Warszawa 2011.
- Melanowicz M., *Literatura japońska. Od VI do połowy XIX wieku*, t.1, PWN, Warszawa 1994.
- Mellor N., *The Leader as Mediator: Theodore Roosevelt at Portsmouth---Ronald Reagan at Reykjavik*, Pepperdine University, ProQuest, Ann Arbor, Michigan 2007.

Melton C. K. W., *Between War and Peace: Woodrow Wilson and the American Expeditionary Force in Siberia, 1918-1921*, Mercer University Press, Georgia 2001.

Menton L. K., Tamura E., *A History of Hawaii*, CRDG, Honolulu 1999.

Menton L. K., *The Rise of Modern Japan*, University of Hawaii Press, Honolulu 2003.

Merk F., *Manifest Destiny and Mission in American History*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts 1963.

Merz N. M., *The XYZ Affair and the Congressional Election of 1799 in Richmond*, College of William and Mary, Virginia 1973.

Meyer K., *Life and Death in the Garden: Sex, Drugs, Cops, and Robbers in Wartime China*, Rowman & Littlefield, Maryland 2014.

Meyer M., *In Manchuria: A Village Called Wasteland and the Transformation of Rural China*, Bloomsbury Publishing USA, Oregon 2015.

Meyer M. W., *Japan: A Concise History*, Rowman & Littlefield Publishers, Maryland 2012.

Michałek K., *Na drodze ku potędze*, Książka i Wiedza, Warszawa 1991.

Michałowska G., *Ochrona praw człowieka w Radzie Europy i w Unii Europejskiej*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2007.

Miles-Morillo L., Morillo S., *Sources for Frameworks of World History: Since 1350*, Oxford University Press, Oxford 2014.

Milewski P., *Transsyberyjska. Drogą żelazną przez Rosję i dalej*, Otwarte, Warszawa 2014.

Millard T. F., *The Shantung case at the conference*, Nabu Press, South Carolina 2010.

Miller F. P., Vandome A. F., McBrewster J., *Convention of Kanagawa*, Alphascript Publishing, Saarbrücken 2010.

Miller J. C., *Crisis in Freedom: The Alien and Sedition Acts*, Little Brown and Company, New York 1951.

Minami H., *Nihonjinron no keifu* (日本人論の系譜), Kōdansha, Tokyo 1980.

Minear R. H., *Through Japanese Eyes*, Center for International Training & Education, New York 1994.

Minohara T., *The Decade of the Great War: Japan and the Wider World in the 1910s*, BRILL, Boston 2014.

Miyoshi M., *As We Saw Them: The First Japanese Embassy to the United States*, Paul Dry Books, Philadelphia 2005.

Młodawska-Bronowska J., *Japonia. Państwo a sektor prywatny*, PWN, Warszawa-Łódź 1999.

Moffat I. C. D., *The Allied Intervention in Russia, 1918-1920: The Diplomacy of Chaos*, Palgrave Macmillan, New York 2015.

Montgomery D. H., *The Beginner's American History*, Ginn & Company, Boston and New York and Chicago 1902.

Moore G., *Defining and Defending the Open Door Policy: Theodore Roosevelt and China, 1901-1909*, Lexington Books, Maryland 2015.

Moretz J., *The Royal Navy and the Capital Ship in the Interwar Period: An Operational Perspective*, Routledge, New York and London 2012.

Morikawa H., *Zaibatsu: the rise and fall of family enterprise groups in Japan*, University of Tokyo Press, Tokyo 1992.

Morris A., *Captain James Cook*, University of Hawaii Press, Honolulu 1995.

Morton L., *The Alien Within: Representations of the Exotic in Twentieth-Century Japanese Literature*, University of Hawaii Press, Honolulu 2009.

Motyl A., *Imperial Ends: The Decay, Collapse, and Revival of Empire*, Columbia University Press, New York 2001.

- Mullins M., *Handbook of Christianity in Japan*, Brill, Boston 2003.
- Murase S., *The most-favored-nation treatment in Japan's treaty practice during the period 1854-1905*, Harvard Law School, Cambridge 1976.
- Murfett M. H., *Fool-proof Relations: The Search for Anglo-American Naval Cooperation During the Chamberlain Years, 1937-1940*, NUS Press, Singapore 1984.
- Myers R. H., Peattie M. R., *The Japanese Colonial Empire, 1895-1945*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey 1984.
- Myers R. H. (red.), *The Japanese Wartime Empire 1931-1945*, Princeton, New Jersey 1966.
- Nagakuni J., *Drifting Toward the Southeast: The Story of Five Japanese Castaways: a Complete Translation of Hyoson Kiryaku (a Brief Account of Drifting Toward the Southeast) as Told to the Court of Lord Yamauchi of Tosa in 1852 by John Manjiro*, Spinner Publications, New Bedford, Massachusetts 2003.
- Nakae Ch., *A Discourse by Three Drunkards on Government*, Shambhala Publications, Boulder 1984.
- Nakamura K., *Lord Ii Naosuke and New Japan*, Kessinger Publishing, Montana 2010.
- Nakanishi M., *Heroes and Friends: Behind the Scenes of the Treaty of Portsmouth*, Peter E. Randall Publisher, Portsmouth 2006.
- Nakanishi D., Yamano T., *The Asian American Educational Experience: A Sourcebook for Teachers and Students*, Routledge, London and New York 2014.
- Nawrot D., *Litwa i Napoleon w 1812 roku*, Uniwersytet Śląski, Katowice 2008.
- Neff R., *Letters from Joseon: 19th Century Korea through the Eyes of an American Ambassador's Wife*, Seoul Selection, Seoul 2012.
- Nihon bunkashi: Edo jidai zenki*, Tom 10 z *Nihon bunkashi*, Uniwersytet Michigan, Michigan 1922.
- Neu Ch. E., *An Uncertain Friendship: Theodore Roosevelt and Japan, 1906-1909*, Harvard University Press, Cambridge 1967.
- Niedbalska-Asano P., *Suzuki Kantarō (1867-1948) a zakończenie wojny w Japonii i na Pacyfiku*, Trio, Warszawa 2005.
- Nihon rekisai chiri gakkai, Edo jidai shiron: History of the Edo period*, Jin'yūsha, Tokyo 1915.
- Niiva B., *Japanese American History: An A-to-Z Reference from 1868 to the Present*, VNR AG, Bonn 1993.
- Nish I. H., *Japanese Foreign Policy in the Interwar Period*, Greenwood Publishing Group, New York 2002.
- Nish I. H., *Japan's Struggle with Internationalism: Japan, China, and the League of Nations, 1931-3*, Routledge, New York and London 1993.
- Nish I., *The Iwakura Mission to America and Europe: A New Assessment*, Taylor & Francis, New York and London 1998.
- Nishiyama M., Groemer G., *Edo Culture: Daily Life and Diversions in Urban Japan, 1600 - 1868*, University of Hawaii Press, Honolulu 1997.
- Nitobe I., *Bushidō: The Soul of Japan*, Charles E. Tuttle Company, Rutland, Vermont, 1991.
- Nitobe I., *Japanese Nation*, Routledge, New York and London 2012.
- Nivison D. S., Wright A. F., *Confucianism in Action*, Stanford University Press, California 1959.
- Nocoń J., Laska A., *Teoria polityki. Wprowadzenie*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Warszawa 2010.
- Nofi A. A., *The Alamo And The Texas War For Independence*, Da Capo Press, Boston, Massachusetts 2009.

- Noll M. A., McAnaney F. A., *Religion and American Politics: From the Colonial Period to the Present*, Oxford University Press, Oxford 2007.
- Nomura K., *The Occupation-era Correspondence of Kichisaburo Nomura*, Global Oriental, Kent 2010.
- Nordenskiöld N. A. E., *The Voyage of the Vega Round Asia and Europe: With a Historical Review of Previous Journeys Along the North Coast of the Old World*, Cambridge University Press, Cambridge 2012.
- Northedge F. S., *The League of Nations: Its Life and Times, 1920–1946*, Holmes & Meier, New Jersey 1986.
- Nosco P., *Confucianism and Tokugawa Culture*, University of Hawai'i Press, Honolulu 1997.
- Nowak B., *Organizacja i dochodowość transatlantyckich wypraw niewolniczych w XVIII wieku: na przykładzie wypraw angielskich i francuskich*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1985.
- O'Brien P., *The Anglo-Japanese Alliance, 1902-1922*, Routledge, New York and London 2003.
- Oguma E., *A Genealogy of "Japanese" Self-Images*, Trans Pacific Press Pty. Ltd., Rosanna 2002.
- Oka Y., *Five political leaders of modern Japan: Itō Hirobumi, Ōkuma Shigenobu, Hara Takashi, Inukai Tsuyoshi, and Saionji Kimmochi*, University of Tokyo Press, Tokyo 1986.
- O'Neal C. R., *Japan in Indo-China, 1940-1945*, Department of History, Stanford University, California 1955.
- Opalek K. (red.), *Metodologiczne i teoretyczne problemy nauk politycznych*, PWN, Warszawa 1975.
- Osada G., Hayashi S., *Ijin shisō*, Uniwersytet Michigan, Michigan 1898.
- Osiatyński W., *Ewolucja amerykańskiej myśli społecznej i politycznej. Współczesne doktryny polityczno-prawne USA*, PWN, Warszawa 1983.
- Osiatyński W., *Prawa człowieka i ich granice*, Znak, Kraków 2011.
- Ostaszewski P., *Międzynarodowe stosunki polityczne, Zarys wykładów*, Książka i Wiedza, Poznań 2008.
- Ott T. O., *The Haitian Revolution, 1789-1804*, University of Tennessee Press, Tennessee 1987.
- Owens R. H., *The Neutrality Imperative*, University Press of America, Maryland 2009.
- Paichadze S., Seaton P. A., *Voices from the Shifting Russo-Japanese Border: Karafuto / Sakhalin*, Routledge, New York and London 2015.
- Paixhans H. J., *An Account of the Experiments Made in the French Navy for the Trial of Bomb Cannon, Etc*, Dorsey, Philadelphia 1838.
- Pajewski J., *Historia Powszechna 1871-1918*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2001.
- Pałasz-Rutkowska E., *Polityka Japonii wobec Polski 1918-1941*, Nozomi, Warszawa 1998.
- Pałasz-Rutkowska E., *Cesarz Meiji (1852-1912). Wizerunek władcy w modernizowanej Japonii*, WUW, Warszawa 2016.
- Pałasz-Rutkowska E., Starecka K., *Historia państw świata w XX wieku. Japonia*, Wydawnictwo Trio, Warszawa 2004.
- Park Y., *The Dark Side: Immigrants, Racism, and the American Way*, iUniverse, Bloomington, Indiana 2012.
- Parsons L. H., *John Quincy Adams*, Rowman & Littlefield Publishers, Maryland 1999.

Partnerships and Security, U.S. Department of the Navy, Naval Historical Center, Washington 2008.

Pascoe P., *What Comes Naturally: Miscegenation Law and the Making of Race in America*, Oxford University Press, Oxford 2009.

Pastusiak L., *Dyplomacja Stanów Zjednoczonych XVIII-XIX w.*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 1997.

Pastusiak L., *Prezydenci Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej*, Warszawa, Iskry, 1999.

Pastusiak L., *Prezydenci, Tom 1*, Iskry, Warszawa 1988.

Pastusiak L., *Prezydenci, Tom 2*, Iskry, Warszawa 1988.

Paterson T., Clifford J. G., Maddock S. J., Kisatsky D., Hagan K., *American Foreign Relations: A History, Volume 2: Since 1895*, Cengage Learning, Boston, Massachusetts 2009.

Pedersen S., *The Guardians: The League of Nations and the Crisis of Empire*, Oxford University Press, Oxford 2015.

Patlewicz S., *Krucjata Churchilla: brytyjska inwazja na Rosję 1918-1920*, Bellona, Warszawa 2008.

Peattie M. R., *Ishiwara Kanji (1889-1949) and the Japanese Army*, Princeton University, New Jersey 1972.

Peck A., *Konstruowanie historii: Prezentacja i percepcja Polski w amerykańskich podręcznikach akademickich i szkolnych*, Wydawnictwo UJ, Kraków 2010.

Perdue L., *Zaibatsu*, Lewis Perdue, Sonoma 2010.

Perkins D., *A History of The Monroe Doctrine*, Little, Brown and Company, Boston 1963.

Perkins D., *Japan Goes to War: A Chronology of Japanese Military Expansion from the Meiji Era to the Attack on Pearl Harbor (1868-1941)*, DIANE Publishing, Coolingdale 1997.

Perrin N., *Giving Up the Gun: Japan's Reversion to the Sword, 1543-1879*, David R. Godine Publisher, Boston, Massachusetts 1979.

Pershing J. J., *My Life before the World War, 1860 - 1917: A Memoir*, University Press of Kentucky, Kentucky 2013.

Pestana C. G., *The English Atlantic in an Age of Revolution, 1640-1661*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts 2009.

Piekałkiewicz J., *Dzieje szpiegostwa*, Czytelnik, Warszawa 1999.

Pike F. B., *FDR's Good Neighbor Policy: Sixty Years of Generally Gentle Chaos*, University of Texas Press, Texas 2010.

Pleshakov C., *The Tsar's Last Armada*, Basic Books, New York 2008.

Pletcher D. M., *The Diplomacy of Involvement: American Economic Expansion Across the Pacific, 1784-1900*, University of Missouri Press, Columbia 2001.

Plüss C., Chan K., *Living Intersections: Transnational Migrant Identifications in Asia*, Springer Science & Business Media, Tokio and London 2012.

Podlasiak Z., *Ekonomiczna analiza państwa*, Wyższa Szkoła Studiów Międzynarodowych, Łódź 2009.

Polit J., *Gorzki triumf. Wojna chińsko-japońska 1937-1945*, Avalon, Kraków 2013.

Polit J., *Japońska polityka zagraniczna. 1895-1945*, Wydawnictwo Arcana, Kraków 2015.

Polk J. K., *First Annual Message*, December 2, 1845.

Pollard M. C., *Master Potter of Meiji Japan: Makuzu Kōzan (1842-1916) and His Workshop*, Oxford University Press, Oxford 2002.

Pollock F., *The League of Nations*, The Lawbook Exchange Ltd., New Jersey 1920.

- Powell M., Anesaki M., *Health Care in Japan*, Routledge, New York and London 2010.
- Prang M., *A Heart at Leisure from Itself: Caroline Macdonald of Japan*, UBC Press, Vancouver 2011.
- Prange G. W., Goldstein D. M., Dillon K. V., *Pearl Harbor: The Verdict of History*, Open Road Media, New York 2014.
- Price J., *Orienteering Canada: Race, Empire, and the Transpacific*, UBC Press, Vancouver 2011.
- Proto N. T., *The Rights of My People: Liliuokalani's Enduring Battle with the United States, 1893-1917*, Algora Publishing, New York 2009.
- Puchalska J. K., *Bushido.Ethos samurajów od opowieści wojennych do wojny na Pacyfiku*, Wyd. KIRIN, Bydgoszcz (X.2016).
- Pu Yi H., *The Last Manchu: The Autobiography of Henry Pu Yi, Last Emperor of China*, Skyhorse Publishing, Inc., New York 2013.
- Puyi, Jenner W. J. F., *From Emperor to Citizen: The Autobiography of Aisin-Gioro Pu Yi*, Foreign Languages Press, Beijing 1989.
- Pyle K. B., *The Technology of Japanese Nationalism: The Local Improvement Movement 1900–1918*, JAS 33/1 (Nov. 1973).
- Qiu P., Zhiliang S., Lifei Ch., *Chinese Comfort Women: Testimonies from Imperial Japan's Sex Slaves*, Oxford University Press, Oxford 2014.
- Rabe J., *Der gute Deutsche von Nanjing*, Deutsche Verlags-Anstalt, Stoccarda 1997.
- Rabinowitch A., *The Bolsheviks Come to Power: The Revolution of 1917 in Petrograd*, Pluto Press, London 2004.
- Ravina M., *Land and Lordship in Early Modern Japan*, Stanford University Press, California 1998.
- Reckner J. R., *Teddy Roosevelt's Great White Fleet*, Naval Institute Press, Annapolis, Maryland 2001.
- Reed J. S., *Minding the South*, University of Missouri Press, Columbia 2003.
- Rees L., *Their Darkest Hour. People Tested to the Extreme in World War II*, Ebury Press, London 2008.
- Reinsch P. S., *Civil Government*, B.H. Sanborn & Company, Boston, New York 1909.
- Reischauer E. O., *Storia del Giappone. Dalle origini ai giorni nostri*, Bonpiani, Milano 2002.
- Renahan E., *The Monroe Doctrine: The Cornerstone of American Foreign Policy*, Infobase Publishing, New York 2007.
- Reynolds E. B., *Japan in the Fascist Era*, Palgrave Macmillan, New York 2004.
- Rhee S. N., *Beautiful as the Rainbow*, Inspiring Voices, Bloomington 2013.
- Rich J., *Jean Henri Dunant: Founder of the International Red Cross*, Messner, New York 1956.
- Richard C. J., *When the United States Invaded Russia: Woodrow Wilson's Siberian Disaster*, Rowman & Littlefield, Maryland 2013.
- Rivera S., *The California Gold Rush*, ABDO, Minnesota 2010.
- Roberts D. D., *The Totalitarian Experiment in Twentieth-century Europe: Understanding the Poverty of Great Politics*, Taylor & Francis, New York and London 2006.
- Rodd L. R., *Nichiren: Selected Writings*, University Press of Hawaii, Honolulu 1980.
- Roosevelt T., *Theodore Roosevelt An Autobiography*, Kessinger Publishing, Montana 2004.
- Rosenbaum R., Claremont Y., *Legacies of the Asia-Pacific War: The Yakeato Generation*, Routledge, London and New York 2011.

Rosenberg E. S., *Financial Missionaries to the World: The Politics and Culture of Dollar Diplomacy, 1900–1930*, Duke University Press, Durham, North Carolina 2004.

Rothkopf C. Z., *Jean Henri Dunant: Father of the Red Cross*, Watts, London 1969.

Rubinger R., *Popular Literacy in Early Modern Japan*, University of Hawaii Press, Honolulu 2007.

Rubinger R., *Private Academies of the Tokugawa Period*, Princeton University Press, New Jersey 2014.

Rumsch B., *William Taft*, ABDO, Minnesota 2010.

Rurarz J. P., *Historia Korei*, Dialog, Warszawa 2009.

Russell B., *The Practice and Theory of Bolshevism*, Cosimo, Inc., New York 2007.

Russell J., Cohn R., *Ii Naosuke*, Book on Demand, North Carolina 2012.

Russell J., Cohn R., *Shimabara Rebellion*, Book on Demand, North Carolina 2012.

Ruth A., *Herbert Hoover*, Twenty-First Century Books, Minneapolis 2003.

Ruxton I. (tłum.), Matsumura M., *Baron Kaneko and the Russo-Japanese War (1904-05): A Study in the Public Diplomacy of Japan*, Lulu.com, North Carolina 2009.

Ryōtarō S., Phyllis B., *Clouds Above the Hill: A Historical Novel of the Russo-Japanese War, Tom 2*, Routledge, New York and London 2013.

Sabella R., Li F., Liu D., *Nanking 1937: Memory and Healing: Memory and Healing*, Routledge, New York and London 2015.

Sakurai T., *Human Bullets: A Soldier's Story of Port Arthur*, Teibi Publishing Company, Tokyo 2015.

Salinas M. E. P., *Strategy, Security, and Spies: Mexico and the U.S. as Allies in World War II*, Penn State Press, Pennsylvania 1997.

Sansom G. B., *A History of Japan: 1615-1867*, Stanford University Press, California 1963.

Sansom G.B., *Japan, A Short Cultural History*, Charles E. Tuttle Company, Tokyo 1977.

Sant Van J., Mauch P., Sugita Y., *The A to Z of United States-Japan Relations*, Scarecrow Press, New York 2010.

Sargent T. A., *America, Britain and the Nine Power Treaty: A Study of Inter-war Diplomacy and Great Power Relationships*, Tufts University, Medford 1969.

Saxonhouse G. R., Stern R. M., Wright G., Patrick H., *The Japanese Economy in Retrospect*, World Scientific, Singapore 2010.

Schäfer F., *Public Opinion – Propaganda – Ideology: Theories on the Press and its Social Function in Interwar Japan, 1918-1937*, BRILL, Boston 2012.

Schlehe J., Uike-Bormann M., Oesterle C., Hochbruck W., *Staging the Past: Themed Environments in Transcultural Perspectives*, transcript Verlag, Stuttgart 2014.

Schlesinger A. M., *The Coming of the New Deal, 1933-1935*, Houghton Mifflin Harcourt, Massachusetts 2003.

Schlichtmann K., *Japan in the World: Shidehara Kijuro, Pacifism, and the Abolition of War*, Lexington Books, Maryland 2009.

Schmid A., *Korea Between Empires*, Columbia University Press, New York 2002.

Schmidt R. F., *Otto von Bismarck (1815-1898): Realpolitik und Revolution: eine Biographie*, Kohlhammer, Stuttgart 2004.

Schneider A. L., *Deserving and Entitled: Social Constructions and Public Policy*, SUNY Press, New York 2012.

Schneider W., *Panzer Tactics: German Small-unit Armor Tactics in World War II*, Stackpole Books, Mechanicsburg, Pennsylvania 2005.

Schodt F. L., *Native American in the Land of the Shogun: Ranald MacDonald and the Opening of Japan*, Stone Bridge Press, Inc., Berkeley 2003.

Schroeder J. H., *Matthew Calbraith Perry: Antebellum Sailor and Diplomat*, Naval Institute Press, Annapolis, Maryland 2001.

Seaton P. A., *Local History and War Memories in Hokkaido*, Routledge, New York and London 2015.

Selden K. I., Selden M., *The Atomic Bomb: Voices from Hiroshima and Nagasaki*, Routledge, New York and London 2015.

Seth M. J., *A History of Korea: From Antiquity to the Present*, Rowman & Littlefield Publishers, Maryland 2010.

Sexton J., *The Monroe Doctrine: Empire and Nation in Nineteenth-Century America*, Macmillan, New York 2011.

Shai A., *Zhang Xueliang: The General Who Never Fought*, Palgrave Macmillan, New York 2012.

Shaw C. C., *The foreign destruction of Korean independence*, Seoul National University Press, Seoul 2007.

Shepley N., *Britain, France and Germany and the Treaty of Versailles: The Failure of Long Term Peace*, Andrews UK Limited, Luton 2011.

Shi N., Chao-chun M., *Nanking's Development, 1927-1937: Report on the Activities of the Municipality of Nanking*, Municipality of Nanking, Nanking 1937.

Shiba T., Shimotani M., *Beyond the Firm: Business Groups in International and Historical Perspective*, Oxford University Press, Oxford 1997.

Shillony Ben-Ami, *Collected Writings of Modern Western Scholars on Japan*, Routledge, New York and London 2013.

Shin G., Sneider D. C., *History Textbooks and the Wars in Asia: Divided Memories*, Routledge, New York and London 2011.

Shirane H., *Early Modern Japanese Literature: An Anthology, 1600-1900*, Columbia University Press, New York 2013.

Shiroyama S., *War Criminal, The Life and Death of Hirota Koki*, Kodansha Amer Inc, Tokyo, New York 1977.

Shobō I., Fuzoku Kenkyūjo Shidō Bunko, *Edo jidai shorin shuppan shoseki mokuroku shūsei, Tom 1*, Keiō Gijuku Daigaku, Tokyo 1962.

Shūjirō W., *Abe Masahiro jiseki, Tom 1*, Uniwersytet Michigan, Michigan 1910.

Siemes J., *Hermann Roesler and the making of the Meiji state: with his Commentaries on the Meiji Constitution*, Sophia University Press, Tokyo 1966.

Simon J. Y., *The Papers of Ulysses S. Grant: October 1, 1878 - September 30, 1880*, SIU Press, Illinois 2008.

Simpson A., *The Sandwich Islands: Progress of Events Since Their Discovery by Captain Cook. Their Occupation by Lord George Paulet. Their Value and Importance*, Smith, Elder, London 1843.

Singh A., *Fort Cochin in Kerala, 1750-1830: The Social Condition of a Dutch Community in an Indian Milieu*, BRILL, Boston 2010.

SK L., *Modern Chinese History 1840-1949*, Asiapac Books Pte Ltd, Singapore 2012.

Slavicek L. Ch., *The Treaty of Versailles*, Infobase Publishing, New York 2010.

Slavinskii B. N., Jukes G., *The Japanese-Soviet Neutrality Pact: A Diplomatic History, 1941-1945*, Psychology Press, New York 2004.

Slocum P. W., *Dollar diplomacy during the Taft Administration*, University of Wisconsin--Madison, Madison, Wisconsin 1928.

Smele J. D., *Civil War in Siberia: The Anti-Bolshevik Government of Admiral Kolchak, 1918-1920*, Cambridge University Press, Cambridge 2006.

Smethurst R., *A Social Basis for Prewar Japanese Militarism. The Army and the Rural Community*, University of California Press, Berkeley, 1974.

- Smith R. J., *China's cultural heritage: the Qing dynasty, 1644-1912*, Westview Press, Boulder, Colorado 1994.
- Smith W. D., *The Ideological Origins of Nazi Imperialism*, Oxford University Press, New York 1986.
- Sobczak J., *Mikołaj II - ostatni car Rosji: studium postaci i ewolucji władzy*, Bellona, Warszawa 2009.
- Sobel R., Raimo J., *Biographical Directory of the Governors of the United States, 1789–1978. Band 3*, Meckler Books, Westport, 1978.
- Sōhachi Y., *Tokugawa Iemitsu, Tom 2*, Kōdansha, Tokyo 1981.
- Solarz J., *Doktryny militarne XX wieku*, Avalon, Kraków 2009.
- Spargo J., *Bolshevism: The Enemy of Political and Industrial Democracy*, Elamedia Group LLC, Whitefish 1919.
- Spickard P., *Race and Nation: Ethnic Systems in the Modern World*, Routledge, New York and London 2005.
- Spielvogel J., *Western Civilization: Volume II: Since 1500*, Cengage Learning, Boston, Massachusetts 2014.
- Stahncke H., *Die diplomatischen Beziehungen zwischen Deutschland und Japan 1854–1868*, Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 1987.
- Steele J. D., *A brief history of the United States*, Barnes & Company, New York 1871.
- Steely S., *Pearl Harbor Countdown: Admiral James O. Richardson*, Pelican Publishing, Gretna, Louisiana 2008.
- Steiner Z. S., *The Lights that Failed: European International History, 1919-1933*, Oxford University Press, Oxford 2005.
- Stetz M. D., Oh B. B. C., *Legacies of the Comfort Women of World War II*, Routledge, New York and London 2015.
- Stewart D., *The Making of a Modern Japanese Architecture, From the Founders to Shinohara and Isozaki*, Kodansha International, Tokyo 2002.
- Stille M., *Yamamoto Isoroku*, Osprey Publishing, Oxford 2012.
- Stillwell P., *Air Raid, Pearl Harbor!: Recollections of a Day of Infamy*, Naval Institute Press, Annapolis, Maryland 1981.
- Stimson H. L., Bundy M., *On Active Service in Peace and War*, New York 1948.
- Stoker D., Hagan K. J., *Strategy in the American War of Independence: A Global Approach*, Routledge, New York and London 2009.
- Storch T., *Religions and Missionaries Around the Pacific 1500-1900*, Ashgate Publishing, New York and London 2006.
- Streling M. K., *I Thought the Sun Was God: The Spiritual Journey of a Descendant of the Last Satsuma Samurai Clan*, FriesenPress, Victoria 2013.
- Strong J., *Our Country: Its Possible Future and Its Present Crisis*, Harvard University Press, Cambridge 1963.
- Stuart R. C., *United States expansionism and British North America, 1775–1871*, University of North Carolina Press, North Carolina 1988.
- Sugita G., Ogata T., Ogata T., *Dawn of Western Science in Japan: Rangaku Kotohajime*, Hokuseido Press, Tokyo 1969.
- Swale A., *The Political Thought of Mori Arinori: A Study of Meiji Conservatism*, Routledge, New York and London 2013.
- Takekoshi Y., *The Economic Aspects of the History of the Civilization of Japan, Tom 1*, Taylor & Francis, New York and London 2004.
- Takii K., *Itō Hirobumi-Japan's First Prime Minister, and Father of the Meiji Constitution*, Routledge, New York 2014.
- Tanaka S., *Japan's Orient, Rendering Pasts into History*, USP, Berkeley 1993.

- Tanaka Y., *Japan's Comfort Women*, Routledge, New York and London 2003.
- Tarling N., *A Sudden Rampage: The Japanese Occupation of Southeast Asia, 1941-1945*, C. Hurst & Co. Publishers, New York 2001.
- Tatarkiewicz W., *Historia Filozofii*, PWN, Warszawa 1990.
- Teeuwen M., Nakai K. W., *Lust, Commerce, and Corruption: An Account of What I Have Seen and Heard, by an Edo Samurai*, Columbia University Press, New York 2014.
- Tegel S., *Ethnic Groups in Africa*, Mason Crest, Broomal 2014.
- Thackeray F. W., Findling J. E., *Events That Formed the Modern World*, ABC-CLIO, Santa Barbara, California 2012.
- Thiess F., *Cuszima. Epopeja wojny morskiej*, Wydawnictwo Morskie, Gdynia 2005.
- Tien H., *Government and Politics in Kuomintang China, 1927-1937, Tom 53*, Stanford University Press, California 1972.
- Timmons B. N., *Portrait of an American: Charles G. Dawes*, Holt, New York 1953.
- Tise L. E., *The American counterrevolution: a retreat from liberty, 1783-1800*, Stackpole Books, Mechanicsburg, Pennsylvania 1998.
- Toland J., *The Rising Sun. The Rise and Fall of the Japanese Empire, 1936-1945*, Random House, New York 1970.
- Tolley K., *Yangtze Patrol: The U.S. Navy in China*, Naval Institute Press, Annapolis, Maryland 2000.
- Totman C., *Historia Japonii*, WUJ, Kraków 2009.
- Totman C., *Pre-Industrial Korea and Japan in Environmental Perspective*, BRILL, Boston 2004.
- Totman C., *The Collapse of the Tokugawa Bakufu: 1862-1868*, University of Hawaii Press, Honolulu 1980.
- Totman C., *Tokugawa Ieyasu, Shogun: A Biography*, Heian, Torrance 1983.
- Townsend S. C., *Yanihara Tadao and Japanese Colonial Policy: Redeeming Empire*, Routledge, New York and London 2015.
- Toyama M., *Nagasaki bugyō: edo bakufu no mimi to me (Chuko shinsho)*, Chūō Kōronsha, Tokyo, 1988.
- Trani E. P., *The Treaty of Portsmouth: An Adventure in American Diplomacy*, University Press of Kentucky, Kentucky 2015.
- Trevelyan G. M., Katz H., *Historia Anglii*, PWN, Warszawa 1967.
- Truxillo Ch. A., *By the Sword and the Cross: The Historical Evolution of the Catholic World Monarchy in Spain and the New World, 1492-1825*, Greenwood Publishing Group, California 2001.
- Tsunetomo Y., J. F. Stone, M. Tanaka, *Bushido: The Way of the Samurai*, Square One Publishers, Inc, New York 2001.
- Tubielewicz J., *Historia Japonii*, WAiF, Warszawa 1984.
- Tubielewicz J., *Mitologia Japonii*, WAiF, Warszawa 1986.
- Tucker M. E., *Moral and Spiritual Cultivation in Japanese Neo-Confucianism: The Life and Thought of Kaibara Ekken (1630-1714)*, SUNY Press, New York 1989.
- Tucker S., *Who's Who in Twentieth Century Warfare*, Routledge, New York and London 2003.
- Tuckers S., *A Global Chronology of Conflict: From the Ancient World to the Modern Middle East: From the Ancient World to the Modern Middle East*, ABC-CLIO, Santa Barbara, California 2009.
- Turku H., *Isolationist States in an Interdependent World*, Ashgate, New York and London 2009.
- Turnbull S., *Japan's Hidden Christians, 1549-1999, Tom 1*, Psychology Press, New York 2000.

Turnbull S., *Król w rękach samurajów. Okinawa 1906*, Wydawnictwo Astra, Kraków 2011.

Turnbull S., *The Kakure Kirishitan of Japan: A Study of Their Development, Beliefs and Rituals to the Present Day*, Routledge, New York and London 2013.

Turnbull S., *Toyotomi Hideyoshi*, Osprey Publishing, Oxford 2011.

Turnbull S., *Toyotomi Hideyoshi. The background, Strategies, tactics and battlefield experiences of the greatest commanders of history*, Osprey Publishing, Oxford 2010.

United States Army Pacific Division, Greely Adolphus Washington, *Earthquake in California, April 18, 1906*, U.S. Government Printing Office, Washington 1906.

United States Department of State, *The China White Paper, 1949, tom 1-2*, Stanford University Press, California 1967.

United States. Bureau of Foreign and Domestic Commerce, United States. Department of Commerce and Labor. Bureau of Statistics, United States. Bureau of Manufactures, Commercial Relations of the United States with Foreign Countries, *Wydania 22-26*, U.S. Government Printing Office, 1882.

United States. Congress. Senate. Committee on the Philippines, *Philippine Independence: Hearings Before the Committee on the Philippines, United States Senate, and the Committee on Insular Affairs, House of Representatives Held Jointly. June 2, 1919*, U.S. Government Printing Office, 1919.

United States. Dept. of State, *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, Tom 1*, U.S. Government Printing Office, 1879.

United States. Dept. of State, *The China White Paper, August 1949, Tomy 1-2*, Stanford University Press, 1967.

Unterberger Betty Miller, *America's Siberian expedition, 1918-1920: a study of national policy*, Greenwood Press, Santa Barbara, California 1969.

Urbaniak J., *Dryfujący subkontynent*, Wydawn. Związkowe CRZZ, Warszawa 1966.

Van de Ven H. J., *War and Nationalism in China, 1925-1945*, Psychology Press, New York 2003.

Van de Ven H., *Warfare in Chinese History*, BRILL, Boston 2010.

Van Dyke P. A., *Merchants of Canton and Macao: Politics and Strategies in Eighteenth-Century Chinese Trade*, Hong Kong University Press, Hong Kong 2011.

Van Sant J. E., *Pacific Pioneers: Japanese Journeys to America and Hawaii, 1850-80*, University of Illinois Press, Illinois 2000.

Van Straelen H., *Yoshida Shoin Forerunner Of The Meiji Restoration*, Brill Archive, Boston 1952.

Vaporis C. N., *Voices of Early Modern Japan: Contemporary Accounts of Daily Life during the Age of the Shoguns*, ABC-CLIO, Santa Barbara, California 2012.

Varley P., *Kultura japońska*, WUJ, Kraków, 2006.

Vernier Ch. G.; Weller F. A., *American Family Laws, Volume V: A Comparative Study of the Family Law of the Forty-eight American States, Alaska, the District of Columbia, and Hawaii (to Jan. 1, 1937)*, Stanford University Press, California 1931-1938.

Viola H. J., *Exploring the West*, Washington D.C., Smithsonian Books, Washington 1988.

Vives J. V., *Approaches to the History of Spain*, University of California Press, California 1970.

Von Bismarck O., *Bismarck: The Man and the Statesman, Tom 1*, Cosimo, Inc., New York 2013.

Von Staden P., *Business-Government Relations in Prewar Japan*, Routledge, New York and London 2007.

- Wade L. R., *Warren G. Harding: Twenty-ninth President of the United States*, Children's Press, New York 1989.
- Wakabayashi B. T., *Anti-Foreignism and Western Learning in Early-Modern Japan. The New Theses of 1825*. Harvard Council on East Asian Studies, Cambridge 1986.
- Wakeman F. Jr., *Policing Shanghai, 1927-1937*, University of California Press, California 1995.
- Waldron A., *From War to Nationalism: China's Turning Point, 1924-1925*, Cambridge University Press, Cambridge 2003.
- Warner D., Warner P., *The Tide at Sunrise: A History of the Russo-Japanese War, 1904-1905*, Psychology Press, New York 2002.
- Wayman D. G., *Edward Sylvester Morse: A Biography*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts 1942.
- Wayman F. W., Diehl P. F., *Reconstructing Realpolitik*, University of Michigan Press, Michigan 1994.
- T. Weber, *The Greater Asia Association and Matsui Iwane, 1933*, [w:] S. Saaler, Ch. W. A. Szpilman (red.), *Pan Asianism, A Documentary History*, Rowman & Littlefield Publishers, Lanham 2011.
- Weiner M., *The Origins of the Korean Community in Japan, 1910-1923*, Manchester University Press, Manchester 1989.
- Weir W., *50 Military Leaders Who Changed the World*, Career Press, Wayne, NJ 2006.
- Wells D. N., *Russian Views of Japan, 1792-1913: An Anthology of Travel Writing*, Psychology Press, New York 2004.
- Wesser R. F., *Charles Evans Hughes: Politics and Reform in New York, 1905-1910*, Cornell University Press, New York 2009.
- Westbrook R. B., *John Dewey e la democrazia Americana*, Armando Editore, Roma 2011.
- Wetzler P., *Hirohito and War: Imperial Tradition and Military Decision Making in Prewar Japan*, University of Hawaii Press, Honolulu 1998.
- Whelan Ch., *The Beginning of Heaven and Earth: The Sacred Book of Japan's Hidden Christians*, University of Hawaii Press, Honolulu 1996.
- Whisenhunt D. W., *President Herbert Hoover*, Nova Publishers, New York 2007.
- Wiegand W. A., Meyer, *George von Lengerke, American National Biography*, Oxford University Press, New York 1999.
- Wiley P. B., Kōrogi I., *Yankees in the Land of the Gods: Commodore Perry and the Opening of Japan*, Viking, New York 1990.
- Wilford J. N., *The mysterious history of Columbus: an exploration of the man, the myth, the legacy*, Vintage Books, New York 1992.
- Williams P., Wallace D., *Unit 731: Japan's Secret Biological Warfare in World War II*, Free Press, New York 1989.
- Willy vande Walle, 和比古·笠谷 (Kazuhiko Kasaya), *Dodonaeus in Japan: Translation and the Scientific Mind in the Tokugawa Period*, Leuven University Press, Leuven 2001.
- Wilson G. M., *Radical Nationalist in Japan: Kita Ikki 1883-1937*, HUP, Cambridge MA 1969.
- Wilson S., *The Manchurian Crisis and Japanese Society, 1931-33*, Routledge, New York and London 2003.
- Wilson W., Pestritto R. J., *Woodrow Wilson: The Essential Political Writings*, Lexington Books, Maryland 2005.
- Wittner D. G., *Commodore Matthew Perry and the Perry Expedition to Japan*, The Rosen Publishing Group, London 2005.

- Wittner D. G., *Technology and the Culture of Progress in Meiji Japan*, Routledge, New York and London 2007.
- Wong H., Rayson A., *Hawaii's Royal History*, Bess Press, Honolulu 1987.
- Woodson Y., Rinne M. M., Jun'ichi Takeuchi, Cleary Thomas, Clearwaters Deborah, Abe Junko, *Lords of the Samurai: Legacy of a Daimyo Family*, Asian Art Museum, San Francisco 2009.
- Woodward D., *The American Army and the First World War*, Cambridge University Press, Cambridge 2014.
- Woo-Keun H., *The History of Korea*, The Eul-Yoo Publishing Company, Korea, Seoul 1972.
- Wragg D., *Wojna brytyjsko – francuska 1940*, Bellona, Warszawa 2011.
- Wray W. D., *Mitsubishi and the N.Y.K., 1870-1914: Business Strategy in the Japanese Shipping Industry*, Harvard University Asia Center, Massachusetts 1984.
- Wrede D., *Machtpolitik bei Veränderungsprozessen: Der Einfluss von machtpolitischen Spielen bei organisatorischen Veränderungen*, GRIN Verlag, Stuttgart 2009.
- Wright R., *What Is America? A Short History of the New World Order*, Knopf Canada, Toronto 2009.
- Wyatt D., *Five Fires: Race, Catastrophe, and the Shaping of California*, Oxford University Press, New York 1997.
- Xiang L., *The Origins of the Boxer War: A Multinational Study*, Routledge, New York and London 2014.
- Xu G., *China and the Great War: China's Pursuit of a New National Identity and Internationalization*, Cambridge University Press, Cambridge 2005.
- Yamamuro Shin'ichi, *Manchuria Under Japanese Dominion*, University of Pennsylvania Press, Pennsylvania 2006.
- Yardley H. O., *Red Sun of Nippon*, Longmans, Green and Company, London 1934.
- Yasuzō Suzuki, *Hermann Roesler und die japanische Verfassung*, Sophia University, Tokyo 1941.
- Yin J., Young S., *The Rape of Nanking. An Undeniable History in Photographs*, Innovative Pub & Graphics, Louisville 1997.
- Yoshimi Y., O'Brien S., *Comfort Women: Sexual Slavery in the Japanese Military During World War II*, Columbia University Press, New York 2000.
- Young L., *Japan's Total Empire: Manchuria and the Culture of Wartime Imperialism*, University of California Press, Oakland, California 1999.
- Zachmann U. M., *China and Japan in the Late Meiji Period: China Policy and the Japanese Discourse on National Identity, 1895-1904*, Routledge, New York and London 2010.
- Zallo R., Basques, *Today: Culture, History and Society in the Age of Diversity and Knowledge*, Alberdania, Irun 2007.
- Zamzow S. L., *Ambassador of American Airpower: Major General Robert Olds*, School of Advanced Air and Space Studies, Maxwell AFB 2008.
- Ziółek P., *Idea imperium*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1997.
- Zhang X., *Social Transformation in Modern China: The State and Local Elites in Henan, 1900-1937*, Cambridge University Press, Cambridge 2000.
- Zidarov S., *John Rabe und seine Tagebücher in der gegenwärtigen Debatte um das Nanjing-Massaker*, GRIN Verlag, Stuttgart 2010.
- Żyro T., *Ideologia Americana. U źródeł przekonań politycznych*, Oficyna Wydawnicza ŁośGraf, Warszawa 2002.

ARTYKUŁY NAUKOWE

- Abrams K., *Polygamy, Prostitution, and the Federalization of Immigration Law*, [w:] "Columbia Law Review", 105.3 (Kwiecień. 2005).
- Aoki K., *No Right to Own? The Early Twentieth-Century "Alien Land Laws" as a Prelude to Internment*, [w:] "Boston College Third World Law Journal", vol. 19, nr 1, 1998.
- Araki S., *State and Education*, [w:] "Contemporary Japan, A Review of Japanese Affairs", Vol. VIII, No. 8 October 1939.
- Atsutane H., *The Land of the Gods*, [w:] R. Tsunoda, Wm. T. de Bary, D. Keene (red.), "Sources of Japanese Tradition", vol.2, Columbia University Press, New York 1964.
- Bacevich A., *New Rome, New Jerusalem*, [w:] "Wilson Quarterly", Summer 2002.
- S. G. Bell, *Guarding the Railroad, Taming the Cossacks. The U.S. Army in Russia, 1918 – 1920*, [w:] "Prologue Magazine", vol. 34, nr 4, 2002.
- Brook M., *"Otokichi's Long Trip Home"* [w:] W. G. Beasley, "Great Britain and the Opening of Japan 1834-1858", Routledge, New York and London 2013.
- Browne W. R. (red.), *"Japanese-American Passport Agreement"* [w:] B.W. Huebsch, "What's What in the Labor Movement: A Dictionary of Labor Affairs and Labor Terminology", New York 1921.
- Carr M., „*Yamato-Damashii*” *Japanese Spirit Definitions*, [w:] "International Journal of Lexicography", 7(4), 1994.
- Chai A. Y., *Women's history in public: "picture brides" of Hawaii*. [w:] "Women's Studies Quarterly", 1988, vol. 16, nr 1/2.
- Chodubski A., *Prognostyka jako wyzwanie metodologiczne w badaniu stosunków międzynarodowych* [w:] „*Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*”, vol. XVI, 2, Lublin 2009.
- Cullen L. M., *Statistics of Tokugawa Coastal Trade and Bakumatsu and Early Meiji Foreign Trade* [w:] "Japan Review", International Research Centre for Japanese Studies, Nr. 21/2009.
- Deal W.E., *Hirata Atsutane*, [w:] I.P. McGreal (red.), "Wielcy myśliciele Wschodu", al fine, Warszawa 1997.
- De-min Tao, *Negotiating Language in the Opening of Japan: Luo Sen's Journal of Perry's 1854 Expedition* [w:] "Nichibunken Japan Review, Journal of the International Research Center for Japanese Studies", Nr. 17/2005, Kyoto, Japan.
- Donnelly J. B., *Prentiss Gilbert's Mission to the League of Nations Council, October 1931*, [w:] "Diplomatic History", Vol. 2, nr 4, 1978.
- Esthus R. A., *"The Taft-Katsura Agreement—Reality or Myth?"*[w:] "Journal of Modern History" 31 (1), 1959.
- Ferguson E. E., *The California Alien Land Law and the Fourteenth Amendment*, [w:] "California Law Review", vol. 35, nr 1, 1947.
- Finkelman P., *Race, Federalism, and Diplomacy: The Gentlemen's Agreement A Century Later*, [w:] "Osaka University Law Review", nr. 56, 2009.
- Hosoya Ch., *Origin of the Siberian Intervention, 1917–1918*, [w:] "Annals of Hitotsubashi Academy", vol. IX, (1958).
- Iha F., *Ryūkyūjin no kaihō* (Wyzwolenie Riukiuańczyków) [w:] *Iha Fuyū Zenshū* (Dzieła wszystkie Ihy Fuyū), Heibonsha, Tōkyō 1974, t. 1.
- Jiangyong L., *The History of the Diaoyu Islands Dispute and Challenges It Raises*, [w:] "Contemporary International Relations", vol. 22, no 5, 2012.
- P. M. Kennedy, "New York Times", 31.03.2002.

- Kosaka M., *The Shōwa Era*, [w:] C. Gluck, S. Graubard, (red.), *Shōwa: The Japan of Hirohito*, Norton, New York 2002.
- Li L., *The Pan-Asian Ideas of Tachibana Shiraki and Ishiwara Kanji* [w:] K. Henshall, D. Bing, (red.) *Japanese Perceptions of Nature and Natural Order*, “New Zealand Asian Studies Association”, Hamilton 1992.
- Leszczyński L., *Recepcja prawa z okresu Meiji – podłoże oraz wpływ na japoński porządek prawny*, „Studia Iuridica Lublinensia” 19, 171-179, 2013.
- Luhmer K., *Moral Education in Japan*, „Journal of Moral Education” 19 (3)/1990.
- Japan's Protest Against Annexation*, [w:] “Los Angeles Herald”, Vol. 26, nr 298, 25 July 1897.
- H. Masuda, “*Rumors of War: Immigration Disputes and the Social Construction of American-Japanese Relations, 1905–1913*” [w:] “Diplomatic History”, 33 (Jan. 2009), 1–37.
- Matsushima Y., *Okinawa is a Japanese Colony*, [w:] “KAN Quarterly for History, Environment, Civilization”, Vol. 43, 2010.
- Mayo M. J., *The Korean Crisis of 1873 and Early Meiji Foreign Policy*, [w:] “The Journal of Asian Studies”, Vol 31, nr 04, 1972.
- McMaster J., *Alcock and Harris, Foreign Diplomacy in Bakumatsu Japan*, [w:] “Monumenta Nipponica”, Vol. 22 No. 3-4 (1967).
- Melanowicz M., *Nacjonalizm i tradycja* [w:] „Argumenty”, nr 28 (683), 1971.
- Melanowicz M., *Nacjonalizm po Hirosimie* [w:] „Argumenty”, nr 20 (675), 1971.
- Melanowicz M., *U źródeł nacjonalizmu japońskiego* [w:] „Argumenty”, nr 9 (664), 1971.
- Meyer S., *The rhetoric of the assimilation ideology in the remote islands of Okinawa: becoming Japanese or Okinawan?*, [w:] “Eras”, ed. 9, 2007.
- K. Miwa, *Japanese Policies and Concepts for a Regional Order in Asia, 1938–1940*, [w:] J. W. White i inni (red.), *The Ambivalence of Nationalism, Modern Japan between East and West*, Lanham MD, University Press of America, Maryland 1990.
- Myers D. P., *The Mandate System of the League of Nations*, [w:] “Annals of the American Academy of Political and Social Science”, 96, 1921.
- Nordyke E. C., Matsumoto Y. S., *The Japanese in Hawaii: a historical and demographic perspective*, [w:] “Hawaiian Journal of History”, vol. 11, 1977.
- O’Sullivan J., “*Annexation*” [w:] “United States Magazine and Democratic Review 17”, no.1, July-August 1845.
- E. Pałasz-Rutkowska, *Cesarz Meiji — symbol nowych czasów*, [w:] *Japonia okresu Meiji. Od tradycji ku nowoczesności*, red. Kubiak Ho-Chi B., Nozomi, Warszawa 2006.
- Pałasz-Rutkowska E., *Działania armii japońskiej na rzecz obrony kokutai, narodowego charakteru, pod wpływami obcymi (lata trzydzieste XX w.)*, [w:] „Japonica”, 1/1993.
- Pałasz-Rutkowska E., *General Masaki Jinzaburō and the Imperial Way Faction (Kōdōha) in the Japanese Army, 1932-1936*, “Orientalia Varsoviensia”, WUW, Warszawa 1990.
- Pałasz-Rutkowska E., *Najważniejsze kierunki w polityce zagranicznej Japonii w latach 1854-1919*, [w:] „Japonica”, nr. 11, 1999.
- Pałasz-Rutkowska E., *Życie i działalność Masakiego Jinzaburō 1876-1956*, [w:] „Przegląd Orientalistyczny” 1-2 (131/2)/1986.
- Peck A., *Eugenika w tradycji europejskiej i amerykańskiej: postmodernistyczna debata nad wartościami modernistycznymi* [w:] „Europa wspólnych wartości”, t. 3, red. nauk. Z. Drozdowicz, M. Iwaszkiewicz, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Umiejętności Społecznych, Poznań 2006.

- Pierson J. D., *Tokotomi Sohō, 1863–1957*, [w:] *A Journalist for Modern Japan*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey 1980.
- Pietraś J. Z., *Polityka zagraniczna państwa* [w:] *Współczesne stosunki międzynarodowe*, (red. T. Łoś-Nowak), Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1997.
- Pyle K. B., *The Technology of Japanese Nationalism: The Local Improvement Movement 1900–1918*, [w:] “JAS” 33/1, (Nov. 1973).
- Schlichtmann Klaus, *Japan, Germany and the Idea of the Hague Peace Conferences*, [w:] “Journal of Peace Research”, vol. 40, no. 4, 2003.
- Schiltz M., *Separating the Roots of the Chrysanthemum: Nishihara Kamezō and the Abortive China Loans, 1917-18*, [w:] “MPRA Paper”, No. 7100, 2007.
- Sorensen C. W., Baker D., “The Journal of Korean Studies”, Vol. 19, nr 1, Rowman & Littlefield, Maryland 2014.
- Stephan J. J., *Hawaii Under the Rising Sun: Japan's Plans for Conquest After Pearl Harbor*, University of Hawaii Press, Honolulu 2002.
- Suzuki M., *Important or Impotent? Taking Another Look at the 1920 California Alien Land Law*, [w:] “The Journal of Economic History”, Vol. 64, No. 1, 2004.
- Tam Cho W. K., Gaines B. J., *On California's 1920 Alien Land Law: The Psychology and Economics of Racial Discrimination*, [w:] “State Politics and Policy Quarterly”, Vol. 4, Nr 3, 2004
- „Times”, z dn. 20.04.1895.
- Totman C., *From Sakoku to Kaikoku, The Transformation of Foreign-Policy Attitudes, 1853-1868*, [w:] “Monumenta Nipponica”, Vol. 35 No. 1 (1980).
- Treat Payson J., *The Return of the Shimonoseki Indemnity*, [w:] “The Journal of Race Development”, 1917, Vol. 8, No. 1.
- Turner F. J., *O znaczeniu pogranicza w amerykańskiej historii*, [w:] „Pogranicze. Polish Borderlands Studies”, t. 2, nr 2, 2014.
- Wakabayashi B. T., *Mito Learning (Mitogaku)*, [w:] J. L.Huffmann (red.), *Modern Japan. An Encyclopedia of History, Culture, and Nationalism*, Garland Publishing, New York-London 1998.
- Wertheim S., *The League of Nations: a retreat from international law?*, [w:] “Journal of Global History” 2012.
- Winter J. M., *The Webbs and the non-White World. A Case of Socialist Racialism*, [w:] “Journal of Contemporary History” 1974, nr. 1.
- Wray H., *Ministry of Education (Mombusho)*, [w:] J.L. Huffman (red.), *Modern Japan. An Encyclopedia of History, Culture, and Nationalism*, Garland, New York-London 1998.
- Young G. B., *Intervention Under the Monroe Doctrine: The Olney Corollary*, [w:] “Political Science Quarterly”, Vol. 57, No. 2 (Jun., 1942).
- Young L., *Imagined Empire: The Cultural Construction of Manchoukuo*, [w:] P. Duus, R. H. Myers, M. Peattie (red.) *The Japanese Wartime Empire 1931–1945*, Princetown University, Princeton 1966.

STRONY INTERNETOWE

- http://www.e-polityka.pl/a.825.d.62.Nacjonalizm_japonski_na_przelomie_wiekow.html
- M. Tsuji, *Kore dake Yomeba Ware wa Kateru*, [w:] http://www.east-asian-history.net/textbooks/MJ/ch8_main.htm
- <http://www.newadvent.org/cathen/06233b.htm>

<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/18332/Amakusa-Shiro>
<http://www.afortune.net/social/history/nihon-edo/simabara.htm>
<http://ica.stanford.edu/events/beyond-question-japanese-isolation-sakoku-adam-laxman-matsudaira-sadanobu-and-kingdom-cambodi>
<http://history.state.gov/milestones/1784-1800/xyz>
<http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=29486>
<http://capiconf.uvic.ca/viewpaper.php?id=190&cf=3>
<http://ajw.asahi.com/article/globe/feature/ocean/AJ201307140009>
<http://web.grinnell.edu/courses/HIS/f01/HIS202-01/Documents/OSullivan.html>
<https://kotobank.jp/word/%E8%96%AA%E6%B0%B4%E7%B5%A6%E4%B8%8E%E4%BB%A4-82021>
<http://www.whalingmuseum.org/explore/library/finding-aids/mss85>
<http://query.nytimes.com/gst/abstract.html?res=9F00E7DC173DE23BBC4C52DFB1668388649EDE>
http://www.sos.wa.gov/legacy/publications_detail.aspx?p=95
http://www.sos.wa.gov/legacy/images/publications/SL_mcdonalddeposition/SL_mcdonalddeposition.pdf#page=2
<http://search.japantimes.co.jp/culture/2004/04/04/culture/pop-meiji-romance-revives-tired-legend-of-poor-ok> <http://www.britannica.com/biography/Townsend-Harrisichi/#.VbfaVPntmko>
<http://eos.kokugakuin.ac.jp/modules/xwords/entry.php?entryID=507>
<http://apjff.org/-Patrick-Heinrich/3138/article.html>
<http://www.damninteresting.com>
<http://www.japantimes.co.jp/news/2005/01/11/national/taiwanese-natives-break-mudan-incident-silence/#.V7wvyJiLTIU>
<http://www.slownik-online.pl/kopalinski/73C362A26E00950EC12565D9002C0404.php>
http://www.uchinanchu.org/uchinanchu/history_early.htm
<http://www.dmtip.gov.tw/Eng/Paiwan.htm>
<http://www.firstworldwar.com/source/anglojapanesealliance1902.htm>
<http://query.nytimes.com/mem/archive-free/pdf?res=9400E3D91F3FE233A25755C0A9649D946796D6CF>
<http://ci.nii.ac.jp/naid/40019407572>
http://www.nynjoca.org/news_071203_1.html
<http://www.nps.gov/sahi/index.htm>
<http://www.portsmouthpeacetreaty.com/process/place/place2.html>
<http://www.wentworth.com/about/wentworth-history>
<http://icasinc.org/history/katsura.pdf>
<http://www.portsmouthpeacetreaty.org/1905photoid.cfm>
<http://history.state.gov/departmenthistory/people/root-elihu>
<http://cdnc.ucr.edu/cgi-bin/cdnc?a=d&d=LAH18970725.2.152>
http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/peace/laureates/1906/press.html
<http://www.kyunghyang.com>
<http://www.presidentprofiles.com/Grant-Eisenhower/Warren-G-Harding-Domestic-and-foreign-affairs.html>
<http://mises.pl/blog/2006/04/29/282/>
http://www.ibiblio.org/pha/pre-war/1922/nav_lim.html
<http://www.encyclopedia.com/doc/1G2-3401804486.html>
https://www.nsa.gov/about/cryptologic_heritage/center_crypt_history/pearl_harbor_review/black_chamber.shtml

<http://www.intimeandplace.org/Japanese%20Internment/reading/constitution/alienlandlaw.html>
<https://www.icrc.org/eng/assets/files/publications/icrc-002-0361.pdf>
http://www.pck.org.pl/pliki/mph/1864_Genewa_-_ranni_zolnierze.pdf
http://www.pck.org.pl/pliki/mph/1906_Genewa_-_KG.pdf
http://www.pck.org.pl/pliki/mph/1929_27_VII_Konwencja_Genewska_o_polepszeniu_losu_chorych_i_rannych_w_armjach_czynnych,%20Genewa.pdf
<http://isap.sejm.gov.pl/VolumeServlet?type=wdu&rok=1932&numer=103>
http://e-kyujanggak.snu.ac.kr/GAN/GAN_SEOJILST.jsp?ptype=list&subtype=01&lclass=1902&mclass=3&xmlfilename=GK17289_00I0079_0011.xml&nav=7The,
<http://www.channelnewsasia.com/news/asiapacific/brother-of-china-s-last/1780234.html>
<http://www.hartford-hwp.com/archives/55/045.html>
<http://historum.com/asian-history/66224-story-puyi-last-emperor.html>,
http://www.alpha-canada.org/wp-content/themes/bcalpha-theme/Testimonies/Nanking/Eyewitness6_GFitch.pdf
<http://www.alpha-canada.org/education/asian-holocaust/nanking-massacre/nanking-safety-zone-and-rescuers>
http://depthome.brooklyn.cuny.edu/bc-china/extra_files/Syllabus/K.%20Masser.pdf
<http://www.theatlantic.com/international/archive/2012/01/the-nazi-leader-who-in-1937-became-the-oskar-schindler-of-china/251525/>
www.episcopalchurch.org/sites/default/files/2013_table_of_statistics.pdf
http://www.alpha-canada.org/wp-content/themes/bcalpha-theme/Testimonies/Nanking/Eyewitness1_Magee.pdf
http://www.alpha-canada.org/wp-content/themes/bcalpha-theme/Testimonies/Nanking/Eyewitness4_RWilson.pdf
http://www.alpha-canada.org/wp-content/themes/bcalpha-theme/Testimonies/Nanking/Eyewitness5_Bates.pdf
http://www.alpha-canada.org/wp-content/themes/bcalpha-theme/Testimonies/Nanking/Eyewitness6_GFitch.pdf
http://www.alpha-canada.org/wp-content/themes/bcalpha-theme/Testimonies/Nanking/Eyewitness7_LSmythe.pdf
<http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2006/12/02/AR2006120201162.html>
<http://www.ibiblio.org/hyperwar/PTO/IMTFE/IMTFE-5a.html>
http://www.jstor.org/stable/2190372?seq=1#page_scan_tab_contents
<http://web.grinnell.edu/courses/HIS/f01/HIS202-01/Documents/OSullivan.html>
<http://www.tecom.usmc.mil/utm/kogun.txt>
<http://web.archive.org/web/20071013221640/starnarcosis.net/obsidian/earthrul.html>
<https://www.marxists.org/polski/lenin/1916/imperializm/10.htm#97>
<https://www.mtholyoke.edu/acad/intrel/lodge1.htm>
http://www.ksassessments.org/sites/default/files/HGSS_Preview_Texts/Grade_11/Inter-view%20with%20President%20William%20McKinley.pdf
<http://www.gutenberg.czyz.org/word,64980>
<http://antropologia-fizyczna.pl/typologia-antropologiczna/koncepcja-ras-geograficznych-b-lundman/rasa-zachodnio-alpejska>
www.jewish.org.pl
<http://antropologia-fizyczna.pl/typologia-antropologiczna/kierunek-czekanowskiego/odmiana-czarna>

<http://www.sankei.com/life/news/150218/lif1502180008-n1.html>
<http://historia.org.pl/2011/12/27/pakt-brianda-kellogga-27-sierpnia-1928-r/>
<http://panoptykon.blogspot.com/2012/03/szkie-miedzy-ryosai-kenbo-modan-garu.html>
<http://kosciol.wiara.pl/doc/1675527.Samuraj-Chrystusa-bedzie-blogoslawionym>
<http://www.uj.edu.pl/documents/40768330/7c858e82-1323-4ad7-b2a3-72d2cf23359d>
<http://historia.org.pl/2009/10/04/wiek-xvii-i-xviii-w-japonii/>
<http://www.polska-azja.pl/2013/04/26/l-czarnecki-oda-nobunaga-pierwszy-z-trzech-ojcow-zjednoczycieli-japonii/>
<http://www.polskieradio.pl/7/179/Artykul/585135,Japonia-rozkwita-w-kwietniu>
<https://sites.google.com/site/stachumeyer/historia-japonii/izolacja>
<http://www.ikm.gda.pl/2015/05/od-edo-do-tokio-czyli-o-historii-i-przemianach-architektonicznych-najwiekszej-metropolii-japonii-wyklad-w-ikm/>
<http://historiajaponii.pl/oda-nobunaga-narod-pod-jednym-mieczem-cz-i/>
<http://historiajaponii.pl/oda-nobunaga-narod-pod-jednym-mieczem-cz-ii/>
<http://www.polonija-jp.jp/index.php/wywiady/item/1039-o-cesarzu-meiji-i-modernizacji-japonii-rozmowa-z-prof-ewa-palasz-rutkowska>
<http://www.historya.pl/japonia-podstep-komodora-perryego-i-otwarcie-japonii-na-swiat/>
<http://www.konflikty.pl/historia/1815-1918/ku-erze-meiji-droga-japonii-od-izolacjonizmu-do-ambicji-mocarstwowych/>
<http://www.prawo.pl/dz-u-akt/-/dokument/Dz.U.1932.103.866/16861171/118785>
<http://www.pan-doradca.pl/unia-europejska/konwencje-genewskie.asp>
<http://library.uwb.edu/static/USimmigration/39%20stat%20874.pdf>
<http://czasgentlemanow.pl/2011/03/gentlemans-agreement-czyli-dzentelmenskie-porozumienie/>
<http://www.arkadiuszszczudlo.pl/gentlemens-agreement/>
<https://legacy.fordham.edu/halsall/mod/1873kume.asp>
<http://avalon.law.yale.edu/wwii/dec04.asp>
<http://www.chinajapan.org/articles/15/tao15.3-6.pdf>
<http://www.bie-paris.org/site/en/1867-paris>
<https://web.archive.org/web/20070704053726/http://old.japan-assoc.ru/publics/yrbk/en/2005/texts/t4/index.html>
<http://www.polskieradio.pl/39/156/Artykul/1199766,Konwencje-genewskie-na-strazy-praw-ofiar-wojny>
<http://apjjf.org/-Prasnjit-Duara/1715/article.html> (dostęp: 12.03.2015).
<http://www.ibiblio.net/hyperwar/PTO/IMTFE/IMTFE-5.html>
<http://sillok.history.go.kr/main/main.do>
<http://naukairozwoj.uksw.edu.pl/sites/default/files/mgr%20barbasiewicz-%20prof.%20dziak.pdf> (Pomniki i miejsca pamięci w relacjach międzynarodowych. Wpływ pamięci na stosunki japońsko-amerykańskie z perspektywy Japonii, Olga Barbasiewicz (prace PAN), 2016.
<http://www.shinmiyangyo.org/>
<http://www.kyunghyang.com>
<http://barok.klp.pl/a-7561.html>
<https://washokufood.blogspot.com/2009/08/kurofune-monaka.html>

Filmy:

<https://www.youtube.com/watch?v=eVEnuffI3dU>.

<https://www.youtube.com/watch?v=eaOAAjQ1FsQ> 9

<http://www.history.com/topics/world-war-ii/pearl-harbor>

<https://www.youtube.com/watch?v=kgDpBx6JoMQ>

http://jp.channel.pandora.tv/channel/video.ptv?ch_userid=anubis73&prgid=37548705

Namibia. Genocide and the Second Reich (pol. *Namibia. Ludobójstwo a II Rzesza*), reż. David Adetaayo Olusoga, 2005.